

Головний редактор:

Клименко А. П.,

ректор Чорноморського державного університету імені Петра Могили, д.т.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, Президент Асоціації університетів України

Заступники головного редактора:

Федоренко В. Г.,

д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН, завідувач кафедри теоретичної та прикладної економіки ІПК ДСЗУ

Корецький М. Х.,

д.держ.упр., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, проректор з навчально-виховної роботи ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»

Відповідальний секретар:

Кучеренко Г. Б.

Члени редакційної колегії:

Антонова А. В., д.держ.упр., доцент, професор кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили

Бакуменко В. Д., д.держ.упр., професор, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління

Бистряков І. К., д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»

Горлачук В. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили

Гречан А. П., д.е.н., професор, завідувач кафедри Київського національного університету технологій та дизайну

Груба Г. І., д.держ.упр., доцент, професор кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили

Дацій Н. В., д.держ.упр., доцент, професор кафедри Академії муніципального управління

Дацій О. І., д.е.н., професор, директор Науково-навчального інституту Академії муніципального управління

Денисенко М. П., д.е.н., професор, професор кафедри Київського національного університету технологій та дизайну

Ємельянов В. М., к.т.н., доцент, проректор-директор Інституту державного управління Чорноморського державного університету імені Петра Могили

Завієна Н. С., д.е.н., доцент, провідний науковий співробітник відділу стратегії сталого розвитку та інвестиційно-інноваційної політики Науково-дослідного економічного Інституту Міністерства економічного розвитку і торгівлі України

Івашова А. М., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри Академії митної служби України

Кальниш Ю. Г., д.держ.упр., с.н.с., завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили

Кузьменко О. Б., д.е.н., професор, заступник декана Чорноморського державного університету імені Петра Могили

Плакіда В. Т., д.держ.упр., доцент, професор кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили

Плеханов Д. О., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили

Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Поддавського університету економіки та торгівлі

Сиченко В. В., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету

Сорока М. П., д.держ.упр., професор, народний депутат України

Федоренко С. В., к.т.н., доцент Київського національного університету будівництва та архітектури

Шамрай В. О., д.держ.упр., професор, професор кафедри Академії праці та соціальних відносин

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 17 вересень 2014 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.

Виходить 2 рази на місяць.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з

ЕКОНОМІКИ,

ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(постанова президії ВАК України № 1-05/2

від 27.05.2009 р., наказ ВАК України № 340

від 21.04.2011 р. «Про внесення змін до переліку наукових фахових видань України»)

Свідоцтво КВ № 17597-6447ПР від 29.03.2011 року

ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.investplan.com.ua

Засновники:

Чорноморський державний університет імені

Петра Могили,

ТОВ "ДКС Центр"

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Відділ інформації

Стаднік С. Б.

Відділ реклами

Чурсіна А. М.

Коректор

Строганова Г. М.

Комп'ютерна верстка

Полулященко А. В.

Технічне забезпечення

Дідук Б. Б.

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції. Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори.

Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Чорноморського державного університету імені Петра Могили 28.08.14 р.

Підписано до друку 16.09.14 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 43,3.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 1609/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 17 вересень 2014 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Караван Н. А.

Особливості формування інвестиційних ресурсів підприємства 6

Данилюк Т. І.

Сфера послуг як об'єкт інвестиційної діяльності 10

Фадєєва І. Г.

Обґрунтування доцільності застосування системно-синергетичного підходу до управління розвитком нафтогазовидобувних корпоративних систем 13

Сидоренко П. О.

Ендогенні фактори порушення ліквідності комерційних банків 20

Канцуров О. О.

Концептуальні засади управління інституціональними змінами 25

Лавров Р. В.

Традиційні та фінансові інноваційні технології в банківській діяльності 31

Корнєєв М. В.

Засади взаємозв'язку між рівнем фінансового розвитку та економічним зростанням 37

Леськів С. Р., Процюк Т. Б.

Концептуальні засади розвитку промислового підприємства 42

Стогул О. І.

Формування політики управління грошовими потоками на підприємствах 45

Голубєв Д. І.

Методичні підходи до обґрунтування типу інвестиційної політики підприємства 49

Кузнецова А. І.

Інвестиційне забезпечення розвитку контролінгу на підприємстві 52

Карнаушенко А. С.

Шляхи покращення розвитку фінансування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств 57

Годорюк С. І.

Соціальні складові в екологічно збалансованому розвитку аграрних відносин в Україні 63

Куценко К. В.

Вплив рівня репутаційного капіталу на конкурентоспроможність банків 69

Калашник М. В.

Динаміка основних показників зовнішньоекономічної діяльності регіонів України 72

Проць Н. В.

Аналіз моделей побудови системи бюджетування в комерційних підприємствах 77

Магута Р. М.

Стан діагностики фінансової стабільності в Україні 84

Грушко О. В.

Політична рента як форма вияву рентоорієнтованої поведінки на політичному ринку 94

Тимошик А. П.

Теоретичні підходи до оцінки об'єктів нерухомості як важлива компонента управління власністю 98

Шаповал А. В.

Інвестиційні засади експансії китайських корпорацій на глобальних ринках 103

Державне управління

Мельник А. А., Толуб'як В. С.

Врегулювання проблем зайнятості в зарубіжних країнах: досвід для України 109

Вилгін Є. А.

Стратегічні інструменти державного регулювання розвитку регіонального інвестиційно-будівельного комплексу 115

Кульгінський Є. А.

Суть "кризи" та "антикризового управління" 119

Олійник В. В.

Завдання державної політики у сфері якості післядипломної освіти в Україні 121

Клименченко С. А.

Нормативно-правовий інструментарій державної підтримки інвестиційної діяльності в аграрному секторі 124

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 17 вересень 2014 р.

У НОМЕРІ:

Державне управління

Кудрейко О. М.

Нормативно-інституційні засади трансформації освіти в Україні 128

Шанаєва-Цимбал А. О.

Охорона навколишнього середовища в системі функцій державного управління 132

Майорова А. В.

Соціальне партнерство як інструмент реалізації регіональної соціальної політики 136

Мишко А. М.

Зарубіжний досвід реалізації ефективних механізмів розвитку морських портів 141

Красавцева А. Ю.

Типологічні особливості туристичної діяльності 145

Стоян О. Ю.

Вдосконалення нормативно-правового забезпечення розвитку відновлювальної енергетики України у контексті приєднання до енергетичного співтовариства 148

Сіцінський Н. А.

Аналіз проблем та перспектив договірно-правового оформлення морської ділянки державного кордону України та Російської Федерації 154

Литвиненко Ю. О.

Ринок землі в Україні: сутність, завдання, функції 158

Лелеченко А. П., Мещеряков В. В.

Узгодження та збалансованість фінансово-інвестиційних заходів по забезпеченню сфери охорони історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури на рівні регіону 161

Сіцінська М. В.

Сутність та особливості моделі державного управління у сфері демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України 166

Сальнікова О. Ф.

Методологічні аспекти формування державної військово-технічної політики 169

Федчишина В. В.

Рецензування висновків судових експертів — метод внутрішнього контролю управління експертного забезпечення правосуддя України 173

Левцов С. В.

Структурно-функціональна характеристика організації надання рекреаційних послуг органами місцевого самоврядування у столичному регіоні 177

Сітарський С. М.

Інституалізація діяльності органів державної влади в контексті врегулювання політичних конфліктів 181

Овчаренко Д. М.

Організаційно-економічний механізм державного регулювання енергозбереження 188

Шевчук І. В.

Стратегічне планування та програмно-цільовий підхід розвитку фізичної культури та спорту в регіонах 192

Ушакова О. І.

Державна політика з подолання нерівності у сфері охорони громадського здоров'я: міжнародний досвід 197

Биков О. С.

Аналіз наукових досліджень з проблем державного управління у сфері цивільного захисту: актуальні напрями дослідження 201

Олександренко Ю. А.

Особливості підходів при розробці системних моделей та їх використанні у державному управлінні 205

Волянський П. Б.

Організація державного управління при загрозі виникнення та ліквідації надзвичайних ситуацій державного та регіонального рівнів 209

Ситник Г. П., Баранов Р. О.

Світовий досвід щодо здійснення боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, для України 213

Нагорічна О. С.

Щодо наукового забезпечення державного управління у сфері державної митної справи 217

Баранов С. О.

Тіньова економіка в світі: тенденції та регіональні особливості 222

Данканіч О. М.

Результативність використання бюджетних коштів: вплив на розвиток вищої освіти в регіоні 226

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 17 / 2014

CONTENTS:

Economy

Karavan N.

FEATURES OF INVESTMENT RESOURCES OF THE ENTERPRISE 6

Danyliuk T.

SERVICE BUSINESS AS OBJECT OF INVESTMENT ACTIVITY 10

Fadeeva I.

THE SUBSTANTIATION OF THE APPROPRIATENESS OF APPLICATION OF THE SYSTEM-SYNERGETIC APPROACH TO MANAGEMENT OF THE DEVELOPMENT OF OIL AND GAS PRODUCTION CORPORATE SYSTEMS 13

Sydorenko P.

ENDOGENOUS BANK LIQUIDITY RISK FACTORS 20

Kantsurov O.

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF INSTITUTIONAL CHANGE MANAGEMENT 25

Lavrov R.

TRADITIONAL AND FINANCIAL INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN BANK ACTIVITY 31

Korneyev M.

PRINCIPLES RELATIONSHIP BETWEEN THE LEVEL OF FINANCIAL DEVELOPMENT AND ECONOMIC GROWTH 37

Leskiv S., Protsiuk T.

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES 42

Stogul O.

FORMATION OF MANAGEMENT POLICY OF MONETARY FLOWS AT ENTERPRISE 45

Golybev D.

METHODICAL GOING IS NEAR GROUND AS INVESTMENT POLICY OF ENTERPRISE 49

Kuznetsova A.

INVESTMENT ENSURING DEVELOPMENT OF THE CONTROLLING AT THE ENTERPRISE 52

Karnaushenko A.

WAYS TO IMPROVE THE DEVELOPMENT FINANCING INNOVATIVE OF AGRICULTURAL ENTERPRISES 57

Todoriuk S.

SOCIAL COMPOSITIONS IN ENVIRONMENTALLY SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRARIAN RELATIONS IN UKRAINE 63

Kutsenko K.

INFLUENCE OF THE LEVEL OF REPUTATION CAPITAL ON THE BANK'S COMPETITIVENESS 69

Kalashnik M.

DYNAMICS OF MAIN INDICATORS OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY REGIONS OF UKRAINE 72

Prots N.

ANALYSIS MODEL CONSTRUCTION OF BUDGETING IN COMMERCIAL ENTERPRISES 77

Maguta R.

THE STATE OF DIAGNOSTICS OF THE FINANCIAL STABILITY IN UKRAINE 84

Grushko A.

POLITICAL RENT AS A FORM OF MANIFESTATION RENT-SEEKING BEHAVIOR AT THE POLITICAL MARKET 94

Tymoshchuk L.

THEORETICAL APPROACHES TO VALUATION AS AN IMPORTANT COMPONENT OF PROPERTY MANAGEMENT 98

Shapoval A.

INVESTMENT BASICS EXPANSION OF CHINESE CORPORATIONS IN GLOBAL MARKETS 103

Public administration

Melnyk L., Tolub'yak V.

SETTLEMENT OF EMPLOYMENT ISSUES IN FOREIGN COUNTRIES: AN EXPERIENCE FOR UKRAINE 109

Vylhin E.

STRATEGIC TOOLS REGULATION OF REGIONAL INVESTMENT AND BUILDING COMPLEX 115

Kulginskiy E.

THE ESSENCE OF "CRISIS" AND "CRISIS MANAGEMENT" 119

Oleinik V.

OBJECTIVES OF THE STATE POLICY OF QUALITY OF POSTGRADUATE EDUCATION IN UKRAINE 121

Klimenchenko S.

TOOLS OF THE STATE SUPPORT INVESTMENT IN AGRICULTURAL SECTOR 124

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 17 / 2014

CONTENTS:

Public administration

<u>Kudreyko A.</u> LEGAL AND INSTITUTIONAL FRAMEWORK OF TRANSFORMATION OF EDUCATION IN UKRAINE	128
<u>Shanaieva-Tsymbal L.</u> ENVIRONMENTAL PROTECTION IN THE SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION FUNCTIONS	132
<u>Mayorova L.</u> SOCIAL PARTNERSHIP AS AN INSTRUMENT OF REGIONAL SOCIAL POLICY	136
<u>Myshko A.</u> FOREIGN EXPERIENCE IN IMPLEMENTING EFFECTIVE WAYS FOR SEA PORTS DEVELOPMENT	141
<u>Krasavtseva L.</u> TYPOLOGICAL FEATURES OF TOURISM ACTIVITIES	145
<u>Stoyan O.</u> IMPROVING NORMATIVE-LEGAL SUPPORT OF RENEWABLE ENERGY DEVELOPMENT IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF ACCESSION TO THE ENERGY COMMUNITY	148
<u>Sitsinskiy N.</u> THE ANALYSIS OF PROBLEMS AND PROSPECTS CONTRACTUAL BASIS FOR THE OFFSHORE SECTION OF THE STATE BORDER OF UKRAINE AND RUSSIAN FEDERATION	154
<u>Litvinenko J.</u> THE LAND MARKET IN UKRAINE: THE NATURE, OBJECTIVES, FUNCTIONS	158
<u>Lelechenko A., Mescheryakov V.</u> COORDINATION AND BALANCE FINANCIAL AND INVESTMENT MEASURES TO ENSURE THE SPHERE PROTECTION IN HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE AND ARCHITECTURAL MONUMENTS AT THE REGIONAL LEVEL	161
<u>Sitsinska M.</u> THE ESSENCE AND PECULIARITIES OF THE MODEL OF STATE MANAGEMENT IN THE SPHERE OF CIVIL DEMOCRATIC CONTROL OVER THE SECURITY SECTOR AND DEFENSE OF UKRAINE	166
<u>Salnikova O.</u> METHODOLOGICAL ASPECTS OF FORMATION OF STATE MILITARY-TECHNICAL POLICY	169
<u>Fedchyshyna V.</u> HEAD OF LABORATORY OF ORGANIZATION OF SCIENTIFIC RESEARCH WORKS AND OF COORDINATION OF ACTIVITIES OF SUBORDINATE DIVISIONS OF KYIV RESEARCH INSTITUTE OF FORENSIC SCIENCE REVIEWING THE CONCLUSIONS OF THE FORENSIC EXPERTS — THE METHOD OF INTERNAL CONTROL EXPERT ASSURING PRAVOSUDJA UKRAINE	173
<u>Levtsov S.</u> STRUCTURAL AND FUNCTIONAL CHARACTERISTICS TO PROVIDING RECREATIONAL SERVICES TO LOCAL SELF-GOVERNMENTS IN THE CAPITAL REGION	177
<u>Sitarskiy S.</u> INSTITUTIONALIZATION OF THE ACTIVITIES OF PUBLIC POWER IN THE CONTEXT OF THE POLITICAL CONFLICT	181
<u>Ovcharenko D.</u> ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF STATE REGULATION OF ENERGY CONSERVATION	188
<u>Shevchuk I.</u> STRATEGIC PLANNING AND TARGET-ORIENTED APPROACH TO THE DEVELOPMENT OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS IN THE REGIONS	192
<u>Ushakova O.</u> PUBLIC POLICY OF REDUCING HEALTH INEQUALITIES: INTERNATIONAL EXPERIENCE	197
<u>Bykov O.</u> AN ANALYSIS OF SCIENTIFIC RESEARCHES IS FROM THE PROBLEMS OF STATE ADMINISTRATION IN THE FIELD OF CIVIL DEFENCE: ACTUAL DIRECTIONS OF RESEARCH	201
<u>Oleksandrenko Yu.</u> DISTINCTIVE FEATURES OF THE SYSTEM MODELS DEVELOPMENT AND PUBLIC ADMINISTRATION APPLICATION APPROACHES	205
<u>Volyanskiy P.</u> ORGANIZATION OF STATE ADMINISTRATION AT THE THREAT OF ORIGIN AND ELIMINATION OF STATE AND REGIONAL LEVEL EMERGENCIES	209
<u>Sytnyk G., Baranov R.</u> INTERNATIONAL EXPERIENCE ON THE IMPLEMENTATION OF COMBATING LEGALIZATION (LAUNDERING) OF PROCEEDS FROM CRIME FOR UKRAINE	213
<u>Nagorichna O.</u> AS FOR SCIENTIFIC PROVIDING OF PUBLIC GOVERNANCE IN THE FIELD OF THE STATE CUSTOMS	217
<u>Baranov S.</u> SHADOW ECONOMY IN THE WORLD: TRENDS AND REGIONAL DIFFERENCES	222
<u>Dankanich O.</u> EFFECTIVENESS OF BUDGETARY FUNDS: THE IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION IN THE REGION	226

Н. А. Караван,
к. е. н., доцент, декан факультету менеджменту, економіки, соціології та філології,
Дніпродзержинський державний технічний університет, м. Дніпродзержинськ

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВА

N. Karavan,
PhD in Economics, Docent, Dean of the Faculty of Management, Economics, Sociology and Philology,
Dniprodzerzhinsk State Technical University, Dniprodzerzhinsk

FEATURES OF INVESTMENT RESOURCES OF THE ENTERPRISE

Розглянуто склад інвестиційних ресурсів підприємства, які є невід'ємною складовою його власного та боргового капіталу. Сформульовано мету та принципи формування інвестиційних ресурсів підприємства. Вказано на необхідність забезпечення оптимальної структури інвестиційних ресурсів з метою максимізації кінцевих фінансових результатів та мінімізації ризику інвестиційної діяльності. Узагальнено існуюче методичне забезпечення оптимізації інвестиційних ресурсів. Виділено етапи оптимізації інвестиційних ресурсів у просторі та часі, дотримання яких дозволить сформувати інвестиційний портфель, який забезпечить найбільший приріст вартості капіталу підприємства з урахуванням особливостей реалізації кожного проекту. Механізм застосування кожної методики продемонстровано на умовних прикладах.

The components of investment resources of the enterprise, which is an integral part of its equity and debt capital. Formulated goals and principles of investment resources company. The necessity of optimum structure of investment resources to maximize end financial results and minimize the risk of investment. Existing methodological support optimize investment resources. Highlight stages of optimization of investment resources in space and time, the observance of which will form a portfolio of investments that will provide the greatest capital appreciation businesses considering implementation details of each project. The mechanism of application of each technique demonstrated in the hypothetical example.

Ключові слова: інвестиційні ресурси, просторова оптимізація, інвестиційний портфель, індекс відносних витрат.

Key words: investment funds, space optimization, investment portfolio, the index of relative losses.

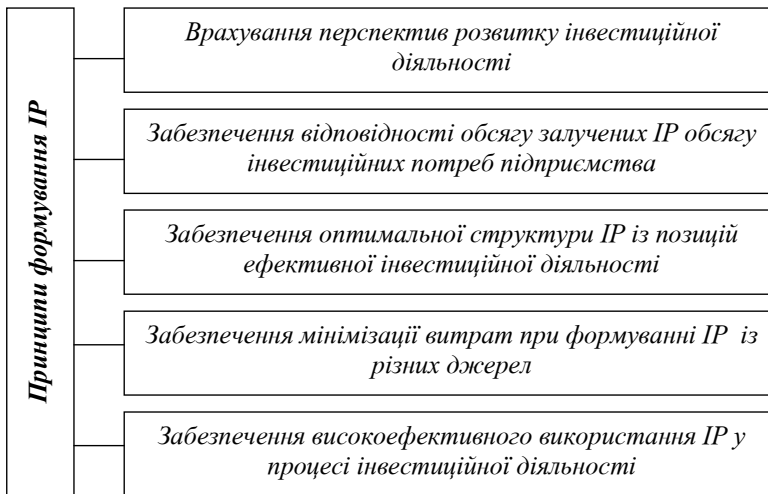
ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У процесі управління інвестиційною діяльністю вирішується ціла низка питань, успішне вирішення яких обумовлює її ефективність. З точки зору впливу на кінцеві фінансові результати важливим є вирішення питань, пов'язаних із процесом формування інвестиційних ресурсів: обґрунтування загальної потреби, вибір джерел фінансування з урахуванням їх вартості, розподіл інвестиційних ресурсів у часі за окремими проектами тощо. Цій проблемі присвячені роботи таких вчених-економістів, як Аньшин В.М. [1], Балацький О.Ф. [2], Бланк І.А. [3], Гойко А.Ф. [4], Ковальов В.В. [5], Крушвиць Л. [6], Майорова Т.В. [7], Мелкумов Я.С. [8], Пересяда А.А. [9] та багато ін. Автори розглядають різні аспекти стосовно механізму формування інвестиційних

ресурсів, оцінки їх вартості та ефективності використання. Наявність великої кількості методичних розробок потребує їх узагальнення та подальшого розвитку у напрямі розробки рекомендацій щодо практичного використання.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою написання статті є дослідження особливостей застосування наявних в економічній літературі методичних підходів щодо формування інвестиційних ресурсів, спрямованих на забезпечення їх оптимальної структури. Основні завдання: узагальнення існуючого досвіду проектного аналізу щодо методичного забезпечення процедури оптимізації інвестиційних ресурсів;

Рис. 1. Принципи формування ІР підприємства

виділення основних етапів оптимізації інвестиційних ресурсів у просторі та часі, дотримання яких при формуванні інвестиційного портфелю дозволить забезпечити найбільший приріст капіталу з урахуванням основних положень сучасної теорії оцінки його вартості грошей.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Основними напрямками проектного аналізу, що реалізуються у системі загальної політики управління процесом формування інвестиційних ресурсів є: обґрунтування загальної потреби в інвестиційних ресурсах; аналіз можливих джерел формування інвестиційних ресурсів; оцінка вартості інвестиційних ресурсів й оптимізація їх структури; оптимізація використання інвестиційних ресурсів у просторі та часі.

Інвестиційні ресурси (ІР) — це частина капіталу підприємства, яка використовується ним для здійснення реального й фінансового інвестування.

У залежності від приналежності капітал підприємства поділяється на власний та борговий. Власний капітал включає: статутний капітал, накопичений капітал (резервний, додатковий, нерозподілений прибуток) та цільове фінансування. Додатковий капітал утворюється в результаті переоцінки майна або продажу акцій за ціною, вищою від їх номінальної вартості. Резервний капітал створюється згідно із законодавством або відповідно до установчих документів за рахунок чистого прибутку підприємства. Це страховий фонд для відшкодування можливих збитків і забезпечення захисту інтересів третіх осіб у разі недостатності прибутку для викупу акцій, погашення облігацій, виплати відсотків. Борговий капітал — це кредити банків і фінансових компаній, позики, кредиторська заборгованість, лізинг та ін. Борговий капітал — це фінансові зобов'язання підприємства. Основними характеристиками боргового капіталу є платність, терміновість залучення та необхідність повернення. Він класифікується за різними ознаками: за терміновістю погашення — довгостроковий (більше року), короткостроковий (до року); за формою залучення — грошовий, товарний, лізинг; за формою забезпечення — забезпечений, незабезпечений тощо.

Процес формування (ІР) характеризується наступними особливостями: він є вихідною умовою здійснення інвестиційного процесу; формування ІР пов'язано із процесом первинного накопичення капіталу, яке здійснюється як у межах самого підприємства шляхом розподілу прибутку, так і в межах країни в цілому шляхом розподілу національного доходу; базою формування ІР підприємства є його капітал призначений для реінвестування, який включає: чистий прибуток, амортизаційні відрахування; кошти, отримані від реалізації капітальних активів; надходження від продажу окремих фінансових інструментів та ін.; формування ІР супроводжує усі стадії життєвого циклу підприємства та усі стадії інвестиційного процесу; формування ІР — це неперервний процес, який може здійснюватися різними темпами; процес формування ІР має детермінований характер та тісно пов'язаний із цілями та напрямками інвестиційної діяльності. Ефективне формування структури ІР за джерелами їх фінансування — це важлива умова забезпечення фінансової стійкості підприємства.

Основною метою формування ІР підприємства є задоволення потреб у придбанні необхідних інвестиційних активів та оптимізація їх структури з позицій забезпечення ефективних результатів інвестиційної діяльності [7, с. 259]. З урахуванням цієї мети процес формування ІР повинен базуватися на певних принципах, які згруповані на рисунку 1.

Умови формування високих кінцевих результатів інвестиційної діяльності залежать від структури сформованих ІР. Оптимальна структура забезпечує фінансову рівновагу розвитку підприємства в процесі здійснення інвестиційної діяльності, з іншої сторони — неоптимальна структура генерує ризики у фінансовій сфері підприємства, тобто призводить до банкрутства підприємства.

За умови, коли загальна вартість інвестиційних проектів перевищує наявні ІР, виникає необхідність розробити оптимальний план їх реалізації. При цьому основна мета оптимізації — це формування такого інвестиційного портфелю, який максимізує кінцевий результат.

Усю сукупність завдань щодо оптимізації розміщення ІР в економічній літературі поділяють на три напрями: оптимізація у просторі, оптимізація у часі, оптимізація реінвестування доходів [2, с. 193—198].

Оптимізація розміщення ІР у просторі здійснюється у тих випадках, коли наявного ліміту ІР не вистачає для реалізації усієї сукупності проектів. Схема здійснення просторової оптимізації ІР залежить від можливості повної або часткової реалізації проекту.

Просторова оптимізація розміщення ІР за умови, що кожен із проектів може бути реалізованим частково, здійснюється за наступними етапами:

1) для кожного проекту розраховується індекс прибутковості інвестицій (ІР) та доводиться доцільність його реалізації;

2) проекти, для яких $IP > 1$, розподіляються за зменшенням цього показника. До реалізації приймаються перші за рангом проекти, вартість яких у сумі не перевищує наявного ліміту ІР;

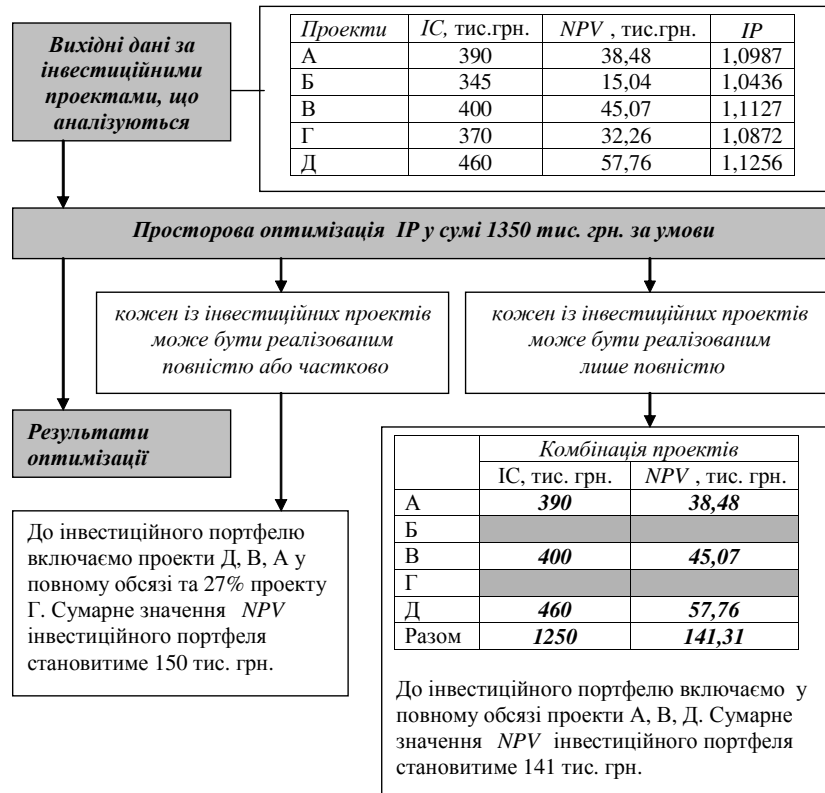

Рис. 2. Схема просторової оптимізації ІР

3) залишок ІР вкладається в черговий проект, який фінансується не в повному обсязі, а лише частково;

4) розраховується чиста приведена вартість (NPV) кожного із обраних проектів та сумарне NPV інвестиційного портфелю в цілому.

Просторова оптимізація розміщення ІР за умови, що проекти можуть бути реалізованими тільки в повному обсязі, здійснюється дещо за іншими етапами:

1) для кожного проекту розраховується NPV, чим обґрунтовується доцільність його реалізації;

2) створюються можливі комбінації проектів, які задовольняють ліміту коштів. Для кожної комбінації

розраховується сумарне NPV. До реалізації обирається комбінація із максимальним значенням цього показника.

Схему просторової оптимізації наведено на рисунку 2.

Необхідність проведення оптимізації ІР у часі виникає у тих випадках, коли початок реалізації деяких проектів відкладається на один або більше фінансових періодів. Етапи її реалізації наступні:

1) для кожного проекту розраховується NPV, чим доводиться ефективність його реалізації;

2) для кожного проекту розраховується індекс відносного зниження NPV у разі можливого перене-

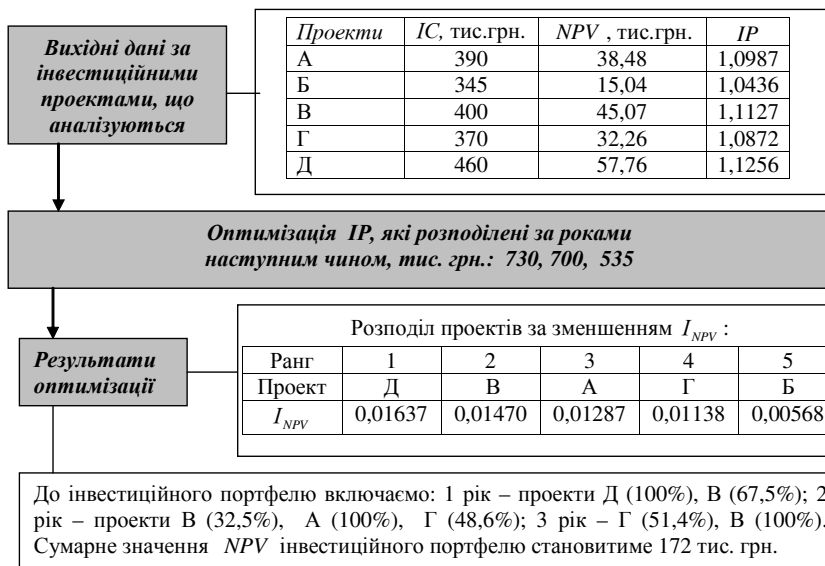

Рис. 3. Схема оптимізації ІР у часі

сення початку його реалізації на t періодів. Цей показник розраховується як співвідношення втрат капіталу до первісних вкладень. До інвестиційного портфелю першого року включають ті проекти, які мають найбільше значення I_{NPV} та задовольняють наявному ліміту коштів. Початок реалізації інших інвестиційних проектів відкладається на певний період;

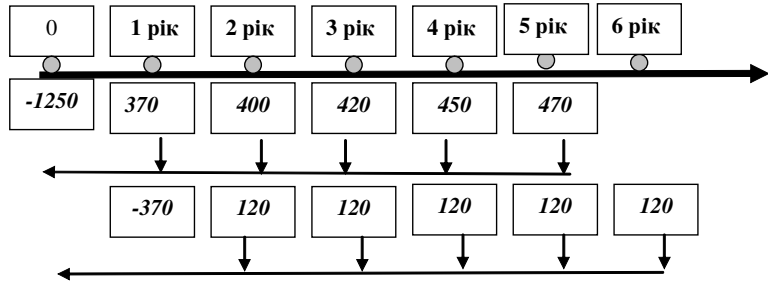

Рис. 4. Схеми оптимізації реінвестування доходів

3) визначається сумарне значення NPV інвестиційного портфелю із урахуванням втрати частини вартості грошей.

Схему оптимізації IP у часі наведено на рисунку 3.

Оптимізація реінвестування доходів здійснюється у тих випадках, коли існує можливість для фінансування інвестиційних проектів у майбутньому використати доходи попередніх періодів. Така оптимізація здійснюється за наступними етапами:

1) для кожного проекту розраховується NPV , чим доводиться ефективність його реалізації;

2) проекти ранжируються по мірі зменшення NPV та створюються можливі комбінації інвестиційних проектів, які задовольняють ліміту коштів наявних на перший рік. Початок реалізації інших проектів переноситься на наступні періоди, передбачаючи можливість їх фінансування за рахунок доходів, отриманих від реалізації проектів, що увійшли до інвестиційного портфелю попереднього періоду;

3) визначається сумарне NPV інвестиційного портфелю в цілому із урахуванням втрати частини вартості грошей.

Схему оптимізації реінвестування доходів наведено на рис. 4.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВІДОК

Таким чином, розглянуті методики оптимізації IP створюють умови забезпечення ефективності використання IP вже на етапі проведення проектного аналізу. Вибір тієї чи іншої методики залежить від наявних фінансових можливостей підприємства, особливостей окремих інвестиційних проектів тощо.

Подальший розвідок, на нашу думку, повинен здійснюватися у наступних напрямках: дослідження особливостей застосування наведених методик при оптимізації IP проектів із неординарними грошовими потоками, дослідження впливу на процес оптимізації факторів "ризик" та "інфляція", розробка методик проведення інтегрованої оптимізації у просторі та часі. Результати дослідження можуть бути використанні в навчальному процесі підготовки фахівців економічного напрямку при вивченні дисциплін "Інвестиційний менеджмент" та "Проектний аналіз".

Література:

1. Аньшин В.М. Инвестиционный анализ: учеб.-практ. пособие [Текст]. — М.: Дело, 2000. — 280 с.
2. Балацький О.Ф., Теліженко О.М., Соколов М.О. Управління інвестиціями: навч. посіб. — 2-ге вид., переоб. і доп. [Текст]. — Суми: ВТД "Університетська книга", 2004. — 260 с.

3. Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент: учебный курс [Текст]. — К.: Эльга-Н, Ника-Центр, 2001. — 448 с.

4. Гойко А.Ф. Методи оцінки ефективності інвестицій та пріоритетні напрями їх реалізації [Текст]. — К.: ВІРА-Р, 1999. — 320 с.

5. Ковалев В.В. Методы оценки инвестиционных проектов [Текст]. — М.: Финансы и статистика, 2001. — 144 с.

6. Крушвиц Л. Инвестиционные расчеты / Пер. с нем. под общей редакцией В.В. Ковалева и З.А. Сабова [Текст]. — СПб: Питер, 2001. — 432 с.

7. Майорова Т.В. Інвестиційна діяльність: навч. посібник [Текст]. — Київ: "Центр навчальної літератури", 2004. — 376 с.

8. Мелкумов Я.С. Организация и финансирование инвестиций: учебное пособие [Текст]. — М.: ИНФРА-М, 2000. — 248 с.

9. Пересада А.А. Управління інвестиційним процесом [Текст]. — К.: Лібра, 2002. — 472 с.

References:

1. An'shyn, V.M. (2000), Ynvestytsyonnyj analiz [Investment analysis], Delo, Moscow, Russia.

2. Balats'kyj, O.F. Telizhenko, O.M. and Sokolov, M.O. (2004), Upravlinnia investytsiamy [Investment Management], 2d ed., VTD Universytets'ka knyha, Sumy, Ukraine.

3. Blank, Y.A. (2001), Ynvestytsyonnyj menedzhment [Investment Management], El'ha-N Nyka-Tsentr, Kyiv, Ukraine.

4. Hojko, A.F. (1999), Metody otsinky efektyvnosti investytsij ta pryorytetni napriamy ikh realizatsii [Methods for assessing the efficiency of investment and priority areas of implementation], VIRA-R, Kyiv, Ukraine.

5. Kovalev, V.V. (2001), Metody otsenky ynvestytsyonnykh projektov [Methods for evaluation of investment projects], Fynansy y statystyka, Moscow, Russia.

6. Krushvyts, L. (2001), Ynvestytsyonnye raschety [Investment calculations], Pyter, StPetersburg, Russia.

7. Majorova, T.V. (2004), Investytsijna diial'nist' [Investment activity], Tsentr navchal'noi literatury, Kyiv, Ukraine.

8. Melkumov, Ya.S. (2000), Orhanyzatsiya y fynansyrovanye ynvestytsyj [Organization and financing of investments], YNFRA-M, Moscow, Russia.

9. Peresada, A.A. (2002), Upravlinnia investytsijnym protsesom [Management of the investment process], Libra, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 18.08.2014 р.

Т. І. Данилюк,
к. е. н., доцент кафедри економіки та безпеки підприємства,
Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, м. Луцьк

СФЕРА ПОСЛУГ ЯК ОБ'ЄКТ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

T. Danyliuk,
Ph.D. in Economics, assistant professor, Department of Economics and Security of Enterprise,
Lesia Ukrainka Eastern European National University, Lutsk

SERVICE BUSINESS AS OBJECT OF INVESTMENT ACTIVITY

У статті розглянуто значення сфери послуг та визначено важливість залучення інвестицій у цю сферу. Приділено увагу перешкодам на шляху реалізації проектів інвестування сфери послуг. Розглянуто перспективи розвитку сфери послуг при ефективному використанні інвестицій.

The article deals with the significance of the sphere of services and importance of bringing in of investments is certain. Paid attention to the obstacle on the way of realization of projects of investing of service business. The prospects of development of service business are reconsidered at the effective use of investments.

Ключові слова: сфера послуг, залучення інвестицій у сферу послуг, перешкоди та перспективи інвестування у сферу послуг.

Key words: service business, bringing in of investments is in service business, obstacles and prospects investing is in service business.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Поступальний розвиток суспільства, формування соціально-орієнтованої ринкової економіки обумовлює необхідність розширення тих сфер економічної діяльності, які сприяють задоволенню потреб населення. Такий курс потребує своєчасно і вірно здійснювати вибір суспільних пріоритетів, цілеспрямовано стимулювати певні сфери і напрями діяльності. Сфера послуг, більше ніж інша, орієнтована на споживача, на задоволення потреб, на підвищення якості життя населення і тому, саме цій сфері слід створити сприятливі умови для випереджаючого розвитку. Спеціального обґрунтування потребують проекти із залученням інвестицій у сферу послуг, що зустрічаються із перешкодами на шляху реалізації таких проектів. Саме вивчення таких перешкод і перспектив розвитку сфери послуг при ефективному використанні інвестицій визначає актуальність нашого дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Сучасні тенденції в розвитку споживання, що проводяться підвищенням добробуту та зміною структури споживчих пріоритетів, характеризуються різким зрос-

танням ролі послуг в системі потреб людини, оскільки "послуга — це одна із форм задоволення потреб людини" [6]. Посилюється і роль сфери послуг як привабливе поле діяльності для інвестування.

В Україні на сьогодні існує досить потужна наукова база, яка дозволяє опрацювати теоретичні й практичні питання інвестування, відповідно до специфіки економічної ситуації, у сферу послуг. Серед українських та закордонних учених досить вичерпно розкривають проблематику та сутність цього питання такі, як І. Ансофф [1], Г. Армстронг [2], Ф. Котлер [4], Сидорова А. В. [8], А. Павленко [7], Кучерявенко С.Ю. [5] та інші. Проте питання залучення інвестицій у сферу послуг з позиції існуючих проблем та перспектив розвитку, є недостатньо вивченими.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Актуальність і невідкладність вирішення проблем становлення та розвитку сфери послуг України окреслити коло цілей щодо систематизації та узагальнення проблем і перспектив залучення інвестицій в сферу послуг України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Сфера послуг України є важливою складовою ринкової економіки, вона набуває все більшого значення в частині формування валової доданої вартості країни, у поповненні суми бюджету, зайнятості населення, в управлінні

ринком, спрямованим на створення відносин які сприяють задоволенню потреб та запитів споживачів.

Сфера послуг представляє собою сукупність галузей, підгалузей і видів діяльності, функціональне призначення яких у системі суспільного виробництва виражається у виробництві й реалізації послуг і духовних благ для населення. Варто зазначити, що виробництво матеріальних послуг невіддільно пов'язане з матеріальними об'єктами: транспорт змінює положення предметів у просторі, торгівля — їх належність кому-небудь і т.д., а виробництво нематеріальних послуг (знань, безпеки, здоров'я, позитивних емоцій) набагато сильніше відірвано від матеріальних об'єктів. Тут об'єктом впливу стають не інші речі, а безпосередньо людина.

Слід зазначити, що активна робота вітчизняної економічної науки над проблематикою сфери послуг на початку 80-х років змінилась зі зниженням уваги до неї в 90-х роках. Практично відсутня проблематика сфери послуг і її ролі в сучасній трансформації економіки [3]. Однією з причин такого стану була майже повна відсутність питань сфери послуг у відомих економічних виданнях — підручниках з економічної теорії, присвячених як макро-, так і мікрорівню економічних процесів. Крім того, на розробку проблем сфери послуг вплинули ідеологізовані підходи економістів радянської економічної школи, коли сфера послуг розглядалась переважно як "непродуктивна" сфера, праця в якій була усе таки менш корисна, ніж у сфері матеріального виробництва [3].

Внаслідок відсутності досвіду в даній області, а також оперування в приватному секторі економіки в цілому сфера послуг розвивалась в першу чергу, в кількісному напрямі. Сутність послуги можна було розглядати з різних точок зору [8]: як вид діяльності, як сферу, як грошовий потік та як економічну категорію

Трагування послуги як виду діяльності є обгрунтованим, оскільки до послуг відносять блага, які пропонуються, як правило, не у вигляді речей, а у вигляді корисної діяльності. Визначення послуги як сфери послуг включає велику групу галузей, важливою рисою діяльності яких є створення специфічного товару з відповідними особливостями, що не завжди є так. Обгрунтування послуги як плати за її надання не характеризує сутність послуги, а виражає грошовий еквівалент її обміну, тобто грошовий потік, який відповідає отриманому результату діяльності у формі послуги. Саме теоретичне обгрунтування послуги як економічної категорії набирає сьогодні все більшої ваги з розвитком економічних зв'язків, які супроводжуються охопленням всіх сфер господарської діяльності ринковими відносинами.

Сучасний же розвиток економіки характеризується тенденцією феноменального розширення сфери послуг. Практика функціонування соціально-економічних моделей господарювання в розвинутих країнах показала, що сфера послуг виявилась надзвичайно важливою і з точки зору формування освітнього, культурного рівня трудового потенціалу, і з точки зору задоволення потреб членів суспільства, і з точки зору впливу на виробничу сферу в плані підвищення рівня задоволення суспільних потреб.

Надання послуг населенню — один з найбільш популярних видів діяльності, що не вимагає великих витрат і вкладень на перших етапах розвитку бізнесу. Юридичні консультації, охоронні послуги та допомогу в оформленні свят обходяться набагато дешевше для підприємця порівняно з організацією виробництва або здійснення роздрібною торгівлі.

Простота в юридичному оформленні та веденні справ роблять сферу послуг дуже привабливим полем діяльності для інвестування. Мінімальні ризики і невеликі грошові вкладення — це те, що дозволяє інвесторам бути впевненими в отриманні стабільного прибутку без високих витрат або крупного вливання грошових коштів в галузь.

"Найбільш перспективні галузі інвестування — це напрямки діяльності у сфері послуг, — розповідає Сергій Савчук, директор P&S Asset Management [9].

Саме інвестиції та інвестиційна діяльність завжди знаходяться в центрі уваги економічної думки. Питання про інвестиції є дуже актуальним у сучасній економіці, оскільки будь-яке підприємство формується і розвивається на основі фінансування та інвестицій, а інвестиційна діяльність визначає умови економічного розвитку. Інвестиції відіграють в економіці подвійну роль: створюють виробничі потужності й попит. Саме тому більше 40 % розміщених у світі прямих інвестицій вкладається у сферу послуг (в основному це торгівля, банківська система, консалтингові служби, індустрія туризму, відпочинку, дозвілля). На початку 21 століття частка послуг у ВВП розвинутих країн значно зросла при одночасному збільшенні кількості працюючих у цій сфері до 70%. Сьогодні в Україні, населення налічує 47 млн чоловік, а у сфері послуг працює лише 1,6 млн чол., що становить 3,4%. Галузь потребує інтенсивного розвитку та підготовки професіоналів.

Отже, подальший розвиток підприємств послуг всіх сфер економічної діяльності пов'язаний з необхідністю використання інвестицій. У значній мірі вони визначаються ресурсами та умовами, які створені державою для реінвестування у розвиток матеріально-технічної бази цієї сфери.

Досвід показує, що у трансформаційному періоді інвестиції на певний час стають важливим фактором економічної стабілізації, а при продуктивному їх використанні — і одним із факторів економічного зростання. За умов, коли у ближчій перспективі практично неможливо створити загальні сприятливі умови для суттєвої активізації інвестиційної діяльності в Україні, зусилля повинні акцентуватись на формуванні ефективних механізмів її регулювання [6].

Спеціального обгрунтування потребують проекти із залученням інвестицій у сферу послуг. З одного боку, в галузевій структурі інвестицій спостерігається довготермінова усталена тенденція до зменшення питомої ваги видобувних та обробних галузей і збільшення сфери послуг, що зумовлене загальним підвищенням ролі послуг у економічному житті, специфікою послуг, коли здебільшого виключається можливість експорту послуг окремо від капіталу, та розвитком матеріальної бази послуг, особливо у сфері комунікацій тощо. З іншого боку, саме у сфері послуг (банківська справа, телекомунікації, внутрішній транспорт тощо) традиційно діють обмеження для інвестування з метою захисту цих життєво важливих сфер від зовнішнього впливу [6].

Специфіка сфери послуг як галузі економіки полягає як відомо, у тому, що вона виключає можливість об'єднання всередині себе всієї або більшої частини своєї матеріально-технічної бази (транспорт, торгівля, громадське харчування, виробництво), що зумовлює складність аналізу інвестиційних процесів, що протікають у ній.

Необхідним процесом для успішного протікання інвестиційних процесів є планування інвестиційної діяльності, що визначає [5]:

— для реалізації стратегій підприємство може використати різні види інвестицій, різний обсяг інвестиційних коштів, тому доцільно розробляти декілька альтернативних проектів;

— необхідність вибору з альтернативних інвестиційних проектів найбільш ефективного;

— необхідність якнайшвидшого отримання віддачі від інвестицій;

— планування сприяє зниженню ризику, що пов'язаний із прийняттям інвестиційних рішень.

За оцінками фахівців, основною перешкодою на шляху реалізації великомасштабних проектів інвестування сфери послуг є відсутність єдиної стратегії і програми розвитку сфери послуг, що веде найчастіше до дублювання інвести-

ційних проектів, розпорощення інвестиційних ресурсів і, як наслідок, до зниження ефективності інвестиційної діяльності в цьому напрямку.

Координування використання переваг кожної конкретно взятої території сприяло б підвищенню інвестиційної активності. Створення єдиного реєстру пріоритетних інвестиційних проектів у сфері послуг України дозволить розширити пошук і залучення зацікавлених осіб. Необхідне також створення систем гарантій і співробітництва щодо забезпечення зворотності позикових коштів, страхуванню інвестиційних ризиків, розробці механізму запозичень під реалізацію довгострокових інвестиційних проектів.

Перспективи розвитку сфери послуг у значній мірі залежать також від економічної політики держави, яка повинна забезпечувати динамічну рівновагу економіки та стійкі темпи приросту національного доходу, здійснювати доцільні зміни в структурі суспільного виробництва. Не менш важливою задачею є ефективне використання інвестицій. Здійснення у регіонах децентралізації інвестиційних фондів та інвестування конкретних проектів пріоритетного напрямку, а також забезпечення жорсткого контролю виконання інвестованих проектів, дозволить покращити стан розвитку сфери послуг. Регіональні органи влади, органи місцевого самоврядування повинні підтримувати розвиток сфери послуг, які можуть сприяти соціально-економічному прориву, дати відносно швидкий ефект в отриманні прибутку підприємствами та поповнити надходження до місцевого бюджету.

Успішне функціонування підприємств сфери послуг і досягнення стратегічних переваг в умовах конкуренції значною мірою залежать від результативності їхньої інноваційної діяльності. У свою чергу, результативність інноваційної діяльності підприємств визначається, насамперед наявністю необхідних внутрішніх і зовнішніх джерел фінансування інновацій, можливість їхньої швидкої мобілізації, зацікавленістю інвестора в підтримці інноваційного розвитку [5].

Інвестиційна підтримка інноваційного розвитку підприємств сфери послуг залежить від специфічних особливостей інвестицій, таких як тривалий період окупності при реалізації інновацій, підвищений ризик реалізації, нерівномірність надходження доходів від здійснення інвестицій. Урахування цих особливостей і зміна умов функціонування підприємств визначають важливість подальшого вдосконалення принципів, форм, методів та пошуку джерел інвестиційної підтримки інноваційної діяльності підприємств сфери послуг [5].

Упродовж останніх років лише незначна частина підприємств сфери послуг України здійснювала інновації. Пріоритетним джерелом інвестування інновацій залишаються власні кошти підприємств та отримані кредити. Діюча система оподаткування не стимулює довгострокове накопичення підприємств, що дозволило б останнім реалізувати інноваційні проекти. Українська інноваційна сфера ще не стала привабливою також для іноземних інвесторів [5].

Однак, незважаючи на незначні масштаби інноваційної діяльності, її позитивний вплив на економічні показники роботи підприємств сфери послуг є очевидним та безперечним. Більшість підприємств, які впроваджували інновації, одержали приріст продукції, підвищили її конкурентоздатність, розширили ринки збуту, оповили асортимент [5].

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

За результатами проведених досліджень можна зробити такі висновки:

— сучасні тенденції в розвитку споживання, що супроводжуються підвищенням добробуту та зміною структури споживчих пріоритетів, характеризуються різким зростанням значення послуг як в системі потреб людини, так і в структурі економіки України;

— найбільш перспективні галузі інвестування — це прями діяльності у сфері послуг;

— досвід показує, що у трансформаційному періоді інвестиції у сферу послуг на певний час стають важливим фактором економічної стабілізації, а при продуктивному їх використанні — і одним із факторів економічного зростання;

— тільки об'єднання і взаємна зацікавленість державних і промислових структур, розуміння спільних завдань приведуть до розвитку сфери послуг і розкриттю економічного потенціалу.

Література:

1. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф. — М.: Экономика, 1989. — 519 с.
2. Армстронг Г., Сондерс Д., Вонг В., Котлер Ф. Основы маркетинга, 4-е европейское издание: пер. с англ. / Г. Армстронг, Д. Сондерс, В. Вонг, Ф. Котлер. — М.: ООО "ИД Вильямс", 2007. — 1200 с.
3. Войтович С.Я., Данилюк Т.І. Задоволення попиту населення на побутові послуги: монографія / С.Я. Войтович, Т.І. Данилюк. — Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2014. — 216 с.
4. Котлер Ф. Основы маркетинга / Котлер Ф.: [пер. с англ., общ. ред. и вступ. ст. Е.М. Пеньковой]. — М.: Прогресс, 1990. — 410 с.
5. Кучерявенко С.Ю. Сутність інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств сфери послуг / Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. — Вип. 2. — Том 1. — 2012. — С. 44—47.
6. Міжнародна інвестиційна діяльність (2002) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://library.if.ua/book/125/8249.html>
7. Павленко А.Ф., Войчак А.В. Маркетинг: підручник / А.Ф. Павленко, А.В. Войчак. — К.: КНЕУ, 2003. — 246 с.
8. Сидорова А. В. Экономико-статистические методы в управлении сферой услуг / А.В. Сидорова. — Донецк: ДонНУ, 2002. — 240 с.
9. Фонди прямих інвестицій ідуть в сферу послуг [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~ / 1/0/all/2010/09/06/208650>

References:

1. Ansoff, I. (1989), Strategicheskoe upravlenie [Strategic Management], Economy, Moscow, Russia.
2. Armstrong, G. Sonders, D. Vong, V. and Kotler, F. (2007), Osnovu marketinga [Marketing bases], 4rd ed, ООО "ID Viliams", Moscow, Russia.
3. Voitovich, S. Ia. Danyliuk, T.I. (2014), Zadovolenia poputy naselenia naobytovi poslygi [Satisfaction of demand of population is on domestic services], RVV Lutsk NTU, Lutsk, Ukraine.
4. Kotler, F. (1990), Osnovu marketinga [Marketing bases]. Progress, Moscow, Russia.
5. Kycheriavenko, S.Iy. (2012), "Essence innovative investment to development of enterprises of sphere of services", Teoretichni i praktichni aspektu ekonomiku ta intelektualnoii vlasnosti, vol. 2, pp. 44—47.
6. Library of economist (2002), "International investment activity (2002)" available at: <http://library.if.ua/book/125/8249.html> (Accessed 14 August 2014).
7. Pavlenko, A.F. and Voiuchak, A.V. (2003), Marketing [Marketing], KNEY, Kyiv, Ukraine.
8. Sidorova, A. V. (2002), Economico-statisticheskie metody v upravlenii sferoi uslyg [Economic and statistical methods in the management of the services sector], DonNY, Donetsk, Ukraine.
9. Finance.ua (2010), "The funds of direct investments go to the sphere of services" available at: <http://news.finance.ua/ua/~ / 1/0/all/2010/09/06/208650> (Accessed 15 August 2014).

Стаття надійшла до редакції 18.08.2014 р.

УДК 658.5:622.276

І. Г. Фадєєва,
 д. е. н., доцент, професор,
 Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

ОБГРУНТУВАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМО- СИНЕРГЕТИЧНОГО ПІДХОДУ ДО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ НАФТОГАЗОВИДОБУВНИХ КОРПОРАТИВНИХ СИСТЕМ

I. Fadeeva,
 the director of the economic sciences, docent, professor,
 Ivano-Frankovsk National Technical University of Oil and Gas

THE SUBSTANTIATION OF THE APPROPRIATENESS OF APPLICATION
 OF THE SYSTEM-SYNERGETIC APPROACH TO MANAGEMENT OF THE DEVELOPMENT
 OF OIL AND GAS PRODUCTION CORPORATE SYSTEMS

Обгрунтовано доцільність застосування системно-синергетичного підходу до управління розвитком нафтогазовидобувних підприємств корпоративної структури як складними економічними системами, що мають нелінійний характер змін у процесі довготривалого і середньотривалого економічного розвитку. Показано, що цей розвиток супроводжується невизначеністю, нерівноважністю, наявністю фазових і структурних переходів. Акцентовано, що системно-синергетичний підхід дає змогу виявити механізми синергічних ефектів з метою нарощування потенціалу синергічного розвитку нафтогазовидобувних підприємств.

The appropriateness of application of the system-synergetic approach to management of the development of oil and gas production enterprises of the corporate structure as complex economic systems having non-linear character of changes in the process of long-term and medium-term economic development is substantiated. It was shown that this development is accompanied by uncertainty, unbalance, availability of the phase and structural transits. It was emphasized that the system-synergetic approach allowed detecting the mechanisms of the synergetic effects with the aim of growing the potential of the synergetic development of the oil and gas production enterprises.

Ключові слова: системно-синергетичний підхід, розвиток, підприємства корпоративної структури, управління, складна економічна система.

Key words: system-synergetic approach, development, enterprises of the corporate structure, management, complex economic system.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Обгрунтування системно-синергетичного підходу до управління розвитком нафтогазовидобувних корпоративних систем є актуальною науково-прикладною про-

блемою у зв'язку із необхідністю повного використання можливостей нафтогазовидобувної промисловості для інтенсифікації процесів видобування вуглеводнів.

Відомо, що нафтові, газові і газоконденсатні родовища є складними об'єктами, що змінюються протягом усього життєвого циклу родовища. У зв'язку з виснаженням запасів легких нафт виникає необхідність роз-

робки запасів важких нафт, які мають більш складну фазову поведінку. Тому з'ясування сучасних механізмів і методології вивчення еволюції пласта і нафтових дисперсних систем є необхідним для ефективного автоматизованого управління підприємствами нафтогазовидобувної галузі.

Для сучасного нафтогазового виробництва стає все більш затребуваним застосування перспективних методів досліджень та вирішення професійних задач управління на основі синергетичного аналізу, світових тенденцій розвитку нафтогазового виробництва, а також новітніх методів дослідження нафтових дисперсійних систем з метою регулювання фазових переходів, а також з метою оптимізації показників і параметрів технологічних процесів.

На даний час існуючі суттєві досягнення в галузі технологій, нафтогазового обладнання, методів управління підприємствами не становлять цілісної системи. Відтак, немає змоги повністю використати можливості нафтогазовидобувної промисловості для інтенсифікації процесів видобування вуглеводнів, зменшення витрат енергії, матеріалів та палива. Тому за умов обмежених ресурсів одним з найефективніших інструментів виживання і розвитку нафтогазовидобувних компаній є пошук та використання потенціалу, закладеного у системі управління, оскільки покращення якості управління сприятиме підвищенню ефективності використання усіх наявних ресурсів підприємства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ, ВИДІЛЕННЯ НЕВИРШЕНИХ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ДАНА СТАТТЯ

За умов високої ціни управлінських рішень, характерної для нафтогазовидобувних підприємств корпоративної структури, виникає гостра необхідність в управлінні їх розвитком на основі системно-синергетичного підходу, який є новим напрямом в управлінській науці, що має на меті вирішення широкого кола завдань, котрі належать здебільшого до моделювання діяльності складних економічних систем, які характеризуються наявністю численних внутрішньо-системних зв'язків, у тому числі зворотних, перехресних та ієрархічних. Ці зв'язки породжують, як правило, нелінійний характер взаємозалежностей між окремими елементами економічної системи. Унаслідок цього управління діяльністю таких систем стає складним завданням, яке вимагає спеціального інструментарію.

Синергетику як нову міждисциплінарну науку започаткували у своїх працях такі видатні вчені ХХ століття, як Г. Хакен [1], І. Пригожин [2], І. Ансофф, [3], Е. Кемпбелл [4] та ін. На сьогодні сформовано науковий напрям, орієнтований на застосування положень синергетики для вирішення завдань планування і управління — економічна синергетика. Вона ґрунтується на результатах досліджень, які оприлюднені у працях таких видатних українських та зарубіжних науковців, як Ж. В. Поплавська [5], О. В. Гошовська [6], Е. І. Хорошева [7], Н. І. Редіна [8], В. Г. Буданов [9], В. І. Аршинов [10], С. П. Капіца [11], В. Б. Занг [12], де розглядаються теоретичні положення та прикладні аспекти даної проблеми.

Аналіз наявних наукових праць показує глибину і складність проблем управління нафтогазовидобувними підприємствами корпоративної структури, пов'язаних з необхідністю урахування багатьох чинників у процесі формування управлінських рішень, а саме: макроекономічних чинників, техніко-економічних показників окремих родовищ і свердловин, виробничих потужностей підприємств, попиту на нафтопродукти, ризиків, можливостей транспортної системи та ін. Оцінка впливу великої кількості різномірних чинників на розвиток нафтогазовидобувного підприємства є складною науково-прикладною проблемою, яка особливо важлива для вертикально інтегрованих нафтогазовидобувних підприємств у силу специфіки їх організаційно-бюджетної структури, яка охоплює усі сфери їх багатоаспектного бізнесу.

Основні проблеми управління нафтогазовидобувними підприємствами корпоративної структури обумовлені складністю створення і реалізації відповідного методологічного інструментарію, навіть з урахуванням міжнародного досвіду, а також недостатньою доступністю західних технологій, для успішного функціонування яких у наших умовах необхідно забезпечити повноту і несуперечність вихідної статистичної інформації. Окрім цього, існуючі технології управління нафтогазовидобувними підприємствами не забезпечують ефективного зв'язку між оперативним і стратегічним плануванням, не передбачають координування роботи його підсистем, не дають змоги повною мірою використовувати кадровий потенціал. Все це негативно впливає на розвиток систем корпоративного управління і певною мірою гальмує процес капіталізації підприємств.

ФОРМУЛЮВАННЯ МЕТИ СТАТТІ

Метою дослідження є обґрунтування системно-синергетичного підходу до управління розвитком нафтогазовидобувних підприємств корпоративної структури, що дає змогу принципово покращити методологію прогнозування, планування, координування роботи усіх підсистем та управління їх розвитком.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сьогодні загально визнаним науковим фактом є необхідність застосування системного підходу до вивчення і вирішення будь-якої складної економічної проблеми. З існуючих наукових досліджень [13; 14 та ін.] відомо, що упорядкування знань щодо ефективної розробки нафтових і газових родовищ можливе на основі застосування системного підходу, який є узагальнюючим підходом при дослідженні і вирішенні будь-якої складної проблеми об'єкта з урахуванням його цілісності і з використанням системних засобів, що створюють певну сукупність принципів і понять.

Основою системного підходу є поняття системи, під якою розуміють сукупність взаємопов'язаних двох і більше елементів, що знаходяться у певних стосунках між собою і системою в цілому.

Дослідники розглядають системність як загальну властивість матерії, форми її існування, включаючи мислення. Проте відзначимо, що будь-яка діяльність може бути у різному ступені системною. Так, поява проблеми є ознакою недостатньої системності, але розв'язання

цієї проблеми означає перехід на новий, вищий рівень системності.

Застосування системного підходу до управління нафтогазовидобувним підприємством вимагає чіткого уявлення про систему. Проведений аналіз дає змогу стверджувати, що на сьогодні не існує однозначного визначення поняття "система". Це пояснюється складністю і багатоплановістю змісту даної категорії.

Існує множина визначень поняття "система", але для дослідження нафтогазовидобувних корпоративних систем доцільно скористатися таким визначенням [5]: "система — це впорядкована множина структурно взаємопов'язаних та функціонально взаємодіючих однотипних елементів будь-якої природи, об'єднаних у цілісний об'єкт, склад та межі якого визначаються цілями системного дослідження".

Науково-технічна революція сприяла виникненню таких понять, як складні і великі системи. Поняття складної системи виникло у зв'язку з ростом масштабів виробничих, економічних і соціально-економічних систем як об'єктів управління, збільшенням їх технологічної, технічної і управлінської складності. До різновидів складних систем належать складні технічні системи, складні економічні системи, складні соціально-економічні системи та ін. [2].

Складна система — це впорядкована множина структурно взаємопов'язаних взаємозалежних та функціонально взаємодіючих різнотипних елементів, які структурно об'єднані у цілісний об'єкт управління функціонально різнорідними взаємозв'язками для досягнення заданих цілей у певних умовах відсутності формалізованої моделі.

Велика система об'єднує різнотипні складні системи. Характерними особливостями великих систем є значна кількість різнотипних елементів, наявність взаємозв'язку та взаємодії між елементами, ієрархічність структури управління, наявність людини у контурі управління та необхідність прийняття рішень в умовах невизначеності [16].

Будь-яка система не може існувати ізольовано без потоків обміну з більш загальною системою, яка стосовно даної системи є "зовнішнім середовищем". Це означає, що не може бути повного і несуперечливого опису поведінки системи без врахування емерджентності.

Розглядаючи будь-яку систему, слід мати на увазі, що межі її є умовними, умовною є і її автономія. Здатність системи змінюватись, зберігаючи саму себе, є першим законом цілісності систем, або законом функціональної еволюції [5].

Другим законом теорії систем є закон функціональної ієрархії систем. Він розкриває, як має бути організоване управління, щоб реалізувати функціональне призначення системи залежно від властивостей даного утворення та середовища, у якому вона функціонує. Цей закон також стверджує, що для кожного структурного елементу системи механізм відображення реального світу обов'язково містить два рівні реакції: спосіб поведінки (програму або план поведінки) і акт поведінки (зміну оточуючого середовища). При цьому план поведінки кожної підсистеми є результатом акту поведінки найближчого верхнього рівня. На думку І. С. Мороса-

нова [17] система починається там, де цілісне утворення здійснює свою життєдіяльність не тільки за програмою, але й з урахуванням реакції на поточну апіорі невідому зміну оточуючого середовища. Цей важливий результат еволюційного розвитку веде до наступної формули: функція породжує систему, структура інтерпретує мету.

Сучасні промислові корпорації, у тому числі нафтогазовидобувні, відносяться до класу великих складних динамічних систем зі складними інституціональними формами і відносинами та нелінійним характером розвитку.

Нафтогазовидобувне підприємство корпоративної структури як об'єкт управління є великою соціально-економічною системою високого порядку складності [15; 16 та ін.], яка містить взаємозалежні підсистеми: геологічного вивчення, пошуково-розвідувального буріння і підготовки конкурентоспроможної сировинної бази, раціональної розробки запасів нафтогазового родовища, підготовки нафти, газу і води, подачі високоякісних нафти і газу у трубопровідні системи, сукупності допоміжних і обслуговуючих виробництв, організації виробництва і управління.

Також підставами для віднесення нафтогазовидобувних підприємств до систем цього класу [8] є:

- ієрархічний характер організації з постійним перерозподілом вертикальних і горизонтальних зв'язків;
- різноманітність і складність інституціональних форм і відносин у корпорації, які у більшості випадків не піддаються кількісній оцінці і опису та знаходяться у стані неперервних фазових, структурних, правових змін і трансформацій; різні інтереси і цілі власників, інвесторів, менеджерів, постачальників, найманих працівників, що не дозволяє відзначити цільову функцію системи як арифметичну або алгебраїчну суму;
- полікритеріальність і багатофакторність процесів у підсистемах корпорації, що не дає змоги встановити адекватні кореляційні зв'язки між чинниками, параметрами та ефективністю функціонування і розвитку системи.

Окрім того, діапазон ступеня складності системи нафтогазовидобувного підприємства корпоративної структури варіюється залежно від його масштабу. Разом з тим, ця система має явно виражену багаторівневу структуру, коли більш високий рівень інтегрує за певними алгоритмами інформаційні сигнали нижнього рівня. Кількість рівнів системи залежить також від масштабу корпорації. Проте така залежність не є лінійною, як і залежність між складністю і кількістю рівнів системи [17].

Дуже важливим для управління нафтогазовидобувним підприємством є розуміння того факту, що у стійкому стані можуть знаходитися лише жорсткі детерміновані системи, до яких нафтогазовидобувне підприємство як економічна система не належить. Управляти такою системою, сформувати мету і визначити засоби її досягнення означає змодельовати об'єкт у межах наявної інформації і поставлених обмежень.

У такому випадку система розглядається як закрита і відповідно не може бути повністю визначена або, іншими словами, остаточно описана адекватною мовою через невизначеність. Невизначеність має місце завж-

ди, але більшість сучасних економічних моделей строго детерміновані. Тому вони не містять повного опису об'єкта і ускладнюють управління економічною системою. Детермінований розвиток за жорстким критерієм не дає змоги отримати нову інформацію про ступінь відповідності уявлень управляючої підсистеми щодо функціонування і вдосконалення функціонування підприємства реальним закономірностям цього розвитку.

Існує думка науковців, що при визначенні аксіоматики функціонування складних соціально-економічних систем постулат щодо наявності критерію оптимальності системи має бути доповнений постулатом щодо кінцевої невизначеності цього критерію й об'єктивної необхідності існування механізму формування, уточнення і корегування критерію в процесі функціонування системи. Застосування принципу невизначеності для складних систем дає змогу реально представити систему як таку, що саморозвивається й самоудосконалюється.

Методологічну основу дослідження і розробки складних систем забезпечує системний аналіз як один із розділів загальної теорії систем [15; 17; 21].

У загальній теорії систем поняття складної системи описується [19] за допомогою таких категорій як об'єкт e , властивості об'єкта P , відносини R між елементами об'єкту, які утворюють структуру ST . Тоді деякий цілісний об'єкт управління, що володіє властивостями P , є системою S щодо відносин R_e , якщо його можна фізично або логічно представити як множину елементів

$$e = \{e_1, e_2, \dots, e_n\} \quad (1),$$

де n — кількість елементів системи з властивостями

$$P_e = \{P_{e_1}, P_{e_2}, \dots, P_{e_n}\} \quad (2),$$

і якщо за допомогою властивостей P_e елементи з множини e знаходяться у відносинах

$$R_e = \{R_{e_1, e_2}, R_{e_1, e_3}, R_{e_1, e_4}, \dots, R_{e_n, e_{n-1}}\} \quad (3),$$

в умовах зовнішнього середовища E .

Отже, складна система — це множина елементів e , об'єднаних в єдину структуру ST за допомогою їх властивостей P_e і відносин між ними R_e , які функціонують у певному середовищі E [18]:

$$S = \{e, ST, P_e, R_e, E\} \quad (4),$$

При цьому властивість системи P_s не визначається простою сумою властивостей елементів P_e , що входять до її структури ST , а залежить також від відносин між елементами R_e . Тобто загальна властивість системи S є деякою функцією від властивостей і відносин окремих її елементів і може набувати зовсім нової якості, що не впливає з суми властивостей цих елементів системи та їх взаємин:

$$P_s = \psi(P_e, R_e) \quad (5).$$

Зазначимо, що саме функція ψ характеризує явище синергізму у складній системі, тобто перевищення або посилення загального ефекту складної системи над сумою ефектів її елементів при дотриманні властивості

цілісності. Це так званий системний резонанс, аналогічний резонансу у технічних системах.

Основи загальної теорії розвитку складних систем, до яких належать нафтогазовидобувні підприємства, описує діалектика, основи якої закладені Ф. Гегелем. Найчастіше під розвитком розуміють хвилеподібну, циклічну зміну якісних характеристик системи у результаті накопичення критичної маси кількісних трансформацій [20].

У результаті розвитку виникає нова якість, стан об'єкта, тобто його склад або структура змінюються. Розвиток — це загальний принцип пояснення історії природи, суспільства і пізнання.

Учення про розвиток складає філософський методологічний фундамент теорії революційного перетворення суспільства. Поняття "економічний розвиток" як економічна категорія було позначено ще шотландським економістом і філософом Адамом Смітом у 1776 р. у роботі "Дослідження про природу та причини багатства народів", де він назвав "конкуренцію" та "інтерес" головними рушійними силами змін у господарській поведінці.

Грунтовно визначають суть розвитку українські науковці: "процес, унаслідок якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого" [21].

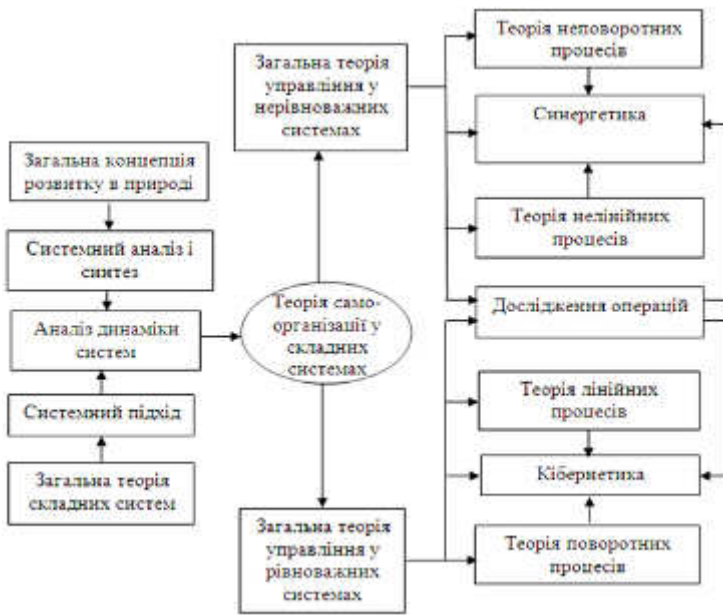
Найбільш детально вивчає розвиток складних економічних систем український дослідник Є. Борщук [22]. Він виокремлює чотири групи різних поглядів науковців на причини розвитку. Перша група пов'язує розвиток з реалізацією нових цілей, цілеспрямованістю змін, що є необхідною умовою і атрибутом розвитку. Друга група розглядає розвиток як процес адаптації до навколишнього середовища. Третя група визначає розвиток його джерелом — суперечностями системи. Четверта — отожднює розвиток з прогресом, або однією з його форм — еволюцією. Є. Борщук визначає процес як заключний компонент системного понятійного ряду: переміни — зміни — трансформації — еволюції — розвиток. Розвиток має дві форми, між якими існує діалектичний зв'язок: еволюційну, пов'язану з поступовими кількісними змінами об'єкта, і революційну, яка характеризується якісними змінами структури об'єкта. Розрізняють висхідну лінію розвитку (прогрес) і низхідну лінію розвитку (регрес).

Поняття "економічний розвиток" вперше з'явилося у працях Й. Шумпетера [20] як економічна категорія, яка не збігається за змістом з поняттям "економічний ріст", і М. Д. Кондратьєва [23], коли економічні спади, рецесії, кризи та інші нелінійні процеси в економіці набули глобального характеру.

Й. Шумпетер був першим, хто звернув увагу на те, що господарська діяльність носить складний еволюційний характер, а у господарських системах має місце не тільки якісний ріст та кількісне зростання, але й якісні зміни, джерелом яких є інновації, а їх провідниками в економіці — підприємці.

Економічний розвиток за Й. Шумпетером є процесом рекомбінації, при якому інновації створюють нову комбінаторику появи нових цінностей, методів виробництва, ринків товарів, послуг, благ, сировини, фінансових і трудових ресурсів, реорганізацій, катастроф,

Рис. 1. Місце синергетики у загальній теорії самоорганізації у складних системах

криз. Ця теорія розвитку припускала заміщення ресурсів у господарських системах шляхом перерозподілу їх від "консерваторів" до "новаторів" за схемою донорсько-акцепторних зв'язків. Проте рушійною силою Й. Шумпетер вважав конкуренцію і боротьбу за виживання, його теорія була лінійно-еволюційною.

М.Д. Кондратьєв першим звернув увагу на нелінійність господарського розвитку та обґрунтував циклічний (50—60 років) і нелінійний характер довготривалого і середньотривалого економічного розвитку, який супроводжується якісними змінами у системі. На відміну від концепції економічного розвитку Й. Шумпетера, концепція М.Д. Кондратьєва була нелінійною й припускала революційні стрибки, структурні зміни, якісні переходи.

У другій половині ХХ століття як реальні рушійні сили економічного розвитку почали розглядатися кооперація, взаємодія у спільних інтересах, скоординована співпраця. Теоретичним підґрунтям цього стали теорія самоорганізації Нобелівського лауреата І.Р. Пригожина [2] і теорія синергетики професора Г. Хакена [1]. Спільним для них є те, що в обох теоріяхведено, що узгоджена когерентна дія різнорідних за природою сил за певних умов може проявитися в таких специфічних ефектах як синергізм, емерджентність, мультиплікація, що може інтенсифікувати розвиток у вигляді стрибка або вибуху і перевести систему з однієї якості в іншу.

І.Р. Пригожин на основі проведеного аналізу поділив усі економічні процеси на рівноважні і дисипативні, тобто такі, що протікають нерівноважно з розсіянням матерії, енергії, ентропії, інформації тощо. Він довів, що саме дисипативні системи мають здатність до розвитку, який тим ефективніший, чим далі процес знаходиться від стану рівноваги. Однак у рівноважних системах розвиток неможливий, оскільки він відбувається лише за наявності певного відхилення процесу від стану рівноваги. Такий підхід І.Р. Пригожина є революційним викликом класичній теорії економічного розвитку, яка, у так званих "законах ринку", поставила на перше місце саме рівновагу.

Водночас теорія самоорганізації систем І.Р. Пригожина підірвала кібернетичні принципи управління економічними системами, які передбачають компенсацію зовнішніх і внутрішніх збурень, що впливають на об'єкти управління. Проте саме екзогенні й ендогенні збурення викликають розвиток системи. Вищенаведені факти викликали кризу кібернетичного підходу до досліджень процесів розвитку в економічних системах і класичної економічної парадигми та появу нової парадигми в управлінні складними системами.

Професор Інституту синергетики і теоретичної фізики Штуттгарта (ФРН) Г. Хакен запропонував сучасне тлумачення синергетики як напрямку міждисциплінарних досліджень, об'єктами яких є процеси самоорганізації у відкритих системах різної природи (у тому числі економічної). У таких системах за рахунок потоку енергії і речовини з зовнішнього середовища створюється і підтримується нерівноважність, завдяки чому відбувається узгоджена взаємодія елементів і підсистем, що веде до створення нових стійких

структур і самоорганізації.

Ключовими положеннями, що розкривають суть синергетики, є такі: досліджувані нелінійні системи, що функціонують за умов впливу внутрішніх і зовнішніх збурень, складаються з однакових або різнорідних взаємопов'язаних елементів; структури систем можуть бути упорядкованими або хаотичними, можуть виникати просторові, часові, просторово-часові або функціональні структури; у системах відбуваються якісні зміни, вони можуть стати нестабільними, в них виявляються емерджентні якості, у багатьох випадках можливий математичний опис таких систем.

Рівень досягнутого компанією синергізму залежить від її власних можливостей у кожному напрямі діяльності.

Нині поряд з класичним уявленням про економічний розвиток, побудованим на основі рівноваги і оберненості, формується принципово новий підхід, що ґрунтується на засадах синергетики — синергічний розвиток.

Виходячи з природи явища синергізму, під синергічним розвитком у економічних системах фахівці розуміють самоорганізаційні зміни у системі, які проявляються у формах: кількісного зростання і якісних трансформацій як внутрішніх властивостей економічних систем; потенційних можливостей економічних систем розвиватися як еволюційно, так і революційно з проявами емерджентності, амбівалентності, багатофазності й узгодженості у колективних діях, що ведуть до проривних синергічних ефектів; збільшення не тільки числа елементів у системах, але й зміни інтенсивності і сили зв'язку між ними, перерозподілу зв'язків, ускладнення відносин між елементами, збільшення різноманітності, тобто усього того, що характеризує зміну фазового портрета економічної системи.

Отже, у економічних системах розвиток супроводжується як фазовими, так і структурними змінами, а у процесі розвитку такої системи її гетерогенність і різноманітність породжують нові якості, трансформації, автотокореляції, ампліфікації, мультиплікації [18].

Рис. 2. Пріоритетні напрями розвитку нафтогазовидобувних компаній

Загально визнаними критеріальними ознаками синергічного розвитку є нелінійність, невизначеність, необерненість, нерівноважність, наявність фазових і структурних (якісних) переходів. Якщо порівняти ці ознаки з ознаками кібернетичного та еволюційного підходів, то можна відзначити, що кібернетичний підхід розглядає розвиток тільки як рівноважний, обернений, саморегульований процес, а еволюційний розглядає розвиток як процес покрокових кількісних і якісних змін без урахування перехідних і революційних процесів.

Поняття синергічного розвитку у економічній теорії передбачає зміну дефініцій і парадигм. Так, парадигма, орієнтована на синергічний розвиток у економічних системах, синтезує у собі основні положення діалектики, теорії еволюції, синергетики та кібернетики. Визначимо, що кібернетика розглядається як частковий прояв синергетики на стаціонарних режимах функціонування економічних систем.

Принципи і теоретична база, на яких ґрунтується синергетика і кібернетика — це загальна концепція розвитку у природі і загальна теорія систем. На їх основі створена загальна теорія самоорганізації у системах, яка має два напрями: загальну теорію ринкових систем і загальну теорію нерівноважних систем [18]. Місце синергетики у загальній теорії самоорганізації у складних системах наведено на рисунку 1.

Діяльність нафтогазовидобувних компаній характеризується високою складністю управлінських рішень, масштаб і вартість яких у більшості випадків істотно вищі, ніж у інших сегментах економіки. Економічно обґрунтоване використання наявних сировинних активів, виважена цінова політика на внутрішньому ринку нафтопродуктів, уведення в дію нових виробничих потужностей щодо зберігання, транспортування і переробки вуглеводнів — це далеко неповний перелік управлінських рішень високої складності і вартості (як для нафтової компанії, так і для держави загалом).

Наукові дослідження та практичний досвід зарубіжних та вітчизняних нафтових компаній показали, що їх ефективне функціонування вимагає постійного

вдосконалення і розвитку різних елементів їх діяльності. Пріоритетні напрями розвитку нафтогазових компаній можна звести до шести груп, які наведені на рисунку 2 [18].

Усі ці напрями взаємопов'язані, і відсутність або недостатність рівня одного з них суттєво знижує ефективність діяльності та перспективи розвитку нафтогазовидобувної компанії.

У ситуації, що склалася у сучасному глобалізованому світі, перед компаніями нафтогазового комплексу постають непрості завдання. І хоча рецесія може спровокувати уповільнення активності нафтогазовидобувних підприємств протягом наступних років, далекоглядні компанії з високим рівнем капіталізації можуть забезпечити собі переваги у таких умовах.

Зрозуміло, що для початку роботи у напрямі підвищення ефективності розвитку компанії потрібні воля і відповідне рішення керівництва, а також його безпосередня участь у реалізації цієї компанії.

ВИСНОВКИ

1. Обґрунтовано доцільність застосування системно-синергічного підходу до управління нафтогазовидобувними підприємствами корпоративної структури як складними економічними системами, що мають нелінійний характер змін у процесі довготривалого й середньотривалого економічного розвитку, який супроводжується невизначеністю, нерівномірністю, наявністю фазових і структурних переходів, що дає змогу виявляти механізми синергічних ефектів з метою нарощування потенціалу синергічного розвитку цих підприємств.
2. Визначено місце синергетики в загальній теорії самоорганізації у складних системах та пріоритетні напрями розвитку нафтогазовидобувних компаній.

Література

1. Хакен Г. Синергетика / Г. Хакен. — М.: Мир, 1980. — 452 с.
2. Пригожин И.Р. Познание сложного. Введение / И.Р. Пригожин, Г. Николис. — М.: Мир, 1990. — 344 с.
3. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф. — М.: Экономика, 1989. — 519 с.
4. Кемпбелл Э. Стратегический синергизм / Э. Кемпбелл, Л. Саммерс [пер с англ. Е. Ковачева, А. Коло]. — СПб.: Питер, 2004. — 416 с.
5. Поплавська Ж.В. Эффект взаємодій. Синергізм в економіці / Ж.В. Поплавська // Вісник Національної академії наук України. — 2001. — № 5. — С. 39—42.
6. Гошовська О.В. Синергізм у стратегічному управлінні / О.В. Гошовська, А.М. Ліманський, Ж.В. Поплавська. — Львів: Манускрипт, 2011. — 284 с.
7. Хорошева Е.И. Бюджетное регулирование социально-экономического развития территориальных систем: дис. ... к. экон. н.: 08.01.01 / Е.И. Хорошева. — Донецк, 2001. — 179 с.
8. Редина Н.И. Синергетический эффект системы планирования промышленного предприятия: [Электронный ресурс] / Н.И. Редина, И.Д. Падерин, Л.М. Полевая // Вісник економічних наук України. — 2009. — № 1. — С. 155—157. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/&oc_Gum/Venu/2009_1/index.html

9. Буданов В.Г. Синергетическая методология / В.Г. Буданов // Вопросы философии. — 2006. — № 5. — С. 79—94.
10. Аршинов В.И. Синергетика: эволюционный аспект / В.И. Аршинов, В.Г. Буданов // Самоорганизация и наука. — М.: Наука, 1994. — С. 229—243.
11. Капица С.П. Синергетика и прогнозы будущего / С.П. Капица, С.П. Курдюмов, Г.Г. Малинецкий. — М.: Эдиториал УРСС, 2001. — 288 с.
12. Занг В.-Б. Синергетическая экономика. Время и перемены в нелинейной экономической теории / В.-Б. Занг. — М.: Мир, 1992. — 335 с.
13. Лысенко В.Д. Оптимизация разработки нефтяных месторождений / В.Д. Лысенко. — М.: Недра, 1991. — 296 с.
14. Акопов А.С. Методы повышения эффективности управления нефтегазодобывающими объединениями / А.С. Акопов // Экономическая наука современной России. — 2004. — № 3. — С. 88—99.
15. Ладанюк А.П. Основы системного аналізу / А.П. Ладанюк. — Вінниця: Нова книга, 2004. — 174 с.
16. Плисс И.П. Адаптивная прогнозирующая эконометрическая модель / И.П. Плисс, С.В. Попов, Т.Е. Чепенко // Теория и техника передачи, приема и обработки информации: VII Междунар. научн. конф.: тезисы докл. — Харьков, 2001. — С. 398—399.
17. Моросанов И.С. Первый и второй законы теории систем / И.С. Моросанов // Системное исследование: методологические проблемы. Ежегодник РАН Ин-та системного анализа. — М.: Эдиториал УРСС, 1996. — С. 97—114.
18. Фадеева І. Г. Системно-синергичні засади управління розвитком нафтогазових підприємств корпоративної структури: монографія / І.Г. Фадеева; ІФНТУНГ. — Ів.-Франківськ: ПП Кузів Б., 2012. — 459 с.
19. Маслов В.П. Інформаційні системи і технології в економіці / В.П. Маслов. — К.: Слово, 2006. — 264 с.
20. Шумпетер І. Теорія економічного розвитку / І. Шумпетер. — М.: Економіка, 1991. — 342 с.
21. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укладач В.Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2009. — 1736 с.
22. Борщук Є.М. Теоретико-методологічні основи системного аналізу сталого розвитку еколого-економічних систем: автореф. дис. ... д. екон. н.: спец. 08.00.06 "Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища" / Є.М. Борщук. — Львів, 2009. — 37 с.
23. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики / Н.Д. Кондратьев. — М.: Экономика, 1989. — 523 с.
5. Poplavs'ka, Zh. V. (2001). The Effect of Interrelations. Synergism in Economy. The Digest of the National Academy of Sciences of Ukraine, 5, 39—42.
6. Goshovska, O. V. (2011). The Synergism in the strategic management. Lviv: Company "Manuscript".
7. Khorosheva, E. I. (2001), The Budget regulation of the social-economic development of the territorial systems, The Donetsk National University, Donetsk Ukraine.
8. Redina, N. I. Paderin, I. D. and Poleyaya, L. M. (2009), The synergetic effect of the system of planning of the industrial enterprise, The Digest of the Economic Sciences of Ukraine, vol. 1, pp. 155—157.
9. Budanov, V. G. (2006), The synergetic methodology. The issues of philosophy, vol.5, pp. 79—94.
10. Arshynov, V. I. (1994), The synergetics: evolutionary aspect. In Self-organization and Science, Nauka, Moscow, Russia.
11. Kapitsa, S.P. Kurdyumov, S. P. and Malinetskii, G. G. (2001), The synergetics and prognoses of future, Editorial of URSS, Moscow, Russia.
12. Zang, V. B. (1992), The synergetic economy. Time and changes in the non-linear of the economic theory, Mir, Moscow, Russia.
13. Lysenko, V. D. (1991), Optimization of the development of the oil deposits, Nedra, Moscow, Russia.
14. Akopov, A. S. (2004), "The methods of enhancement of the effectiveness of management of the oil and gas production enterprises", The economic science of the modern Russia, vol.3, pp. 88—99.
15. Ladanyuk, A. P. (2004), The bases of the system analysis, Nova knyga, Vinnitsa, Ukraine.
16. Pliss, I. P. Popov, S. V. and Chepenko, T. E. (2001), "The adaptive predictive econometric model", In The Theory and Methods of Transmission, Acceptance and Processing of Information. The theses of the reports of VII international conference, pp. 398-399, Kharkov, Ukraine.
17. Morosanov, I. S. (1996), The first and second laws of the theory of systems. The year-book of RAS of the Institute of System Analysis "The System Research: Methodological Problems", Editorial URSS, Moscow, USS.
18. Fadeeva, I. G. (2012), The system-synergic bases of management of the development of oil and gas enterprises of the corporate structure, PE Kuziv B, Ivano-Frankivsk, Ukraine.
19. Maslov, V.P. (2006), The information systems and technologies in economy, Slovo, Kyiv, Ukraine.
20. Shumpeter, I. (1991), The theory of economic development, Economy, Moscow, Russia.
21. Busel, V. T. (2009), The big explanatory dictionary of the modern Ukrainian language, Perun, Irpin, Ukraine.
22. Borshchuk, E. M. (2009), The theoretical-methodological bases of the system analysis of the stable development of ecological-economic systems, The National Forest Technical University of Ukraine, Lviv, Ukraine.
23. Kondrat'ev, N. D. (1989), The problems of the economic dynamics, Economy, Moscow, Russia.

References:

1. Haken, G. (1980), The Synergetic, Mir, Moscow, Russia.
2. Prigozhyn, I. R. (1990), Recognition of the complex things. Introduction, Mir, Moscow, Russia.
3. Ansoff, I. (1989), The Strategic management, Economy, Moscow, Russia.
4. Campbell, E. (2004), The Strategic synergism, Piter, Saint-Petersburg, Russia.

П. О. Сидоренко,
к. е. н., начальник центру досліджень економічних проблем транспорту,
Науково-дослідний інститут проблем розвитку транспорту, м. Київ

ЕНДОГЕННІ ФАКТОРИ ПОРУШЕННЯ ЛІКВІДНОСТІ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

P. Sydorenko,
Ph.D., head of the research center for economic problems of transportation industry,
Transportation Research Institute, Kyiv

ENDOGENOUS BANK LIQUIDITY RISK FACTORS

У статті розглядається сутність та специфіка впливу на рівень ліквідності банківських установ наступних ендогенних факторів: проблема делегування повноважень, асиметрія інформації, фінансові інновації, існування тіньового банківського сектору, неефективний менеджмент, діяльність кишенькових банків, внутрішньогрупові операції та феномен "занадто великих, щоб збанкрутувати" банків. Актуальність дослідження обумовлена масштабами поширення та глибиною проникнення в соціально-економічну площину наслідків дестабілізації фінансових ринків, викликаною кризою ліквідності банківського сектору, окрім інших факторів. Враховуючи результати дослідження, автор пропонує низку науково-практичних рекомендацій щодо мінімізації ризику погіршення ліквідності банків під впливом перерахованих факторів, включаючи посилення контролю за процесом розкриття інформації емітентами фінансових інструментів, підвищення кваліфікаційних вимог до роботи в галузі оцінки ризиків і відповідальності керівництва банківських установ за прийняття неефективних управлінських рішень.

The author analyzes the nature and specific character of the endogenous bank liquidity risk factors, i.e., agency problem, information asymmetry, financial innovations, shadow banking, inefficient management, special purpose banks, intra-group transactions and to-big-to-fail phenomenon. The scale of spreading and depth of penetration to the economic and social fields of the results of destabilization of financial markets, caused by the bank liquidity crises as well as other factors, underline the actuality of the research. Based on the results of this research, the author suggests a list of practical recommendations aimed at the minimizing of the bank liquidity risk triggered by the above-mentioned factors, including the strengthening of control over the disclosure of information by the issuers of financial instruments, the implementation of higher professional requirements in the risk assessment industry and responsibility of bank management for harmful decisions.

Ключові слова: ліквідність, проблема делегування повноважень, асиметрія інформації, фінансові інновації, тіньовий банківський сектор.

Key words: liquidity, agency problem, asymmetry of information, financial innovation, shadow banking.

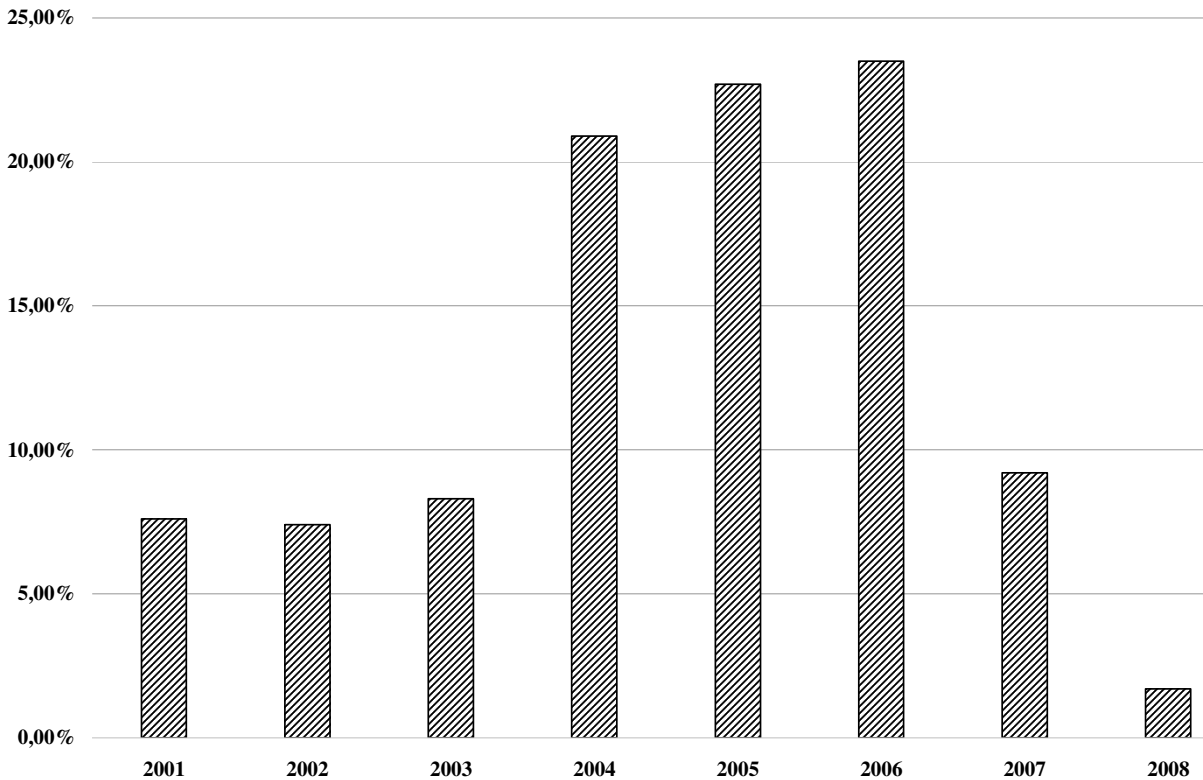
АКТУАЛЬНІСТЬ

Загострення кризи ліквідності на світових фінансових ринках у другій половині 2007 р., якому передувало накопичення значного обсягу низькоякісного боргу, зокрема банківськими установами, зростання обсягу транзакцій з використанням структурованих фінансових інструментів та інших продуктів фінансової інженерії, що сприяли досягненню критичного рівня загального левериджу (leverage) та системних ризиків, спричинили нову хвилю науково-практичних дискусій щодо проблеми забезпечення належного

рівня ліквідності банківських установ та фінансової системи в цілому. Актуальність зазначеної проблематики обумовлює масштаб поширення негативних наслідків згаданої вище, як і багатьох інших, дестабілізації фінансових ринків в соціально-економічній площині, як на національних, так і глобальному рівнях.

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Дослідженню проблем фінансової безпеки банківської системи та аналізу її окремих аспектів приділяється увага в

Рис. 1. Частка ризикових боргових зобов'язань в загальному обсязі іпотечних боргових зобов'язань на ринку США, 2001—2008 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [5].

публікаціях наступних науковців та практиків: Ф. Аллен, О. Барановський, В. Будкін, У. Беджет, М. Бруннермаєр, Б. Бернанке, О. Василик, О. Власюк, І. Волошин, А. Гальчинський, Б. Губський, В. Геєць, Д. Гейл, М. Гертлер, Д. Даймонд, Ф. Дибвін, М. Єрмошенко, Л. Кістерський, О. Кіреєв, З. Луцишин, Д. Лук'яненко, В. Мунтіян, О. Мозговий, О. Махмудов, А. Мазаракі, В. Міщенко, Х. Мінски, С. Науменкова, В. Новицький, К. Ніколау, Ю. Пахомов, О. Плотніков, Г. Пастернак-Таранушенко, Р. Раджан, М. Савлук, А. Сухоруков та інші. Зокрема В. Міщенко та інші виділяють наступні внутрішні фактори, що визначають рівень ліквідності банківських установ: якість активів (визначається структурою активів за ступенем ліквідності, рівнем ризикованості, доходності та диверсифікації) і пасивів, ступінь їх збалансованості, професіоналізм менеджменту та імідж самої банківської установи [1]. На думку автора, більшість з перерахованих чинників мають беззаперечний вплив на рівень ліквідності банківських установ, проте вони, у більшості випадків, є похідними від якості менеджменту, тому цей фактор заслуговує на більш детальний аналіз.

В іноземній літературі зазначена проблема розглядається в контексті трьох видів ліквідності: ліквідність центрального банку (central bank liquidity), ринкова ліквідність (market liquidity) та ліквідність фінансування (funding liquidity). Фахівці Європейського центрального банку під ліквідністю центрального банку розглядають його здатність у разі потреби надавати фінансовим установам необхідні для забезпечення належного рівня ліквідності ресурси, а ринкову ліквідність тлумачать як здатність учасників ринку укласти операцію купівлі-продажу певного активу протягом короткого проміжку часу без значного впливу на ціну та з низькими трансакційними витратами [9]. Здатність банківських установ виконати свої зобов'язання в момент їх настання Базельський комітет з банківського нагляду (Basel Committee on Banking Supervision) розглядає як ліквідність фінансу-

вання. Фахівці згаданого органу визначають наступні основні джерела загроз ліквідності: характер забезпечення кредитів, забезпечення денних овердрафтів (intraday credit) та інше фінансування клірингових банків, дострокове зняття депозитів, позабалансові зобов'язання, брокерські послуги для крупних клієнтів (prime brokerage), надмірна залежність від фінансування на міжбанківському ринку та ринку цінних паперів (wholesale funding), деривативи та фінансування в іноземній валюті [10].

На думку М. Бруннермаєра, поширення сек'юритизації (securitization) та забезпечення фінансових інструментів активами (collateralization), скорочення середнього терміну депозитних вкладів та спрощення умов їх дострокового зняття (в результаті, довгострокові кредити фінансувались короткостроковими депозитами або внесками до запитання) та інші фактори спричинили кризові явища на фінансових ринках протягом 2007—2008 рр. [8]. Ф. Аллен та Е. Карлетті наголошують на тому, що вагомим дестабілізуючим фактором також було зниження рівня довіри між гравцями відповідних ринків, зокрема на ринках запозичень з високим рівнем левериджу (leveraged markets), забезпечених активами грошово-кредитних документів (asset-backed commercial paper) та міжбанківських операцій, що спричинило скорочення обсягів взаємного фінансування між банками (з огляду на ймовірне зростання потреб забезпечення власної ліквідності та ризиків дефолту контрагентів) [6]. Асиметрія інформації на ринку банківських послуг, на думку Б. Бернанке та М. Гертлер, є важливим чинником у відношенні між кредитором та позичальником, обумовлюючи існування агентських витрат (agency costs) [7]. На думку автора, погляди перерахованих та багатьох інших науковців і практиків є важливими для розуміння сутності факторів погіршення ліквідності банківських установ, тому вони мають бути враховані при виокремленні відповідних ендогенних факторів.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є аналіз ендегенних факторів порушення ліквідності банківських установ з метою підготовки науково-практичних рекомендацій щодо врахування їх специфіки при розробці та застосування методів контролю та управління ліквідністю банківських установ.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасна фінансова криза завдала значних збитків світовій економіці, зокрема банківському сектору: банкрутами були оголошені банки "IKB", "Northern Rock", "Sachsen LB", "Bear Sterns", "Lehman Brothers" та інші, значна кількість гравців цього ринку була змушена пройти через масштабну реструктуризацію (Merrill Lynch) або звертатись за державною підтримкою (AIG, Citigroup, Fannie Mae, Freddy Mac, Indie Mac, Dexia, Fortis, HypoVereinsbank). Ймовірний розмір штрафних санкцій, які Citigroup сплатить за торгівлю забезпеченими іпотекою цінними паперами (за неналежну оцінку та інформування інвесторів про рівень ризиків та інші порушення) сягне 7 млрд дол. США, станом на липень 2014 р. Разом американські банки сплатили регулюючим органам більше 35 млрд дол. США відповідних штрафних санкцій лише протягом 1 півріччя 2014 р. Більшість фахівців погоджуються з тим, що однією з головних передумов дестабілізації світових фінансових ринків у другій половині 2007 р. стало значне зростання обсягів операцій з ризикованими борговими зобов'язаннями (subprime debt) та забезпеченими активами фінансовими інструментами, що мало вагомий негативний вплив на ліквідність банківської та фінансової системи в цілому, на всіх рівнях (рис. 1).

Фахівці також відзначають наступні передумови дестабілізації фінансового ринку США: зростання загального обсягу боргових зобов'язань фінансового сектору з 3 трлн дол. США до 36 трлн дол. США протягом 1978—2007 рр.; накопичення 10-ма найбільшими комерційними банками США біля 55% загальної вартості активів галузі, станом на 2005 р. (цей показник зріс більш ніж вдвічі, у порівнянні з 1990 р.); стрімке зростання доходів фінансового сектору США, які вже у 2006 р. склали біля 27% від загальних доходів корпоративного сектору країни (у 1980 р. — 17%) [5].

Варто зазначити, що деякі науковці та практики завчасно попереджали про відповідне зростання системних ризиків, проте їх думки не отримали належної уваги, зокрема відомий фінансист Т. Фортсман ще у 1980-х рр. вів активну інформаційну компанію проти використання ризикованих облігацій (junk bond), по відношенню до яких він використовував термін "вапмун" (намісто, що використовувалось індіанцями в якості грошей), пророкуючи настання масштабної кризи неплатежів та економічної рецесії в США. Вищезазначене є показовим прикладом негативного впливу на ліквідність банківських установ та фінансової системи в цілому ендегенних факторів, яким буде приділено особливу увагу в цій статті.

Не зважаючи на сумний досвід загострення кризи ліквідності на світових фінансових ринках у другій половині 2007 р., поширення відповідних кризових явищ в банківській системі України протягом 2008—2009 рр., зокрема введення тимчасових адміністрацій в банк "Надра" і "Промінвестбанк", та інші чинники, що мали привернути увагу регулюючих органів, науковців та практиків до проблеми кризи ліквідності, протягом 2013—2014 рр. були прийняті постанови про ліквідацію 7-ми банків, включаючи ПАТ "БРОКБІЗНЕСБАНК", ПАТ "Банк Форум", загальна вартість вкладів фізичних осіб в яких становила 16,2 млрд грн., станом на 01.01.2013 (табл. 1) [2; 3]. Беззаперечним у цьому прикладі є вплив вагомих зовнішніх факторів дестабілізації (політичні,

Таблиця 1. Перелік банків України, для яких було розпочато процедуру ліквідації у 2013—2014 рр.

Назва банку	Розмір активів, млрд грн., станом на 01.01.2013 р.
ПАТ "ЕРДЕ БАНК"	відсутні дані
ПАТ "БАНК "ТАВРИКА"	2,7
ПАТ "КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК "ДАНІЕЛЬ"	1,4
ПАТ "РЕАЛ БАНК"	0,9
ПАТ «БРОКБІЗНЕСБАНК»	16,9
ПАТ БАНК «МЕРКУРІЙ»	1,7
ПАТ «БАНК ФОРУМ»	8,7
Разом	32,3

Джерело: побудовано автором за даними [2; 3].

загальноекономічні та інші), проте, на думку автора, внесок внутрішніх факторів у дестабілізацію ситуації не варто недооцінювати: як відомо, у деяких з перерахованих банків відбулась зміна власників незадовго до початку їх проблем з платоспроможністю, діяльність деяких була спрямована виключно на підтримку окремих фінансово-промислових груп тощо.

Отже, окрім чисельних екзогенних факторів (загальнополітичні та економічні, рівень розвитку ринку цінних паперів та міжбанківського кредитування, політика центрального банку та інші), на рівень ліквідності банківських установ впливають наступні ендегенні фактори:

- проблема делегування повноважень (agency problem);
- асиметрія інформації;
- фінансові інновації;
- існування тіньового банківського сектору (shadow banking);
- неефективний менеджмент;
- діяльність кишенькових банків;
- внутрішньогрупові операції;
- феномен "занадто великих, щоб збанкрутувати" банків (to-big-to-fail phenomenon) та інші.

Сучасна система акціонерного володіння базується на делегуванні повноважень з управління компанією її власниками (акціонерами) найманим працівникам, інтереси та цілі яких на практиці не завжди співпадають з інтересами та цілями акціонерів. Досить часто система оплати праці стимулює керівництво компанії надавати перевагу короткостроковим цілям, досягнення яких сприятиме їх власному збагаченню, а не сталому довгостроковому розвитку та зростанню добробуту компанії та її акціонерів. У контексті вибору між вищою ліквідністю (нижчим ризиком та нижчим прибутком) або більшим прибутком (вищим ризиком та нижчою ліквідністю), яка постійно постає перед керівництвом банківських установ, проблема делегування повноважень перетворюється на вагомий фактор ризику зниження відповідної ліквідності. З огляду на динамічний розвиток сучасних фінансових ринків, обсяги операцій на них та масштаб і швидкість поширення будь-яких деструктивних явищ, відсутність ефективних механізмів оперативного контролю з боку акціонерів та превентивного втручання в процес прийняття управлінських рішень часто призводить до значних втрат для компанії та її акціонерів від недобросовісної поведінки менеджерів. На сьогодні, науковці та практики намагаються вирішити цю проблему за рахунок низки пасивних (вдосконалення системи внутрішнього та зовнішнього контролю, статутних обмежень діяльності керівництва та спостережних і контролюючих органів, впровадження оптимальної для довгострокового зростання банків системи оплати праці, розвиток відповідної законодавчої бази, впро-

вадження нових вимог та процедур, наприклад, Базель III) та активних (діяльність активних інвесторів (activist investors), зміна керівництва, посилення відповідного державного контролю) інструментів, проте, цей напрям дослідження потребує подальшої уваги.

Сторони будь-якої фінансової транзакції, як правило, мають різний ступінь поінформованості про якісні характеристики активу-предмету транзакції, що призводить до недостовірної оцінки ризиків, зокрема факторів погіршення ліквідності. Проблема асиметричного розподілу інформації набуває критичного масштабу за умов зростання кількості сторін транзакції та складності відповідних фінансових інструментів, що спостерігається при сек'юрітизації та забезпеченні цих фінансових інструментів активами. Загроза для банківських установ та інших сторін відповідних транзакцій полягає у хибному або недостатньому розумінні якісних характеристик відповідних фінансових інструментів, зокрема ступеню ризикованості. Одним з найбільш показових проявів проблеми асиметрії інформації є недостовірні оцінки гравцями ринку рівня ризикованості забезпечених активами цінних паперів (ABCPs), забезпечених активами боргових зобов'язань (CDOs) та інших фінансових інструментів, яким провідні рейтингові агентства присвоювали найвищий інвестиційний рейтинг, проте, саме вони стали причиною критичного зростання загального рівня ризику в фінансових системах країн та світу в цілому. Одним зі шляхів вирішення зазначеної проблеми, на думку автора, є посилення контролю з боку регулюючих органів за процесом розкриття інформації емітентами фінансових інструментів щодо їх ризикованості та інших якісних характеристик, підвищення кваліфікаційних вимог до роботи в галузі оцінки ризиків, зокрема до рейтингових агентств, створення ефективних міжнародних органів контролю за дотриманням процедур розкриття інформації учасниками транзакцій з фінансовими інструментами та заохочення застосування принципу доброї волі з метою подолання зазначеної вище проблеми.

Пов'язаною з попередньою є проблема фінансових інновацій, оскільки саме вони породжують фінансові інструменти, якісні характеристики яких оцінюються учасниками ринку помилково, зокрема ступінь їх ризикованості. Сучасний розвиток інформаційних технологій, рівень застосування методів математичного аналізу в економіці та фінансах дозволяє створювати досить складні нові фінансові продукти, справжню сутність яких та усі пов'язані з ними ризики іноді не розуміють навіть самі розробники. Натомість, користувачі інноваційними фінансовими інструментами не завжди володіють необхідними знаннями та навичками, щоб достовірно оцінити відповідні ризики зі свого боку. Це призводить до перетворення фінансових інновацій на один з найбільш потужних факторів дестабілізації фінансової системи, не зважаючи на те, що однією з головних функцій фінансових інновацій є зменшення ризиків шляхом їх розподілу між більшою кількістю гравців ринку.

Важливим фактором погіршення ліквідності банківських установ є діяльність тіншового банківського сектору, під якою Комісія з дослідження фінансової кризи (Financial Crisis Inquiry Commission) розуміє подібну до банківської фінансову діяльність, яка здійснюється за межами традиційної системи комерційних банків, більшість якої є нерегульованою або недостатньо врегульованою [5]. Комітет з фінансової стабільності (Financial stability board) під тіншовим банківським сектором розуміє систему кредитної посередницької діяльності за межами традиційної банківської системи, яка призводить до підвищення системних ризиків шляхом впливу на ліквідність або терміни настання зобов'язань, рівень левериджу, передачу кредитних ризиків та використання можливостей регуляторного арбітражу

(regulatory arbitrage) [4]. Варто зазначити, що на операції відповідних установ не поширюється дія існуючих програм захисту вкладників та підтримки ліквідності центральними банками. Більше того, цей сектор конкурує з комерційними банками в залученні коштів вкладників, обмежуючи доступ до ресурсів покращення ліквідності традиційним банківським установам. Вагомим ризиком для ліквідності банківських установ також є практика використання позабалансових рахунків для обліку неліквідних активів та ризикових операцій. Варто зазначити, що Комітет зі стандартів фінансового обліку (Financial Accounting Standards Board) працює в напрямі обмеження можливостей банків приховувати інформацію про справжній рівень ліквідності за допомогою позабалансових операцій, проте, проблему не можна вважати цілковито вирішеною, оскільки не всі фінансові установи складають звітність за міжнародними стандартами, зокрема в Україні, також актуальною залишається проблема маніпуляцій та креативного підходу до складання фінансових звітів (з метою більш вигідного відображення). З огляду на вищезазначене, традиційні методи аналізу рівня ліквідності та відповідних ризиків (на основі показників балансу) можуть бути неефективними. Більше того, криза ліквідності представників тіншового банківського сектору, які є менш регульованими та контрольованими, може викликати паніку серед вкладників та відтік капіталу з традиційного банківського сектору.

Неефективність менеджменту, діяльність кишенькових банків, внутрішньогрупові операції та феномен "занадто великих, щоб збанкрутувати" банків також є вагомими факторами порушення ліквідності банківських установ. Наприклад, фахівці Комісії з дослідження фінансової кризи наголошують на тому, що вище керівництво AIG ігнорувало ризики, пов'язані з портфелем деривативів від забезпечених іпотекою цінних паперів у розмірі 79 млрд дол. США, так само, як і менеджмент Merrill Lynch вважав мінімально ризикованим портфель пов'язаних з іпотечними фінансовими інструментами цінних паперів у розмірі 55 млрд дол. США, який в кінцевому підсумку призвів до багатомільярдних збитків [5].

Окрім згаданої вище агентської проблеми, на ефективність управління ліквідністю банківських установ може впливати також рівень професіоналізму керівної ланки та цілі власників банку, які можуть мати інші пріоритети, ніж забезпечення належного рівня ліквідності. Особливої гостроти ця проблема набуває в країнах СНД та Україні. Подібні ризики для ліквідності можуть виникати по відношенню до кишенькових банків, які створюються в межах фінансово-прямислових груп як різновид допоміжної господарської діяльності, для обслуговування потреб основного бізнесу. Більше того, актуальною залишається проблема застосування банками преференційного підходу по відношенню до внутрішньогрупових операцій, що може значною мірою підвищувати ризик недостатньої ліквідності.

На окрему увагу заслуговує також феномен "занадто великих, щоб збанкрутувати" банків, який полягає у тому, що керівництво великих, системних банків (які інших фінансових установ) може нехтувати більшим ризиком задля отримання вищих прибутків чи досягнення інших цілей, сподіваючись, що центральний банк (або інший регулюючий орган) врятує їх від банкрутства, щоб не спричинити подальші деструктивні явища в банківському секторі або фінансовій системі та економіці в цілому. Хоча, на думку автора, до таких установ має бути посилений контроль з боку регулюючих та контролюючих органів. Більше того, керівництво банків має нести відповідальність за наслідки прийняття неефективних управлінських рішень, включаючи заборону займатись відповідною професійною діяльністю, займати керівні посади або навіть нести кримінальну відповідальність.

На думку автора, більшість методів оцінки рівня ліквідності та управління її рівнем не дозволяє належним чином врахувати вплив згаданих ендогенних факторів. Основні методи аналізу ліквідності банківських установ (оцінка ліквідності на основі коефіцієнтів, аналіз грошових потоків, оцінка величини чистого вибуття зобов'язань, оцінка зміни характеристики платоспроможності банку та інші) враховують, переважно, показники фінансової звітності або виражені у кількісній формі зовнішні чинники, не приділяючи достатньої уваги перерахованим вище ендогенним факторам. На думку автора, останні мають бути враховані більшою мірою як у методах оцінки та прогнозування так і теоріях управління ліквідністю банківських установ, з метою підвищення їх ефективності.

ВИСНОВКИ

Сучасна світова фінансова криза привернула увагу науковців та практиків до низки системних проблем банківського сектору, що призвели до поширення значних деструктивних явищ на фінансових ринках та економіці в цілому як на національних так і глобальному рівнях. Однією з таких проблем є прихована криза ліквідності банківських установ, яка стала відчутною у другій половині 2007 р., коли побудована на більш ризикованих ніж вважалося фінансових інструментах система перерозподілу вільних фінансових ресурсів, руху спекулятивного капіталу та трансформації ризиків перетворилася на картковий будинок. Поширення згаданих вище деструктивних явищ було спричинене низкою екзогенних та ендогенних факторів погіршення ліквідності банківських установ: проблема делегування повноважень, асиметрія інформації, фінансові інновації, існування тіньового банківського сектору, неефективний менеджмент, діяльність кишенькових банків, внутрішньогрупові операції та феномен "занадто великих, щоб збанкрутувати" банків, окрім інших чинників.

З урахуванням специфіки впливу перерахованих факторів автором запропоновано низку заходів щодо мінімізації відповідних ризиків для банківських установ: посилення контролю з боку регулюючих органів за процесом розкриття інформації емітентами фінансових інструментів; підвищення кваліфікаційних вимог до роботи в галузі оцінки ризиків; підвищення відповідальності керівництва банківських установ за прийняття неефективних управлінських рішень, які можуть мати вагомий негативні наслідки для вкладників та банківського сектору в цілому.

Подальшого дослідження потребують шляхи вдосконалення методів оцінки, прогнозування та теорії управління ліквідністю банківських установ з урахуванням впливу згаданих у статті ендогенних факторів.

Література:

1. Стельмах В. Ліквідність банку: окремі аспекти управління та світовий досвід регулювання і нагляду: Науково-аналітичні матеріали / В. Стельмах, В. Міщенко, В. Крилов, Р. Набок, О. Приходько, Н. Гришук; Національний банк України. Центр наукових досліджень. — Вип. 11. — К.: Національний банк України. Центр наукових досліджень, 2008. — 220 с.
2. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>
3. Офіційний сайт Незалежної асоціації банків України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nabu.com.ua>
4. Офіційний сайт організації "Financial Stability Board" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.financialstabilityboard.org>
5. Офіційний сайт організації "Financial Crisis Inquiry Commission" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://fcic.law.stanford.edu/about>

6. Allan Franklin. The role of liquidity in financial crises [Electronic Resource] / Franklin Allan, Elena Carletti. — September 2008. — Mode of access: <http://ssrn.com/abstract=1268367>

7. Bernanke Ben. Agency costs, net worth, and business fluctuations [Electronic Resource] / Ben Bernanke, Mark Gertler // The American Economic Review. — March 1989. — Vol. 79. — No. 1 — Mode of access: <http://www.jstor.org/stable/1804770>

8. Brunnermeier Markus K. Deciphering the liquidity and credit crunch 2007—2008 [Electronic Resource] / Markus K. Brunnermeier // Journal of Economic Perspectives. — Winter 2009. — Vol. 23. — No. 1 — Mode of access: <http://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/jep.23.1.77>

9. Nikolaou Kleopatra. Liquidity (risk) concepts. Definitions and interpretations [Electronic Resource] / Kleopatra Nikolaou // European Central Bank Working paper. — February 2009. — No. 1008. — Mode of access: <http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1008.pdf>

10. Liquidity stress testing: a survey of theory, empirics and current industry and supervisory practices [Electronic Resource] // Basel Committee on Banking Supervision Working Paper. — October 2013. — No. 24. — Mode of access: http://www.bis.org/publ/bcbs_wp24.pdf

References:

1. Stel'makh, V. Mischenko, V. Krylov, V. Nabok, R. Prykhod'ko, O. Hryshchuk, N. (2008), Likvidnist' banku: okremi aspekty upravlinnia ta svitoviy dosvid rehuliuвання i nahliadu: Naukovo-analitychni materialy [Bank liquidity: separate aspects of management and international experience in regulation and oversight: Scientific and analytical materials], Natsional'nyj bank Ukrainy. Tsentr naukovykh doslidzhen', Kyiv, Ukraine.
2. The official site of the National Bank of Ukraine (2014), "Statistics", available at: <http://www.bank.gov.ua> (Accessed 04 Jul 2014).
3. The official site of the Independent association of Ukrainian banks, "Statistics", available at: <http://www.nabu.com.ua> (Accessed 04 Jul 2014).
4. The official site of The Financial Stability Board (2011), "Shadow banking: strengthening oversight and regulation", available at: <http://www.financialstabilityboard.org> (Accessed 03 Jul 2014).
5. The official site of the Financial Crisis Inquiry Commission (2010), "Shadow banking and the financial crisis", available at: <http://fcic.law.stanford.edu/about> (Accessed 03 Jul 2014).
6. Allan, F. and Carletti, E. (2008), "The role of liquidity in financial crises", available at: <http://ssrn.com/abstract=1268367> (Accessed 15 Jul 2014).
7. Bernanke, B. and Gertler, M. (1989), "Agency costs, net worth, and business fluctuations", The American Economic Review, [Online], vol. 79, available at: <http://www.jstor.org/stable/1804770> (Accessed 01 Jul 2014).
8. Brunnermeier, M. K. (2009), "Deciphering the liquidity and credit crunch 2007—2008", Journal of Economic Perspectives, [Online], vol. 23, available at: <http://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/jep.23.1.77> (Accessed 01 Jul 2014).
9. Nikolaou, K. (2009), "Liquidity (risk) concepts. Definitions and interpretations", available at: <http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1008.pdf> (Accessed 14 Jul 2014).
10. Basel Committee on Banking Supervision (2013), "Liquidity stress testing: a survey of theory, empirics and current industry and supervisory practices", available at: http://www.bis.org/publ/bcbs_wp24.pdf (Accessed 13 Jul 2014).

Стаття надійшла до редакції 11.08.2014 р.

О. О. Каницуров,
к. е. н., доцент кафедри бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту в АПК,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИМИ ЗМІНАМИ

O. Kantsurov,
Ph.D., assistant professor of accounting, analysis and audit APK,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF INSTITUTIONAL CHANGE MANAGEMENT

У статті розглядаються питання управління соціально-економічними процесами та обґрунтовуються методологічні підходи управління змінами на засадах інституціональної теорії. Визначено, що інституціональні перетворення є складними процесами, пов'язані із керованими трансформаціями у свідомості особистості, змінами усталеної моделі поведінки індивідуумів, соціальних груп та суспільства в цілому, тому вони потребують застосування широкого спектру наукових методів управління ними. Доводиться, що незалежно від обраної форми інституціональних перетворень управління інституціональними змінами доцільно здійснювати за єдиною моделлю, яка передбачає організацію і здійснення перетворень у чотири взаємопов'язаних послідовних етапи — обґрунтування змін, їх планування, ухвалення відповідних рішень і їх реалізації, із додержанням принципів суспільної необхідності, керованості, публічності, доцільності, збалансованості, компліментарності, ефективності.

The article deals with the management of socio-economic processes and justifies methodological approaches to change management based on the institutional theory. It is determined that institutional transformations are a complex process related to controlled transformations in the consciousness of an individual, changes in established patterns of behaviour of individuals, social groups and society as a whole and that is why they require the use of a wide range of scientific methods of management. The article also proves that regardless of a chosen institutional change form it shall be managed using the unified model that involves the organization and implementation of reforms in the four interrelated sequential steps — justification of changes, planning changes, taking relevant decisions and implementing them in compliance with the principles of social need, manageability, publicity, expediency, equilibrium, complementarity and effectiveness.

Ключові слова: управління змінами, інституціональна теорія, форми інституціональних перетворень, соціальний еволюціонізм.

Key words: change management, institutional theory, forms of institutional change, social evolutionism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Необхідними умовами досягнення мети реформ є не тільки обґрунтування вибору теоретичних засад трансформацій, які здатні забезпечити її досягнення, але й добір на науковій основі інструментарію перетворень, а саме методів управління змінами, які відповідають особливостям об'єкта реформування і узгоджуються із теоретичними засадами трансформацій.

Традиційні методи управління змінами спрямовані на забезпечення процесу перетворень організаційної структури, взаємовідносин між структурними підрозді-

лами, запровадження нових технологій та інших складових індивідуального виробництва, або його повної модернізації. Методика управління інституціональними змінами є складнішою, оскільки їх об'єктом є суспільні відносини.

Тому пріоритетним напрямом інституціональних досліджень є накопичення нових знань необхідних для науково обґрунтованого управління соціально-економічними процесами через регулювання поведінки індивідуумів та суб'єктів господарювання (суб'єктів економічних відносин) з урахуванням інституціональних чинників.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У спеціалізованій науковій літературі з теорії і практики менеджменту управління змінами розглядається як послідовність функцій планування, організування, мотивування, контролювання [7, с. 18—21], які об'єднані процесами комунікації і прийняття рішення [4]. Розвитком такого підходу можна вважати дослідження П. Друкера [2] та Л. Грейнера [10], які розглядають управління змінами через етапи їх реалізації, які за змістом є похідними вищезазначених функцій. Не ординарним до формування моделі управління змінами є підхід Ф. Гуїяра і Д. Келлі [1], що виходить з аналогії підприємства до біологічного організму. На думку науковців, корпорація подібна живому організму, тому вони наділяють її здібностями живих істот, які мають, волю, розум, дух. Індивідуальність корпорації складається з комбінації впливу навколишнього середовища та вибору поведінки.

Теоретичні засади соціального еволюціонізму як напрямку наукової економічної думки розкриває у своїх роботах один з його фундаторів Г. Спенсер [5; 6]. За аналогією із біологічним організмом суспільство розглядається ним як складний організм, який функціонує і розвивається за законами схожими до біологічних, при цьому вчення про загальну еволюції, розповсюджується на будь-які явища неорганічного, органічного і над органічного (соціального) світу.

Інституціоналізм та соціальний еволюціонізм мають спільне коріння і походять від соціології, тому закономірним є їх взаємопроникнення та врахування результатів досліджень суміжних наук в теоретичних розробках. Зокрема відомі російське науковці економісти Кузьминов Я.І., Радаєв В.В., Яковлев А.О., Ясін Є.Г., Кудрін О.Л., Гайдар Є.Т., Полтерович В.М. у своїх дослідженнях виходять з того, що інститути це організм, а не механізм.

У теорії менеджменту значна увага приділяється науковому опрацюванню питання управління змінами на підприємстві. Проте питання управління змінами інститутів та інституціональних систем залишається недостатньо висвітлена у науковій літературі. Відсутність єдиних підходів у цьому питанні з одного боку відкриває широкі можливості для науковців з отримання нових знань, для управлінців з реалізації творчого потенціалу, та в результатів об'єднання їх зусиль вибудовування індивідуальної моделі управління інституціональними змінами, а з іншого боку — це ускладнює процес перетворень і створює додаткові ризики прийняття неправильних рішень через людський чинник.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є дослідження засад управління соціально-економічними процесами та обґрунтування методологічних підходів до управління змінами на засадах інституціональної теорії.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Однією з переваг інституціоналізму як методології реформ є еволюційний характер перетворень, які виходять з траєкторії розвитку інституту в конкретній інсти-

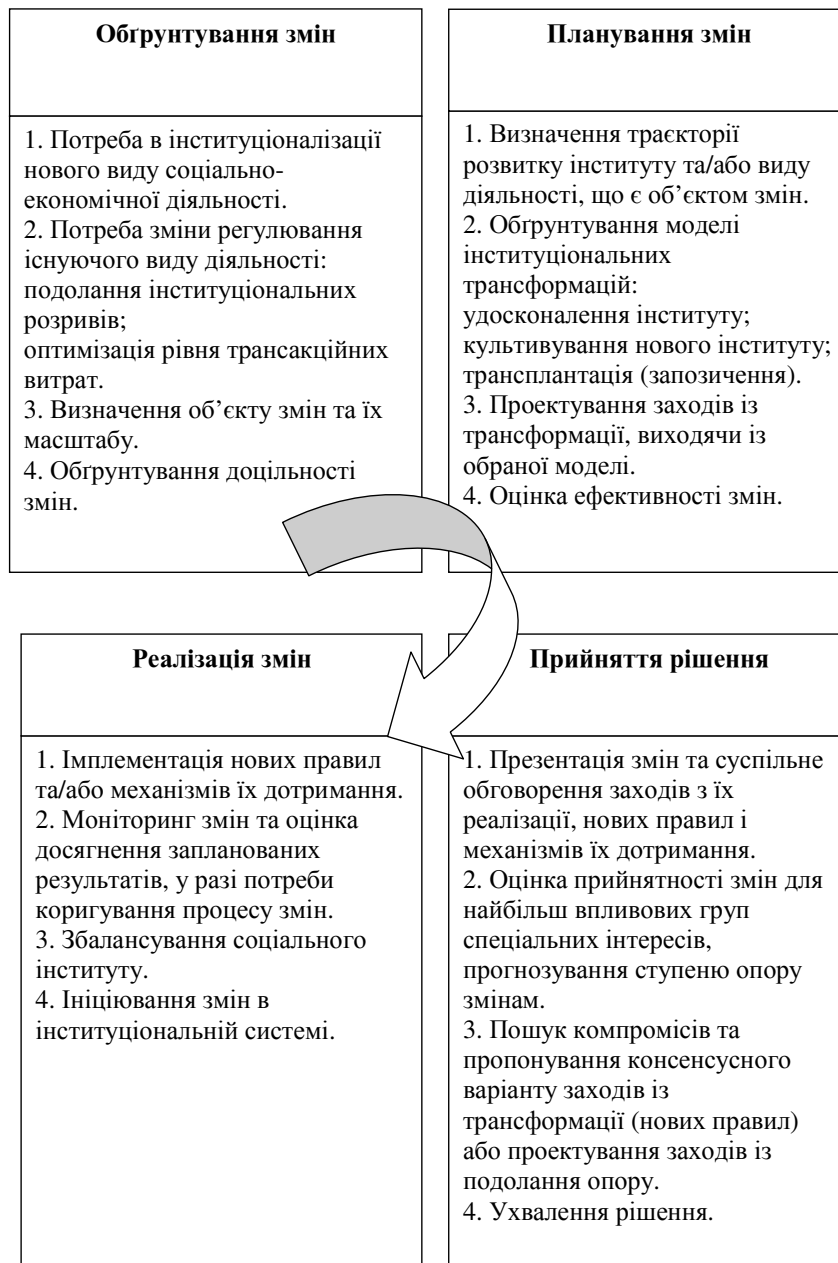
туціональній системі. Порушення цього принципу, призводить до деформації інституціональної системи і відповідно до зростання трансакційних витрат суб'єктів економічних відносин та економіки в цілому, в наслідок відторгнення системою експортованих інститутів, які сформувалися за інших соціально-економічних і морально-етичних чинників. У зв'язку із цим, а також враховуючи суспільний характер відносин, які є об'єктом змін їх теоретичною базою поряд з інституціоналізмом на наше переконання має стати теорія соціального еволюціонізму.

Біологічне уявлення про суспільство є дуже виразною аналогією, яка розкриває призначення і роль інститутів у суспільстві. Біологічно активною одиницею живого організму є клітина, призначення і розвиток якої визначається на генному рівні, з клітин за "генним планом" формуються органи. Кожен орган має своє призначення, функцію і особливу структуру і порядок функціонування, органи мають взаємозалежні зв'язки і у сукупності утворюють організм, а їх взаємоузгоджена діяльність забезпечує життєдіяльність організму.

За біологічною аналогією індивідууми виступають у ролі клітин, гени це інституціональна пам'ять, а органи організму, кровеносна, нервова й інші системи — це соціальні інститути, організм у цілому — суспільство. Інституціональна система суспільства може бути представлена як сукупність органів і засобів зв'язку між ними. Більш складною є аналогія інституціонального середовища, яке можна представити як сукупність невідчутних речей, які не може виявити неозброєний дослідник, це той самий "генний план", це особливості нервової системи, які визначають характер і здібності особистості, тобто це ті невлімові складові, які формують неповторну особистість, при базовій для всіх інституціональній системі.

На прикладі біологічного організму можна розкрити різний характер інститутів. Зокрема є інститути, які нерозривно пов'язані із органом ним утвореним, наприклад, інституту парламентаризму пов'язаний з діяльністю Верховної Ради України, а є інститути, які забезпечують зв'язки між інститутами або життєдіяльність інших інститутів, наприклад, інститут бухгалтерського обліку за аналогією є частиною нервової системи, яка відповідає за збір окремого виду інформації для прийняття управлінських рішень і реагування на загальному, або локальному рівнях, залежно від центру прийняття рішень, діяльність якого ним забезпечується.

Розглядаючи інституціоналізм крізь призму еволюційної теорії слід відзначити, що інституціональна система та інституціональне середовище є цілісною структурою, яка забезпечує функціонування і розвиток суспільства, і складається із чисельних складових — соціальних інститутів, неоднорідних за своїм характером, кожний з яких має взаємні зв'язки з іншими інститутами, виконує певні функції, пов'язані із задоволення потреби інших інститутів або структури в цілому, все це зумовлює існування соціальних інститутів суспільства тільки в рамках цієї цілісної структури, а відповідно невідповідність соціального інституту суспільним очікуванням має наслідком зміни у інституціо-

Рис. 1. Схема управління інституціональними змінами

нальній системі з метою подолання незадоволеного попиту через перерозподіл функцій. Враховуючі тісні зв'язки інституту з інституціональною системою зміни у соціальному інституті є реакцією на зміни у системі, або висувають потребу змін у інституціональній системі.

Суспільство як живий організм болісно реагує на порушення усталеного алгоритму функціонування його органів та зміни звичайних умов життєдіяльності. Тому інституціональні зміни впливають на діяльність суб'єктів економічних відносин і життя індивідуумів та, відповідно за аналогією хірургічного втручання, мають наслідком "больовий шок". Інститут є похідною від соціальної діяльності, яка в свою чергу походить від поведінки суб'єктів економічних відносин. Неврегульована діяльність передбачає спонтанне узгодження інтересів її учасників, тоді як інститут це консенсус інтересів суб'єктів економічних відносин у відповідній сфері со-

ціально-економічної діяльності, суспільства та різних груп інтересів. Через інституціоналізацію забезпечується функціональність діяльності та її корисність для суспільства.

Проте не слід забувати, що в основі всього знаходиться реальна людина, її діяльність, її інтереси, її життя. Тому коли мова йде про інституціональні зміни мається на увазі зміна усталеної діяльності, а подекуди способу життя для певної групи індивідуумів і чим більша ця група, тим боліснішими для суспільства в цілому будуть ці зміни, відповідно високими будуть ризики спротиву та відторгнення.

Відтак методика інституціональних змін на засадах еволюційної теорії повинна забезпечити оперативну і адекватну зміну у регулюванні суспільних відносин та окремого виду соціально-економічної діяльності, як одного з її проявів, зумовлених впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. Так само як зміна умов проживан-

ня, від природно-кліматичних до раціону харчування, вимагає пристосування організму до цих змін, а хвороба потребує втручання у діяльність організму з метою його підтримання і відновлення. У змінах має бути баланс між потребою і можливістю суспільства перенести "болісні шоки" без літальних наслідків. Досягнення балансу у тому числі може бути досягнуто через етапність перетворень.

Група науковців, дослідників інституціоналізму, запропонувала концепцію вирощування інститутів як альтернативи і еволюційному раціоналізму з його упором на стихійний розвиток, і політико-правовому конструктивізму, що виходить з можливості швидких кардинальних перетворень [3]. Використовуючи відповідні для даного випадку "біологічні" метафори, запропоновано два способи інституціональних змін: облагороджування існуючих інституціональних зразків і культивування нових зразків.

Перший варіант передбачає облагороджування "дикорослих" неформальних правил з їх наступною формалізацією в законі, внаслідок чого, неформальні ділові практики приймають більш цивілізований вигляд. За другим варіантом вирощування інститутів відбувається шляхом культивування нових зразків, які на початковому етапі можуть не відповідати сформованим діловим практикам. Джерелами "посадкового матеріалу" для такого вирощування є: інституційні винаходи, імпорт інститутів і рекомбінація існуючих інституційних форм (використання підручного матеріалу) [8].

Значний вклад у дослідження питання трансплантації соціальних інститутів вніс академік В.М. Полтерович [9]. Змістом трансплантації автор вважає прискорення інституціонального розвитку, при цьому він звертає увагу на ризики негативних результатів. У зв'язку з тим, що запозичені інститути можуть не сприятися інституціональною системою, або ж інститути ефективні за інших умов, можуть виявитися непотрібними і навіть деструктивними у системі, що реформується В.М. Полтерович виділив наступні трансплантаційні дисфункції: атрофія і переродження інституту, активізація альтернативних інститутів і відторгнення, інституціональний конфлікт, парадокс передачі інституту.

Трансплантація інститутів має принципово відмінний порядок реалізації ніж методики проектування нових інститутів та рекомбінація існуючих інституційних форм. Останні передбачають інституціоналізацію певної сфери виходячи із набору апробованих соціальних норм та аналогів наявних у існуючій інституціональній системі. При трансплантації необхідна не тільки адаптація запозичених соціальних норм до умов інституціонального середовища, особлива технологія імплантації "чужорідного об'єкту" у функціонуючу інституціональну систему, але необхідно також забезпечити підтримку стабільності інституціональної системи, що б не допустити деструктивних наслідків поза сферою, що реформується.

Таким чином, науково обгрунтованими і глибоко дослідженими на сучасному етапі розвитку теорії інституціоналізму є три форми інституціональних змін: удосконалення існуючих інститутів, культивування нових

інститутів, яка включає проектування нових інститутів і рекомбінація існуючих інституційних форм, та трансплантацію інститутів.

Грунтуючись на апробованих на практиці менеджменту методах управління змінами та теоретичних засадах інституціоналізму, у тому числі формах інституціональних змін, пропонуємо модель управління інституціональними змінами (рис. 1), яка може бути застосована до соціально-економічних інститутів, незалежно від обраної форми інституціональних змін.

Управління інституціональними змінами пропонується проводити у чотири етапи: обгрунтування змін, планування змін, прийняття рішення і реалізація змін.

На першому етапі як передумови всієї подальшої роботи є обгрунтування потреби у змінах існуючого інституту, або інституціональної системи. Свою специфіку мають підходи до інституціоналізації нового виду соціально-економічної діяльності та зміни існуючого інституту.

У першому випадку, насамперед, необхідно переконатися, що соціально-економічна діяльність, яку планується інституціоналізувати має важливе суспільне значення, інакше може статися, що процес реформування буде відбуватися заради самого процесу з витрачанням ресурсів, але без суспільно значимих результатів. Не менш важливим кроком є визначити місію і мету потенційного соціально-економічного інституту, його місце і роль в інституціональній системі суспільства, а також зв'язки із базовими і комплексними інститутами. При цьому досліджується порядок інституціоналізації схожих видів соціально-економічної діяльності на предмет поширення існуючого інституту на неінституціоналізовану сферу, або формування нового інституту за підходами і структурою аналога.

Слід враховувати, що формування нового інституту пов'язано з високими ризиками відторгнення та гальмування темпів перетворень. Пошук інституту-аналога має за мету досягти ефекту мімікрії, коли новий інститут сприйматиметься як природний елемент інституціональної системи, який не потребує вибудовування принципово нової моделі поведінки. Можливі й інші підходи залежно від ситуації та здібностей реформаторів. Формування нового інституту має менше обмежень і більше можливостей для творчих рішень, ніж проведення трансформації вже існуючого інституту, основна особливість цього підходу полягає у пріоритетності аналізу зовнішнього середовища потенційного соціально-економічного інституту.

Інший підхід при ініціюванні змін з метою удосконалення існуючого інституту потребує ретельного аналізу поточного стану потенційного об'єкту перетворень. За результатами інституціонального аналізу соціально-економічного інституту можуть бути виявлені інституціональні розриви, які стають на заваді його розвитку, або виявлено високий рівень трансакційних витрат, які змушені нести суб'єкти економічних відносин, внаслідок недосконалості інституціонального регулювання відповідної діяльності. Це є передумовами для порушення питання про трансформацію інституту.

Трансакційні витрати як чинник, який визначає поведінку суб'єктів економічних відносин, є рушійною силою трансформації окремих структурних елементів та інституту в цілому. Через регулювання рівня трансакційних витрат шляхом зміни правил та механізму примушення до їх виконання задається модель поведінки суб'єктів у відповідній сфері соціально-економічних відносин.

Важливим завданням, вирішення якого має передувати прийняттю рішення, є оцінка ефективності та своєчасності таких реформ. Очікувані позитивні результати перетворень мають суттєво перевищувати витрати, пов'язані із проведенням трансформацій, втрати від тимчасової дестабілізації інституту та від опортуністичної поведінки суб'єктів економічних відносин внаслідок несприйняття реформ.

У залежності від складності змін має бути визначений їх масштаб та об'єкти перетворень. Тобто зміни можуть бути спрямовані на трансформацію одного інституту з метою підвищення його ефективності, а можуть охоплювати декілька споріднених видів діяльності і відповідно інститутів, які їх регулюють, у цьому разі має мути забезпечено не тільки удосконалення кожного інституту, але й підвищено рівень їх компліментарності і відповідно зростання ефективності інституціональної системи.

Інституціональні зміни можуть мати локальний характер і бути спрямовані на удосконалення діяльності лише в межах одного із інституціональних сегментів інституту. В цьому випадку необхідно гармонізувати відповідні зміни із перетвореннями в інших сегментах для забезпечення цілісності інституту.

Завершальним кроком цього етапу має бути науково обгрунтований висновок про доцільність проведення інституціональних змін, їх спрямованість і масштаб.

На другому етапі відбувається планування інституціональних змін, виходячи із їх мети. Для забезпечення успіху реформ необхідно визначити траєкторію розвитку інституту та/або виду діяльності, який підлягає інституціоналізації. Тільки після цього стає можливим обгрунтувати вибір моделі інституціональних трансформацій: удосконалення інституту, культивування нового інституту, або трансплантація інституту. У разі обрання останньої моделі необхідно проведення додаткового аналізу і розробку заходів із забезпечення сприйняття інституціональною системою трансплантованого інституту. Після обрання моделі реформ відбувається проектування конкретних заходів з досягнення поставленої мети і реалізації завдань перетворень. Завершальним кроком є оцінка ефективності змін у запропонованому варіанті.

Ухваленню рішення про проведення інституціональних змін має обов'язково передувати ознайомлення всіх заінтересованих суб'єктів економічних відносин із метою та змістом реформ. Має бути забезпечено суспільне обговорення змісту ініційованих змін та заходів з їх реалізації.

У процесі такого обговорення має бути проведена оцінка прийнятності змін для найбільш впливових соціальних груп, які мають інтереси у відповідній сфері,

це необхідно для прогнозування ступеню опору змінам, або навпаки їх підтримки.

Також на цьому етапі необхідно визначитися із групами підтримки та врахувати їх інтереси для забезпечення подальшої заінтересованості у провадженні реформи. Стосовно узгодження змін із групами, які їх не сприймають то, можливі три варіанти дій. Перший найбільш прийнятний — це пошук компромісів для досягнення суспільного консенсусу і узгодженого проведення перетворень. За таких умов рівень опору змінам має бути мінімальний. Другий варіант це проведення реформ у форматі узгодженому із групами підтримки, без пошуку компромісу. Така ситуація можлива і виправдана, коли групи спротиву є нечисленними, або їх інтереси не узгоджуються із траєкторією розвитку суспільства, або підходи до змін є антагоністичними. В цьому випадку опір реформам буде максимальним. Тому необхідно відразу розробити комплекс заходів з його подолання на етапі реалізації змін. Третім варіантом є відмова від перетворень у разі, якщо вони не знаходять підтримки у суспільстві.

На етапі реалізації змін на якому забезпечується імплементація нових правил та/або механізму їх дотримання, найважливішим заходом є постійний моніторинг процесу впровадження змін та оцінка досягнення запланованих результатів. Це обумовлено тим, що внаслідок змін виникають неочікувані проблеми, вирішення яких призводить до відхилення від запланованого курсу, або в інший спосіб стає на заваді досягнення поставленої мети. Тому за результатами моніторингу має бути забезпечено коригування процесу змін та збалансування соціального інституту.

Важливим кроком на цьому етапі є забезпечення комплексності реформ, що вимагає ініціювання змін в інституціональній системі. У зв'язку із тим, що інститути тісно пов'язані один з одним, то, як правило, реформування одного вимагає адекватних трансформацій в іншому. Локалізація трансформацій на рівні окремого інституту зменшує позитивний ефект від реформ і не призводить до удосконалення інституціональної системи в цілому.

На всіх етапах перетворень інституціональні трансформації мають здійснюватися із додержанням наступних принципів.

Суспільної необхідності. Ініціювання перетворень має виходити із суспільних потреб і усвідомлення їх необхідності, а не з власних інтересів реформаторів, або груп спеціальних інтересів. Цей принцип має буди додержаний також при обгрунтуванні заходів з реформування та засобів їх реалізації.

Керованість. Управління інституціональними змінами на всіх етапах процесу має бути централізованим і здійснюватися єдиним уповноваженим суб'єктом.

Публічності. На всіх етапах інституціональних трансформацій має бути забезпечено публічність шляхом поширення відповідної інформації, результатів інституціонального аналізу, висновків експертів, залучення громадськості до процесів обговорення і ухвалення рішень.

Доцільності. Перетворення можливі як за траєкторією розвитку, еволюційним шляхом із пошуком

суспільного консенсусу, так й революційним шляхом докорінних змін суспільних відносин у певній сфері із запровадженням потужних механізмів примусу до зміни моделі поведінки суб'єктів економічних відносин. Доцільність обраної політики реформ має виходити із суспільної цінності очікуваних результатів.

Збалансованості. Обрані засоби і механізми інституціональних перетворень мають відповідати їх суспільній значимості, задекларованій меті та обґрунтованим заходам.

Компліментарності. Інституціональні перетворення мають носити системний характер з охопленням інститутів суміжних сфер соціально-економічної діяльності та гармонізуватися в інституціональній системі.

Ефективності. Очікуванні суспільні вигоди від інституціональних перетворень, а також запропоновані заходи з реформування і засоби їх реалізації, мають перевищувати суспільні зусилля та витрачені ресурси на їх здійснення.

ВИСНОВКИ

Інституціональні перетворення є складними процесами, що пов'язані із керованими трансформаціями у свідомості особистості, змінами усталеної моделі поведінки індивідуумів, соціальних груп та суспільства в цілому, а відповідно потребують застосування широкого спектру наукових методів управління ними. Враховуючи особливості інституціонального підходу до досліджень суспільних відносин вважаємо обґрунтованим аналогію суспільства з живим організмом і розбудову на цій теоретичній основі підходів до управління інституціональними змінами не механічного, а біологічного характеру. Незалежно від обраної форми інституціональних перетворень, а саме удосконалення існуючих інститутів, культивування нових інститутів, яка включає проектування нових інститутів і рекомбінація існуючих інституціональних форм, та трансплантацію інститутів, управління інституціональними змінами може здійснюватися за єдиною моделлю, яка передбачає організацію і здійснення перетворень у чотири взаємопов'язаних послідовних етапи: обґрунтування змін, їх планування, ухвалення відповідних рішень і їх реалізації, із додержанням принципів суспільної необхідності, керованості, публічності, доцільності, збалансованості, компліментарності, ефективності.

Література:

1. Гуияр Ф., Келли Дж. Преобразование организации. — М.: Дело, 2000. — 376 с.
2. Друкер Питер Ф. Задачи менеджмента в XXI веке: учеб. пособ.: перс. англ. / П.Ф. Друкер. — М.: Вильямс, 2007. — 272с.
3. Кузьминов Я.И. Институты: от заимствования к выращиванию. Опыт российских реформ и возможности культивирования институциональных изменений // Кузьминов Я.И., Радаев В.В., Яковлев А.А., Ясин Е.Г. Модернизация экономики и выращивание институтов: в 2-х кн. / Отв. ред. Ясин Е.Г.; Гос. ун-т — Высшая школа экономики. — М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2005, кн. 1. — 435 с. — С. 7—64.

4. Осовська Г.В., Осовський О.А. Основи менеджменту: підручник. Вид. 3-тє, перероб. і доп. — К.: "Кондор", 2006. — 664 с.

5. Спенсер Г. Синтетическая философия (в сокращенном изложении Говарда Коллинза). — Киев: Ника-Центр, 1997.

6. Спенсер Г. Основания социологии (§§ 212—236) // Западно-европейская социология XIX века: Тексты / Под ред. В.И. Добренкова. — М.: Издание Международного Университета Бизнеса и Управления, 1996.

7. Стадник В.В. Менеджмент: підручник / В.В. Стадник, М.А. Йохна. — К.: Вид-во "Академвидав", 2007. — 472с

8. Старк Д. Рекомбинированная собственность и рождение восточноевропейского капитализма // Вопросы экономики. — 1996. — № 6. — С. 4—24.

9. Полтерович В.М. Трансплантация экономических институтов // Полтерович В.М. Экономическая наука современной России. — №3. — 2001. — С. 24—50.

10. Larry E. Greiner, "Patterns of Organization Change", Harvard Business Review, May-June 1967, in Organizational Change and Development, ed. G. W. Dalton. P.R. Lawrence, and L.E. Greiner (Homewood, Ill: Irwin, 1970), p. 222.

References:

1. Guijar, F. Zh. and Kelli, Dzh. N. (2000), Preobrazovanie organizacii [Organization transformation], Delo, Moscow, Russian Federation.
2. Druker, P. F. (2007), Zadachi menedzhmenta v XXI veke [Management task in the XXI century], Vil'jams, Moscow, Russian Federation.
3. Kuz'minov, Ja. I. Radaev, V. V. Jakovlev, A. A. and Jasin E. G. (2005), Instituty: ot zaimstvovanija k vyrashhivaniju. Opyt rossijskih reform i vozmozhnosti kul'tivirovanija institucional'nyh izmenenij [Institutions: from borrowing to growing. Experience of Russian reforms and opportunities of cultivation of institutional changes], GU-VShJe, Moscow, Russian Federation.
4. Osovs'ka, G. V. Osovs'kij, O. A. (2006), Osnovi menedzhmentu [Principles of management], 3rd ed, Kondor, Kyiv, Ukraine.
5. Spenser, G. (1997), Sinteticheskaja filosofija [Synthetic philosophy], Nika-Centr, Kyiv, Ukraine.
6. Spenser, G. (1996), Osnovanija sociologii [Foundations of sociology], Izdanie Mezhdunarodnogo Universiteta Biznesa i Upravlenija, Moscow, Russian Federation.
7. Stadnik, V. V. (2007), Menedzhment [Management], Akademvidav, Kyiv, Ukraine.
8. Stark, D. (1996), "Recombine property and birth of the eastern-european capitalism", Rekombinirovannaja sobstvennost' i rozhdenie vostochnoevropejskogo kapitalizma, vol. 6, pp. 4—24.
9. Polterovich, V. M. (2001), "Transplantation of economic institutions", Transplantacija jekonomicheskikh institutov, vol. 3, pp. 24—50.
10. Greiner, L. E. (1970), Patterns of organization change, Irwin, Homewood, USA.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2014 р.

Р. В. Лавров,
к. е. н., доцент, доцент кафедри банківської справи,
Чернігівський державний інститут економіки і управління, м. Чернігів

ТРАДИЦІЙНІ ТА ФІНАНСОВІ ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В БАНКІВСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

R. Lavrov,
cand.econ.sci., associate professor, associate professor of the Banking Department,
Chernihiv State Institute of Economics and Management, Chernihiv

TRADITIONAL AND FINANCIAL INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN BANK ACTIVITY

У статті представлено результати ретроспективного аналізу основних напрямів й пріоритетів розвитку традиційних і фінансово-інноваційних банківських технологій. Досліджено практичну значимість теорії фінансового посередництва в контурі посилення диспропорцій макроекономічної структури. Викладено авторське бачення та оригінальні підходи до вирішення актуального наукового завдання.

In this article the results of retrospective analysis of major directions and priorities of development of traditional and financial innovative technologies in bank activity are presented. Practical value of financial intermediation theory in the line of intensification of disproportions of macroeconomic structure is investigated. Author's vision and original approaches to the solution of actual scientific problem is stated.

Ключові слова: теорія фінансового посередництва, фінансові ринки, фінансові посередники, традиційні технології банків, фінансово-інноваційні технології банків, макроекономічна рівновага, економічне зростання.

Key words: financial intermediation theory, financial markets, financial intermediaries, traditional technologies of banks, financial and innovative technologies of banks, macroeconomic balance, economic advance.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Складні та суперечливі динамічні процеси, які протікають в українській фінансово-банківській сфері за умов нестійкого економічного зростання, супроводжуються як значними прогресивними зрушеннями в царині кредитування й фінансового бізнесу, так і негативними тенденціями збереження високих процентних ставок та низького рівня капіталізації банків, що змушує звернути найпильнішу увагу на характер й основні напрями розвитку фінансових і банківських інститутів фінансово-позичних країн.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

На думку більшості вчених, вагомий внесок у вивчення традиційних і фінансово-інноваційних технологій банків внесли праці відомих американських економістів Дж. Гарлі, Е. Шоу та лауреата Нобелівської премії з економіки Дж. Тобіна. Їх ранні роботи були присвячені мак-

роекономічним аспектам економічного зростання й взаємодії реального і фінансового секторів економіки. Систематизація наукового доробку з даного питання переконує, що цій актуальній проблематиці велику увагу на вітчизняних теренах приділяли наступні дослідники: В. Борисова, О. Гудзь, М. Дем'яненко, І. Кириленко, П. Лайко, Ю. Лупенко, М. Малік, О. Непочатенко, П. Саблук, А. Чупіс та ін. Проте в умовах трансформації фінансово-кредитних відносин проблеми співвідношення й взаємодії традиційних і фінансово-інноваційних технологій банків вимагають подальших глибоких досліджень для пошуку шляхів оптимального їх вирішення.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є обґрунтування теоретичних й науково-методологічних положень щодо сутності та завдань традиційних і фінансово-інноваційних банківських технологій у зрізі процесів макрорівноваги та економічного зростання в період фінансових збурень і деформацій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Науково-теоретичне відображення процесів традиційних і фінансових інноваційних банківських технологій знаходимо в теорії фінансового посередництва. Вона має досить коротку, але плідну історію, в ході якої було створено основні концепції. Тому варто здійснити комплексний ретроспективний аналіз цих пошуків. Розглядаючи роботи Дж. Гарлі та Е. Шоу, потрібно відзначити ряд висунутих ними важливих наукових положень, які утворили теоретичний каркас сучасної теорії фінансового посередництва [18; 19]. По-перше, американські дослідники проаналізували статистичні дані, що віддзеркалювали економічний розвиток США в першій половині ХХ ст., продемонструвавши, що він пов'язаний зі значним збільшенням випуску фінансових інструментів, передусім боргових цінних паперів. Еволюція фінансового ринку супроводжувалась інтенсивною "інституціоналізацією заощаджень та інвестицій" — появою різноманітних фінансових інститутів (посередників), в результаті чого істотно розширився спектр фінансових інструментів і відбулася диверсифікація каналів переміщення кредитних ресурсів між економічними одиницями. Дж. Гарлі та Е. Шоу безпосередньо пов'язали економічний розвиток із розвитком фінансової системи і зростанням активності фінансових посередників. Практично всі сучасні дослідження у фінансовій індустрії містять посилання на їх наукові публікації. По-друге, аналіз розвитку економіки США в першій половині ХХ ст. дозволив ученим зробити висновок, що інституціоналізація заощаджень та інвестування супроводжується виникненням жорсткої конкуренції між фінансовими інституціями й сприяє загостренню їх конкуренції з суб'єктами прямого фінансування, породжуючи тенденцію відносного зниження темпів зростання та економічного значення банківського сектора. По-третє, Дж. Гарлі та Е. Шоу вказали на функціональну єдність фінансових посередників, яка полягає в тому, що при всіх зовнішніх відмінностях їх діяльність підпорядкована єдиному принципу — випуск власних зобов'язань для запозичення грошових ресурсів у зберігачів (вкладників) і передача отриманих коштів в обмін на прямі зобов'язання позичальників.

Така здатність являє собою особливу за характером посередницьку діяльність, коли фінансові посередники, на відміну від простих торговельних посередників, купують і продають не одні й ті ж, а якісно різноманітні фінансові інструменти. В контурі такого посередницького процесу при купівлі-продажу фінансових інструментів відбувається перетворення активів посередника. Тому зберігачі не прямо, а тепер уже опосередковано беруть участь у зовнішньому фінансуванні позичальника за допомогою придбання фінансових інструментів посередника. Даний процес у зазначених вище авторів отримав назву трансформації активів, а фінансових посередників назвали перетворювачами активів. При цьому посередники створюють для своїх кредиторів привабливі форми фінансових зобов'язань за рівнем ліквідності та забезпеченості, а також стабільності ціни та процентного доходу. На цей практичний аспект активності посередників уперше звернули увагу Дж. Гарлі та Е. Шоу.

Помітний внесок у розвиток теорії фінансового посередництва та уточнення трансформаційної концепції зробив у 1963 р. Дж. Тобін, який в рамках запропонованого "нового бачення" сформулював важливе положення про те, що істотною функцією фінансових посередників (зокрема, банків) є одночасне задоволення портфельних переваг кредиторів й позичальників. Че-

рез те, що їх вимоги не співпадають щодо багатьох параметрів кредитної угоди, то типовою характеристикою діяльності посередників є прийняття на себе фінансових зобов'язань, які мають менший кредитний ризик і більш високу ліквідність та передбачуваність вартості фінансових активів. Тим самим фінансові посередники здатні здійснювати видову трансформацію зобов'язань позичальників і активів кінцевих кредиторів. В якості причин, що зумовили можливість здійснення подібної трансформації, Дж. Тобін вказав наступні: 1) наявність у посередників досвіду кредитування та економія витрат, пов'язаних з його організацією; 2) зниження ризику в результаті об'єднання фінансових активів і зобов'язань у пули; 3) державне гарантування вкладів, нагляд та регулювання діяльності фінансових посередників [25].

З середини 70-х років ХХ ст. активізувалися теоретичні пошуки відповіді на питання: чому існують фінансові посередники (насамперед, банки) і в чому специфіка їх діяльності? Відповідями стали розроблені вченими транзакційний та інформаційний підходи в межах традиційної фінансової теорії.

Транзакційний підхід пов'язаний з вивченням феномену транзакційних витрат у реальній економіці та його впливу на спосіб організації і здійснення економічної, в тому числі фінансової діяльності. У найзагальнішому вигляді транзакційні витрати представляють собою витрати, що виникають на ринку при купівлі-продажу товарів і послуг. Вони включають у себе витрати, пов'язані з наступними обставинами: труднощами отримання інформації про ціни та якість товарів; пошуком потенційних контрагентів; укладанням угод й контролем їх дотримання; юридичним захистом контрактів і т.ін.

Піонерською роботою у виявленні зв'язку між функціями фінансового посередництва в економіці та існуванням транзакційних витрат стала стаття Дж. Бенстона і К. Сміта [6]. Автори чітко позначили свою позицію щодо причин існування феномена фінансового посередництва, його "розумного" обґрунтування, який проявляється в ринковій недосконалості ("ринкових тертях") у вигляді інформаційних і транзакційних витрат.

Дж. Бенстон і К. Сміт аргументовано стверджують, що фінансові посередники з'являються в ринковій економіці саме для того, щоб задовольняти фінансові потреби своїх клієнтів (вкладників і позичальників) із відносно низькими для них транзакційними витратами шляхом генерування та реалізації специфічних фінансових продуктів і послуг, які дозволяють вкладникам інвестувати з прийнятною дохідністю будь-яку грошову суму на будь-який зручний термін. Крім того, посередники гарантують вкладникам високу ліквідність їх вкладень (зокрема, безстрокових депозитів) для поточного споживання, а позичальникам — ліквідні кошти в необхідних обсягах і на необхідні терміни та з мінімальними транзакційними витратами. Тобто важливою ознакою фінансового посередництва є його здатність забезпечувати задоволення фінансових потреб вкладників і позичальників на більш гнучких умовах та з меншими витратами порівняно з прямим фінансуванням. Зазначені вище характеристики діяльності фінансових посередників дозволили авторам відповісти на питання: чому подібні продукти й послуги виробляються саме фінансовими посередниками? Відповідь полягає в досягненні посередниками комбінованого ефекту від економії при виробництві фінансових продуктів і зниженні транзакційних витрат їх споживачів.

Інформаційний підхід почав розвиватися в 1970-ті роки під значним впливом робіт провідних теоретиків "інформаційної економіки", лауреатів Нобелівської премії з економіки Дж. Акерлофа, М. Спенса і Дж. Стігліца, які показали універсальність феномену асиметричності ринкової інформації [3; 23; 24]. Першими вченими, що застосували ідеї інформаційної економічної теорії до теорії фінансового посередництва, були Х. Леланд і Д. Пайл [21]. В основу аналізу діяльності фінансових посередників та структури їх капіталу вони поклали вивчення ситуації несприятливого відбору при фінансуванні інвестиційних проектів. На думку авторів, ця проблема може бути вирішена шляхом появи певних "сигналів" від підприємців про якість проектів. Таким сигналом виступає бажання останніх інвестувати власні кошти, що для кредиторів є переконливим свідченням серйозності їх намірів і впевненості в якості проекту.

Ці вихідні положення дозволили авторам розкрити специфіку діяльності фінансових посередників, які можуть діяти як інформаційні посередники, збираючи і продаючи точну інформацію про певні класи фінансових активів потенційним кредиторам. Така діяльність істотно розширила б контури фінансування, сприяла б розвитку фінансового ринку і цілком могла б бути рентабельною за рахунок економії від масштабу. Однак, як переконливо показали Х. Леланд і Д. Пайл, посередники не повинні обмежуватися інформаційною роботою, а ставати повноцінними фінансовими посередниками, що використовують спеціалізовану інформацію для самостійного придбання фінансових активів. Ці посередники прагнуть активно залучати позичкові кошти, а для переконання кредиторів у надійності та прибутковості інвестицій, подають останнім "сигнали" у вигляді вкладень у проект власного капіталу.

Розроблений Х. Леландом і Д. Пайлом інформаційний підхід отримав подальший розвиток у роботі Т. Кемпбелла і В. Крекова, присвяченій аналізу діяльності фінансових посередників у якості виробників інформації [10]. Згідно з наведеними аргументами ні економію трансакційних витрат, ні інформаційне виробництво окремо взяті не можуть дати переконливого пояснення існуванню феномену фінансового посередництва. На думку вчених, обидва підходи є взаємодоповнюючими або комплементарними поясненнями. Посередники виникають як виробники інформації, оскільки її виробництво та забезпечення трансакційних й інших посередницьких послуг є природними видами їх активності. Тому посередники з'являються там, де вони мають змогу рентабельно виробляти інформацію й інші цінні для кредиторів і позичальників продукти та послуги. Як приклад таких продуктів, Т. Кемпбелл і В. Креков називають трансакційні послуги та продаж страхових полісів. Останнє означає, що страхові компанії стають важливими виробниками інформації й активно залучаються до фінансування інвестиційних процесів.

Значний внесок у розвиток інформаційного підходу внесли роботи Д. Даймонда [12]. На початку 1980-х років він розробив концепцію фінансового посередництва як делегованого моніторингу, в основі якої лежить мінімізація витрат виробництва інформації (витрат на моніторинг позичальника), необхідної для вирішення проблеми стимулювання поведінки позичальника в інтересах кредитора. Ця концепція пояснює діяльність кредиторів і позичальників у ситуації морального ризику та добре доповнює розглянутий раніше підхід Х. Леланда і Д. Пайла, пов'язаний з аналізом негативного відбору. Відпо-

відно до концепції Д. Даймонда діяльність посередників може бути побудована так, щоб рішуче скоротити витрати делегування і досягнути чистої переваги по витратах для їх вкладників. Вирішальну роль у цьому відіграють боргові контракти посередників і диверсифікація їх портфелів. Дійсно, у разі диверсифікації ймовірність отримання банком платежів по виданих кредитах в обсязі, достатньому для погашення його фіксованих боргових зобов'язань перед вкладниками, значно збільшується і зростає надійність таких вкладів. Тому диверсифікація є такою фінансовою технологією, що дозволяє відмовитися від дорогого моніторингу депозитних контрактів у ситуації, коли моніторинг кредитних контрактів залишається необхідною умовою діяльності банків. У підсумку боргові контракти, моніторинг й диверсифікація є ключовими моментами для розуміння зв'язку між фінансовим посередництвом і делегованим моніторингом [13].

Цікаву інтерпретацію інформаційного підходу запропонували в 1985 р. американські вчені Дж. Бойд і Е. Прескотт [7]. Вони розробили модель фінансового посередника, який взаємодіє з безліччю позичальників і вкладників. Головною її відмінністю від моделі Д. Даймонда є те, що посередник одночасно стикається з інформаційною асиметрією до укладання контракту (ситуація негативного відбору) і необхідністю виробництва додаткової інформації (проведення оцінки інвестиційних проектів) після його укладання. На переконання авторів, ефективне використання обох "джерел" інформації робить необхідним створення певної посередницької коаліції.

Коаліція — це об'єднання агентів, які спільно оцінюють проекти фірм, що не є членами коаліції, інвестують кошти в ті з них, які отримують сприятливу оцінку, а одержані доходи ділять між собою. Таким чином, згідно з концепцією Дж. Бойда і Е. Прескотта, спочатку відбувається самооцінка проектів усіма економічними одиницями, а потім ті з них, проекти яких виявилися поганої якості, утворюють посередницьку коаліцію або стають вкладниками, щоб отримувати дохід за рахунок інвестування коштів у більш прибуткові проекти. За допомогою таких посередницьких коаліцій вирішується проблема первинного негативного відбору проектів і здійснюється виробництво корисної інформації про позичальників та їх проекти, що відбираються для інвестування.

Особливістю всіх розглянутих вище фінансових теорій є те, що при поясненні необхідності існування банків та інших посередників робиться наголос на їх активних операціях. Це не могло не викликати певну реакцію в середовищі науковців, що привело до розробки концепцій, де підкреслюється роль і значення пасивних операцій [8; 15]. Так, найбільшу увагу дослідників привернула модель Даймонда-Дібвіга (1983 р.), в якій банки забезпечують страхування ліквідності, пропонуючи клієнтам безстрокові вклади.

Модель описує поведінку двох категорій економічних одиниць (інвесторів та підприємців). Перші вкладають грошові ресурси в проекти підприємців, які гарантовано приносять високий дохід лише по закінченню інвестиційного періоду. Тому дострокове вилучення коштів може негативно позначитися на всьому проекті й не дозволить збільшити майбутній дохід інвестора. Однак інвестори в ряді випадків можуть бути змушені піти на це для збільшення свого поточного споживання. В результаті виникає ситуація інформаційної асиметрії, коли тільки інвестор знає про долю проекту. Очевидна не-

вигідність такого функціонування економіки змушує шукати вихід, який в моделі Даймонда-Дібвіга постає у вигляді появи фінансових посередників. Їх роль полягає в тому, що вони пропонують вкладникам депозити до запитання і фінансують з отриманих коштів інвестиційні проекти, тобто трансформують неліквідні фінансові активи в ліквідні фінансові зобов'язання. У цій ролі посередники (банки) виступають як економічні агенти, які забезпечують або страхують ліквідність, що дозволяє інвесторам (вкладникам) отримувати кошти саме тоді, коли виникає така необхідність.

Проте забезпечення ліквідності робить банки вразливими до можливої банківської паніки. Остання може згубно позначитись на розвитку економіки, оскільки веде до дострокової ліквідації активів банків з усіма зумовленими звідси негативними наслідками для інвестиційних проектів і сукупного споживання.

Отже, на рубежі 70—80-х років ХХ ст. на базі розглянутих теорій в рамках трансакційного та інформаційного підходів і трансформаційної концепції виникла узагальнена фінансова теорія, що отримала в роботах провідних фахівців назву "традиційної теорії фінансового посередництва". В межах цієї теорії була отримана відповідь на питання щодо причин існування фінансових посередників (передусім, банків) і виявлена їх економічна роль — знижуючи трансакційні витрати та проводячи моніторинг кредитних контрактів, посередники здійснюють трансформацію неліквідних активів у ліквідні зобов'язання [1; 2; 11].

Подальший розвиток ринкової економіки в фінансово потужних країнах виявив нові тенденції у функціонуванні фінансово-кредитних систем: 1) бурхливе зростання ринку корпоративних боргових інструментів, особливо комерційних паперів, посилило процес інтернаціоналізації; 2) відбулося розширення активності пайових (взаємних) та пенсійних фондів, що стали лідерами фінансового ринку; 3) вибухове збільшення сек'юритизації активів й продажу кредитів призвело до формування вторинного ринку банківських кредитів і створення іпотечних ринків; 4) посилився рух фінансових інститутів (традиційних та інвестиційних банків, пайових фондів) у напрямку до універсалізації їх діяльності, що дозволило забезпечити клієнтам комплекс кредитних, інвестиційних і платіжних послуг. У результаті цих тенденцій та розвитку інновацій значно зросла інтеграція фінансових ринків, що не могло не накласти істотний відбиток на діяльність банківських інституцій.

Під впливом зазначених процесів у дослідженнях вчених-економістів теоретичне питання про причини існування посередників та їх функції в економіці трансформувалося в питання, які отримали вже безпосередньо практичне значення — чи виживуть посередники (банки) і які з їх функцій та операцій залишаться затребуваними ринком? Не претендуючи на точне відтворення усіх теорій і підходів, розглянемо дві найбільш відомі концепції.

Перша отримала назву концепції забезпечення ліквідності, яка розвивалася в руслі моделі Даймонда-Дібвіга. Однак нині у центр уваги потрапили обидві сторони балансу — комбінована діяльність банку щодо прийняття депозитів і видачі кредитів. Такий інтегральний ліквідний підхід до аналізу діяльності банків зародився на початку 90-х років ХХ ст. у роботах Ч. Каломіріса, Ч. Кана і М. Фленнері [9; 17] і незабаром був розвинений в працях Р. Раджана і Д. Даймонда [14; 16; 20].

Суть його полягає в тому, що у процесі вивчення двох традиційних базових банківських видів діяльності автори змогли сформулювати теоретичне питання про те, чому ці види активності (прийняття депозитів до запитання та видача кредитів) були об'єднані в контурі одного фінансового інституту, яким є банк. У практичному плані це питання звучить більш прагматично: чи були обгрунтовані підстави для існування банків у минулому і продовження їх активності в майбутньому? Для відповіді на поставлене питання дослідники, перш за все, уточнили зміст базових видів активності банків. На їх думку, банки не просто отримують ресурси від вкладників для подальшого розподілу між позичальниками, а здійснюють складнішу функцію та дозволяють обом категоріям клієнтів отримати грошові кошти, забезпечуючи їх ліквідність. Тобто ці види активності являють собою два різних прояви однієї і тієї ж функції забезпечення ліквідності на вимогу.

Стосовно пасивних операцій гарантування ліквідності означає, що банки мають переваги порівняно з іншими фінансовими інститутами в швидкому доступі вкладників до своїх коштів шляхом зняття готівки та виконання грошових трансфертів. Забезпечення банками ліквідності для позичальників полягає в тому, що на відміну від найближчих конкурентів у царині кредитування таких, як фінансові компанії, які можуть надавати клієнтам більш довгі кредити, тільки банки здатні гарантувати клієнтам отримання грошових коштів на вимогу. Мається на увазі, що банки не лише забезпечують поточну потребу клієнтів у ресурсах, але й дають формальні та неформальні обіцянки такого фінансування на прийнятних умовах у майбутньому. В контурі такого розуміння специфіки банківського бізнесу стає зрозумілим перехід до широкого використання банками кредитних ліній та кредитних зобов'язань — фінансових продуктів, недоступних ринку прямого кредитування. Більш того, в сучасній економіці зростає значення іншого виду позабалансової активності банків, пов'язаного з наданням гарантій своєчасної та повної оплати покупцям комерційних паперів.

Згідно з теорією забезпечення ліквідності виконання банками базових функцій можливе завдяки досягненню ними двох синергетичних ефектів. Перший вид синергії означає, що банки гарантують більшу ефективність використання резервів фінансових ресурсів, необхідних для задоволення потреби в ліквідності одночасно для позичальників і вкладників, шляхом економії від масштабу фінансових операцій порівняно з інститутами, які виконують тільки один вид операцій. Другий вид синергії полягає в досягненні банками ефекту від взаємного страхування ліквідності, тобто банки встановлюють оптимальну комбінацію ліквідних і неліквідних активів. Перші утворюють необхідний резерв у вигляді готівкових коштів і цінних паперів, а другі не дозволяють керівництву банків безконтрольно використовувати ці рухливі резерви.

Розроблена Р. Раджаном, Д. Даймондом та їх колегами нова теорія дозволяє не тільки з'ясувати причини, що роблять існування і функціонування банків цінними для ринкової економіки, але й запропонувати пояснення існуючих змін у банківській діяльності. Так, вони показали, що, незважаючи на вагомі зміни у фінансово-кредитній системі та песимістичні прогнози багатьох теоретиків, банки не були витіснені з фінансової арени, але були змушені трансформувати напрями своєї діяльності. При цьому мова йде не про зміну базової

функції, а скоріше про зміну форми реалізованих банками фінансових продуктів і застосування фінансових технологій.

Другою концепцією стала теорія, яка була розроблена співробітниками Вортонської бізнес-школи при Пенсильванському університеті [4; 5]. Акцент у даній теорії зроблений на вивчення кардинальних змін у банківській діяльності, викликаних розвитком національних фінансових систем і впровадженням фінансових інноваційних технологій. Так, у 80-ті роки ХХ ст. в умовах розширення конкуренції на фінансових ринках діяльність банків щодо кредитно-депозитного обслуговування економічних суб'єктів істотно не змінювалась. Водночас, інвестори стали ширше використовувати можливості отримання більш високих доходів, які надавали фінансові ринки, що призвело до вилучення грошей з банків.

Такі фундаментальні зміни історично вперше відбулися в США і Великобританії, де виникли ринкові орієнтовані фінансові системи. Банки цих країн були змушені стати більш активними інноваційними гравцями на традиційних і нових фінансових ринках — надавати послуги андеррайтингу, страхування та управління активами, а також розробляти нові продукти. Вони вистояли за рахунок того, що почали виконувати роль агентів для своїх клієнтів і здійснювати нетрадиційні види діяльності. Ця зміна активності збігалася зі змінами у поведінці інвесторів, які все активніше використовували складні фінансові інструменти. Розподіл фінансових ризиків між нейтральними учасниками ринку якраз і стало однією з основних функцій сучасних фінансових посередників, виконання якої потребувало від банків та інших посередників застосування фінансових інноваційних технологій. Тим самим інноваційний процес охопив не лише традиційний для нього фондовий ринок, але й банківський сектор економіки. Для останнього характерним було широке використання похідних кредитних та інших похідних інструментів (свопів, опціонів і ф'ючерсів). Більше того, фінансові інститути стали основними гравцями ф'ючерсних фінансових ринків США і Великобританії.

У цьому зв'язку автори розглянули такий суттєвий для розуміння діяльності сучасних посередників феномен, як витрати участі. На їх думку, зниження цих витрат є найважливішим мотивом появи інновацій у фінансових послугах. Дійсно, для економічних одиниць занадто не економічно самостійно управляти ризиками, використовуючи сучасні фінансові технології. Це вимагає багато часу, великих професійних знань, досвіду й точного розуміння змісту складних фінансових операцій. Делегування клієнтом прийняття рішень посереднику дозволяє вирішити цю проблему. Тепер діяльність посередників у більшій мірі виступає в якості інтерфейсу між інвесторами та постійно ускладнюється через застосування фінансових інноваційних технологій.

ВИСНОВКИ

Таким чином, нині між фінансовими посередниками й фінансовими ринками виникають симбіотичні відносини, кожний необхідний іншому. Без посередників інформаційні бар'єри участі в ринкових фінансових операціях обмежують доступ інвесторів до ринків, які будуть змушені згортати свою діяльність. Водночас, ринки дозволяють посередникам більш ефективно, ніж раніше, керувати ризиками. У такому контексті фінансові інноваційні технології є центральним моментом сучасної

теорії посередництва. Тому перед банками та іншими посередниками постає актуальне завдання пошуку нових шляхів зниження витрат участі, що допоможе все більшому числу інвесторів отримати можливість управляти своїми ризиками. Такий шлях симбіотичного руху відомі американські вчені Р. Мертон і З. Боді назвали "фінансовою інноваційною спіраллю" [22]. Яке місце на цій спіралі займають українські банки і в якому напрямі вони рухаються по ній — важливе питання, що вимагає уважного подальшого вивчення. Підсумовуючи, слід зауважити, що для більшості банків необхідно розсудливо обирати напрямки використання можливостей, які відкриваються на нових ринках інвестиційних, страхових, іпотечних та пенсійних інструментів.

Література:

1. Заутер В. Банковская система и рынки кредита / В. Заутер, В. Уоскин, Т. Шваб; пер. с нем. Л.В. Корнильева. — Франкфурт-на-Майне: Bank Akademie-Verlag, 1996. — 175 с.
2. Мишкин Ф. Экономическая теория денег, банковского дела и финансовых рынков / Ф. Мишкин; пер. с англ. Д.В. Виноградова. — М.: Аспект-Пресс, 1999. — 820 с.
3. Akerlof G.A. The Market for "Lemons": Quality Uncertainty and the Market Mechanism / G.A. Akerlof // The Quarterly Journal of Economics. — 1970. — V. 84 (3, August). — P. 488—500.
4. Allen F. Financial Markets, Intermediaries and Intertemporal Smoothing / F. Allen, D. Gale // Journal of Political Economy. — 1997. — V. 105 (3, June). — P. 523—546.
5. Allen F. The Theory of Financial Intermediation / F. Allen, A. Santomero // Journal of Banking & Finance. — 1997. — V. 21 (11—12, December). — P. 1461—1485.
6. Benston G.J. A Transactions Cost Approach to the Theory of Financial Intermediation / G.J. Benston, C.W. Smith // The Journal of Finance. — 1976. — V. 31 (2, May). — P. 215—231.
7. Boyd J.H. Financial Intermediary-Coalitions / J.H. Boyd, E.C. Prescott // Journal of Economic Theory. — 1986. — V. 38 (2, April). — P. 211—232.
8. Bryant J. A Model of Reserves, Bank Runs and Deposit Insurance / J. Bryant // Journal of Banking & Finance. — 1980. — V. 4 (4, December). — P. 335—344.
9. Calomiris C.W. The Role of Demandable Debt in Structuring Optimal Banking Arrangements / C.W. Calomiris, C.M. Kahn // The American Economic Review. — 1991. — V. 81 (3, June). — P. 497—513.
10. Campbell T.S. Information Production, Market Signaling and the Theory of Financial Intermediation / T.S. Campbell, W.A. Kracaw // The Journal of Finance. — 1980. — V. 35 (4, September). — P. 863—882.
11. Cox D. Success in Elements of Banking. — London: John Murray, 1990. — 396 p.
12. Diamond D.W. Financial Intermediation and Delegated Monitoring / D.W. Diamond // Review of Economic Studies. — 1984. — V. 51 (3, July). — P. 393—414.
13. Diamond D.W. Financial Intermediation as Delegated Monitoring: A Simple Example / D.W. Diamond // FRB Richmond Economic Quarterly. — 1996. — V. 82 (3, Summer). — P. 51—66.
14. Diamond D.W. Liquidity, Banks and Markets / D.W. Diamond // Journal of Political Economy. — 1997. — V. 105 (5, October). — P. 928—956.

15. Diamond D.W. Bank Runs, Deposit Insurance and Liquidity / D.W. Diamond, P.H. Dybvig // Journal of Political Economy. — 1983. — V. 91 (3, June). — P. 401—419.
  16. Diamond D.W. Liquidity Risk, Liquidity Creation and Financial Fragility: A Theory of Banking / D.W. Diamond, R.G. Rajan // Journal of Political Economy. — 2001. — V. 109 (2, April). — P. 287—327.
  17. Flannery M.J. Debt Maturity and the Deadweight Cost of Leverage: Optimally Financing Banking Firms / M.J. Flannery // The American Economic Review. — 1994. — V. 84 (1, March). — P. 320—331.
  18. Gurley J.G. Financial Aspects of Economic Development / J.G. Gurley, E.S. Shaw // The American Economic Review. — 1955. — V. 45 (4, September). — P. 515—538.
  19. Gurley J.G. Financial Intermediaries and the Saving-Investment Process / J.G. Gurley, E.S. Shaw // The Journal of Finance. — 1956. — V. 11 (2, May). — P. 257—276.
  20. Kashyap A. Banks as Liquidity Providers: An Explanation for the Coexistence of Lending and Deposit-Taking / A. Kashyap, R. Rajan, J. Stein // The Journal of Finance. — 2002. — V. 57 (1, February). — P. 33—73.
  21. Leland H.E. Informational Asymmetries, Financial Structure and Financial Intermediation / H.E. Leland, D.H. Pyle // The Journal of Finance. — 1977. — V. 32 (2, May). — P. 371—387.
  22. Merton R., Bodie Z. A Conceptual Framework for Analyzing the Financial Environment // by D. Crane et al. (eds.). The Global Financial System: A Functional Perspective. — Boston: Harvard Business School Press, 1995. — P. 3—31.
  23. Spence M.A. Market Signaling: Informational Transfer in Hiring and Related Screening Processes. — Cambridge: Harvard University Press, 1974. — 221 p.
  24. Stiglitz J.E. Information and Economic Analysis / by J. Parkin, A. Nobay (eds.). Current Economic Problems. — Cambridge: Cambridge University Press, 1975. — P. 27—52.
  25. Tobin J. Commercial Banks as Creators of "Money" // by D. Carson (ed.). Banking and Monetary Studies. — Illinois: Richard D. Irwin, Inc., 1963. — P. 408—419.
- References:
1. Zauter, V. Usoskin, V. and Shvab, T. (1996), Bankovskaia sistema i rynki kredita [Bank system and credit markets], Bank Akademie-Verlag, Frankfurt am Main, Germany.
  2. Mishkin, F. (1999), Ekonomicheskaiia teoriia deneh, bankovskoho dela i finansovykh rynkov [Economic theory of money, banking business and financial markets], Aspekt-Press, Moscow, Russia.
  3. Akerlof, G.A. (1970), "The Market for "Lemons": Quality Uncertainty and the Market Mechanism", The Quarterly Journal of Economics, vol. 84, no. 3, pp. 488—500.
  4. Allen, F. and Gale, D. (1997), "Financial Markets, Intermediaries and Intertemporal Smoothing", Journal of Political Economy, vol. 105, no. 3, pp. 523—546.
  5. Allen, F. and Santomero, A. (1997), "The Theory of Financial Intermediation", Journal of Banking & Finance, vol. 21, no. 11—12, pp. 1461—1485.
  6. Benston, G.J. and Smith, C.W. (1976), "A Transactions Cost Approach to the Theory of Financial Intermediation", The Journal of Finance, vol. 31, no. 2, pp. 215—231.
  7. Boyd, J.H. and Prescott, E.C. (1986), "Financial Intermediary-Coalitions". Journal of Economic Theory, vol. 38, no. 2, pp. 211—232.
  8. Bryant, J. (1980), "A Model of Reserves, Bank Runs and Deposit Insurance", Journal of Banking & Finance, vol. 4, no. 4, pp. 335—344.
  9. Calomiris, C.W. and Kahn, C.M. (1991), "The Role of Demandable Debt in Structuring Optimal Banking Arrangements", The American Economic Review, vol. 81, no. 3, pp. 497—513.
  10. Campbell, T.S. and Kracaw, W.A. (1980), "Information Production, Market Signaling and the Theory of Financial Intermediation", The Journal of Finance, vol. 35, no. 4, pp. 863—882.
  11. Cox, D. (1990), Success in Elements of Banking, John Murray, London, UK.
  12. Diamond, D.W. (1984), "Financial Intermediation and Delegated Monitoring", Review of Economic Studies, vol. 51, no. 3, pp. 393—414.
  13. Diamond, D.W. (1996), "Financial Intermediation as Delegated Monitoring: A Simple Example", FRB Richmond Economic Quarterly, vol. 82, no. 3, pp. 51—66.
  14. Diamond, D.W. (1997), "Liquidity, Banks and Markets", Journal of Political Economy, vol. 105, no. 5, pp. 928—956.
  15. Diamond, D.W. and Dybvig, P.H. (1983), "Bank Runs, Deposit Insurance and Liquidity", Journal of Political Economy, vol. 91, no. 3, pp. 401—419.
  16. Diamond, D.W. and Rajan, R.G. (2001), "Liquidity Risk, Liquidity Creation and Financial Fragility: A Theory of Banking", Journal of Political Economy, vol. 109, no. 2, pp. 287—327.
  17. Flannery, M.J. (1994), "Debt Maturity and the Deadweight Cost of Leverage: Optimally Financing Banking Firms", The American Economic Review, vol. 84, no. 1, pp. 320—331.
  18. Gurley, J.G. and Shaw, E.S. (1955), "Financial Aspects of Economic Development", The American Economic Review, vol. 45, no. 4, pp. 515—538.
  19. Gurley, J.G. and Shaw, E.S. (1956), "Financial Intermediaries and the Saving-Investment Process", The Journal of Finance, vol. 11, no. 2, pp. 257—276.
  20. Kashyap, A. Rajan, R. and Stein, J. (2002), "Banks as Liquidity Providers: An Explanation for the Coexistence of Lending and Deposit-Taking", The Journal of Finance, vol. 57, no. 1, pp. 33—73.
  21. Leland, H.E. and Pyle, D.H. (1977), "Informational Asymmetries, Financial Structure and Financial Intermediation", The Journal of Finance, vol. 32, no. 2, pp. 371—387.
  22. Merton, R. and Bodie, Z. (1995), A Conceptual Framework for Analyzing the Financial Environment. The Global Financial System: A Functional Perspective, Harvard Business School Press, Boston, USA.
  23. Spence, M.A. (1974), Market Signaling: Informational Transfer in Hiring and Related Screening Processes, Harvard University Press, Cambridge, UK.
  24. Stiglitz, J.E. (1975), Information and Economic Analysis. Current Economic Problems, Cambridge University Press, Cambridge, UK.
  25. Tobin, J. (1963), Commercial Banks as Creators of "Money". Banking and Monetary Studies, Richard D. Irwin, Inc., Illinois, USA.

Стаття надійшла до редакції 18.08.2014 р.

М. В. Корнєєв,
к. е. н., доцент

ЗАСАДИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МІЖ РІВНЕМ ФІНАНСОВОГО РОЗВИТКУ ТА ЕКОНОМІЧНИМ ЗРОСТАННЯМ

M. Korneyev,
PhD in Economics, Assoc. Prof.

PRINCIPLES RELATIONSHIP BETWEEN THE LEVEL OF FINANCIAL DEVELOPMENT AND ECONOMIC GROWTH

Розглянуто теоретичні засади та вивчено досвід впливу фінансіалізації на економічне зростання. Виявлено взаємозв'язок між рівнем фінансового розвитку та економічним зростанням у групі країн. Досліджено вплив фінансіалізації економіки на рівень економічного зростання в країнах, що розвиваються.

The theoretical framework and the experience of financialisation impact on economic growth are considered. The interrelation between the level of financial development and economic growth in the group of countries is considered. The influence of the financialisation of the economy to the level of economic growth in developing countries is considered.

Ключові слова: фінансіалізація економіки, взаємозв'язок, економічне зростання, вплив, фінансовий розвиток, індекс, фінансовий сектор.

Key words: financialisation of the economy, the relationship, economic growth, influence, financial development, index, the financial sector.

ВСТУП

Інтенсифікація глобалізаційних та інтеграційних процесів, а також активізація конвергентних процесів у фінансовій сфері на сучасному етапі розвитку актуалізує дослідження впливу рівня фінансіалізації економіки на динаміку економічного зростання. Дана проблема має важливе значення ще й тому, що серед науковців не існує єдиної точки зору щодо сили та напрямку такого типу взаємозв'язку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Серед науковців не існує однозначної позиції щодо впливу активізації процесу фінансіалізації на економічне зростання, а тому виникає необхідність дослідження даного питання. Дана проблематика здебільшого є сферою наукових інтересів закордонних науковців (M. Narupa, R. McKinnon, R. King, R. Levine, S. Zervos, M. Thiel, G. Caporale, C. Rault, R. Sova, P. Rousseau, P. Wachtel, L. Deidda, B. Fattouh, J. Arcand, E. Berkes, U. Panizza, R. Ram та інші), що, цілком закономірно, обумовлює відсутність аналізу такого типу взаємозв'язків для України та деяких інших країн Центральної і Східної Європи, у зв'язку з цим дане дослідження набуває значного теоретичного та практичного значення.

МЕТА СТАТТІ

Дослідити взаємозв'язок рівня фінансового розвитку на економічне зростання в окремих країнах (для України, для деяких інших країн близьких за рівнем економічного розвитку до України).

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Питання залежності між рівнем фінансіалізації та темпами економічного розвитку досліджуються досить давно. Ще у 1911 році базуючись на гіпотезі про первинну роль пропозиції у ринкових процесах, стверджувалось що технологічні інновації є джерелом довгострокового економічного зростання, а, у свою чергу, саме динамічний розвиток фінансової сфери і, насамперед, здатність фінансової системи ефективно перерозподіляти фінансові ресурси між суб'єктами-донорами та реципієнтами, сприяють активізації інноваційної активності підприємств [1]. Дослідження Маккінона Р. [2] стосуються аналізу залежності рівня розвитку економіки від розвинутої фінансової системи у післявоєнний період для таких країн, як Аргентина, Бразилія, Чилі, Німеччина, Індонезія, Корея та Тайвань, на основі чого він виявив, що для тих країн, де фінансовий сектор функціонує краще притаманні швидші темпи економічного зростання. На початку 1990-

х, Кінг Р. і Левін Р. [3] здійснили дослідження на основі вибірки з 77 країн за період 1960—1989 з метою виявити чи впливає рівень розвитку фінансової системи на довгострокове економічне зростання. Для цього науковцями було відібрано наступні індикатори: фінансова глибина (DEPTH), для характеристики якої було використано показник співвідношення грошового агрегату М3 до ВВП; індикатор з маркером "BANK", що характеризує можливість комерційних банків та центрального банку надавати кредитні ресурси і розраховується як співвідношення вартості кредитів, наданих банками до суми банківських кредитів та внутрішніх активів центрального банку; показник "PRIVY", який відображає частку кредитів, наданих приватному сектору у ВВП. У якості показників, що характеризують економічне зростання було обрано наступні: середній рівень приросту ВВП на душу населення, середній рівень приросту капіталу на душу населення та приріст загальної продуктивності. До моделі також було включено контрольні змінні, а саме: дохід на душу населення, рівень освіченості населення, ступінь політичної стабільності, динаміка обмінних курсів, показник співвідношення сумарного обсягу експорту та імпорту до ВВП. Усі описані індикатори було усереднено за всією вибіркою і досліджено їх взаємозв'язок на основі регресійної залежності. Результати дозволяють зробити висновок, що існує сильний позитивний зв'язок між кожним з показників фінансової розвитку та показникам економічного зростання. Оскільки дослідження [3] стосувалося лише банківського сектору, то виникла необхідність аналізу впливу також і фондового ринку на динаміку показників економічного зростання, що було реалізовано у роботі Левіна Р. та Зервоса С. (1998) [4]. У рамках даного дослідження у якості індикаторів економічного розвитку було обрано аналогічні до попередньої роботи показники, тоді як критерієм рівня фінансового розвитку банківського сегменту було визначено частку банківських кредитів приватному сектору у відношенні до ВВП (Bankcredit), а для характеристики фондового сегменту було використано загальну вартість торгів акціями на фондовому ринку країни у відношенні до ринкової капіталізації (Turnover). У якості контрольних змінних було обрано: дохід на душу населення, рівень освіченості населення, індекс інфляції, обсяг державних витрат, динаміка обмінного курсу та ступінь політичної стабільності. На основі отриманих вченими даних можна відзначити, що факторні показники мають позитивний та значний вплив на індикатори економічного розвитку. Розміри коефіцієнтів значимі з економічної точки зору. Наприклад, розрахунковий коефіцієнт означає, що збільшення рівня ліквідності фондового ринку на одне стандартне відхилення (0,30) призведе до зростання темпів приросту ВВП на душу населення на 0,8% щорічно. Аналогічно, підвищення обсягів кредитування приватного сектору як частки від ВВП на одне стандартне відхилення (0,50) обумовлює пришвидшення темпів економічного розвитку на 0,7% щороку. Результати дослідження Тіеля [5] на основі вибірки з 22 промислово розвинутих країн (серед яких деякі країни ЄС, США, Японія, Канада, Швейцарія, Австралія, Нова Зеландія) показали, що розширення обсягів кредитування приватного сектору обумовлює зростання питомої ваги інвестицій у ВВП; збільшення капіталізації фондового ринку позитивно впливає на економічне зростання, розширення інвестиційної активності та рентабельність капіталу. Результати аналізу взаємозв'язку між рівнем фінансового розвитку та економічним зростанням за розрахунками Капорале Дж., Роля С., Сова А. [6] довели наступне: капіталізація фондового ринку по

відношенню до ВВП має позитивний, але незначний вплив на економічне зростання; грошова маса сприяє активізації економічного зростання шляхом стимулювання економічної активності. Вчені, Руссо П. і Вахтель П. [7] виявили, що в країнах з високим рівнем інфляції, розвиток фінансового сектору не стимулює активізацію процесу економічного зростання. Науковцями виявлено, що в країнах з річними темпами інфляції менше 8% наслідки фінансіалізації є досить позитивними, тоді як у випадку, коли щорічні темпи інфляції вище 13%, позитивний вплив фінансового розвитку нівелюється. Дієддоу Л. та Фаттухом Б. [8] було виявлено, що існує позитивний вплив активізації фінансового розвитку на темпи економічного зростання, проте значимим такий зв'язок є лише для країн з високим рівнем доходу, але не в країнах з низьким рівнем доходу. Ці результати доводять, що фінансіалізація не є універсальним способом забезпечення високих темпів економічного розвитку. Арканд Дж., Берк Е. та Паніцца Ю. [9] здійснили також ґрунтовне дослідження щодо виявлення взаємозв'язку між рівнем фінансового розвитку та темпами економічного зростання, акцентуючи при цьому увагу на ідентифікації порогового значення рівня фінансіалізації, після якого вплив на економічну динаміку стає негативним. Підсумовуючи результати даного дослідження, можна відмітити, що приріст реального ВВП на душу населення починає набувати негативного значення, коли рівень питомої ваги обсягу кредитів, наданих приватному сектору у ВВП перевищує поріг 80—100%. Рем Р. [10], аналізуючи вибірку з 95 країн дійшов висновку, що кореляція між індикаторами фінансіалізації та економічним зростанням є слабо негативною або незначною. Отже, серед вчених не існує однозначної позиції щодо впливу активізації процесу фінансіалізації на економічне зростання, що обумовлює подальше дослідження даного питання.

Для виявлення взаємозв'язку між рівнем фінансового розвитку та економічним зростанням у межах даного дослідження було використано авторегресійну модель з розподіленим лагом (auto regressive distributed lag model — ARDL), яка, у свою чергу, передбачає застосування трьох методик оцінювання взаємозалежності між результативним та факторними індикаторами, а саме PMG (pooled mean group), MG (mean group) та DFE (dynamic fixed effect). Дане дослідження охоплює вибірку з 15 країн, близьких за рівнем економічного розвитку до України, серед яких Молдова, Румунія, Латвія, Литва, Естонія, Угорщина, Словаччина, Чехія, Болгарія, Вірменія, Азербайджан, Польща, Казахстан та Грузія, сукупність показників для кожної з яких сформована на часовому проміжку 1991—2012 рр. Статистичні індикатори є уніфікованими, систематизовані з єдиного джерела — Світового банку. Для практичної реалізації моделі у якості залежної змінної, тобто показника, що відображає рівень економічного зростання в країні, було обрано приріст реального ВВП на душу населення, якому було присвоєно маркер "GDPG".

До масиву контрольних змінних було включено наступні показники: показник відкритості економіки, який розраховується як сума вартості експорту та імпорту товарів і послуг у відношенні до ВВП (Trade) і характеризує значимість впливу міжнародних факторів на економічну активність у країні; показник споживчих витрат уряду як відсотку від ВВП (GCE) має суттєве значення в оцінці важливості фіскальної політики у забезпеченні суспільними товарами як приватних осіб, так і бізнесу, особливо у сфері освіти, охорони здоров'я та інфраструктури, однак, ця змінна також дозволяє зробити висновок про те,

чи призводить збільшення державних витрат до сповільнення темпів економічного зростання; показник валового нагромадження капіталу як частка від ВВП (GFCF), що відібраний для характеристики активності інвестиційних процесів.

Автором запропоновано створити інтегральний індекс фінансового розвитку (FDI), який буде включати три найбільш часто застосовувані показника, а саме: співвідношення МЗ до ВВП (BM), частка кредитів приватному сектору у ВВП (DC) та відношення вартості активів фінансового сектору до ВВП (FSAss). Агрегування вихідних індикаторів у єдиний буде здійснюватися з використанням методу головних компонент.

На основі даних таблиці можна відзначити, що проведений аналіз дозволив виділити три головні компоненти (табл. 1), які пояснюють всі 100 % загальної дисперсії ознак, при чому найбільш вагомою є саме перша головна компонента, оскільки її значення частки загальної дисперсії становить 76,75%. Наступною за рівнем значимості є друга головна компонента, далі — третя. Враховуючи значення першої головної компоненти, індекс фінансового розвитку буде побудовано з використання її статистичних характеристик.

Наступним етапом застосування методу головних компонент у процесі формування індексу фінансового розвитку є створення матриці факторних навантажень, що представлена у таблиці 2.

Для формування індексу фінансового розвитку (фінансіалізації) будуть використані факторні навантаження першої головної компоненти. Обрана головна компонента є досить збалансованою, оскільки усі три змінні мають майже однакову питому вагу при її формуванні. На основі даних таблиці 2 для розрахунку індексу фінансіалізації доцільно використовувати формулу:

$$FDI = 0,5985BM + 0,5841DC + 0,5483FSAss \quad (1),$$

де *FDI* — індекс фінансового розвитку; *BM* — відношення грошового агрегату МЗ до ВВП; *DC* — частка кредитів, наданих приватному сектору у ВВП; *FSAss* — відношення вартості активів фінансового сектору до ВВП.

На основі результатів розрахунку індексу фінансового розвитку можна відмітити, що найменший індекс фінансіалізації є характерним для Азербайджану та Грузії. Невисокі значення показника також спостерігаються для таких країн, як Молдова та Вірменія, проте, для зазначених держав притаманним є зростання рівня фінансового розвитку протягом останніх років. Особливо високий рівень індексу фінансіалізації можна відзначити для таких країн, як Естонія та Болгарія. Аналізуючи динаміку даного показника для України, варто зауважити, що протягом усього періоду дослідження спостерігався його поступовий ріст, що призвело до збільшення рівня індексу фінансового розвитку порівняно з 1991 роком більше майже у 6 разів.

Отже, нами індекс фінансового розвитку агрегований за допомогою методу головних компонент. Індекс фінансіалізації включає такі індикатори, як МЗ/ВВП, кредити приватному сектору у % від ВВП та відношення вартості активів фінансового сектору до ВВП. За результатами дослідження додатково автором ідентифіковано структуру часових лагів, оскільки для визначення взаємозв'язку між рівнем фінансіалізації та економічним зростанням було застосовано авторегресійну модель з розподіленим лагом. На підставі цього зроблено висновок, що найбільш оптимальним для вибраного набору змінних є часовий лаг в 1 рік, тобто структура лагів матиме вигляд ARDL (1;1;1;1) для відповідного порядку змінних: приріст ВВП

Таблиця 1. Статистичні характеристики головних компонент рівня фінансового розвитку

Назва компоненти	Власне значення (eigenvalue)	Різниця (difference)	Частка загальної дисперсії (proportion)	Кумулятивна дисперсія (cumulative)
Компонента 1	2,3025	1,8565	0,7675	0,7675
Компонента 2	0,4459	0,1945	0,1487	0,9162
Компонента 3	0,2515	0,0000	0,0838	1,0000

Таблиця 2. Матриця факторних навантажень головних компонент індикаторів фінансового розвитку

Назва змінної	Компонента 1	Компонента 2	Компонента 3
BM	0,5985	-0,2656	-0,7558
DC	0,5841	-0,5010	0,6386
FSAss	0,5483	0,8237	0,1448

на душу населення (GDPG), загальні споживчі витрати уряду у % до ВВП (GCE), валове нагромадження основного капіталу у % до ВВП (GFCF), відношення вартості активів фінансового сектору до ВВП (FSAss) та індекс фінансового розвитку (FDI).

Далі перейдемо до безпосереднього оцінювання характеру взаємозв'язку у коротко- та довгостроковій перспективі між рівнем фінансового розвитку та економічним зростанням за кожним із методів оцінювання.

За результатами застосування методу PMG для усієї сукупності країн на часовому діапазоні 1991—2012 рр. можна відмітити, що у довгостроковій перспективі між індексом фінансового розвитку та економічним зростанням існує слабкий негативний статистично значимий зв'язок (на довірчому інтервалі 99%), тобто підвищення значення індексу фінансового розвитку сповільнює темпи зростання ВВП на душу населення (на 0,02%). За рештою показників, що виступали контрольними змінними, можна відзначити існування слабого позитивного зв'язку у довгостроковому періоді. Досліджуючи значення відповідних коефіцієнтів у короткостроковій перспективі, можна помітити, що зростання індексу фінансіалізації також має негативний вплив (дещо вищий, ніж у довгостроковому періоді, проте також слабкий) на темпи економічного зростання, тоді як за такими показниками, як сумарна вартість експорту та імпорту як частки від ВВП та державні споживчі витрати у % від ВВП тенденція змінюється, а саме: спостерігається негативний зв'язок, на відміну від позитивного на більш значному часовому проміжку.

Особливого значення набуває порівняння отриманих вище результатів з аналогічними показниками виключно для України (можливості даного методу дозволяють провести співставлення лише на основі значень короткострокових коефіцієнтів зв'язку). За результатами розрахунків можна відзначити, що для України залишається таким же, як для групи аналізованих раніше держав характер взаємозв'язку між темпами економічного зростання та показником вартості споживчих витрат уряду у % від ВВП, а також індексом фінансового розвитку, проте, слід зауважити, що підвищення на 1% значення параметра FDI призводить до більш суттєвого впливу, а саме сповільнення темпів економічного зростання на 0,28%. Слід відзначити, що значний позитивний ефект у короткостроковому періоді на активізацію темпів економічного зростання має збільшення валового нагромадження основного капіталу, що можна описати наступною

залежністю: підвищення на 1% показника з маркером "GFCF" призводить до зростання темпів приросту ВВП на душу населення на 1,67%. Слабкий позитивний зв'язок існує між темпами економічного зростання та підвищенням вартості суми експорту та імпорту у відношенні до ВВП.

За результатами застосування методу MG для усієї групи країн можна зробити наступні висновки: у довгостроковій перспективі збільшення індексу фінансового розвитку негативно позначиться на динаміці темпів економічного зростання, а саме зростання факторного показника на 1% призведе до скорочення результативного на 0,37%; дещо слабшим, проте також негативним зв'язком характеризується залежність динаміки темпів приросту ВВП на душу населення від коливання показника вартості суми експорту та імпорту у % до ВВП; позитивний характер залежності встановлено між збільшення валового нагромадження основного капіталу у відношенні до ВВП та індикатором економічного розвитку держави; приріст на 1% питомої ваги державних споживчих витрат призведе до пришвидшення темпів економічного зростання на 2,66%; у короткостроковій перспективі існує обернена залежність між результативним параметром та такими факторними ознаками, як індекс фінансового розвитку, частка споживчих витрат уряду у ВВП, відношення сумарної вартості експорту та імпорту до ВВП, тоді як позитивний вплив на динаміку індикатора економічного розвитку має лише збільшення обсягів валового нагромадження основного капіталу.

Проведемо порівняльну характеристику результатів застосування методу MG для усієї обраної сукупності держав та України. Відповідно до даного методу, у довгостроковій перспективі для України є характерним позитивний взаємозв'язок між результативним та всіма факторними параметрами, при чому найбільшою силою зв'язку відзначається змінна з маркером "GCE", тоді як найслабший вплив на темпи економічного зростання має коливання індексу фінансового розвитку. У короткостроковій перспективі позитивний вплив на результативний параметр має лише збільшення показника відношення валового нагромадження основного капіталу до ВВП, що можна описати наступною залежністю: зростання індикатора з маркером "GFCF" на 1% призводить до пришвидшення темпів економічного зростання на 1,5%. Решта незалежних змінних характеризуються оберненим зв'язком з результативною, при чому найсильніший негативний ефект має збільшення на 1% показника державних споживчих витрат у відношенні до ВВП.

Результати застосування останнього методу оцінювання, а саме: DFE, для усієї вибірки країн дозволяють відзначити, що у довгостроковій перспективі усі показники, окрім індексу фінансового розвитку, характеризуються позитивним зв'язком з результативною ознакою. У свою чергу, у короткостроковому періоді, традиційно, позитивний вплив на темпи економічного розвитку країни має лише показник валового нагромадження основного капіталу у відношенні до ВВП, тоді як решта факторних ознак мають негативний вплив на індикатор темпів приросту ВВП на душу населення. Негативний характер зв'язку зазначених змінних можна описати наступним чином: зростання індексу фінансіалізації на 1% призводить до сповільнення темпів економічного розвитку на 0,1%; збільшення питомої ваги державних витрат у ВВП обумовлює зменшення результативного показника на 0,5%; підвищення рівня змінної з маркером "Trade" виявляється у скороченні динаміки приросту ВВП на душу населення на 0,07%.

На думку автора, оцінювання за допомогою PMG є найбільш ефективним серед представлених методів оцінювання, а тому результати, отримані за даним методом мають бути основними.

Оскільки можливості методу DFE не дозволяють здійснити деталізацію у розрізі кожної з країн, що увійшла до вибірки, тобто не існує можливості отримати аналогічні розрахунки для України, доцільно перейти до реалізації наступного етапу даного дослідження, а саме: визначення найбільш оптимального методу оцінювання сили та характеру взаємозв'язку між рівнем фінансового розвитку та темпами економічного зростання, що передбачає попарну оцінку представлених методик за допомогою тесту Хаусмана.

Статистичні результати застосування методу PMG для визначення коротко- та довгострокових коефіцієнтів залежності між рівнем розвитку фінансового сектору (за індикатором DC) та економічним зростанням для усієї вибірки країн дозволили відмітити, що існує негативний зв'язок у довгостроковій перспективі між обсягом кредитів, наданих приватному сектору як % від ВВП та індикатором економічного розвитку, тобто збільшення факторного показника на 1% обумовлює скорочення темпів економічного росту на 0,06%. Решта показників, у свою чергу, мають статистично значимий позитивний ефект на динаміку економічного розвитку на довгостроковому часовому діапазоні, хоча і не досить сильний. У короткостроковій перспективі адекватність статистичних показників є дещо нижчою, зокрема, на довірчому інтервалі у 99% вплив на результативний параметр мають лише такі показники, як державні споживчі витрати у відношенні до ВВП та питома вага валового нагромадження основного капіталу як % від ВВП, при чому перший з приведених показників характеризується слабкою негативною залежністю, тоді як другий індикатор відображає достатньо значимий позитивний ефект на економічне зростання.

Статистичні результати застосування методу PMG для визначення коротко- та довгострокових коефіцієнтів залежності між рівнем розвитку фінансового сектору (за індикатором VM) та економічним зростанням для усієї вибірки країн дозволили відмітити, що коефіцієнти довгострокової еластичності результативної та факторних ознак характеризуються високим рівнем адекватності на довірчому інтервалі у 99%. Деталізуючи вплив представлених показників, доцільно зауважити, що між темпами економічного зростання та індикатором з маркером "VM" існує обернений середньої сили довгостроковий зв'язок, тобто зростання рівня показника M3 до ВВП на 1% обумовлює сповільнення темпів економічного зростання на 0,13%. Решта показників характеризуються позитивним зв'язком, особливо вагомим є залежність, що можна відобразити наступним чином: зростання питомої ваги державних споживчих витрат у ВВП на 1% призводить до інтенсифікації темпів економічного зростання на 0,41%. Показники короткострокової еластичності є менш значимими, зокрема, серед представленої сукупності можна відмітити досить сильний позитивний статистично адекватний на довірчому інтервалі у 99% зв'язок між результатуючим показником та валовим нагромадженням основного капіталу. На довірчому інтервалі в 90% можна також назвати статистично значимою обернену залежність між динамікою економічного зростання та збільшенням державних споживчих витрат як % від ВВП. Решта короткострокових коефіцієнтів зв'язку є статистично не значимими.

Статистичні результати застосування методу PMG для визначення коротко- та довгострокових коефіцієнтів за-

лежності між рівнем розвитку фінансового сектору (за індикатором FSAss) та економічним зростанням для усієї вибірки країн дозволили відмітити, що застосування даного факторного показника передбачає отримання найменш статистично значимих результатів. Так, у рамках дослідження довгострокових залежностей, варто відмітити адекватність залежності лише між результативним показником та індикатором з маркером "GCE", тоді як взаємозв'язок з рештою факторних знак не є значимим на жодному з допустимих довірчих інтервалів. Короткострокові коефіцієнти зв'язку характеризуються більшою адекватністю, хоча статистичні показники за ключовою факторною ознакою залишаються не значимими, проте на довірчих інтервалах в 99% та 95% відповідно виявляється негативний вплив збільшення питомої ваги державних споживчих витрат у ВВП та позитивний зв'язок валового нагромадження основного капіталу як % від ВВП з результативною ознакою.

Ідентифікований за тестом Хаусмана найбільш ефективний метод оцінювання подібного типу взаємозв'язків для даної вибірки (PMG) дозволяє отримати найбільш статистично значимі на допустимих довірчих інтервалах результати, а саме: позитивний довгостроковий зв'язок між показниками сумарного обсягу експорту та імпорту як % від ВВП, частки державних споживчих витрат у ВВП, питомої ваги валового нагромадження основного капіталу у ВВП та результативною змінною, а також негативну залежність індексу фінансового розвитку та темпів економічного зростання. У короткостроковій перспективі залежність рівня фінансіалізації та динаміки економічного росту хоча і є негативною, проте, не може вважатися статистично точною, що цілком закономірно, адже на незначному часовому проміжку досить складно визначити адекватний характер взаємозв'язків, особливо з такою складною факторною змінною як індекс фінансового розвитку. Усі три моделі дозволяють ідентифікувати подібний характер довгострокової залежності, зокрема позитивний вплив на результуючий показник контрольних змінних та негативний ефект головної факторної ознаки. Серед розрахованих за усіма моделями коефіцієнтів короткострокової залежності статистично значимим є лише позитивний вплив валового нагромадження основного капіталу у % від ВВП на динаміку економічного зростання. Аналізуючи окремо вплив компонентів індексу фінансіалізації на динаміку економічного розвитку, зауважимо, що напрям залежності між результативним та факторними параметрами є такими ж, як для індексу фінансового розвитку в цілому, хоча статистично адекватним такий зв'язок є лише для показників з маркерами "DC" та "BM", що є цілком закономірним, оскільки саме два даних показника є загально визнаними критеріями активності процесу фінансіалізації, що і доводить актуальність вибору такого набору змінних. Результати розрахунків такого типу залежностей для України збігаються за напрямком зв'язку з такими ж по всій вибірці країн.

ВИСНОВКИ

У статті розглянуто теоретичні засади впливу фінансіалізації на економічне зростання. Формалізовано вплив фінансіалізації економіки на рівень економічного зростання в країнах, що розвиваються. Можна підсумувати, що превалювання фінансового сектору в економіці країни з банкоцентричною моделлю організації фінансового ринку та середнім рівнем розвитку у довгостроковій перспективі може призвести до сповільнення темпів економічного росту, хоча і незначного.

Література:

1. Haruna M.A. Financialization and economic growth in Nigeria: a Granger causality test / M.A. Haruna // International Journal of Advanced in Management and Social Sciences, 2012. — Vol. 1. — №2. — P. 161—179.
2. McKinnon, R.I. Money and Capital in Economic Development / R.I. McKinnon. — Washington, D.C.: Brookings Institution, 1973. — 177 p.
3. King, R.G. Finance and growth: Schumpeter might be right / R.G. King, R. Levine // Journal of Economics. — 1993. — № 108. — P. 717—738.
4. Levine, R. Stock markets, banks, and economic growth / R. Levine, S. Zervos // American Economic Review. — 1998. — № 88. — P. 537—558.
5. Thiel, M. Finance and economic growth — a review of theory and the available evidence [Electronic source] / M. Thiel. — Mode of access: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication_summary890_en.htm
6. Caporale G.M. Financial Development and Economic Growth: Evidence from Ten New EU Members / G.M. Caporale, C. Rault, R. Sova, A. Sova. — Mode of access: ideas.repec.org/p/diw/diwwpp/dp940.html
7. Rousseau P. Inflation thresholds and the finance-growth nexus / P. Rousseau, P. Wachtel // Journal of International Money and Finance, 2002. — № 21. — P. 777—793.
8. Deidda L. Non-linearity between finance and growth / L. Deidda, B. Fattouh // Economic Letters. — 2002. — № 74. — P. 339—345.
9. Arcand J. Too Much Finance? [Electronic source] / J. Arcand, E. Berkes, U. Panizza. — Mode of access: <https://www.imf.org/external/.../wp12161.pdf>
10. Ram R. Financial development and economic growth: Additional evidence / R. Ram // Journal of Development Studies. — 1999. — № 35. — P. 164—174.

References:

1. Haruna, M. (2012), "Financialization and economic growth in Nigeria: a Granger causality test", International Journal of Advanced in Management and Social Sciences, vol. 1, № 2, pp. 161—179.
  2. McKinnon, R. (1973), Money and Capital in Economic Development, Brookings Institution, D. C., Washington.
  3. King, R. and Levine, R. (1993), "Finance and growth: Schumpeter might be right", Journal of Economics, vol. 108, pp. 717—738.
  4. Levine, R. and Zervos, S. (1998), "Stock markets, banks, and economic growth", American Economic Review, vol. 88, pp. 537—558.
  5. Thiel, M. (2014), "Finance and economic growth — a review of theory and the available evidence", available at: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication_summary890_en.htm (Accessed 4 April 2014).
  6. Caporale, G. and Rault, C. and Sova, R. and Sova, A. (2014), "Financial Development and Economic Growth: Evidence from Ten New EU Members", available at: ideas.repec.org/p/diw/diwwpp/dp940.html (Accessed 4 April 2014).
  7. Rousseau, P. and Wachtel, P. (2002), "Inflation thresholds and the finance-growth nexus", Journal of International Money and Finance, vol. 21, pp. 777—793.
  8. Deidda L. and Fattouh, B. (2002), "Non-linearity between finance and growth", Economic Letters, vol. 74, pp. 339—345.
  9. Arcand, J. and Berkes, E. and Panizza, U. (2014), "Too Much Finance?", available at: <https://www.imf.org/external/.../wp12161.pdf> (Accessed 4 April 2014).
  10. Ram, R. (1999), "Financial development and economic growth: Additional evidence", Journal of Development Studies, vol. 35, pp. 164—174.
- Стаття надійшла до редакції 27.06.2014 р.*

С. Р. Лєсків,
магістр права, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів
Т. Б. Прощук,
к. е. н., член-кореспондент Української академії наук, доцент кафедри
економіко-правових дисциплін, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

S. Leskiv,
 master of law, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv
 T. Protsiuk,
 Ph.D in Economics, member of the Ukrainian Academy of Sciences, assistant professor,
 Department economic and legal disciplines, National Academy of Internal Affairs, Kiev

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

У науковій статті наведено сутність змісту поняття "розвиток підприємства". Представлено механізм розвитку підприємства (з урахуванням діючої практики функціонування суб'єктів господарювання у контексті ринкових відносин), який ґрунтується на таких параметрах: освітньо-фаховий потенціал персоналу, конкурентоспроможність та інвестиційна привабливість підприємства. Запропоновано ключові показники (з бізнес-індикаторами) для обчислення інтегрального рівня розвитку промислового підприємства, а саме: рівень розвитку освітньо-фахового потенціалу персоналу; рівень масштабності розвитку підприємства; рівень якості розвитку підприємства.

In the scientific article it is defined the essence of content of the concept "development company". It is presented the mechanism of the company (including the current practices of entities in the context of a market economy), which is based on the following parameters: educational and professional personnel potential, competitiveness and investment attractiveness of the company. A key performance indicators (indicators of business) for calculating the integral level of development of industrial enterprise, namely the level of education and professional capacity of staff; level scale enterprise development; the quality of the enterprise.

Ключові слова: розвиток, освітньо-фаховий потенціал персоналу, інвестиційна привабливість, конкурентоспроможність, підприємство.

Key words: development, education and professional capacity of staff, investment attractiveness, competitiveness, enterprise.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасні ринкові умови господарювання формують високі вимоги до визначення стану та розвитку діяльності господарюючих суб'єктів. Особлива увага приділяється розвитку підприємства. Це зумовлено тим, що підприємство є первинною і провідною ланкою економіки держави, оскільки саме тут створюються конкретні економічні блага, які стають першоосною національного багатства. Відповідно до цього, виникає гостра необхідність у формуванні концептуальних засад розвитку підприємства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Сьогодні над питаннями ідентифікації стану та створення передумов для забезпечення перспектив функціонування підприємств працюють такі науковці, як М. Армсторнг, В. Герасимчук, М. Дороніна, Ф. Котлер, О. Мельник, М. Мескон, О. Олексюк, Р. Скриньковсь-

кий, Л. Янковська та ін. [1—10]. У працях зазначених авторів розкрито різноманітні аспекти (теоретичні та прикладні засади) розвитку підприємств, які ґрунтуються на:

- 1) визначенні ключових факторів (чинників), що зумовлюють даний процес;
- 2) виокремленні різного складу, структури, переліку показників (індикаторів, якісно-кількісних параметрів), що:
  - а) характеризують різні сфери діяльності суб'єктів господарювання;
  - б) дають можливість спрогнозувати подальше функціонування підприємств та визначити перспективу їх діяльності.

Однак, незважаючи на вагомий результати провідних науковців у цьому напрямі, залишається об'єктом дискусій механізм розвитку підприємства, недостатньо уваги приділено переліку ключових показників (з бізнес-індикаторами) для обчислення інтегрального рівня розвитку промислового підприємства.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

На основі аналізу економічних джерел та практики з поданої проблематики:

- навести сутність змісту поняття "розвиток підприємства";
- представити механізм розвитку підприємства з урахуванням діючої практики функціонування суб'єктів господарювання у контексті ринкових відносин;
- запропонувати ключові показники (з бізнес-індикаторами) для обчислення інтегрального рівня розвитку промислового підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У результаті аналізу літературних джерел [1 — 10] та існуючої практики, безперечно необхідно погодитись з позиціями українських вчених-економістів, що розвиток суб'єкта господарювання (підприємства) (Z):

- 1) концептуально ґрунтується на таких 2-х вимогах (або його визначальних характеристиках):
  - a) висока конкурентоспроможність;
  - b) висока інвестиційна привабливість [1, с. 262; 2, с. 1];
- 2) характеризується параметрами, що розкривають результативність діяльності підприємства (систему "інформація — ресурс — час"):
  - a) технологічність;
  - b) ефективність;
  - c) інтенсивність;
  - d) швидкість [2, с. 5; 3; 4, с. 27];
- 3) залежить від напрямів розвитку освітньо-фахового потенціалу персоналу в контексті забезпечення підвищення інвестиційної привабливості підприємства та його конкурентоспроможності [2; 4, с. 11].

У контексті цього можна стверджувати: розвиток підприємства доцільно розглядати в системі "інформація — ресурс — час" [4, с. 27] і як результуючу характеристику таких параметрів:

- освітньо-фаховий потенціал персоналу (Y);
- конкурентоспроможність (K);
- інвестиційна привабливість (X).

Для забезпечення результативного розвитку підприємства (Z) повинні виконуватись вимоги:

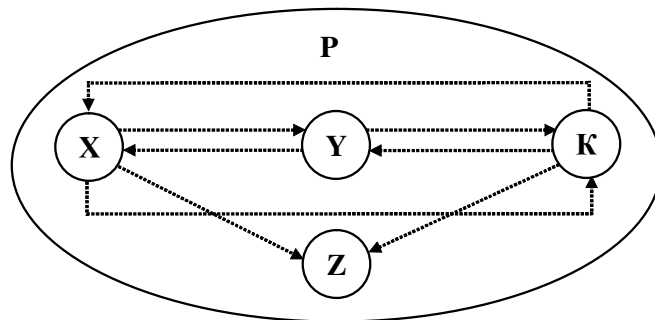
- 1) розвиток Y;
- 2) високий рівень K;
- 3) високий рівень X.

З огляду на вищезазначене, враховуючи зокрема результати досліджень літературних джерел [1, с. 262; 2; 3; 4, с. 11; 5—9], доцільно підтримати думку (позицію, підхід) Р.М. Скриньковського та представити механізм розвитку суб'єкта господарювання (підприємства) та формування його перспективи (рис. 1).

Поряд з тим, у результаті опитування керівників виробничо-господарських структур, нами встановлено, що поданий механізм (рис. 1) характеризується чіткістю, комплексністю, високою структурованістю та містить фундаментальні основи перспективи функціонування суб'єктів господарювання (підприємств) в контексті ринкових відносин.

Відповідно до цього, враховуючи зокрема результати досліджень у наукових працях О.Г. Мельник [1, с. 262—266], Р.М. Скриньковського [2; 4], В.Г. Герасимчук [5] та Л.А. Янковської [10], для обчислення інтегрального рівня розвитку промислового підприємства необхідно врахувати такі три ключові показники (з бізнес-індикаторами), а саме:

1. Рівень розвитку освітньо-фахового потенціалу персоналу [4, с. 83—84; 10]:
  - 1) забезпеченість професійними кадрами:
    - загальна чисельність;
    - кваліфікаційний склад працівників до виконуваних ними робіт;
    - вікова структура;
    - наявність та резерви кадрових ресурсів;
  - 2) матеріально-технічна забезпеченість:
    - фінансова забезпеченість;
    - наявність достатньої кількості актуальних комп'ютерів з відповідним програмним забезпеченням та експериментальної бази відповідного класу;
    - досягнутий організаційно-технічний рівень;
  - 3) науково-інформаційна забезпеченість:
    - наявність власних ідей та науково-технічних розробок;
    - компетентність, інформованість про вітчизняний та зарубіжний досвід тощо;
  - 4) оптимальність організації ОФП:
    - компетенція та стратегічні принципи розвитку;
    - критерії вибору напрямів, спеціалізації, спеціальностей;

Означення:

високий рівень Z забезпечується умовою — $X \uparrow, K \uparrow$ з урахуванням розвитку Y.

Умовні позначення:

- Y — освітньо-фаховий потенціал персоналу;
- X — інвестиційна привабливість підприємства;
- Y — конкурентоспроможність підприємства;
- Z — стан та розвиток підприємства в системі "інформація – ресурс – час";
- P — перспектива функціонування підприємства;
- .....➔ напрям впливу.

Рис. 1. Механізм розвитку підприємства

Примітка: підхід Р.М. Скриньковського [2, с. 1, 7; 4, с. 11, 27].

- принципи мінімізації втрат [4, с. 83 — 84].
- 2. Рівень масштабності розвитку підприємства [1, с. 265—266; 5]:
  - чистий прибуток/збиток;
  - чистий дохід від реалізації;
  - собівартість;
  - середньорічна вартість активів;
  - середньорічна основних засобів;
  - середньорічна оборотних активів.
- 3. Рівень якості розвитку підприємства [1, с. 265; 4, с. 93—94]:
  - коефіцієнт ритмічності виробництва;
  - коефіцієнт бездефектної продукції;
  - рівень задоволення потреб споживача готовою продукцією.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК ДОСЛІДЖУВАНОЇ ТЕМИ

Розвиток підприємства доцільно розглядати в системі "інформація — ресурс — час". Для забезпечення результативного розвитку підприємства повинні виконуватись такі фундаментальні вимоги: розвиток освітньо-фахового потенціалу персоналу, висока конкурентоспроможність та висока інвестиційна привабливість.

Для обчислення інтегрального рівня розвитку промислового підприємства необхідно врахувати такі ключові показники:

- 1) рівень розвитку освітньо-фахового потенціалу персоналу;
- 2) рівень масштабності розвитку підприємства;
- 3) рівень якості розвитку підприємства.

Перспективи подальших розвідок в обраному напрямі полягають у встановленні основних факторів (чинників), що перешкоджають розвитку освітньо-фахового потенціалу персоналу підприємства.

Література:

1. Мельник О.Г. Системи діагностики діяльності машинобудівних підприємств: полікритеріальна концепція та інструментарій: [монографія] / О.Г. Мельник. — Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2010. — 344 с.
2. Скриньковський Р.М. Освітньо-фаховий потенціал персоналу як фактор впливу на інвестиційну привабливість підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.07 "Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика" / Р.М. Скриньковський; Львівський університет бізнесу та права. — Львів, 2014. — 20 с.
3. Олексюк О.І. Результативність діяльності підприємств як основа формування їх інвестиційної привабливості / О.І. Олексюк // Інвестиції: практика та досвід. — 2009. — № 3. — С. 21 — 26.
4. Скриньковський Р.М. Освітньо-фаховий потенціал персоналу як фактор впливу на інвестиційну привабливість підприємства: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.07 "Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика" / Р.М. Скриньковський; Львівський університет бізнесу та права. — Львів, 2014. — 233 с.
5. Герасимчук В.Г. Розвиток підприємства: діагностика, стратегія, ефективність: [монографія] / В.Г. Герасимчук. — К.: Вища шк., 1995. — 265 с.

6. Дороніна М.С. Управління економічними та соціальними процесами підприємства: [монографія] / М.С. Дороніна. — Харків: ХДЕУ, 2003. — 444 с.

7. Армсторнг М. Практика управління людськими ресурсами / М. Армстронг; [пер. с англ. под ред. С.К. Мордовина]. — СПб.: Питер, 2004. — 832 с.

8. Мескон М.Х. Основы менеджмента / М.Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. — [пер. с англ.]. — М.: Дело, 1998. — 800 с.

9. Котлер Ф. Основы маркетинга. Краткий курс / Ф. Котлер. — [пер. с англ.]. — М.: Изд. дом "Вильямс", 2007. — 656 с.

10. Янковська Л.А. Формування освітньо-фахового потенціалу в системі соціально-економічного розвитку регіону: автореф. дис. ... докт. екон. наук: 08.00.07 "Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика" / Л.А. Янковська. — Львів: Національний університет "Львівська політехніка", 2008. — 40 с.

References:

1. Mel'nyk, O.H. (2010), Systemy diahnostryky diial'nosti mashynobudivnykh pidprijemstv: polikriterial'na kontseptsii ta instrumentarij [Systems of diagnostics activities of engineering companies: polycriteria concept and tools], Vydavnytstvo L'vivs'koj politekhniki, L'viv, Ukraine.
  2. Skryn'kovs'kyj, R.M. (2014), "Educational and professional capacity of staff as a factor of influence on investment attractiveness of enterprises", Ph.D. Thesis, Economy, L'vivs'kyj universytet biznesu ta prava, L'viv, Ukraine.
  3. Oleksiuk, O.I. (2009), "Effectiveness of activity of enterprises as a basis for forming their investment attractiveness", Investysii: praktyka ta dosvid, vol. 3, pp. 21—26.
  4. Skryn'kovs'kyj, R.M. (2014), "Educational and professional capacity of staff as a factor of influence on investment attractiveness of enterprises", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, L'vivs'kyj universytet biznesu ta prava, L'viv, Ukraine.
  5. Herasymchuk, V.H. (1995), Rozvytok pidprijemstva: diahnostryka, stratehii, efektyvnist' [Enterprise Development: diagnostics, strategy, effectiveness], Vyscha shk., Kyiv, Ukraine.
  6. Doronina, M.S. (2003), Upravlinnia ekonomichnymy ta sotsial'nymy protsesamy pidprijemstva [Managing the economic and social processes of the enterprise], KhDEU, Kharkiv, Ukraine.
  7. Armstornh, M. (2004), Praktyka upravleniya chelovecheskymy resursamy [The practice of human resource management], Pyter, StPetersburg, Russia.
  8. Meskon, M.Kh. Al'bert, M. and Khedoury, F. (1998), Osnovy menedzhmenta [Principles of Management], Delo, Moscow, Russia.
  9. Kotler, F. (2007), Osnovy marketynha. Kratkij kurs [Principles of Marketing. A Short Course], Vyl'iams, Moscow, Russia.
  10. Yankovs'ka, L.A. (2008), "Formation of educational and professional potential in the system of social and economic development", Ph.D. Thesis, Economy, Natsional'nyj universytet "L'vivs'ka politekhnika", L'viv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 16.08.2014 р.*

УДК 658

О. І. Стогул,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту,
Харківський національний автомобільно-дорожній університет, м. Харків

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ УПРАВЛІННЯ ГРОШОВИМИ ПОТОКАМИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

O. Stogul,
Cand. Econ. Sc., associate professor of management,
Kharkov National Automobile and Highway University, Kharkov city

FORMATION OF MANAGEMENT POLICY OF MONETARY FLOWS AT ENTERPRISE

У статті розглянуто основні підходи до визначення процесу управління грошовими потоками підприємства. Запропоновано підхід до формування політики управління грошовими потоками, який базується на попередній ідентифікації досягнутого стратегічного рівня підприємства та основних принципах управління грошовими потоками. Розглянуто організацію моніторингу управління грошовими потоками на підприємстві, визначено ряд проблем, що виникають при її впровадженні. На основі аналізу запропоновано п'ять етапів організації моніторингу на підприємстві: структурування процесу моніторингу, розподіл функцій за виконання операцій моніторингу, розробку та затвердження регламенту моніторингу управління грошовими потоками, складання графіка документообігу, автоматизація процесу моніторингу управління грошовими потоками. Запропоновані заходи дозволять удосконалити організацію управління грошовими потоками на підприємстві, забезпечити отримання запланованих розмірів прибутку та рівня фінансової стійкості, платоспроможності та ліквідності підприємства.

In the article basic approaches to the determination of the process of management of enterprise's monetary flows have been reviewed. The approach to formation of monetary flows management policy has been proposed, which bases on the previous identification of the achieved strategic level of enterprise and basic principals of monetary flows management. The organization of monetary funds management monitoring at enterprise has been reviewed, a range of issues, which arising during its implementation has been designated. On the basis of the analysis, five stages of organization of monitoring at enterprise have been proposed: structuring of the process of monitoring, distribution of functions of execution of monitoring operations, development and approval of regulation of monetary funds management monitoring, completion of schedule of document flow, automation of process of monetary funds management monitoring. The proposed measures will allow to improve the organization of monetary funds management, ensure receipt of the planned amounts of income and level of financial stability, repayment ability and liquidity of enterprise.

Ключові слова: грошові потоки, політика управління грошовими потоками, організація моніторингу управління грошовими потоками, стратегічне управління.

Key words: monetary flows, policy of monetary funds management, organization of monetary funds management monitoring, strategic management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сучасному етапі усе більше число підприємств усвідомлюють необхідність свідомого перспективного управління формуванням грошових потоків на основі нау-

кової методології передбачення їх напрямлень і видів, адаптації до спільних цілей економічного розвитку підприємства і умов зовнішнього середовища, що змінюються. Ефективним інструментом довгострокового управ-

ління грошовими потоками підприємства, підлеглого реалізації цілей загального його розвитку в умовах істотних змін макроекономічних показників, що відбуваються, системи державного регулювання грошового обігу, кон'юнктура фінансового і товарного ринків і пов'язаною з цим невизначеністю результатів господарської діяльності виступає політика управління грошовими потоками.

Актуальність розробки політики управління грошовими потоками підприємства визначається рядом умов: інтенсивності зміни чинників зовнішнього середовища підприємства; зміна стадій життєвого циклу підприємства; кардинальна зміна цілей операційної діяльності підприємства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням управління грошових потоків у теорії фінансового менеджменту присвячували свої роботи багато науковців: Бланк І.О., Кірейцев Г.Г., Попов В.М., Осовська Г.В., Балабанов І.Т. та інш.

Автором [1] процес управління грошовими потоками представляється як постійний моніторинг відхилень реального руху грошових потоків від планових показників та використання заходів по усуненню таких відхилень. У роботі [2] процес управління грошовими потоками представлено наступними складовими: розрахунок тривалості обороту грошових коштів; аналіз грошових потоків та його прогнозування; визначення оптимального рівня грошових коштів; складання бюджетів грошових коштів. Аналогічний підхід до визначення процесу управління грошовими потоками пропонується авторами [3], які виділяють наступні етапи: облік, аналіз грошових потоків, складання бюджету та корегування.

Більш детально процес управління грошовими потоками підприємства розглянуто автором [4–7], який виділяє п'ять основних етапів:

- забезпечення повного і достовірного обліку грошових потоків підприємства і формування необхідної звітності;
- аналіз грошових потоків підприємства у попередньому періоді;
- оптимізація грошових потоків підприємства;
- планування грошових потоків підприємства у розрізі різних їх видів;
- забезпечення ефективного контролю грошових потоків підприємства.

З вищезазначеного можна зробити висновок, що управління грошовими потоками на підприємстві здійснюється по окремим етапам, які мають бути послідовними, що повинно бути відображено у політиці управління грошовими потоками підприємства.

У загальному вигляді політика управління грошовими потоками представляє собою частину загальної економічної стратегії підприємства, що забезпечує формування пріоритетних цілей організації його грошового обігу і вибір найбільш ефективних шляхів їх досягнення [4–6]. Політику управління грошовими потоками можна представити як генеральний план дій у сфері організації обороту грошових коштів підприємства, що визначає пріоритети напрямів і видів цих потоків, характер формування і використання грошових ресурсів, що забезпечують передбачений загальний економічний розвиток підприємства. Політика управління грошовими потоками є системною концепцією, єднальною розвиток операційної, інвестиційної і фінансової діяльності підприємства.

Процес розробки політики управління грошовими потоками є найважливішою складовою частиною загальної

системи стратегічного вибору підприємства, основними елементами якого є місія, спільні стратегічні цілі розвитку, система функціональних стратегій в розрізі окремих видів діяльності, способи формування і розподілу грошових ресурсів. При цьому політика управління грошовими потоками знаходиться в певному зв'язку з іншими елементами стратегічного вибору підприємства.

Розробка політики управління грошовими потоками підприємства на сучасному етапі базується на методологічних підходах нової концепції управління — "стратегічного управління", — активно впровадженого з початку 70-х років в корпораціях США і більшості країн Західної Європи. Концепція стратегічного управління відбиває чітке стратегічне позиціонування підприємства (включаючи і позицію організації його грошових потоків), пред'явлене в системі принципів і цілей його функціонування, механізми взаємодії суб'єкта і об'єкту управління, характері взаємин між елементами господарської і організаційної структури і формах адаптації до умов зовнішнього середовища, що змінюються.

Стратегічне управління виникло на основі розвитку методології стратегічного планування, яке складає його сутнісну основу. На відміну від звичайного довгострокового планування, заснованого на концепції екстраполяції тенденцій розвитку, що склалися, стратегічне планування враховує не лише ці тенденції, але і систему можливостей і небезпек розвитку підприємства, виникнення надзвичайних ситуацій, здатних змінити тенденції, що склалися, в майбутньому періоді.

Заснована на новій парадигмі розробка політики управління грошовими потоками базується на попередній ідентифікації досягнутого стратегічного рівня підприємства. В процесі такої ідентифікації має бути отримане чітке уявлення про параметри, що характеризують можливості і обмеження розвитку грошового обігу підприємства:

Ідентифікація цих параметрів дозволяє безпосередньо перейти до розробки політики управління грошовими потоками підприємства.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що політика управління грошовими коштами є частиною загальної економічної стратегії підприємства і є генеральним планом у сфері організації обороту грошових коштів підприємства. Політика управління грошовими коштами визначає напрями і види грошових потоків підприємства, характер формування і використання грошових ресурсів. Актуальність розробки політики управління грошовими коштами обумовлена чинниками зовнішнього середовища, що змінюються, проходженням підприємства різних стадій життєвого циклу, зміною цілей розвитку підприємства.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є формування політики управління грошовими потоками на підприємствах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Грошові кошти є найбільш дефіцитним ресурсом у транзитивній економіці, і успіх підприємства (корпорації) багато в чому визначається здатністю його керівництва мобілізувати і ефективно використовувати грошові кошти.

Управління грошовими потоками включає наступні аспекти:

- облік руху грошових коштів;
- аналіз потоків грошової готівки;

Рис. 1. Етапи розробки політики управління грошовими потоками

- складання бюджету руху грошових коштів;
- контроль за використанням бюджету руху грошових коштів.

Вони охоплює ключові напрями діяльності підприємства, включаючи управління необоротними і оборотними активами, власним і позиковим капіталом.

Управління грошовими потоками особливо важливе для підприємства, з точки зору необхідності: регулювання ліквідності балансу; оптимізації складу і структури оборотних активів, запасів, дебіторської заборгованості, фінансових вкладень; планування тимчасових параметрів капітальних витрат і джерел їх фінансування; управління поточними витратами і їх оптимізації в процесі виробництва і реалізації готової продукції (робіт і послуг); прогнозу економічного зростання.

У основі розробки політики управління грошовими потоками підприємства лежать принципи системи стратегічного управління. До основних з цих принципів, що

забезпечують процес розробки політики управління грошовими потоками підприємства, відносяться [4, с. 399—400]:

- розгляд підприємства як відкритої системи, здатної до самореалізації;
- облік базових стратегій господарської діяльності підприємства;
- переважна орієнтація на підприємницький стиль управління;
- забезпечення адаптивності політики, що розробляється, до змін чинників зовнішнього економічного середовища;
- забезпечення альтернативності стратегічного вибору;
- облік рівня господарського ризику в процесі вибору напрямів політики;
- забезпечення ув'язки розробленої політики з перспективною організаційною структурою і організаційною культурою підприємства.

Найважливішою умовою ефективною реалізації політики управління грошовими потоками є відповідні їй зміни організаційної структури управління і організаційної культури. Ці зміни мають бути враховані в процесі розробки окремих параметрів політики управління грошовими потоками, що забезпечують ту, що її реалізовує.

Процес розробки політики управління грошовими потоками підприємства здійснюється за наступними основними етапами, приведеними на рисунку 1.

Таким чином, політика управління грошовими потоками підприємства базується на ряді принципів, засадничими з яких є: підприємство розглядається як відкрита, здатна до самореалізації система; забезпечення ув'язки політики управління грошовими потоками із загальною стратегією розвитку підприємства; орієнтація на підприємницький стиль управління; враховувати вплив чинників зовнішнього середовища; наявність альтернативних варіантів для ухвалення рішень; облік ризику; забезпечення відповідності політики управління грошовими потоками організаційній структурі і культурі.

Ще одним важливим питанням вдосконалення організації управління грошовими потоками виступає проблема забезпечення реалізації рішень у моніторингу грошових потоків підприємства, оскільки саме правильна організація моніторингу підвищує його ефективність як спостережливого елемента системи управління.

Організація моніторингу як процес передбачає розподіл повноважень, завдань й обов'язків щодо здійснення моніторингу управління грошовими потоками підприємства. Існує ряд проблем, що виникають при впровадженні моніторингу грошових потоків підприємства, серед яких: нерозуміння фахівцями підприємства цілей моніторингу управління грошовими потоками, сутності інформації, що подається у звітах, відсутність навичок і мотивації щодо підготовки якісної інформації про рух грошових потоків; непогодженість строків і місць надання документації і звітів; необхідність постійної оптимізації процесу моніторингу управління грошовими потоками, внесення змін у систему з інформації та посадових інструкцій співробітників; неефективний розподіл обов'язків щодо реалізації процедур моніторингу між співробітниками підприємства; недостатня структурованість даних про результати моніторингу, складність їхнього використання в процесі підготовки управлінських рішень; відсутність на підприємстві сучасних засобів зв'язку й комп'ютерних програм, що прискорюють обмін інформацією.

Вирішенням зазначених проблем для забезпечення дієвості моніторингу управління грошовими потоками є

його раціональна організація, що передбачає визначення регламентів, процесу моніторингу та напрямів використання його результатів.

Організація моніторингу грошових потоків передбачає залучення в процес моніторингу матеріальних, трудових, фінансових та інформаційних ресурсів підприємства. Інструментами організації моніторингу управління грошовими потоками є сукупність методів і засобів, які регламентують взаємодію структурних підрозділів між собою в процесі здійснення процедур моніторингу з метою максимально ефективно реалізації завдань моніторингу ефективності управління грошовими потоками.

На першому етапі організації моніторингу управління грошовими потоками підприємства здійснюється структурування процесу моніторингу управління грошовими потоками на процедури й операції, що створює передумови для закріплення окремих операцій за відповідними структурними одиницями й виконавцями.

Другий етап передбачає розподіл функцій за виконання операцій моніторингу. У рамках даного етапу здійснюється опис інформаційної моделі підприємства, адаптація організаційної структури підприємства для реалізації завдань моніторингу, визначення інформаційної взаємодії при виконанні процедур моніторингу управління грошовими потоками.

Третій етап передбачає розробку та затвердження регламенту моніторингу управління грошовими потоками: процедур складання, передачі, обробки й аналізу вихідної інформації, узгодження напрямків регулювання та оцінки результативності моніторингу управління грошовими потоками.

Четвертим етапом організації моніторингу управління грошовими потоками підприємства є складання графіка документообігу, що передбачає визначення складу вхідних і вихідних документів; маршрутизацію документопотоку; аналіз якості організації документообігу. Така структуризація розглянутого етапу обумовлена підходом до визначення документообігу як системи декількох аналітичних елементів: маршруту, документопотоку та інформаційного об'єкта. При цьому маршрут являє собою сукупність підрозділів і посадових осіб, через які послідовно проходить документ.

Заключним етапом організації моніторингу є автоматизація процесу моніторингу управління грошовими потоками. Основною метою даного етапу є одержання оперативної інформації щодо ходу реалізації операцій моніторингу кожним структурним підрозділом для оперативного реагування на непередбачені ситуації.

Результатом моніторингу в управлінні грошовими потоками є формування інформації для прийняття управлінських рішень, розробки та оцінки варіантів регулювання руху грошових потоків, параметрів управління грошовими потоками та координації прийняття управлінських рішень. Узагальнення аналітичної інформації для прийняття управлінських рішень та їхньої координації здійснюється на основі зворотного інформаційного зв'язку. Вихідною інформацією моніторингу є: звіт про управління грошовими потоками, довідки про існуючі та можливі проблеми в результативності управлінні грошовими потоками підприємства, прогнозний звіт про сценарії впливу факторів середовища на результати фінансово-економічної діяльності підприємства.

ВИСНОВКИ

Таким чином запропоновані етапи формування політики управління грошовими потоками підприємства, що базується на основних принципах фінансового менедж-

менту. Наведений підхід до організації моніторингу управління грошовими потоками, що дозволяє комплексно підійти до вирішення питань його вдосконалення, створює передумови для чіткого розмежування повноважень.

Література:

1. Фінансовий менеджмент: [навчальний посібник] / За ред. проф. Г.Г. Кірейцева. — Київ: ЦУЛ, 2002. — 496 с.
2. Финансовый бизнес-план: [учебное пособие] / Под ред. д. е. н., проф. В.М. Попова. — М.: Финансы и статистика, 2000. — 480 с.
3. Ваховський В.Й. Економічна стратегія розвитку: [колективна монографія] / Осовська Г.В., Ваховський В.Й. / за ред. д. е. н. В.К. Данилка. — Житомир: ЖДТУ, 2009. — С. 25—31.
4. Бланк И.А. Финансовый менеджмент: [учебный курс] / И.А. Бланк. — К.: Ника-Центр, Эльга, 2001. — 528 с.
5. Бланк И.А. Основы финансового менеджмента / И.А. Бланк. — К.: Ника — Центр: Эльга, 2000. — (Библиотека финансового менеджера: Вып. 3) Т. 2. — 2000. — 380 с.
6. Бланк И.А. Финансовый менеджмент: [учеб. курс] / И.А. Бланк. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — К.: Эльга: Ника — Центр, 2004. — 420 с.
7. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента: [учеб. пособие] / И.Т. Балабанов. — М.: Финансы и статистика, 2002. — 775с.
8. Ван Хорн, Дж. К. Основы финансового менеджмента: [пер. с англ.] / Дж.К. Ван Хорн, Дж.М. Вахович. — [11-е изд.]. — М.; СПб.; К.: Вильяме, 2001. — 780 с.
9. Лахтионова Л.А. Финансовый анализ субъектов хозяйствования: [монография] / Л.А. Лахтионова. — К.: КНЕУ, 2001. — 387 с.
10. Шим Д.К. Финансовый менеджмент / Д.К. Шим, Д.Г. Сигел. — [2-е изд., стер.]. — М.: ФИЛИНЪ, 2003. — 460 с.

References:

1. Kirejtsev, H.H. (2002), Finansovyy menedzhment [Financial Management], TsUL, Kyiv, Ukraine.
  2. Popov, V.M. (2000), Fynansovyy byznes-plan [Financial Business Plan], Fynansy y statystyka, Moscow, Russia.
  3. Vakhovs'kyj, V.J. and Osovs'ka, H.V. (2009), Ekonomichna stratehiiia rozvytku [Economic strategy of development], ZhDTU, Zhytomyr, Ukraine.
  4. Blank, Y.A. (2001), Fynansovyy menedzhment [Financial Management], Nyka-Tsentr El'ha, Kyiv, Ukraine.
  5. Blank, Y.A. (2000), Osnovy fynansovoho menedzhmenta [Fundamentals of Financial Management], Nyka — Tsent: El'ha, Kyiv, Ukraine.
  6. Blank, Y. A. (2004), Fynansovyy menedzhment [Financial Management], 2d ed., El'ha : Nyka — Tsent, Kyiv, Ukraine.
  7. Balabanov, Y.T. (2002), Osnovy fynansovoho menedzhmenta [Fundamentals of Financial Management], Fynansy y statystyka, Moscow, Russia.
  8. Van Khorn, Dzh. K. and Dzh. M. Vakhovych, Dzh. M. (2001), Osnovy fynansovoho menedzhmenta [Fundamentals of Financial Management], 11 ed., Vyl'iams, Moscow, Russia.
  9. Lakhtyonova, L.A. (2001), Fynansovyy analiz sub'ektov khoz'iajstvovanyia [Financial analysis of business entities], KNEU, Kyiv, Ukraine.
  10. Shym, D. K. and Syhel, D. H. (2003), Fynansovyy menedzhment [Financial Management], 2d ed. FYLYN', Moscow, Russia.
- Стаття надійшла до редакції 19.08.2014 р.*

УДК 330.322.5

Д. І. Голубев,
викладач НФ, Запорізької національної університет

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОБГРУНТУВАННЯ ТИПУ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА

D. Golybev,
teacher NF, Zaporizhzhya national university

METHODICAL GOING IS NEAR GROUND AS INVESTMENT POLICY OF ENTERPRISE

Досліджено моделі інвестиційних проектів промислових підприємств. Визначено основні методи, які є поетапними чинниками інвестиційної політики підприємства. Обгрунтовано необхідність формування інвестиційної політики в процесі здійснення інвестиційної діяльності підприємства. Запропоновано при розробці інвестиційної політики враховувати зовнішнє інвестиційне середовище і кон'юнктуру інвестиційного ринку і здійснювати таку розробку методами стратегічного, технічного і фундаментального аналізу.

The models of investment projects of industrial enterprises are investigational. Basic methods which are the stage-by-stage factors of investment policy of enterprise are certain. The necessity of forming of investment policy is reasonable in the process of realization of investment activity of enterprise. It is suggested at development of investment policy to take into account an external investment environment and state of affairs of investment market and carry out such development the methods of strategic, technical and fundamental analysis.

Ключові слова: інвестиційна політика, інвестиційні проекти, методи, чинники, способи, інвестиції, моделі, ресурси, фонди, інвестори, програми.

Key words: investment policy, investment projects, methods, factors, methods, investments, models, resources, funds, investors, programs.

ВСТУП

У процесі розробки інвестиційних проектів можна виділити декілька типових моделей.

Управлінська модель служить для опису діяльності основних учасників інвестиційної політики. Детальний опис діяльності дозволяє швидше отримати взаєморозуміння між ними, а значить і підвищує вірогідність отримання фінансування у інвестора.

Технологічна модель описує основні технологічні процеси в майбутньому або існуючому виробництві. У рамках технологічної моделі описуються тільки процеси, які впливають на економічні і фінансові показники діяльності.

Економічна модель описує зовнішні параметри, наприклад, курс долара, а також процеси усередині моделі в натуральних показниках або в грошовому виді під час реалізації інвестиційної політики. Можна виділити 3 види результатів:

- потік, показник за певний період часу;
- запас, показник на кінець періоду;
- наростаючий підсумок, показник на кінець періоду з урахуванням попередніх періодів.

Фінансова модель служить для опису фінансових потоків і розрахунків різних фінансових коефіцієнтів.

Інвестиційна модель — це окремих випадок фінансової моделі. Інвестиційна модель служить для проведення інвестиційного аналізу інвестиційної політики підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Способи забезпечення інвестиційної політики складаються з джерел і методів фінансування інвестиційної діяльності.

За законодавством інвестиційна діяльність на території інвестиційна політика може фінансуватися за рахунок:

- власних фінансових ресурсів і внутрішньогосподарських резервів інвестора (прибутку, амортизаційних відрахувань, грошових накопичень і заощаджень громадян і юридичних осіб, засобів, що виплачуються органами страхування у вигляді відшкодування втрат від аварій, стихійних лих і інших засобів);

- позикових фінансових коштів інвестора або переданих їм засобів (банківські і бюджетні кредити, облігаційні позики і інші засоби);

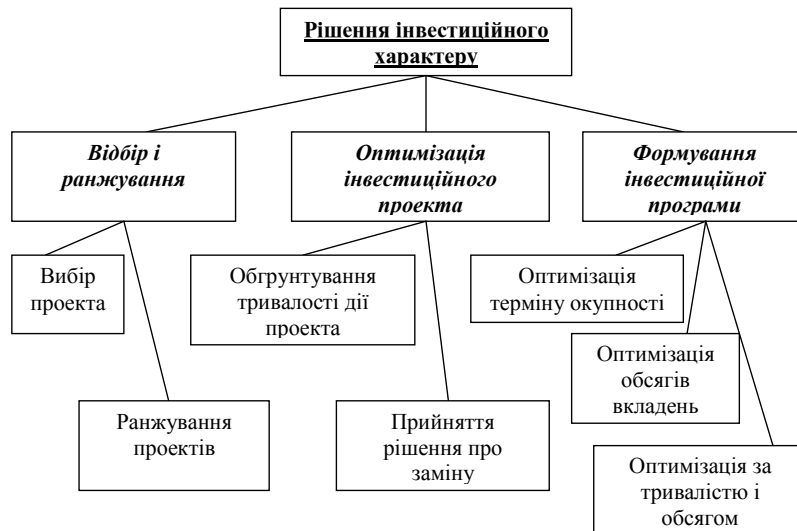
- притягнених фінансових коштів інвестора (засобів, що отримуються від продажу акцій, пайових і інших внесків членів трудових колективів, громадян і юридичних осіб);

- фінансових коштів, що централізуються об'єднаннями (союзами) підприємств в установленому порядку;

- засобів регіонального бюджету, що надаються на безповоротній і поворотній основі;

- засобів позабюджетних фондів;

- засобів іноземних інвесторів.

Рис. 1. Класифікація рішень інвестиційного характеру на підприємствах

При усьому різноманітті джерел фінансування основними методами інвестування є самофінансування, кредитний, бюджетний, а також комбінований методи.

Способи ухвалення рішень під час реалізації інвестиційної політики підприємства дозволяють відібрати і оптимізувати інвестиційні проекти і програми.

Прийнято виділяти три блоки (групи) рішень інвестиційного характеру: відбір і ранжування; оптимізація експлуатації проекту, формування інвестиційної програми (рис. 1).

Управління загальною інвестиційною політикою підприємства охоплює наступні основні методи, які є етапними чинниками:

- аналіз інвестиційної діяльності підприємства в попередньому періоді;
- дослідження і облік умов зовнішнього інвестиційного середовища і кон'юнктури інвестиційного ринку;
- облік стратегічних цілей розвитку підприємства, що забезпечуються його майбутньою інвестиційною діяльністю;
- обґрунтування типу інвестиційної політики підприємства по цілях вкладення капіталу з урахуванням ризикових переваг;
- формування інвестиційної політики підприємства за основними напрямками інвестування;
- формування інвестиційної політики підприємства в галузевому розрізі;
- формування інвестиційної політики підприємства в регіональному розрізі;
- взаємоув'язка основних напрямів інвестиційної політики підприємства.

Основною метою аналізу інвестиційної діяльності підприємства в попередньому періоді є усебічна оцінка внутрішнього інвестиційного потенціалу підприємства і ефективності його інвестиційної діяльності.

На першій стадії аналізу вивчаються загальний обсяг інвестиційної діяльності підприємства за окремими етапами даного періоду, темпи динаміки цього показника в зіставленні з темпами розвитку сукупною сумою операційних активів, власного капіталу і обсягу реалізації продукції.

На другій стадії аналізу досліджуються співвідношення окремих напрямів інвестиційної діяльності підприємства — обсягів його реального і фінансового інвестування. Темпи динаміки цих об'ємів інвестування зіставляються між собою, визначається питома вага кожного з напрямів інве-

стування, досліджуються їх роль в розвитку підприємства.

На третій стадії аналізу розглядається рівень диверсифікації інвестиційної діяльності підприємства в галузевому і регіональному розрізах, визначається мірою відповідності цього рівня галузевій і регіональній політиці розвитку операційної його діяльності.

На четвертій стадії аналізу визначається ефективність інвестиційної діяльності підприємства в даному періоді. З цієї метою використовується система показників рентабельності інвестиційної діяльності в цілому, у тому числі за напрямками інвестування; робиться порівняння цих показників з рентабельністю активів і власного капіталу; розглядаються показники оборотності інвестиційних ресурсів; методами факторного аналізу встановлюється міра впливу окремих показників ефективності інвестиційної діяльності на ріст ринкової вартості підприємства.

У процесі дослідження і обліку умов зовнішнього інвестиційного середовища і кон'юнктури інвестиційного ринку вивчаються:

- правові умови інвестиційної діяльності в цілому і в розрізі окремих форм інвестування ("інвестиційний клімат");
- аналізуються поточна кон'юнктура інвестиційного ринку і чинники її визначальні;
- прогнозується найближча кон'юнктура інвестиційного ринку в розрізі окремих його сегментів, пов'язаних з діяльністю підприємства.

У процесі дослідження кон'юнктури інвестиційного ринку необхідно врахувати, що він складається не лише з окремих видів фінансового ринку (ринку цінних паперів, ринку грошових інструментів інвестування, ринку золота і інших дорогоцінних металів), але також з окремих видів ринку об'єктів реального інвестування.

Дослідження зовнішнього інвестиційного середовища і кон'юнктури інвестиційного ринку здійснюється методами стратегічного, технічного і фундаментального аналізу.

Облік стратегічних цілей розвитку підприємства, що забезпечуються його майбутньою інвестиційною діяльністю необхідний для забезпечення управління ефективною інвестиційною політикою підприємства.

Характер цілей корпоративної і фінансової стратегій підприємства, що вимагають інвестиційної підтримки, слід розглядати як систему стратегічних цілей інвестиційної діяльності, яка має бути відбита в його інвестиційній політиці. При цьому слід мати на увазі, що об'єктивним чинни-

ком, що визначає спрямованість інвестиційної політики підприємства, виступає стадія життєвого циклу, в якій знаходиться підприємство.

Обґрунтування типу інвестиційної політики за цілями вкладення фінансових ресурсів з урахуванням ризикових переваг дозволяє врахувати всі наявні ризики підприємств.

На цьому етапі формування загальної інвестиційної політики підприємства визначається цільова функція його інвестиційної діяльності по критерію співвідношення рівня її прибутковості і ризику. Такий критерій базується на загальній філософії фінансового управління підприємством, що входить до складу його стратегічного набору.

На практиці виділяють зазвичай три типи інвестиційної політики підприємства за критерієм ризикових переваг інвестора — консервативну, помірну і агресивну.

Консервативна інвестиційна політика спрямована на мінімізацію інвестиційного ризику як пріоритетної меті.

Помірна (компромісна) інвестиційна політика спрямована на вибір таких об'єктів інвестування, за якими рівень поточної прибутковості, темпи росту капіталу і рівень ризику найбільшою мірою наближені до середньоринкових.

Агресивна інвестиційна політика спрямована на максимізацію поточного доходу від вкладень капіталу в найбільшчому періоді.

Вибір конкретного типу інвестиційної політики підприємства по цілях вкладення капіталу з урахуванням ризикових переваг його власників і менеджерів здійснюється з урахуванням наступних чинників:

- фінансовій філософії підприємства;
- обраного типу корпоративної і фінансової стратегії підприємства;
- наявністю необхідного вибору на інвестиційному ринку відповідних реальних інвестиційних проектів і фінансових інструментів інвестування;
- фінансового стану підприємства.

На етапі формування інвестиційної політики підприємства за основними напрямками інвестування визначається співвідношення об'ємів реального і фінансового інвестування в процесі майбутньої його інвестиційної діяльності. Оптимізація цього співвідношення базується на обліку ряду об'єктивних зовнішніх і внутрішніх чинників, основними з яких є:

- Функціональна спрямованість діяльності підприємства.
- Стадія життєвого циклу підприємства.
- Розмір підприємства.
- Характер стратегічних змін операційної діяльності.
- Прогнозована ставка відсотка на фінансовому ринку.
- Прогнозований темп інфляції.

Функціональна спрямованість діяльності підприємства суттєвим чином впливає на співвідношення напрямів реального і фінансового інвестування. Підприємства — інституціональні інвестори здійснюють свою інвестиційну діяльність переважно на ринку цінних паперів. Отже, основним напрямом їх довгострокової інвестиційної діяльності буде інвестування в акції, облігації, ощадні сертифікати і інші фондові інструменти. Питома вага реального інвестування у таких підприємств може коливатися лише в межах, дозволених законодавством для кожної з цих груп інвесторів.

У той же час у підприємств тих, що здійснюють виробничу діяльність, переважним напрямом інвестування будуть реальні вкладення (у формі капітальних вкладень). Саме цей напрям інвестування дозволяє таким підприємствам розвиватися найбільш високими темпами, освоювати нові види продукції, проникати на нові товарні і регіональні ринки.

Фінансові інвестиції таких підприємств пов'язані, як правило, з короткостроковими вкладеннями тимчасово вільних грошових коштів або здійснюються з метою встановлення контролю (впливи) за діяльністю окремих фірм (підприємств-партнерів; підприємств-конкурентів і тому подібне)

Стадія життєвого циклу підприємства визначає потреби і можливості здійснення різних напрямів інвестування. Так, на стадіях "дитинства" і "юності", питома вага здійснюваних підприємством інвестицій носить реальну форму; на стадії "ранньої зрілості" цей напрям інвестицій також переважає; лише на стадії "остаточної зрілості" підприємства можуть дозволити собі істотне розширення питомих ваги фінансових інвестицій.

Розміри підприємства впливають на співвідношення напрямів реального і фінансового інвестування опосередковано через можливий об'єм формування інвестиційних ресурсів. У невеликих і середніх підприємств, вільний доступ яких до позикових фінансових ресурсів обмежений, є певні складнощі у формуванні "критичної маси інвестицій", що забезпечує рентабельний розвиток операційної діяльності. У зв'язку з цим інвестиційна діяльність невеликих і середніх виробничих підприємств сконцентрована переважно на реальному інвестуванні, оскільки для здійснення фінансових інвестицій у них відсутні відповідні ресурси. В той же час у великих підприємств рівень фінансової гнучкості (доступ до зовнішніх джерел фінансування) вищий, що дає їм можливість здійснювати фінансове інвестування в ширших масштабах.

ВИСНОВКИ

Характер стратегічних змін операційної діяльності визначає різну циклічність формування і використання інвестиційних ресурсів. У сучасній літературі виділяється дві принципові характеристики стратегічних змін операційної діяльності підприємства — поступові і переривчасті зміни. Поступові стратегічні зміни характеризуються внутрішньою логікою динаміки операційної діяльності і пов'язані з відносно незначними обсягами її нарощування в розрізі окремих інтервалів стратегічного періоду. Переривчасті стратегічні зміни характеризуються істотними відхиленнями об'ємів операційної діяльності від традиційного вектору росту і здійснюються стрибкоподібно.

При поступових стратегічних змінах операційної діяльності формовані підприємством інвестиційні ресурси споживаються, як правило, у рамках кожного з інтервалів стратегічного періоду на потреби реального інвестування. У цих умовах фінансове інвестування носить короткостроковий характер використання тимчасово вільних інвестиційних ресурсів і здійснюється в невеликих обсягах. При переривчастих стратегічних змінах операційної діяльності у підприємств накопичується досить значний обсяг тимчасово не використовуваних інвестиційних ресурсів, який може бути задіяний в процесі фінансового інвестування, — як кратко-, так і довгострокового.

Література:

1. Татаренко Н.О., Поручник А.М. Теорії інвестицій. — К.: КНЕУ, 2000. — 160 с.
2. Пересада А.А., Майорова Т.В., Ляхова А.А. Проектное финансирование: учебник. — К.: КНЕУ, 2005. — 736 с.

References:

1. Tatarenko, N.O. and Poryznuk, A. M. (2000), Theories of investments [Teorii investytsij], KNEU, Kyiv, Ukraine.
2. Peresada, A. A. Majorova, T. V. and Ljakhov, A. A. (2005), Project financing [Proektnoe finansyrovanye], KNEU, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 16.08.2014 р.

*А. І. Кузнецова,
Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ*

ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ КОНТРОЛІНГУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

A. Kuznetsova,
Kyiv National University of technology and design

INVESTMENT ENSURING DEVELOPMENT OF THE CONTROLLING AT THE ENTERPRISE

У статті розглянуто питання щодо необхідності та сутності інвестицій, ролі інтелектуальних інвестицій в підвищенні якості управління підприємством у системі контролінгу, напрямів інтелектуальних інвестицій в систему контролінгу.

In article considered the question of need and essence of investments, roles of intellectual investments in business management improvement of quality in system of the controlling, the directions of intellectual investments into controlling system.

Ключові слова: інвестиції, інтелектуальні інвестиції, інформаційні технології, контролінг, кваліфікація.

Key words: investments, intellectual investments, information technologies, controlling, qualification.

ВСТУП

Багаторічна практика господарювання підприємств свідчить, що успішна безперервна діяльність будь-якого підприємства ґрунтується на ефективній і раціональній системі управління й залежить від вчасно прийнятих управлінських рішень стратегічного та оперативного характеру. Основою прийняття таких рішень є концепція контролінгу, яка з кожним роком набуває більшої актуальності.

Динамічний розвиток зовнішнього середовища функціонування підприємства висуває певні вимоги до зміни діючої системи управління. В зв'язку з цим, підтримання практичної діяльності підприємства на належному рівні, утримання тиску з боку конкурентів зводиться до залучення новітніх форм і методів управління, на які необхідні капіталовкладення, тобто інвестиції.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми інвестиційного забезпечення системи управління підприємства досліджувалися в працях таких провідних вчених як І.О. Бланка, Ф.Ф. Бутинця, А.П. Градової, В.Б. Івашкевича, Л.В. Малишевої, С.Н. Петренко, М.С. Пушкаря, Д. Адама, Ю. Блеха, Б. Зірка, Р. Манна, Е. Майера.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є визначення шляхів інвестиційного забезпечення розвитку контролінгу на сучасному підприємстві. Відповідно до цього поставлено такі завдання: дослідити необхідність та сутність інвестицій, визначити роль інтелектуальних інвестицій в підвищенні якості управління підприємством в системі контро-

Рис. 1. Схема функціонування інтелектуальних інвестицій

Джерело: авторська розробка.

лінгу, виділити напрями інтелектуальних інвестицій в систему контролінгу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Управління розвитком підприємства має особливе значення в умовах наростаючих темпів технологічних й економічних змін. Лише комплексна дієва система управління, представлена у вигляді контролінгу, спроможна забезпечити раціональне функціонування та ефективний розвиток підприємства. Найважливішим фактором економічного зростання є інвестиції. Саме вони відіграють ключову роль у покращенні економічної ситуації як підприємства, так і країни.

О.І. Авраменко зазначає, що в широкому трактуванні інвестиції являють собою вкладений капітал з метою подальшого його збільшення. При цьому приріст капіталу повинен бути достатнім, щоб компенсувати інвестору відмову від використання наявних коштів на споживання в поточному періоді, винагородити його за понесений ризик і повернути втрати від інфляції в майбутньому [1].

Контролінг є механізмом економічного управління підприємства. Відповідно контролер-фахівець, який реалізує на підприємстві функції і завдання контро-

лінгу щодо координації цілей і планів підрозділів; забезпечення прозорості понесених витрат; створення і ведення внутрішньо фірмового (управлінського) обліку, орієнтованого на менеджмент; створення методичної та інструментальної бази з управління рентабельністю і ліквідністю підприємства. Така поточна діяльність визначає певні вимоги до професійних та особистих якостей контролера, а також до методичного і технологічного забезпечення. Для відповідності цим вимогам у практику господарювання залучають інтелектуальні інвестиції, що схематично представлено на рисунку 1.

В економічній енциклопедії [2] під інтелектуальними інвестиціями розуміють вкладення коштів у розвиток наукових досліджень і розробок, на підготовку фахівців на різноманітних курсах, ліцензій, "ноу-хау".

Однією зі складових інвестиційного ринку є ринок інтелектуальних товарів і послуг, об'єктом якого виступає особливий товар — інтелектуальна власність [3, с. 23].

Розрізняють кілька видів інтелектуальної власності, які згруповано в таблиці 1.

Науковці І.В. Фурман і Т.В. Пневська виокремили ще один вид інтелектуальної власності. Він не може бути

Таблиця 1. Різновиди інтелектуальної власності

№ л/п	Вид інтелектуальної власності	Характеристика
1	2	3
1	Висловлена власність	власність, захищена авторським правом
2	Інформаційна власність	формується у вигляді практичних та теоретичних знань, навичок, ідей, досвіду, кваліфікації. Ця власність не має правового захисту та реалізується у вигляді інформаційних послуг на контрактній основі через навчання, освіту чи публікації
3	Ліцензійна власність	у вигляді придбаних інвестором прав володіння чи користування, фіскальних ліцензій

Джерело: авторська обробка на основі [3, с. 23; 4].

Рис. 2. Інформаційні джерела контролінгу

Джерело: [6, с. 54].

запатентований через те, що його авторами можуть виступати кілька індивідуумів чи колективів. Така власність має властивість швидко перетворюватися з виключної на суспільне надбання. Прикладом цієї власності слугують окремі ідеї і пропозиції, які реалізуються у законодавчих та нормативних актах, втрачаючи при цьому авторство [4].

У статті [5] визначено ряд найважливіших функцій інвестиції, серед яких: (1) забезпечення конкурентоспроможності продукції й підвищення її якості; (2) структурна перебудова виробництва; (3) створення необхідної сировинної бази для забезпечення ефективного функціонування підприємств; (4) рішення соціальних проблем.

Група вітчизняних науковців А.А. Пересада, О.О. Смірнова, С.В. Онікієнко та О.О. Ляхова виділили, що інтелектуальні інвестиції здійснюються у вигляді:

- придбання виключних прав користування — купівля патентів, ліцензій на винахід, промислові зразки, товарні знаки;
- придбання інформаційних послуг через наймання (залучення) різного роду спеціалістів — вчених і практиків за контрактом чи у вигляді разового придбання

інформаційних послуг (консультування, експертиза чи рекомендації);

— придбання науково-технічної продукції, тобто інтелектуальних товарів у матеріальній формі (проектно-кошторисної документації, програм, методик, ноу-хау);

— вкладень у людський капітал, тобто витрат на освіту, підготовку та перепідготовку кадрів, навчання [3, с. 24].

Оскільки управлінські рішення на підприємстві охоплюють всі сторони його діяльності: виробництво на різних стадіях (для промислових підприємств), збут, фінанси, робота з персоналом, компетентний управлінець має координувати діяльність всіх відділів для досягнення їх найбільш ефективної участі в процесі вирішення поточних, тактичних й стратегічних завдань. Для досягнення цієї мети необхідно володіти певною базою знань.

С.В. Івахненкова і О.В. Мелих виділяють джерела, інформацію з яких використовує контролер в процесі діяльності, зображені на рисунку 2.

Основним джерелом даних в системі контролінгу відповідно обґрунтуванню І.В. Бородушко і Є.К. Васильєвої служить внутрішня облікова інформація,

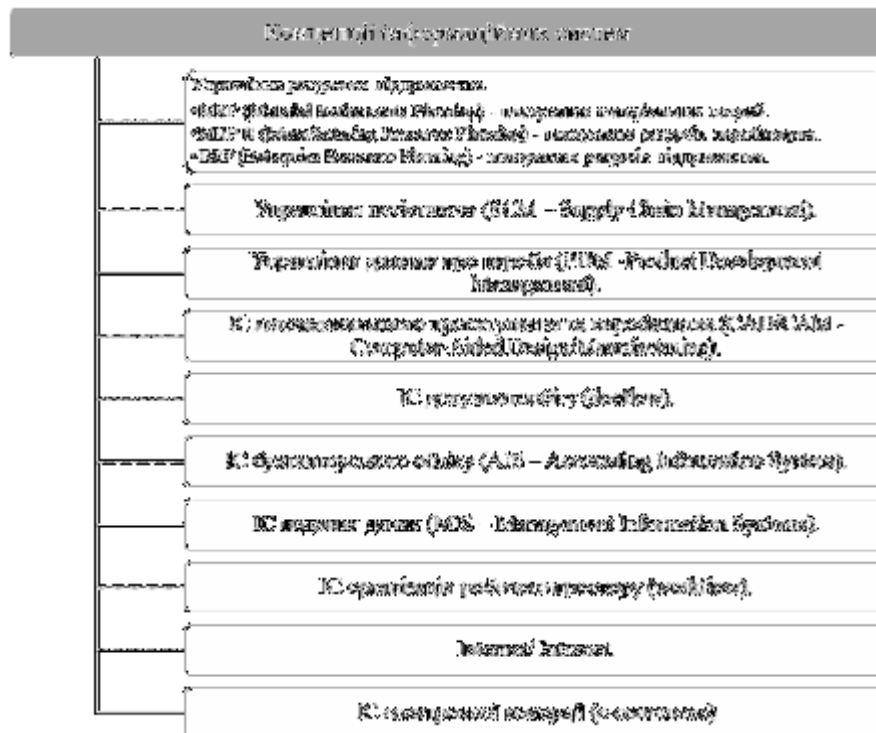

Рис. 3. Концепції інформаційних систем

Джерело: авторське опрацювання на основі [8; 9].

Рис. 4. Класифікація забезпечень, очікуваних після залучення інтелектуальних інвестицій

Джерело: авторська розробка.

формована в рамках бухгалтерського, фінансового й управлінського обліку. Також залучається інформація, що отримується із зовнішніх джерел. За відсутності в базі даних внутрішнього обліку інформації, необхідної для виконання завдань контролінгу, проводяться спеціальні одноразові або періодичні вибіркові обстеження на підприємстві [7, с. 128].

Управління в системі контролінгу базується на обробці контролером значного масиву інформації і представлення її в доступному вигляді керівництву для прийняття відповідних управлінських рішень. У зв'язку з цим виникає необхідність застосовувати інформаційні системи управління підприємством.

В.С. Пономаренко, Л.В. Різніченко і Н.В. Ткаченко виділили існування концепцій інформаційних систем на підприємствах у розвинутих країнах, які зображено на рисунку 3.

Погоджуємось із Л.В. Різніченко і Н.В. Ткаченко, що для українських промислових підприємств найбільш актуальними є концепції планування ресурсів виробництва (MRP II) і планування ресурсів підприємства (ERP) [9].

За баченням О.М. Кармінського і С.Г. Фалько нові підходи до інформатизації контролінгу і впровадження сучасних систем підтримки прийняття рішення мають на меті:

(1) роз'яснити економічні проблеми організації, які знаходяться в тенденції постійного ускладнення, й оперативно проаналізувати їх;

(2) забезпечити інформаційну підтримку управління бізнес-процесами по встановленим цілям;

(3) проаналізувати і запропонувати можливі рішення з реструктуризації і розвитку бізнесу [10, с.139—140].

Наразі у вищих відсутня підготовка фахівців за спеціальністю "Контролінг", тому для досягнення високого рівня кваліфікації і компетентності, широти залучення різноманітним методів і технологій фахівцем-контролером, який безпосередньо приймає участь в системі управління підприємством, необхідно слідкувати за особистісним розвитком контролерів, періодично залучаючи при цьому інтелектуальні інвестиції. Практичне очікування від вкладених інтелектуальних інвестицій реалізується у вигляді отримання знань для створення певних видів забезпечень, наведених на рисунку 4.

Н.І. Барикіна стверджує, що науково-технічний фактор є одним із найважливіших у розвитку сучасної економіки, конкурентоспроможність товарів та послуг на міжнародному ринку визначається більшою мірою науково-технічним потенціалом країни. Найбільш розвинені країни світу використовують цей потенціал як ефективний каталізатор розвитку економіки: за наявності новітнього обладнання або висококваліфікованих кадрів існує можливість випустити конкурентоспроможну продукцію на світовому ринку при обмежених природних чи людських ресурсах [11, с. 167—168].

ВИСНОВКИ

Для збереження і подальшого успішного розвитку підприємства доцільно вкладати інвестиції в систему управління підприємством і в особистісний розвиток контролера, які спрямовані на застосування передових методів і технологій контролінгу. Найбільш успішний розвиток підприємства досягається при залученні інтелектуальних інвестицій, які є базою для розробки системи забезпечення ефективного безперервного господарювання.

Література:

1. Авраменко О.І. Економічна сутність інвестицій / О.І. Авраменко // Регіональні перспективи. — № 5 (24) 2002 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.uran.donetsk.ua/~masters/2004/fem/berbic/library/index9.htm>
2. Інвестування: навч.-метод. посібник для самоств. вивч. дисц. / А.А. Пересада, О.О. Смірнова, С.В. Онікієнко, О.О. Ляхова. — К.: КНЕУ, 2001. — 251 с.
3. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1 / Редкол.: ... С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Видавничий центр "Академія", 2000. — 864 с.
4. Фурман І.В., Пнівська Т.В. Розвиток інтелектуальних інвестицій в Україні / І.В. Фурман, Т.В. Пнівська. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2010/Economics/62667.doc.htm
5. Пенцак С.П. Чинники забезпечення інвестиційного розвитку підприємства / С.П. Пенцак // "Ефективна економіка", 2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=734>
6. Івахненко С.В. Фінансовий контролінг. Методи та інформаційні технології [Текст] / С.В. Івахненко, О.В. Мелих. — К.: Знання, 2009. — 319 с.
7. Бородушко І.В., Васильєва Э.К. Стратегическое планирование и контроллинг. — СПб.: Питер, 2006. — 192 с.
8. Пономаренко В.С. Інформаційні системи і технології в економіці. — Київ: "Академія", 2002. — 544 с.
9. Різніченко Л.В., Ткаченко Н.В. Досвід упровадження корпоративних інформаційних систем управління на вітчизняних підприємствах [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www.kdu.edu.ua/statti/2009-4-2\(57\)/184.PDF](http://www.kdu.edu.ua/statti/2009-4-2(57)/184.PDF)
10. Контроллинг: учебник / А.М. Карминский, С.Г. Фалько, А.А. Жевага, Н.Ю. Иванова; под ред.

А.М. Карминский, С.Г. Фалько. — М.: Финансы и статистика, 2006. — 336 с.

11. Барикіна Н.І. Інтелектуальні інвестиції та їх роль в економіці України / Економічні проблеми сталого розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті проф. Балацького О.Ф. (м. Суми, 24—26 квітня 2013 р.): у 4 т. / За заг. ред. О.В. Прокопенко. — Суми: Сумський державний університет, 2013. — Т. 4. — С. 167—168.

References:

1. Avramenko, O.I. (2002), "Economic essence of investments", Regional'ni perspektyvy, [Online], vol. 5 (24), available at: <http://www.uran.donetsk.ua/~masters/2004/fem/berbic/library/index9.htm>
2. Peresada, A.A., Smirnova, O.O., Onikiienko, S.V. and Liakhova, O.O. (2001), Investuvannia [Investment], KNEU, Kyiv, Ukraine.
3. Mochernyj, S.V. (2000) Ekonomichna entsyklopediia [Economic encyclopaedia], Academy, Kyiv, Ukraine.
4. Furman, I.V. and Pnievs'ka, T.V. (2010), "Development intellectual investments into Ukraine", [Online], available at: http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2010/Economics/62667.doc.htm
5. Pentsak, S.P. (2011), "Factors of ensuring investment development of the enterprise", Efektyvna ekonomika, [Online], available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=734>
6. Ivakhnenkov, S.V. (2009), Finansovyj kontrolinh. Metody ta informatsijni tekhnolohii [Financial controlling. Methods and information technologies], Knowledge, Kyiv, Ukraine.
7. Borodushko, Y.V. and Vasyl'eva, E.K. (2006), Stratehicheskoe planirovanye u kontrolynyh [Strategic planning and controlling], SPb, St. Petersburg, Russia.
8. Ponomarenko, V.S. (2002), Informatsijni systemy i tekhnolohii v ekonomitsi [Information systems and technologies in economy], Academy, Kyiv, Ukraine.
9. Riznichenko, L.V. and Tkachenko, N.V. (2009), "Experience of introduction of corporate information management systems at the domestic enterprises", Visnyk KDPU imeni Mykhajla Ostrohrads'koho, [Online], vol. 4 (57), available at: [http://www.kdu.edu.ua/statti/2009-4-2\(57\)/184.PDF](http://www.kdu.edu.ua/statti/2009-4-2(57)/184.PDF)
10. Karmynskij, A.M. Olenev, N.Y. Prymak, A.H. and Fal'ko, S.H. (2002), Kontrolynyh v byznese. Metodolohycheskye u praktycheskye osnovy postroenyia kontrolynya v orhanyzatsiyakh [Controlling in business. Methodological and practical bases of creation of controlling in the organizations], 2nd ed, Finance and statistics, Moscow, Russia.
11. Barykina, N.I. (2013), "Intellectual investments and their role in economy of Ukraine", Ekonomichni problemy staloho rozvytku [Economic problems of a sustainable development], Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia, prysviachena pam'iaty prof. Balats'koho O.F. [The international scientific and practical conference devoted to memory of the prof. Balatsky A.F.], Sumy state university, Sumy, Ukraine, pp. 167—168.

Стаття надійшла до редакції 18.08.2014 р.

УДК 330.4:215.2

А. С. Карнаушенко,
аспірант кафедри обліку і аудиту та фінансів,
ДВНЗ Херсонського державного аграрного університету, м. Херсон

ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ РОЗВИТКУ ФІНАНСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

A. Karnaushenko,
postgraduate DVNZ "KSAU", Kherson

WAYS TO IMPROVE THE DEVELOPMENT FINANCING INNOVATIVE OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

У статті визначено причини, які стримують розвиток фінансування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств та запропоновано можливі варіанти їх подолання такі, як зміцнення ролі держави у процесі фінансування, формування ефективного страхового захисту учасників інноваційної діяльності у сільському господарстві, виявлення альтернативних джерел фінансування інноваційної діяльності.

The article describes the reasons that hinder the rapid development of innovation financing agricultural enterprise and options to overcome them, such as strengthening the state's role in funding, forming an effective insurance coverage participants innovation in agriculture, identify alternative sources of funding innovation.

Ключові слова: фінансування, інноваційна діяльність, державне регулювання, національна економіка, інвестиційні банки.

Key words: financing, innovation, government regulation, national economy, investment banks.

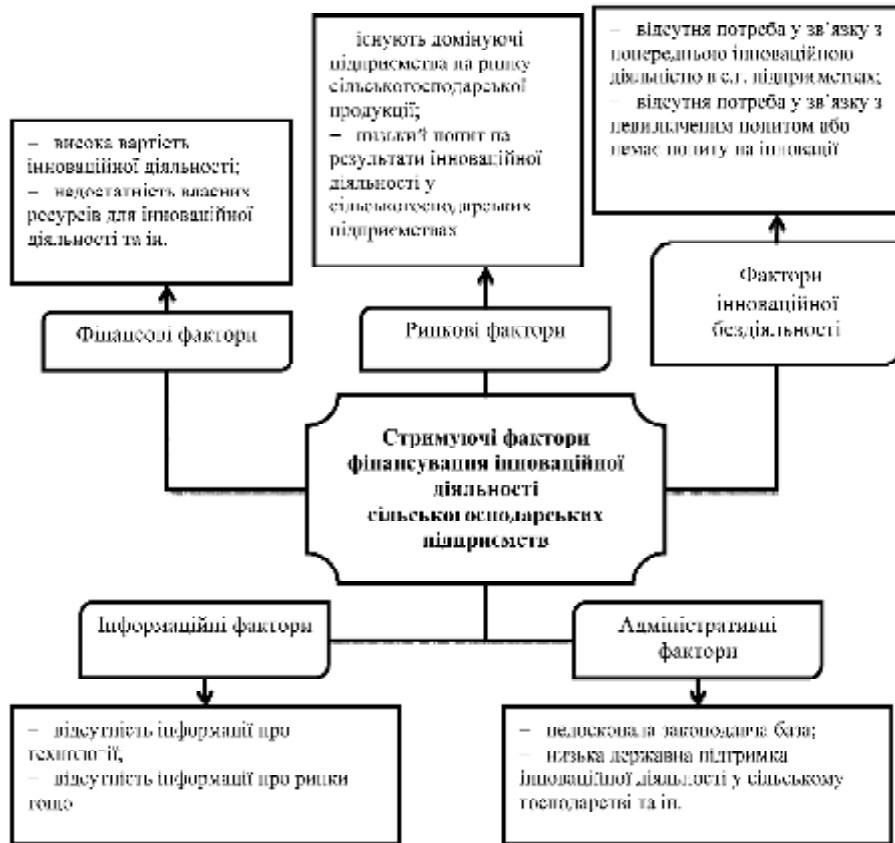
ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Стрімкий розвиток світової економіки вимагає від економічної системи нашої країни приймати активну участь на шляху до формування інноваційної моделі розвитку аграрного сектору, яка підтримує економічну силу держави та її перспективи на світовому ринку. В сучасних умовах інноваційна діяльність є одним із найважливіших факторів економічного розвитку, а освоєння інновацій є головною умовою забезпечення конкурентоспроможності економіки. Саме інноваційна діяльність стимулює сільськогосподарські підприємства до модернізації виробництва, зміцнення конкурентоздатності власної продукції, розширення товарного асортименту та покращує адаптивність господарюючих суб'єктів до міжнародних вимог. Незважаючи на велику кількість переваг як для національної економіки, так і для підприємства, що отримується від ведення інноваційної діяльності, залишається багато чинників, які стри-

мують даний процес. Головними з яких є недостатній рівень фінансування, наявність неефективних інструментів, незадовільний рівень розвитку альтернативних джерел фінансування тощо.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням покращення розвитку фінансування інноваційної діяльності займалось чимало видатних вчених таких, як О.І. Дацій, В.Л. Гесць, П.Т. Саблук, Н.М. Сіренко, Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк, І.В. Комарова, М.В. Тимоць, Н.О. Долгошея, Л.І. Федулова, Л.М. Гутко, І.М. Кобушко, Е.І. Гусейнова, О.М. Головінов, А.І. Ковтун, С.В. Пономаренко, А.С. Аблов, В.С. Будкін, Л.П. Гальперіна та ін. Але варто зазначити, що не всі аспекти даної багатогранної проблеми знайшли своє кінцеве вирішення, тому тема статті є актуальною та заслуговує на подальше вивчення.

Рис. 1. Фактори, які перешкоджають фінансуванню інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств Херсонської області

Згруповано автором за даними анкетування.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті виявити та обґрунтувати шляхи покращення розвитку фінансування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На сьогодні в умовах євроінтеграційних процесів, ефективне функціонування сільськогосподарських підприємств здійснюється на засадах інноваційного вектору розвитку, формування якого потребує значних фінансових ресурсів. Вітчизняними науковцями визначено, що головною перешкодою для реалізації політики інвестиційно-інноваційної моделі розвитку аграрного сектора економіки є загострення проблеми фінансування інноваційної діяльності суб'єктів господарювання галузі, що поглибленні нестабільністю національної економіки та світовими кризовими коливаннями [1; 2; 3].

Аналіз фінансування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств виявив низьку ефективність існуючої системи, на яку впливають різні фінансові, ринкові, інформаційні, адміністративні фактори та фактори інноваційної бездіяльності (рис. 1). Тому для подолання існуючих проблем необхідно розробити комплекс заходів, метою яких є зміцнення ролі держави у процесі фінансування, формування ефективного страхового захисту учасників інноваційної діяльності у сільському господарстві, виявлення альтернативних джерел фінансування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств.

На шляху до розробки ефективних напрямів фінансування інноваційної діяльності варто перш за все звернути увагу на особливості взаємовідносин науки та суб'єктів господарювання аграрного сектору. Діяльність НДІ часто завершується нереалізованістю багатьох новацій, оскільки вони нездатні вирішити питання їх комерціалізації й практичної реалізації. Наприклад, окремі НДІ Херсонської області мають досвідні підприємства, на базі яких випробовують результати своєї наукової праці, тоді як запустити новацію "на потік" не спроможні. Низький відсоток інноваційно-активних підприємств (13%) свідчить про те, що сільське господарство Херсонської області ставить за мету максимізацію прибутку за мінімуму витрат, що не корелюється з інноваційним вектором розвитку аграрного ринку. Крім того, випробування нової технології виробництва або модернізація товарного асортименту є ризиковим для суб'єктів господарювання, тому що результат роботи не відомий на 100%. Таким чином, виникає патологічне замкнене коло, коли НДІ працюють над створенням новацій, а для сільськогосподарських підприємств вони не потрібні. Для вирішення окресленої проблеми на наш думку необхідно налагодити тісний кореляційний зв'язок НДІ та сільськогосподарських підприємств, що підвищить якість фінансування їх інноваційної діяльності.

Серед власних джерел фінансування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств вагому роль відіграють позикові ресурси, а саме: кредитуван-

ня комерційними банками, частка яких у структурі джерел становить 17,2% [4; 5]. На жаль, сільськогосподарські підприємства за об'єктивними та суб'єктивними причинами мають низький рівень ефективності співробітництва із суб'єктами банківського сектора України. При кризових станах економіки саме суб'єктам господарювання аграрного сектора економіки відмовляють у отриманні кредитних ресурсів, а відсоткові ставки, які в національній валюті становлять 16,9—21% [4; 6], є недоступними для малих та середніх підприємств, які становлять основу сільського господарства країни. Також перешкодами в ефективній співпраці сільськогосподарських підприємств та банківських установ є відсутність заставного майна, низький рівень рентабельності виробництва (середній рівень у 2010—2012 рр. становив 19,9% [4]), негативна кредитна історія, неможливість погашення першого внеску, а також особливості аграрного виробництва серед яких сезонність, залежність від природно-кліматичних умов, висока ризикованість діяльності, часова невідповідність збору врожаю та його реалізації тощо.

Оскільки питання банківського кредитування інноваційної діяльності є досить актуальним, провідні науковці, серед яких Дацій О.І., Саблук П.Т., Антонюк Л.Л., Поручник А.М., Савчук В.С., Зінько Н.Я., Стецюра Л.А. [8] та інші, приділяють значну увагу його вирішенню. Наприклад, за допомогою реалізації національного проекту створення ринку землі. Варто зауважити, що оскільки рівень економічного розвитку країни є досить низьким, не стабільним та мало адаптивним, суб'єкти ринку землі в Україні можуть стати елементами шахрайських та корупційних схем, що направлені на незаконне заволодіння нею, в результаті чого сільськогосподарське підприємство ризикує залишитись без основного виробничого ресурсу, що в свою чергу робить неможливим будь-яку господарську діяльність. Тому використання землі сільськогосподарського призначення як предмета банківської застави в Україні ми вважаємо не ефективним.

На сьогодні залишається низькою взаємодія комерційних банків з малими сільськогосподарськими підприємствами та фермерськими господарствами, для яких умови кредитування є неприйнятними. Звернемо увагу, що для даної категорії господарств обмежені також такі альтернативні джерела фінансування інноваційної діяльності, як іноземне інвестування, лізинг, залучення інвестицій приватного сектору й домогосподарств. Тому вважаємо, що пріоритетним напрямом розвитку фінансування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств України є створення аграрного інноваційного банку як фінансового посередника, метою якого повинно бути: акумуляція фінансових ресурсів для капіталізації інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств; розподіл фінансових ресурсів на реалізацію інноваційних проектів. Створення даного посередника забезпечить: формування інформаційного фонду сільськогосподарських інновацій, в якому будуть акумульовані підприємства, які впроваджують інноваційну діяльність та результати реалізації тих чи інших інновацій на підприємстві, проблемні питання інноваційної діяльності та шляхи їх подолання, а також статистичний

облік інноваційної діяльності у сільському господарстві.

Зважаючи, що розвиток економічного потенціалу сільського господарства України, частиною якого є інноваційна діяльність суб'єктів господарювання, знаходиться у площині загальнодержавних інтересів, вважаємо необхідним створення інвестиційного аграрного інноваційного банку (АІБ) зі спільною формою власності покласти на державу в особі Міністерства аграрної політики та продовольства України, провідні сільськогосподарські підприємства (у тому числі агрохолдинги), комерційні банки, а також інститути спільного фінансування (ІСІ), якими є венчурні фонди. Головними напрямками роботи АІБ повинні бути: фінансова підтримка інноваційно-активних підприємств; сприяння інноваційному розвитку сільськогосподарських підприємств; залучення фінансових ресурсів.

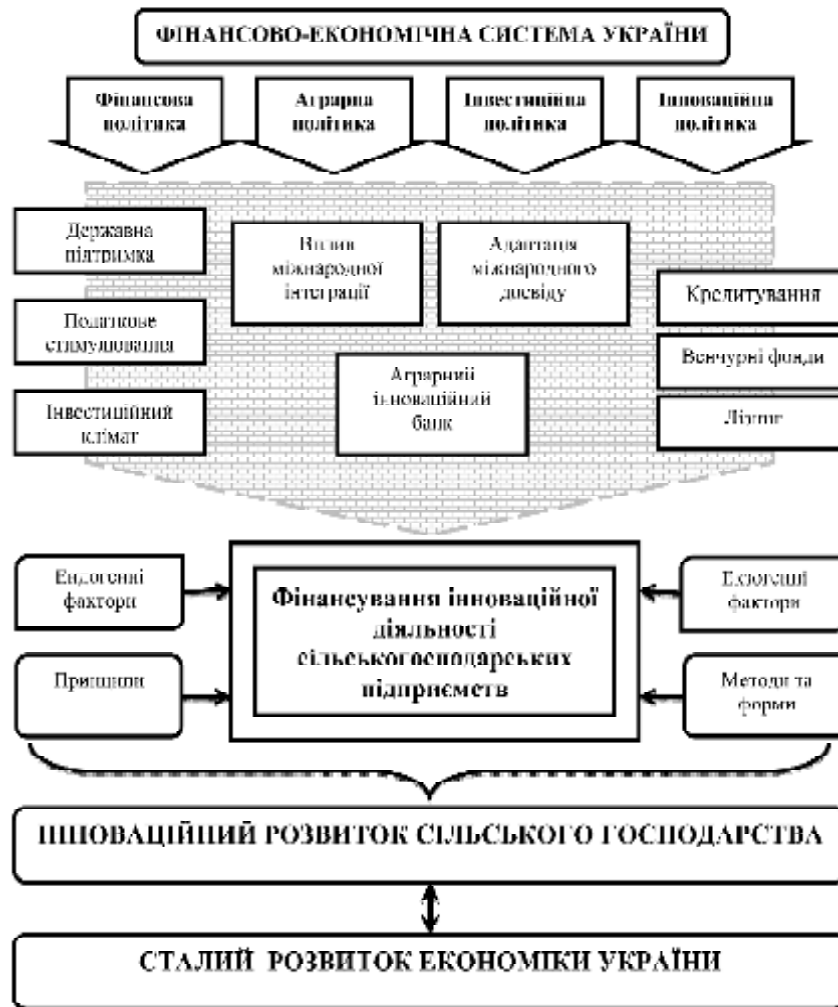
Найбільш перспективними завданнями у напрямі фінансової підтримки інноваційно-активних підприємств повинно бути:

- розрахунок оптимальної структури джерел фінансування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств, який дозволить визначити доцільність використання різних фінансових ресурсів;

- сприяння страхуванню інноваційної діяльності. Варто зауважити, що відповідно до умов вітчизняного законодавства, підприємництво є діяльністю на власний ризик, тому застосовувати примусові заходи їх попередження є на нашу думку не вірним. Вважаємо, що страхування інноваційної діяльності повинно мати перш за все заохочувальний характер. У разі відмови від страхування інноваційної діяльності до сільськогосподарського підприємства, яке зазнало збитків від реалізації не застрахованого інноваційного проекту, застосовують штрафні санкції АІБ, а саме: обов'язкове страхування діяльності підприємства, підвищення відсоткових ставок на 1,5% за користування фінансовими ресурсами для реалізації наступних проектів, а також повернення вартості страхування у фонд АІБ. Застосування таких заходів сприятиме залученню інноваційно-активних сільськогосподарських підприємств до страхування діяльності, що дозволить знизити фінансові ризики. Враховуючи незадовільний стан агрострахування, вважаємо доцільним запровадити систему страхування фінансових результатів від інноваційної діяльності, що, по-перше, стимулюватиме впровадження інновацій, а, по-друге, знизить ризики її фінансування у сільському господарстві, що дозволить збільшити обсяги фінансового забезпечення інноваційної діяльності та залучить перспективні альтернативні джерела фінансування, які в свою чергу здатні знизити фінансове навантаження на суб'єктів господарської діяльності, зміцнивши рівень його фінансової стійкості та покращить ефективність аграрного сектору України;

- допомога у пошуку оптимальних джерел фінансування інноваційної діяльності в залежності від стадії реалізації інноваційного проекту, його спеціалізації, терміну окупності та форми власності;

- надання кредитних фінансових ресурсів за спрощеною схемою на вигідних умовах для всіх учасників.

Рис. 2. Механізм активізації розвитку фінансування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств

Розроблено автором.

Розрахунок платежів за позиковими фінансовими ресурсами повинен здійснюватися з врахуванням виробничого циклу сільськогосподарського підприємства, спеціалізації виробництва та фази реалізації інноваційного проекту і направлений на їх розподіл відповідно отримання прибутку;

— допомога у пошуку інвестиційних або інших альтернативних фінансових ресурсів, а також сприяння виходу інноваційно-активного підприємства на IPO.

Сприяння інноваційному розвитку сільськогосподарських підприємств повинно досягатися шляхом виконання наступних завдань:

1. Створення інформаційної бази аграрних інновацій. Варто зауважити, що діагностика сучасного стану фінансування інноваційної діяльності суб'єктів господарювання дозволяє виявити тенденції й окреслити існуючі проблеми, що дозволяє визначити напрями їх подолання. Але відсутність повної інформації про практичну реалізацію інноваційної діяльності у сільському господарстві України значно перешкоджає покращенню стану її фінансування, що в свою чергу стримує процес комерціалізації інновацій та реалізації інноваційного вектора розвитку сільського господарства.

2. Створення інформаційної бази успішних інноваційно-активних підприємств. Для сприяння залучення сільськогосподарських підприємств до формування інформаційної бази про стан, тенденції, проблеми та результати інноваційної діяльності, пропонуємо збільшувати термін надання кредитних ресурсів продовжувати на строк від 0,6 р. до 1,5 р. у залежності від виду інноваційної діяльності, стадії реалізації інноваційного проекту й досвіду роботи сільськогосподарського підприємства.

3. Оцінка ризиків фінансування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств.

У напрямі накопичення грошових коштів для фінансування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств, які акумулюватимуть державні фінансові ресурси, фінансові ресурси комерційних банків, лідируючих сільськогосподарських підприємств, приватного сектора, домогосподарств, а також приватні та іноземні інвестиції, необхідно реалізувати ключові завдання даного вектора, а саме:

— акумулювання фінансових ресурсів з різних джерел для фінансування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств. Зважаючи на низький рівень платоспроможності державного бю-

джету, необхідно сприяти залученню додаткових фінансових ресурсів у АІБ для реалізації інноваційних проектів у сільськогосподарських підприємствах. Тому вважаємо за потрібне стимулювати залучення додаткових фінансових ресурсів від комерційних банків, лізингових та страхових компаній, ІСІ (венчурних фондів), приватних підприємств шляхом зменшення суми податку на прибуток на 25% у разі інвестування не менше 10% доходу зазначених підприємств у фонд АІБ. Для передових сільськогосподарських підприємств та агрохолдингів використовувати дану норму при інвестуванні 8% у фонд АІБ або не менше 20% доходу у фінансування інноваційної діяльності у власних підприємствах. Також з метою залучення іноземних фінансових ресурсів пропонуємо зменшити загальну суму оподатковуваних доходів підприємств-донорів на 20% за умови їх інвестування рівної суми у АІБ або фінансування інноваційної діяльності вітчизняних сільськогосподарських підприємств на суму не менше 10% середньорічного неоподаткованого прибутку підприємств протягом 5 років;

— проведення маркетингової політики зі сприяння розповсюдженню інформації про сільськогосподарські інновації, направленої на організацію круглих столів, семінарів, конференцій із науковцями та підприємствами з метою покращення якості їх співпраці. Для сприяння згадженню попиту та пропозиції на ринку агроінновацій залучити досвід Німеччини в частині обміну кваліфікованими кадрами між НДУ та сільськогосподарськими підприємствами. А також обмін кадрами між починаючими інноваційно-активними підприємствами галузі з передовими агрохолдингами, тощо;

— сприяння залученню фінансових ресурсів домогосподарств. Вважаємо, що участь АІБ у фонді гарантування вкладів сприятиме покращенню залучення фінансових ресурсів домогосподарству фінансуванні інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств.

Варто зауважити, що участь сільськогосподарських підприємств в АІБ забезпечує високий рівень довіри до господарюючих суб'єктів галузі перед партнерами, зокрема інвесторами, кредиторами, лізинговими компаніями тощо, оскільки створює умови прозорості усіх етапів інноваційної діяльності. Таким чином, саме АІБ виступатиме гарантом цільового використання фінансових ресурсів на підприємстві, контролюючи стан їх розпорядження, а також забезпечить реалізацію регіональних інноваційних проектів шляхом тісної кореляції їх учасників за допомогою залучення джерел фінансування, підприємств-партнерів, подолання бюрократичних перешкод тощо.

Разом з тим, в умовах активної ринкової трансформації важливого значення для фінансування інноваційної діяльності набуває фінансова стійкість суб'єктів господарювання, оскільки вона має пряму залежність із рентабельністю власного капіталу підприємства. Тому погоджуємося з думкою Долгошеї Н.О., яка акцентує увагу на необхідності покращення стану ринкового середовища підприємств аграрного сектору, стимулювання їх економічної активності, розвитку ресурсного потенціалу, подолання технологічної відста-

лості виробництва [9, с. 31]. Варто зауважити, що активізація ефективності інвестиційно-інноваційної моделі розвитку аграрного сектору можливий лише за умови якісної комплексної державної підтримки інноваційної політики.

Звернемо увагу, що аграрний сектор є економічною системою, яка не здатна до саморегулювання, відповідно саме державна координація механізму діяльності сільськогосподарських підприємств є необхідним елементом не лише його ефективного функціонування, а й важелем інноваційного розвитку, який не можливий за відсутності якісного фінансування. Державна підтримка повинна мати системний стратегічний ціленаправлений характер, а не мати вигляд поодиноких імпульсних надходжень, які здатні лише частково вирішити наслідки, спровоковані непрофесійним регулюванням аграрного ринку.

Варто звернути увагу, що іноземні інвестори є певним лакмусовим папером для вітчизняної економіки та його інноваційного потенціалу. Саме готовність міжнародних інвесторів приймати участь у фінансуванні інноваційної діяльності свідчить про перспективність даного проекту. Але в питанні залучення іноземних інвестицій є безліч проблем. Насамперед, сільськогосподарське підприємство у переважній більшості не може самостійно знайти іноземного інвестора. У свою чергу іноземні інвестори вважають не лише інноваційну діяльність в аграрному секторі великоризикованим об'єктом інвестицій, а й усю вітчизняну економіку. Також нестабільність законодавства та відверто руйнівні для інвестиційного клімату в країні законодавчі ініціативи знижують привабливість міжнародних партнерів.

Серед проблем фінансування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств за рахунок іноземного фінансування варто виокремити також і офшорний статус їх переважної більшості [4], який пов'язаний в першу чергу з бажанням українських бізнесменів мінімізувати податкове навантаження, захистити й легалізувати власний капітал, що привносить великий збиток АПК та національній економіці. Дослідження даної проблеми та формування ефективного й дієвого механізму її подолання потребує масштабної незаангажованої й позбавленої лобістичних настроїв практиків та науковців усіх галузей, оскільки проблема є актуальною для всіх секторів національної економіки. Ми вважаємо, що питання залучення іноземного капіталу в процес фінансування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств можна вирішити шляхом створення відповідного фінансового посередника, а саме АІБ, який виконуватиме регуляторну функцію і сприятиме пошуку інвесторів у галузь.

Фінансово-економічна система України, формуючи фінансову, аграрну, інвестиційну та інноваційну політику держави та визначаючи стратегічні вектори його розвитку, за сприяння державної підтримки, податкового стимулювання, інвестиційного клімату, страхування, впливу міжнародної інтеграції, адаптації міжнародного досвіду, кредитування, лізингу, венчурних фондів та АІБ забезпечує розвиток фінансування інноваційної діяльності. Тому механізм активізації

розвитку фінансування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств (рис. 2) ґрунтується на їх ефективній взаємодії, на який впливають екзогенні та ендогенні фактори, методи, форми та принципи фінансування, врахування та дотримання яких створює передумови інноваційного розвитку сільського господарства і відповідно сталий розвиток економіки України.

Серед найбільш впливовіших ендогенних факторів, які створюють передумови розвитку фінансування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств варто назвати розмір, форму власності, рівень фінансової стабільності та економічної безпеки підприємства, а також досвід комерціалізації інновацій і наявність власних інноваційних розробок. До екзогенних факторів варто віднести політико-економічний стан країни, стан аграрного сектора, розвиток фінансово-економічної системи, рівень інноваційного розвитку сільського господарства, зовнішньоекономічну політику країни тощо.

ВИСНОВКИ ТА ПОДАЛЬШІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Отже, виходячи із вище наведеного слідує, що пріоритетними напрямками розвитку фінансування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств є: створення аграрного інноваційного банку, підвищення рівня фінансової стійкості сільськогосподарських підприємств, використання альтернативних джерел фінансування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств, зміцнення державної підтримки фінансування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств, зміцнення страхового захисту інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств, запровадження моделі активізації та врахування механізму впливу міжнародної інтеграції на розвиток фінансування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств.

Подальші дослідження повинні бути спрямовані у таких напрямках, як розробка механізму впровадження моделі розвитку фінансування інноваційної діяльності у практичну діяльність сільськогосподарських підприємств, перспективи запровадження та забезпечення ефективності діяльності АІБ.

Література:

1. Геєць В.М. Інноваційні перспективи України / Геєць В.М., Семиноженко В.П. — Харків: Константа, 2006. — 272 с.
2. Харів П.С. Інноваційна діяльність підприємства та економічна оцінка інноваційних процесів. — Тернопіль: "Економічна думка", 2003. — 326 с.
3. Дацій О.І. Розвиток інноваційної діяльності в агропромисловому виробництві України: монографія. — К.: ННЦ ІАЕ, 2004. — 428 с.
4. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики і продовольства України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://minagro.gov.ua>

6. Офіційний сайт Головного управління статистики у Херсонській області [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ks.ukrstat.gov.ua/>

7. Сирцева С.В. Інноваційний потенціал як складова економічного потенціалу сільськогосподарського підприємства / С.В. Сирцева // Вісник аграрної науки Причорномор'я. — 2008. — № 4 (47). — С. 115—121.

8. Стецюра Л.А. Державне регулювання банківської діяльності у сфері інноваційно-інвестиційного кредитування [Електронний ресурс] / Л.А. Стецюра // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. — 2013. — № 1. — С. 136—140. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VUbsNbU_2013_1_27.pdf

9. Долгошея Н.О. Значення фінансової стійкості аграрних підприємств для здійснення інноваційної діяльності [Електронний ресурс] / Н.О. Долгошея // Економічний часопис — XXI. — 2013. — № 1—2 (1). — С. 30—33. — Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecchado_2013_1-2\(1\)_11.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecchado_2013_1-2(1)_11.pdf)

References:

1. Heiets', V.M. and Semynozhenko, V.P. (2006), *Innovatsijni perspektyvy Ukrainy [Innovative perspectives of Ukraine]*, Konstanta, Kharkiv, Ukraine.
2. Khariv, P.S. (2003), *Innovatsijna diial'nist' pidpryemstva ta ekonomichna otsinka innovatsijnykh protsesiv [Innovation activities of enterprises and economic evaluation of innovative processes]*, Ekonomichna dumka, Ternopil', Ukraine.
3. Datsij, O.I. (2004), *Rozvytok innovatsijnoi diial'nosti v ahropromyslovomu vyrobnytstvi Ukrainy [Development of innovative activity in the agricultural production of Ukraine]*, NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.
4. State Statistics Committee of Ukraine (2014), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 06.08.2014).
5. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2014), available at: <http://minagro.gov.ua> (Accessed 06.08.2014)
6. Main Department of Statistics in Kherson region (2014), available at: <http://www.ks.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 06.08.2014).
7. Syrtseva, S.V. (2008), "Innovative potential as part of the economic potential of agricultural enterprises", *Visnyk aharnoi nauky Prychornomor'ia* vol. 4 (47), pp. 115—121.
8. Stetsiura, L. A. (2013), "State regulation of banking activities in the field of innovation and investment loans", *Visnyk Universytetu bankivs'koi spravy Natsional'noho banku Ukrainy [Online]*, vol. 1 available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VUbsNbU_2013_1_27.pdf (Accessed 06.08.2014)
9. Dolhosheia, N. O. (2013), "The importance of financial sustainability of agricultural enterprises for innovative activity", *Ekonomichnyj chasopys-XXI*, [Online], vol. 1—2, available at: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecchado_2013_1-2\(1\)_11.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecchado_2013_1-2(1)_11.pdf) (Accessed 06.08.2014).

Стаття надійшла до редакції 12.08.2014 р.

УДК 338.43.02

С. І. Тодорюк,
аспірант, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

СОЦІАЛЬНІ СКЛАДОВІ В ЕКОЛОГІЧНО ЗБАЛАНСОВАНОМУ РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

S. Todoruk,
graduate student, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

SOCIAL COMPOSITIONS IN ENVIRONMENTALLY SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRARIAN RELATIONS IN UKRAINE

Розглянуто складові соціальної інтеграції аграрного середовища в умовах сталого розвитку. Виокремлено соціальні детермінанти екологічних взаємодій аграрного та природного середовища. Подано порівняльну характеристику соціальних принципів "зацікавленості" в розвитку аграрного господарювання.

The components of social integration of the agricultural environment in terms of sustainable development have been considered. The social determinants of ecological interactions agriculture and the environment have been pointed out. The comparative characteristic of the social principles of "interest" in the development of agricultural management has been adjudged.

*Ключові слова: аграрний сектор, сталий розвиток, соціальна інтеграція, аграрне середовище.
Key words: agrarian sector, sustainable development, social integration, agricultural environment.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Обов'язковим та взаємодоповнюючим елементом у реалізації концепції сталого розвитку вітчизняної аграрної системи господарювання є соціальна складова. Важливість урахування соціального аспекту визначається теоретичними підходами й позитивною практикою економічного зростання значної кількості країн Західної Європи — Німеччини, Франції, Швейцарії, Нідерландів та інших. Саме у такій взаємодії можливим буде нове спрямування розвитку аграрного сектора України на засадах екологічних пріоритетів та соціально спрямованих й умотивованих механізмів їх практичного забезпечення. Таке бачення дозволить, з одного боку, реалізовувати екологічні принципи в аграрному середовищі, з іншого боку, розвивати соціальну сферу в сільській місцевості як необхідну з позицій відродження українського села та переходу його на якісно новий рівень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми та перспективи реалізації концепції сталого розвитку суспільства в цілому та окремих секторів, зокрема, в останні роки широко висвітлюються у працях іноземних та вітчизняних науковців. Вагомий внесок у дослідження даного питання зробили О. Бородіна, З. Герасимчук, Б. Данилишин, С. Дорогунцов, Л. Мельник, П. Олдак, В. Прадун, В. Трегобчук, О. Шубравська, О. Віленчук, В. Русан, М. Шурик та ін. Незважаючи на широкий перелік авторів, проблема забезпечення сталого розвитку вітчизняного аграрного сектора оста-

точно не вирішена, що зумовлює необхідність подальших досліджень у цьому напрямі. Особливо це стосується соціальних складових в екологічно збалансованому розвитку аграрних відносин в Україні.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є окреслити складові соціальної інтеграції аграрного середовища в умовах сталого розвитку.

ОСНОВНИЙ ВИКЛАД

Соціальні агроекологічні підходи слід реалізувати в контексті загального усвідомлення значення біосфери як частини соціосфери. У відповідності до закону незамінності фундаментальних факторів (В.Р. Вільямс) лише біосфера може забезпечувати стійкість навколишнього середовища й надалі ми переходимо до нової оболонки Землі, що включає сучасні науково-інформаційні складові, — закону ноосфери (В.І. Вернадський). Виходячи з теоретичних обґрунтувань, соціальне середовище характеризується окремими параметрами, що формують його специфічність й пов'язані з осмисленням причин взаємодії суспільства й природи; на сьогодні це — кооперація науки, релігії, громадської духовності, що дозволяє прогресивно розвиватися суспільству.

Важливо при цьому забезпечувати соціально-екологічну рівновагу, оскільки сучасний цивілізаційний розвиток не може забезпечити стабільних умов існування живому, в тому числі людині. За таких умов еволюція

соціоприродних відносин обумовлена культурологічними змінами, зокрема це відображає система аграрного господарювання (рис. 1).

Реалізація концепції сталого розвитку через аграрне середовище за соціальним спрямуванням набуває нового змісту в декількох аспектах, які слід враховувати при формуванні ефективних екологічних та соціально-економічних механізмів:

1) врахування особливостей системи аграрного господарювання, яка в найбільшій мірі наближена до природного середовища, задіює значну кількість екологічних ресурсів до основних й додаткових господарських процесів;

2) соціальні відносини розвиваються в умовах сільської місцевості з достатньо усталеними традиціями (зокрема й господарськими), звичками, моральними устоями, що формувалися століттями.

У першому випадку йдеться про перспективи підвищення значущості та рівня природоохоронної діяльності як з боку окремих аграріїв, так і сільської громади в цілому. Окремі аграрні товаровиробники в сьогоденних умовах потребують підвищення кваліфікації, перепідготовки з питань інтегрування соціально-екологічних аспектів у процеси господарювання. Підвищується також значення громадської думки в прийнятті важливих рішень екологічного спрямування. У відповідності до зазначеного перспективи підвищення дієвості природоохоронних заходів в сільській місцевості є значними. Обґрунтувати це слід на основі теоретичних підходів, згідно з якими у соціосфері біотичні функції біосфери концептуально модифікуються, наповнюються соціальним змістом й виявляють себе в інших функціях, зокрема управлінських. Відтворення керованої системи (біосфери в цілому та окремих її складових, зокрема пов'язаних з аграрним середовищем) залежить від змістовності й успішної реалізації соціально-економічних та соціально-екологічних стратегій, планів, програм.

У другому випадку відображено соціально-історичну сутність системи аграрного господарювання та сільського побуту. Необхідність урахування такої складової доцільно визначити з позицій умотивованих моральних принципів й критеріїв, народної мудрості, досвіду попередніх поколінь.

Розвиток аграрних відносин за своєю сутністю на сьогодні є активним процесом й включає різноспрямовані взаємодії з навколишнім природним середовищем та мотивує соціальну необхідність зазначеного. На ос-

Рис. 1. Складові соціальної інтеграції аграрного середовища в умовах сталого розвитку

Побудовано автором.

нові проведеного нами аналізу слід виокремити такі соціальні детермінанти екологічних взаємодій аграрного та природного середовища:

— споживчі матеріальні цінності — необхідність постійного відтворення агроекологічної системи з метою забезпечення населення продуктами харчування в достатній кількості та належної якості (продовольча безпека країни), відповідні галузі промисловості — сировиною та іншими ресурсами;

— споживчі духовні цінності — виховання населення з позицій значущості навколишнього природного середовища в цілому, зокрема в поєднанні з аграрним господарюванням, що є чинником духовного розвитку особистості й суспільства, подальшого зростання української нації;

— аграрна політика виконує функції стратегічного орієнтира, який дозволяє формувати позитивну динаміку розвитку аграрного сектора в економічному середовищі України;

Таблиця 1. Порівняльна характеристика соціальних принципів "зацікавленості" в розвитку аграрного господарювання

Екологічна відповідальність	Екологічна умотивованість
<i>Доцільність</i>	
Необхідність удосконалення взаємодії аграрного й природного середовища з урахуванням зниження природно-ресурсного потенціалу (що встановлено й науково обґрунтовано) та перспективами відтворення аграрної цивілізації	Необхідність створення комунікаційних зв'язків та нових екологічних пріоритетів, екологічних цінностей на засадах суспільної свідомості та самосвідомості
<i>Сьогоднішній стан</i>	
Законодавчо-нормативне, технічне регулювання відповідності аграрної діяльності встановленим екологічним вимогам та нормативам. Існування відхилень зі сторони окремих суб'єктів аграрного господарювання у формі негативних екологічних дій та відповідних наслідків – забруднень, загрозливих екологічних ситуацій тощо	Недостатнє інформування населення про реальний екологічний стан та існуючі соціально-економічні проблеми в системі аграрного господарювання, нечітко окреслені перспективи подальшого розвитку породжують необізнаність та пасивність у прийнятті рішень
<i>Перспективи</i>	
Планування (моделювання) розвитку екологічно безпечного аграрного господарювання на основі дієвості національної стратегії сталого розвитку, регіональних програм, планів екологічного відродження депресивних територій	Посилення матеріальної та духовної зацікавленості суспільства в удосконаленні системи аграрного господарювання. Підвищення мотивів професійної діяльності та зайнятості сільського населення, зменшення рівня трудової міграції

— долання екологічних проблем — відображає, з одного боку, необхідність подальшого аграрного процесу в Україні на засадах оновленої культури природо-користування, з іншого боку, є лімітуючим фактором у підвищенні рівня добробуту та здоров'я населення, що виявляється у скороченні тривалості життя, збільшенні кількості генетичних та інших небезпечних порушень;

— аграрна культура є тим сучасним інструментом вітчизняного суспільства, що буде формувати нові соціальні орієнтири у практичній аграрній діяльності, утвердження необхідності виховання екологічно культурного фахівця на основі принципів екологічної етики, екологічної педагогіки, екологічної психології, екологічної культури суспільства в цілому.

Практичну реалізацію екологічно збалансованого розвитку вітчизняного сільського господарства та відтворення довкілля із соціальних позицій доцільно забезпечити, на нашу думку, ефективним поєднанням двох принципів (табл. 1).

- 1) соціальної екологічної відповідальності;
- 2) соціальної екологічної умотивованості.

Екологічна відповідальність суспільства в розрізі аграрного господарювання відображає ступінь його екологічної зрілості у прийнятті тих чи інших рішень, зокрема управлінських. Йдеться про загальне розуміння незворотності техногенних процесів, усвідомлено спрямованого навантаження на навколишнє природне середовище у процесі аграрних перетворень, що відображає об'єктивний хід розвитку аграрної цивілізації. Одночасно важливими є компенсаційні механізми пом'якшення взаємодії в системі "аграрне-природне" середовище за рахунок окремих видів екологічно спрямованих соціальних переваг. Йдеться про необхідність підвищення екологічної культури всіх, хто прямо або опосередковано залучений до аграрної сфери — аграріїв, фахових спеціалістів, чиновників, управлінського персоналу, вихователів та педагогів закладів освіти в сільській місцевості тощо. Важливим є урахування діяльності громадських організацій, члени яких проводять розгляд нагальних екологічних проблем на добровільних засадах, пропонують свою допомогу в розробці та прийнятті екологічно виважених рішень.

В основі екологічної умотивованості знаходяться як матеріальні, так і духовні цінності суспільства в цілому та кожного суб'єкта аграрного господарювання зокрема. Це дозволить сформувати нові підходи до використання природного середовища як такого, частиною якого є сама людина, відповідно ступінь відповідальності за окремі екологічні дії буде зростати. Пом'якшення тиску суспільства на довкілля і зміни в самому суспільстві дадуть можливість практично реалізувати правило соціально-екологічної рівноваги на рівні відновлення аграрного середовища.

Особливе місце в реформуванні аграрних відносин на сьогоднішньому етапі розвитку аграрного сектора економіки України повинна зайняти оновлена культура як соціальний феномен — каталізатор людської активності, інтерактивна складова формування нової системи суспільних екологічних цінностей, ідеалів, підвищення творчого потенціалу та ін.

Аграрна культура за своєю сутністю є достатньо багатогранною, оскільки включає різноманітні суспільні явища та процеси, які, з одного боку, відображають сільський уклад життя, любов до природи в різних її виявах, з іншого боку, знаходить своє вираження у формі використання загальних матеріальних й духовних благ, одночасно пов'язаних із розвитком аграрного середовища в цілому та особистості, зокрема інфраструктура сільської місцевості, складові професійної й загальної трудової зайнятості, заклади освіти, культури, торгівлі, сфера дозвілля тощо (рис. 2).

У сучасних умовах розвитку сільської місцевості в Україні як соціальної основи аграрного середовища існує значна кількість проблем, які слід розглядати в декількох аспектах, пов'язаних із використанням ресурсів:

— по-перше, недостатнього ресурсного забезпечення — йдеться про недосконалу інфраструктуру, обмеженість транспортного сполучення, інформаційних комунікацій, нераціональне використання енергетичних ресурсів тощо;

— по-друге, необхідності ресурсного розширення — значні можливості має сфера надання послуг як для мешканців села через заклади торгівлі, культури, осві-

ти, так і самими жителями, зокрема у формі сільського туризму, ресторанного бізнесу та інших сфер додаткової трудової діяльності;

— по-третє, важливості збалансування у використанні тих чи інших видів ресурсів у формах заощадливості, повернення, відтворення, оновлення, що дозволить знайти нові соціальні резерви у практичній реалізації концепції сталого розвитку.

Значні перспективи ми пов'язуємо з розвитком інформаційних комунікацій як основи нових підходів до удосконалення аграрного середовища. Йдеться про необхідність розширення інформаційно-комунікаційних зв'язків у системі аграрного господарювання — налагодження ділових фінансових та бізнес-контактів, торгових потоків, зокрема ефективного збуту сільськогосподарської продукції та сировини тощо.

Сучасні інформаційні технології, зокрема інтернет-ресурси є важливими й у іншому спрямуванні — інноваційному розвитку соціальної сфери сільської місцевості, що дозволить сільській молоді та людям працездатного віку відчувати "позитиви" сучасних глобалізаційних процесів, які не залежать від конкретного місця проживання. Це, відповідно, сприятиме вирішенню таких необхідних завдань для відродження українського села, підвищення його суспільної значущості як активізація трудової діяльності, насамперед за рахунок аграрної як основної, так і доповнюючих видів — комерційної роботи, розробки бізнес-проектів, соціальної й екологічної реклами, багатогранної реалізації професійного й творчого потенціалу сільського населення, зниження трудової міграції до великих міст, за кордон тощо, що, у свою чергу, дозволить суттєво підвищити трудовий потенціал аграрного сектора економіки України.

Перспективи сталого розвитку вітчизняної системи аграрного господарювання доцільно пов'язати також з новим суспільним баченням категорії "якість" як індикатора соціальної необхідності й екологічної досконалості. Якість відображає відповідність соціально-культурним, етичним, естетичним потребам населення, свідчить про соціально-економічний розвиток держави та прогресивні соціальні пріоритети. Якість є одночасно метою і засобом реалізації відповідних принципів, за розповсюдженістю в аграрному середовищі вона охоплює сферу виробництва сільськогосподарської продукції й продовольчої сировини, надання послуг, побутові умови. Зазначене корелює із загальним правом

Рис. 2. Соціальні складові удосконалення культури аграрних відносин

Побудовано автором.

населення України на якісні та безпечні харчові продукти, питну воду, чисте довкілля, сприятливе життєве середовище.

Чітко відслідковується необхідність формування дієвих важелів удосконалення загальної ситуації на рівні вітчизняного аграрного сектора та його подальшого соціального розвитку в контексті одержання якісного й безпечного аграрного продукту. Нормативно-правовими актами в Україні встановлено обов'язкові для виконання всіма суб'єктами господарювання, зокрема аграрного, вимоги до параметрів якості, безпеки, відповідності нормам й правилам. Таке завдання потребує нових підходів та різностороннього бачення якісних пріоритетів в аграрній сфері, оптимальне поєднання різних складових дозволить отримати комплексний соціально-економічний та екологічний результат.

Стратегічними цілями й тактичними діями щодо управління якістю в системі аграрного господарювання, на нашу думку, слід визначити такі:

Рис. 3. Перспективні параметри формування "соціальної якості" в аграрному середовищі

Побудовано автором.

- підвищення рівня якості аграрного продукту як сукупно сформованого, технічно забезпеченого у відповідності до нормативно регламентованих суспільних вимог;
- суттєве розширення сфери надання послуг у сільській місцевості, зокрема екологічного спрямування в різних формах з одночасним створенням нових робочих місць;
- забезпечення конкурентоспроможності аграрної продукції / послуг як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках;
- зростання інвестиційної привабливості системи вітчизняного аграрного сектора повинно базуватись на показниках стабільності та взаємовигідних партнерських відносин;
- суттєве підвищення рівня доходів та якості життя сільського населення, зростання привабливості сільської місцевості й сільського побуту за оновленими соціальними показниками.

Аграрне середовище за своєю сутністю є достатньо складним з погляду забезпечення, управління та відтворення якісних параметрів (рис. 3). Пояснити це можна виходячи із особливостей структури та функціонування вітчизняних аграрних підприємств як суб'єктів господарювання, взаємозалежності значної кількості параметрів розвитку соціальних відносин у сільській місцевості. По-перше, процес формування сукупного аграрного продукту здійснюється під впливом значної кількості контрольованих та неконтрольованих (об'єктивно та суб'єктивно) чинників, що зумовлено поєднанням організаційних, соціальних, технологічних й природних елементів. По-друге, недосконалою у вітчизняному аграрному секторі є система метрологічного регулювання, стандартизованого забезпечення та нормування показників якості аграрної продукції. Це впливає на розвиток міжнародної торгівлі, адже комерційний успіх окремого підприєм-

мства на зовнішньому ринку значною мірою залежить від того, наскільки продукція або послуги технічно регулюються у відповідності до діючих норм, стандартів, систем управління якістю та безпечністю, зокрема екологічною. По-третє, соціальне середовище в сільській місцевості формується на основі державного забезпечення окремих соціально необхідних закладів охорони здоров'я, закладів освіти, культури, ситуативного поєднання матеріальних та моральних цінностей сільської громади, індивідуальних можливостей сільських мешканців у створенні етнічного побутового середовища та життєвого простору в цілому.

Одночасно важливим є розроблення місцевих програм сталого розвитку, збалансованого природокористування у просторово й територіально визначених межах, дієвість таких процесів значно посилиться у випадку сприйняття їх сільською громадою як соціально необхідних.

Одним із аспектів підвищення соціальної відповідальності в системі розвитку аграрних відносин в Україні є колективне розуміння необхідності посилення вимог, оціночних критеріїв (у різних формах та із застосуванням сучасних дієвих механізмів управління) щодо якості та безпечності сільськогосподарської продукції, відповідність якої на сьогодні не завжди підтверджується або в окремих випадках навіть не контролюється. Йдеться про необхідність удосконалення соціальних підходів щодо забезпечення якісних параметрів за такими спрямуваннями:

— виробництво "масової" аграрної продукції прийнятної рівня якості та безпечності з метою нових підходів до реалізації продовольчої безпеки країни не лише у кількісному еквіваленті фізіологічних норм харчування, але й за якісними показниками, що дозволить суттєво знизити рівень аліментарно-залежних захворювань й покращити індивідуальне здоров'я людини як важливу складову здоров'я нації. Доповненням до зазначеного є необхідність формування нової культури харчування населення України на основі соціальної значущості якості та безпеки харчування;

— аграрне виробництво та розширення ринкових пропозицій вітчизняної екологічно чистої / органічної продукції як більш досконалої з позицій споживчих переваг, що дозволить використовувати її для дитячого харчування, для харчування дорослого населення за цільовим призначенням — дієтичного, загальнооздоровчого, лікувально-профілактичного. Система органічного аграрного господарювання буде одночасно виконувати важливі екологічні завдання — відтворювати аграрні ландшафти в екологічно збалансованому спрямуванні, наближувати їх до природних екосистем, адже використання хімічних токсичних речовин суттєво обмежено за рахунок застосування добрив та інших засобів природного походження;

— підвищення соціально-економічних стимулів для вдосконалення вітчизняної системи аграрного господарювання за якісними як сукупно пріоритетними напрямками з урахуванням підприємницьких потреб та одночасною реалізацією культурних та загальнонаціональних цінностей. Посилення дієвості державного управ-

лінського впливу, механізмів державного регулювання, зокрема стратегічного планування, цілі та засоби якого є ключовою складовою державної аграрної політики. Розширення використання регіональних важелів у формуванні дієвих способів реалізації концепції сталого розвитку, посилення регіонального підходу з обґрунтуванням інституціональних особливостей окремих сільськогосподарських регіонів.

На основі проведеного дослідження доцільно зробити висновок щодо важливості формування нових соціальних підходів до системи регулювання різноспрямованих процесів у аграрному середовищі з урахуванням соціально інтегрованих принципів екологічного управління різних складових аграрного навантаження на довкілля. Перспективи соціальної реалізації національної концепції сталого розвитку України щодо аграрного сектора економіки слід розглядати з позицій нового розуміння використання ресурсів — природних, інформаційних, комунікаційних тощо, ефективного поєднання різних механізмів у системі агроекологічного управління з метою збалансування економічних цілей, соціальних потреб та екологічної відповідальності.

Література:

1. Брижань І.А. Умови та чинники переходу України до моделі сталого розвитку / І.А. Брижань // Вісник Полтавської державної аграрної академії. — Полтава, 2013. — № 1. — С. 128—133.

2. Вишнеvsька О.М., Бобровська Н.В. Еколого-орієнтований підхід в оптимізації ресурсного потенціалу аграрного сектора / О.М. Вишнеvsька, Н.В. Бобровська // Вісник аграрної науки Причорномор'я. — Миколаїв, 2011. — Т. 2, № 4 (62). — С. 26—32.

3. Щурик М.В. Про поєднання духовної та матеріальної субстанції у процесі відтворення природних ресурсів: монографія / М.В. Щурик. — Івано-Франківськ: Тіповіт, 2011. — 277 с.

4. Анісімов В.М. Роль соціальної складової сталого розвитку [Електронний ресурс] / В.М. Анісімов. — Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/25614/1/Anisimov.pdf>

References:

1. Bryzhan, I.A. (2013), "Conditions and factors of Ukraine's transition to a sustainable development model", *Visnyk Poltav's'koi derzhavnoi ahrarnoi akademii*, vol. 1, pp. 128—133.

2. Vyshnevs'ka, O.M. Bobrovs'ka, N.V. (2011), "Ecology-oriented approach to optimize the resource potential of the agricultural sector", *Visnyk ahrarnoi nauky Prychornomor'ia*, T. 2, vol. 4 (62), pp. 26—32.

3. Schuryk, M.V. (2011), *Pro poiednannia dukhovnoi ta material'noi substantsii u protsesi vidtvorennia pryrodnykh resursiv* [Combination of spiritual and material substance in the restoration of natural resources], *Tipovit*, Ivano-Frankivsk, Ukraine.

4. Anisimov, V.M. "The role of the social dimension of sustainable development" available at: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/25614/1/Anisimov.pdf>

Стаття надійшла до редакції 14.08.2014 р.

УДК 336.71

К. В. Куценко,
аспірант, Університет банківської справи Національного банку України, м. Київ

ВПЛИВ РІВНЯ РЕПУТАЦІЙНОГО КАПІТАЛУ НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ БАНКІВ

К. Kutsenko,
PhD student, University of Banking of the National bank of Ukraine, Kyiv

INFLUENCE OF THE LEVEL OF REPUTATION CAPITAL ON THE BANK'S COMPETITIVENESS

Метою статті є дослідження взаємозв'язку між рівнем репутаційного капіталу банку та його конкурентоспроможності. Проведене дослідження дало змогу виявити прямий вплив репутаційного капіталу на створення стійких конкурентних переваг, що в свою чергу сприятиме високому рівню конкурентоспроможності банків. Одночасно низький рівень репутаційного капіталу чи негативна ділова репутація банківських установ призводять до підвищення репутаційного ризику, що може спричинити цілу загрозу, які негативно впливатимуть на діяльність банку в цілому, а також знизять рівень його конкурентоспроможності. Відповідно існує необхідність створення інтегрального показника рівня репутаційного капіталу для банків, що дасть змогу підвищити якість управління конкурентоспроможністю банківських установ та знизить ряд ризиків, що виникають під час функціонування банків.

The aim of this paper is to study the relationship between the level of reputational capital of the bank and its competitiveness. The study made it possible to identify the direct impact of reputational capital to create sustainable competitive advantage, which in turn contribute to the high level of competitiveness of banks. At the same time low reputational capital or negative goodwill of banks lead to increased reputational risk that may cause a threat that adversely affect the performance of the bank as a whole, as well as reduce the level of competitiveness. Accordingly, there is a need to establish an integrated indicator of reputation capital for banks that will help improve the quality of governance competitiveness of banks and reduce a number of risks that arise during the operation of banks.

Ключові слова: репутаційний капітал, ділова репутація, репутаційний ризик, конкурентоспроможність банків.

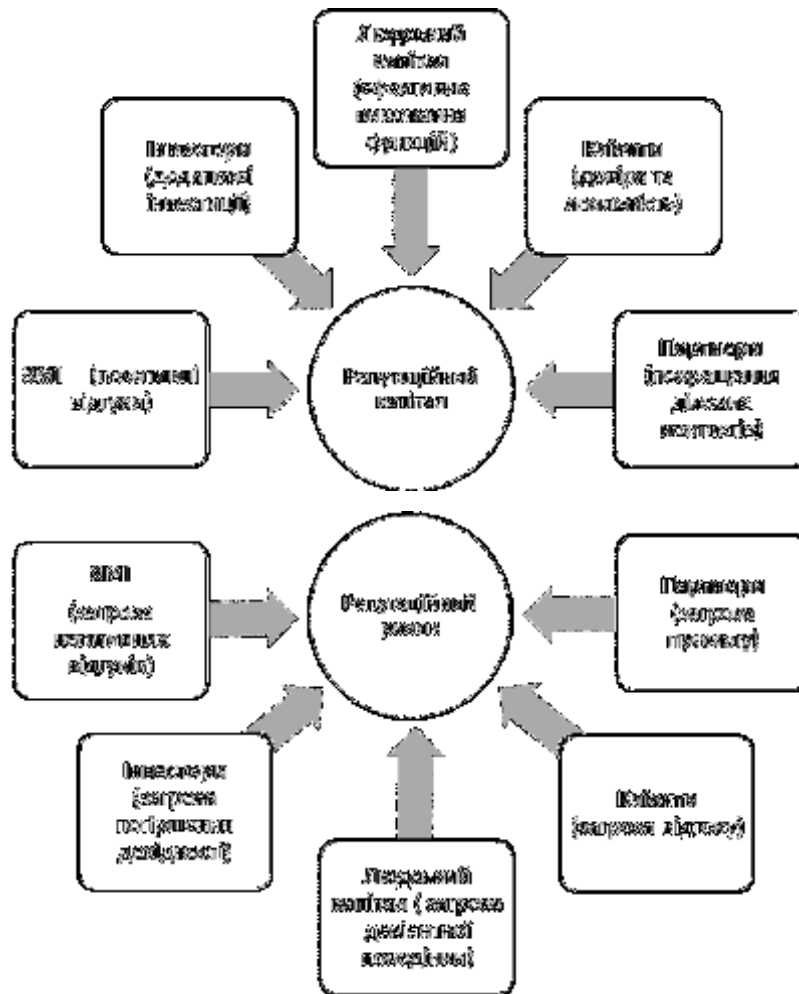
Key words: reputational capital, corporate reputation, reputational risk, competitiveness of banks.

Питання конкурентоспроможності є одним з найактуальніших у процесі діяльності банків. Загострення конкурентної боротьби на внутрішньому і зовнішньому ринках спонукають керівників вітчизняних компаній освоювати нові, сучасні методи та інструменти управління. За таких умов якість продукції більше не є конкурентною перевагою, вона стає необхідною умовою виживання. Конкуренція ж переходить з рівня продукції (ціни, характеристик) на рівень репутації (довіри, вигоди, очікувань, підходів до роботи). Соціально-позитив-

ний імідж і репутація банківської установи сьогодні стали так само важливі, як і його фінансовий стан, що яскраво проявилось під дією процесів викликаних світовою фінансовою кризою.

Таким чином, як в науковому, так і в практичному відношенні існує неперервна необхідність комплексного дослідження теоретичних і методологічних проблем, пов'язаних з конкуренцією в банківському секторі.

Питаннями взаємозалежності конкурентоспроможності та репутаційного капіталу суб'єктів господарюван-

Рис. 1. Можливості впливу репутаційного капіталу на конкурентоздатність банку

Джерело: [1].

ня займались Г. Девіс, Г. Даулінг, Ч. Дж. Фомбрун, І. Решетнікова, В. Астреліна та інші.

Детальний аналіз досліджуваної тематики дозволяє заключити, що позитивна ділова репутація суб'єкта господарювання здатна сприяти нарощенню репутаційного капіталу, який в свою чергу сприятиме підвищенню його конкурентоспроможності за рахунок створення стійких конкурентних переваг.

Серед основних конкурентних переваг, що отримують банки з високим рівнем репутаційного капіталу будуть:

- можливість стабільного ведення бізнесу;
- оповіщення клієнтів про "якість" продуктів і послуг банку;

— можливість встановлювати ціни на товари та послуги;

— залучення кращих трудових ресурсів; поліпшення доступу до ринків капіталу;

— залучення інвесторів, створення бар'єру для входу на ринок банківських послуг для конкурентів [2].

У той же час низький рівень репутаційного капіталу банку чи його негативна ділова репутація призводять до виникнення репутаційного ризику, що є дуже небезпечним для діяльності банків, оскільки може призвести до настання інших видів ризиків, зокрема це ризик ліквідності, який є одним з найнебезпечніших для банків.

Таблиця 1. Середньозважена вартість капіталу банків, що діють в Україні станом на 01.07.2014 р.

№ п/п	Назва банку	WACC, %
1	ПРИВАТБАНК	16,79
2	ОЩАДБАНК	16,97
3	УКРЕКСІМБАНК	17,12
4	ДЕЛЬТА БАНК	18,31
5	ПРОМІНВЕСТБАНК	17,53

Розраховано на основі статистичних даних НБУ та даних з офіційних сайтів банків.

Проте головною особливістю високого рівня репутаційного капіталу є його здатність впливати на рівень капіталізації банку, що на думку багатьох дослідників, є головним для забезпечення стійкості вітчизняних банківських установ [3].

З точки зору необхідності додаткової капіталізації, основною конкурентною перевагою, що забезпечує високий рівень репутаційного капіталу, буде можливість встановлювати бажаний рівень цін, що відповідно для банків означатиме здешевлення капіталу.

У міжнародній практиці фінансової діяльності, вартість капіталу банку рекомендується розраховувати на основі використання так званої моделі середньозваженої вартості капіталу (Weighted Average Cost of Capital = WACC) (1):

$$WACC_S = K_{BK} * \frac{BK}{K} + (1 - S) * K_{PK} * \frac{PK}{K} \quad (1),$$

де K_{BK} — очікувана ставка вартості власного капіталу;

BK — сума власного капіталу;

K — сукупний капітал;

S — ставка податку на прибуток;

K_{PK} — очікувана ставка вартості залученого і позиченого капіталу;

PK — сума залученого і позиченого капіталу.

Середньозважена вартість капіталу характеризує середню дохідність, яку очікують власники чи учасники, вкладаючи кошти в банк. Вона залежить від структури капіталу, а також ціни залучення капіталу від власників і кредиторів. Головна проблема, з якою стикаються фінансисти при застосуванні моделі WACC, полягає у визначенні ціни залучення власного капіталу, зокрема значення очікуваної ставки вартості власного капіталу [4].

Незважаючи на складність обрахунку моделі через неточність у визначеннях очікуваної ставки вартості власного капіталу, вона є яскравим прикладом того, як репутаційний капітал банку впливає на вартість капіталу.

Зокрема, розрахувавши даний показник для найбільших банків за рейтингом Національного банку України (табл. 1), можна побачити, що середньозважена вартість капіталу для ДЕЛЬТАБАНКУ є значно вищою, ніж у інших банків, що можна пояснити суспільно-політичною ситуацією в країні та негативними настроями населення у зв'язку з цим.

Таким чином, існує необхідність створення інтегрального показника рівня репутаційного капіталу для банків, що дасть змогу підвищити якість управління конкурентоспроможністю банківських установ та знизить ряд ризиків, що виникають під час функціонування банків, а також продовження досліджень у даному напрямі.

Література:

1. Reputation Capital Ukraine: Создание стоимости на основе Вашей корпоративной репутации [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.reputationcapital.org/files/uploaded/RI_Client_Rus_short.pdf

2. Куценко К.В. Репутаційний капітал та його вплив на конкурентоспроможність банків // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. — 2012. — № 3. — С. 173—176.

3. Горячук В.Ф., Панков А.В., Козлов П.П. Капіталізація як механізм підвищення конкурентоспроможності території // Бізнес Інформ. — 2012. — № 11. — С. 83—86.

4. Герасимович А.М. Оцінка вартості капіталу / А.М. Герасимович, В.В. Бондаренко // Вісник ЖДТУ. — 2008. — № 3 (45). — С. 254—257.

5. НБУ: Дані фінансової звітності банків України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=64097

6. Приватбанк [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://privatbank.ua/>

7. ОЩАДБАНК [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.oschadnybank.com/ua/>

8. УКРЕКСІМБАНК [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.eximb.com/>

9. ДЕЛЬТА БАНК [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://deltabank.com.ua>

10. ПРОМІНВЕСТБАНК [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pib.com.ua>

References:

1. The official site of Reputation Capital Ukraine, "Value creation based on your corporate reputation", available at: http://www.reputationcapital.org/files/uploaded/RI_Client_Rus_short.pdf (Accessed 06 August 2014)

2. Kutsenko, K.V. (2012), "Reputational capital and its influence on competitiveness of banks", Visnyk of University of Banking of the National Bank of Ukraine, vol. 3, pp. 173—176.

3. Goryachuk, V.F Pankov, A.V. Kozlov, P.P. (2012), "Capitalization like a mechanism of uprising competitiveness of territory", Business Inform, vol. 11, pp. 83—86.

4. Gerasymovych, A.M. Bondarenko, V.V. (2008), "Evaluation of capital's value", Visnyk JDTU, vol. 3 (45), pp. 254—257.

5. The official site of NBU (2014), "Data of financial statements of banks of Ukraine", available at: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=64097 (Accessed 13 August 2014).

6. The official site of Privatbank, available at: <http://privatbank.ua/> (Accessed 12 August 2014).

7. The official site of OSCHADBANK, available at: <http://www.oschadnybank.com/ua/> (Accessed 13 August 2014).

8. The official site of UKREXIMBANK, available at: <http://www.eximb.com/> (Accessed 13 August 2014).

9. The official site of DEL'TA BANK, available at: <http://deltabank.com.ua> (Accessed 13 August 2014).

10. The official site of PROMINVESTBANK, available at: <http://www.pib.com.ua> (Accessed 13 August 2014).

Стаття надійшла до редакції 14.08.2014 р.

М. В. Калашник,
здобувач кафедри міжнародної економіки,
Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси

ДИНАМІКА ОСНОВНИХ ПОКАЗНИКІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

М. Kalashnik,
postgraduate student, Department of international economics, Cherkasy state technological university, Cherkasy

DYNAMICS OF MAIN INDICATORS OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY REGIONS OF UKRAINE

У статті досліджується динаміка основних показників зовнішньоекономічної діяльності регіонів України на сучасному етапі світового розвитку. Проаналізовано показники обсягу та інтенсивності міжнародної торгівлі регіонів України. До показників обсягу було віднесено обсяги експорту, імпорту, зовнішньоторгівельного балансу та зовнішньої торгівлі, до показників інтенсивності: експортну, імпорту та зовнішньоторгівельну квоти. Проаналізовано загальний рівень активності зовнішньоекономічної діяльності регіонів України. Виявлено значні відмінності у міжнародній торгівлі товарами та послугами як в регіональному розрізі так і на загальнонаціональному рівні. Здійснено групування регіонів України відповідно до рівня їх залежності від зовнішньої торгівлі. Досліджено основні тенденції розвитку зовнішньоекономічної діяльності регіонів України в глобальному контексті. Проаналізовано вплив світової фінансової кризи на динаміку обсягів вітчизняного імпорту та експорту.

The article investigates the dynamics of the main indicators of foreign economic activity of regions of Ukraine at the present stage of world development. The indicators of volume and intensity of international trade of regions of Ukraine are detailed analyzed. The volume indicators include exports, imports, trade balance of foreign trade and foreign trade volume of trade. The intensity indicators include export quota, import quota and the quota of foreign trade turnover. The overall assessment of the level of activity of foreign economic activities of the regions of Ukraine was analyzed. Significant differences in international trade in goods and services as in the regions and at the national level were found. According to the level dependence on foreign trade was formed groups of regions. The main trends in the development of foreign economic activities of the regions of Ukraine in modern global context were formulated. Impact of the global financial crisis on the domestic dynamics of imports and exports was analyzed.

Ключові слова: регіон, зовнішньоекономічна діяльність, показники обсягів та інтенсивності, імпорт, експорт, сальдо, зовнішньоторгівельний оборот, квота.

Key words: region, foreign economic activity, performance volume and intensity of trade, imports, exports, balance of foreign, trade turnover, quota.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах світового розвитку актуальності набуває дослідження зовнішньоекономічної діяльності регіонів. Це пов'язано з необхідністю забезпечувати розвиток економічного потенціалу регіонів та збільшення їх участі у міжнародних процесах. Зовнішньоекономічна діяльність відкриває нові можливості для регіонів та країни в цілому, що позначається на зростанні її конкурентоспроможності на світовому ринку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню основ та розробці методики аналізу зовнішньоекономічної діяльності присвячені праці І. Артеменко, І. Амеліної, М. Барановської, В. Гончаренко, А. Румянцева, Ю. Козака, Н. Логвінової, Н. Тюріна, О. Шкурупія та ін. [1—5]. Проте окремої уваги заслуговує аналіз зовнішньоекономічної діяльності регіонів України.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Завданнями статті є аналіз динаміки показників зовнішньоекономічної діяльності регіонів України та визначення основних тенденцій їх розвитку. Основними завданнями дослідження є аналіз показників обсягів та інтенсивності міжнародної торгівлі регіонів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Основними показниками обсягу міжнародної торгівлі є обсяги експорту, імпорту, зовнішньоторгівельного обороту та зовнішньоекономічного сальдо. Аналіз їх абсолютних значень здійснювався з 2006 по 2013 рр. з метою дослідження основних тенденцій розвитку зовнішньоекономічної діяльності регіонів України [6].

З 2006 по 2008 рр. загальний обсяг експорту товарів України зростав і становив 38367,7 і 66967,3 млн дол. США відповідно, у 2009 році відбулось його зниження до 39695,7, з 2010 по

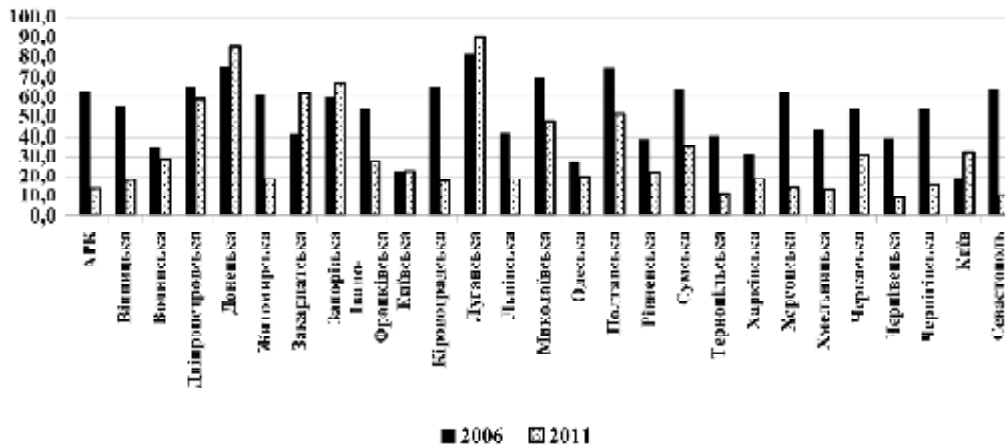

Рис. 1. Експортна квота товарів за регіонами України у 2006—2011 рр., (%)

2012 рр. — зростання до 68809,8, а у 2013 році — зниження до 63312,0. У 2006 році найбільший обсяг експорту товарів відмічено у Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Луганській областях та м. Києві. Станом на 2013 рік найбільший обсяг експорту товарів відмічено у Донецькій (12408,2 млн дол. США), Дніпропетровській (9795,3), Запорізькій (3678,5), Луганській (3544), Полтавській (2654,6) областях та м. Києві (12341,5). У 2006 році найменший обсяг експорту товарів відмічено у Тернопільській, Чернівецькій, Кіровоградській областях та м. Севастополі. З 2010 по 2013 рр. областями з найменшим показником експорту були Тернопільська, Херсонська, Чернівецька та м. Севастополь.

З 2006 по 2008 рр. загальний обсяг експорту послуг України зростав і становив 7505,5 і 11741,3 млн дол. США відповідно, у 2009 році — знизився до 9598,3, а з 2010 по 2013 зріс до значення 14509,2. У 2006—2008 рр. найбільші показники експорту послуг спостерігались у Дніпропетровській, Донецькій, Одеській областях та м. Києві. У 2010—2013 рр. до областей-лідерів долучається Харківська область, за цей період також відмічається поступове зростання цих показників. У 2006 р. найменші показники експорту послуг спостерігались у Житомирській (5,9 млн дол. США), Тернопільській (6,5), Черкаській (6,6), Чернівецькій (1,9), Чернігівській (3,8) областях, а у 2013 — у Кіровоградській, Черкаській, Чернівецькій та Чернігівській.

З 2006 по 2008 рр. загальний обсяг імпорту товарів України зростав і становив 45034,5 і 85535,3 млн дол. США відповідно, у 2009 році знизився до 45433,1, з 2010 до 2012 року зріс до 84658,1, а у 2013 році відбулось скорочення до 76964,0. У 2006 році найвищі показники імпорту товарів відмічено у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій областях та м. Києві. Станом на 2013 рік значення даного показника становили Дніпропетровська область — 5346,5, Донецька — 4053,8, Київська — 4734,8, Одеська — 3438,6, м. Київ 26672,9. У 2006—2008 рр. найнижчі показники імпорту товарів були у Кіровоградській, Тернопільській, Чернівецькій областях та м. Севастополі. У період з 2010 по 2013 роки областями з найнижчим значенням імпорту товарів залишались Кіровоградська, Херсонська, Чернівецькій області та м. Севастополь.

З 2006 по 2008 рр. загальний обсяг імпорту послуг України зріс з 3812,4 до 6468 млн дол. США, у 2009 році знизився до 5173,5, а з 2010 по 2013 роки зростав і становив 7649,3. У 2006—2008 рр. найбільший обсяг імпорту послуг спостерігався у Дніпропетровській, Донецькій, Одеській, Харківській областях та м. Києві. З 2010 по 2013 рік лідерами за імпортом послуг були Дніпропетровська, Донецька, Київська, Одеська області та м. Київ. З 2006 по 2008 рр. найменший обсяг імпорту послуг було відмічено у Житомирській, Кіровоградській, Тернопільській, Херсонській, Хмельницькій та Чернівецькій областях. У 2012—2013 рр. низькі показники спостерігались у Житомирській, Херсонській та Чернівецькій областях та м. Києві.

З 2006 по 2008 рр. загальне сальдо зовнішньої торгівлі товарами було від'ємним і складало -6666,8 та -18568 млн дол. США відповідно. У 2009 році воно дорівнювало -5737, а з 2010 по 2012 роки знову відбувалось його зростання до -15848,2, у 2013 році його значення було на рівні -13651,9. З 2006 по 2007 рр. найбільші показники сальдо зовнішньої торгівлі товарами були у Дніпропетровській, Донецькій і Кіровоградській областях. А у 2013 році у Дніпропетровській (4448,8), Донецькій (8354,4), Запорізькій (1918,6), Луганській (1694,1), Полтавській (1543) областях. Найвищі від'ємні показники сальдо зовнішньої торгівлі товарами у 2006 році спостерігались у Київській, Одеській областях і м. Києві. У 2013 р. у Київській (-2761), Львівській (-1364,2), Одеській (-1810,2) областях та м. Києві (-14331,3).

З 2006 по 2008 рік загальне сальдо зовнішньої торгівлі послугами України зростало з 3693,1 до 5273,3 млн дол. США, у 2009 році відбулось зниження до 4424,8, до 2011 року знову зростання до рівня 7557, у 2012 зниження до 6821,3, а у 2013 незначне зростання до 6859,9. З 2006 по 2010 рр. найвищі показники сальдо зовнішньої торгівлі послугами зафіксовано у АРК, Одеській областях та м. Києві. А у 2013 р. найвищий рівень даного показника було відмічено у АРК (445,8), Одеській області (908,1) та м. Києві (741,6). Найвищі від'ємні показники сальдо зовнішньої торгівлі послугами у 2006 році відмічено у Дніпропетровській, Сумській, Харківській областях, у 2012 — у Дніпропетровській (-42,7) та Полтавській (-118,6).

Зовнішньоторговельний оборот товарів України з 2006 по 2008 рік зріс з 83402,2 до 152502,61 млн дол. США, у 2009 році знизився до 85128,8, до 2012 року зріс до 153467,9, а у 2013 році відбулось зниження до 140276. Найвищі показники зовнішньоторговельного обороту товарів з 2006 по 2013 рр. спостерігались у Дніпропетровській, Донецькій областях та м. Києві. Найнижчі показники зовнішньоторговельного обороту товарів з 2006 по 2009 роки були у Кіровоградській, Тернопільській, Чернівецькій областях та м. Севастополі. Станом на 2013 рік низькі показники зовнішньоторговельного обороту товарів відмічено у Тернопільській (714,8), Херсонській (643,7), Чернівецькій (283,4) областях та м. Севастополі (203,2).

Зовнішньоторговельний оборот послуг України з 2006 по 2008 рр. зріс з 3693,1 до 18209,2 млн дол. США, у 2009 році знизився до 14771,9, з 2010 року знову почав зростати і у 2013 році становив 22158,5. Найвищі показники зовнішньоторговельного обороту послуг у 2006—2007 рр. були у Донецькій, Одеській областях та м. Києві. У 2013 р. лідерами за цим показником стали Дніпропетровська (1047 млн дол. США), Донецька (1217), Одеська (1423,7) області та м. Київ (6883,7). Найнижчі показники зовнішньоторговельного обороту послуг у 2006—2007 рр. спостерігались у Житомирській, Кіровоградській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій, Чернігівській об-

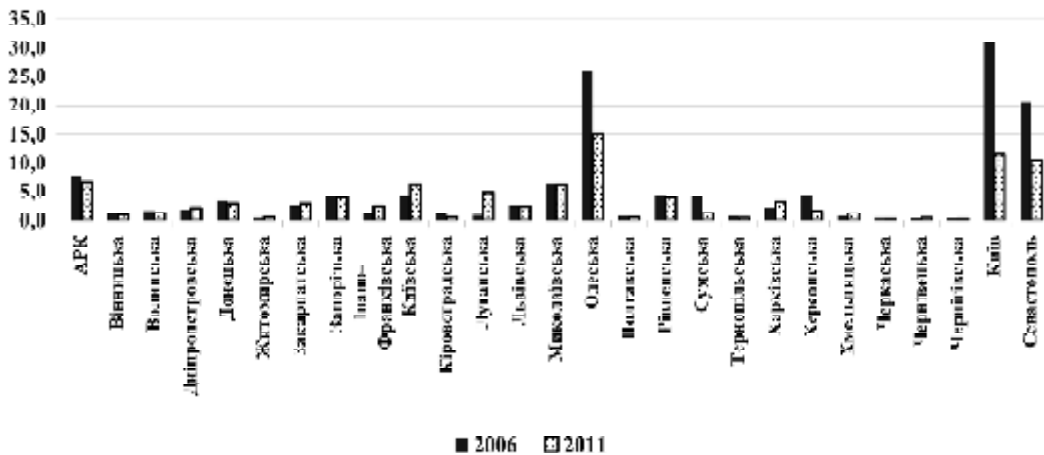

Рис. 2. Експортна квота послуг за регіонами України у 2006–2011 рр., (%)

ластях. У 2013 році значним відставанням відзначилась Чернівецька область.

Основними показниками інтенсивності міжнародної торгівлі є експортна квота, імпортна квота та зовнішньоторговельна квота. Аналіз їх абсолютних значень здійснювався з 2006 по 2011 рр. з метою дослідження основних тенденцій розвитку зовнішньоекономічної діяльності регіонів України [6].

Експортна квота товарів в Україні з 2006 по 2011 рік відрізнялась значним коливанням значень: 2006 р. — 46%, 2007 р. — 34,5%, 2008 р. — 37,2, 2009 р. — 33,8%, 2010 р. — 37,7%, 2011 р. — 41,8% (рис. 1).

Найбільше значення експортної квоти по товарам у 2006 році було у Донецькій, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Полтавській областях, у 2011 рр. у Дніпропетровській, Донецькій, Закарпатській, Запорізькій та Луганській областях. Найнижчі значення експортної квоти по товарам у 2006 році зафіксовано у Волинській, Київській, Одеській, Харківській областях та м. Києві. У 2011 р. — у АРК, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій областях та м. Севастополі.

Експортна квота послуг в Україні у 2006 році було 10,98%, з 2007 по 2008 рр. вона знизилась до 6,5%, а з 2009 по 2011 рр. зросла до 8,44% (рис. 2).

Найбільше значення експортної квоти по послугам у 2006 р. відмічено у АРК, Миколаївській, Одеській областях, м. Києві, м. Севастополі. У 2011 р. у АРК, Київській, Миколаївській, Одеській областях, м. Києві та м. Севастополі. Найнижчі значення експортної квоти по послугам у 2006 році у Житомирській, Черкаській, Чернівецькій та Чернігівській областях. У 2011 р. — у Полтавській, Тернопільській, Черкаській, Чернівецькій та Чернігівській областях.

Загальне значення імпоротної квоти товарів по Україні у 2006 році становило 65,9%, до 2009 року знизилось до 38,8%, а до 2011 року знову зросло до 50,5% (рис. 3).

Високі значення імпоротної квоти по товарам у 2006 р. зафіксовано у Волинській, Дніпропетровській, Закарпатській, Запорізькій, Київській областях та м. Києві. У 2011 р. — у Закарпатській, Київській, Львівській, Одеській областях та м. Києві. Низькі значення імпоротної квоти по товарам у 2006 р. були у АРК, Вінницькій, Житомирській, Кіровоградській, Тернопільській областях та м. Севастополі. У 2011 р. — у Вінницькій, Кіровоградській, Херсонській, Чернівецькій області та м. Севастополі.

Загальне значення імпоротної квоти послуг у 2006 р. зафіксовано на рівні 5,58%, у 2007 році зниження до 3,49, до 2009 р. зростання до 4,41, а до 2011 р. зниження до 3,8% (рис. 4).

Високий рівень імпоротної квоти по послугам у 2006 р. був у Вінницькій, Одеській, Сумській областях, м. Києві та м. Севастополі. У 2011 р. — у Дніпропетровській, Київській, Одеській, Сумській, Харківській областях та м. Києві. Низький рівень імпоротної квоти по послугам у 2006 році був у АРК, Житомирській, Кіровоградській, Тернопільській та Хмельницькій областях. У 2011 р. — у Житомирській, Кіровоградській, Тернопільській, Херсонській, Хмельницькій та Чернівецькій областях.

Загальне значення зовнішньоторговельної квоти товарів у 2006 р. становило 61 %, у 2007 р. знизилось до 38,5, у 2008 р. зросло до 42,4, у 2009 р. знизилось до 36,3, а до 2011 р. зросло до 46,2% (рис. 5).

Високі значення зовнішньоторговельної квоти товарів у 2006 р. були у Дніпропетровській, Донецькій, Закарпатській, Запорізькій, Луганській областях та м. Києві. У 2011 р. — у Донецькій, Закарпатській, Запорізькій областях та м. Києві.

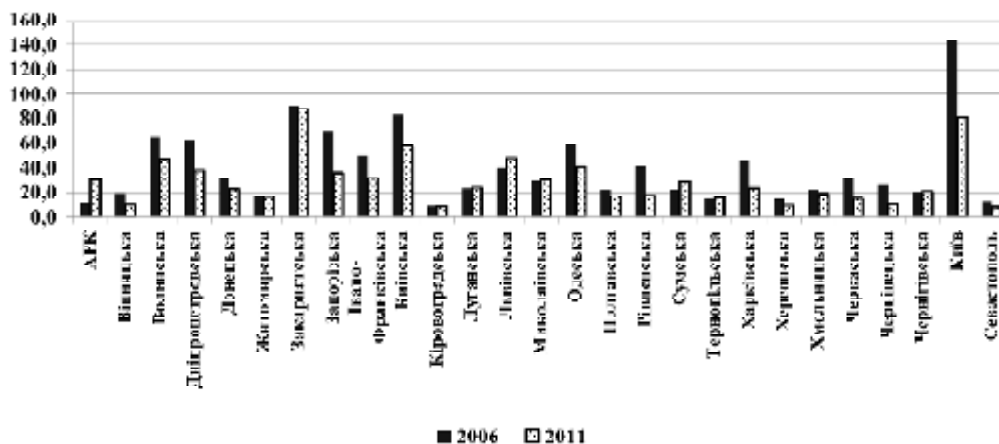

Рис. 3. Імпортна квота товарів за регіонами України у 2006–2011 рр., (%)

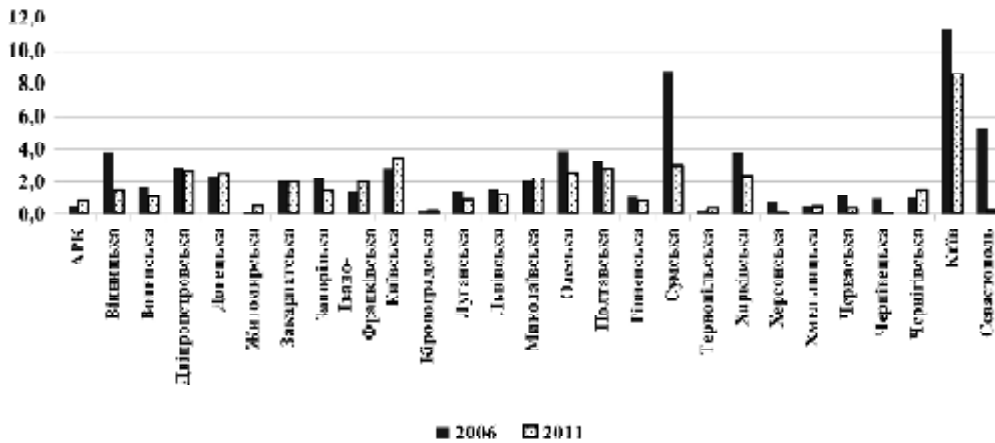

Рис. 4. Імпортна квота послуг за регіонами України у 2006—2011 рр., (%)

Низькі значення зовнішньоторговельної квоти товарів у 2006 р. були у АРК, Кіровоградській, Тернопільській, Херсонській областях та м. Севастополі, у 2011 р. — у Кіровоградській, Тернопільській, Чернівецькій областях та м. Севастополі.

Загальна зовнішньоторговельна квота по послугам у 2006 р. становила 8,3%, у 2007 р. знизилась до 4,9, а до 2011 р. зростає до 6,13% (рис. 6).

Найвищі значення зовнішньоторговельної квоти послуг у 2006—2011 рр. були у Одеській області, м. Києві та м. Севастополі. Низькі значення зовнішньоторговельної квоти послуг у 2006 р. відмічено у Житомирській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій та Чернігівській областях, у 2011 р. — у Житомирській, Кіровоградській, Тернопільській, Черкаській та Чернівецькій областях.

На основі проведеного аналізу показників обсягу зовнішньої торгівлі регіонів України за 2006—2013 роки можна зробити висновок про значний вплив зовнішньоекономічної діяльності на економіку країни в цілому та на економіку регіонів зокрема. Щодо ролі регіонів у сфері розвитку зовнішньої торгівлі, то вона наступна. Зростаюча динаміка експорту товарів у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Полтавській областях та м. Києві, спадна — у Тернопільській, Херсонській, Чернівецькій областях та м. Севастополі. Зростаюча динаміка експорту послуг у Дніпропетровській, Донецькій, Київській, Одеській, Харківській областях та м. Києві, спадна — у Кіровоградській, Чернігівській, Чернівецькій областях.

Зростаюча динаміка імпорту товарів у Дніпропетровській, Донецькій, Київській, Одеській областях та м. Києві, спадна — у Кіровоградській, Херсонській, Чернівецькій областях та м. Севастополі. Зростаюча динаміка імпорту послуг у Дніпропет-

ровській, Донецькій, Київській, Одеській областях та м. Києві, спадна — у Житомирській, Херсонській, Чернівецькій областях та м. Севастополі.

Високе позитивне сальдо зовнішньої торгівлі товарами у Дніпропетровській, Донецькій, Луганській, Запорізькій та Полтавській областях, високе негативне — у Київській, Львівській, Одеській областях та м. Києві. Високе позитивне сальдо зовнішньої торгівлі послугами у АРК, Одеській області та м. Києві, високе негативне — у Дніпропетровській та Полтавській областях.

Високий обсяг зовнішньоторговельного обороту товарів у Дніпропетровській, Донецькій областях та м. Києві, низький — у Кіровоградській, Тернопільській, Херсонській, Чернівецькій областях та м. Севастополі. Високий обсяг зовнішньоторговельного обороту послуг у Дніпропетровській, Донецькій, Одеській областях та м. Києві, низький — у Кіровоградській, Тернопільській, Чернівецькій областях та м. Севастополі.

На основі проведеного аналізу показників інтенсивності зовнішньої торгівлі регіонів України за 2006—2011 роки можна зробити наступні висновки: значення показника експортної квоти товарів показує високий ступінь залучення до світової економіки, показник експортної квоти товарів — низький; значення показника імпорتنної квоти товарів показує високий ступінь імпорتنної залежності, показник імпорتنної квоти послуг — низький; значення зовнішньоторговельної квоти товарів свідчить про середній рівень залежності від світової торгівлі, значення зовнішньоторговельної квоти послуг — низький.

Щодо ролі регіонів України у інтенсивності зовнішньої торгівлі, то вона наступна. Високий рівень експортної квоти товарів відмічено у Дніпропетровській, Донецькій, Закарпатській,

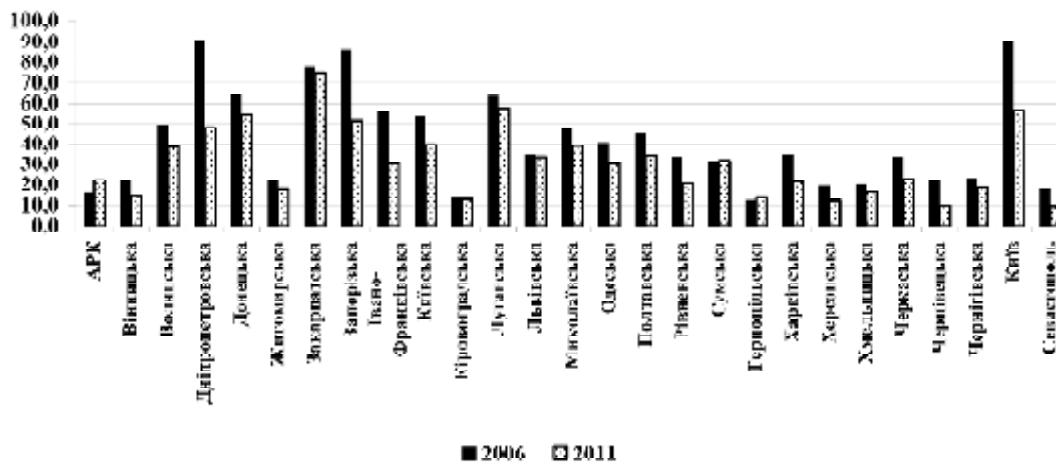

Рис. 5. Зовнішньоторговельна квота товарів за регіонами України у 2006—2011 рр., (%)

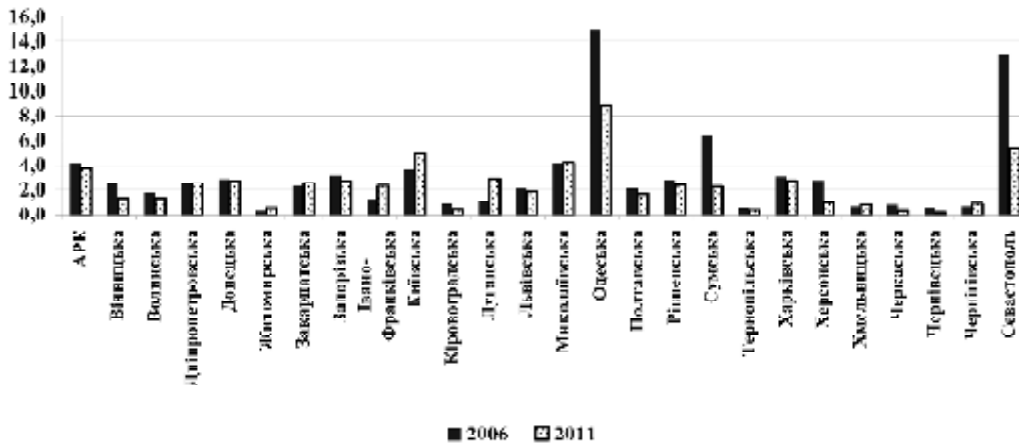

Рис. 6. Зовнішньоторговельна квота послуг за регіонами України у 2006–2011 рр., (%) (м. Київ 21 % та 10% відповідно)

Луганській та Запорізькій областях, низький — у АРК, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій областях та м. Києві. Високий рівень експортної квоти послуг зафіксована у АРК, Київській, Миколаївській, Одеській областях, м. Києві та м. Севастополі, низький — у Тернопільській, Черкаській, Чернівецькій та Чернігівській областях.

Високий рівень імпоротної квоти по товарам був у Закарпатській, Київській, Львівській, Одеській областях та м. Києві, низький — у АРК, Вінницькій, Кіровоградській, Херсонській, Чернівецькій областях та м. Севастополі. Високий рівень імпоротної квоти по послугам був у Дніпропетровській, Київській, Одеській, Сумській, Харківській областях та м. Києві, низький — у Житомирській, Кіровоградській, Тернопільській, Херсонській, Хмельницькій та Чернівецькій областях.

Станом на 2006 р. на основі аналізу зовнішньоторговельної квоти товарів до групи регіонів з високою залежністю від зовнішньої торгівлі віднесено: Дніпропетровську, Волинську, Донецьку, Закарпатську, Івано-Франківську, Київську, Луганську, Миколаївську, Полтавську області та м. Київ, з низькою — Тернопільську область, всі інші регіони — до групи регіонів з середньою залежністю. У 2011 р. до групи регіонів з високою залежністю відносяться Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Луганська області та м. Київ, з низькою — Херсонська, Чернівецька області та м. Севастополь, всі інші регіони — до групи регіонів з середньою залежністю.

Станом на 2006 р. на основі аналізу зовнішньоторговельної квоти послуг до групи регіонів з середньою залежністю від зовнішньої торгівлі віднесено: Одеську область та м. Київ, всі інші регіони — до групи регіонів з низькою залежністю. У 2011 р. всі регіони України віднесено до групи регіонів з низькою залежністю.

ВИСНОВКИ

Таким чином, на основі проведеного дослідження показників обсягів та інтенсивності зовнішньої торгівлі можна зробити загальний висновок про важливу роль зовнішньої торгівлі у розвитку України та її регіонів. На розвиток зовнішньоекономічної діяльності України та її регіонів вагомий вплив мають світові тенденції розвитку, зокрема фінансово-економічні кризи.

Загальними тенденціями розвитку зовнішньоекономічної торгівлі регіонів України є загальне перевищення імпорту над експортом, більше абсолютне значення обсягів торгівлі товарами ніж послугами, від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами, додатне сальдо зовнішньої торгівлі послугами. До світової економіки регіони України у більшій мірі залучені торгівлею товарами ніж послугами, слід відмітити високий ступінь імпоротної залежності торгівлі товарами та низький ступінь імпоротної залежності торгівлі послугами. Зовнішня торгівля регіонів Ук-

раїни характеризується середньою залежністю у сфері торгівлі товарами та низькою — у сфері торгівлі послугами.

З метою поліпшення ситуації у сфері зовнішньоекономічної діяльності регіонів України необхідне підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів з метою заміщення імпорту та активний розвиток сфери послуг як основи для подальшого розвитку зовнішньої торгівлі. Крім цього більш детального аналізу потребує дослідження структури зовнішньої торгівлі для більш точної характеристики наведених тенденцій розвитку.

Література:

1. Амеліна І.В. Міжнародні економічні відносини: навч. посіб. / Амеліна І.В., Попова Т.Л., Владимиров С.В. — К.: ЦУЛ, 2013. — 256 с.
2. Міжнародна торгівля: підручник. / За ред. Козака Ю.Г., Логвінової Н.С., Барановської М.І. — К.: ЦУЛ, 2011. — 512 с.
3. Рум'янцев А.П., Рум'янцева Н.С. Зовнішньоекономічна діяльність: навч. посіб. / — К.: ЦУЛ, 2012. — 296 с.
4. Тюріна Н.М. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств: навч. посіб. / Н.М. Тюріна. — К.: ЦУЛ, 2013. — 408 с.
5. Шкурупій О.В., Гончаренко В.В., Артеменко І.А. та ін. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства: навч. посіб. / За заг. ред. Шкурупія О.В. — К.: ЦУЛ, 2012. — 248 с.
6. Статистичний збірник "Регіони України" / Держ. ком. статистики України; [за ред. Осауленка О.Г.]. — Київ: Держкомстат України. — 2013: [у 2 ч.], Ч. 2. — 2013. — С. 16—24.

References:

1. Amelina, I.V. Popova, T.L. Vladymyrov, S.V. (2013), Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny [International Economic Relations] [Text]: navch. posib. Kiev: TsUL. 256 p.
2. Kozak, Yu. H. Lohvinova, N. S. Baranovska, M. I. (2011), Mizhnarodna torhivlia [International Trade] [Text]: Pidruchnyk, Kiev: TsUL. 512 p.
3. Rum'iantsev A. P., Rum'iantseva N. S. (2012). Zovnishn'oeconomichna diial'nist' [Foreign Economic Activity] [Text]: navch. posib.. Kiev: TsUL. 296 p..
4. Tiurina, N. M. (2013) Zovnishn'oeconomichna diial'nist' pidpriemstv [Foreign trade enterprises] [Text]: navch. posib.. Kiev: TsUL. 408 p.
5. Shkurupij, O.V. Honcharenko, V.V. Artemenko, I.A. and at. (2012), Zovnishn'oeconomichna diial'nist' pidpriemstva [Foreign trade company] [Text]:navch. posib. . Kiev: TsUL. 248 p.
6. State Statistics Committee of Ukraine, Ed. Osaulenko O. G. (2013), "Statystychnyy zbirnyk "Rehiony Ukrayiny" [Statistical Yearbook "Regions of Ukraine"], State Statistics Committee of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2014 р.

УДК 336.6

Н. В. Проць,
аспірант, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана

АНАЛІЗ МОДЕЛЕЙ ПОБУДОВИ СИСТЕМИ БЮДЖЕТУВАННЯ В КОМЕРЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

N. Prots,
postgraduate student, Kyiv National Economic University named after Hetman

ANALYSIS MODEL CONSTRUCTION OF BUDGETING IN COMMERCIAL ENTERPRISES

У статті розглянуто моделі побудови систем бюджетування. Виділяють такі види моделей бюджетування: "мозаїчне", скорочена модель, модель бюджетування товарно-матеріальних потоків, модель, що реалізує лінійне планування на основі ключових вихідних показників, Profit-Target система, бюджетування фінансових потоків, модель бюджетів "Звіту про прибутки і збитки", балансова модель бюджетів, індивідуальна модель комплексного бюджетування, універсальна бюджетна модель, повної системи бюджетування на основі "Мастер-бюджету", функціонально-орієнтоване, цільове бюджетування або програмно-цільове, проектно-орієнтоване, процесно-орієнтоване, бюджетування за видами діяльності/ продуктами, інвестиційне, стратегічне. При аналізі даних систем, можна стверджувати, що прослідковується тенденція переходу від класичного бюджетування руху грошових коштів, звіту про прибутки та збитки за ЦФО, ЦФВ, МВВ, проектами, підрозділами, бізнес-процесами до безбюджетних варіантів моделей, де здійснюється оцінка ефективності за певними індивідуальними показниками (KPI, тощо). Проблеми, які необхідно передбачати для створення найбільш досконалої системи бюджетування, є такі: пов'язані з формуванням фінансової структури, розподілом грошових потоків і показників, визначаючих фінансовий результат; фокусуванням лише на руху грошових коштів або тільки формування собівартості і прибутку, відсутність розподілу на постійні та змінні витрати, включення інвестиційних витрат до операційної діяльності, не ув'язка зі стратегією та KPI, не ув'язка з системою мотивації, надлишкова деталізація статей, консолідація бюджетів групи компаній без виключення внутрігрупових оборотів, необгрунтованість трансфертних цін і тарифів, відсутність багатосценарного підходу, делегування фінансовій службі планування всіх бюджетів, надмірна централізація оперативних рішень, відсутність ковзного бюджетування; перевантаженість звітності зайвою інформацією; відсутність індикаторів для виявлення "вузьких місць"; досягнення оперативних цілей на шкоду досягненню стратегічних цілей тощо.

The article describes the model construction budgeting. There are the following types of budgeting models: "mosaic", reduced models, budgeting inventory flow model that implements linear planning based on key benchmarks, Profit-Target system, budgeting of cash flow, budget model "Profit and Loss", balance budgets model, individual model of comprehensive budgeting, universal budget model, comprehensive budgeting system based on the "Master budget", performance-based budgeting, budgeting or software-based, project-oriented, activity-based budgeting, budgeting activities / products, investment, strategic. Doing the analysis of these systems, we should notice the evident tendency of transition from the traditional budgeting cash flow, profit and loss for the CFA, TSFV, MVI, projects, departments, business processes to beyond-budgeting model variants, where the evaluation of the effectiveness on certain individual indicators (KPIs, etc.). The main problems, which appears in creation of the most perfect system of budgeting are: organization of financial structure, the distribution of cash flows and performance indicators; focus only on cash flow or just forming costs and profits, absence division into fixed and variable costs, including investment costs for operational activity, not linking with strategy and KPIs, non-availability linkage system of motivation, excessive detail articles, fiscal consolidation group companies without exception intra group turnover, baselessness transfer pricing and tariffs, non-availability many scenario approach, delegation of planning all budgets to Financial Services, excessive centralization of operational decisions, non-availability of "rolling" budgeting; Reporting congestion reporting by unnecessary information; non-availability of indicators to identify "bottlenecks"; achieving the operation targets with loss of strategic goals, and etc.

Ключові слова: система бюджетування, модель бюджетування, Звіт про рух грошових коштів, звіт про прибутки та збитки, ключові показники ефективності, мастер-бюджет, ЦФО, ЦФВ, проектно-орієнтоване бюджетування, процесно-орієнтоване бюджетування, стратегічне та інвестиційне бюджетування.

Key words: system of budgeting, budgeting model, cash flow statement, profit and loss statement, key performance indicators, master budget, CFA, TSFV, project-oriented budgeting, activity-based budgeting, strategic and investment budgeting.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Виявлення й аналізу проблем формування та функціонування систем бюджетування різних підприємств і холдингових структур присвячено чимало досліджень.

Разом з тим актуальна конкретизація та систематизація "вузьких місць" бюджетування в контексті вивчення бюджетування як універсальної технології в системі управління фінансами.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ З ПРОБЛЕМИ

Протягом останніх років теоретико-практичним аспектам систем бюджетування присвячена значна кількість публікацій. Вагомий внесок у дослідженні процесу бюджетування зробили такі вітчизняні та зарубіжні науковці: Білик М.Д., Терещенко О.О., Хруцький В.Є., Мельник О.Г., Бримсон, Джеймс, Джай К. Шим, Джойл Г. Сігел та інші. Найбільшу увагу бюджетуванню приділяють зарубіжні вчені, тому що значно більший досвід впровадження та функціонування бюджетування на іноземних підприємствах. Однак для дослідження практики побудови системи бюджетування необхідно користуватися практичними матеріалами, які використовують іноземні компанії, та їх досвід реалізації у вітчизняній економіці.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідити особливості побудови систем бюджетування та виявити уніфіковане коло проблем, що дозволяють поліпшити модель бюджетування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Для традиційного бюджетування модель системи бюджетування залежить від фінансової структури. Аналіз показав, що в ряді випадків фінансова структура формується формально або виключно як довідник об'єктів бюджетування в повній відповідності з організаційною структурою, і таким чином виконує обмежені функції. Так, не правильно чи взагалі не визначається статус підрозділів як центрів фінансової відповідальності, що не дозволяє використовувати можливості бюджетування як технології управління в повному обсязі, зокрема, будувати систему мотивації відповідно до досягнутих фінансових результатів. У більш продвинутих концепціях бюджетування модель бюджетування базується вже не на фінансовій структурі, а в залежності від характеристики потоків витрат. Так, наприклад, світова холдингова будівельна компанія "Сіка" має таку стандартизовану схему, за якою будується моделі бюджетування в кожній країні, де представлені підприємства холдингу (рис. 1). Відмінностями від класичної моделі побудови системи бюджетування на даному прикладі, є те, що облік витрат здійснюється не лише за центрами фінансової відповідальності, а і за центрами прибутку та за центрами продуктів. Так, у 2012 році в холдингу "Сіка" була проведена реорганізація системи бюджетування, в результаті чого аналіз почав здійснюватися в розрізі ефективності певних продуктів, а не напрямів діяльності, та ефективності кожного процесу в цілому. Оскільки модель побудови системи - це певний набір алгоритмів та методів побудови певної системи, можна лише визначати певні східні властивості, на основі яких викоремлювати певні моделі, при цьому модель бюджетування для кожного підприємства є унікальною.

Провівши порівняльний аналіз специфік побудови більш ніж 30 підприємств різних галузей, можна

дійти, що існує близько 18 моделей побудови систем бюджетування, детальна характеристика з якої представлена у вигляді таблиці 1, де зазначені переваги та недоліки такої.

Отже, провівши аналіз особливостей побудови систем бюджетування, крім зазначених характеристик систем бюджетування, необхідно також додати основні загальні недоліки та помилки, з якими стикаються підприємства. Найбільш серйозною методологічною помилкою, що набула поширення на багатьох підприємствах і в групах компаній, є формування бюджетної моделі без чіткого поділу грошових потоків і показників, що визначають фінансовий результат, а також бюджетних моделей, що відображають тільки рух грошових коштів або тільки формування собівартості і прибутку. Наприклад, в іншому будівельно-виробничому холдингу "AAAA" при плануванні БДР грошові кошти, одержувані за інвестиційними договорами, включалися до складу виручки, що істотно спотворювало фінансовий результат. При проведенні план / факт аналізу систематично відзначалися суттєві розбіжності, бо надходження від інвесторів не беруть участь у формуванні прибутку за правилами бухгалтерського обліку, тобто ці кошти повинні бути відображені тільки в БДДС. Подібні методологічні помилки виявлені і в групі компаній ТОВ "XXXX", в якій виручка від реалізації визначалась незалежно від умов договорів при надходженні коштів на рахунок, а не при підписанні актів виконаних робіт (наданих послуг). При визначенні фінансового результату роботи ЦФО за квартал враховувались не всі показники доходів, зокрема, неоплачена дебіторська заборгованість його занижувала, а отриманий аванс завищував. Аналізуючи ряд інших компаній, необхідно зазначити, що суттєвою помилкою є формування виручки в БДР для цілей визначення прибутку відбувається "касовим" методом, для чого використовується аналітичний розріз, що відображає часовий інтервал, до якого відноситься надходження грошових коштів (3, 2 і 1 місяць до і після платежу). При цьому у результаті помилкового розрахунку прибутку складається така ситуація, коли, наприклад, підсумок роботи за квартал доводиться коректувати і враховувати необгрунтовано виплачені премії при підведенні підсумків в наступному кварталі. Якщо аналізувати моделі побудови нафтопереробних заводів (НПЗ), досвід показує що система бюджетування на таких підприємствах орієнтована тільки на управління фінансовим результатом в короткостроковому періоді. В таких системах велика кількість бюджетів, більше двадцяти, зазвичай, що дозволяють сформувати фінансовий результат у вигляді маржинального прибутку, який по суті є аналогом прибутку до сплати відсотків, податків і амортизації (EBITDA).

Аналіз енергетичного холдингу "ЙЙЙЙ", в якій бюджетна модель відображає тільки формування прибутку і включає "Кошторис витрат на виробництво і реалізацію продукції (послуг)" і "Бюджет прибутків і збитків", повністю відповідає структурі бухгалтерського "Звіту про прибутки і збитки", не передбачає розподіл витрат на постійні та змінні, тоб-

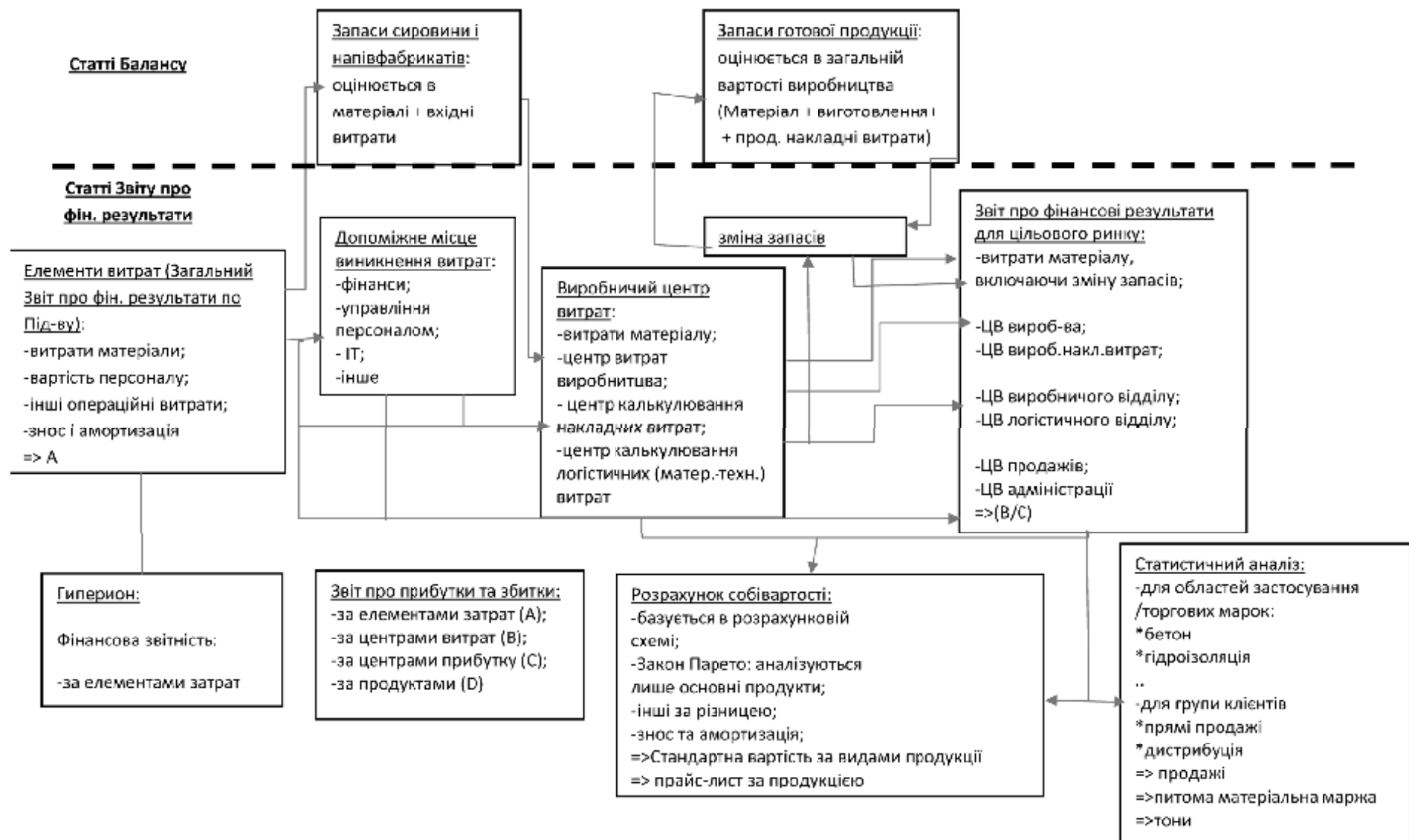

Рис. 1. Модель побудови системи бюджетування холдингу "Сіка" на основі потоку витрат

Таблиця 1. Бюджетні моделі та їх характеристики

№	Вид бюджетної моделі	Деталі	Новація
1	«Матрично-бюджетування» першим бюджетуванням, яке історично виникло і по сьогоднішній день є поширеною системою лінійним. В останню його використовувати вкрай важко. Його суть полягає в відокремленому розробленні бюджетних статей для окремих підрозділів підприємств, для відділу продажів-зв'язків з клієнтами, для бухгалтерії - вихідних витрат на виплату зарплатної плати, відділу закупівель-введення витрат на закупівлю матеріальних ресурсів і інвентарів, адміністративних витратів (т.ч.) з подальшим зведенням в загальну таблицю витрат [6]	Проста історична і використана з управлінням	Низька достовірність наданих показників в якості проміжного підсумку саме через відсутність системності та цілісності розробки
2	Скорочена модель бюджетування [4] або модель бюджетування окремих областей підприємства [4] діяльність є найбільш простим іх мета - надати керівництву підприємства інформацію про адекватні для контролю області діяльності підприємства [11]. Так, модель зокрема виступає від одного до декількох витратних або натурально-вартісних бюджетів. Для покращення і виробничої діяльності, таблиця бюджетів традиційно є більшою таблицею і виробничою	Підприємство окремо розглядає певні, при цьому в окремих областях діяльності підприємства, найбільш актуальні для управління підприємства контролює, об'єктивне функціонування моделі, за допомогою певних частин бюджетів і за потреби змінює цілісність таблиці	Підприємство окремо розглядає певні, при цьому в окремих областях діяльності підприємства, найбільш актуальні для управління підприємства контролює, об'єктивне функціонування моделі, за допомогою певних частин бюджетів і за потреби змінює цілісність таблиці
3	Модель бюджетування товарно-матеріальних потоків дозволяє створити найбільш адекватну для підприємства показавкою-проблемності / результативності основної діяльності. Результуючим бюджетом даної моделі є «Бюджет Окремих Діяльностей» (БОД). Структура БОД розкриває структуру цілового формування доходів підприємства з основної діяльності, окремих доходів і витрат (буджетів), по різних статтях і на основі яких створюється таблиця витрат або бюджетів окремих областей підприємства і виробничої діяльності за період [11]	Низька складність і простота заповнення таблиці, яка вимагає використання певних параметрів бюджету, контролює та управлінням підприємства, найбільш актуальні для управління підприємства контролює, об'єктивне функціонування моделі, за допомогою певних частин бюджетів і за потреби змінює цілісність таблиці	Низька складність і простота заповнення таблиці, яка вимагає використання певних параметрів бюджету, контролює та управлінням підприємства, найбільш актуальні для управління підприємства контролює, об'єктивне функціонування моделі, за допомогою певних частин бюджетів і за потреби змінює цілісність таблиці
4	Бюджетна модель, що реалізує лінійне планування на основі ключових вихідних показників [6] Бюджетна модель складається з декількох таблиць, які представляють величини виробничого потенціалу, швидкості задоволення витрат, адміністративні витрати, витрати на маркетинг і рекламу. В результаті розроблюється таблиця бюджетних показників, дохід, бюджетний прибуток до оподаткування, окремий прибуток бюджетних показників і використаних матеріальних ресурсів, доходу на підприємстві, використаних матеріальних ресурсів (без амортизації). Найважливіше таким показником є величина витрат на виробництво продукції, яка враховує витрати на постійні адміністративні витрати і витрати на виробництво продукції, адміністративні витрати в період планування, особливої важливості має розроблення показників і т.д. Відповідно аналітичних методів розроблюються показники доходів і витрат за всіма видами діяльності (продуктами і підприємствами) [6]	Проста і використана модель, дана модель може бути ефективною тільки для окремих показників, особливо, при певних умовах до виробничої діяльності	Складність і простота заповнення таблиці, яка вимагає використання певних параметрів бюджету, контролює та управлінням підприємства, найбільш актуальні для управління підприємства контролює, об'єктивне функціонування моделі, за допомогою певних частин бюджетів і за потреби змінює цілісність таблиці
5	Роль-Таргет система. Найбільш поширена в даний час система, що планується розробити в розробку бюджетних показників і використаних матеріальних ресурсів, доходу на підприємстві, використаних матеріальних ресурсів (без амортизації). Найважливіше таким показником є величина витрат на виробництво продукції, яка враховує витрати на постійні адміністративні витрати і витрати на виробництво продукції, адміністративні витрати в період планування, особливої важливості має розроблення показників і т.д. Відповідно аналітичних методів розроблюються показники доходів і витрат за всіма видами діяльності (продуктами і підприємствами) [6]	Група моделей планування, дозволяє виконати зміни в бюджеті, який є найбільш актуальним для управління підприємства, найбільш актуальні для управління підприємства контролює, об'єктивне функціонування моделі, за допомогою певних частин бюджетів і за потреби змінює цілісність таблиці	Складність і простота заповнення таблиці, яка вимагає використання певних параметрів бюджету, контролює та управлінням підприємства, найбільш актуальні для управління підприємства контролює, об'єктивне функціонування моделі, за допомогою певних частин бюджетів і за потреби змінює цілісність таблиці
6	Бюджетування фінансових потоків - найважливіша модель, результатом бюджетом є «Бюджет Руху Грошових Коштів» (БРК). Мета його складання-управління платіжними потоками (співвіднести) підприємства	Вирозраховує за рахунок величезної кількості бюджетів і звітів між ними, відносності показників і витрат звітність підприємства, може бути складеною тільки для компанії, що розвивається, до управління підприємствам бізнесу, як управління підприємствами або підприємствами	Не оскільки управління прибутком і вартістю грошей. У період складання може протиставити до грошових потоків. Складений лише на певному етапі, з часом стає важко розробити
7	Комплексна модель бюджетів «лінійно-прибуток» і «лінійно-вартісний» бюджет (ЛПР, БРК) Управлінський бюджет компанії [1]	Складна система і простота заповнення таблиці, яка вимагає використання певних параметрів бюджету, контролює та управлінням підприємства, найбільш актуальні для управління підприємства контролює, об'єктивне функціонування моделі, за допомогою певних частин бюджетів і за потреби змінює цілісність таблиці	Уважно, складна система лінійно-вартісний і лінійно-прибуток; як і грошових потоків по руху витратів, це означає, що витрати і прибуток повинні бути пов'язані між собою, особливо, при певних умовах до виробничої діяльності
8	Бюджетна модель бюджетів, що розробляється в тому, що рух по бюджету-бюджету, будь-які натурально-вартісний, БРК, БРК, який, аналітично-бухгалтерський провідний і який, другий бюджет. Бюджетна модель бюджетів будується за принципом подвійного запису [6]	Складна бізнес-плановість, яка просторова і найбільш актуальна, перші етапи, при цьому, як і для компанії, яка розвивається, до управління підприємствами бізнесу, як управління підприємствами або підприємствами	Важливо, складна система лінійно-вартісний і лінійно-прибуток; як і грошових потоків по руху витратів, це означає, що витрати і прибуток повинні бути пов'язані між собою, особливо, при певних умовах до виробничої діяльності
9	Інтегрована модель комплексного бюджетування [11], комплексна модель [4] Глобальна особливості комплексного бюджетування полягає в тому, що підприємство розробляє бюджет, з певними призначеннями-функціональними бюджетами для різних областей діяльності (заводів, підприємств, проектів)	Модель може бути використана для компанії, яка розвивається, до управління підприємствами бізнесу, як управління підприємствами або підприємствами	Складна система лінійно-вартісний і лінійно-прибуток; як і грошових потоків по руху витратів, це означає, що витрати і прибуток повинні бути пов'язані між собою, особливо, при певних умовах до виробничої діяльності

10	Універсальна бюджетна модель. Охоплює всі підприємства, однак є більш простою з точки зору розробки та функціонування. Алгоритм подовжені: 1) Розробка бюджетної структури: визначення перетіку статей БДР і БРТГ, формування фінансової структури з обсягу фінансових показників підприємств підприємства (управління доходами, витратами, прибутком та ін.). 2) Зіставлення статей зведених бюджетів та ЦФО, тобто створення операційних БДР по кожному центру відповідальності. 3) Формування операційних БРТГ у випадку, якщо ЦФО можуть управляти платежами в рамках своєї діяльності. За цією схемою сума результатів та чистих грошових потоків за елементами фінансової структури дає відповідно фінансовий результат і чистий грошовий потік відповідно в цілому по організації [11].	Висока швидкість розробки та впровадження, особливо для багато профільних підприємств або для груп компаній з великою диверсифікованою продукцією, що випускаються; можливість відшкодувати витрати обліку внутрішнього обороту; Швидкість планування та консолідації фактичних даних	Відсутність функціональних планів (або їх вилучення вартісних документів), завдяки зв'язній єдиній планів підприємства по основним функціональним областям.
11	Вирощування повної системи бюджетування в організації повільно у формуванні та зв'язано майстер-бюджету, який являє собою систему взаємопов'язаних операційних і фінансових бюджетів [8]	Може бути корисний при використанні ЦФО, ЦВВ або МВВ	Завдяки, компанії не можуть імплементувати відмінності між ЦФО, ЦВВ та МВВ. Необхідно використовувати схему розпізнавання за Хрущовим
12	Функціонально-орієнтоване бюджетування повільно в тому, що центрами відповідальності є функціональні підрозділи [3]	Складно впровадити цю модель, на основі якої побудовується план дій. Доцільно використовувати більше в не комерційних/державних організаціях	На аналізі причин, продуктів, функцій та ліній на ефективності побудови підрозділу, не використовує переваги класного бюджетування (БРТГ і т.д.)
13	Цільове бюджетування або програмно-цільове бюджетування. Елементами планових витрат і отриманих значущих результатів. [3; 12]	Застосовується в управлінні центральними і децентралізованими організаціями підприємств державних фінансів. Де можуть бути реалізовані програми	Існують невирішені методичні проблеми, повільно, повільно, повільно в критерії результативності, вимірювання безпосередніх і кінцевих результатів. Не доцільно для компаній малого та середнього бізнесу, та компаній, які розвиваються на ринкових умовах
14	Проектно-орієнтоване бюджетування відрізняється тим, що центрами відповідальності є проекти, а не функціональні підрозділи [14]	Ефективне застосування в управлінні проектно-орієнтованим бізнесом (ІТД, проєкти, будівництво, консалтингові компанії)	Застосування моделі проектно-орієнтованого бюджетування на об'єктах, якщо не характерна проектна структура, невиправдано ускладнює управління, оскільки не завжди вдається оцінити внесок проекту і особливо процесу у створення цінності
15	Процесно-орієнтоване бюджетування (activity-based budgeting-ABB) [2; 9; 10] Основні відмінності процесного підходу до управління підприємством зводяться до наступного: • діяльність компанії організується навколо процесів; • успіх підприємства обумовлений процесами створення цінностей, а не безпосередньо вартісними фінансовими; • управління процесами спрямовано на задоволення клієнта; • резерви компанії укладені в удосконаленні процесів; • імплементується тільки оптимізацій процесів	Модель дає позитивний результат, якщо є об'єктивна основа для виділення процесів і оцінки їх вартості	Доступно витрати. Необхідно багато часу для автоматизації, без якої система не буде функціонувати, навко визначити пост-драйвери для кожного процесу, не враховувати витрати і грошові кошти, баланси, бюджети як такі в класичному розумінні, і тому можливі лише як наступна ланка після досягнення цінності управління організацією бюджетування з достовірним зв'язанням бухгалтерського обліку
16	Бюджетування за видами діяльності, продуктами. В якості об'єкта бюджетування не більше існують певний вид діяльності, який розглядається як складова частина бізнес-процесу [7]	Має суттєві обмеження для підприємств, які мають до 10 видів діяльності і більше, оскільки бюджетування припиняє втрачати свою актуальність.	Може бути застосована лише для підприємств, які мають декілька видів діяльності. Втрачає свою ефективність, коли види діяльності розділяються, або ж наліваються, гудується. В практиці звичайні випадки, та бюджетування не завжди працює, не виробляють. Не можливо впровадити доцільність видів діяльності, що є «спробиванням» для інших видів діяльності
17	Інвестиційне бюджетування – процес вибору і реалізації найбільш ефективних проектів з певної максимальної рівня доходу та мінімізації вартості закресел їх фінансування [5]	Один з найкращих рішень класичної бюджетної моделі, підвищує ефективність управління інвестиційною діяльністю. Доцільно використовувати для компаній, які бачать підкріплення своєї ринкової позиції, тобто видів діяльності.	Існують методичні і технічні проблеми ітерацій методів інвестиційного аналізу та управління операційною діяльністю.
18	Стратегічне бюджетування передбачає при створенні системи стратегічного управління на основі системи збалансованих показників і розробку бюджету, орієнтованого на стратегічний результат [13]	Дозволяє організувати управління бізнесом, імплементувати прийнятну стратегію.	Вимагає додаткових витрат на зв'язку системи збалансованих показників з бюджетом компанії. Найбільший ризик в реалізації операційного рівня, що дійсно було відповідати стратегії. Має бути побудована лише за наявності добре побудованої класичної системи бюджетування.

*складено автором.

то представляє собою фіксований (статичний) бюджет, який є не ефективним для управління [3]. Тому, у разі відхилення фактичних обсягів реалізації від запланованих, такий формат "Бюджету прибутків і збитків" не дозволяє оцінити ефективність проведених витрат, а агреговане подання інформації по підприємству в цілому без делегування відповідальності окремим ЦФО за доходи і витрати, на які вони можуть впливати, не дозволяє застосовувати бюджетування як повноцінну технологію управління. Істотним негативним моментом при цьому є відсутність "Бюджету руху грошових коштів", що виключає превентивний контроль дефіциту грошових коштів, запобігання касових розривів та оперативне управління грошовим потоком для ритмічного виконання плану в частині запланованих витрат. У бюджетній моделі ТОВ "ББББ", навпаки, у складі основних бюджетів розробляється тільки "Бюджет руху грошових коштів", не формуються "Бюджет доходів і витрат" і "Прогнозний баланс". Сам БРГК при цьому не структурований з виділенням операційної, інвестиційної та фінансової діяльності. Суттєвою помилкою системи бюджетування в даній моделі бюджетування є те, що велика частина потоку грошових коштів від фінансової діяльності відображена в складі статті "Інші надходження" (підстатті "Кредити і позики", "Повернення фінансових вкладень"), а відтоки — у складі інших витрат, що включають короткострокові фінансові вкладення; інші виплати (надання позик); повернення кредитів (позик).

Ще однієї загальною особливістю побудови систем бюджетування в ряді компаній є те, що вони будуються за принципом "клаптикового" бюджетування, де бюджети розробляються укрупнено в цілому по підприємству (зазвичай це БДДС) або по окремим функціональним областям: бюджет продажів, бюджет дебіторської заборгованості, бюджет закупівель, бюджет витрат на виробництво і т.д.

Система бюджетування, що охоплює окремі бізнес-процеси, не дає цілісної картини розвитку підприємства або групи компаній, не дозволяє проводити сценарний аналіз і здійснювати превентивний контроль прийнятих рішень, моніторинг їх відповідності стратегічним цілям.

У ході діагностики систем бюджетування на підприємствах і в групах компаній проектно-орієнтованого бізнесу та інвестиційних проектів, були виявлені такі проблеми, як питання включення частини інвестиційних витрат і витрат на розвиток в операційну діяльність. Наприклад, у Бюджеті доходів і витрат компанії, що має розгалужену мережу аптек (кожна аптека може розглядатися як проект), є статті, які стосуються інвестиційної діяльності — відкриттю нових аптек: витрати на ремонт (статті "інтер'єр" і "екстер'єр"), обчислювальний і інше обладнання, установку пожежної та охоронної сигналізації, винагорода ріелтору. В БДР (P & L) кожної аптеки обчислюється показник, використовуваний для оцінки операційної діяльності — прибуток до сплати відсотків, податків і амортизації (ЕВІТДА), але в його розрахунку беруть участь перераховані

вище статті інвестиційних витрат. Така методологічна неточність призводить до спотворення фінансового результату (занижує в період інвестицій значення ЕВІТДА), не дозволяє проводити інвестиційний аналіз і формувати максимально ефективний інвестиційний портфель компанії.

У результаті проведеного дослідження ми прийшли до таких висновків:

1. Можна викоремити 18 моделей побудови системи бюджетування. Якщо узагальнити, специфіка побудови системи бюджетування різниться в визначенні підрозділів, ЦФО, ЦФВ, МВВ, бізнес-процесів, продуктів тощо. Також вона залежить від спрямованості: стратегічне управління чи оперативне. Вітчизняні моделі будуються на БРГК, БДР, Звіту про рух грошових коштів. Зарубіжні моделі бюджетування мають за основу ключові показники ефективності (KPI).

2. Всі проблеми побудови систем бюджетування можна поділити на 2 типи: методологічні та організаційні.

3. Методичні проблеми, пов'язані з формуванням фінансової структури (повтор організаційної структури; використання фінансової структури як довідника доходів, де не визначені центри доходів, витрат і т.д.; надмірна деталізація ЦФО; ЦФО не уніфіковані з однаковими бізнес-процесами), недоліками, пов'язаними з формуванням бюджетної моделі (не має чіткого розподілу грошових потоків і показників, визначаючих фінансовий результат; модель відображає лише рух грошових коштів або тільки формування собівартості і прибутку, немає розподілу на постійні та змінні витрати, включення інвестиційних витрат до операційної діяльності, охоплення лише функціональних областей, не ув'язка зі стратегією та KPI, не ув'язка з системою мотивації, відсутність інвестиційного бюджетування, відсутність інтеграції між основними бюджетами, невідповідність форматів планових та фактичних показників), проблемами, пов'язаними з розробкою і застосуванням методики формування планових та фактичних версій бюджетів (невідповідність аналітичних резервів для приймання управлінських рішень, надлишкова деталізація статей, консолідація бюджетів групи компаній без виключення внутрігрупових оборотів, не узгодженість довідників бюджетів різних рівнів між собою, необгрунтованість трансфертних цін і тарифів, відсутність багатосценарного підходу тощо).

4. Організаційні проблеми, пов'язані з проблемами на етапі:

— планування: недостатня регламентація, відсутність інструкцій; делегування фінансовій службі планування всіх бюджетів, не встановлено відповідальність за якість і своєчасність планування;

— виконання: надмірна централізація оперативних рішень, відсутність планового корегування бюджетування/ відсутність ковзного бюджетування; відсутність актуалізації аналітичних показників/ ключових показників ефективності;

— формування звітності: перевантаженість звітності зайвою інформацією (таблицями, графіка-

ми тощо); детальний аналіз несуттєвих відхилень; некоректне розуміння відхилень (наприклад, коли економія витрат розглядається як позитив), не виявлено коло показників, які необхідно поставити на "контроль";

— контролю: немає регламентації періодичності, немає індикаторів для виявлення "вузьких місць", фокусування контролю на топ-менеджері і не врахування ініціатив менеджера цієї зони відповідальності; досягнення оперативних цілей на шкоду досягненню стратегічних цілей, побудова мотивації лише на основі відхилень, на які не можливо впливати, контроль лише на основі план/факт аналізу, відсутність превентивного контролю.

Отже, виявлені особливості певних систем бюджетування при дослідженні буде сприяти покращенню створення більш досконалої системи бюджетування на підприємстві, враховуючи його специфіку та проблеми, які є визначеними у цій статті.

Література:

1. Боровков П. Балансова модель бюджетів як новий інструмент менеджменту для крупного бізнесу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.intalev.spb.ru/7ioy23880>
2. Боровков П. Процесно-орієнтоване бюджетування // Фінансовий директор. — 2008. — № 3.
3. Боровков П. Енергетика і держбюджет: від витратного бюджетування до програмно-цільового [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.gaap.ru/biblio/corpfm/guide/047.asp>.
4. Бюджетування. Від стратегії до бюджету-покрокове керівництво: посібник з управління компанією за допомогою збалансованої системи показників на основі бюджетного планування та формування фінансової структури компанії / Немирівський Б., Старожукова І.А. — М.: Діалектика, 2008. — 510 с.
5. Ганіна О.А. Інвестиційне бюджетування як система багаторівневого стратегічного планування інвестиційного процесу // Аудит і фінансовий аналіз. — № 4. — 2009. — С. 357—361.
6. Гриценко А. Особливості бюджетування фінансово-промислових груп // Фінансовий директор. — 2005. — № 5.
7. Колесніченко В. Побудова системи бюджетування // Фінансова газета. — 2007. — № 34 (818). — С. 15.
8. Лаврушин О.І. Бюджетування: коротко про головне [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.elitarium.ru/2008/07/02/bjudzhetirovanie_glavnoje.html
9. Манюшко Є.В. Процесно-орієнтоване бюджетування в промислової компанії: автореферат дис.кандідата економічних наук: 08.00.0. — Ростов-на-Дону, 2009.
10. Панов М. Збалансована система показників у процесно-орієнтованому бюджетуванні діяльності комерційного банку // Управління корпоративними фінансами. — 2008, № 4. — С. 24—29.
11. Пушкарьов Е. Типи бюджетних моделей і їх застосовність в сучасних умовах. [Електронний ре-

сурс]. — Режим доступу: <http://www.intalev.ru/?id=15413>

12. Синіцин Є. Стратегічне бюджетування // Управлінський облік і фінанси. — 2007. — № 1. — С. 35—37.

13. Товб А.С., Ціпес Г.Л. Управління проектами: стандарти, методи, досвід. — 2-е вид., Стер. — М.: ЗАТ "Олімп-Бізнес", 2005. — 240 с.

References:

1. Group INTALEV (2014), "Budget balance model as a new tool for the management of a major business", available at: <http://www.intalev.spb.ru/7ioy23880>
2. Borovkov, P. (2008), "Activity-based budgeting", *Finansovyj dyrektor*, vol. 3, pp. 43—45.
3. GAAP.RU (2014), "Energy and budget: from input budgeting to program-target budgeting", available at: <http://www.gaap.ru/biblio/corpfm/guide/047.asp>
4. Nemirovskij, B. and Starozhukova, I. A. (2008), *Bjudzhetirovanie. Ot strategii do bjudzhetirovanie. Posobie po upravleniju kompanij s pomoshh'ju sbalansirovannoj sistemy pokazatelej na osnove bjudzhetnogo planirovanija i formirovanija finansovoj struktury kompanii [Budgeting. From strategy to budget-walkthrough: A guide to managing the company with the help of a balanced scorecard based budget planning and financial structure of the company]*, Dialektika, Moscow, Russia.
5. Ganina, O.A. (2009), "Investment budgeting as a system of multi-level strategic planning of the investment process", *Audit i finansovyj analiz*, vol. 4, pp. 357—361.
6. Gricenko, A. (2005), "Features budgeting financial-industrial groups", *Finansovyj director*, vol. 5, pp. 25—37.
7. Kolesnichenko, V. (2007), "Building a system of budgeting", *Finansovaja gazeta*, vol. 34 (818), pp.15—25.
8. ELITARIUM (2014), "Budgeting: briefly about the main", available at: http://www.elitarium.ru/2008/07/02/bjudzhetirovanie_glavnoje.html
9. Manjushko, E.V. (2009), "Activity-based budgeting in an industrial company", Abstract of Ph.D. dissertation, State educational institution of higher education, Rostov-na-Donu, Russia.
10. Panov, M. (2008), "Balanced Scorecard in activity-based budgeting of the commercial bank", *Upravlenie korporativnymi finansami*, vol. 4, pp. 24—29.
11. Group INTALEV (2014), "Types of budget models and their applicability in modern conditions", available at: <http://www.intalev.ru/?id=15413>
12. Synitsyn, Ye. (2007), "Strategic Budgeting", *Upravlins'kyj oblik i finansy*, vol. 1, pp. 35—37.
13. Tovb, A.S. and Cipes, G.L. (2005), *Upravlenie proektami: standarty, metody, opyt [Project management: standards, methods, experience]*, Olimp-Biznes, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 20.08.2014 р.

Р. М. Магута,
здобувач Інституту законодавства Верховної Ради України

СТАН ДІАГНОСТИКИ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

R. Maguta,
Applicant of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine

THE STATE OF DIAGNOSTICS OF THE FINANCIAL STABILITY IN UKRAINE

Узагальнено теоретичні підходи до трактування фінансової стабільності (нестабільності), досліджено стан діагностики фінансової стабільності в Україні в порівнянні з вимогами МВФ та Європейської Ради з системних ризиків. Виявлено, що система відстеження фінансової стабільності в Україні на даний час не має всеохоплюючого характеру, оскільки включає аналіз індикаторів стійкості депозитних установ і частково ринку нерухомості в той час, як методикою МВФ визначено пакетний підхід, що базується на принципах максимальної функціональної інклюзивності та комплексного аналізу всіх сегментів фінансового і фондового ринків, діяльності депозитних і не депозитних корпорацій, ринків похідних фінансових інструментів та нерухомості, домогосподарств, макроекономічної кон'юнктури. Враховуючи, що неповнота даних про стан фінансової стабільності в Україні не дозволяє зробити адекватні висновки про зовнішні та внутрішні загрози, запропоновано при діючій на даний час секторній моделі регулювання фінансового ринку, що окремо здійснюється Національним банком України, Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, уповноважити Національний банк України виконувати функції зі збору та узагальнення повного пакету індикаторів, предметного їх аналізу, регулярної оцінки стану фінансової стабільності в країні та світі з оприлюдненням відповідних висновків у тематичних оглядах та консенсус-прогнозах.

Theoretical approaches to the interpretation of the financial stability (instability) were summarized, the state of the diagnostics of the financial stability in Ukraine compared to the requirements of the IMF and the European Systemic Risk Board was examined. It was revealed that the monitoring system of the financial stability in Ukraine currently has a comprehensive nature as it includes indicators of stability analysis of depository institutions and, partly, of the real estate market while methods defined by the IMF package approach, based on the principles of inclusivity and maximal functional complex analysis of all segments of the financial and stock markets of deposit and non-deposit-taking corporations, markets of derivatives of financial tools and real estate, households, macroeconomic environment. Taking into account that the incomplete data on the state of financial stability in Ukraine doesn't allow making adequate conclusions on internal and external threats, it is suggested within the present sectorial model of financial market regulation, separately carried out by the National Bank of Ukraine, the National Securities and Stock Market Commission, the National Commission for the state Regulation of markets of financial services, to authorize the National Bank of Ukraine to perform the functions of collecting and summarizing the complete package of indicators, objective analysis of trends, regular evaluation of state of the financial stability at the country and the world levels and publishing relevant conclusions in thematic reviews and consensus-forecasts.

Ключові слова: фінансова стабільність, системні ризики, фінансова нестабільність, фінансовий сектор, органи нагляду, індикатор, секторна модель регулювання фінансового ринку.

Key words: financial stability, system risks, financial instability, financial sector, supervisors, indicator, sectorial model of regulation of the financial market.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Необхідність подолання наслідків фінансово-економічної кризи 2008—2009 рр. та своєчасне попередження нових ризиків стало основою для введення загаль-

ного для всіх членів ЄС порядку координації дій учасників фінансових ринків, а також розробки механізмів швидкого реагування на зовнішні та внутрішні загрози. Нова модель регулювання спрямована на: а) згладжу-

вання системних шоків через посилення менеджменту ризиків; б) запровадження ефективних процедур управління кризами (менеджмент кризи), поліпшення взаємодії та підвищення взаємної довіри органів регулювання та нагляду в різних країнах ЄС та у всьому світі; в) послаблення факторів проциклічності, які є каталізаторами кризових явищ та підвищення прозорості; г) застосування для Європи єдиних та взаємодоповнюючих один іншого систем мікро- та макропруденційного нагляду, що забезпечує єдині для внутрішньо європейського ринку справедливі правила конкуренції [5]. Постійне нарощування чинників фінансової нестабільності поставило питання щодо необхідності впровадження макропруденційного нагляду за фінансовою системою як комплексу заходів, які спрямовуються на мінімізацію ризиків системної фінансової кризи, підтримки стійкості фінансової системи до агрегованих шоків, включаючи рецесію; обмеження надмірних фінансових ризиків, що розповсюджуються на фінансову систему, інфікують всіх учасників та провокують "мильні бульбашки". Завдання кожної країни полягає в тому, щоб сформулювати ефективну модель нагляду за фінансовим сектором та впровадити механізми його регулювання, а також визначити інституцію, відповідальну за збір, узагальнення повного пакету індикаторів, предметного аналізу тенденцій, проведення регулярної оцінки стану фінансової стабільності в країні та світі з оприлюдненням відповідних висновків у тематичних оглядах та консенсус-прогнозах.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є узагальнення теоретичних підходів до трактування фінансової стабільності (нестабільності) та дослідження стану діагностики фінансової стабільності в Україні в порівнянні з вимогами МВФ та Європейської Ради з системних ризиків в частині повноти відстеження всіх секторів фінансового ринку, депозитних і не депозитних корпорацій, фондового ринку, ринку похідних фінансових інструментів, ринку нерухомості, домогосподарств, макроекономічної кон'юнктури.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ З ПРОБЛЕМАТИКИ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ

Проблематика нестійкості економічних систем досліджувалася і досліджується багатьма вченими. В економічній теорії такими вченими, як Р. Хоутрі, Ф. Хаєком, Л. Мізесом, І. Фішером, Й. Шумпетером, Дж.М. Кейнсом, М. Фрідменом та іншими розроблені авторські концепції економічних циклів, які одночасно пояснюють фактори, що підривають фінансову стабільність. Ґрунтовно чинники фінансової нестабільності досліджені представниками посткейсінства У. Бейготом, А. Лейонхуфвудом, Ч. Киндлбергером, Х. Мінські. Крім того чинники криз та інструменти антикризового регулювання досліджувалися у працях таких зарубіжних вчених як А. Веласко, Ч. Виплош, Р. Глік, Д. Даймонд, Р. Дорнбуш, Б. Ейхенґрін, Г. Кальво, Г. Камінські, П. Кругман, М. Обстфельд, К. Рейнхарт, Е. Роуз, Д. Стігліц, Д. Тобін та інші. Валютні, боргові, банківські аспекти кризових явищ та проблеми регулювання фінансового сектора досліджені у працях С. Алексащенко, Я. Белінської, Д. Базилевича, О. Барановського, Т. Богдан, О. Дзюблюка, А. Ілларіонова, В. Іноземцева, В. Крилової, В. Коваленко, Т. Ковальчука, В. Корнєєва, С. Науменкової,

С. Міщенко, Н. Шмельова, Д. Лук'яненко, Ю. Пахомова, О. Плотнікова, Т. Унковської, С. Циганова, С. Якубовського. Проблеми фінансової безпеки знайшли відображення у працях О. Барановського, В. Сенчагова, М. Єрмошенка, Я. Жаліла, Г. Пастернак-Таранушенка, В. Мунтіяна та інших вчених.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Про важливість забезпечення фінансової стабільності в економіці будь-якої країни свідчить еволюція теоретичних поглядів вчених різних наукових шкіл. Економічна рівновага є одним з основних напрямів досліджень в економічній теорії протягом XIX-XX ст., а в XXI ст. ця проблематика стає найактуальнішою. У першій третині XIX ст. в економічній теорії та державній політиці провідною була класична парадигма та підтримувалася думка, що в ринковій економіці закладені достатні внутрішні можливості саморозвитку, пропозиція створює власний попит, тому забезпечується стабільність і рівновага (теорія "невидимої руки" А. Сміта). Класична і неокласична теорії передбачають, що ринкова економіка за своєю внутрішньою природою стабільна і має всі підстави для забезпечення повної зайнятості. Напроти кейнсінська і неокейнсінська теорії трактують ринкову економіку як нестабільну за своєю природою. Фактори, необхідні для підтримки рівноваги, на думку вчених, дуже складні, і тому ймовірність їх виконання — обмежена. Світовий досвід показав, що економіка — це динамічний механізм і під впливом різних факторів протягом певного часу переходить з одного стану в інший, демонструючи при цьому нестабільність. Найважливішими проявами економічної нестабільності є циклічність, безробіття й інфляція. Фінансова нестабільність тісно пов'язана із фазами економічного циклу, який послідовно складається з чотирьох фаз: кризи, депресії, поживлення, піднесення. В економічній теорії розроблені концепції економічних циклів, які одночасно пояснюють фактори фінансової нестабільності [2; 3; 4]. Найбільш відомі з них такі:

— підходи Р.Хоутрі і Ф.Хаєка до аналізу економічних циклів. За теорією Р.Хоутрі причина кризи є штучне звуження грошової пропозиції емісійними банками, які для захисту касової готівки та підтримки курсу національної валюти підвищують відсоткову ставку. Крім того, Р. Хоутрі і Ф. Хаєк, як і Туган-Барановський, пояснювали цикл розширенням чи звуженням банківського кредиту, що у різний спосіб провокує диспропорції в економіці. Зокрема, такою диспропорцією, за їх висновками, можуть бути вищі темпи росту цін на предмети споживання, ніж на засоби виробництва [7];

— теорія "надмірного інвестування" Р.Хаєка, Л.Мізеса, де головною причиною циклічного розвитку називається випереджаючий відрив інвестицій від заощаджень в результаті чого виникають підстави для кризи надвиробництва;

— теорія диспропорційності між виробництвом предметів споживання і нагромадженням залежно від життєвого циклу основних фондів, яку розробив А. Афтальон;

— теорія боргової дефляції І. Фішера, де стверджується, що головними причинами фінансової кризи є, спочатку — надмірна заборгованість, а потім — наступна дефляція. Вчений наголошував, що ці два феномени є найважливішими причинами депресії. Інші фактори — надлишок виробничих потужностей, невідповідність між заощадженнями та інвестиціями, недостатнє споживан-

ня, розрив між сільськогосподарськими та промисловими цінами, надмірне витрачання коштів, зокрема з бюджету, на його думку, не можуть привести до кризи. Спіральну дефляцію І. Фішер пояснює як "...дефляцію, викликану боргами, яка реагує на борги, а кожний непоплачений долар боргу, зростає в ціні..." [3; 4];

— теорія нововведень Й. Шумпетера аналізує економіку з точки зору фаз, що віддаляють економіку від рівноваги, або повертають до рівноваги. Й. Шумпетер вважає, що кожне нововведення порушує певним чином рівновагу, оскільки власники нововведень мають технічні переваги, тому отримують прибутки, розширюють виробництво. Інші теж прагнуть до цього, тому активно застосовують інновації, тим самим впливають на розвиток виробництва, що може призвести до надвиробництва товарів, порушення рівноваги попиту і пропозиції. Тому економічне зростання, на його думку, відбувається циклічно завдяки стрибкоподібному характеру оновлення основного капіталу [16, с. 36—40];

— теорія циклу Дж. М. Кейнса розглядає цикл як підсумок взаємодії руху національного доходу, споживання і нагромадження основного капіталу, а циклічний процес обумовлюється динамікою ефективного попиту і визначається функціями споживання й інвестицій, де попит необхідно стимулювати механізмами державного регулювання;

— монетаристська модель економічної рівноваги М. Фрідмена, в якій вчений запропонував замість державної політики експансії проводити політику стримування — обмеження доходів населення, рівня сукупного попиту, державних витрат, і, в першу чергу, приросту грошової маси. Монетарна теорія циклу М. Фрідмена виходить з того, що головну роль у динаміці національного доходу і відповідного циклу відіграє нестабільність грошової пропозиції, надлишок якої створює монетарна політика самої держави.

Особливо детально чинники нестабільності досліджені представниками посткейнсіанства, які виступили з критикою дещо спрощеного погляду на економіку, коли не враховуються чинники безробіття, інфляції (стагфляції), цінні коливання, фактори невизначеності, ризику, нарощення чинників фінансової нестабільності. Економічну нестабільність вони пов'язують переважно з фінансовою нестабільністю економіки. Найбільш предметні роботи з проблематики економічної нестабільності належать таким авторам, як У. Бейгот, А. Лейонхуфвуд, Ч. Кіндлбергер, Х. Мінські. Представники нового кейнсіанства, яких об'єднує з посткейнсіанством і відрізняє від неокласичної школи визнання наявності стійких факторів макроекономічної нестабільності ринкової економіки, змістили акценти з аналізу проблем ефективного попиту на аналіз ринків капіталу, праці, товарів та раціональну поведінку господарських агентів. У центрі уваги нового кейнсіанства — аналіз проблем, породжених активним впливом фінансової сфери та грошового фактора на макроситуацію, створення передумов фінансової нестабільності, а також аналіз причин зміни структури всієї фінансової сфери, причин розширення боргової економіки, що включає борги корпоративного сектора, населення, банків, держави [4, с. 297, 298].

Найбільш предметно, з огляду на сучасні реалії, чинники нестабільності висвітлені в "гіпотезі фінансової нестабільності", яку розробив представник монетарної течії посткейнсіанства Хайман Філіп Мінські. Вчений дослідив особливості фінансової системи, що склалася на-

прикінці ХХ ст., і довів, що капіталістична економіка внутрішнє породжує фінансові чинники криз, а економічні цикли залежать від еволюції фінансової системи. При цьому економічні кризи породжуються не лише змінами очікувань, але й систематичною нездатністю фірм до погашення своїх боргів. Фінансова крихіткість посилюється через постійну втрату ліквідності господарюючими суб'єктами [13; 14]. Х.Ф. Мінські визначав свою гіпотезу як теорію впливу боргу і того, яким чином він генерується на поведінку економічної системи [19, с. 63—73]. Для ілюстрації своєї гіпотези він класифікував фірми на три групи: фірми, діяльність яких ґрунтується на забезпеченому фінансуванні, спекулятивному і Понці-фінансуванні. При забезпеченому фінансуванні фірми можуть повністю погашати свої боргові зобов'язання за рахунок прибутку від власного бізнесу і не залучати кредити банків, не емітувати нові боргові зобов'язання для рефінансування вже існуючого боргу. Вони мають незначні борги в структурі пасивів та достатньо високий обсяг власних ресурсів [17, с. 58]. Спекулятивне фінансування означає, що фірми, використовуючи потік доходів, здатні сплачувати процентні платежі, але не можуть виплачувати основну суму боргу. Тому для недопущення дефолту вони змушені емітувати нові боргові зобов'язання, або брати нові кредити. Для фірм, що використовують спекулятивне фінансування потрібно не тільки стійкий потік квазірент, а й стабільність процентних ставок. Х.Ф. Мінські звертає увагу, що коли значна маса проєктів спирається на спекулятивне та Понці-фінансування — це індикатор переходу до фази спаду ділової активності, що посилює нездатність фірм до своєчасного погашення своїх боргів.

Доповнюють сучасним змістом вищезазначені теорії наукові підходи, що пов'язані із створення динамічних стохастичних моделей загальної рівноваги (ДСМЗР), у яких здійснюється аналіз цін на матеріальні і фінансові активи, враховують зміни на фондовому ринку та ринку нерухомості, особливості бізнес-циклу окремих галузей [15, с. 112—113]. Необхідно підкреслити, що в таких моделях акцент часто робиться на негативному впливі фінансового сектора на розвиток реального сектора економіки, а також на наявності суттєвих фінансових диспропорцій.

Моделі фінансового (кредитного) акселератора та кредитного раціонування були створені в 1990—2000 роках. Концепція моделі фінансового акселератора вперше заперечила постулати теореми Модільяні-Міллера про еквівалентність зовнішніх і внутрішніх джерел фінансування компаній. У широкому розуміння "акселератор" — це прискорювач, у сучасній макроекономіці коефіцієнт відношення приросту інвестицій до того показника, який викликав приріст доходу, споживчого попиту або готової продукції. В моделях фінансового (кредитного) акселератора та кредитного раціонування, як підкреслює І. Радіонова [11], продемонстрована вірогідність негативного впливу на загальний випуск зростаючого співвідношення зовнішніх (запозичених) та власних ресурсів (за таким співвідношенням оцінюється фінансовий акселератор); можливість циклічних спадів у наслідок кредитного раціонування в економіці, коли суб'єкти є одночасно і кредиторами і дебіторами (тобто в умовах замкненого кола заборгованості); феномен кредитного раціонування, коли позичальник одержує кредит в обсягах, який є меншими, ніж фактичний попит на нього; негативний вплив на економічну динаміку дії трансмісійного механізму від фінансового

акселератора (тобто збільшення боргових джерел фінансування і зменшення власних).

Моделі класу "OECD Global Model" показали, що фінансовий сектор має значний вплив на реальний через передавальний елемент приватного (виробничого) споживання та формування активів економічних агентів із врахуванням боргових зобов'язань. Економетрично доведена можливість "перехресного впливу" фінансових змін, ініційованих в одних країнах, на інші країни [11; 12, с. 26—27]. Моделі у вигляді формалізованих макроекономічних обмежувальних (макропруденціальних) правил базуються на взаємозв'язках показників фінансового та реального секторів та переслідують ціль віднайти механізми регулювання фінансової сфери у зв'язку з виникненням глобальних фінансових дисбалансів. Вже накопичено певний досвід регулювання дисбалансів, який дозволяє не лише фіксувати, а й завчасно виявляти та обмежувати дисбаланси.

Також розроблені моделі, які базуються на сітьовому підході у фінансах та розповсюдженні циклічних коливань, пов'язаних із діяльністю фінансових посередників. Дані підходи дозволяють аналізувати ринкову взаємодію з врахуванням того, що ринок має просторовий вимір. Сітьовий аналіз показує, що дія агентів може впливати на параметри рівноваги, стійкість ринку в цілому, блокувати, або навпроти розповсюджувати фінансову нестабільність. Сітьовий підхід дає можливість виявити нарощування критичної маси нестійких фінансових посередників, що можуть призвести до рецесії, а також спровокувати "фінансове зараження". На відміну від теорій фінансового акселератора та кредитного раціонування, моделі "фінансового зараження" концентруються не на поясненні механізму переливу кризових явищ із фінансового сектора в реальний, а на формуванні критичної маси фінансово нестійких інститутів, в наслідок чого переростання фінансової нестабільності в рецесію стає практичною реальністю [18]. Зокрема, сітьова взаємодія може проявитися через ринок міжбанківських кредитів, систему банківських платежів тощо.

Фінансові інновації теж тісно пов'язані із чинниками фінансової нестабільності. Необхідно підкреслити, що створення нових фінансових продуктів і послуг стало головним чинником розвитку світових фінансових ринків за останні 30 років. Нові фінансові інструменти і технології, що об'єднуються поняттям "фінансові інновації" призводять до масштабної зміни фінансових ринків і безпосередньо впливають на розвиток економіки. Аналіз свідчить, що безконтрольний "інноваційний бум" у фінансовій сфері загрожує макроекономічній рівновазі, що підтверджує практика розвинених країн. На думку експертів, особливо небезпечними є такі фінансові інновації: облігації, забезпечені борговими зобов'язаннями; фонди структурованих боргових зобов'язань; облігації, забезпечені іпотекою; облігації, що випущені в рамках сек'юритизації активів [8]. Парадоксально, але використання нових фінансових інструментів, апріорі призначених для зменшення ризиків кредитування й фінансової невизначеності, відбувалися у такий спосіб, що ризик і невизначеність у діяльності окремих економічних суб'єктів, навпаки, збільшувалися. Зокрема фінансовими інструментами, які не запобігли фінансовим ризикам, а збільшили їх, стали субстандартні іпотечні облігації — похідні від субстандартних кредитів. Останні визначаються як ненадійні з причин обмежених можливостей позичальника при поверненні

боргів. Створювався ризиковий ланцюг "кредити — закладні — облігації — свопи". Такий небезпечний ланцюг утворюється в наслідок того, що для перерозподілу ризику неповернення (сек'юритизації запозичень) банки продають боргові зобов'язання іншим учасникам фінансового ринку. Об'єктом продажу стають облігації, забезпечені закладними, що купуються хеджевими фондами і страховими компаніями [12, с. 20].

Так предметно були проаналізовані основні теоретичні підходи до трактування фінансової стабільності (нестабільності), щоб продемонструвати значимість проблематики комплексної діагностики стану економічної рівноваги в будь-якій країні та здійснення системного нагляду за всіма сегментами та інституціями фінансового сектора.

У контексті теми дослідження необхідно звернути увагу на зміни, які відбуваються в сфері нагляду і регулювання за фінансовим сектором в Європі та світі. Приділяючи проблемам забезпечення фінансової стабільності надважливе значення, Європейська Комісія розробила законопроекти з посилення нагляду за фінансовою сферою в Європі, виявлення фінансових ризиків та їх раннього попередження. Крім того, планується впровадити механізми спільної діяльності країн ЄС у надзвичайних ситуаціях й своєчасного врегулювання розбіжностей між регулюючими органами.

Необхідно підкреслити, що в процесі реформування фінансової системи ЄС створені нові загальноєвропейські органи: Європейська рада з системних ризиків (European Systemic Risk Board — ESRB); Європейська система фінансового нагляду (контролерів) (European System of Financial Supervisors — ESFS) [5]. Європейська рада з системних ризиків є органом макропруденційного нагляду, який має здійснювати комплексний нагляд за фінансовою системою ЄС у цілому, проводити моніторинг і оцінку ризиків на макроекономічному рівні. Цей орган має попереджати про системні ризики на ранній стадії їх виникнення і розробляти заходи реагування загальноєвропейським і національним державним регуляторам. Крім того, в рамках діяльності Європейської ради з системних ризиків передбачається посилити нагляд за економічною і бюджетною політикою.

Європейська система фінансового нагляду (контролерів) являє собою нову структуру нагляду за фінансовими ринками ЄС. До складу увійшли три новостворені установи: Європейський орган з банківської діяльності (European Banking Authority, ЕВА); Європейський орган із страхування та пенсійного забезпечення (European Insurance and Occupational Pensions Authority, ЕІОПА); Європейський орган з цінних паперів та фондового ринку (European Securities and Markets Authority, ЕСМА). Основними задачами Європейської системи фінансового нагляду (контролерів) визначені такі: розробка правил щодо технічних стандартів (нормативів) для загальноєвропейського фінансового ринку; підготовка угоди щодо обміну інформацією між національними наглядовими органами; забезпечення послідовного застосування правил та технічних стандартів Єврозою; здійснення прямих наглядових повноважень щодо кредитних рейтингових агентств; координація дій та прийняття рішень в надзвичайних ситуаціях.

Для відстеження наглядовими та регулюючими органами стану фінансової стійкості експертами МВФ були розроблені макропруденційні інструменти — норми і вимоги, індикатори для управління системним ризиком фінансового сектора. Необхідність застосу-

Таблиця 1. Показники фінансової стійкості депозитних корпорацій, визначені МВФ

Базовий набір	Рекомендований набір
<p>Достатність капіталу Співвідношення нормативного капіталу до зважених за ризиком активів. Співвідношення нормативного капіталу першого рівня до зважених за ризиком активів. Співвідношення незліочних кредитів і позик без урахуванням створених резервів до капіталу.</p> <p>Якість активів Співвідношення незліочних кредитів і позик до сукупних валютних кредитів і позик. Співвідношення розподілу кредитів і позик за секторами до сукупних кредитів і позик.</p> <p>Прибуток і рентабельність Норма прибутку на активи. Норма прибутку на власний капітал. Співвідношення процентної маржі до валового доходу. Співвідношення непроцентних витрат до валового доходу.</p> <p>Ліквідність Співвідношення ліквідних активів до сукупних активів (коєфіцієнт ліквідних активів). Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань.</p> <p>Чутливість до ринкового ризику Співвідношення чистої відкритої валютної позиції до капіталу</p>	<p>Співвідношення капіталу до активів. Співвідношення великих відкритих позицій до капіталу. Співвідношення кредитів і позик за географічним розподілом до сукупних кредитів і позик. Співвідношення валової позиції похідних фінансових інструментів в активах до капіталу. Співвідношення валової позиції похідних фінансових інструментів у зобов'язаннях до капіталу. Співвідношення доходу від торговельних операцій до сукупного доходу. Співвідношення витрат на утримання персоналу до непроцентних витрат. Співвідношення дохідними ставками по кредитах і депозитах. Співвідношення міжбанківськими ставками. Співвідношення депозитів клієнтів до сукупних кредитів і позик (крім міжбанківських). Співвідношення валютних кредитів і позик до сукупних кредитів і позик. Співвідношення валютних зобов'язань до сукупних зобов'язань. Співвідношення чистої відкритої позиції за інструментами участі в капіталі до капіталу</p>

Джерело: посібник по фінансовій стабільності / МВФ / Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс].
 — Режим доступу: <<http://bank.gov.ua>>

вання статистики показників фінансової стійкості стала очевидною через фінансові кризи 1990-х років, особливо 2008—2009 років, які призвели до серйозних ризиків і втрат в економіці кожної країни. Як зазначено у Посібнику МВФ, для цілей аналізу фінансового сектора використовуються показники фінансової стійкості — індикатори поточного фінансового стану і стійкості всіх фінансових установ країни, а також сектору корпорацій і сектора домашніх господарств, які є клієнтами фінансових установ, фондового ринку. У таблиці 1 наведено перелік базових та рекомендованих індикаторів, які запропоновано для депозитних корпорацій.

Індикатори дають можливість оцінити достатність капіталу, якість активів, стан ліквідності, ринковий ризик, рентабельність депозитних корпорацій. У таблиці 2 наведені індикатори для оцінки стану ліквідності не депозитних корпорацій, домашніх господарств, фондового ринку, ринку нерухомості.

Разом індикатори, представлені в таблицях 1 та 2,

дають можливість оцінити стан фінансової стабільності фінансового сектора загалом.

Як зазначено на офіційному сайті Національного банку України, статистика індикаторів фінансової стійкості є новою гілкою економічної статистики, що враховує сукупний вплив різних факторів і покриває розрив між макроекономічною статистикою і мікропруденційними даними.

На сайті Національного банку України підкреслюється, що МВФ передбачає компіляцію та поширення країнами 40 індикаторів фінансової стійкості: 25 індикаторів для сектору депозитних корпорацій (із яких 12 основних) і 15 індикаторів для клієнтів сектору депозитних корпорацій, у тому числі: інші фінансові корпорації (2 індикатора), нефінансові корпорації (5 індикаторів), домашні господарства (2 індикатора), ліквідність ринку (2 індикатора) і ринки нерухомості (4 індикатора). Але на даному етапі Національний банк України щокварталу складає та поширює дані виключно за індикаторами фінансової стійкості сектору депозитних корпорацій (банків), з яких 12 основних і

Таблиця 2. Показники фінансової стійкості не депозитних установ, визначені МВФ

Не депозитні установи	Показники фінансової стійкості
Інші фінансові корпорації (не депозитні)	Співвідношення активів до сукупних активів фінансової системи. Співвідношення активів до RMI
Сектор не фінансових корпорацій	Співвідношення сукупного боргу до власного капіталу. Норма прибутку на власний капітал. Співвідношення прибутку до витрат на погашення відсотків та основної суми боргу. Співвідношення частоті відкритої валютної позиції до власного капіталу. Число заяв з проханням про захист від кредиторів
Домашні господарства	Співвідношення боргу домашніх господарств до ВВП. Співвідношення витрат домашніх господарств на обслуговування боргу і погашення його основної суми до доходу
Ринок цінних паперів (ринкова ліквідність)	Середній спред між курсами пропозиції і попиту на ринку цінних паперів або на інших ринках, найбільш значущих для банківської ліквідності (наприклад, на валютних ринках). Коефіцієнт середньоденної оборотності на ринку цінних паперів або на інших ринках, найбільш значущих для банківської ліквідності (наприклад, на валютних ринках)
Ринки нерухомості	Ціни на нерухомість. Співвідношення кредитів і позик на валютному ринку до сукупних кредитів і позик. Співвідношення кредитів і позик на комерційному ринку до сукупних кредитів і позик

Джерело: посібник по фінансовій стабільності / МВФ / Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс].
 — Режим доступу: <<http://bank.gov.ua>>

Таблиця 3. Інституційне охоплення індикаторами фінансової стабільності сектору депозитних корпорацій та сектору інших фінансових корпорацій України, 2013 рік

Структура депозитних корпорацій	Кількість	Кількість філій		Кількість дочірніх компаній		Активи, всього млрд грн.
		національні	іноземні	національні	іноземні	
Підвітні організації, що включені до сектору депозитних корпорацій	180	177	1	105	19	1277,0
<i>Контрольовані Урядом</i>	7	54	0	12		232,9
Комерційні банки	6	29	0	5		129,3
Ощадні банки	1	25	0	7		103,6
Приватні	173	123	1	93	19	1 044,4
Комерційні банки	173	123	1	93	19	1044,1
Депозитні корпорації в процедурі ліквідації	14		3			5,7
а) що включені до сектору депозитних корпорацій						
б) що виключені із сектору депозитних корпорацій	14		3			5,7

Джерело: офіційний сайт Національного банку України / Статистика / Статистика індикаторів фінансової стійкості [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <<http://bank.gov.ua>>

12 рекомендованих і 2 індикаторах ринку нерухомості. банком суб'єктів фінансового ринку індикаторами Про сферу інституційного охоплення Національним фінансової стабільності, свідчать дані таблиці 3.

Таблиця 4. Індикатори фінансової стійкості, що розраховуються

Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
• Депозитні корпорації							
Показники достатності капіталу							
Співвідношення регулятивного капіталу до зважених за ризиком активів	13,9	14,0	18,1	20,8	18,9	18,1	18,3
Співвідношення регулятивного капіталу 1 рівня до зважених за ризиком активів	10,1	11,2	14,2	15,1	14,0	13,8	13,9
Співвідношення недіючих кредитів без урахування резервів до капіталу	...	9,2	32,0	29,2	25,8	36,0	30,7
Якість активів							
Співвідношення недіючих кредитів до сукупних валових кредитів	48,1	3,9	13,7	15,3	14,7	16,5	12,9
Показники ліквідності							
Співвідношення ліквідних активів до загальних активів	11,6	9,4	11,5	18,8	18,7	22,2	20,6
Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань	39,9	33,0	35,9	91,2	94,7	90,3	89,1
Чутливість до ринкового ризику							
Співвідношення чистої відкритої позиції в іноземній валюті до капіталу	13,4	33,1	28,5	21,6	8,4	2,5	6,9
Показники прибутку і рентабельності							
Норма прибутку на активи	1,6	1,3	-4,5	-1,4	-0,6	0,5	0,2
Норма прибутку на капітал	13,8	10,5	-32,8	-9,8	-4,2	3,2	1,7
Співвідношення процентної маржі до валового доходу	55,5	51,2	66,8	66,0	63,1	64,2	58,6
Співвідношення непроцентних витрат до валового доходу	60,8	53,0	61,1	61,9	68,3	61,5	66,0
• Ринки нерухомості							
Співвідношення кредитів на житлову нерухомість до сукупних валових кредитів	8,4	11,2	12,8	10,4	8,2	6,9	5,5
Співвідношення кредитів на комерційну нерухомість до сукупних валових кредитів	2,2	2,3	2,3	1,7	1,2	0,9	1,4
• Інші фінансові корпорації (не депозитні)	<i>В єдиному пакеті документів із фінансової стабільності розрахунок індикаторів і їх аналіз на даному етапі не здійснюється</i>						
• Сектор не фінансових корпорацій	- « « -						
• Домашні господарства	- « « -						
• Ринок цінних паперів	- « « -						
• Ринки похідних фінансових інструментів	- « « -						

Джерело: офіційний сайт Національного банку України / Статистика / Статистика індикаторів фінансової стійкості [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <<http://bank.gov.ua>>

Таблиця 5. Моделі регулювання в різних секторах фінансового ринку

Країни	Банківський сектор	Фінансовий сектор	Страховий сектор
Австрія, Бельгія, Велика Британія, Норвегія, Франція, Чилі, Японія, Казахстан	Мегарегулятор	Мегарегулятор	Мегарегулятор
Німеччина	Мегарегулятор / Центральний банк	Мегарегулятор	Мегарегулятор
Нідерланди	Центральний банк / Мегарегулятор	Центральний банк / Мегарегулятор	Центральний банк / Мегарегулятор
Ірландія	Центральний банк	Центральний банк	Центральний банк
Швеція	Центральний банк	Спецагентства по нагляду за фінансовою і страховою діяльністю	Спецагентства по нагляду за фінансовою і страховою діяльністю
Італія, Іспанія, Індія, Ізраїль, Китай, ПАР	Центральний банк	Спецагентство по нагляду за фінансовою діяльністю	Спецагентство по нагляду за страховою діяльністю
США	Спецагентство по нагляду за банківською діяльністю	Спецагентства по нагляду за фінансовою і страховою діяльністю	Спецагентства по нагляду за фінансовою і страховою діяльністю
Російська Федерація	Центральний банк / Спецагентство по нагляду за банківською діяльністю	Спецагентство по нагляду за фінансовою діяльністю	Спецагентство по нагляду за страховою діяльністю / Державне агентство

Джерело: Апарова О.В. Обґрунтування необхідності регулювання фінансового ринку / О.В. Апарова // Інвестиції: практика та досвід. — 2013. — № 6. — С. 8—13.

З огляду на зміст інформації, що представлена в таблиці 3, можна зробити висновок, що індикатори фінансового стану небанківських установ, фондового ринку, ринку похідних фінансових інструментів, домашніх господарств не відображаються в єдиному пакеті. У свою чергу така ситуація не дозволяє комплексного проаналізувати в Україні всі сегменти фінансового і фондового ринків, діяльність депозитних і не депозитних корпорацій, ринків похідних фінансових інструментів та нерухомості, домогосподарств, впливу на фінансовий сектор макроекономічної кон'юнктури. На сайті Національного банку в загальному розділі "Статистика" окремо наводяться індикатори фінансової стійкості депозитних корпорацій та частково ринку нерухомості, перелік і реальне значення яких представлені в таблиці 4. Також у рубриці "статистика індикаторів фінансової стійкості" надається інформація про доходи та витрати депозитних корпорацій, балансовий звіт депозитних корпорацій, додаткові статті депозитних корпорацій України. Не в розділі "фінансова стабільність", а окремо в розділі "грошово-кредитна та фінансова статистика" надається інформація про основні показники діяльності банків України.

Як свідчать дані таблиці 4, поза межами аналізу в єдиному пакеті знаходяться ринок цінних паперів та похідних фінансових інструментів, сектор не фінансових корпорацій, не банківські фінансові установи, домашні господарства. Тим часом, за висновками вчених, реалізація грошово-кредитної політики центрального банку повинна передбачати не лише досягнення цінової та фінансової стабільності, а й можливість впливати на макроекономічну стабільність шляхом участі в реалізації загальної фінансової політики держави [10, с. 17]. Необхідно звернути увагу, що неповнота даних про стан фінансової стабільності в Україні не дозволяє зробити адекватні висновки про зовнішні та внутрішні загрози та розробляти упереджувальні заходи.

Відсутність комплексного підходу до діагностики стану фінансової стабільності в Україні можна пояснити тим, що на даний час застосовується секторна модель регулювання фінансового ринку, де окремі сектори регулюються з боку Національного банку України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Національної комісії, що здійснює державне регу-

лювання у сфері ринків фінансових послуг. В залежності від особливостей розвитку країни, стану економіки та законодавства, специфіки фінансових відносин виділяють три основні моделі наглядових систем: модель єдиного наглядового органу, функціональна модель, секторна модель. Модель єдиного наглядового органу передбачає створення мегарегулятора та наділення його всіма регулюючо-наглядовими повноваженнями. Мегарегулятори функціонують у більше ніж 40 країнах світу, як у розвинених, так і тих, що розвиваються. До країн, чії центральні банки офіційно звітують про фінансову стабільність, відносяться: Великобританія, Швеція, Угорщина, Норвегія, Австрія, Іспанія, Бельгія, Данія, Франція, Бразилія, Канада, Фінляндія, Індонезія, Австралія [20, с. 15].

Секторна модель передбачає функціонування окремого регулюючо-наглядового органу за певним сектором фінансового ринку. З 2000 року деякі країни відійшли від секторної моделі нагляду. Але Болгарії, Литві, Фінляндії, Іспанії, Словенії, Греції, Кіпрі, Румунії, а також в Україні така модель застосовується. Функціональна модель передбачає наявність двох інститутів регулювання. Один регулює діяльність фінансових інститутів, інший розробляє норми з функціонування фінансових інститутів, здійснює нагляд, захищає права інвесторів, споживачів фінансових послуг, контролює стан конкуренції на фінансовому ринку. Моделі регулювання різних секторів фінансового ринку представлені в таблиці 5.

На думку вчених, в Україні потрібно враховувати світовий і європейський досвід нагляду і регулювання фінансового ринку. Особлива увага має бути приділена процесам формування нової структури фінансового сектора, його інституційним та інтеграційним змінам. С. Науменкова в своїх наукових роботах [9] ґрунтовно досліджує зміни в інституційній структурі та механізмах регулювання й нагляду за фінансовим сектором, що відбулися в більшості країн світу. За її висновками вони проявилися в такому: посиленні тенденцій відходу від секторної моделі нагляду в більшості європейських країнах; розширенні наглядових функцій і повноважень центральних банків, що викликано посиленням їх ключової ролі в забезпеченні фінансової стабільності; посиленні незалежності регуляторних органів на основі за-

Таблиця 6. Сфера фінансового нагляду

Сфери нагляду
<p>Консолідований нагляд</p> <ul style="list-style-type: none"> • Нагляд за крупними учасниками фінансового ринку та страховими холдингами. • Нагляд за банківськими холдингами і конгломератами. • Аналіз і формування консолідованої інформації
<p>Банківський сектор</p> <ul style="list-style-type: none"> • Загальний список банків. Банки другого рівня. Філії банків. • Представництва банків-резидентів, банків-нерезидентів. • Список ліквідованих організацій і таких, що знаходяться в стадії ліквідації
<p>Організації, що здійснюють окремі види банківських операцій</p> <ul style="list-style-type: none"> • Загальний список організацій. Іпотечні організації. • Дочірні організації різних управляючих холдингів
<p>Ринок цінних паперів <i>Професійні учасники ринку цінних паперів</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Брокери-ділери. Брокери-ділери на ринку цінних паперів. Організатори торгів. Єдиний реєстратор цінних паперів. • Управляючі інвестиційним портфелем. Кастодіани. Трансфер-агенти. • Організації, що здійснюють управління пенсійними активами. <p><i>Емітенти та емісійні цінні папери</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Відомості про зареєстровані випуски недержавних цінних паперів. • Відомості про зареєстровані пайові інвестиційні фонди та управляючі компанії. • Афілійовані особи акціонерних товариств. • Відомості про кількість акцій акціонерних товариств, що проголосовані. • Відомості про кількість утримувачів паїв пайових інвестиційних фондів. • Емітенти, що допустили дефолт
<p>Страховий сектор</p> <ul style="list-style-type: none"> • Страхові (та перестраховальні) організації. Фонд гарантування страхових виплат. Страхові брокери. Актuariї. Товариства взаємного страхування. • Філії. Представництва компаній-резидентів, нерезидентів. • Список ліквідованих організацій. Список організацій, що ліквідуються
<p>Кредитні бюро</p> <ul style="list-style-type: none"> • Список кредитних бюро. Дані про діяльність кредитних бюро
<p>Ліквідація фінансових організацій</p> <ul style="list-style-type: none"> • Банки другого рівня ліквідовані та такі, що ліквідуються. • Страхові (та перестраховальні) організації ліквідовані та що ліквідуються. • Накопичувальні пенсійні фонди ліквідовані та такі, що ліквідуються. • Розширена інформація для кредиторів

конодавчого закріплення за ними певних прав і обов'язків, а також їх підпорядкування профільним державним органам (при цьому частка регуляторів, що підпорядкована парламентам, збільшується); концентрації діяльності наглядових органів (кількість самостійних наглядових органів зростає); суттєвому підвищенні рівня інтеграції діяльності наглядових органів: майже 80 % таких органів здійснюють аналіз та практичне розв'язання проблем з фінансовою стабільністю. Також змінюється структура наглядових органів і спостерігається посилення взаємозв'язку всіх складових фінансового сектору (фінансових інститутів, регуляторних, наглядових органів і саморегулюючих організацій; фінансового ринку; фондового ринку, законодавчої і аналітично-інформаційної системи); координація зусиль та уніфікації відповідальності наглядових органів в умовах інтеграції міжнародних фінансових ринків; поява фінансових конгломератів (системно значимих фінансових інститутів), що об'єднують різні ринки фінансових послуг.

Комплексний підхід до нагляду за фінансовим сектором можна спостерігати в Республіці Казахстан (табл. 6). У ролі мегарегулятора там виступає Національний банк Казахстану. Про це свідчать публічні дані і матеріали, які широко доступні до громадськості і розміщені на офіційному сайті центрального банку в рубриках "Фінансовий нагляд" і "Фінансова стабільність". У таблиці 6 стисло представлена сфера фінансового нагляду, який здійснює Національний банк Республіки Казахстан. Сфера нагляду розповсюджується на банківський сектор, ринок цінних паперів, страховий ринок, кредитні бюро. Також ведеться нагляд за станом ліквідації та оздоровлення фінансових установ. Маючи максимально повну інформацію про діяльність та стан ліквідності учасників фінансового ринку, здійснюється формування консолідованої інформації та її предметний аналіз. Національний банк формує звіт про фінансову стабільність Республіки Казахстан, який містить основні висновки, аналізується макроекономічна та фінансова кон'юнктура, оцінюються ризики інститутів фінансового посередництва. Здійснюється опитування банків щодо стану кредитного ринку, введені актуальні анкети опитування.

Досить широко представлена макроекономічна та фінансова кон'юнктура, що аналізується Національним банком Казахстану (табл. 7). В сфері уваги знаходиться: макроекономічне середовище та чинники його стійкості; визначається роль фінансового сектора і ризики концентрації; аналізуються ринки реальних і фінансових активів; ризики банківського та небанківського секторів, інститутів та інфраструктури фінансового посередництва; стан платіжних систем.

Джерело: систематизовано на базі даних Національного банку Республіки Казахстан / Офіційний сайт Національного банку Республіки Казахстан / Фінансовий нагляд / Фінансова стабільність [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nationalbank.kz

Таким чином, у Казахстані на принципах єдиного пакету, комплексного аналізу індикаторів та макроекономічної динаміки здійснюється регулювання фінансової системи і управління ризиками. Це стало можливим тому, що на базі Національного банку Республіки Казахстан зосереджена вся інформація, яка комплексно характеризує стан розвитку фінансового сектору та макроекономічну динаміку, і разом це дає можливість об'єктивно оцінювати стан фінансової стабільності країни.

ВИСНОВКИ

На даний час в Україні застосовується секторна модель нагляду та регулювання фінансового ринку, в рамках якої Національним банком України, Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг реалізуються функції нагляду окремо за банківським сектором, фондовим ринком, ринком фінансових послуг, страховими компаніями. На даний час система відстеження фінансової стабільності в Україні не має всеохоплюючого характеру, оскільки замикається лише на аналізі індикаторів стійкості депозитних установ і частково ринку нерухомості, у той час як методикою МВФ та рекомендаціями Європейської ради з системних ризиків визначено пакетний підхід, що базується на принципах максимальної фун-

Таблиця 7. Макроекономічна та фінансова кон'юнктура, що аналізується Національним банком Республіки Казахстан

Макроекономічна та фінансова кон'юнктура	
1.	Макроекономічне середовище та чинники його стійкості
2.	Роль фінансового сектора і ризику концентрації – Основні тенденції розвитку фінансових відносин – Ризики концентрації
3.	Ринки реальних і фінансових активів – Фактори, що визначають стан ринку нерухомості – Фінансові ринки
4.	Ризики банківського сектора. Ризики інститутів та інфраструктури фінансового посередництва – Ризик-профіль. Кредитний ризик. Ризики, пов'язані зі структурою ліквідності, фондуванням та валютною позицією. – Достатність капіталу
5.	Ризики небанківського сектора – Страховий сектор. Накопичувальна пенсійна система
6.	Платіжні системи <u>Розвиток платіжних систем</u> – Потоки платежів у платіжних системах – Обсяги платежів у розрізі видів призначення платежів <u>Регулювання системного ризику в національних платіжних системах</u> – Показники ліквідності – Черга платіжних документів і невиконані платежі – Показники ліквідності – Анульовані платіжні документи Регулювання фінансової системи і управління ризиками <u>Макропруденційні аспекти регулювання</u>
7.	– Графік введення нових вимог Базель 3 до капіталу – Оцінка формування динамічного резерву та провізій МСФЗ по банківському сектору – Оцінка потреби в докапіталізації та виконання вимог до достатності капіталу згідно з графіком переходу на Базель 3

Джерело: систематизовано на базі даних Національного банку Республіки Казахстан / Офіційний сайт Національного банку Республіки Казахстан / Фінансова стабільність [Електронний ресурс]. — Режим доступу. <<http://www.nationalbank.kz>>

кціональної інклюзивності та комплексного аналізу всіх сегментів фінансового і фондового ринків, діяльності депозитних і не депозитних корпорацій, ринків похідних фінансових інструментів та нерухомості, домогосподарств, макроекономічної кон'юнктури. Обмеженість даних про стан фінансової стабільності в Україні не дозволяє зробити адекватні висновки про зовнішні та внутрішні загрози та своєчасно розробити заходи адекватного реагування. У світі спостерігається тенденція відходу від секторної моделі нагляду та регулювання. Але для того, щоб обрати найбільш прийнятну модель для України, необхідно провести детальні дослідження, моделювання та розрахунки. Міжнародні експерти надають різні рекомендації, які базуються не на конкретній моделі, а на виборі варіантів [6]. Тому поки триватиме робота з пошуку оптимальної моделі регулювання фінансового ринку України, рекомендується при діючій на даний час секторній моделі регулювання уповноважити Національний банк України виконувати функції зі збору та узагальнення повного пакету індикаторів зі всіх секторів фінансового ринку, аналізу тенденцій, регулярної оцінки стану фінансової стабільності в країні та світі з оприлюдненням відповідних висновків у тематичних оглядах та консенсус-прогнозах. Пропозиція логічно випливає з того, що зі всієї величини активів фінансового сектора на банківську систему припадає близько 90%. При будь-якій обраній моделі регулювання фінансового сектора, інформація про стан фінансової стабільності, зважаючи на її державну вагу, має бути зосереджена в одній системі збору, узагальнення, діагностики та експертизи кризових явищ в національній та світовій економіці.

Література:

1. Апарова О.В. Обґрунтування необхідності регулювання фінансового ринку / О.В. Апарова // Інвестиції: практика та досвід. — 2013. — № 6. — С. 8—13.

2. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / Блауг М. — М.: ДелоЛтд, 1994. — 720 с.

3. Економічна теорія: Політекономія: посіб. [для вищ. навч. закл.] / За ред. В.Д. Базилевича. — 3-тє вид., перероб. і доп. — К.: Знання-Прес, 2004. — 615 с. — (Вища освіта XXI ст.).

4. Історія економічних учень: підручник: у 2-х ч. — Ч. 2; [за ред. В.Д. Базилевича]. — К.: Знання, 2006. — 575 с. — (3-тє вид., випр. і доп.). — Бібліогр.: в кінці розд.

5. Комплексне порівняльно-правове дослідження відповідності законодавства України *acquis communitaire* у сфері регулювання фінансових послуг в контексті фінансово-економічної кризи 2008—2009 років / Міністерство юстиції України / Державний департамент з питань адаптації законодавства. — Київ, 2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <<http://www.minjust.gov.ua/file/23506>>

6. Консультації щодо підвищення ефективності регулювання та нагляду за фінансовим сектором в Україні. Зелена книга. — Київ, 2010. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <<http://bank.gov.ua>>

7. Кузьменко В.П. Теория экономических циклов и глобальный финансовый кризис / В.П. Кузьменко [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <<http://iee.org.ua>>

8. Луняков О.В. Генезис понятий "финансовая нестабильность" и "финансовая хрупкость" в контексте мировых финансовых кризисов / О.В. Луняков [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <<http://uchebilka.ru/finans/40695/index.html>>

9. Науменкова С. Зарубіжний досвід організації систем регулювання й нагляду за діяльністю фінансових установ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <<http://biglibrary.ru/articles/article-47>>

10. Науменкова, С. Основні напрями координації грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики / С. Науменкова, С. Міщенко // Вісник НБУ. — 2012. — № 5. — С. 13—21.

11. Радіонова І.Ф. Теорія фінансової нестабільності як інструментарій сучасної макроекономіки / І.Ф. Радіонова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — 2013. — № 146 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <<http://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-finansovoy-nestabilnosti-v...>>

12. Радіонова І.Ф. Фінансова природа економічних коливань: зміст і моделювання / І.Ф. Радіонова // Фінанси України. — 2011. — № 3. — С. 19—34.

13. Розмаинский И. Вклад Х.Ф. Мински в экономическую теорию и основные причины кризисов в поздней индустриальной денежной экономике / И. Розмаинский // TERRA ECONOMICUS. — 2009. — Том 7. — № 1. — С. 31—42.

14. Розмаинский И.В. "Гипотеза фінансової нестабільності" Мински: теорія ділового циклу ХХІ століття / Розмаинский И.В. [Електронний ресурс]: — Режим доступу: <<http://ie.boom.ru/Rozmainsky/fragilation.htm>>

15. Семко Р.Б. Основні підходи до моделювання фондового ринку та реального сектора економіки / Р.Б. Семко. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/2254/1/Semko_Osnovni...>

16. Соболев В.О. Розвиток теорії криз: узагальнення Й.Шумпетера та сучасні підходи / В.О. Соболев // Науковий вісник Чернівецького університету. — 2011. — Вип. 579—580. Серія "Економіка". — С. 36—40.

17. Столбов М. Гипотеза финансовой нестабильности Хаймана Мински и экономический кризис в России / М. Столбов // Мировая экономика и международные отношения. — 2010. — № 3. — С. 56—64.

18. Столбов М.И. Роль финансового рынка в динамике экономической нестабильности: автореф. дис. на соиск. уч. степени д-ра экон. наук: спец. 08.00.01 — экономическая теория / М.И. Столбов. — Москва, Институт экономики РАН, 2011. — 49 с.

19. Чиркова Е.В. Теории финансовых пузырей / Е.В. Чиркова // Электронный журнал "Корпоративные финансы". — 2010. — № 3. — С. 63—72.

20. Унковська Т.Є. Системне розуміння фінансової стабільності: розв'язання парадоксів [Текст] / Т.Є. Унковська // Економічна теорія. — 2009. — № 1. — С. 14—33.

References:

1. Aparova, O.V. (2013), "Grounding of necessity of the financial market regulation" *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 6, pp. 8—13.

2. Blauh, M. (1994), *Ekonomycheskaia mysl' v retrospektive [Economic thought in retrospect]*, DeloLtd, Moscow, Russia.

3. Bazylevych, V. D. (2004), *Ekonomichna teoriia : Politekonomiia [Economic Theory: Political Economy]*, 3d ed., Znannia-Pres, Kyiv, Ukraine.

4. Bazylevych, V. D. (2004), *Istoriia ekonomichnykh uchen' [History of economic studies]*, 3d ed., Znannia, Kyiv, Ukraine.

5. Ministry of Justice of Ukraine (2011), "Complex comparative legal study of legislation relevance Ukraine

acquis communautaire in the regulation of financial services in the context of the financial crisis of 2008—2009", available at: <http://www.minjust.gov.ua/file/23506> (Accessed 20 Aug 2014).

6. National Bank of Ukraine (2010), *Konsultatsii schodo pidvyschennia efektyvnosti rehuli-uvannia ta nahliadu za finansovym sektorom v Ukraini. Zelena knyha [Consultation on improving the efficiency of regulation and supervision of the financial sector in Ukraine. Green Book]*, Kyiv, Ukraine.

7. Kuz'menko, V.P. (2014), "The theory of economic cycles and the global financial crisis", available at: <http://iee.org.ua> (Accessed 20 Aug 2014).

8. Luniakov, O.V. (2013), "The genesis of the concepts "financial instability" and "financial fragility" in the context of the global financial crisis", available at: <http://uchebilka.ru/finans/40695/index.html> (Accessed 20 Aug 2014).

9. Naumenkova, S. (2014), "Foreign experience of systems of regulation and supervision of financial institutions", available at: <http://biglibrary.ru/articles/article-47> (Accessed 20 Aug 2014).

10. Naumenkova, S. and Mischenko C. (2012), "Main directions of coordination of monetary and fiscal policy", *Visnyk NBU*, vol. 5, pp. 13—21.

11. Radionova, I.F. (2013), "The theory of financial instability as a tool of modern macroeconomics", *Visnyk Kyiv's'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka [online]*, vol. 146, available at: <http://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-finansovoy-nestabilnosti-v...> (Accessed 20 Aug 2014).

12. Radionova, I.F. (2011), "The financial nature of economic fluctuations: content and modeling", *Finansy Ukrainy*, vol. 3, pp. 19—34.

13. Rozmaynskyj, Y. (2009), "The contribution of Minsky H.F. in economic theory and the basic causes of the crises in the late industrial monetary economies", *TERRA ECONOMICUS*, vol. 7, no1, pp. 31—42.

14. Rozmaynskyj, Y.V. (2003), "Financial instability hypothesis of Minsky: theory of the business cycle of the XXI century", available at: <http://ie.boom.ru/Rozmainsky/fragilation.htm> (Accessed 20 Aug 2014).

15. Semko, R. B. (2014), "Basic approaches to modeling of stock market and the real economy sector", available at: http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/2254/1/Semko_Osnovni... (Accessed 20 Aug 2014).

16. Soboliev, V. O. (2011), "Development of crisis theory: a generalization J.Schumpeter and modern approaches", *Naukovyj visnyk Chernivets'koho universytetu Serii Ekonomika*, vol. 579—580, pp. 36—40.

17. Stolbov, M. (2010), "Financial instability hypothesis of Hyman Minsky and the economic crisis in Russia ", *Myrovaia ekonomyka y mezhduarodnye otnosheniya*, vol. 3, pp. 56—64.

18. Stolbov, M.Y. (2011), "Role of Financial Market in the dynamics of economic instability", Ph.D. Thesis, Economy, Ynstytut ekonomiky RAN, Moskva, Russia.

19. Chyrkova, E.V. (2010), "Theory of financial bubbles", *Korporatyvnye fynansy*, vol. 3, pp. 63—72.

20. Unkovska, T.Ye. (2009), "Systemic understanding of financial stability: solving the paradoxes", *Ekonomichna teoriia*, vol. 1, pp. 14—33.

Стаття надійшла до редакції 21.08.2014 р.

О. В. Грушко,
магістр, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ

ПОЛІТИЧНА РЕНТА ЯК ФОРМА ВИЯВУ РЕНТООРІЄНТОВАНОЇ ПОВЕДІНКИ НА ПОЛІТИЧНОМУ РИНКУ

A. Grushko,
master, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv

POLITICAL RENT AS A FORM OF MANIFESTATION RENT-SEEKING BEHAVIOR AT THE POLITICAL MARKET

Посилення ролі держави у сучасному суспільстві веде до розширення функцій держави політичними суб'єктами для реалізації власних інтересів з метою отримання додаткового доходу на політичному ринку. Така поведінка суб'єктів політичного ринку отримала назву "рентоорієнтованої", а сам процес — "пошук політичної ренти". Завдяки неінституціональній теорії та її методології можна пояснити, чому виникає це негативне явище для суспільства. Боротьба за привласнення політичної ренти характерна для будь-якої економічної системи, адже особистий інтерес є головним рушійним мотивом економічної діяльності. У статті досліджено суть, механізм та основні інструменти пошуку політичної ренти.

Strengthening of role of the state in the modern society conduces to expansion of functions of the state by political subjects for realization their own interests with the purpose to receipt the additional profit at the political market. Such a behavior of the subjects of the political market got the name — "rent seeking", and this process — "search of the political rent". Thanks to the new institutional theory it is possible to explain why this negative process for our society appears. Fight for the appropriation is characteristic for every economic system, as the personal interest is the main motive reason of economic activity. In the article is investigated essence, structure and main instruments of the search of political rent.

Ключові слова: політична рента, рентоорієнтована поведінка, неінституціоналізм, теорія суспільного вибору, політичний ринок.

Key words: rent-seeking, public choice theory, political rent, new institutional theory, political market, personal interest.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМ

У сучасному світі велику роль почали відігравати політичні відносини, які активно впливають на економічний розвиток будь-якої країни. Взаємозалежність економічних та політичних явищ призводить до тісного взаємозв'язку економіки та політики. Посилення ролі держави в економіці, веде до розширення можливостей формування та отримання різновидів ренти від використання адміністративних ресурсів, зокрема, політичної ренти.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теорія політичної ренти розглядається як складова теорії суспільного вибору та пов'язана з іменами Анни Крюгер, Джеймса Бюкенена, Гордона Таллока, Роберта Толлі-

сона. Окремі аспекти розглядаються також у роботах М. Олсона, А. Ослунда, Б. Вагнера, А. Хіллмана, А. Лоунбурга та ін. В Росії цією проблемою займаються такі науковці, як Р. Нуреев, К. Сонін, Б. Левін, О. Бородіна, А. Олейник, А. Заостровцев, С. Шульгін та ін. Окремі питання, присвячені теорії політичної ренти, висвітлювали такі українські вчені, як Т. Гуровська, В. Дементьєв, І. Малий, Ю. Зайцев, В. Лагутін, О. Мошенець, М. Гордон, М. Галабурда та ін. Але ця проблема не набула серйозної розробки як методологічно, так і у практичному узагальненні. Це пояснюється тим, що надто важко здобути фактичні дані відносно привласнення та перерозподілу політичної ренти, адже вони не публікуються в жодній країні світу. Тому неможливо розробити точні прогнози, а висновки носять абстрактний характер.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування теоритичних, методологічних та концептуальних засад сутності політичної ренти з урахуванням специфіки її формування та привласнення на сучасному політичному ринку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Теорія суспільного вибору вивчає політичний механізм формування макроекономічних рішень, а також різні способи та методи, за допомогою яких люди використовують державні установи у своїх власних інтересах, які є рушійною силою економічних процесів. Використовуючи принципи класичного лібералізму та методи мікроекономічного аналізу, представники цієї теорії зробили об'єктом аналізу не вплив кредитно-грошових, фінансових заходів на економіку, а сам процес прийняття урядових рішень [1, с. 546].

В основу теорії суспільного вибору покладено ідею виявлення взаємозалежності економічних і політичних явищ, а також застосування методів економічного аналізу до вивчення політичних процесів, що вперше здійснили у своїх дослідженнях К. Ерроу та Д. Блек (так званий "економічний імперіалізм"). Згодом цей концептуальний підхід став базовим у дослідженнях Дж. Б'юкенена та інших представників школи суспільного вибору, яка вивчає політичний механізм формування макроекономічних рішень на підґрунті методології економічних досліджень, зокрема неокласичного аналізу [6, с. 305]. Тобто Дж. Б'юкенен виходить із припущення, що принцип раціональної економічної поведінки може бути застосований у вивченні будь-якої сфери суспільного розвитку, де відбувається вибір, у тому числі й у дослідженні політичних процесів [6, с. 306].

За І. Лакатошем кожна теорія складається з "ядра" та "захисного поясу". Концепція політичної ренти є складовою теорії суспільного вибору, яка використала методологію цього вчення, а саме:

- 1) методологічний індивідуалізм: люди діють у політичній сфері, переслідуючи свої власні інтереси;
- 2) концепція економічної людини: всі індивіди на політичному ринку від виборця до президента керуються в своїй діяльності в першу чергу економічним принципом, тобто порівнюючи граничні вигоди та граничні витрати (і, перш за все, вигоди та витрати, пов'язані з прийняттям рішень) МВ?МС;
- 3) політика як обмін [5, с. 137].

У політичному житті, як і в економічному, кожний учасник максимізує власну функцію корисності. Об'єктом індивідуального інтересу, що керує людською поведінкою (в тому числі і в політичній сфері, і в державній діяльності), є індивідуальні блага (блага для індивідуального споживання), отримані індивідом в результаті цієї поведінки. Державний агент розглядається в якості раціональної ("економічної") людини, яка здатна оцінити індивідуальну користь та витрати від політичної діяльності. Тобто державну діяльність можна звести до діяльності раціональних індивідів, які приймають рішення у відповідності з принципом максимізації індивідуальної функції корисності [7, с. 454].

Політику Дж. Б'юкенен розглядає як арену мінових відносин, де відбувається обмін, подібний до ринкового: "Політика — складна система обміну між індивідами, у якій останні намагаються колективно досягнути своїх власних цілей, оскільки не можуть реалізувати їх шляхом звичайного ринкового обміну. Тут немає інших інтересів, окрім індивідуальних. На ринку люди обмінюють яблука на апельсини, а в політиці — погоджуються платити податки в обмін на блага, необхідні всім і кожному — від місцевої пожежної охорони до суду" [4, с. 108]. Різниця між ринковим і політичним обміном полягає у тому, що його учасники мають різну мету. На ринку, як відомо, відбувається взаємовигід-

ний обмін. У політичній сфері державні посадовці, чиновники, депутати не завжди керуються міркуваннями виключно суспільного блага. Швидше, навпаки: як звичайний економічний індивід вони прагнуть до максимізації власної вигоди, послідовного проведення індивідуальних інтересів, у тому числі на державній службі та у виборних органах. Наприклад, в обмін на голоси на виборах майбутні політичні діячі обіцяють запровадження вигідних законів, зменшення ставки оподаткування, підвищення соціальних стандартів тощо [6, с. 306].

Великим досягненням в теорії суспільного вибору стала розпочата Гордоном Таллоком та Анною Крюгер розробка концепції пошуку політичної ренти. В 1967 р. Гордоном Таллоком було досліджено втрати добробуту від монополій та тарифів. Було започатковано дослідження, яке сьогодні відоме як рентиорієнтована поведінка [14]. Варто зазначити, що пошук політичної ренти зацікавив економічну науку відносно нещодавно, проте, сам факт його існування мав місце у всіх економічних системах, набуваючи різного змісту. Термін "пошук політичної ренти" був введений американкою Анною Крюгер у 1974 р., як форма прояву рентиорієнтованої поведінки на політичному ринку. Як зазначає автор, у багатьох ринкових економіках обмеження уряду економічної активності є широко розповсюдженим фактом життя. Ці обмеження призводять до виникнення різних форм ренти, за яку люди часто вступають у конкурентну боротьбу. В одних випадках така конкуренція є повністю легальною. В інших випадках пошук ренти набуває інших форм таких, як хабарництво, корупція, контрабанда та чорний ринок. Анна Крюгер поглибила вивчення рентиорієнтованої поведінки та зосередила акцент на обмеженнях у міжнародній торгівлі та сільському господарстві [15, с. 291].

У сучасному розумінні рента визначається як особливий вид стабільного фіксованого нетрудового доходу, безпосередньо не пов'язаного з будь-якою формою підприємницької діяльності, що отримується власником обмежених ресурсів чи права в результаті їх експлуатації [3, с. 6]. Тобто вона виступає економічною формою реалізації права власності у її чистому вигляді. Виникають рентні відносини між економічними агентами з приводу пошуку джерел утворення, привласнення, розподілу та перерозподілу ренти як доходу на обмежений монополізований ресурс.

У найбільш широкому значенні під політичною рентою розуміють сукупність індивідуальних благ (економічних, політичних, правових, духовних та ін.), які отримує або може отримати державний агент зверх грошових доходів або інших благ, одержуваних ним як безпосередній еквівалент затраченої ним праці. Тобто це доходи, що перевищують той їх розмір, який міг би бути отриманий індивідом у випадку виконання даного виду діяльності альтернативним чином за відсутності монополії на владу [2, с. 12]. Таким чином, пошук політичної ренти можна визначити як намагання економічних агентів отримати економічну ренту за допомогою політичного процесу. Економічні агенти намагаються заволодіти винятковими перевагами, використовуючи примус держави для служби приватного інтересу.

Опишемо пошук політичної ренти, через рентиорієнтовану поведінку індивідів на політичному ринку. Використовуючи неінституціональний підхід, а саме: методологію теорії раціональної поведінки, зазначимо, що індивід намагається максимізувати свою корисність за рахунок використання свого положення на політичному ринку, таким чином, щоб отримати політичну ренту. Політична рента отримується на, так званому, "чорному" або неофіційному політичному ринку. Тоді як на офіційному здійснюється процес обміну голосів на суспільні блага.

Політична рента пов'язана з різного роду бар'єрами та обмеженнями, що накладаються на трансакції. При цьому акцент зміщується з контролю доступу до рідкісних ресурсів на контроль доступу до угоди або поле взаємодій як сукупності трансакцій, що мають чіткі межі у фізичному та інституційному просторі. Адміністрація (влада) обмежує доступ до поля, що призводить до монополізації права визначати, кому надавати цей доступ, а кому — ні. Саме обмеженість доступу або відсутність сприятливих умов призводять до бажання подолати ці бар'єри, внаслідок цього виникає політична рента. Така монополізація створюється людьми штучно, використовуючи адміністративний ресурс, як правило, на шкоду суспільству. Адаже відбувається процес перерозподілу, а не створення, обмежених благ на користь тих, хто володіє монополюючим становищем на політичному ринку. Перш за все мова йде про використання можливостей держави, які стають об'єктом монополії господарювання окремих чиновників і політиків. Тобто джерелом політичної ренти є монополія на владу [9, с. 100]. Виникають відносини квазівласності на деякі умови господарювання, коли реальні функції, притаманні державі, привласнюються тимчасово в своїх інтересах певними людьми. Тінюва ціна доступу до цих ресурсів для зацікавлених осіб буде меншою порівняно з доходом від їх використання. Тому вони погоджуються на відповідні витрати, практично поступаючись частиною свого додаткового доходу на користь того, хто контролює цей доступ до ресурсів [3, с. 7].

За своєю економічною сутністю політична рента є наслідком суб'єктивних дій уряду, який дає можливість впливовій на політичний процес групі осіб привласнювати частину створюваного в суспільстві доходу. Таке привласнення не підпорядковується законам факторно-функціонального розподілу доходів, а є наслідком перерозподілу первинних форм доходу: земельної ренти, заробітної плати, прибутку, відсотка. У сучасній економіці розподіл доходів значною мірою визначається взаємодією впливових на політичній арені груп, а особливе становище держави спонукає ці групи суспільства боротися за владу, за контроль за найважливішими його органами з метою реалізації власних інтересів, що впливає на прийняття політичних рішень [10, с. 196].

Дж. Стіглер визначає чотири основні способи привласнення політичної ренти окремими групами:

- 1) прямі грошові субсидії;
- 2) обмеження доступу в галузь, а отже, контроль за появою нових конкурентів (за допомогою квот, протекціоністських тарифів та ін.);
- 3) привілеї, що дають змогу певній галузі впливати на виробництво в суміжних галузях;
- 4) пряма фіксація цін [10, с. 196].

Рентоорієнтована поведінка на політичному ринку, проявляється як здатність суб'єктами максимально задовольнити свої інтереси, що знаходить вияв у мотивах та поведінці. Пересічний споживач суспільних благ висловлює та захищає свої інтереси в якості виборця [11, с. 89]. Виборець виявляє свої переваги за допомогою механізму голосування. Ресурси, які знаходяться в розпорядженні виборця — це не тільки його особисте право голосу, але й можливості, пов'язані з участю в різноманітних організаціях, фінансування політичних кампаній. Ці можливості в свою чергу обумовлені розподілом доходів, вільного часу та інших ресурсів, а їх використання — ступенем зацікавленості індивіда в прийнятті того або іншого рішення [11, с. 89].

Ті, для кого характерні інтенсивні однорідні переваги, об'єднуються в групи. Невеликі за розмірами групи, які відстоюють спеціальні інтереси, мають перевагу. Такій групі легше домогтися згоди на надання їй привілеїв або пільг, оскільки пов'язані з цим витрати майже не відчуються для інших громадян. Адаже вигоди від реалізації спеціального

інтересу концентруються всередині групи, а витрати розподіляються на все суспільство [11, с. 106].

Бюрократи, беручи участь у політичному процесі, намагаються проштовхнути такі рішення, щоб гарантувати собі економічну ренту за рахунок суспільства. Іншою є поведінка політика — прагнення отримати якомога більше голосів виборців [11, с. 93]. Політики зацікавлені у рішеннях, які забезпечують явні та негачинні вигоди, тобто вимагають прихованих витрат, які складно виявити. Діапазон благ, що входять до складу політичної ренти, надзвичайно широкий — від додаткових грошових доходів і розширення можливостей одержання матеріальних благ до різного роду нематеріального порядку (влади, поваги тощо) [2, с. 13].

Політики є основними фігурами в моделях захоплення ренти або вони отримують ренту безпосередньо для себе, або для когось з розрахунком, що їм віддають за зусилля. Адаже вся діяльність по захопленню ренти можлива лише тоді, коли бюрократія і політики, чутливі до такої діяльності, зацікавлені в тиску з боку фірм, тому що мають з цього зиск. Корислива поведінка чиновників і політиків у подібних ситуаціях пов'язується з рентоорієнтованою поведінкою. Така поведінка полягає в діяльності, спрямованій або на використання монополюючого становища, або на отримання доступу до урядових субсидій (на відміну від намагання в умовах ринкової економіки отримати прибутку) [12, с. 494].

Причинами існування можливостей вилучення політичної ренти можна виділити такі:

- 1) неповнота інформації. Основна ідея полягає в тому, що доступ до інформації не є безплатним та вільним, тобто отримання інформації вимагає яких-небудь витрат. Неповнота інформації на практиці означає непрозорість у прийнятті рішень;
- 2) обмежена раціональність. Теорія обмеженої раціональності пропонує альтернативні процедури вибору в умовах неповної інформації;
- 3) опортуністична поведінка учасників. Опортуністичною можна вважати таку поведінку, яка спрямована на досягнення власних цілей економічного агента і не обмежена міркуваннями моралі. У загальному випадку вона трактується як надання неповної або викривленої інформації. В її основі лежить розбіжність економічних інтересів, обумовлена обмеженістю ресурсів, невизначеністю і, як наслідок, недосконалою специфікованістю умов контракту [13].

Можна констатувати, що інтереси державного агента і суспільства прямо не співпадають, а "невидима рука", спроможна їх узгоджувати, відсутня. Б'юкенен зазначає, що закон "невидимої руки" Адама Сміта не має політичного аналогу [7, с. 20]. Для створення ефективної мотивації державного агента необхідно, щоб розрив між граничною корисністю рентного доходу і граничними втратами колективних благ заповнювався зовнішньою владою над його поведінкою. Точніше кажучи, розрив корисності заповнюється для державного агента витратами (санкціями), які повинні створити йому суспільство, якщо його діяльність суперечить інтересам громадян, і які здатні перенести норму заміщення в бік суспільних благ. Отже, з боку суспільства є необхідною "видима рука" влади над державою. Як раціональні індивіди, які максимізують власну вигоду, самі по собі державні агенти не схильні нести витрати зі створення колективних благ для суспільства і будуть створювати їх лише за наявності зовнішньої змушуючої влади. Така влада здатна змусити державних агентів нести витрати на користь суспільства (тобто створювати колективні блага) за умови що ця влада буде застосовувати до них санкції у випадку відмови з їх боку підкорити свою діяльність суспільним цілям [8, с. 268].

Створюючи ренту, державний агент створює одночасно втрати для себе як для члена суспільства. Між тим втрати поширюються на всіх, а рентний дохід присвоюється індивідуально або в рамках вузької групи. У державного агента втрата суспільного блага для всіх "перекривається" отриманням приватного блага для себе. Приватні блага будуть створюватися за рахунок суспільних до того часу, поки граничні доходи державного агента не будуть перевищувати його граничних втрат як члена суспільства [8, с. 267].

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяють зробити наступні висновки:

1) провали ринку та його неспроможність виробляти суспільні блага, призводять до посилення ролі держави в економіці. І як внаслідок цього відбувається розбухання державного та бюрократичного апарату, що призвело до виникнення політичної ренти;

2) концепція пошуку політичної ренти як наукова категорія зародилась у 70-х роках ХХ ст., а саме явище було присутнє в усіх економічних системах, адже це питання особистої вигоди, яка є рушійною силою людини в будь-які часи;

3) під політичною рентою розуміють сукупність індивідуальних благ (економічних, політичних, правових, духовних та ін.), які отримує або може отримати державний агент зверх грошових доходів або інших благ, одержуваних ним як безпосередній еквівалент затраченої ним праці;

4) у політичній діяльності особистий інтерес має широкий діапазон і включає окрім грошових доходів ще й політичні, духовні, правові та інші блага. Такі мотиви, як прагнення влади, популярності, соціального статусу та ін., відіграють значну роль в політичному житті;

5) державні чиновники намагаються отримати матеріальні вигоди за рахунок як суспільства в цілому, так і окремих осіб, які домагаються прийняття окремих рішень. Бюрократи, беручи участь у політичних процесах, роблять спроби провести такі рішення, які б гарантували їм отримання економічної ренти за рахунок суспільства. Все це призводить до зловживань владою та втратами для суспільства;

6) основними формами пошуку політичної ренти є лобювання, логролінг та корупція.

Література:

1. Історія економічних вчень: підручник: У 2 ч. — Ч. 2 / За ред. В.Д. Базилевича. — 3-тє вид., випр. і доп. — К.: Знання, 2006. — 575 с.
2. Економічна теорія в умовах глобалізації економіки. Тези доповідей і виступів II Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих вчених (17—18 березня 2010 року) / Заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Семенова А.Г. — Донецьк: Юго-Восток, 2010. — 126 с.
3. Гуровська Т.В. Політична рента в сучасній трансформаційній економіці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук. — К. 2011.
4. Бьюкенен Дж. Конституція економічної політики // Вопросы экономики. — 1994. — № 6.
5. Нуреев Р. Теория общественного выбора // Вопросы экономики. — 2002. — № 8.
6. Сучасні економічні теорії: навч. посіб. / В.М. Феценко. — К.: КНЕУ, 2012. — 474 с.
7. Нуреев Р.М. Джеймс Бьюкенен и теория общественного выбора // Бьюкенен Дж.М. Сочинения. — М.: "Таурис Альфа", 1997. — С. 445—482.
8. Деметев В.В. Экономика как система власти / Министерство образования и науки Украины. Донецкий на-

циональный технический университет / Изд. 2-е — Изд-во ДонНТУ, 2006. — 392 с.

9. Ослунд А. "Рентоориентированное поведение" в российской переходной экономике // Вопросы экономики. — 1996. — № 8.

10. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т.3 / Ред. кол.: С.В.Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Видавничий центр "Академія", 2002.

11. Якобсон Л.И. Экономика общественного сектора: Основы теории государственных финансов: учебник для вузов. — М.: Аспект Пресс, 1996. — 319 с.

12. Кілієвич О., Мертенс О. Мікроекономіка для аналізу державної політики: підручник. — К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2005. — 655 с.

13. Экономические субъекты постсоветской России (институциональный анализ) / [А. В. Деметев, Р. М. Нуреев, С. Г. Шульгин и др.]; Под ред. Р. М. Нуреева. — [2-е изд.]. — Ч. 3. Государство в современной России. — М., 2003.

14. Tulloch Gordon. The Welfare of Tarrifs, Monopolies and Thef // Western Economic Journal. 1967. № 5 — p. 224—232.

15. Krueger Anne O. The Political Economy of the Rent-Seeking Society // American Economic Review. 1974. № 64. — p. 291—303.

References:

1. Basylevich, V.D. (2006), Istoriiia ekonomichnykh vchen' [History of economy], 3rd ed, Znannya, Kyiv, Ukraine.
2. Semenova, A.G. (2010), "Economic theory is in the conditions of globalization of economy", Zbirka dopovidej na II Vseukrains'kij naukovo-praktychnij konferentsii studentiv i molodykh vchenykh, Vseukrains'ka naukovo-praktychna konferentsiia studentiv i molodykh vchenykh [Ukrainian conference for students and young scientists], Donetsk, Ukraine.
3. Gurovska, T.V. (2011), "Political rent in the modern transformation economy".
4. Buchanan, J. (1994), "Constitution of economic policy", Question of economy, vol. 6.
5. Nureev, R. (2002), "Public choice theory", Question of economy, vol.8.
6. Feshenko, V.M. (2012), Suchasni ekonomichni teorii [Modern economics], Kyiv, Ukraine.
7. Nureev, R.M. (1997), Dzhejms B'jukenen i teoriija obshhestvennogo vybora [James Buchanan and public choice theory], Taurus Alfa, Moscow, Russia.
8. Dementev, V.V. (2006), Jekonomika kak sistema vlasti [Economy as a system of power], 2nd ed, Donetsk, Ukraine.
9. Oslund, A. (1996), "Rent-seeking" in the Russian economy", Question of economy, vol. 8.
10. Mochernij, S.V. (2002), Ekonomichna entsyklopediia [Economic encyclopaedia], Academy, Kyiv, Ukraine.
11. Jakobson, L.I. (1996), Jekonomika obshhestvennogo sektora: Osnovy teorii gosudarstvennyh finansov [Economy of public sector: Bases of theory of state finances], Aspect press, Moscow, Russia.
12. Kilievich, O. and Mertens, O. (2005), Mikroekonomika dlia analizu derzhavnoi polityky [Microeconomics for the analysis of public policy], Osnovy, Kyiv, Ukraine.
13. Dementeev, A.V. Nureev, R.M. and Shulgin, S.G. (2003), Jekonomicheskie subekty postsovetsoj Rossii [Economic subjects of Russia after the soviet], 2 nd ed, Moscow, Russia.
14. Tulloch, G. (1967), "The Welfare of Tarrifs, Monopolies and Thef", Western Economic Journal, vol. 5, pp. 224—232.
15. Krueger, A. O (1974), "The Political Economy of the Rent-Seeking Society", American Economic Review, vol. 64, pp. 291—303.

Стаття надійшла до редакції 22.08.2014 р.

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ОБ'ЄКТІВ НЕРУХОМОСТІ ЯК ВАЖЛИВА КОМПОНЕНТА УПРАВЛІННЯ ВЛАСНІСТЮ

L. Tymoshchuk,
PhD economics

THEORETICAL APPROACHES TO VALUATION AS AN IMPORTANT COMPONENT OF PROPERTY MANAGEMENT

Визначено актуальні питання оцінки об'єктів нерухомості. Автором проведений аналіз теоретичних, нормативних та практичних засад визначення підходів до оцінки об'єктів нерухомості, що дає змогу стверджувати про необхідність внесення відповідних змін до Національного стандарту "Оцінка нерухомого майна" затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1442 від 28 жовтня 2004 р. у частині розширення підходів до оцінки нерухомого майна. Розроблено пріоритетні заходи вдосконалення нормативних засад оцінки об'єктів нерухомості. Доведено доцільність застосування ринкових регуляторів при здійсненні оцінки об'єктів нерухомості. Як результат запровадження такої бази даних покращиться якість оцінки об'єктів нерухомості відповідно до їх реальної ринкової вартості, а також слугуватиме виведенню з тіньового ринку угод з нерухомістю.

There are determined the urgent question of real estate appraisal. The author analyzes the theoretical, normative and practical foundations of defining approaches to the assessment of real estate, which suggests the need to make appropriate changes in the National Standard "Assessment of real property", approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine № 1442 of 28 October 2004 regarding expansion of approaches to a real estate appraisal. The priority measures of improvement of regulatory principles of real estate appraisal are developed. The feasibility of market regulators of real estate items appraisal is evinced. As a result, the introduction of such a database will improve the quality of real estate valuation in accordance with its fair market value, as well as remove real estate transactions from the shadow market.

*Ключові слова: оцінка майна, управління власністю, ефективність управління, об'єкт нерухомості.
Key words: property appraisal, property management, management effectiveness, real estate item.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Розвиток в Україні ринкових регуляторів економіки зумовлює необхідність вирішення першочергових завдань вдосконалення управління нерухомістю, в першу чергу територіальних громад. При цьому першочергового значення набуває розробка та впровадження організаційно-правових, фінансових, економічних передумов для сталого розвитку економіки територіальних громад за рахунок управління рухомим і нерухомим майном та іншими об'єктами, що належать до комунальної власності територіальних громад.

Гарантією реалізації першочергових соціально-економічних завдань слугує фінансова база місцевих бюджетів. З цього приводу О. Кузьменко відмічає актуальну проблему, яка полягає в недостатньому обсягу доходної частини місцевих бюджетів та високий рівень доцільності місцевих бюджетів [3, с. 74].

У даному контексті ми цілком підтримуємо позицію Я. Нікітіної, що для органів місцевого самоврядування задля успішного соціально-економічного розвитку території найважливішим є стабільність доходних джерел, тобто визначеність переліку закріплених доходів та нормативів відрахувань від регулюючих доходів за різними рівнями влади на довгостроковій основі, з метою можливості планування місцевими органами влади своїх видатків на перспективу [4, с. 358].

В Україні до останнього часу основною статтею доходів місцевих бюджетів був податок з доходів фізичних осіб. Проте з 1 січня 2014 року набула чинності норма Податкового кодексу про обов'язкове оподаткування нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки. Так званий податок на нерухомість розпочнуть сплачувати з 01 липня поточного року. Сповіднення про нарахований податок на нерухомість за 2013 рік будуть розіслані платникам такого податку до 1 липня 2014 року. Отже, з податковими новелами тема оцінки нерухомості в контексті управління власністю теж актуалізується.

Останні дослідження та публікації, на які спирається автор, виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. В основу написання даної статті покладено наукові ідеї та розробки таких українських та зарубіжних вчених, як О. Кузьменко, В. Кочеткова, О. Корнух, В. Харченка, В. Фролової, Я. Нікітіної. Проте варто підкреслити, що комплексного наукового дослідження актуальних проблем оцінки об'єктів нерухомості як важливої компоненти підвищення ефективності управління власністю з позиції економічної теорії у вітчизняній економічній науці не проводилось за винятком фрагментарних наукових пошуків.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Оцінка об'єктів нерухомості як важлива компонента підвищення ефективності управління власністю передбачає визначення чинників, які впливають на оцінку вартості нерухомості. При цьому важливим аспектом залишається їх групування та правове оформлення. Таким чином, метою нашої статті є загальнотеоретичний аналіз управління об'єктами нерухомості та розробка практичних рекомендації щодо класифікації чинників, які впливають на оцінку вартості нерухомості та напрямів їх реалізації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Практика управління об'єктами нерухомості дає можливість визначити ряд її особливостей, зокрема:

— застосування неринкових механізмів управління нерухомістю (відсутність модернізації, відсутність ефективного менеджменту, відсутність інновацій);

— порушення правового оформлення майнових відносин;

— відсутність ефективного інформаційного забезпечення. Зазначимо, що з 01 січня 2013 року державну реєстрацію прав власності на нерухоме майно і землю, здійснює Державна реєстраційна служба України (Укрдержреєстр) та її територіальні підрозділи. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України Про затвердження Порядку державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень і Порядку надання витягів з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно новий порядок державної реєстрації набрав чинності з 12 лютого 2014 року [8];

— невідповідність оцінки вартості об'єктів нерухомості ринковій ціні і, відповідно, необгрунтоване заниження орендної плати за їх використання. Відповідно до "Порядку проведення оцінки для цілей оподаткування та нарахування і сплати інших обов'язкових платежів, які справляються відповідно до законодавства" затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 2013 р. № 231 [7] оцінку нерухомості здійснюють оцінювачі та суб'єкти оціночної діяльності, що мають відповідне свідоцтво оцінювача або сертифікат суб'єкта оціночної діяльності з метою визначення доходу від продажу (міни) об'єкта нерухомості і, відповідно, для визначення розміру податку, що сплачується з такого доходу. При цьому відповідно до ст. 172 Податкового кодексу України оподаткуванню підлягає дохід, отриманий від продажу об'єкта нерухомості, виходячи з ціни, зазначеної в договорі купівлі-продажу, але не нижче

оціночної вартості такого об'єкта нерухомості, розрахованої уповноваженим на те органом [6]. Проте залишається проблема в тому, що на сьогодні такий уповноважений орган законодавчо чітко не визначений.

Ці та ряд інших проблем можуть призвести до зменшення надходжень до місцевих бюджетів, до нецільового та неефективного використання об'єктів нерухомості, суттєвого зниження інвестиційної привабливості таких об'єктів.

Відповідно, вважаємо, що на сьогодні пріоритетом в організаційно-правовому плані є розробка та впровадження ефективної програми управління нерухомістю територіальної громади. А при цьому, така програма має чітко передбачати використання сучасних методів ринкової оцінки об'єктів нерухомості, застосування сучасних інформаційних технологій при формуванні бази даних таких об'єктів.

Реалізація програми управління нерухомістю територіальної громади має ґрунтуватися на узгодженому застосуванні системного, інноваційного, комплексного та конкурентного підходів.

Системний підхід в контексті здійснення оцінки об'єкту нерухомості базується на принципі дослідження як системи взаємопов'язаних елементів. Системний підхід у першу чергу передбачає застосування в процесі управління, як правильно наголошує В. Фролова не статичні, а стратегічно-орієнтовані адаптивні системи управління [9, с. 101]. При цьому, на нашу думку, системний підхід в управлінні нерухомістю має включати і фактор часу, фактор ризику, конкурентний ризик тощо. З цього приводу ми підтримуємо позицію В. Харченка, що застосування системного підходу в управлінні підприємством дозволяє взаємозв'язано вирішувати системні завдання, котрі об'єднані у підсистеми (елементи), що враховують часовий період управління, ресурсні складові, перспективи розвитку, ризику [10].

Застосування інноваційного підходу в системі управління власністю зумовлено необхідністю проведення модернізації як самих об'єктів, а також і самого управлінського процесу. Даний підхід, крім іншого, також передбачає створення об'єктів нерухомості з урахуванням динаміки зміни попиту, споживчих переваг до моменту здачі об'єкта в експлуатацію, підвищення конкурентоспроможності, що в кінцевому результаті напряму впливає на оцінку об'єкту. Це зумовлює використання сучасних дизайнерських і архітектурних розробок, застосування нових будівельних матеріалів та ресурсозберігаючих будівельних технологій при створенні об'єкту нерухомості. При цьому увага має також приділятися й інфраструктурі. Ми згодні з твердженням О. Корнух, що результатом інноваційного розвитку підприємства будуть постійні прогресивні зміни його якісного стану, а яким буде процес інноватизації: революційний або еволюційний — залежатиме від обраного інноваційного напряму, дієздатної стратегії інноваційного розвитку та рівня співвідношення власних та залучених інтелектуальних ресурсів та людського інтелектуального капіталу підприємства. Розумне поєднання напрямів інноваційного розвитку із складовими інтелектуального капіталу підприємства забезпечить отримання доходу в процесі його економічного розвитку [1]. Як підсумок, відмітимо, що метою інноваційного підходу в управлінні

власністю є отримання економічного ефекту, результатом якого стане новизна, комерційна обґрунтованість та задоволення потреб споживачів.

Визначальною метою управління нерухомістю є задоволення потреб споживачів. Реалізація цієї мети здебільшого відбувається з допомогою функціонального підходу. При цьому управління об'єктом нерухомості зводиться до оптимізації співвідношення головних і другорядних функцій для підтримки привабливості об'єкта для споживача, яке може здійснюватися як на стадії проектування об'єкта, так і в період його експлуатації. Безумовно, реалізація такої мети сприятиме підвищенню ефективності оцінки майна, в даному випадку об'єкту нерухомості. Визначальною метою функціонального підходу є ефективне використання власності за допомогою таких організаційно-правових форм, як самостійне або спільне використання об'єктів нерухомості, концесія, продаж, оренда, приватизація, застава тощо.

Ефективне управління власністю може здійснюватися виключно на поєднанні нормативно-правових, соціально-економічних, фінансових, екологічних тощо аспектів управління. Практична реалізація такого взаємозв'язку управління відбувається на основі застосування комплексного підходу.

Важливим аспектом у забезпеченні ефективності управління майном є динамічний підхід, який передбачає вивчення об'єктів нерухомості в розвитку, на основі ретроспективного аналізу та в порівнянні з успішним досвідом інших, в тому числі актуальним напрямом є вивчення та імплементація зарубіжного досвіду. До того ж, на основі динамічного підходу здійснюється прогноз розвитку підприємства, аналіз розвитку ризиків та загроз тощо.

Розвиток конкуренції, динамічність ринкових відносин, суттєве розширення географії господарських відносин спонукають підприємств до здійснення постійного моніторингу тенденцій та розвитку економічних відносин. Адже досягнення конкурентних переваг в наш час не можливе без володіння конкурентозначущою інформацією. В даному ракурсі конкурентний підхід в управлінні власністю повинен забезпечити інформаційну підтримку прийняття управлінських рішень по управлінню стратегією розвитку. Інформаційна підтримка прийняття управлінських рішень передбачає використання знань про ринок, про нові розробки, про діяльність конкурентів, особливо їхні переваги та промахи, про потреби споживачів, про перспективне законодавство, про тенденції розвитку глобальної економіки та ряд інших принципово важливих питань.

На нашу думку, весь комплекс управління нерухомістю, а тим паче підвищення ефективності таких процесів визначається не тільки застосування наукових підходів, а й механізмом самої системи управління. Такий механізм включає цільову, функціональну та забезпечуючу підсистеми. Складовими даних підсистем є:

I. Цільова підсистема включає наступний комплекс заходів: забезпечення ресурсами, розширення ринку, інноваційний розвиток, соціальний розвиток, розвиток охорони навколишнього середовища. Мета — збільшення вартості об'єкту нерухомості.

II. Функціональна підсистема включає такі заходи, як розробка стратегії, планування роботи, мотивація

працівників добросовісного ставлення до своїх функціональних обов'язків, система захисту комерційних секретів, захист інформаційних ресурсів. Мета — забезпечення конкурентної переваги.

III. Забезпечуюча підсистема включає: локальну правову базу, методичне забезпечення, організаційно-технічне та інформаційне забезпечення. Мета — забезпечення безперебійного функціонування об'єкту нерухомості.

Застосування визначеного нами механізму управління власністю повинно на практиці забезпечити стійкість системи управління власністю. Це означає як гарантування якості стратегічних планів і оперативного управління, так і здатність системи до мобільності. Мобільність ми розглядаємо як здатність пристосовуватись до потреб споживачів.

Для ефективного управління нерухомим майном основні цілі управління і повинні бути спрямовані на:

- покращення соціально-економічного забезпечення умов життєдіяльності громадян;
- забезпечення сталого економічного розвитку через підвищення ефективності ринку нерухомості;
- покращення екологічної ситуації;
- збільшення доходної частини державного та місцевих бюджетів.

При цьому ми повинні враховувати такий чинник, як диференціація ринкової кон'юнктури. Адже ринки нерухомості носять локальний характер. Наприклад, механізми, які застосовуються в Києві не можуть бути в цілому імplementовані в Кіровограді. Тому досвід одного регіону не може бути перенесений повністю на інший регіон, а має бути адаптований з урахуванням економічних, соціальних, географічних, ресурсних тощо особливостей регіону. До того ж застосування тих чи інших підходів до управління власністю територіальних громад буде залежати від розвитку регіонального ринку нерухомості.

Вважаємо, що для покращення ефективності управління комунальною власністю, місцеві органи влади повинні повністю володіти інформацією про об'єкти нерухомості, більше того — вміло розпоряджатися і керувати нею в інтересах громади. При цьому важливою умовою ефективного управління є створення регіональної системи збору, обробки та зберігання даних з нерухомості. Умовою створення такої системи та її ефективного функціонування є скоординована робота всіх місцевих служб, діяльність яких, так чи інакше, торкається управління нерухомістю територіальної громади. На сьогоднішній день така система на рівні муніципальних утворень відсутня.

Формування ефективної системи управління нерухомістю на регіональному рівні в сучасних ринкових умовах господарювання є найважливішою метою, що стоїть перед органами місцевої влади.

Реалізація таких завдань, на нашу думку, дозволить:

- збільшити ефективність використання ринку нерухомості (залучення інвестицій в капітальне будівництво, модернізація застарілих комплексів);

- покращити надходження до місцевих бюджетів (за рахунок підвищення прибутковості і збільшення вартості об'єктів нерухомості, яка знаходиться в комунальній власності);

— розвиток ринку нерухомості на рівні територіальної громади;

— як наслідок: створення нових робочих місць, розвиток міських та сільських територій, покращення інфраструктури.

При цьому ми б хотіли наголосити, що ігнорування на практиці застосування визначених нами підходів та завдань може призвести до негативних наслідків, зокрема:

- зниження доходів до місцевих бюджетів;
- порушення балансу між ставкою орендної плати та реальною оцінкою об'єкту нерухомості;
- зниження інвестиційної привабливості об'єктів нерухомості;

— розвиток корупційних схем на ринку нерухомості і, як наслідок, стримування розвитку ефективного використання об'єктів нерухомості.

З визначеного масиву, ми б хотіли акцентувати свою увагу на проблемі визначення чинників, які впливають на оцінку вартості нерухомості. Аналіз наукових джерел, міжнародної та національної практики дозволяє згрупувати всі чинники в такі групи:

1) гео економічні: глобальна фінансова криза, коливання основних міжнародних валют,

2) політичні: жорстка адміністративна політика, відсутність ринкових регуляторів, політична стабільність, ступінь довіри громадян до банківської системи;

3) соціально-економічні: розвиток економіки, демографія населеного пункту, розвиток інфраструктури, розвиток іпотечного кредитування, рівень доходу населення, зайнятість населення, рівень затрат на будівництво, податкова політика тощо;

4) географічні: кліматичні умови, забезпеченість регіону ресурсами, внутрішня міграція тощо;

5) юридичні: стан правового регулювання права власності, судовий захист права власності.

Що стосується чинників, досить цікаво зазначає В. Кочетков, що в кризових умовах залишаються пріоритети в збереженні грошових коштів і доходів, нерухомість має таку ж саму перевагу, як і твори мистецтва, коштовності, антикваріат [2].

Варто також додати, що окремі чинники мають опосередкований вплив на оцінку вартості об'єктів нерухомості. Наприклад, рівень доходів зважаючи на розвинений тінбовий сектор не є об'єктивним. А тому і не відповідність рівню зростання цін на нерухомість рівню збільшення доходів населення. Інший чинник — розвиток економіки те ж не завжди буде об'єктивним. Наприклад, при незначних кризових явищах в економіці, населення старається інвестувати в стабільні проекти, яким і виступає нерухомість. За таких обставин зниження економічного росту може вплинути на збільшення вартості нерухомості. Дане твердження відноситься і до власних промислових об'єктів, які в таких ситуаціях будуть вкладати в модернізацію виробництва, збільшення власності тощо. Іпотека як чинник впливу на вартість нерухомості теж не завжди виконує своє призначення. Так, в умовах постійного зростання цін на нерухомість, іпотечне кредитування виступає не інструментом, що допомагає вирішити житлове питання, а інструментом, що допомагає встигнути за ціною.

Важливою проблемою, яка напряму впливає на вартість об'єктів нерухомості, особливо в мегаполісах — це складність одержання земельних ділянок та дозволів на будівництво, що в кінцевому результаті сприяє монополізації ринку. Монополізація в даному випадку дозволяє диктувати ціни на нерухомість, знижуючи при цьому якість послуг.

Визначені нами чинники застосовуються у відповідних напрямках. Зокрема ми виокремлюємо такі, як грошова оцінка землі, оцінка нерухомості як об'єкту оподаткування, як об'єкту приватизації, як об'єкту іпотечного кредитування, для визначення ставки орендної плати.

Розглянемо ці напрями більш детально. Метою грошової оцінки землі є формування інформаційних баз даних з даними про ринкову вартість землі. Такі бази даних формуються на основі застосування геоінформаційних систем. При виборі критерію оцінки грошової вартості землі потрібно підходити системно. При чому дохідність проекту забудови не має бути пріоритетним чинником. Слід враховувати і саме розташування ділянки, потенційні рекреаційні характеристики, цільове призначення, соціальний аспект тощо.

Відсутність на даний час стратегії розвитку земельних відносин та повноцінного законодавства гальмує і розвиток повноцінної методології розрахунку ринкової вартості земель.

Введення податку на нерухомість передбачає й методику створення бази для системи оподаткування. Таким чином, оцінка нерухомості як об'єкту оподаткування є одним з ключових питань вдосконалення податкового законодавства.

Приватизація об'єктів нерухомості займає важливе місце в поповненні бюджету, модернізації виробництва, покращення господарських відносин та ряд інших позитивних напрямів. З цих підстав оцінка нерухомості як об'єкту приватизації займає принципово важливе значення. Основна мета — проведення об'єктивної оцінки з метою отримання реального прибутку від приватизації.

Розвиток системи іпотечного кредитування, запровадження механізму оцінки ринкової вартості об'єкту застави для іпотечного кредитування може принести очікуваний ефект лише за умови, коли методологія і технологія визначення цих величин буде з одного боку відповідати реаліям сучасних умов, а іншого боку, відповідати вимогам міжнародних стандартів оцінки.

Слід відмітити, що на сьогодні не має нормативно визначеної методики оцінки ринкової вартості нерухомості як об'єкту застави при іпотечному кредитуванні при визначення рівня ризику для кредитної установи. При цьому, вартість нерухомості, яка виступає об'єктом застави при іпотечному кредитуванні, кредитною установою оцінює значно нижче від її реальної ринкової вартості.

Тому, на нашу думку, оцінка нерухомості як об'єкту оподаткування, приватизації та іпотечного кредитування має проводитись за єдиною методикою.

ВИСНОВОК

Проведений нами аналіз теоретичних, нормативних та практичних засад визначення підходів до оцінки об'єктів нерухомості дає змогу стверджувати про не-

обхідність внесення відповідних змін до Національного стандарту "Оцінка нерухомого майна" затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1442 від 28 жовтня 2004 р. [5] у частині розширення підходів до оцінки нерухомого майна за рахунок таких особливостей:

— географічного чиннику: місце розташування в масштабах населеного пункту (віддаленість від центру міста, від центральних магістралей і транспортних вузлів тощо);

— фізичних особливостей об'єкту нерухомості (тип будівлі, рівень фізичного зносу будівлі, внутрішній стан, якість планування, наявність сучасних технологій тощо);

— типологізації об'єкту нерухомості (адміністративна споруда, готельно-розважальний комплекс, промислове підприємство, багатоповерхові житлові споруди, стратегічні об'єкти тощо);

— наявності ризику: оформлене право власності на земельну ділянку, спірне будівництво, наявність позову в суді щодо неправомірності забудови території тощо;

— закріплення єдиного підходу при оцінці нерухомості як об'єкту оподаткування, приватизації, застави;

— запровадження загальної бази даних по операціях купівлі-продажу, предметом яких є об'єкти нерухомості. Така база даних має містити інформацію про вартість об'єкту, що був проданий. Як результат запровадження такої бази даних покращиться якість оцінки об'єктів нерухомості відповідно до їх реальної ринкової вартості, а також слугуватиме виведенню з тіньового ринку угод з нерухомістю.

Література:

1. Корнук О.В. Стратегічне управління інноваційним розвитком підприємства / О.В. Корнук. — Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка". — 18.12.2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2607>

2. Кочетков В.М. Вплив фінансової кризи на вартість об'єктів нерухомості / В.М. Кочетков, Савкова О.М. // Українська академія банківської справи Національного банку України. — 2010. — № 2. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://lib.uabs.edu.ua/library/Visnik/Numbers/2_29_2010/29_02_01.pdf

3. Кузьменко О.А. Державна політика у сфері регулювання міжбюджетних відносин / О.А. Кузьменко // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2008. — № 1. — С. 71—77.

4. Нікітіна Я.О. Бюджетні повноваження органів місцевого самоврядування / Я.О. Нікітіна // Щоріч. наук. пр. "Правова держава". — 2006. — № 34. — С. 354—361.

5. Оцінка нерухомого майна. Національний стандарт №2: постанова Кабінету Міністрів України № 1442 від 28 жовтня 2004 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1442-2004-%D0%BF>

6. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

7. Порядок проведення оцінки для цілей оподаткування та нарахування і сплати інших обов'язкових платежів, які справляються відповідно до законодавства:

постанова Кабінету Міністрів України "Деякі питання проведення оцінки для цілей оподаткування та нарахування і сплати інших обов'язкових платежів, які справляються відповідно до законодавства" від 4 березня 2013 р. № 231 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/231-2013-%D0%BF>

8. Про затвердження Порядку державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень і Порядку надання витягів з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно: постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 868 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/868-2013-%D0%BF>

9. Фролова В.Ю. Системний підхід до управління конкурентоспроможністю підприємства / В.Ю. Фролова // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. — 2013 — №2 (22). — С. 98—102.

10. Харченко В.А. Особливості застосування системного підходу до управління підприємством / В.А. Харченко // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: Зб. наук праць. — Маріуполь: ДВНЗ "ПДТУ", 2012. — Вип. 1. — Т. 2. — С. 242—246.

References:

1. Kornukh, O.V. (2013), Strategic management of innovation development company. Electronic resource: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2607>

2. Kochetkov, V.M. (2010), Impact of financial crisis on the value of the property. Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine. Electronic resource: http://lib.uabs.edu.ua/library/Visnik/Numbers/2_29_2010/29_02_01.pdf

3. Kuzmenko, O.A. (2008), Public policy in the regulation of intergovernmental relations. Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine. 1: 71-77

4. Nikitina, Y.O. (2006) Budgetary powers of local government. The rule of law. 34: 354-361

5. Real Estate Valuation. National Standard number 2. Electronic resource: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1442-2004-%D0%BF>

6. Tax Code of Ukraine. Electronic resource: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

7. The order of evaluation for tax purposes and the calculation and payment of other statutory fees that are paid in accordance with the law. Electronic resource: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/231-2013-%D0%BF>

8. On approval of state registration of rights to immovable property and their encumbrances and procedures for providing extracts from the State Register of Rights to Immovable Property. Electronic resource: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/868-2013-%D0%BF>

9. Frolova, V.Y. (2013), Systematic approach to managing the enterprise's competitiveness. Journal of Berdyansk University of Management and Business. 2 (22): 98—102.

10. Kharchenko, V.A. (2012), Features of a systematic approach to management. Theoretical and practical aspects of the economy and intellectual property. 1 (2): 242—246.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2014 р.

А. В. Шаповал,
аспірант, ДВНЗ "Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана", м. Київ

ІНВЕСТИЦІЙНІ ЗАСАДИ ЕКСПАНСІЇ КИТАЙСЬКИХ КОРПОРАЦІЙ НА ГЛОБАЛЬНИХ РИНКАХ

A. Shapoval,
postgraduate, SHEE "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman", Kyiv

INVESTMENT BASICS EXPANSION OF CHINESE CORPORATIONS IN GLOBAL MARKETS

В статті розглянуто інвестиційні засади експансії китайських корпорацій на глобальних ринках. Виявлено, що значне зростання обсягів китайських інвестицій за кордоном забезпечує експансію китайського корпоративного сектору на усіх ринках глобального простору. Головними цілями корпорацій, що здійснюють свою діяльність за кордоном є забезпечення держави необхідними джерелами сировини; освоєння нових споживчих ринків для товарів китайського виробництва; поширення політичного та економічного впливу на міжнародній арені.

The article provides an explanation of the main expansion investment principles of Chinese corporations in the global markets. Also research emphasis significant increase in Chinese investment abroad and provides expansion of the Chinese corporate sector in all markets of the global space. Pointed up, that the main goals of corporations which operate abroad is to provide the state relevant sources of raw materials; development of new consumer markets for Chinese goods production; distribution of political and economic influence in the international arena.

Ключові слова: Китай, корпоративний сектор, експансіоністські стратегії, інвестиційна політика, прямі іноземні інвестиції.

Key words: China, corporate sector, expansionist strategy, investment policies, foreign direct investment.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Експансія китайських корпорацій на глобальному ринку свідчить про їх вагомий роль у формуванні правил глобальної економічної конкуренції. Як слушно зазначає Т. Фролова: "У наукових кругах існує консенсус з приводу того, що інвестиції є областю, де глобалізаційні процеси розвиваються найшвидше, а їх результати виявляються найгостріше" [1]. Утвердження в якості глобального економічного лідера потребує активної участі Китаю у світових інвестиційних процесах, саме тому актуальності набуває виявлення особливостей та тенденцій сучасних міжнародних інвестиційних процесів за участі Китаю.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню інвестиційних засад розвитку китайської економіки присвячені роботи багатьох авторів, у

тому числі А. Ал-Сейдіга [2], Т. Байдена [3], Т. Браніган [3], В. Голод [4], К. Девіса [5], Чжай Дуншена [6], О. Кендюхова [7], А. Островського [8], Н. Саліджанової [9], А. Селищева [10], Т. Фишмена [11], К. Шалвейма [3] та інших. Разом з тим, сучасні тенденції та особливості інвестиційних засад експансії китайських корпорацій на глобальних ринках потребують подальшого дослідження.

ЦІЛІ СТАТТІ

Основною ціллю статті є виявлення особливостей, тенденцій та сучасних інвестиційних засад експансії китайських корпорацій на глобальних ринках.

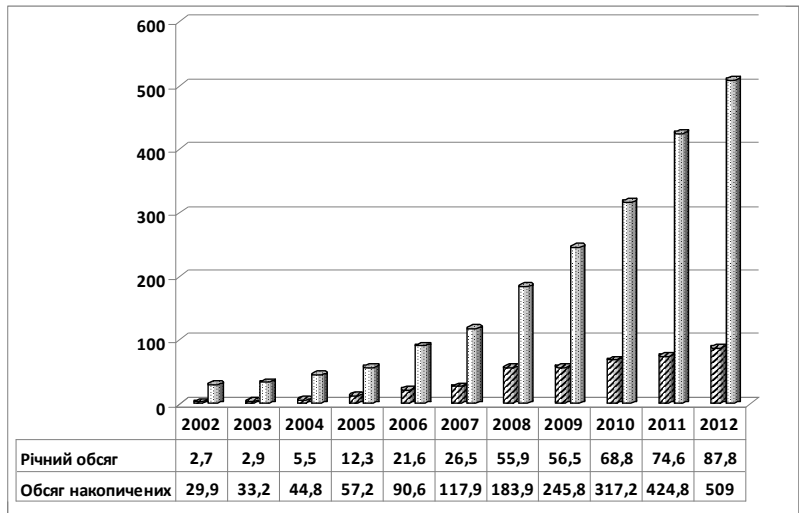
ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Про неухильно зростаючу економічну експансію Китайської Народної Республіки (КНР) свідчить, зокрема, той факт, що в останні роки ця країна збільшуючи щорічне закордонне інвестування в середньому на 8% перетворилась з нетто імпортера в одного з провідних

у світі експортерів капіталу. "У 2013 році китайські інвестори вклали 90,17 млрд дол. США в нефінансові сектори зарубіжних економік, забезпечивши країні за цим показником третє місце в світі" [12]. Інвестиції КНР за кордон є невід'ємною частиною державної політики відкритості та пріоритетним напрямом зовнішньоекономічної діяльності. Суттєвий приріст обсягів експорту капіталу спостерігається з 2005 року, коли Державна Адміністрація з валютних операцій відмовилась від жорсткого валютного регулювання. В 2013 році "порівняно з попереднім роком обсяг прямих китайських інвестицій зріс на 16,8 %... китайські інвестори здійснили прямі інвестиції в 5090 закордонних підприємств у 156 країнах та регіонах" [13].

Однак інвестиційній експансії передували періоди обмежень міжнародної інвестиційної діяльності китайських корпорацій. Зокрема, відмітимо такі періоди: обмеженого дозволу іноземного та зарубіжного інвестування (1979—1990 роки); пріоритетності залученні іноземного інвестування (1991—2001 роки); стимулювання експорту капіталу (з 2002 року по теперішній час). Протягом періоду 1979—1990 років іноземне інвестування майже не здійснювалось, відповідний дозвіл мали лише декілька державних підприємств, сумарний обсяг складав менше 900 млн дол. У період 1991—2001 років імпорту капіталу був більш пріоритетним для економіки, ніж експорт, сумарний обсяг іноземних інвестицій коливався від 2 до 4 млрд доларів за рік. Прочинаючи з 2002 року з реалізацією, так званої стратегії Going Out, в основу якої покладено усіляке стимулювання та підтримка ефективного експорту капіталу за кордон, відбувається швидке зростання обсягів інвестиційних коштів. За цей період інвестиції зросли більше ніж на 3100 %.

Стійка тенденція прискореного зростання обсягів вливання китайського капіталу в глобальний ринок означає стрімку інвестиційну експансію (рис. 1), зважаю-

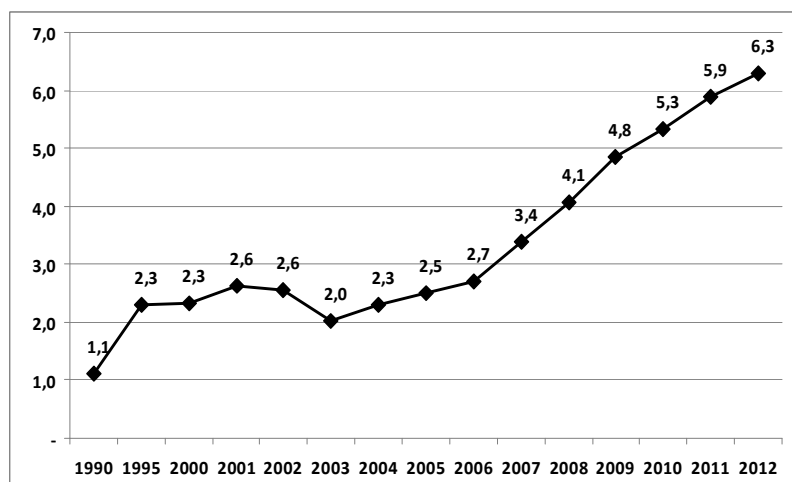
Рис. 1. Динаміка прямих іноземних інвестицій КНР за кордон у 2002—2012 роках (млрд дол. США)

Джерело: [13].

чи на те, що у попередній період китайська економіка була ізольована від міжнародної економічної діяльності.

Разом з тим, вплив китайських інвестицій на розвиток глобальної економіки посилюється, Китай реалізує тактику дрібних кроків, готуючись до масштабного захоплення глобальних ринків.

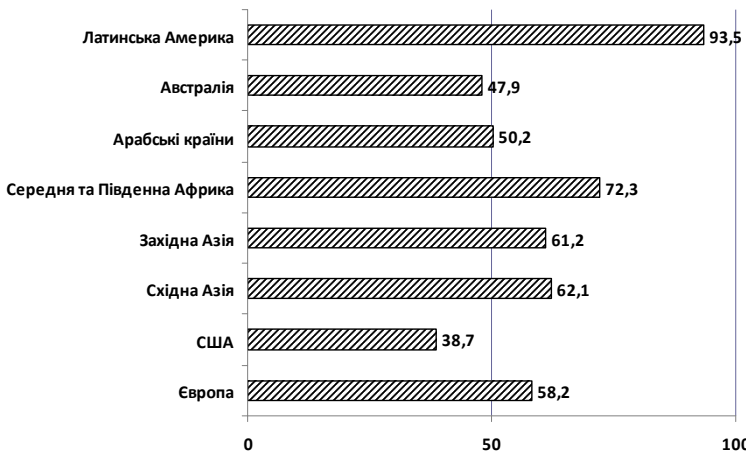
Політика заохочення закордонного інвестування сприяла розвитку національної економіки. Реалізація цього пріоритетного завдання забезпечується створеним інститутом стимулювання інвестицій та відповідними програмами. В основі сучасної стратегії лежить заохочення закордонного інвестування з метою зміцнення національної конкурентоспроможності; активізації зовнішнь-торгівельної діяльності, створення на міждержавному рівні сприятливого інвестиційного клімату для китайських інвестицій; сприяння розвитку та укріплення корпоративного сектору. Отримуючи величезну державну підтримку, державні корпорації КНР мають значні переваги на глобальних ринках, у результаті чого вони впевнено розширюють свою діяльність за кордоном, ук-

Рис. 2. Сумарний обсяг прямих іноземних інвестицій за кордон у відсотках від валового внутрішнього продукту КНР, 1990—2012 роки (%)

Джерело: [14].

Рис. 3. Розташування накопичених прямих іноземних інвестицій КНР на кінець 2012 року (млрд дол. США)

Джерело: [18].

ріпляючи економіку своєї держави її конкурентоспроможність. Про це свідчить позиція КНР на глобальних ринках.

Характерним для корпоративного сектору КНР є те, що в ньому переважають державні підприємства. Успішність функціонування останніх у великій мірі зумовлена активною державною підтримкою, що проявляється у наданні фінансової допомоги, нормативних привілей, пільг та стимулів для виходу на глобальний ринок, яких зазвичай немає у їхніх приватних конкурентів. Також державна підтримка державних корпорацій Китаю сприяє реалізації інвестиційної політики, сприятливої для експансії китайських корпорацій на глобальному ринку капіталу.

У 2012 році обсяг прямих іноземних інвестицій (ПІІ) КНР сягнув 6,3% від ВВП (рис. 2).

Зокрема спостерігається значне зростання обсягів китайських інвестицій за кордон, спрямованих на отримання доступу до нових сировинних ринків, захоплення ринків збуту, отримання новітніх технологій тощо.

Нині китайські інвестиції (включаючи інвестиції з Гонконгу) присутні на всіх континентах (рис. 3). Найбільшу кількість інвестиційних потоків китайські інвестори спрямовують в країни Латинської Америки, Середньої та Південної Африки. Грошові потоки КНР стрімко вливаються в економіку Європейського простору. Інвестиції китайських компаній та державних фондів перевищують обсяги інвестицій з Європи в останні роки [15]. Характерною рисою китайського інвестування є їх реалізація у великій кількості злиттів та поглинань. За період 2005—2013 роки КНР реалізувала більше двох тисяч злиттів та поглинань. Зростає число злиттів і поглинань європейських компаній. Прикладом є державний фонд China Investment Corporation (CIC), що інвестував в Європі біля 4 млрд доларів. Цей найбільший у світі інвестиційний фонд займає 7% супутникового оператора Eutelsat, а також 8,7% компанії Thames Water, яка відповідає за водопостачання і каналізацію у Великобританії, а також є власником 10% акцій британського аеропорту Хітроу (Heathrow Airport Holdings) [16]. Наступним прикладом є автомобільний ринок, де компанія Geely придбала в 2013 р. шведську компанію Volvo і австралійську компанію DSI (Australian DSI Automatic

Transmission Company), яка займала 2-е місце в світі з випуску трансмісій [17].

Утверджуючись в якості одного з основних експортерів на міжнародному ринку капіталу, корпоративний сектор КНР інвестує кошти в різноманітні сфери економічної діяльності країн світу (табл. 1). Лідером серед світових реципієнтів китайських інвестицій є Гонконг, де їх обсяг сягає майже 150 млрд дол. США.

Вагоме значення в забезпеченні ефективного функціонування економічної системи в цілому та інвестиційної діяльності, зокрема, відіграє банківська система. КНР, маючи потужну банківську систему, посилює експансію в банківському секторі світової економіки. Сучасна банківська система включає чотири рівні, перший з яких представляє центральний банк (Народний банк Китаю — НБК). Цей банк з допомогою Комітету з контролю за банківською

діяльністю здійснює діяльність щодо реалізації макро-економічної політики держави, прийняття рішення у сфері грошово-кредитної політики та контролю за банківською системою. Другий рівень банківської системи КНР складають так звані "політичні банки". Це такі банки, як Банк розвитку Китаю, Сільськогосподарський банк розвитку Китаю, Експортно-імпортний банк, Будівельний банк Китаю, Торгово-промисловий банк Китаю тощо. Ці кредитні установи займаються стимулюванням економічного розвитку та торгівлі, а також інвестиційними проектами. Третій рівень представляють комерційні банки, які як і банки попереднього рівня є державними. До таких кредитних установ відносяться Банк комунікацій, China CITIC Bank, China Everbright Bank, Hua Xia Bank, банк Minsheng тощо. Вони займаються також кредитною та інвестиційною діяльністю. На четвертому рівні ієрархії банківської системи знаходяться міські комерційні банки, які засновувались протягом останніх декількох років на базі регіональних кредитних кооперативів.

Специфічною рисою китайського банківського ринку є наявність жорсткого регулювання з боку держави та переважання державних установ — банків та кредитних організацій. Нинішня політика банківського сектору КНР у рамках загальнодержавної економічної політики спрямована на забезпечення високих темпів економічного зростання, включаючи інвестиційну та кредитну діяльність. Для підтримки високих темпів зростання економіки активно застосовуються заходи кредитної та фінансової експансії, що розповсюджується і на внутрішні і на зовнішні ринки. В останні роки кредитування стало елементом послідовної економічної політики КНР щодо поширення свого впливу на глобальних ринках. Особливо це стосується країн, що розвиваються (серед країн колишнього СРСР це стосується Туркменії та Узбекистану). КНР, керуючись енергетичними інтересами, надає сотні млн дол. США кредитних та гарантованих ресурсів цим країнам. Африканські країни в останні два-три роки отримали кредити на пільгових умовах від КНР більше ніж на 10 млрд дол. США [7]. Впевнені позиції фінансові установи КНР займають і в Латинській Америці. Процес надання позик дійшов до того, що за обсягами кредитування країн, що розвива-

Таблиця 1. Топ країн-реципієнтів китайських інвестицій у розрізі обсягів та сфер інвестування у 2012 році

Країна-реципієнт	Характеристика
1. Гонконг	Сфера фінансових послуг, фондовий ринок, нерухомість (25% від загального обсягу інвестицій надійшло з КНР). Різне зростання з 2007 року, після надання владою КНР дозволу на інвестування в цінні папери Гонконгу
2. Кайманові острови	Використання офшорної зони: 73% від загального обсягу інвестицій в Латинську Америку
3. Британські Віргінські острови	Використання як транзитної зони для інвестицій в інші країни (офшорна зона): присутні такі китайські гіганти, як Geely, ChinaMobile, SINA. З 2009 року існує двохсторонній договір про обмін інформацією
4. Австралія	Розвиток природних ресурсів, енергетичний ринок: Petrochina (дочірнє підприємство CNPC), CNOOC та інші китайські корпорації є учасниками австралійських проєктів щодо виробітку крапленого природного газу на сході Австралії (Queensland LNG). Geely купила австралійську компанію DSI (Китай є основним торговельним партнером)
5. Південна Африка	Сировинні ресурси, процеси поглинання в фінансовій сфері, інфраструктура, високі технології. В нафтодобувних країнах стрімко закріплюють позиції крупні нафтові гіганти КНР: Sinorec, CNPC, CNOOC. (Південна Африка є воротами для китайських інвестицій до інших африканських країн; КНР – найбільший торговельний партнер)
6. Сінгапур	Інноваційні енергетичні проєкти, нерухомість, високі технології. В 2013 Корпорація Lubrizol відкрила інноваційний центр в Сінгапурі
7. США	КНР займає 3-тє місце за обсягами інвестицій після Канади та Європи. Проєкти поглинання та злиття в енергетичній сфері, сфера культурних послуг. Sinorec, що є власником половини нафтогазових площадок Chesapeake Energy Corporation в Оклахомі. Поглинання китайською корпорацією індустрії відпочинку та туризму Dalian Wanda мережі американських кінотеатрів AMC Entertainment
8. Канада	Нафтовидобувна та нафтохімічна промисловість, будівництво нафтопроводу, проєкти злиття у цій галузі (з 2005 р. значимі інвестиції Sinorec та CNOOC в розробку родовищ нафтоносних пісків в провінції Альберта. Спільне будівництво трубопроводу Northern Gateway (північний вихід із провінції Альберта до західного побережжя Канади) нафтової корпорації Китаю CNPC та канадської нафтоTRASпортної компанії Enbridge. В 2012 р. CNOOC купила канадську Nexen)
9. Росія	Енергетичні ресурси, інфраструктура. (Компанія «Sinorec» володіє 49% нафтодобувної компанії – «Удмуртнефть»)
10. М'янма	Енергетичні ресурси, мінеральні ресурси, інфраструктура. Китай є найбільшим інвестором

Джерело: [4, 19, 20]

ються, Китай випередив міжнародні фінансові організації, у тому числі Світовий банк. В останні роки країна динамічно рухається в Європу, створюючи фінансову мережу, скуповуючи активи та поширюючи свою присутність на глобальних ринках.

Міжнародні експерти припускають, що активна кредитна експансія КНР є частиною економічної державної стратегії, направленої на поширення доступу до сировинних ресурсів. Адже надання кредитів у великих обсягах під відносно низькі відсоткові ставки, з одного боку, заохочують держав-споживачів, а з іншого, в разі неможливості виплатити ці кредити в установлені терміни, спонукають уряди цих держав поступатись родовищами ресурсів. Ці припущення підтверджуються частими фактами злиття та поглинання китайськими компаніями підприємств партнерів і конкурентів та зростанням долі китайських інвестицій в економіці інших країн.

Як уже відзначалось, три найбільших банки КНР ввійшли в топ-десятку найбільших компаній світу за рейтингом Forbex 2000. В число самих дорогих 50-ти банків світу у тому ж 2013 році ввійшли 5 китайських банків [21]. Ці банки є лідерами ринку не тільки в країні, а їх присутність поширюється на глобальних ринках в багатьох сферах економічної діяльності.

Очевидно, що банківська експансія КНР на усіх континентах сприяє прориву китайських компаній на усіх ринках глобального простору, що є невід'ємною частиною політики держави.

Як уже відзначалось, експансія на глобальному ринку капіталів здійснюється з метою отримання доступу до ресурсів. Загострену увагу до забезпечення природними ресурсами, які потрібні для задоволення величезного і постійно зростаючого населення та виробничої бази

країни КНР почала приділяти ще з середини минулого десятиліття [3]. Тоді величезні обсяги китайських інвестицій спрямувались в країни, що володіють багатими природними ресурсами, включаючи мінеральні (нафта, газ, залізні руди, тощо), сільськогосподарські землі, території, багаті на рекреаційний потенціал. Зокрема це стосується китайських енергетичних компаній. Закордонні нафтогазові інвестиції є досить диверсифікованими, при цьому домінують інвестиції в Південну Африку (в основному в Судан та Анголу), в Північну та Південну Америку, Австралію та країни СНД (в основному Росія, Казахстан).

Сучасна галузева структура закордонних інвестицій КНР виглядає наступним чином: найбільша доля припадає на енергетичний сектор (47%), за ним слідує галузі металургії, транспорту та нерухомості, питома вага яких відповідно складає 15%, 14% та 10% (за даними The Heritage Foundation [18]).

Слід відмітити той факт, що 48 корпорацій КНР у 2012 році ввійшли в ТОП-100 серед компаній світу, що публікує ЮНКТАД в своїй щорічній доповіді про світові інвестиції. Цей рейтинг будується за індексом транснаціоналізації, що розраховується як середньоарифметичне значення трьох показників: частка закордонних активів, частка зарубіжних продажів і частка працюючих за кордоном співробітників відповідно в загальній величині активів, продажів і загальної чисельності персоналу ТНК. Відомо, що феномен транснаціоналізації є одним з основних джерел глобалізації та є якісно новим етапом інтернаціоналізації господарського життя, що являє собою процес посилення світової інтеграції в результаті глобальних операцій ТНК. Масова присутність китайських корпорацій у цьому рейтингу є яск-

равим підтвердженням їх експансіоністських дій на глобальному ринку. 25% активів цих корпорацій знаходиться за кордоном, 38% продажів вони здійснюють в інших країнах світу, 41% їх працівників працюють за межами КНР [22]. Список цих компаній представляють компанії, що здійснюють свою діяльність у різних економічних сферах.

Економіка КНР демонструє стабільне зростання і потребує великих ресурсів, в тому числі енергоресурсів, для підтримки цього зростання. Це можна назвати основною мотивацією сучасної інвестиційної стратегії. На початку XXI сторіччя КНР прийняла стратегічне рішення щодо диверсифікації джерел сировини, після чого китайські добувні корпорації активізували свою діяльність, розширюючи географію інвестицій. Досить стрімко китайські корпорації рухались в країни Африки, Латинської Америки, Середньої Азії. Поведінка китайських корпорацій на світових ринках відрізняється від політики західних компаній. Фахівці відмічають агресивність китайської зовнішньоекономічної політики, що пояснюється переважанням державного корпоративного сектору, якому з боку держави надається всебічна підтримка. Цим же обумовлюються головні цілі закордонної інвестиційної експансії корпорацій, що здійснюють свою діяльність за кордоном.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК (ДОСЛІДЖЕНЬ) У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що експансія китайського корпоративного сектору поширюється на глобальних ринках завдяки інвестиційній експансії. Про це свідчить значне зростання обсягів китайських інвестицій за кордон, а також шестикратне зростання питомої ваги іноземного інвестування у валовому внутрішньому продукті КНР. Китай є активним експортером капіталу, при цьому стратегічними цілями його зовнішньоекономічної політики "глобальної експансії", окрім диверсифікації капіталовкладень, стали купівля іноземних компаній, цінних паперів, активів, земель для виробництва сільгосппродукції, а також сировинних ресурсів. Інвестиційна експансія обумовлена завданнями забезпечити стабільне надходження енергії та ресурсів для подальшого економічного зростання; освоєння нових та утримання традиційних споживчих ринків для китайських товарів та послуг; отримання доступу до нових технологій; поширення політичного та економічного впливу на міжнародній арені. Потужна банківська система з жорстким державним регулюванням та переважанням державних установ є підґрунтям високих темпів економічного зростання та інвестиційної експансії на глобальних ринках

Щодо перспектив подальших досліджень у даному напрямі, то більш ґрунтовного вивчення потребують питання механізмів реалізації експансіоністських стратегій китайських корпорацій на глобальному ринку капіталів.

Література:

1. Фролова Т.О. Чинники глобалізації інвестиційних процесів / Т.О. Фролова // WEB-ресурс научно-практических конференцій. VII Международная научно-практическая конференция "Наука в информационном

пространстве" (29—30 сентября 2011 г.). [Електронний ресурс]: — [Режим доступу]: http://www.confcontact.com/20110929/ek_frolova.php

2. Al-Sadig Ali J. Outward Foreign Direct Investment and Domestic Investment: the Case of Developing Countries / Ali J. Al-Sadig. International Monetary Fund. — WP/13/52 2013.

3. Bawden T. How China is buying up the world / Tom Bawden, Kevin Shalvey and Tania Branigan // The Guardian, LONDON. — Jan 16, 2011. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.taipetimes.com/News/editorials/archives/2011/01/16/2003493611>

4. Голод В. Китайська інвестиційна експансія: перспективи розвитку відносин з Україною / В. Голод. [Електронний ресурс]. — [Режим доступу]: http://www.cotton.com.ua/articles.php?article_id=12

5. Davies K. Outward FDI from China and Its Policy Context / Ken Davies. Columbia FDI Profiles. — Vale Columbia Center: October 18. — 2010. — p. 5.

6. Zhai Dunshen China's bold future: strategic implications of China's foreign economic relations / 翟东升 - [北京] 机械工业出版社 [2010]. 页 图 表 - 参考文献 № XVIII. — С. 261—275. — Пер. изд.: Чому Китай має перспективи: стратегічний потенціал у міжнародних економічних відносинах / Чжай Дуншен. — Пекін, 2010.

7. Кендюхов О. Економіка — 2013: одужання чи прогресуюча хвороба? / О. Кендюхов // Економічна правда. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2013/01/24/358122/>

8. Островский А.В. Китайская модель перехода к рыночной экономике [Текст] / А. В. Островский; РАН, Институт Дальнего Востока. — М.: [Ин-т Дальнего Востока], 2007. — 205 с.

9. Salidjanova N. Going Out: An Overview of China's Outward Foreign Direct Investment / N.Salidjanova // USCC Staff Research Report. — March 30. — 2011.

10. Селищев А.С. Китайская экономика в XXI веке [Текст] / А.С. Селищев, Н.А. Селищев. — СПб.: Питер, 2004. — 240 с.

11. Фишмен Т. Китай INC. [Текст]: восход сверхмощного глобального конкурента [пер. с англ.] / Т. Фишмен. — М.: Эксмо, 2007. — 446 с.

12. Китайський інформаційний Інтернет-центр. Объем прямых китайских инвестиций за рубеж в 2013 году превысил 90 млрд долл США, по этому показателю Китай вышел на третьем месте в мире. 18-04-2014 По материалам Агентства Синьхуа [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://russian.china.org.cn/business/txt/2014-04/18/content_32140487.htm

13. Китайський інформаційний Інтернет-центр. Внутренняя экономика [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://russian.china.org.cn/business/txt/2014-04/18/content_32140487.htm. — Заголовок з екрану. 18-04-2014

14. WorldInvestmentReportChina/United Nations Conference on Trade and Development — офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://unctad.org/en/pages/DIAE/World%20Investment%20Report/Annex-Tables.aspx>

15. International PWC sites — PricewaterhouseCoopers [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pwccn.com/home/eng/index.html>
  16. Сайт корпорації China Investment Corporation [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.china-inv.cn/wps/portal/!ut/>
  17. Офіційний сайт корпорації Geely [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://geely.ua/news/>
  18. Офіційний сайт The Heritage Foundation. China's Global Investment Rises [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.heritage.org/research/reports/2013/01/chinas-global-investment-rises-the-us-should-focus-on-competition>
  19. CNBS [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cnbc.com/id/15907487>
  20. Статистика China's Ministry of Commerce [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://english.mofcom.gov.cn/article/statistic/>
  21. Мировой рейтинг банков. Крупнейшие банки и банковские группы мира (по состоянию на март 2013 г.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: — Banksdaily.com — <http://www.banksdaily.com/rus/>
  22. The top 100 non-financial TNCs from developing and transition economies, ranked by foreign assets, 2011/2 World Investment Report 2012: Transnational Corporations and the Infrastructure Challenge. UNCTAD, UN, New York, Geneva, 2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://unctad.org/en/Pages/DIAE/World%20Investment%20Report/Annex-Tables.aspx>
- References:
1. Frolova, T. O. (2011), "Factors globalization of investment processes", VII Mezhdunarodnaia nauchno-prakticheskaia konferentsiya "Nauka v inrormatsionnom prostranstve" [International scientific-practical conference "Science in the information space"], Ukraine, available at: http://www.confcontact.com/20110929/ek_frolova.php (Accessed 28 July 2014).
  2. Al-Sadig, Ali J. (2013), Outward Foreign Direct Investment and Domestic Investment: the Case of Developing Countries, International Monetary Fund, Washington, USA.
  3. Bawden, T. Shalvey, K. and Branigan, T. (2011), "How China is buying up the world", The Guardian, LONDON, available at: <http://www.taipetimes.com/News/editorials/archives/2011/01/16/2003493611> (Accessed 28 July 2014).
  4. Golod, V. (2012), "Chinese investment expansion: prospects of relations with Ukraine", available at: http://www.cotton.com.ua/articles.php?article_id=12 (Accessed 28 July 2014).
  5. Davies, K. (2010), "Outward FDI from China and Its Policy Context", Columbia FDI Profiles Vale Columbia Center, New York, USA.
  6. Zhai, Dunshen (2010), China's bold future: strategic implications of China's foreign economic relations, Pekin, The Chinese People's Republic.
  7. Kendiuhov, O. (2013), "Economy 2013: Recovery or progressive disease?", Ekonomichna pravda, available at: <http://www.epravda.com.ua/publications/2013/01/24/358122/> (Accessed 28 July 2014).
  8. Ostrovsky, A. V. (2007), Kitayskaya model peredoda k rynochnoi ekonomike [Chinese model of transition to a market economy], Russian Academy of Sciences, Institute of the Far East, Moscow, The Russian Federation.
  9. Salidjanova, N. (2011), Going Out: An Overview of China's Outward Foreign Direct Investment, USCC Staff Research Report, Washington, USA.
  10. Selishchev, A. S. and Selishchev, N. A. (2004), Kytayskaya Ekonomika v XXI veke [China's economy in the XXI century], St. Petersburg, The Russian Federation.
  11. Fischmen, T. (2007), Kitai INC: voshod sverhmoschnogo globalnogo konkurenta [China INC: Sunrise sverhmoschnogo global competitor], Exmo, Moskow, The Russian Federation.
  12. China Internet Information Center (2014), "The volume of Chinese direct investment abroad in 2013 exceeded \$ 90 billion the United States, according to this indicator, China is now the third largest in the world", available at: http://russian.china.org.cn/business/txt/2014-04/18/content_32140487.htm (Accessed 28 July 2014).
  13. China Internet Information Center (2014), "The domestic economy. available", at: http://russian.china.org.cn/business/txt/2014-04/18/content_32140487.htm (Accessed 28 July 2014).
  14. The official site of the United Nations Conference on Trade and Development World (2013) "Investment Report China", available at: <http://unctad.org/en/Pages/DIAE/World%20Investment%20Report/Annex-Tables.aspx> (Accessed 28 July 2014).
  15. The official site of the International PWC — PricewaterhouseCoopers (2014), available at: <http://www.pwccn.com/home/eng/index.html> (Accessed 28 July 2014).
  16. The official site of the China Investment Corporation (2014), available at: <http://www.china-inv.cn/wps/portal/!ut/> (Accessed 28 July 2014).
  17. The official site of the Geely Corporation (2014), available at: <http://geely.ua/news/> (Accessed 28 July 2014).
  18. The official site of the Heritage Foundation (2014), "China's Global Investment Rises", available at: <http://www.heritage.org/research/reports/2013/01/chinas-global-investment-rises-the-us-should-focus-on-competition> (Accessed 28 July 2014).
  19. The official site of the CNBS, available at: <http://www.cnbc.com/id/15907487> (Accessed 28 July 2014).
  20. The official site of the China's Ministry of Commerce (2014), available at: <http://english.mofcom.gov.cn/article/statistic/> (Accessed 28 July 2014).
  21. The site of the Banksdaily.com (2014), "World ranking banks. The largest banks and banking groups of the world (as of March 2013)", available at: Banksdaily.com — <http://www.banksdaily.com/rus/> (Accessed 28 July 2014).
  22. The official site of the United Nations Conference on Trade and Development World (2012) "The top 100 non-financial TNCs from developing and transition economies, ranked by foreign assets, 2012/World Investment Report 2012: Transnational Corporations and the Infrastructure Challenge", available at: <http://unctad.org/en/Pages/DIAE/World%20Investment%20Report/Annex-Tables.aspx> (Accessed 28 July 2014).

Стаття надійшла до редакції 01.08.2014 р.

УДК 351.522.4

Л. А. Мельник,
к. н. держ. упр., доцент кафедри управління охороною суспільного здоров'я,
Національна академія державного управління при Президентові України
В. С. Толуб'як,
д. н. держ. упр., доцент кафедри фінансів,
Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль

ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРОБЛЕМ ЗАЙНЯТОСТІ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

L. Melnyk,
c.n.derzh.upr., Assistant Professor of management of public health care., The National Academy of Public
Administration, the Office of the President of Ukraine
V. Tolub'yak,
d.n.derzh.upr., Associate Professor of Finance, Ternopil National Economic University, Ternopil

SETTLEMENT OF EMPLOYMENT ISSUES IN FOREIGN COUNTRIES: AN EXPERIENCE FOR UKRAINE

У статті розглянуто досвід зарубіжних країн щодо врегулювання проблем зайнятості населення та обґрунтовано удосконалення державної політики зайнятості в Україні в умовах сьогодення. Проаналізовано підходи щодо застосування активних та пасивних заходів політики зайнятості в європейських країнах та встановлено частку розподілу коштів на реалізацію цих заходів. Встановлено рівень зайнятості населення в країнах Європейського Союзу та Україні. Розглянуто групи методів для розробки, прийняття та реалізації регуляторних дій держави у сфері ринку праці. На основі зарубіжного досвіду визначено напрями вдосконалення державного регулювання зайнятості населення в Україні.

The article discusses the experience of foreign countries to resolve problems of employment and reasonable improvement of the state employment policy in Ukraine in today's conditions. The approaches on the use of active and passive employment policy measures in Europe and set the share of distribution of funds to implement these measures. The level of employment in the European Union and Ukraine. We consider groups of methods for developing, adopting and implementing regulatory actions of the state in the labor market. Based on international experience directions of improvement of state regulation of employment in Ukraine.

Ключові слова: державне управління, державна політика, державне регулювання, зайнятість населення, ринок праці, безробіття.

Key words: public administration, public policy, government regulation, employment, labor market, unemployment.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сьогоднішня ситуація в Україні характеризується зростанням рівня цін, зниженням доходів населення, зменшенням кількості робочих місць, недосконалістю механізмів регулювання попиту і пропозиції робочої сили зі сторони держави, напругою на ринку праці, посиленням трудової міграції за кордон. Усе це змушує уряд приділити значну увагу активним заходам політики зайнятості, забезпеченню рівних можливостей на ринку праці громадянам, які шукають роботу, організації громадських робіт, розвитку приватного підприємства тощо.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми зайнятості населення, шляхи удосконалення механізмів державного регулювання та державної політики зайнятості досліджувалися багатьма зарубіжними та вітчизняними науковцями і практиками. Важливим внеском у вирішення цих проблем є наукові праці В. Васильченка, І. Веселяк, Н. Діденко, Е. Лібанової, В. Міненко, Т. Панюк, Ю. Стадницького, І. Шкіндюк та інших.

Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, питання регулювання зайнятості населення по-

требує подальшого поглибленого комплексного дослідження з урахуванням зарубіжного досвіду.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є вивчення зарубіжного досвіду регулювання зайнятості населення, на основі якого обґрунтувати напрями вдосконалення державної політики зайнятості в сьогоdnішніх соціально-економічних та політичних умовах розвитку України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

За багаторічну історію в країнах світу відпрацьовано та функціонують різні моделі соціального захисту громадян, що шукають роботу. Ці моделі визначаються економічними, соціальними, психологічними, етнічними та іншими особливостями країн, а їх ефективність неодноразово перевірено та доведено як в період економічного зростання та стабільності, так і в період фінансово-економічних криз, інфляції, застійного безробіття тощо.

Урядами зарубіжних країн використовуються різні підходи щодо застосування активних й пасивних заходів політики зайнятості та розподілу коштів на їх реалізацію. Аналіз наукових джерел свідчить, що у таких країнах, як Франція, Німеччина, Англія переважають витрати на підтримання рівня доходів населення, у той час як на активні заходи витрачається значно менше фінансових ресурсів. Зокрема у Франції частка витрат на активні й пасивні заходи відповідно складає 28,4 % і 71,6 %; в Англії — 29,1 % і 70,9 %, у Німеччині — 44,1 % і 55,9 %. Зворотна картина щодо витрат на активні й пасивні заходи політики зайнятості населення спостерігається у Швеції та Італії, де відповідні витрати становлять 67,6 % і 32,4 % та 51,6 % і 48,4 % [18, с. 152].

Сьогодні діяльність урядів різних країн є більш раціональною, оскільки вони намагаються покращити показники зайнятості населення шляхом створення різноманітних стимулів як для самих працівників бути активнішими на ринку праці та мати більші можливості у працевлаштуванні, так і для роботодавців бути зацікавленими у створенні нових робочих місць та заповненні існуючих вакантних посад.

Однак у деяких зарубіжних країнах існує практика стимулювання неактивності населення, тобто витіснення людей з ринку праці (наприклад, через можливість раннього виходу на пенсію), пропонуючи їм замість заробітної плати різні типи профінансованих трансфертами виплат. Цей вид політики є затратним і шкідливим для суспільства, оскільки неактивність (бездіяльність) знижує рівень добробуту громадянина [16, с. 82].

Слід зазначити, що практика використання методів впливу на зайнятість населення визначає активну і пасивну політику держави на ринку праці. Активна політика — це спрямування дій органів влади на підвищення конкурентоспроможності робочої сили і розширення сфери докладання праці з метою запобігання безробіттю і збільшення чисельності зайнятих. Тобто така політика спрямована на забезпечення роботою незайнятих активних громадян, що шукають роботу. Активна політика держави у сфері зайнятості реалізується за допомогою Державної та регіональних програм зайнятості населення, які передбачають низку заходів щодо

розширення сфери докладання праці. Комплекс організаційно-економічних і правових дій, які безпосередньо впливають на зміну співвідношення попиту і пропозиції робочої сили є активними заходами державної політики. Тому, на нашу думку, Стратегія зайнятості населення в Україні має передбачати подальший розвиток і розширення активних заходів для запобігання повальному безробіттю та збільшенням витрат на ці заходи за рахунок коштів фонду сприяння зайнятості населення з урахуванням стану ринку праці.

Важливим аспектом у процесі регулювання зайнятості населення є налагодження соціального діалогу між органами державної влади та громадськими об'єднаннями. Це сприяє проведенню консультацій з громадськістю з використанням інтерактивних форм діалогу (круглих столів, телемостів, Інтернет-конференцій тощо), у результаті чого формуються сприятливі умови для співпраці органів виконавчої влади з громадськістю для формування ефективної державної та регіональної політики зайнятості населення та її реалізації.

Досвід зарубіжних країн свідчить, що одним із заходів державної політики зайнятості є матеріальна підтримка безробітних громадян у період пошуку роботи. Щодо розміру допомоги у зв'язку з безробіттям, то рекомендаціями Міжнародної організації праці (далі — МОП) передбачено, що її розмір має становити 60 % середньої заробітної плати. У скандинавських країнах така допомога досягає 70 % середньої заробітної плати, а рівень безробіття — 0,5—1 % [18, с. 152]. В Україні розмір допомоги по безробіттю розраховують залежно від страхового стажу: до двох років — 50 %, від двох до шести років — 55 %, від шести до 10 — 60 %, понад 10 років — 70 % від їх середнього заробітку [13]. Так, у 2013 році розмір допомоги по безробіттю становив у середньому 1490 грн. (для осіб, які мали стаж роботи до двох років) та 2086 грн. (для осіб, які мали стаж роботи понад 10 років). У травні 2014 році для відповідних категорій осіб розмір допомоги по безробіттю становив 1560 грн. та 284 грн. [7]. Проте, враховуючи дуже низький рівень середньої заробітної плати в Україні, щоб забезпечити мінімальні фізіологічні потреби людини розмір допомоги по безробіттю, як вважає Шкіндюк І. не може бути нижчим 50 % середньої заробітної плати [18, с. 152]. При цьому залишається дискусійним термін надання допомоги по безробіттю.

Питання зайнятості мають величезне значення для майбутнього економічного і соціального розвитку будь-якої країни. Зменшення кількості працюючих у країні може призвести до уповільнення темпів росту економіки, якщо це не буде компенсовано прискоренням росту продуктивності праці. Тому сьогодні державна політика країн-членів ЄС спрямована на оздоровлення економіки і відновлення зростання на новому, більш якісному рівні. Про це свідчить активізація діяльності Європейської Ради з метою надати імпульс стійкому розвитку економіки країн Євросоюзу.

Аналіз показників ринку праці в Україні на основі офіційних статистичних даних є вкрай проблематичним, що пов'язано зі значними обсягами тіньового сектора економіки країни. За оцінками більшості фахівців, 40—60 % економіки України знаходиться в тіні, тоді як граничний рівень показника тіньової економіки у цілях

економічної безпеки держави не повинен перевищувати 15—20 % від обсягу ВВП. З огляду на це, достовірність даних статистики суттєво знижується, бо вони розкривають тільки офіційний сектор внутрішнього та зовнішнього вітчизняного ринку праці.

Протягом останнього десятиріччя рівень зайнятості населення України, розрахований за методологією МОП, підвищився. Так, у 2000 році цей показник склав 55,8 %, у 2009 році він підвищився до 57,7 %, у I кварталі 2013 році рівень зайнятості становив 59,3 %, а станом на 1 січня 2014 року цей показник підвищився до 60,7 %. Найвищий рівень зайнятості населення у м. Києві (63,8 %), Дніпропетровській (61,1 %), Харківській (60,3 %) областях, найнижчий у Івано-Франківській (53,8 %), Тернопільській (55,2 %), Чернівецькій (57,4 %) областях. Зростання чисельності зайнятого населення відбувається за рахунок сільського населення на 140,8 тис. осіб, а у міській місцевості чисельність зайнятих зменшилася на 96,6 тис. осіб. За статевою ознакою, зростання зайнятості населення спостерігалось серед чоловіків (на 150,4 тис. осіб), у той же час серед жінок зазначений показник зменшився на 106,2 тис. осіб. [5].

Що ж стосується країн-членів Європейського Союзу, то згідно з даними Євростату, рівень зайнятості населення віком від 20 до 64 років стабільно зростає від 66,7 % у 2002 році до 70,3 % у 2008 році. Однак із настанням фінансової кризи цей показник почав знижуватися, досягнувши 68,3 % у 2013 році. Водночас вікова категорія від 55 до 64 років показує позитивну динаміку. Рівень зайнятості серед людей цієї групи постійно зростає: від 38,1 % у 2002 році до 50,1 % у 2013 році [1].

Найвищі показники рівня зайнятості населення спостерігаються у Швеції (79,8 %), Німеччині (77,1 %), Нідерландах (76,5 %), Данії (75,6 %), Австрії (75,5 %), Великобританії (74,9 %), Естонії (73,3 %), Фінляндії (73,3 %). Найнижчі показники рівня зайнятості населення віком від 20 до 64 років у 2013 році були в Греції (53,2 %), Хорватії (53,9 %), Іспанії (58,2 %), Італії (59,8 %) [1]. У звіті Євростату наголошується, що згідно зі стратегічним планом Європейського Союзу, до 2020 року планується досягти рівня зайнятості населення мінімум 75 %.

Розглянувши показники географії та динаміки рівня безробіття в Україні та країнах ЄС, можна зробити такі висновки. Поширення безробіття в Україні та ЄС прямо залежить від існування великих індустріальних центрів та економічної активності територій. В Україні на відміну від європейських країн вагомий вплив має сезонне безробіття, про яке чітко свідчить динаміка показників, адже в жодній з країн ЄС (у тому числі й туристичних Греції, Португалії, Іспанії та Кіпрі) не було виявлено явної сезонної циклічності рівня безробіття, в той час як в Україні офіційне число зареєстрованих в залежності від пори року різниться в півтора рази. Також отримана динаміка свідчить про значний рівень прихованого безробіття в Україні, яке зменшується в літню пору року в результаті тимчасової зайнятості населення в різних галузях, де роботодавці не фіксують офіційного працевлаштування, а також за кордоном.

Слід також зазначити, що ринок праці поряд з іншими ринками (товарів та послуг, капіталу, цінних паперів

тощо) є складовим елементом ринкової економічної системи. Його стан безпосередньо залежить від загальної економічної ситуації в країні, розвитку підприємництва, а також від традицій участі населення в економічній діяльності, можливостей вибору її видів та системи цінностей, які перебувають у суспільстві [11, с. 197]. Проте для того щоб ринок робочої сили працював ефективно, потрібно забезпечити окремі додаткові умови, одна з яких полягає в тому, що в країні має бути добре розвинений ринок житла. Громадяни, які бажають змінити місце роботи повинні мати можливість без проблем орендувати житло за плату, що відповідає їх заробітку.

Організація громадських робіт, як засвідчує зарубіжний досвід, займає важливе місце у вирішенні питань зайнятості населення. Це дає змогу раціональніше використовувати робочу силу, забезпечити тимчасову зайнятість безробітного населення як на регіональному рівні, так і під час реалізації проектів загальнодержавного значення. За допомогою громадських робіт деякі розвинуті країни світу перебороли бар'єр 30—40% рівня безробіття, а значна частка цих робіт мала загальнодержавне значення (побудова магістралей, трубопроводів, мостів тощо), що давало змогу залучати до них не тільки некваліфіковану робочу силу, а й висококваліфікованих фахівців і спеціалістів, які не мали на той час роботи [17, с. 153].

Основою організації громадських робіт є довгострокові регіональні програми тимчасової зайнятості населення, відповідно до яких створюються нові робочі місця, а безробітне населення залучається до громадсько-корисної праці в період зниження попиту на робочу силу.

Однак в Україні слабо стримується організація громадських робіт. Причиною цього є, з одного боку, відсутність коштів у місцевих бюджетах, незацікавленість підприємств у організації громадських робіт унаслідок обмеженої потреби в робочій силі та складному законодавчому механізмі їх організації, а з іншого — непопулярність громадських робіт серед незайнятих громадян через тимчасовість, невідповідність кваліфікаційному рівню і, як наслідок, психологічна неприйнятність.

Велике значення для вирішення проблем зайнятості населення має сприяння розвитку підприємництва та малого бізнесу. Із загальної кількості нових робочих місць у промисловості розвинених країн від 60 до 80 % припадає на малий бізнес [14]. У Німеччині, наприклад, до 70 % безробітних знаходять роботу саме на малих підприємствах [15, с. 14]. Прогресивним напрямом щодо розвитку малого підприємництва та регулювання зайнятості є пільгова кредитна і податкова політики, які збільшують кількість робочих місць і пропонують їх соціально вразливим категоріям незайнятого населення.

Для реалізації заходів із вирішення проблем зайнятості населення значної уваги заслуговує досвід розроблення типових форм угод щодо регіонального розвитку. Такі угоди широко використовуються урядом Польщі, відповідно до ухваленого Сеймом 12 травня 2000 року Закону "Про засади підтримки регіонального розвитку", і є вдалим механізмом підтримки гірських територій у вирішенні питань зайнятості населення на

сучасному етапі. Приведення регіональної політики у відповідність до західних стандартів управління розвитком гірських територій має практичне значення, оскільки схожі системи угод щодо регіонального розвитку давно використовуються у Франції та деяких інших країнах Європи [17].

Необхідно відмітити, що важливим для України є досвід європейських країн щодо врегулювання зайнятості сільського населення. В умовах ринкової економіки життєздатність сільськогосподарських підприємств і ефективність вирішення проблем зайнятості сільського населення значною мірою зумовлені саме державним регулюванням і підтримкою цієї галузі. Щорічно на функціонування сільського господарства, яке є протекційною галуззю в розвинених країнах виділяються значні державні кошти. Так, сукупний обсяг підтримки сільського господарства у країнах Організації економічного співробітництва і розвитку (далі — ОЕСР) у 2012 р. становив 258 млрд євро, або приблизно 1 % від сукупного ВВП, у той час як в Україні сукупний обсяг підтримки сільського господарства становив 6,2 млрд грн. або приблизно 1,4 % від ВВП [9].

Сприяння зайнятості сільського населення включає багато різноманітних аспектів і напрямів. Серед них велику роль відіграє державна підтримка розвитку фермерських господарств, які функціонують в економічно-розвинутих країнах — США, Канаді, Японії, ФРН [19]. Так, у США фермерам-початківцям пропонується кілька варіантів програм допомоги: кредитні програми фермерів; фінансова програма заохочення до збереження земель. Цьому сприяють прийняті державою законодавчі акти, що регулюють питання оподаткування сільськогосподарських угідь, ціноутворення, компенсаційних виплат, ринкових квот тощо.

У Бельгії існує практика надання пільгових кредитів на термін до 25 років. Гарантом надання таких кредитів є держава. Слід зазначити, що досвід Бельгії є актуальним щодо формування мотивації для розвитку селянсько-фермерських господарств в Україні.

Не менш важливим для України є і досвід Фінляндії, сільське господарство якої знаходиться у зоні впливу несприятливих природно-кліматичних умов. Сільгоспвиробникам надається дотація, що складається з двох головних частин — дотація від Європейського Союзу та національна, що сплачується з власних коштів.

Досвід великих розвинутих країн (США, Канада, Австралія) свідчить про можливість вирішення проблем зайнятості на регіональному рівні, що є актуальними сьогодні й для України. Це, насамперед, проблеми, пов'язані зі змінами територіального розподілу праці і посилення міжрегіональної кооперації, зближення регіонів за рівнем соціально-економічного розвитку, реструктуризація застарілих у технологічному рівні промислових і аграрних регіонів, обмеження надмірного росту великих міст та промислових агломерацій, освоєння периферійних регіонів з багатими природними ресурсами, регулювання міграції між містами і сільською місцевістю, модернізації інфраструктурних систем, покращення екологічної ситуації в регіонах тощо. Слід мати на увазі, що неможливо абсолютно ідентично використовувати варіанти вирішення регіональних проблем зайнятості у досліджуваних нами країнах, однак,

їх досвід є корисним для формування нової державної політики щодо вирішення проблем зайнятості населення в Україні.

Ринкова економіка ґрунтується на поєднанні як власної саморегулюючої дії, що становить саму її основу, так і системи державного регулювання. На основі балансу попиту і пропозиції через механізм вільного ціноутворення ринок самостійно регулює розвиток окремих галузей, виробництво певних товарів та сферу послуг. Однак, як зазначає Кілієвич О. І., саморегульована ринкова економіка є утопією [8, с. 132]. На його думку, потрібна певна державна політика, спрямована на досягнення різних цілей, які ставить суспільство перед владою. Однією з таких цілей є соціальний захист громадян, які шукають роботу. Тому можна погодитися з думкою В. Васильченка [2, с. 10] про те, що державне регулювання ринку праці й зайнятості є вагомою частиною державного регулювання економічними і соціальними процесами. Адже зайнятість населення відображає загальний рівень розвитку всієї національної економіки.

На сьогоднішній день, після фундаментальних досліджень багатьма українськими та зарубіжними вченими цього напрямку, з'явився принципово новий підхід до визначення ролі держави у розвитку соціальної сфери в цілому і зайнятості населення зокрема. Науковці розглядають сьогодні роль держави, як найважливіший інститут суспільства, який відповідає за колективні інтереси, реалізація яких вимагає певних фінансових ресурсів [4, с. 9]. За державою закріплені класичні функції боротьби з монополіями, стимулювання ділової активності, захист прав власності, регулювання грошового обігу, забезпечення законності, свободи підприємництва, формування та реалізація соціальної політики [3].

Необхідність державного впливу на ринок праці, як зазначає Е. Лібанова, є і те, що демократична держава повинна створити рівні можливості для всіх своїх громадян, а тому метою урядового контролю за ринком праці є захист добробуту окремих осіб, а не вплив на систему економічного (промислового) розвитку. Виходячи з цього, необхідно визначити, що концептуально політика ринку праці має різні цілі, які не завжди є сталими [10, с. 123].

У свою чергу Міненко В. Л. зазначає, що державне регулювання ринку праці передбачає використання всього спектра сукупності як традиційних, так і специфічних методів, прийомів, засобів [12]. У загальному вигляді, враховуючи особливості й специфіку методів для розробки, прийняття і реалізації регуляторних дій держави у сфері ринку праці, вони об'єднані в такі групи: правові, економічні, фінансово-кредитні, статистичні, організаційні, інформаційні. Ці групи методів мають прямий або опосередкований вплив.

Найвагоміші проблеми, які існують на ринку праці України, пов'язані з економічною активністю населення. У їх вирішенні велику роль відіграє Державна служба зайнятості. Державне регулювання відносин зайнятості являє собою багаторівневу систему, в рамках якої кожен елемент має однаково важливе значення. Стратегія реалізації політики зайнятості населення повинна стосуватися компетенції всіх рівнів — від підприємства до держави, оскільки тактичні рішення повинні йти в

руслі виробленої стратегії, забезпечуючи її реалізацію. Разом з тим слід наголосити на тому, що форми стратегічних і тактичних рішень різні: перші повинні реалізуватися на основі розробки шляхом прогнозування й аналізу загальнодержавної програми зайнятості, а другі — шляхом моніторингу відносин зайнятості в регіоні й на підприємствах, а також за допомогою розробки поточних заходів щодо реалізації загальнодержавної програми зайнятості в регіоні.

Досвід розвинених країн свідчить, що служба зайнятості успішно діє там, де належить державі, підпорядкована органам влади, має штат висококваліфікованих спеціалістів з питань зайнятості. Проте в умовах ринкової економіки значну ефективність демонструють і різні приватні (недержавні) установи, які сприяють вирішенню проблем зайнятості населення.

Забезпечення зайнятості населення є пріоритетним напрямом державної політики кожної держави, а одним з найбільш досягнень Євросоюзу є створення спільного ринку праці, вільного руху робочої сили та спільної стратегії зайнятості [6]. І хоча демографічне старіння населення, глобальна конкуренція суттєво вплинули на ринок праці, погіршивши умови зайнятості, Євросоюз продовжує цілеспрямовану політику щодо збалансованості ринку праці, використовуючи можливості загальноєвропейського та національного рівнів.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

На основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що зайнятість населення є найважливішою характеристикою ринку праці. Питання ефективної зайнятості населення є особливо актуальним в умовах нестабільного економічного розвитку.

Досвід зарубіжних країн доводить, що важливим напрямом вдосконалення державного регулювання зайнятості населення в Україні має стати оптимізація самої системи управління зайнятістю. При цьому роль Державної служби зайнятості має полягати, насамперед, у прогнозуванні структурних зрушень в економіці регіону і розробці відповідних потребам регіону Програм зайнятості.

Дослідження показали, що сприяти ефективній зайнятості населення, усувати причини безробіття повинна держава. Наприклад, щоб збільшити зайнятість сільського населення, необхідне державне заохочення та підтримка розвитку різних видів діяльності на сільських територіях, що підтверджується зарубіжним досвідом, створення сприятливого соціального середовища для підвищення престижу та мотивації праці і забезпечення умов для рівномірної зайнятості протягом року.

Використання зарубіжного досвіду регулювання зайнятості населення потребує глибокого осмислення сутності тих чи інших інструментів впливу держави, прогнозування наслідків їх впровадження, врахування багатьох макроекономічних показників з метою підвищення ефективності діючих механізмів. Міжнародний досвід засвідчує також, що роль держави у вирішенні проблем зайнятості має бути активною, і водночас ця сфера діяльності вимагає зваженості, наукового обґрунтуван-

ня розвитку, довгострокового програмно-цільового фінансування. Тому необхідно не тільки ретельно вивчати досвід вирішення проблем зайнятості в розвинених країнах, але використовувати і переймати його потрібно обов'язково з урахуванням особливостей національної та регіональної економіки.

На нашу думку, необхідним є: якісно змінити діючий соціально-економічний курс, переглянути пріоритети соціально-економічної політики, щоб основою зробити людину з її інтересами. Тільки така політика може стати основою для консолідації суспільства, для виходу з кризової ситуації з якомога меншими втратами. Вирішення короткотривалих проблем повинно враховувати можливості досягнення стратегічних цілей.

Основні напрями політики боротьби з безробіттям повинні полягати в оптимізації зайнятості, розвитку підприємництва, сприянні посиленню здатності працівників до адаптації, забезпеченні рівних можливостей на ринку праці. Держава повинна активно висувати та реалізовувати програми щодо покращення зайнятості. Також слід здійснювати якісну професійну підготовку; надавати дотації підприємцям, які беруть на себе зобов'язання підтримувати обумовлений рівень зайнятості; надавати консультаційну допомогу безробітним; створити сприятливі умови для бажаючих відкрити власну справу; створювати робочі місця та працевлаштовувати молодь на перше робоче місце.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень можуть бути питання організації громадських робіт для незайнятого населення, здійснення професійного навчання та підвищення кваліфікації безробітних, сприяння зайнятості сільського населення.

Література:

1. В ЕС назвали страны-лидеров и аутсайдеров по уровню занятости [Електродний ресурс]. — Режим доступу: korrespondent.net/world/3365295-v-es-nazvaly-strany-lyderov-y-outsaidarov-po-urovnui-zaniatosti
2. Васильченко В.С. Державне регулювання зайнятості / В.С. Васильченко. — К.: КНЕУ, 2003. — 289 с.
3. Веселяк І. Проблеми зайнятості населення України в умовах нестабільної економічної ситуації / І. Веселяк // Демократичне врядування. — 2009. — Вип. 3. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.lvivacademy.com/visnik3/fail/+Veselak.pdf>
4. Галушка З.І. Нова роль держави в сучасній економіці: соціосинергетичний погляд / З.І. Галушка // Економіка та держава. — 2009. — № 1. — С. 103—106.
5. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
6. Діденко Н.Г. Ринок праці та проблема зайнятості в ЄС: досвід регулювання та управління / Н.Г. Діденко [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://jmce.dsum.edu.ua/ru/files/Diden9.pdf>
7. Затверджено середні показники заробітної плати... [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/category?cat_id=95535
8. Кілієвич О.І. Методологія аналізу торгової політики як складової державної політики (в контексті

проблеми оцінювання наслідків вступу України до СОТ / О. Кілієвич, за заг. ред. Б. Лессера та І. Розпутенка / СОТ: проблеми членства України та його наслідки. — К.: Вид-во "К.І.С.", 2002. — 176 с.

9. Кузнецова А., Нів'євський О. Огляд аграрної політики / А. Кузнецова, О. Нів'євський [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.agro-business.com.ua/2011-05-11-29-29/928-2012-03-19-10-03-18.html

10. Лібанова Е.М. Ринок праці: [навч. посіб.] / Е.М. Лібанова. — К.: Центр навчальної літератури, 2003. — 224 с.

11. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз (колективна монографія) / За заг. ред. Е.М. Лібанової. — К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. — 328 с.

12. Міненко В.Л. Удосконалення механізмів взаємодії державного і регіонального регулювання ринку праці [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2009-2/doc/1/03.pdf>

13. Наказ Міністерства праці та соціальної політики України № 307 від 20.11.2000 року. "Про затвердження Порядку надання допомоги по безробіттю, у тому числі одноразової її виплати для організації безробітними підприємницької діяльності". — [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0915-00>

14. Панюк Т.П. Використання світового досвіду для вирішення проблем ринку праці в Україні / Т.П. Панюк // Збірник наукових праць. Луцький технічний університет. — Випуск 10 (38). — Луцьк, 2013. — С. 178—187.

15. Стадницький Ю.І., Коропецька Т.О., Щуцька Л.П. Заходи активного та пасивного регулювання ринку праці. — Сталій розвиток економіки, 2013. — № 1. — 319 с.

16. Толуб'як В.С. Деміфологізація пенсійного віку / В.С. Толуб'як // Інвестиції: практика та досвід. — 2010. — № 23. — С. 79—83.

17. Управління розвитком гірських територій: зарубіжний досвід / В.С. Кравців, Ю.І. Стадницький, В.П. Самольотов та ін. — Львів: Наук. вид. ІРД НАН України. — 2001. — 69 с.

18. Шкіндюк І. Зарубіжний досвід вирішення проблем зайнятості і перспективи його застосування в Україні / І. Шкіндюк // "Ефективне державне управління" Збірник наукових праць. — 2009. — вип. 21. — С. 151—158.

19. Якобінчук В. Політика зайнятості та її вплив на зменшення рівня бідності в Україні з огляду на досвід США та країн ЄС / В. Якобінчук // Україна: аспекти праці. — 2002. — № 3. — С. 13—18.

References:

1. Korrespondent.net (2000—2014), "In the EU-called leaders of the country and autsayderov on Levels of employment", available at: korrespondent.net/world/3365295-v-es-nazvaly-strany-lyderov-y-utsaiderov-pourovnuj-zaniatosti (Accessed 20 May 2014).

2. Vasil'chenko, V.S. (2003), *Derzhavne rehulivannia zajniatosti* [Government regulation of employment], Tutorial, Publishing house "In Jure", Kyiv, Ukraine.

3. Veselyak, I. (2009), "Problems of employment in Ukraine unstable economic situation", *Naukovyj visnyk "Demokratychnе vriaduvannia"*, vol. 3.

4. Galushka, Z.I. (2009), "The new role of the state in the modern economy: sotsiosynerhetychnyy view", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 103—106.

5. State Statistics Committee of Ukraine (1998—2014), available at: www.ukrstat.gov.ua

6. Didenko, N.G. (2010), "Labour market and employment problem in the EU: Experience management and control", *Derzhavne upravlinnia: teoriia i praktyka: zbirnyk naukovykh prats' Asotsiatsii k.t.n. derzhavnoho upravlinnia*, vol. 2, pp. 131—137.

7. Pension Fund of Ukraine, "Approved by the average wage", available at: <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/index>

8. Kelder, T.L. (2001), *Ekonomika pratsi* [Labor Economics], Zaporozhye State University, Zaporozhye, Ukraine.

9. Kiliyevych, O.I. (2002), *SOT: problemy chlenstva Ukrainy ta joho naslidky* [SOT: problemy chlenstva Ukrainy ta joho naslidky], K.I.S, Kyiv, Ukraine.

10. Kuznetsova, A. and Nivievskyi, O. (2012), "Review of Agricultural Policy", *Ahrarnyj biznes s'ohodni*, vol. 5, no. 228, available at: <http://www.agro-business.com.ua/2011-05-11-22-29-29/928-2012-03-19-10-03-18.html>

11. Libanova, E.M. (2003), *Rynok pratsi* [Market labor], Training book, Center of textbooks, Kyiv, Ukraine.

12. Libanova, E. M. (2007), *Liuds'kyj rozvytok rehioniv Ukrainy: analiz ta prohnoz (kolektyvna monohrafiia)* [Human Development Regions of Ukraine: analysis and prediction (monograph)], Institute of Demography and Social Studies of NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

13. Minenko, V.L. (2009), "Improving the interaction of state and regional labor market", available at: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2009-2/doc/1/03.pdf>

14. Order of the Ministry of Labour and Social Policy of Ukraine № 307 from 20.11.2000 year. "On approval of unemployment benefits, including one-time payment for its entrepreneurship of unemployed.", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0915-00>

15. Stadnitskii, Y.I. Koropetskiy, T.O. and Schutska, L.P. (2013), "Measures of active and passive labor market", *Stalyj rozvytok ekonomiky*, vol. 1, pp. 318—319.

16. Tolubyak, V.S. (2010), "Demythologization retirement", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 23, pp. 79—83.

17. Kravtsiv, V.S. Stadnitskii, U.I. and Samolotov, V.P. (2001), *Upravlinnia rozvytkom hirs'kykh terytorij: zarubizhnyj dosvid* [Managing the development of mountain areas: international experience], Sciences. view. IRD NAS Ukraine, Lviv, Ukraine.

18. Shkindyuk, I. (2009), "Foreign experience solving employment problems and prospects of its application in Ukraine", "Efektivne derzhavne upravlinnia" Zbirnyk naukovykh prats', vol. 21, pp. 151—158.

19. Yakobinchuk, V. (2002), "Employment policy and its impact on reducing poverty in Ukraine in view of the experience of the USA and the EU", *Ukraina: aspekty pratsi*, vol. 3, pp. 13—18.

Стаття надійшла до редакції 12.08.2014 р.

УДК 351:69

Є. А. Вилгін,
к. держ. упр., докторант Академії муніципального управління

СТРАТЕГІЧНІ ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОГО ІНВЕСТИЦІЙНО- БУДІВЕЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ

E. Vylhin,
Doctoral Academy of Municipal Management, PhD in Public Administration

STRATEGIC TOOLS REGULATION OF REGIONAL INVESTMENT AND BUILDING COMPLEX

Визначено зміни на вітчизняному будівельному ринку, що відбулись у правовому регулюванні інвестиційної діяльності в будівельній галузі. Досліджено проблеми державного регулювання та координації інвестиційно-будівельної діяльності на території України. Доведено необхідність створення і законодавчого визначення механізму і складових його інструментів, що забезпечують ефективний моніторинг розвитку кон'юнктури і вироблення рекомендації з метою формування і реалізації політики в інвестиційно-будівельному комплексі, що враховує сучасний стан економіки, її короткострокові і довгострокові перспективи.

Умовою стабілізації і зростання конкурентоспроможності регіонального інвестиційно-будівельного комплексу в умовах економічної кризи визначено зміцнення державного сектора. З метою підвищення економічної стійкості будівельних підприємств у регіонах запропоновано вдосконалити систему державних закупівель, створюючи рівні умови для постачальників, розвиваючи конкуренцію.

The changes in the domestic construction market, which took place in the legal regulation of investment activity in the construction industry. The problems of state regulation and coordination of investment and construction activities on the territory of Ukraine. The necessity of creating and defining legislative mechanism and its constituent instruments that ensure effective monitoring of the situation and making recommendations to the formation and implementation of policy in investment and construction industry, taking into account the current state of the economy, its short-term and long-term prospects.

The condition for stabilization and growth of competitiveness of regional investment and construction industry during the economic crisis set to strengthen the public sector. To improve the economic stability of construction enterprises in the regions proposed to improve the public procurement system, creating a level playing field for suppliers, developing competition.

Ключові слова: державне регулювання, стратегічні інструменти, конкурентоспроможність, регіональний інвестиційно-будівельний комплекс.

Key words: government regulation, policy instruments, competitiveness, regional investment and construction industry.

ВСТУП

В умовах економічної кризи найважливішим завданням державного регулювання розвитку інвестиційно-будівельного комплексу стає формування цілісної галузевої системи управління, орієнтованої на подолання спаду будівельного виробництва і задоволення соціаль-

них потреб населення в кінцевій продукції і послугах галузі. Реалізація цього завдання має здійснюватися на основі системи перспективних і поточних цілей, пріоритетів і прогресивних організаційних засобів управління інвестиційно-будівельним комплексом. При цьому основна стратегічна мета державної політики управління

інвестиційно-будівельним комплексом на тривалу перспективу — формування соціально орієнтованого інвестиційно-будівельного ринку, що забезпечує конкурентоздатність будівельної продукції, перетворення в технологічній структурі виробництва, гнучке пристосування виробництва до попиту, високу сприйнятливості суб'єктів інвестиційно-будівельної діяльності до технологічних, конструкційних, організаційно-управлінських, інформаційних та інших інновацій.

Основна мета державного регулювання інвестиційно-будівельної діяльності полягає в тому, щоб створити сприятливий інвестиційний клімат у країні та в її регіонах для всіх суб'єктів господарювання, для реалізації економічної та соціальної державної та регіональної політики на кожний певний період. Таким чином, регулювання розвитку регіонального інвестиційно-будівельного комплексу є найважливішим інструментом в руках держави для впливу на економічні та соціальні процеси на місцевому рівні.

Серед фундаментальних наукових робіт, що відносяться до даної проблемної сфери, потрібно виділити праці таких авторів, як А. Асаул, А. Белоус, В. Бузирев, Н. Варламов і багато інших. Цілком очевидно, що теорія управління інвестиційно-будівельним комплексом вимагає свого розвитку з урахуванням основних положень концепції інформаційного суспільства, обґрунтованої в роботах таких вчених, як Д. Белл, Дж. Гелбрейт, В. Іноземцев, В. Макаров, Б. Мільман, Т. Сакайя, Р. Уотермен та інші. Розгляд предмета теорії державного управління об'єктивно вимагає доповнення вищезгаданих методологічних положень і теоретичних постулатів принципами теорії та практики державного управління.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Визначити зміни на вітчизняному будівельному ринку, що відбулись у правовому регулюванні інвестиційної діяльності в будівельній галузі. Дослідити проблеми державного регулювання та координації інвестиційно-будівельної діяльності на території України. Довести необхідність створення і законодавчого визначення відповідного механізму і складових його інструментів.

РЕЗУЛЬТАТИ

Із прийняттям в останні роки в Україні ряду законів на вітчизняному будівельному ринку відбулись істотні зміни у правовому регулюванні інвестиційної діяльності в будівельній галузі. Однак необхідно відмітити, що вони справили переважно негативний вплив на інвестиційний клімат в Україні. Наприклад, чітко визначивши види механізмів фінансування сфери будівництва, законодавець обмежив права забудовників у частині застосування ними непередбачених законодавством механізмів, зокрема заборонив будівельним компаніям залучати кошти населення для фінансування будівництва житла напряму (ст. 4 Закону України "Про інвестиційну діяльність") [1].

В Україні було ухвалено Закон "Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва", яким передбачається впровадження комплексу заходів, спрямованих на покращення стану будівельної галузі країни, забезпечення житлових прав громадян, що

потребують державної підтримки, і стимулювання житлового будівництва в умовах світової фінансової кризи. У цьому законі визначено, що держава сплачуватиме 30% вартості житла у вигляді першого внеску, а для оплати решти 70% люди, які гостро потребують покращення своїх житлових умов, братимуть кредити під невисокі відсотки [2].

Закон України "Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва" дозволяє кредитно-фінансовим установам кредитувати недобудоване житло й надавати пільгові кредити для будівництва нового житла.

Порядок їх надання визначається Кабінетом Міністрів України спільно з НБУ. Але це положення закону не гарантує надання таких кредитів банками, оскільки останні сьогодні знаходяться в досить важкій кризі й кредитувати небезпечно будівництво, яке принаймні наступні 2—3 роки не має в Україні майбутнього, просто неможливо.

Для залучення в економіку країни приватних та іноземних інвестицій необхідне: введення для них пільгових ставок податків і митних зборів; надання фінансової допомоги у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій, бюджетних позик на розвиток окремих територій, галузей, виробництв, підприємств; проведення фінансової і кредитної політики, політики ціноутворення, амортизаційної політики; контроль за дотриманням державних норм і стандартів, а також за дотриманням правил обов'язкової сертифікації; антимонопольні заходи, приватизація об'єктів державної власності, зокрема об'єктів незавершеного будівництва.

На сьогодні функції державного регулювання та координації інвестиційно-будівельної діяльності на території України розмиті й розосереджені між багатьма державними органами, кожний з яких реалізує їх у межах своєї компетенції і за своїми напрямками. У зв'язку із цим важливого практичного значення набуває завдання визначення та систематизації цих функцій державного регулювання щодо суб'єктів будівельно-інвестиційної діяльності, а також класифікація відповідних груп державних органів, що здійснюють свою діяльність за близькими або загальними напрямками і сферами.

На нашу думку, гнучкіша політика повинна проводитися державою у сфері формування й використання такого внутрішнього джерела інвестиційних ресурсів підприємств, як амортизаційні відрахування, перш за все, за допомогою надання господарюючим суб'єктам права самостійно визначати режим переходу на прискорену амортизацію, а також повернення до нормативної амортизації, виходячи з кінцевих результатів виробничо-господарської діяльності й фінансового стану господарюючих суб'єктів.

Держава вживає також заходи з виділення у своїй інвестиційній політиці нових напрямів, одним з яких стала фінансова участь держави в приватних інвестиційних проектах. У цьому напрямі державою передбачене щорічне виділення капіталовкладень на фінансування високоефективних інвестиційних про-

ектів за умови розміщення цих коштів на конкурсній основі.

На сьогодні реалізується також напрям з фінансування конверсійних та інвестиційних програм із Державного бюджету на поворотній і платній основі.

Останніми роками державою законодавчо виділені нові напрями, орієнтовані на становлення в Україні лізингу, зокрема, фінансового, як виду підприємницької діяльності, спрямованого на інвестування тимчасово вільних або залучених коштів у майно, що передається за договором фізичним і юридичним особам на певний термін. Слід водночас звернути увагу на недосконалість українського лізингового законодавства, суперечності, що містяться в ньому, і нерозвиненість норм щодо конкретних лізингових технологій.

Регулювання державою інвестиційної діяльності в будівництві й підвищення активності в цій сфері за допомогою сприяння формуванню та ефективній реалізації інвестиційного потенціалу в напрямках, що визначають структуру цього потенціалу (можливості фондového ринку і ринку позикового капіталу, стимули для зовнішніх інвесторів, податкова й амортизаційна політика, ефективність заходів з приватизації, розвиток нових напрямів в інвестиційній сфері, участь держави в окремих інвестиційних програмах тощо), не може бути ефективним без урахування необхідності проведення з боку держави "антициклічної й антикризової політики". Змістом такої політики є необхідність врахування економічної ситуації, періодів кризи і спаду кон'юнктури, недостатнього портфеля замовлень для завантаження виробничих потужностей, а також економічного зростання та піднесення кон'юнктури при сформованому портфелі замовлень для завантаження названих потужностей. Якщо в першому випадку держава зобов'язана виступити на ринку як суб'єкт попиту, то в іншому — за допомогою своєї інвестиційної політики повинна перешкоджати подальшому розширенню макроекономічного попиту, тимчасово відмовляючи тим самим у державних інвестиціях для стабілізації економічного розвитку в цілому й окремих підприємств зокрема.

Це викликає необхідність створення і законодавче визначення механізму і складових його інструментів, що забезпечують ефективний моніторинг розвитку кон'юнктури і вироблення рекомендації з метою формування і реалізації політики в інвестиційно-будівельному комплексі, що враховує сучасний стан економіки, її короткострокові і довгострокові перспективи.

В умовах економічної кризи держава може впливати на зміцнення інвестиційного потенціалу підприємств у багатьох напрямках, прямо або непрямо:

— шляхом дії на зміцнення економіки в цілому, на поліпшення макро- і мезоекономічних умов господарювання;

— шляхом поліпшення макроекономічних умов господарювання безпосередньо підприємств, перш за все, впливаючи на процентні ставки і на здешевлення кредитів, удосконалення оподаткування, регулюючи ціни і тарифи на продукцію і послуги природних монополій;

— шляхом виділення дотацій і компенсацій підприємствам;

— шляхом безпосереднього виділення підприємствам державних інвестицій;

— шляхом створення і поліпшення правової, юридичної основи господарювання підприємств тощо.

Умовою стабілізації і зростання конкурентоспроможності регіонального інвестиційно-будівельного комплексу в умовах економічної кризи, удосконалення податкової системи та ринкових форм взаємодії держави із будівельними підприємствами, комерційного сектора є необхідність зміцнення державного сектора.

Необхідність існування державного сектора виробництва визнана в усіх країнах.

Частка державних підприємств у виробництві чистої продукції в розвинутих країнах Європейського Союзу коливається від 12,5% у Німеччині до 16,5% у Франції, у валових інвестиціях — від 17,2% у Німеччині до 31,7% у Франції. Кожен 9—10-й працівник працює в Європі на державних підприємствах [3, с. 13]. Зв'язок, транспорт, енергетика, фінансово-кредитна сфера контролюються в Європі державою. Приватизація і націоналізація мирно уживаються й застосовуються з метою підвищення ефективності та національної конкурентоспроможності. У США і Японії частка державних закупівель у ВВП досягла 34—37%.

Розробка програм і заходів економічної взаємодії держави з будівельними підприємствами повинна враховувати принципи диференційованого підходу, оптимального поєднання великих, середніх і малих підприємств, сприяння кооперації й інтеграції у вигляді гнучких виробничо-комерційних мереж і структур, цільовий підхід при виборі форм і засобів взаємодії.

Органи державного управління у будівництві мають бути перебудовані шляхом більшої концентрації основних функцій стратегічного планування і регулювання інвестиційно-будівельно-експлуатаційного процесу у профільному міністерстві і чіткого взаємоузгодження другорядних функцій між іншими міністерствами і відомствами з метою досягнення максимальної ефективності будівництва на рівні національної економіки і економіки підприємств-учасників та споживачів будівельної продукції. Не можуть існувати лакуни в системі управління будівельним комплексом, коли ті чи інші завдання і функції лежать поза компетенцією відповідних органів державної влади і органів місцевого самоврядування чи самоврядних організацій.

Сферою безпосереднього впливу Мінрегіонбуду на інвестиційно-будівельний процес є нині, власне, його частина від освоєння ділянки під забудову і проектування до завершення будівництва, тобто відносини замовника з підрядником, які формують вартість будівництва. При цьому саме з міністерства питають, наприклад, чому ціни на житло багаторазово перевищують собівартість будівництва.

Це вимагає посилення стратегічно-аналітичних функцій, зайняття більш активної позиції у держав-

ному регулюванню розвитку всього інвестиційно-будівельно-експлуатаційного комплексу.

Стратегічні цілі соціально-економічного розвитку знаходять своє відображення у завданнях розвитку регіонів, галузей, у тому числі будівництва, тобто у регіональних і галузевих цільових програмах. Державні цільові програми цікавлять нас передусім як інвестиційні плани, що реалізуюватимуться певною мірою через капіталовкладення, тобто через будівництво.

Не менше цікавлять вони нас і у регіональному розрізі, бо є частинами планів регіонального розвитку і будівництва. Адже, не знаючи заходів державних програм на території, неможливо планувати власні програми із залученням додаткових власних ресурсів.

У розвинених країнах соціально-економічна стратегія розвитку формується і реалізується як комплекс середньо- і довгострокових програм, фінансування яких становить від 50 (у США) до 80% (у Франції) усіх бюджетних видатків. В Україні ж державні цільові програми сприймаються спрощено: як декларативні документи для відповідних органів галузевого або регіонального управління та суб'єктів господарювання задля можливого, але не обов'язкового отримання ними фінансування або пільг у ході щорічного бюджетного процесу. Виконання програм достатньою мірою не контролюється за строками і результатами, програми недофінансовуються, створюючи, з одного боку, джерело марнування бюджетних коштів, а з іншого — механізм інфляції (як незавершене виробництво) і механізм кризи.

Отже, доки не буде чіткої стратегії соціального і економічного розвитку держави, доти стримуватиметься впровадження програмно-цільового планування і управління. Без програмно-цільового управління неможливе належне прогнозування розвитку будівництва і управління регіональним розвитком.

Сьогодні портфель державних програм не прив'язаний до соціальної та економічної стратегії розвитку України. В країні реалізується дві сотні державних програм, тисячі регіональних і місцевих програм та проєктів. Усі вони системно не пов'язані, не узгоджені за цілями, строками і ресурсами, не забезпечені фінансами і управлінням.

Дбаючи про прогнозованість будівельної діяльності і регіонального розвитку, їх керованість, міністерство підтримує ідею значного звуження переліку державних програм, переходу від кошторисно-витратного фінансування до фінансування, орієнтованого на результат. Обсяг асигнувань повинен бути достатнім для досягнення запланованих результатів, а скорочення або припинення фінансування, що позначається на планах будівництва і регіонального розвитку, має здійснюватися лише за окремою формалізованою процедурою відповідно до чітких і прозорих критеріїв. Цільові програми повинні входити до бюджетів на відповідні роки як "захищені статті". Функції розпорядників коштів треба посилити фаховим управлінням програмами.

Крім удосконалення фінансування, регламентації тощо, потребує реорганізації державне управління програмами. З урахуванням, з одного боку, середньо- і довгостроковості програм, а з іншого — недовговічності урядів напрошується висновок про недоцільність передачі урядові функцій щодо формування портфеля програм і регламентації програмного управління в цілому. Ці функції доцільно сконцентрувати в органі управління портфелем державних програм (наприклад, Раді з цільових державних програм) при президентові України. Організаційні і контрольні функції, зокрема щодо поточного бюджетного фінансування галузевих програм та оцінки їхніх результатів, доцільно залишити на рівні уряду та відповідних міністерств.

Для підвищення економічної стійкості будівельних підприємств в регіонах важливо вдосконалювати систему державних закупівель, створюючи рівні умови для постачальників, розвиваючи конкуренцію, а значить, підвищення якості постачань, забезпечуючи прозорість системи закупівель і розрахунків як основи запобігання зловживанням і корупції.

ВИСНОВКИ

Отже, для активізації інвестиційного процесу в Україні доцільно створити інвестиційну інфраструктуру, що відповідає світовим стандартам. Підвищити рівень інвестицій та зацікавленість з боку інвесторів держава могла б і шляхом надання державно-комерційних гарантій.

Таким чином, інвестиційна політика, і зокрема в будівельній галузі, є одним із найважливіших засобів, використовуваних державою для росту ефективності економіки та, відповідно, виходу країни із фінансово-економічної кризи.

Література:

1. Закон України "Про інвестиційну діяльність" від 18.09.1991 р. № 1560-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1991. — № 47. — Ст. 646.
2. Закон України "Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва" від 25.12.2008 р. № 800-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2009. — № 19. — Ст. 257.
3. Делягин М.Г. Мировой кризис. Общая теория глобализации / М.Г. Делягин — М.: Институт проблем глобализации (ИПРОГ), 2003. — 768 с.

References:

1. Zakon Ukrainy 18.09.1991 r. № 1560-XII (1991) "On investment activity", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), vol. 47, p. 646.
2. Zakon Ukrainy 25.12.2008 r. № 800-VI (2009) "On prevention of the global financial crisis on the construction industry and housing", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), vol. 19, p. 257.
3. Deljagin, M.G. (2003), Mirovoj krizis. Obshhaja teorija globalizacii [The global crisis. General Theory of Globalization], Institut problem globalizacii, Moskva, RF.

Стаття надійшла до редакції 12.08.2014 р.

УДК 351/354

Є. А. Кульгінський,
к. м. н., доцент, докторант кафедри управління охороною суспільного здоров'я НАДУ
при Президенті України, м. Київ

СУТЬ "КРИЗИ" ТА "АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ"

E. Kulginskiy,
PhD in medicine science,
Doctorant of National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv.

THE ESSENCE OF "CRISIS" AND "CRISIS MANAGEMENT"

Проведено тлумачення термінів "криза" та "антикризове управління", розкрито їх суть. Висвітлено роль цих процесів для розвитку суспільства, а також механізми дії антикризового управління.

An interpretation of the terms "crisis" and "crisis management" to reveal their essence. The role of these processes for the development of society and mechanisms of crisis management.

Ключові слова: криза, причини кризи, антикризове управління, антикризові заходи.
Key words: crisis, causes of the crisis, crisis management, crisis measures.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток будь-якої країни, пов'язаний з кризовими явищами у всіх сферах діяльності і визнання існування кризи вже є позитивною ознакою, що свідчить про можливості відновлення нормальних пропорцій в сучасній свідомості.

Сучасний світ знаходиться в стані кризи, під цим зазвичай мають на увазі, що він досяг критичної стадії свого розвитку і що неминуча його тотальна трансформація. Така трансформація, у свою чергу, передбачає радикальну зміну всього ходу її розвитку, яка з необхідністю рано чи пізно має відбутися, хоча невідомо, чи це відбудеться з волі людей, чи незалежно від неї, несподівано чи поступово, в результаті катастрофи чи без неї.

У наш час очевидно, що криза наближається до свого розв'язання, і це гранично загострює ненормальність такого стану справ, який існує вже протягом кількох століть, але наслідки якого ще ніколи не були так повторні та відверті, як сьогодні. З цієї причини прискорюється й послідовність подій, що розгортаються, і очевидно, що все це може тривати деякий час, але все ж не до нескінченності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У сучасних публікаціях приділяється велика увага лише причинам та наслідкам подолання кризи шляхом проведення антикризових заходів, проте, зміст цих понять залишається поза увагою [1—7].

МЕТА СТАТТІ

Метою статті стало визначення терміну "криза" та "антикризове управління", а також розкриття їх сутності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Етимологія цього слова робить його синонімом таких понять, як "суд", "рішення", "встановлення відмінностей", "розрізнення". Фаза, яку зазвичай вважають "критичною" в найбільш широкому сенсі, безпосередньо передують завершенню всього процесу, незалежно від того, призведе це до негативних чи позитивних наслідків. Тому у цій фазі відбувається підготовка до винесення остаточного "рішення", зважування всіх "за" і "проти", визначення того, які результати є позитивними, а які негативними, і нарешті, остаточне з'ясування того, на чю сторону врешті-решт схилиться терези.

Інакше кажучи, криза — це крайнє загострення протиріч у соціально-економічній системі, котре загрожує її життєстійкості у навколишньому середовищі.

Причини кризи можуть бути різноманітними. Вони поділяються на об'єктивні, пов'язані із циклічними потребами модернізації та реструктуризації, і суб'єктивні, які відображають помилки та волонтаризм в управлінні, а також природні, які характеризують явища клімату, землетрусів та ін.

Також вони можуть бути зовнішніми та внутрішніми. Перші пов'язані з тенденціями і стратегією макроекономічного розвитку або навіть розвитком світової економіки, конкуренцією, політичною ситуацією в країні, другі — із ризикованою стратегією маркетингу, внутрішніми конфліктами, недоліками в організації виробництва, недосконалим управлінням, інноваційною та інвестиційною політикою.

Ознаки кризи диференціюються, перш за все, за його типологічною належністю: масштаби, проблематика, гострота, область розвитку, причини, можливі наслідки, фаза прояву.

У розумінні кризи велике значення мають не тільки його причини, але й різноманітні наслідки: можливе

оновлення організації чи її руйнування, оздоровлення чи виникнення нової кризи. Наслідки кризи можуть призвести до різких змін чи м'якому тривалому й послідовному виходу. Різні наслідки кризи визначаються не тільки її характером, але й антикризовим управлінням, яке може пом'якшувати кризу чи загострювати її.

У цьому контексті слід зупинитися на антикризовому управлінні.

Термін "антикризове управління" міцно закріпився в науковому лексиконі фахівців у галузях правових, економічних та суспільних наук і тому може змінювати свою сутність залежно від того, яким чином розставлені акценти. Дослідження сутності антикризового управління завжди супроводжується вивченням його характеристик, специфічних особливостей, економічних, управлінських, організаційних і інституціональних відносин, проблем, механізмів та функціональних елементів процесу антикризового управління тощо.

Антикризове управління можна вважати багатофункціональною та багатоаспектною системою, яка включає в себе велику кількість різноманітних елементів, що перебувають у певних відношеннях, пов'язані між собою і утворюють єдине ціле.

Антикризове управління в першу чергу пов'язане з регулюванням потоків грошових коштів і витрат, які формують кредиторську заборгованість.

Поняття "антикризове управління" зазвичай розглядається в ракурсі двох основних ситуацій:

Управління організацією в умовах загальної економічної кризи та в умовах кризи самої організації, яка викликана не стільки зовнішніми причинами, скільки прорахунками в управлінні організацією.

Основою антикризового управління є оцінка поточної ситуації та перспектив, яка дозволяє приймати свідомі, обгрунтовані управлінські рішення. На цьому етапі ще не має потреби у конкретних економічних розрахунках. Виходячи зі знання загальних форм прояву кризи, її вплив на різноманітні сторони економіки, проводиться оцінка основних проблем, з якими вже зіткнулося підприємство чи з якими йому доведеться зіткнутися.

Наступним кроком є аналіз кризової ситуації, який направлений на "ревізію" ресурсів, на виявлення прихованих резервів.

Наступний етап — це виявлення пріоритетів: забезпечення надання колишніх обсягів медичної допомоги при не зниженні її якості, збереженні потенціалу установи (кадрового, матеріально-технічного). Разом з тим, з урахуванням специфіки установи, допоміжними пріоритетами можуть слугувати отримання додаткового прибутку, чи мінімізація витрат.

Далі повинна йти розробка плану заходів з подолання кризової ситуації. З цієї метою доцільно створити робочу групу. Розробку антикризових заходів доцільно проводити за допомогою, так званих "мозкових атак" з обов'язковим залученням не тільки керівників вищої ланки й завідуючих відділеннями, але і старших медсестер, які набагато краще знають резерви кожного конкретного підрозділу.

План антикризових заходів — це прийняття великої кількості конкретних управлінських рішень за різними напрямками діяльності. Доцільно розробити рекомендації з окремих напрямів раціоналізації (оптимізація фонду оплати праці, витрат медикаментів, тощо).

Інформаційне та психологічне забезпечення антикризових заходів — дуже важливий і відповідальний етап, оскільки будь-які зміни проходять простіше, якщо вони зрозумілі. Людина, за своєю природою боїться будь-яких змін, особливо які їй незрозумілі, тому дуже важливо донести до людей суть антикризових дій.

ВИСНОВКИ

Все вищенаведене свідчить про те, що криза є невід'ємною частиною розвитку суспільства і тому не слід вважати її настання наслідком вкрай невдалої політики держави в різних сферах. При перших проявах кризи слід направити всі сили та ресурси на антикризову політику, тобто приймати антикризові конструктивні і раціональні рішення. При цьому необхідно дотримуватися певного алгоритму дій, завдяки якому можливе отримання позитивного результату і найменших втрат.

Література:

1. Лучкевич В.С. Основы социальной медицины и управления здравоохранением / Лучкевич В.С. — Санкт-Петербург, 1997. — 184 с.
2. Юн Г.Б. Методология антикризисного управления: учеб.-практич. пособие / Юн Г.Б. — М.: Дело, 2004. — 432 с.
3. Антикризисное управление: учебник / Под ред. Э.М. Короткова. — М.: ИНФРА-М, 2003. — 432 с.
4. Теория антикризисного управления предприятием: учебное пособие / Под ред. М.А. Федотовой, А.Н. Ряховской. — М.: КНОРУС, 2009. — 160 с.
5. Антикризисное управление. Теория и практика. В.Я. Захаров, А.О. Блинов, Д.В. Хавин. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. — 287 с.
6. Бурый С.А. Антикризове управління та управлінські рішення — проблеми підприємств малого бізнесу: монографія / Бурый С.А., Мацеха Д.С. // — Хмельницький: ТОВ "Триада-М", 2006. — 93 с.
7. Чернявский А.Д. Антикризисное управление: учеб. пособие / Чернявский А.Д. // К.: МАУП. — 2000. — 208 с.

References:

1. Luchkevich, V.S. (1997), Basics of Social Medicine and Health Management [Basics of Social Medicine and Health Management], Al'faret, Sankt-Peterburg, Russia.
  2. Jun G.B. (2004), Metodologija antikrizisnogo upravljenja [Methodology of crisis management], Delo, Moscow, Russia.
  3. Korotkov, Je.M. (2003), Antikrizisnoe upravljenje [Crisis management], INFRA-M, Moscow, Russia.
  4. Fedotova, M.A. Rjahovskaja, A.N. (2009), Teorija antikrizisnogo upravljenja predpriatiem [Theory of crisis management now], KNORUS, Moscow, Russia.
  5. Zaharov, V.Ja. Blinov, A.O. and Havin, D.V. (2006), Antikrizisnoe upravljenje. Teorija i praktika. [Crisis management. Theory and practice.], JuNITI-DANA, Moscow, Russia.
  6. Buryj, S.A. Matekha, D.S. (2006), Antykryzove upravlinnia ta upravlins'ki rishennia — problemy pidpriemstv maloho biznesu [Crisis management and management solutions — problems of small businesses], "Triada-M", Khmelnsky, Ukraine.
  7. Chernjavskij, A.D. (2000), Antikrizisnoe upravljenje [Crisis management], MAUP, Kyiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 22.08.2014 р.*

УДК 351:378

В. В. Олійник,
к. пед. н., докторант, ДВНЗ "Університет менеджменту освіти"

ЗАВДАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЯКОСТІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

V. Oleinik,
Ph.D. in education, doctoral, University Education Management

OBJECTIVES OF THE STATE POLICY OF QUALITY OF POSTGRADUATE EDUCATION IN UKRAINE

Здійснено аналіз підходів до вирішення проблеми державного управління якістю післядипломної освіти. Підкреслено недостатню розробленість загальнодержавної стратегії у сфері якості післядипломної освіти в Україні. Обґрунтовано необхідність переорієнтування державної політики у сфері якості післядипломної освіти на неперервне її покращення, вдосконалення ключових процесів, що її забезпечують, а також на підтримку позитивного досвіду сучасної післядипломної освіти у суспільстві.

The analysis of approaches to the problem of governance quality postgraduate education. Underlined the lack of national strategy is developed in the field of quality postgraduate education in Ukraine. The necessity of reorientation of state policy in the field of quality postgraduate education to its continuous improvement, improvement of key processes that sustain it, and to support the positive image of contemporary post-graduate education in society.

Ключові слова: державна політика, державне управління, післядипломна освіта, стратегія, якість освіти.

Key words: public policy, public administration, postgraduate education, strategy, quality education.

ВСТУП

В Україні здійснюється безпосереднє регулювання, детальний адміністративний і фінансовий контроль закладів вищої освіти. Регулювання розвитку в Україні поки не стало об'єктом відповідальності держави перед суспільством. Воно не забезпечує широкого і відкритого доступу як до доступневого, так і до післяступеневого навчання та навчання протягом всього життя. Це спричиняє нерівність у конкуренції вищих навчальних закладів, стримує їх входження в зону загальноєвропейського освітнього простору.

Формування ринкових відносин, розвиток в Україні демократичної держави зумовлюють зміну цільових установок вищої освіти як соціальної системи і елемента інфраструктури ринку праці: не забезпечення потреб держави у спеціалістах різних професій і рівнів кваліфікації, а задоволення різноманітних освітніх потреб особистості для її розвитку, самореалізації, забезпечення конкурентоспроможності на ринку праці.

Українська наука державного управління має значний теоретичний, методологічний, методичний доробок. Різні аспекти державного управління в межах суб'єкт-об'єктної парадигми досліджуються В.Бакуменком, В.Князевим, М.Корецьким, В.Луговим, В.Маліновським, В.Цветковим та ін. Вагомий внесок щодо організаційно-економічних аспектів управління суспільним розвитком та освітою як його

складовою здійснений такими науковцями, як Г. Балихінім, Н. Багаутдіновою, В. Бесчастним, В. Гамаюновим, О. Дацієм, В. Дорофійенком, Г. Кологрєєвим, В. Пілюшенком, О. Поважним, В. Сиченком та ін. Разом з тим, аналіз досліджуваної проблематики дає змогу стверджувати, що найменш розробленими є підходи щодо розв'язання проблеми, пов'язаної з управлінням розвитком саме післядипломної освіти.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є проведення аналізу підходів до вирішення проблеми державного управління якістю післядипломної освіти та обґрунтувати завдання державної політики у сфері якості післядипломної освіти в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ

Сучасна післядипломна освіта передбачає систему навчання та розвитку фахівців з вищою освітою, що спрямована на приведення їхнього професійного рівня у відповідність до світових стандартів, вимог часу, індивідуально-особистісних та виробничих потреб; удосконалення наукового та загальнокультурного потенціалу особистості, яке реалізується через діяльність спеціалізованих державних або приватних навчальних закладів та засобами самоосвіти і керується державними стандартами відповідно до фаху певних рівнів кваліфікації згідно з вимогами суспіль-

но-економічного та науково-технічного прогресу [8].

У ході структурно-функціонального дослідження системи післядипломної освіти можливо виділити значну кількість різних процесів, які уявляють собою певну сукупність послідовних дій, спрямованих на досягнення результату. В післядипломній освіті зазначені процеси мають власну специфіку. За своїми масштабами вони урешті-решт можуть бути віднесені до таких глобальних процесів, як функціонування й розвиток.

Стосовно суб'єктності розвитку у широкому філософському контексті, то це означає, що сам суб'єкт, який розвивається, виступає суб'єктом власного розвитку. Тому із зовні розвиток неможливо нав'язати. Його потрібно ініціювати, створюючи для цього необхідні умови. Стосовно системи післядипломної освіти це означає, що її кадри (спеціалісти, керівництво) безпосередньо впливають на хід вказаних процесів. Резюмуючи викладене, можливо визначити розвиток системи післядипломної освіти як макропроцес цілеспрямованих, прогресивних, взаємопов'язаних змін, спрямований на нарощування та підвищення ефективності використання її ресурсного забезпечення. При цьому ресурсне забезпечення має бути спрямоване не на консервацію системи, а на її ефективне оновлення. Адже консервувати навіть те, що колись було найкращим у світі, — значить, свідомо гарантувати відставання [9].

Характерною особливістю функціонування системи післядипломної освіти на сучасному етапі соціально-економічного розвитку стало суттєве підвищення суспільних вимог до її якості та формування у цьому зв'язку певної державної політики. Особливого поштовху цьому у сфері якості освіти надали євроінтеграційні процеси, зокрема, підписання Україною Болонської декларації. За таких умов актуалізується завдання забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної освіти, її зорієнтованості як у напрямі імпортозаміщення, так і у напрямі експорту освітніх послуг.

При опрацюванні проблеми управління якістю післядипломної освіти необхідно зосередити увагу й на потенціалі значної кількості концепцій управління якістю, що існують у сучасній теорії й практиці. Загальне визнання має методологія TQM (Total Quality Management) [10].

Основоположним у вирішенні проблеми управління якістю післядипломної освіти є сутність поняття "якість". Так, під якістю найчастіше розглядається: якість як форма довершеності; якість як здійснення сподівань замовника; результативно-орієнтована якість (яку можливо вимірювати); процесуально-орієнтована якість (як специфікація); якість, орієнтована на витрати або прибуток ("вартісний" підхід) [6].

Стосовно сфери післядипломної освіти якість представляє собою той нормативний рівень, якому має відповідати її результат. Якщо під результатом післядипломної освіти розуміти знання, уміння, навички, особистісне просування слухачів, то нормою має стати певний рівень цих знань, умінь, навичок, особистісних зрушень, які мають попит у сучасному суспільстві й визнані як гарант соціальної захищеності людини [5].

Потрібно звернути увагу на те, що як загальнодержавна стратегія у сфері якості післядипломної освіти в Україні розроблена недостатньо. Її принципи не наповнені конкретним змістом щодо підвищення якості післядипломної освіти. Державна політика у сфері якості післядипломної освіти з урахуванням її специфіки має бути зорієнтована на неперервне її покращення, вдосконалення ключових процесів, що її забезпечують, а також на підтримку позитивного досвіду сучасної післядипломної освіти у суспільстві. Це досягається в такий спосіб:

- постановкою адекватних соціально-економічній ситуації у країні цілей післядипломної освіти;
- здійсненням ментальної проєкції в управлінні [1];

- розробкою програм та планів якості за галузевим принципом;

- неперервним управлінням освітніми стандартами;
- забезпеченням контролю якості на основі вдосконалення процедур вимірювання та оцінювання показників якості та ключових процесів її створення;

- застосуванням перспективного вітчизняного та міжнародного досвіду у сфері якості освіти, зокрема, підключенням до програм "Master of Business Administration", тобто "сміливим запозиченням у кращих";

- оптимальним управлінням якістю на рівні освітніх програм;

- стимулюванням та підтримкою відповідних інноваційних процесів [3].

Організаційними умовами здійснення державної політики у сфері якості післядипломної освіти необхідно вважати:

- чіткі цілі діяльності та стандарти виконання функцій;

- наявність необхідних ресурсів: фінансових, матеріальних, кадрових, інформаційних тощо;

- ефективні організаційні структури;

- розроблені правила, процедури та інструкції, які регламентують та координують діяльність, відповідні стосунки із владними структурами;

- розвинуті комунікації й систему координації діяльності різних структур, які залучені у процес здійснення політики;

- наявність системи контролю за рівнем якості післядипломної освіти;

- мотивований та кваліфікований персонал.

Сучасні спеціалісти у сфері управління якістю її рушійною силою визнають діяльність керівництва. З цього приводу обґрунтованою є необхідність адекватної професійної підготовки керівників різних рівнів. А наявні знання й уміння в умовах ринку [2]. Прийняття вищою ланкою управління на себе відповідальності за проведення політики у сфері якості стає першоосновою розробки, впровадження й функціонування системи якості [3].

У концентрованому вигляді позиція суспільства, держави щодо післядипломної освіти знаходить своє відображення у відповідних принципах державної політики. Вона оформлюється у законах, постановах уряду, нормативних документах профільного міністерства і визначає зміст та особливості функціонування управлінського механізму на найвищому рівні.

На основі аналізу рішень колеґії Міністерства освіти і науки України як органу державного управління освітньою сферою встановлено наступне. По-перше, зусилля державного регулювання в основному спрямовані на забезпечення функціонування післядипломної освіти як підсистеми неперервної освіти, а її регламентація здійснюється, переважно, в інваріантному вимірі (стосовно загальних вимог до системи освіти в Україні без урахування специфіки післядипломної освіти).

По-друге, функціонування системи післядипломної освіти переважно орієнтовано на регламенті системи вищої освіти без урахування власної специфіки як окремої освітньої системи.

По-третє, незважаючи на те, що Міністерство освіти і науки України виступає провідним суб'єктом управління післядипломною освітою на рівні держави, розгляду позиції відповідних галузевих міністерств, щодо функціонування даної освітньої системи, її стану за галузями належної уваги не приділяється.

По-четверте, діюча нормативна база, яка не враховує належним чином специфіки системи післядипломної освіти, значно обмежує її розвиток й, зокрема, утруднює становлення механізмів контролю якості освітніх послуг післядипломного рівня.

По-п'яте, використання існуючої нормативно-правової бази щодо функціонування системи післядипломної освіти викликає утруднення внаслідок необхідності проведення її консолідації на основі опрацювання великого обсягу документації, що призначена у першу чергу для регулювання вищої освіти, а також документації галузевого характеру [7].

З метою визначення результативності системи післядипломної освіти виконувався пошук офіційних даних. Їх аналіз показав, що в доступних статистичних виданнях представлено масив відомостей про підвищення кваліфікації кадрів у країні, який не дозволяє повною мірою виокремити дані про підвищення кваліфікації працівників саме в системі післядипломної освіти.

На підставі проведеного аналізу визначено, що середні показники обсягів підвищення кваліфікації працівників в Україні коливаються від 5,6% до 7,5%, а термін, потрібний для підвищення кваліфікації працівників основних галузей, становить 15—12 років.

Якщо враховувати прийняті у світі норми періодичності підвищення кваліфікації (за різними даними від 2 до 4 років), то для досягнення таких показників "пропускна придатність" системи післядипломної освіти в Україні в цілому має бути підвищена в 3—6 разів.

З урахуванням викладеного встановлено про недостатню результативність функціонування системи післядипломної освіти України в сучасних умовах та необхідність удосконалення чинної системи державного управління зазначеною сферою.

ВИСНОВОК

Урахування специфіки післядипломної освіти, особливостей її функціонування на етапі структурних зрушень українського суспільства, місця та ролі, цілей та завдань зазначеної системи в забезпеченні неперервної освіти дає можливість усвідомити її природу як особливого суспільного й освітнього явища, вдосконалити на цій основі державне управління у вказаній сфері.

Показано, що функціонування системи державного управління післядипломною освітою має здійснюватися як з використанням певних заздалегідь спроектованих структур, що забезпечують усталеність (не імпульсивність) управління, так і шляхом впровадження гнучких управлінських механізмів, адекватно діючих в умовах становлення постіндустріального суспільства.

Доведено, що на організаційному рівні соціально-адекватного управління післядипломною освітою особливу увагу потрібно приділяти людському фактору як важливому ресурсу державного управління, вивільненню творчого потенціалу особистості, розвитку її моральних якостей, відповідальності, ініціативи.

Література:

1. Бурега В.В. Ментальная проекция социального управления / В.В. Бурега // Сборник научных трудов ДонГАУ: Социально-гуманитарные проблемы менеджмента: Серия Государственное управление. — Т. IV. — Вып. 19. — Донецк; 2003. — С. 85—95.
2. Бурега В.В. Социально-адекватный менеджмент: Монография. / В.В. Бурега. — К.: Институт социологии НАН Украины, 2000. — 379 с.
3. Джордж С. Всеобщее управление качеством: стратегии и технологии, применяемые сегодня в самых успешных компаниях / С. Джордж, А. Ваймерскирх. — СПб., Виктория плюс, 2002. — 256 с.
4. Драган І.О. Особливості структури організації вищої освіти на основі інновацій / І.О. Драган // Напрями і моделі трансформації інноваційної діяльності у контексті міжнародної інтеграції: Тези доп. і повідом. Між нар. наук.-практ. конф. (Донецьк, 18—19 жовтня 2007 р.) / НАН Ук-

раїни. Інститут економіки пром-ті; Редкол.: О.І. Амоша (відп. ред.) та ін. — Донецьк, 2007. — С. 63—65.

5. Коваленко В.П. Теоретичні засади розробки механізму державного управління якістю післядипломної освіти / В.П. Коваленко // Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України / За заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. — К.: Вид-во НАДУ, — 2004. Вип. 1. — С. 232—245.

6. Крянев Ю.В. Философия качества / Ю.В. Крянев, М.А. Кузнецов [под ред. Б.В.Бойцова]. — М.: Вузовская книга, 2004. — 304 с.

7. Міністерство освіти і науки України / Нормативно-правові акти / Рішення колегії МОН/ <http://www.mon.gov.ua/laws/ministry/kollegiy/13/0001>

8. Протасова Н.Г. Післядипломна освіта педагогів: зміст, структура, тенденції розвитку: [монографія] / Н.Г. Протасова. — К.: 1998. — 176 с.

9. Сиченко В.В. Механізми регулювання системи освіти: сучасний стан та перспективи розвитку: монографія / В.В. Сиченко. — Донецьк: Юго-Восток, 2010. — 400 с.

10. Управление качеством: учебник / С.Д. Ильенкова, Н.Д. Ильенкова, В.С.Мхитарян и др.; Под ред. С.Д. Ильенковой. — М.: ЮНИТИ, 2001. — 199 с.

References:

1. Burega, V.V. (2003), "Mental projection of social management", Sbornik nauchnyh trudov DonGAU: Social'no-gumanitarnye problemy menedzhmenta: Seriya Gosudarstvennoe upravlenie, T. IV, vol. 19, pp. 85—95.
2. Burega, V.V. (2000), Social'no-adekvatnyj menedzhment [Social and adequate management], Institut sociologii NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
3. Dzhordzh, S. and Vajmerskirh, A. (2002), Vseobshee upravlenie kachestvom: strategii i tehnologii, primenjaemye segodnja v samyh uspesnyh kompanijah [Total Quality Management: Strategies and technologies used in today's most successful companies], Viktorija plus, St Petersburg, Russian Federation.
4. Drahan, I.O. (2007), "Features of the structure of higher education through innovation", Napriamy i modeli transformatsii innovatsijnoi diial'nosti u konteksti mizhnarodnoi intehtatsii [Directions and model transformation innovation in the context of international integration] NAN Ukrainy. Instytut ekonomiky prom-ti, Donets'k, Ukraine, 18—19 zhovtnia 2007 r., pp. 63—65.
5. Kovalenko, V.P. (2004), "Theoretical foundations of mechanism design governance quality postgraduate education", Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy, Vyd-vo NADU, vol. 1, pp. 232—245.
6. Krjanev, Ju.V. and Kuznecov, M.A. (2004), Filosofija kachestva [Quality philosophy], Vuzovskaja kniga, Moscow, Russian Federation.
7. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy (2013), Normatyvno-pravovi akty available at: <http://www.mon.gov.ua/laws/ministry/kollegiy/13/0001>
8. Protasova, N.H. (1998), Pislidyplomna osvita pedahohiv: zmist, struktura, tendentsii rozvytku [Postgraduate education teachers: content, structure and trends], Znannia, Kyiv, Ukraine.
9. Sychenko, V.V. (2010), Mekhanizmy rehuliuвання systemy osvity: suchasnyj stan ta perspektyvy rozvytku [Mechanisms of regulation of the education system: current state and prospects of development], Yuho-Vostok, Donets'k, Ukraine.
10. Il'enkova, S.D., Il'enkova, N.D. and Mhitarjan, B.C. (2001), Upravlenie kachestvom [Quality control], JuNITI, Moscow, Russian Federation.

Стаття надійшла до редакції 12.06.2014 р.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

S. Klimenchenko,
Researcher Academy of Municipal Management

TOOLS OF THE STATE SUPPORT INVESTMENT IN AGRICULTURAL SECTOR

Проаналізовано нормативно-правовий інструментарій державної підтримки інвестиційної діяльності в аграрному секторі. Визначено основні переваги та недоліки діючих механізмів прямої та непрямой державної підтримки аграрного сектора. Зосереджено увагу на позитивах та негативах діючої податкової бази в аграрному секторі. Визначено такий важливий вид непрямой підтримки аграрного виробництва, як активізацію розвитку інженерної та соціальної інфраструктури в сільській місцевості.

Запропоновано механізм удосконалення доведення бюджетних коштів до аграрного виробництва. Для створення ефективною системи державної підтримки запропоновано звернути увагу на антикризову направленість, і зосередження уваги не тільки на фінансових ресурсах, а й на управлінських ресурсах. Доведено необхідність розробки методичних підходів до розподілу розмірів державної підтримки аграрного виробництва України.

Розглянуто проблему удосконалення земельних відносин і вибору ефективних форм господарювання. Землі аграрного призначення запропоновано включити до пільгової категорії по орендній платі.

Analysis of legal instruments of state support of investment activity in the agricultural sector. The main advantages and disadvantages of existing mechanisms of direct and indirect government support to the agricultural sector. The emphasis is on positive and negative current tax base in the agricultural sector. Defined as important type of indirect support agricultural production as intensification of engineering and social infrastructure in rural areas.

The mechanism of improvement of bringing the budget to agricultural production. To create an effective system of state support offered to pay attention to anti-crisis orientation and focus not only financial resources, but also on administrative resources. The necessity of the development of systematic approaches to the size distribution of state support for agricultural production in Ukraine.

The problem of improving land relations and the choice of effective forms of management. Agricultural Land designation proposed to include in the category of preferential rent.

Ключові слова: аграрний сектор, аграрне виробництво, державна підтримка, інвестиційна діяльність, інфраструктура, нормативно-правовий інструментарій.

Key words: agricultural sector, agricultural production, government support, investment, infrastructure, regulatory and legal instruments.

ВСТУП

Актуальність формування та ефективного здійснення державної підтримки інвестиційної діяльності в аграрному секторі в Україні обумовлюється соціально-економічними та політичними умовами. Для успішного розвитку аграрного сектора необхідно, щоб економічна політика держави визначала найпріоритетніші завдання і участь у підтримці державного аграрного сектора. Нині в посткризовому економічному просторі України спостерігається грона перешкод, що блокує динамічний розвиток інвестиційної діяльності аграрного сектора. Зокрема брак дієвих фінансових механізмів регулювання

інвестиційної діяльності призвів до того, що агроформування фактично позбавлені дієвих важелів розв'язання інноваційно-інвестиційних проблем та не мають можливостей зміцнювати свою матеріально-технічну базу й розгортати та нарощувати капітальні інвестиції. Ця проблематика постійно входила до орбіти дослідницьких інтересів вчених, зпоміж них варто виокремити праці таких відомих визнаних наукових авторитетів, як В. Андрійчука, В. Власова, С. Власюк, В. Губенка, О. Гудзь, М. Дем'яненка, М. Кісіля, М. Коденської, М. Кропивка, Ю. Лузана, М. Маліка, Т. Мацибори, Ю. Нестерчука, В. Онегіної, Г. Підлісецького, О. Пестрецової, П. Саб-

лука, І. Столярова, П. Стецюка, А. Чупіса, О. Шпикуляка, М. Федорова, В. Юрчишина та ін. Високо оцінюючі їх зусилля та внесок в осягнення сутнісних взаємозв'язків щодо проблем розвитку механізмів державного регулювання інвестиційної діяльності аграрного сектора, зауважимо, що сучасний контур інвестиційної діяльності та наявність відчутних прогалин і нерегульованих завдань потребують здійснення наукових розвідок щодо уточнення проблем пошуку ефективного інструментарію державної підтримки інвестиційної діяльності в аграрному секторі.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Проаналізувати нормативно-правовий інструментарій державної підтримки інвестиційної діяльності в аграрному секторі. Визначити основні переваги та недоліки діючих механізмів прямої та непрямой державної підтримки аграрного сектора. Запропонувати механізм удосконалення доведення бюджетних коштів до аграрного виробництва.

РЕЗУЛЬТАТИ

Для підтримки аграрного сектора економіки України використовують пряму та непряму державну підтримку. Заходи прямої державної підтримки направлені на державне фінансування виробництва суспільних благ. До непрямой державної підтримки належать: дотації, інвестиції аграрних підприємств, спеціальні режими і механізми оподаткування.

Найбільш дієвим джерелом підтримки з боку держави є відповідний Порядок використання сум податку на додану вартість, сплачених переробними підприємствами до спеціального фонду державного бюджету, який затверджений відповідною Постановою Кабінету Міністрів України від 2 березня 2011 р. № 246 [1]. Порядок визначає механізм використання сум податку на додану вартість, сплачених переробними підприємствами до спеціального фонду державного бюджету за бюджетною програмою "Державна підтримка галузі тваринництва" (далі — бюджетні кошти). Бюджетні кошти спрямовуються на державну підтримку галузі тваринництва шляхом здійснення виплати:

1) спеціальної бюджетної дотації фізичним особам за утримання та збереження молодняку великої рогатої худоби (далі — дотація за молодняк);

2) часткового відшкодування:

— вартості закуплених племінних телиць, нетелей та корів молочного, м'ясного і комбінованого напрямку продуктивності (далі — часткове відшкодування вартості корів);

— відсоткової ставки за кредитами, залученими на будівництво і реконструкцію тваринницьких та птахівничих ферм і комплексів, придбання технологічного обладнання та механізмів, закупівлю тварин і птиці;

— вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів та підприємств з виробництва комбікормів, а також придбаного обладнання та механізмів вітчизняного виробництва для тваринництва і птахівництва;

— витрат на закупівлю установки індивідуального доїння (далі — часткове відшкодування витрат на установку);

3) бюджетної дотації фізичним особам, фізичним особам — членам виробничих або обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів, а також фермерським господарствам за вирощені та продані на забій і переробку суб'єктам господарювання, які мають власні (орендовані) потужності для забою тварин, молодняк великої рогатої худоби та свині (крім свиноматок і кнурів) (далі — дотація за продану на забій худобу);

4) спеціальної бюджетної дотації за поголів'я корів м'ясного напрямку продуктивності;

5) дотації та часткового відшкодування вартості товарів і робіт для реалізації проекту "Село майбутнього" як складової національного проекту "Відроджене скотарство" — розроблення та реалізація програми розвитку скотарства" [1].

З метою розвитку ринкових відносин у аграрній сфері Урядом та президентом розглянуто та затверджено такі основні документи, які регулюють аграрне виробництво: Указ Президента України "Про заходи щодо державної підтримки сільськогосподарського виробництва" від 23 березня 1998 р. № 215, Постанову Кабінету Міністрів України "Про особливості проведення санації підприємств агропромислового комплексу". Самі ці законодавчі акції дозволяли державі звільнити від сплати податків аграрне виробництво та створити сприятливі умови для проведення державної фінансової підтримки.

Важливим кроком державної підтримки аграрного виробництва є запровадження загальнодержавного фіксованого сільськогосподарського податку замість податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та державних цільових фондів, який дає можливість аграрним формуванням розширювати види діяльності, стимулює розвиток на території села різних сфер підприємницької діяльності. Це служить основою соціально-економічного розвитку сільських населених пунктів.

У ринковій економіці кожний товаровиробник, власник товару сам визначає рівень ціни під впливом дії вищезазначених чинників. Причому жорстка конкуренція змушує їх постійно вишукувати резерви зниження витрат, а одержаний прибуток співвідносити передусім з авансованим капіталом [2].

Аграрним виробникам, які займаються реалізацією м'яса і м'яса в живій вазі переробним підприємствам, використовується нульова ставка ПДВ. У такому випадку, переробні підприємства не сплачують сум ПДВ до бюджету, а перераховують виробникам.

Протягом кожного місяця переробні підприємства перераховують на спеціальний рахунок розраховану суму ПДВ за придбані обсяги аграрної продукції. У відповідності до правильного розрахунку держава перераховує на рахунки аграрних виробників суми дотацій.

Дотації виплачуються на вартість продукції, яка має дві складові — ціну і обсяги реалізації, на першу товаровиробник практично не в змозі вплинути, тому залишається друга складова, а це стимулює збільшення обсягів реалізації за рахунок як власного виробництва, так і закупівлі продукції від населення з подальшою здачею на переробні підприємства для отримання дотацій.

З іншого боку, розмір дотацій значною мірою залежить від господарської діяльності переробних підприємств [3].

Оподаткування аграрних товаровиробників через спеціальні режими та механізми є непрямом державною підтримкою аграрних виробників. Дана підтримка здійснюється за рахунок податку на додану вартість (ПДВ) та фіксованого сільськогосподарського податку (ФСП).

Основний недолік механізму акумуляції ПДВ характеризується жорсткістю цільового призначення. Підприємства, які забезпечені матеріальними ресурсами, мають змогу акумулювати більші суми на спецрахунках.

Але ці кошти необхідно спрямовувати лише на придбання матеріально-технічних ресурсів, тому в деяких підприємств утворюються значні суми податкового кредиту, що знижує ефективність використання зазначених коштів.

Спеціальним режимом прямого оподаткування аграрних товаровиробників є фіксований сільськогосподарський податок (далі — ФСП). ФСП віднесено до спеціального податкового режиму, що визначає особливий порядок його справляння та інші його складові й елементи і регламентується розділом XIV "Спеціальні податкові режими" Податкового кодексу України від 2 грудня 2010 року N 2755-VI, зі змінами та доповненнями (далі — Кодекс) [4].

Спеціальний податковий режим — це система заходів, що визначає особливий порядок оподаткування окремих категорій господарюючих суб'єктів. Спеціальний податковий режим може передбачати особливий порядок визначення елементів податку та збору, звільнення від сплати окремих податків та зборів. Спеціальні податкові режими встановлюються та застосовуються у випадках і порядку, визначених виключно Кодексом (стаття 11 Кодексу).

Фіксований сільськогосподарський податок — це податок, який справляється з одиниці земельної площі у відсотках її нормативної грошової оцінки та сплата якого замінює сплату окремих податків і зборів (підпункт 14.1.256 пункту 14.1 статті 14 Кодексу).

Базою оподаткування ФСП для сільськогосподарських товаровиробників є нормативна грошова оцінка одного гектара сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень), проведена за станом на 1 липня 1995 року, для земель водного фонду (внутрішніх водойм, озер, ставків, водосховищ) — нормативна грошова оцінка одного гектара ріллі в Автономній Республіці Крим або в області, проведена за станом на 1 липня 1995 року (пункт 303.1 статті 303 Кодексу).

Розмір ставок ФСП з одного гектара сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду для сільськогосподарських товаровиробників залежить від категорії (типу) земель, їх розташування і становить у відсотках бази оподаткування, тобто до їх нормативної грошової оцінки, проведеної за станом на 1 липня 1995 року, у відповідності до вимог статті 304 Кодексу.

Із запровадженням ФСП тією чи іншою мірою було вирішено такі завдання: знижено податкове навантаження на аграрне виробництво; запроваджено прозорий механізм оподаткування; спрощено механізм адмі-

ністрування податків; розширено можливості для виплати заробітної плати без проведення нарахувань на фонд оплати праці, що сприяє проведенню вчасних розрахунків з працівниками в аграрному виробництві.

Важливим видом непрямой підтримки аграрного виробництва є активізація розвитку інженерної та соціальної інфраструктури в сільській місцевості. Саме соціальна інфраструктура забезпечує сприятливі умови для реалізації ефективної аграрної політики шляхом забезпечення взаємодії ресурсного потенціалу та розвитку науково-технічного прогресу в аграрному секторі.

Головними проблемами сільської соціальної інфраструктури України на сьогодні є: старіння і деградація переважної частини сільського житлового фонду, погіршення стану і забезпеченості сіл інженерними комунікаціями і спорудами (окрім газопостачальних), згортання мережі закладів соціально-культурного і торговельно-побутового обслуговування.

Незважаючи на те, що формально середня забезпеченість житлом на селі вища, ніж у містах, сільський житловий фонд не задовольняє сучасних потреб у ньому населення, особливо молодого і середнього віку. Нині значна частина нового житла (причому підвищеної комфортності) споруджується міськими жителями у приміських та рекреаційних зонах. У той же час на істинно сільських територіях нове житлове будівництво майже не ведеться. Можливості селян споруджувати нове житло вкрай обмежені їх низькими доходами, відсутністю дешевих кредитів, допомоги тощо.

Слід зазначити, що бюджетування розвитку сільської інфраструктури мало б здійснюватися на нормативній базі, яка включає Закони України "Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві" (стаття 5 цього закону вимагає спрямування на будівництво об'єктів не виробничого призначення в сільській місцевості державних інвестицій у розмірі, не меншому 0,5% ВВП України) та "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року"; "Основні засади розвитку соціальної сфери села", схвалені Указом Президента України в грудні 2000 р.; Державну програму розвитку українського села на період до 2015 року, затверджену Кабінетом Міністрів України у вересні 2007 р. Однак, оскільки можливості бюджетної системи обмежені, соціальна інфраструктура села опинилася серед сфер, для підтримки яких постійно не вистачає коштів. У 1990-ті рр., особливо в першій їх половині, виділялися деякі кошти на будівництво інфраструктурних об'єктів на селі, відшкодування витрат суб'єктів господарювання на ці цілі; було сформовано організаційний механізм підтримки розвитку сільської інфраструктури через органи державного управління аграрним сектором [3]. Також створено інформаційно-консультаційні служби для аграрного виробництва, які фінансуються з державного бюджету.

Діагностика регулювання і державної підтримки аграрного сектору дає можливість визначити наступні напрями удосконалення. В першу чергу необхідно зупинитися на механізмі удосконалення доведення бюджетних коштів до аграрного виробництва, бо останнім часом реалізується принцип виділення їх "ефективно працюючим господарствам".

Кошти пільгового кредитування і лізингового фонду направляються, як правило, в сильні господарства, які мають можливість забезпечити їх повернення. Дотації на продукцію тваринництва диференціюються в залежності від рівня продуктивності тварин, який більш високий в економічно міцних господарствах.

Концентрація засобів державної підтримки в передовій групі суперечить задачі відновлення платоспроможності основної маси господарств та виходу їх з економічної кризи. Такий підхід до розподілу засобів державної підтримки також суперечить принципу оптимізації економічної ефективності. Більша кількість підприємств з розрахунку слабких при створенні необхідних умов мають можливість забезпечити більш високу віддачу на гривну державної підтримки, ніж передові господарства.

ВИСНОВКИ

Для створення ефективної системи державної підтримки необхідно звернути увагу на антикризову направленість, і зосередити увагу не тільки на фінансових ресурсах, а й управлінських ресурсах.

У наш час виникає необхідність у розробці методичних підходів до розподілу розмірів державної підтримки аграрного виробництва України. Діючі закупівельні ціни на аграрну продукцію не завжди покривають витрати на його виробництво і не забезпечують отримання прибутку, який би міг використовуватися на розширене відтворення виробництва. Збільшення закупівельних цін на аграрну продукцію, а, виходячи з цього, і роздрібних цін на продукти харчування до розмірів, які б забезпечили необхідний рівень рентабельності аграрного виробництва, не можливо по причинах соціально-політичного характеру.

Ціни на основні види аграрної продукції повинні бути такими, щоб населення мало можливість придбати необхідну кількість продуктів, тому у розвинених країнах ціни на продукти підтримуються на рівні, нижче собівартості, товаровиробникам для відшкодування нормативних затрат і отримання прибутку виділяють відповідні субсидії. Тому можна говорити про об'єктивну необхідність державної підтримки аграрного виробництва.

Необхідною умовою при розподілі розмірів державної підтримки є цільові установки аграрного сектору регіону. Вони полягають у тому, щоб забезпечити населення країни в цілому і регіону зокрема основними продуктами харчування власного виробництва високої якості і з низькою собівартістю, що дасть можливість збільшити конкурентоспроможність на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Сучасний стан аграрного виробництва України такий, що обсяги і рівень виробництва основних видів аграрної продукції не дозволяють задовольнити потреби населення в продуктах харчування за рахунок власного виробництва.

Щоб вирішити цю задачу, необхідно значно збільшити виробництво. Для цього потрібне забезпечення аграрних товаровиробників фінансовими ресурсами, а нестача власних коштів повинна бути компенсована за рахунок державної підтримки в формі надбавок до закупівельних цін на продукцію.

Найбільш актуальною в наш час є також проблема удосконалення земельних відносин і вибору ефективних форм господарювання. Землі аграрного призначення необхідно включити в пільгову категорію по орендній платі, оскільки, по-перше, земля в сільськогосподарському виробництві являється основним засобом виробництва, і збільшенням орендної плати за землю приведе до погіршення фінансового стану аграрного виробництва, по-друге, оскільки аграрному виробництву надається державна підтримка з бюджету України і місцевих бюджетів областей, то збільшення орендної плати за землю приведе до збільшення собівартості аграрної продукції.

Крім того, необхідно переорієнтувати бюджетні кошти на посилення інвестиційної активності в аграрному секторі на середньострокове кредитування в зв'язку з тим, щоб в період перебування України в СОТ, забезпечити модернізацію аграрного виробництва, збільшити конкурентоспроможність, адаптувати його до жорстких вимог і умов на зовнішньому ринку.

Література:

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 2 березня 2011 р. № 246 "Питання нарахування податку на додану вартість, що сплачується до державного бюджету переробними підприємствами за реалізовані ними молоко, молочну сировину та молочні продукти, м'ясо і м'ясопродукти, іншу продукцію переробки тварин, закуплених у живій вазі, а також виплати і використання коштів, що надійшли від його сплати" // Офіційний вісник України. — 2011. — № 20. — Ст. 824. — № 38. — Ст. 1557.
2. Лошкар'ова О.О. Система кредитної та фінансової підтримки сільсько-господарських підприємств України / О.О. Лошкар'ова // Фінанси підприємств. — № 5. — 2005. — С. 94.
3. Малік М.Й. Підприємництво у розвитку аграрного ринку / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. — 2007. — № 11. — С. 38—49.
4. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2011. — № 13—14, № 15—16, № 17. — Ст. 112.

References:

1. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 bereznia 2011 r. № 246 (2011) "The issue of charging value added tax paid to the state budget processing enterprises for sales of milk, raw milk and dairy products, meat and meat products, other products processing animals purchased in live weight, as well as payment and application of funds received from paying", Ofitsijnyj visnyk Ukrainy, vol. 20, pp. 824, vol. 38, pp. 1557.
2. Loshkar'ova, O.O. (2005), "The system of credit and financial support agri-business enterprises of Ukraine", Finansy pidpriemstv, vol. 5, pp. 94.
3. Malik, M.J. (2007), "Entrepreneurship in the development of agricultural market", Ekonomika APK, vol. 11, pp. 38—49.
4. Podatkovyj kodeks Ukrainy vid 2 hrudnia 2010 roku № 2755-VI (2011), "Tax Code of Ukraine", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), vol. 13—14, 15—16, 17, pp. 112. *Стаття надійшла до редакції 10.08.2014 р.*

О. М. Кудрейко,
здобувач Академії муніципального управління

НОРМАТИВНО-ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

A. Kudreyko,
Researcher Academy of Municipal Management

LEGAL AND INSTITUTIONAL FRAMEWORK OF TRANSFORMATION OF EDUCATION IN UKRAINE

Розглянуто етапність механізму процесу інституціалізації та структуризації. Визначено напрями розвитку структуризації інститутів. Доведено тезу про те, що кожна культурна традиція містить власний освітній потенціал, її вибіркоче призупинення слід розглядати як свідомий вибір та дію на користь саме інноваційних процесів.

Досліджено освіту як соціальний інститут та визначено основні моделі та концептуальні типи освітніх систем. Встановлено сучасні тенденції внутрішніх перетворень неуніверситетського сектору освіти. Визначено, що одним із головних шляхів підвищення академічного статусу таких закладів освіти є підвищення якості і рівня навчання за рахунок інтеграції програм професійного навчання та підготовки з програмами наукових досліджень.

Доведено тезу про те, що збалансоване співіснування приватного сектору освіти з державним є демонстрацією структурної поліваріантності, що зумовлена історичними особливостями розвитку систем освіти різних країн.

Consider phasing mechanism process of institutionalization and structuration. The directions of structuration institutions. We prove the thesis that every cultural tradition contains its own educational potential of selective suspension should be seen as a conscious choice and action in favor of innovation processes.

Studied education as a social institution and the main conceptual models and types of educational systems. The modern trends of internal change non-university education sector. Determined that one of the main ways to improve the academic status of educational institutions is to improve the quality and level of education by integrating vocational education and training programs of research.

We prove the thesis that the balanced coexistence of private sector education is a public demonstration of structural multivariate, due to historical patterns of education systems in different countries.

Ключові слова: механізм, моделі, етапи, інституціалізація, структуризації, нормативно-інституційні засади, трансформація освіти.

Key words: mechanism, model, stages, institutionalization, structuration, regulatory and institutional framework, the transformation of education.

ВСТУП

Серед різноманітних характеристик та вимірів трансформацій доцільно виділити зміни, пов'язані з нормативною специфікою, які проявляються у процесі інституціалізації.

Дослідженню нормативних елементів у практиці державного управління присвятили увагу вчені різних теоретичних напрямів — Е. Гофман, Е. Дюркгейм, Р. Мертон та інші. Конструктивістські концепції розглядалися у працях П. Бергера та Т. Лукмана, вивчення процесів інституціалізації та структуризації у сфері освіти проводилися В. Добренським та В. Нечаєвим.

Однак при всій важливості проведених досліджень окремі аспекти трансформації освіти все ще залишилися малодослідженими, що обумовлює актуальність даної статті.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Розглянути етапність механізму процесу інституціалізації та структуризації. Визначити напрями розвитку структуризації інститутів. Дослідити освіту як соціальний інститут та визначити основні моделі та концептуальні типи освітніх систем.

РЕЗУЛЬТАТИ

Механізм процесу інституціалізації та структуризації варто розглядати на кожному його етапі окремо:

— етап хабітуалізації, тобто "озвичайнювання" та типізації як первинний етап структуризації, коли окремі фрагменти реальності поступово узагальнюються та типізуються, а індивід напрацьовує пристосувальні реакції, що сприяє стійкості його взаємодії з чинниками і факторами середовища;

— етап рольової типізації, тобто виникнення уявлення про "узагальнене друге" та рольової ідентифікації, тобто "типізації значущих інших" (за умови взаємної типізації дій з боку різних учасників);

— етап встановлення соціальної норми, який характеризується виникненням знеособлених взаємин учасників, що урівнює їхні можливості участю суспільства як віртуальної "третьої" особи;

— етап легітимації, який "...пояснює інституційний порядок, надаючи когнітивну обґрунтованість об'єктивованим значенням. Легітимація виправдовує інституційний порядок, надаючи нормативного характеру його практичним імперативам", а "...розпізнавання міститься в знакових структурах сенсу: символічні конструкти приймаються в оснащення суб'єкта як структури спілкування, як засобу самоідентифікації, як норми, регулятора соціальної поведінки" [1, с. 91];

— етап утворення інституції у вигляді певної рольової матриці спілкування та комплексу визначених норм спілкування, які набули сталого характеру в культурі і підтримують стійкість найбільш важливих сторін суспільного життя [1].

Подальша структуризація інститутів може розвиватись за двома напрямками:

а) формально-організаційна трансформація елементів громадських зв'язків у повноцінні інститути — жорстка структуризація інститутів;

б) трансформація форми культурної саморегуляції — еластична структуризація інститутів [1].

Перший напрям стосується чинників і факторів, які відіграють роль в утворенні інституту як організації, а другий — культурної адаптації матриці спілкування універсального характеру, у якій головними є розвинені практики, які водночас є інститутами (наука, мистецтво, освіта, релігія тощо) та виконують функцію легітимації інституційних норм.

Останньою стадією (етапом) процесу інституціалізації та структуризації є виникнення жорсткої форми структури — інституту.

Наукова позиція Р. Мертона, який відзначав у своїх роботах динамічний характер структури, постійно мінливий завдяки інституційному порушенню чинних норм та нормативним інноваціям, які поступово викликали ерозію та зникнення таких норм, безперечно мала вплив на дане дослідження [2].

Підхід Р. Мертона до характеру і значення норм у процесі зміни соціальної структури був підтриманий П. Штомпкою і врахований ним у розробці своєї теорії становлення. Пояснюючи соціальне становлення, П. Штомпка вважав процес інституціалізації різновидом морфогенезу і запропонував два ймовірних шляхи його розвитку: інституціональне відхилення від існуючих правил та нормативні інновації і їх можливу дифузії [3].

Теорія соціального становлення П. Штомпки найбільш повно відповідає авторському погляду на процес нормативного становлення зміни інституту освіти, якому присвячено чільне місце і яке є концептуальною основою для написання даного дослідження [3].

Згідно з концепцією П. Штомпки, існують різні шляхи інституціалізації. Один з них ґрунтується на інноваціях, причетних до наступних категорій суб'єктів:

— звичайні індивіди-громадяни;
— індивіди, які виступають з інноваціями;
— інноваційні ролі (вчені, священики, мислителі, представники мистецтва тощо);

— інноваційні організації (законодавчі органи, конструкторські та дизайнерські установи тощо);

— соціальні кола новаторського характеру (артистичні та музичні кола, студентство, релігійні організації і секти);

— соціальні рухи (екологічні, політичні, релігійні, молодіжні тощо).

П. Штомпка поділяв період від моменту виникнення інновації до її поширення на етапи:

— початку інновації;

— виявлення інновації;

— фільтрації інновації;

— дифузії інновації;

— адаптації інновації;

— інноваційної організації.

П. Штомпка вважав, що до інноваційних організацій слід віднести утворення державної влади, які здійснюють законодавчу функцію та науково-дослідницькі установи. Даним дослідженням актуалізовано значення влади та відтворення у вітчизняному варіанті соціальних зв'язків і взаємодій (у тому числі в освіті) по вертикалі [3].

Крім державних органів влади — головного чинника у зміні вітчизняної освіти, що виступав ініціатором інновацій чи брав участь у їх впровадженні, важливу роль у зміні освіти відігравали й соціально-професійні кола або групи — професійні організації та об'єднання освітян, союзи вчителів тощо, які також виявляли інноваційну активність.

Згідно з концепцією П. Штомпки, іншим можливим шляхом інституціалізації слід вважати інституціалізовані відходи від норм і правил, які спочатку проявляються спонтанно. Весь процес інституціалізованого відходу від норм і правил умовно можна представити у вигляді низки етапів такого спонтанного відступу: розповсюдження випадків порушення норм і правил певного типу (виду), перетворення відхилення від норми через масову поширеність у нову норму, та, зрештою, повна інституціалізація нової норми [3].

Зважаючи на те, що кожна культурна традиція містить власний освітній потенціал, її вибіркоче призупинення слід розглядати як свідомий вибір та дію на користь саме інноваційних процесів. Так, Ю. Габермас, розглядаючи педагогічний аспект подібного призупинення, зазначає: "процеси соціалізації та освіти є процесами навчання і залежать від індивідів. З цього випливає необхідність виділити над-суб'єктні наслідки вчення, які постають у вигляді культурних та громадських інновацій та кристалізуються в продуктивних силах і структурах моральної свідомості. Ці процеси навчання, іманентні світу, пов'язані з проблемами матеріального виробництва. Іншим аспектом процесу навчання, іманентного світу, є процеси структурної диференціації життєвого світу як такого. Якщо подивитися зсередини, ця динаміка пояснюється як взаємовплив між інноваційним мовним відкриттям світу і процесами навчання, іманентними світу" [4, с. 287 — 324].

Вдаючись до аналізу процесу перетворень у вітчизняній системі вищої освіти в інституціональному аспекті, необхідно дослідити освіту як соціальний інститут та визначити основні моделі та концептуальні типи освітніх систем.

Так, А. Запесоцький пропонує розрізняти три концепції освіти, на яких будуються різні типи освітніх систем:

— антропоцентристська концепція освіти, у центрі якої перебуває індивід як суб'єкт діяльності з власними потребами та інтересами, навколо якого і вибудовується система освіти;

— соціоцентристська концепція освіти, у якій головним є соціум, а система освіти жорстко замкнута на його потребах;

— культуроцентристська концепція освіти, у якій головну роль відіграють гуманістичні принципи, а система освіти орієнтована передусім на культурні і гуманітарні цінності [5].

Свою типологію моделей освіти пропонує В. Жамін, який поділяє освітні моделі у відповідності до різних рівнів системи освіти:

— інформаційна модель, де індивід є об'єктом педагогічного процесу, а зміст виховних та навчальних впливів трансформується у систему знань;

— формуюча модель, яка передбачає використання методик управління розумовою діяльністю з метою отримання результату з наперед заданими параметрами;

— розвиваюча модель, що базується на розвитку теоретичного мислення, використовує вплив на особистість на раціональному та емоційному рівнях і передбачає спеціальну організацію навчального матеріалу;

— активуюча модель, яка передбачає стимулювання пізнавальної діяльності за допомогою підвищення рівня проблемності завдань та особливої організації навчального матеріалу;

— вільна модель, яка припускає розкриття внутрішніх когнітивних резервів особистості та спонтанну самоактуалізацію;

— збагачуюча модель, яка покликана узгодити суб'єктивний досвід студентів з освітнім процесом [6, с. 599].

У радянській системі освіти домінуючими були формуюча та інформаційна моделі. Застосування розвиваючої моделі подекуди хоч і мало місце, проте офіційно представлялося лише як результат процесу навчання. Застосування активуючої, вільної та збагачуючої моделей у радянській системі освіти майже не практикувалося. Ці моделі можна назвати змістовно-структурними, тоді як типи освіти переважно виділяються за організаційно-інституційними параметрами. Розглянемо і таку типологію.

Дані досліджень вказують на використання базових освітніх моделей у наступних освітніх системах:

— унітарні системи, до яких відносяться установи виключно університетської освіти;

— бінарні системи, до яких відносяться установи університетської та неуніверситетської освіти;

— тернарні системи, до яких відносяться установи різних типів і рівнів (університети, інститути та коледжі) [7, с. 209].

Звертаючись до типології сучасних вищих навчальних закладів, можна структурувати їх і за наступними ознаками:

— за типами вищих навчальних закладів (коледжі, інститути, університети тощо);

— за формами навчання (денна, заочна, дистанційна тощо);

— за рівнями освіти (бакалаврат, магістратура, післядипломна освіта);

— за секторами (університетський та неуніверситетський сектори вищої освіти);

— за юридично-правовою формою та статусом (державні, приватні, релігійні тощо);

— за рівнями визнання (акредитовані, неакредитовані) [7].

Першим проявом процесу структурування вищої освіти ще наприкінці XVIII сторіччя був поділ освіти на університетський і неуніверситетський сектори, спричинений виникненням нової індустріальної культури та необхідністю задоволення її потреб. Сучасний етап структурування вищої

освіти за секторами також спричинений зовнішнім впливом, а саме: науково-технічною революцією 1950—1960 років та зростанням значення інформації і наукових знань. Поява неуніверситетського сектору освіти зумовлена рефлексивною потребою освіти адаптуватись до нового культурного середовища на кожному етапі розвитку суспільства та задоволення зростаючий суспільний попит на освіту.

Таким чином, поява неуніверситетського сектору дозволила освіті порівняно легко пристосовуватися до темпів змін і рівнів розвитку суспільства, культури та індивідуальної свідомості, що сприяло процесу внутрішніх змін самої освіти.

Виникнення перших освітніх установ неуніверситетського сектору можна пояснити реагуванням галузі освіти на суспільний запит стосовно задоволення потреби в освітніх послугах у вигляді високопрофесійної освіти, яка б забезпечувала підготовку фахівців певного рівня кваліфікації. Швидкий розвиток неуніверситетського сектору освіти з орієнтацією на практику дозволив швидко реагувати на потреби економіки, масово випускаючи фахівців прикладних спеціальностей, що не могли чи не хотіли запропонувати традиційні університети.

Спрямованість неуніверситетського сектору освіти та освітнього процесу на передачу знань утилітарного характеру та навчання лише спеціалізованим професійним навичкам спочатку не стимулювала такі заклади освіти розширювати діяльність до рівня передачі універсального знання. Освітні заклади неуніверситетського сектору тривалий час були орієнтовані на задоволення потреб регіональної економіки у створенні нових виробництв і робочих місць.

Проявом еволюції неуніверситетського сектору освіти стали його внутрішні зміни. Сучасною тенденцією внутрішніх перетворень неуніверситетського сектору освіти є прагнення підвищити його академічний статус. Одним із головних шляхів підвищення академічного статусу таких закладів освіти є підвищення якості і рівня навчання за рахунок інтеграції програм професійного навчання та підготовки з програмами наукових досліджень.

Заперечуючи тезу стосовно спроб механічного наслідування навчальними закладами неуніверситетського сектору досвіду та практик університетів, варто наголосити, що наукові дослідження у згаданих закладах не завжди відповідають традиційним академічним парадигмам, а процес інтеграції професійної пост-повторної освіти та наукових досліджень на практиці продемонстрував свою ефективність, сприяв появі нової культури професійної освіти та підвищив статус навчальних закладів неуніверситетського типу, які нині успішно конкурують з університетами, пропонуючи якісні консультаційні послуги промисловим підприємствам та бізнесовим структурам. Отже, внутрішня еволюція неуніверситетського сектору освіти спричинила глибокі зміни його якісних характеристик, що створило умови для інтеграції окремих неуніверситетських навчальних закладів до університетської системи освіти (у деяких країнах процес інтеграції розпочався ще у 1990 роках) [7].

Інтеграція дослідницької діяльності з навчальним процесом у так званих регіональних коледжах дала поштовх їхньому розвитку за наступними напрямками:

— впровадження результатів наукових досліджень у процесі вирішення регіональних проблем;

— залучення до викладання високопрофесійних фахівців, одночасно задіяних у наукових дослідженнях;

— загальне підвищення рівня викладання та кваліфікації викладачів, використання дослідницького досвіду у навчальному процесі;

- участь студентів у програмах наукових досліджень;
- розширення спектру програм навчання;
- підвищення рівня та якості освіти [7, с. 207].

Окремо слід згадати труднощі, що супроводжували процес структурування системи освіти за юридично-правовою формою і статусом. З часів середньовіччя принципи університетської автономії традиційно співіснували з релігійним впливом на освіту, а у XIX—XX століттях до цього балансу додалася необхідність підтримання певної рівноваги приватних і державних структур. У період глобалізаційних процесів ще однією складовою згаданого балансу стали корпоративні цінності. Розвиткові вітчизняної та європейської систем освіти були притаманні тенденції визначального впливу держави. У більшості країн до середини XX століття вища освіта вважалася одним з пріоритетів державного та суспільного розвитку. Отже, з появою нових юридично-правовою форм і статусів освітніх закладів почав поширюватись державний вплив на комерційні, приватні та релігійні заклади освіти. Співвідношення державного та приватного секторів освіти поступово зазнавало змін з останньої чверті XX сторіччя, коли вища освіта опинилася у стані кризи через скорочення більшістю країн програм державного фінансування на фоні зростання чисельності студентів. За таких умов державні структури були змушені вдатися до стимулювання участі у фінансуванні системи освіти приватних структур та розвитку у сфері освіти ринкових відносин.

Перші приватні освітні заклади з'явилися доволі давно, проте лише в останні десятиліття приватний сектор освіти почав відігравати важливу позитивну роль у процесі масовізації вищої освіти. Попри те, що за традицією університети не є некомерційними установами, міжнародні організації та уряди багатьох країн розпочали втілювати програми розвитку приватного освітнього сектору та впровадження елементів комерційної освіти в університетах, що підвищило чутливість вищих навчальних закладів до попиту на ринку праці. На сучасному етапі розвитку освіти актуальності набуло питання визначення оптимального співвідношення приватного та державного секторів у національних системах освіти. Так, приблизно збільшення частки приватного сектору у загальній системі освіти дотримуються концепції "людського капіталу", згідно з якою вища освіта є різновидом інвестиції, зокрема в людину, що підвищує її продуктивність праці та, як наслідок, збільшує розмір винагороди за працю й її особистий добробут та, зрештою, впливає на добробут суспільства в цілому. Досвід країн з жорстким контролем держави у галузі освіти свідчить про позитивні наслідки підтримки приватної освіти: вищі навчальні заклади підвищують рівень автономії; перед ними відкриваються перспективи залучення коштів бізнесових структур для проведення наукових досліджень та підготовки потрібних бізнесу фахівців.

Приватна вища освіта, на думку багатьох дослідників, є одним з найбільш динамічних сегментів розвитку освіти початку XXI століття. За останніми даними Світового банку у більшості європейських країн темпи зростання розміру фінансування вищої освіти за рахунок приватних структур випереджають темпи зростання державних дотацій, а державне фінансування освіти в абсолютних показниках у Нідерландах, Канаді, Італії та Швейцарії скоротилося. Схожа ситуація спостерігається також у більшості країн з перехідною економікою та у країнах, що розвиваються [1].

Збалансоване співіснування приватного сектору освіти з державним є демонстрацією структурної поліваріантності, що зумовлена історичними особливостями розвитку систем освіти різних країн: у той час, як характерною рисою тради-

ційної англо-американської культури є надання пріоритету приватному сектору, на європейському континенті перевага надається розвитку громадської освітньої системи, а більшість закладів освіти входять до соціально орієнтованої системи державної освіти.

ВИСНОВКИ

З точки зору європейської освітньої традиції ринок є радше ідеологічною концепцією або риторичною конструкцією, а ринкова економіка вважається лише допоміжним фактором у забезпеченні функціонування ринку освітніх послуг. Попри заходи урядів щодо стимулювання процесу приватизації вищої освіти, у більшості європейських країн кількість державних вищих навчальних закладів становить майже абсолютну більшість.

Література:

1. Тюрина Ю.А. Импортное образование в России / Ю.А. Тюрина // Научные ведомости БелГУ. Сер. Философия. Социология. Право. — 2008. — № 14 (54)/6. — С. 90—97.
2. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура [Текст] / Р. Мертон; [под ред. В. Танчера]. — К.: Абрис, 1996. — 306 с.
3. Штомпка П. Культурная травма в посткоммунистическом обществе [Текст] / П. Штомпка // Социологические исследования. — 2001. — № 2. — С. 3—12.
4. Habermas J. Inclusion of the Other: Studies in Political Theory / J. Habermas. — Cambridge: MIT Press, 1998. — 338 p.
5. Запесоцкий А.С. Образование: философия, культурология, политика [Текст] / А.С. Запесоцкий. — М.: Наука, 2002. — 456 с.
6. Жамин В.А. Социалистическая реконструкция народного хозяйства / В.А. Жамин // Экономическая энциклопедия: Политическая экономия / глав. ред. А.М. Румянцев. — М.: Советская Энциклопедия, 1979. — Т. 3. — С. 599—600.
7. Поступная А.В. Проблемы украинского высшего образования в контексте Болонского процесса [Текст] / А.В. Поступная // Теория и практика государственного управления: сб. науч. трудов. — Харьков: Изд-во ХАРПИ НАГУ "Магистр", 2007. — Вып. 3 (18). — С. 209—215.

References:

1. Tjurina, Ju.A. (2008), "Importing foreign models and practices in the field of education in Russia", *Nauchnye vedomosti BelGU. Ser. Filosofija. Sociologija. Pravo.*, vol. 14 (54)/6, pp. 90—97.
2. Merton, R. (1996), *Social'naja teorija i social'naja struktura [Social Theory and Social Structure]*, Abris, Kyiv, Ukraine.
3. Shtompka, P. (2001), "Cultural trauma in post-communist society", *Sociologicheskie issledovanija*, vol. 2, pp. 3—12.
4. Habermas, J. (1998), *Inclusion of the Other: Studies in Political Theory*, MIT Press, London, UK.
5. Zapesockij, A.S. (2002), *Obrazovanie: filosofija, kul'turologija, politika [Education: philosophy, culture, politics]*, Nauka, Moskva, RF.
6. Zhamin, V.A. (1979), *Socialisticheskaja rekonstrukcija narodnogo hoz'jajstva [Socialist reconstruction of the national economy]*, Sovetskaja Jenciklopedija, Moskva, RF.
7. Postupnaja, A.V. (2007), "Problems of Ukrainian higher education in the context of the Bologna Process", *Teorija i praktika gosudarstvennogo upravlenija*, vol. 3 (18), pp. 209—215.

Стаття надійшла до редакції 10.08.2014 р.

Л. О. Шанаєва-Цимбал,
здобувач Академії муніципального управління

ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В СИСТЕМІ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

L. Shanaieva-Tsymbal,
Competitor Academy of Municipal Management

ENVIRONMENTAL PROTECTION IN THE SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION FUNCTIONS

У статті розглядаються функції держави. Однією з основних функцій державного управління визначено охорону навколишнього середовища. Її здійснення веде до гідного та здорового проживання людини в сприятливому для її існування природному середовищі. Дане визначення функції передбачає один з головних напрямів діяльності країни, а саме: оздоровлення та охорону навколишнього середовища. Головною метою державної політики в сфері екології є збереження природних систем та раціональне використання їх ресурсів, підвищення якості життя, охорона екологічних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб та забезпечення екологічної безпеки країни.

The article examines the functions of the state. The main function of public administration is the protection of the environment. Its implementation leads to a worthy and healthy human habitat in a favorable natural environment. This function definition provides one of the main activities of the country, such as rehabilitation and environmental protection. The main goal of the state policy is to preserve the ecology of natural systems and rational use of resources. Also, the goal is to protect the environmental rights and legal interests of natural and legal entities, the improvement of life quality and ensuring the environmental security.

Ключові слова: охорона навколишнього середовища, система функцій, державне управління, якість життя, охорона екологічних прав.

Key words: environmental protection, system functions, governance, quality of life, protection of environmental rights.

ВСТУП

Сьогодні Україна під час економічних реформ та швидкого промислового розвитку відчула раптове зниження якості природного середовища, що змушує замислитись над важливістю негайного вирішення проблеми охорони навколишнього середовища. У 1970—1980-х роках велика територія СРСР постала перед межею екологічного лиха. З того часу у розвитку людського життя та науки проблеми навколишнього середовища посіли перше місце. Людина не може існувати поза природою, бо вона є її невід'ємною частиною. Історія показує, що єдиним джерелом життя є природні ресурси, а з розвитком людського буття та взаємодії народів дуже посилилась їх експлуатація.

Отже, серед головних напрямів пріоритет надається вивченню та розробці функцій охорони навколишнього середовища, реалізація якої сприяє достойно-

му існуванню людини в екологічно придатному для її життя середовищі, а також допоможе людству вижити.

Над проблемами раціонального природокористування та екологічним розвитком працювали такі вчені, як Буркинський Б.В., Веклич О.О., Вернадський В.І., Врублевська О.В., Галушкина Т.П., Данилишин Б.М., Євтушевський В.А., Забеліна С.І., Кортена Д., Медоуза Д., Мельник Л.Г., Прокопенко О.В., Реймерс Н.Ф., Садченко О.В., Синякевич І.М., Теліженко О.М., Харічкова С.К., Хенса Л. Вони розробили теоретичне та практичне підґрунтя по управлінню сталим природнім розвитком.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Визначити суть функцій охорони навколишнього середовища країни під час масштабних викликів цивілізації.

РЕЗУЛЬТАТИ

Досвід багатьох країн світу свідчить, що держави можуть ефективно використовувати свої природні системи, гідно охороняти навколишнє середовище і раціонально використовувати права і свободи своїх громадян. Для того щоб екологічна ситуація в Україні покращилась потрібно запозичити успішний досвід з інших країн. Таким чином, наукове удосконалення в державному управлінні позитивно вплине на практику державної політики в Україні.

Одна з найкращих країн світу, яка має надзвичайно ефективне та досконале законодавство в сфері охорони довкілля є Німеччина (ФРН). Ця країна створила найуспішніше працююче законодавство в сфері охорони навколишнього середовища. Німеччина вже давно зрозуміла, що захист природи є найголовнішим завданням будь-якої країни.

Істотні економічні, політичні та соціальні зміни, які відбулися за останні дев'ятнадцять років змушують нас переосмислити фундаментальні уявлення про життя суспільства і права держави. Але перш за все потрібно визначитись з поняттям "функції держави". Вони є одними з найважливіших у наш час, а особливо в загальній теорії держави, "пізнання функцій є передумовою пізнання головного і такого, що визначає в державі виявлення її соціального сенсу, того, чим вона є сама по собі на відміну від інших соціальних явищ, інакше кажучи, її суті.." [2]. Аналіз функцій дозволяє визначити, яким повинен бути характер діяльності країни, чи правильно вибрані пріоритети на різних етапах її розвитку. Слід зазначити, що на даний момент єдина концепція щодо розуміння функцій держави ще не сформувалася. Отже, одним з головних напрямків удосконалення науки державного управління є теоретичне переусвідомлення функцій держави. У даній роботі нашим завданням є розгляд багатьох теоретичних положень, обсяг яких є необхідним для вивчення екологічного напрямку в діяльності держави.

За останні шістьдесят років вчені по-своєму тлумачили термін "функція" держави. І це є абсолютно природно, так як термін використовувався в математиці Г.В. Лейбніцем, де він говорив про залежність величин. На даний момент досить важко сказати коли слово "функція" увійшло в соціальні та інші науки. Поняття "функція держави" потрібно розглядати окремо і тому воно не розглядається в рамках нашого дослідження.

Більшість вчених вважають, що напрями державної діяльності це і є функції держави. Отже, відправною точкою нашого дослідження буде висвітлення її внутрішньої складової, а саме: її змісту. Ми розглянемо механізми функцій в дії у відповідних органах і в конкретній сфері. Раніше в радянські часи це питання мало односторонній характер, так як суспільство жило соціалістичним ладом. У той час вся увага приділялася не змісту, а його класовій складовій.

Але багато дослідників роблять протилежні акценти. Так вони вважають, що "... найголовніший фактор — соціальне призначення сучасної держави" [1]. Але нам здається, що непотрібно кидатися в крайності, так як зміст головних напрямків діяльності краї-

ни є досить широкий і тому єдиним правильним рішенням буде розгляд інших теорій і пошук "золотої середини".

Одна з головних точок зору, яка багато критикувалася, говорить про те, що всі функції поділяються на загальносоціальні та класові. Прикладом останньої являється протистояння керуючих класів керованим і навпаки. До загальносоціальної відносяться: соціальна, охорони природи та функція підтримки демократичного порядку і т.д.

Іншої точки зору дотримується С. Дорогунцов, який наголошує, що деякі функції можуть мати змішаний зміст. Так, наприклад, класові, національні та загальносоціальні функції можуть перемішуватись. Але ми звернемо особливу увагу на національний зміст, який має особливе значення в існуванні будь-якої країни. До того ж С.Дорогунцов наголошує на тому, що національний зміст показує соціальну цінність країни. Ці два підходи мають сенс і показують, що етнос може ефективно існувати в державно-організаційній формі. Інший дослідник О.Коротич вважає, що "класовий характер носить більшість функцій держави, оскільки він проводить до життя в першу чергу економічні інтереси панівного класу" і нам здається, що цей погляд є найбільш адекватним. До того ж цей факт не вимагав би ніяких доказів у буржуазній, феодальній чи рабовласницьких державах. У наш час, економічна, соціальна, природоохоронна та функція безпеки мають класовий характер, який не потрібно ігнорувати. Підтверджуючи це ми будемо спиратися на таких дослідників, як Г. Моска, В.Парето. Вони вважали, що успішно управляти справами країни може невелика кількість людей, які володіють інформаційними, політичними та економічними ресурсами. "У всіх суспільствах ... існують два класи людей — клас правлячих і клас керованих. Перший, завжди менш численний, виконує всі політичні функції, монополізує владу і насолоджується тими перевагами, які дає влада ..." [3]. Так звана "елітарна" меншість здійснює державну політику, при цьому не забуваючи про власні інтереси, які відрізняються від належної діяльності країни.

З цього випливає, що нерозривний зв'язок існує між функціями держави та тими, хто має владу в країні. Ця тенденція простежується, якщо ми досконало проаналізуємо будь-який напрямок діяльності. "За своїм характером, змістом і призначенням функції економіки та держави ніколи не бувають соціально вихолощеними, нейтральними. У них незмінно виявляється та реальна, соціально зумовлена і орієнтована роль, яку виконує держава в процесі розв'язання задач розвитку економіки, суспільства і самої держави" [4]. Потрібно зазначити, що коли розвивається країна то, вузькокласові інтереси ускладнюються і їх дуже важко визначити. Але також, ми не повинні ігнорувати загальносоціальні основи. Верхівка повинна рахуватися з інтересами більшості, якою вона керує, бо будь-яке суспільство являється одним організмом, де усі класи, клани або страти взаємодіють один з одним. "Яким би не був тип політичної організації, тиск, викликаний незадоволеністю, невдоволенням керованих мас, їх почуттями, справляє певний вплив на політику правлячого або політичного класу" [4]. Отже, для того щоб

керуюча еліта утримувала владу вона повинна більше взаємодіяти з керованим суспільством, краще розуміти інтереси більшості та підвищувати рівень загально-соціального у функціях. Світова історія дає багато прикладів того, як керуюча влада ігнорувала або навіть забувала про інтереси свого народу, що приводило до величезної соціальної напруги за яку потім платили дуже дорогу ціну.

Отже, з цього випливає, що інтереси керівної верхівки лежать в основі змісту будь-якої функції держави. А загальносоціальна діяльність являється головним елементом цього змісту, і для того щоб керівній еліті підтримувати мир та злагоду в країні потрібно рахуватися з інтересами більшості населення.

Функція охорони природи має свою історію під час якої змінювала реалізацію своїх методів та форм. З'явилася вона на початку шістдесятих та семидесятих років двадцятого століття, хоча аналіз деяких правових актів свідчить, що держава вела свою діяльність в природоохоронному напрямі ще в 13—14 століттях. Існує декілька етапів її розвитку:

Етап I. 9 століття — 1917 р. Функція охорони навколишнього середовища має своє відображення в 11—12 століттях у "Руській Правді", стародавньому пам'ятнику законодавства. Так, за викрадання дров, встановлювався штраф. Але слід зазначити, що крадіжка характеризувалася як майновий злочин, а не природоохоронний. За те, що хтось намагався вирубати ліс, передбачалася кримінальна відповідальність. Слід ще нагадати, що видобуток звірів і птахів обмежувався, а бобри та видри взагалі були княжою та боярською монополією, і видобуток їх заборонявся. В 1649 році було прийняте Соборне уложення, в якому чітко зазначили, що ловити будь-яку рибу у чужому ставку являється крадіжкою.

Отже, до вісімнадцятого століття держава охороняє тільки окремі природні об'єкти, бо її діяльність ще не має комплексного характеру. Так почала формуватися складова природоохоронної функції.

Вже з вісімнадцятого століття ситуація щодо охорони природи починає швидко та різко змінюватись. Петро I для державних потреб посилив вирубку лісу і дозволив рубати всяке дерево. Власникам лісів заборонив виплачувати гроші, а поміщики перестали мати права на надра в своїх маєтках. З того часу з'являються укази про порядок та строки полювання. Приймається Статут про ловлю риби, а також розпочинають вивчати природні ресурси. Основним проривом в екологічній функції стало встановлення регламентації використання та відтворення природних ресурсів, а це і є її основна частина.

Дев'ятнадцяте століття вважається століттям науково-технічного прогресу. З'являється електрика, швидко розвивається промисловість, але разом з тим, інтенсивно використовуються вугілля та нафта. Прикро, але природа все ще розглядалася як невичерпна комора мінеральних багатств.

Етап II. 1917—1991 р. 1917 рік був роком не тільки Жовтневої революції, а й початком розвитку функції з охорони природи в державі. Пізніше, протягом 1920—1923 років було прийнято ряд дуже важливих кодексів та положень (Земельний та Лісовий кодекс,

Положення про надра землі та їх розробку, декрет "Про полювання" та інше.) З бурхливим розвитком науково-технічного прогресу та з соціальними і економічними потрясіннями стало зрозуміло, що якість природного середовища значно погіршилась. Така ситуація допомогла остаточно сформуватись природоохоронній функції в Україні, як самостійному конституціональному напрямі.

Закон "Про охорону природи УРСР" був прийнятий у 1960 році, але значущої ролі не зіграв і був більш декларативний. З того часу, заходи держави в природничій сфері здобули функції комплексності. Саме з того часу екологічна функція стає самостійною. Приблизно з початку семидесятих років вчені почали замислюватись над виділенням нової функції, яка б помітно відрізнялась від інших з охорони природного середовища. Так, у наукових роботах робилися наступні висновки, що "охорона навколишнього природного середовища в СРСР представляє собою постійну і основну самостійну функцію розвинутої загальнонародної соціалістичної держави". Раніше вчені науки держави і права називали цю функцію як "охорона навколишнього природного середовища" або "охорона природи" [5].

Іншої точки зору дотримувався Г. Федоренко, який пропонував називати природоохоронну функцію як "функція по управлінню раціональним природокористуванням". Також він вважав, що, "було б правильніше, на наш погляд, іменувати природозберігаючу функцію функцією Радянської держави по управлінню раціональним природокористуванням". До того ж, потрібно зауважити, що він у своїй роботі приділяв увагу на те, що "раціональні використання природних ресурсів і охорона природи — нерозривно пов'язані сторони єдиного поняття "раціональне природокористування".

Етап III. Розпад Союзу РСР у 1991 році являється точкою відліку зовсім нового періоду. В Україні 25 червня 1991 року приймається абсолютно новий закон № 1264-XII "Про охорону навколишнього природного середовища".

З того часу було введено та розроблено приблизно 250 програм (регіональних, національних, галузевих, загальнодержавних та міжнародних), які фінансувалися за державний коштом. Майже 137 програм пов'язані з екологічним розвитком.

На даний момент користується популярністю термін "екологічна функція", але багато дослідників схильються до первісного варіанту, "функція охорони природи і навколишнього середовища висунулася в останні десятиліття до числа основних ...".

Але ми не вважаємо це твердження вірним, бо зміст екологічної функції має багато складових частин і охорона природи являється одною із них. У подальшому ми більш детально розглянемо і висвітлимо проблему змісту даної функції.

На сьогоднішній день більшість вчених вважають функцію з охорони навколишнього середовища дуже важливим та самостійним напрямом діяльності країни. Але є окремі дослідники, які мають іншу позицію [6]. Нам здається, що вони не сприймають серйозно важливість природничого спрямування діяльності країни

для народу і держави, але ми вважаємо, що дуже скоро цей напрям займе одне з найважливіших місць між іншими. Подальшому розвитку її послужить те, що вже інші функції стають екологічними.

Природоохоронне спрямування є одним з найдинамічніших та наймолодших напрямів на сьогоднішній день. Ю.Стадницький пише, що "екологічна функція полягає у встановленні державою правового режиму природокористування, у її зобов'язанні перед своїми громадянами щодо забезпечення нормального середовища проживання ...".

Те, що вчений звертає увагу на те, що держава зобов'язана надати громадянам нормальне екологічне середовище для проживання є безсумнівно достоїнством, але не потрібно ігнорувати і інші складові змісту.

Інший дослідник І.М.Сотник звертає увагу на внутрішню природничу функцію і дає їй таке визначення: це — "конституційний напрямок (сторона) діяльності держави з охорони, раціонального використання, виробництва та оздоровлення навколишнього природного середовища, всередині територіальних меж, без здійснення якого тривале існування сучасної держави неможливо" [7].

Функції державного екологічного управління — це основні напрямки діяльності органів державної влади в галузі охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Функції з охорони навколишнього середовища потрібно об'єднати в окремі групи. Група організаційних функцій управління включає: облік природних ресурсів; екологічне планування; прогнозування використання природних ресурсів та охорони довкілля; просторово-територіальний устрій об'єктів природи. До групи попереджувально-охоронних функцій управління входить: спостереження (моніторинг) за використанням природних ресурсів та охорона довкілля; екологічна експертиза; екологічний контроль. До інших функцій управління належать: інформування щодо стану навколишнього середовища; стандарти і норми у сфері природокористування і охорони довкілля; інші питання, пов'язані з вирішенням екологічних спорів.

Отже, проаналізувавши дану інформацію можна спробувати дати таке визначення функції з охорони навколишнього середовища країни: це — діяльність держави на раціональне використання природних ресурсів з метою попередження їх виснаження, підтримання їх цілісності і життєзабезпечувальних функцій для сталого розвитку суспільства, підвищення якості життя, а також на охорону екологічних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

ВИСНОВКИ

Встановлено, що сьогодні Україна під час економічних реформ та швидкого промислового розвитку відчула раптове зниження якості природного середовища, що змушує нас замислитись над важливістю негайного вирішення проблеми з охорони природи. У даному зв'язку серед головних завдань пріоритет надається вивченню та розробці природоохоронної функції країни. Реалізація цього напрямку сприяє достойному існуванню людини в навколишньому середовищі та допоможе

людству вижити. Під час дослідження було розглянуто і вивчено функції та природоохоронні напрями діяльності інших держав, та під час синтезу наявних знань було запропоновано таке визначення природоохоронної функції, як напряму діяльності держави на раціональне використання природних ресурсів з метою попередження їх виснаження, підтримання їх цілісності і життєзабезпечувальних функцій для сталого розвитку суспільства, підвищення якості життя, а також на охорону екологічних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Література:

1. Бурєга В.В. Соціально-адекватне управління: концептуалізація моделі: монографія / В.В. Бурєга. — Донецьк: Норд-Комп'ютер, 2005. — 171 с.
2. Державне управління: словник-довідник / За ред. В.М. Князева, В.Д. Бакуменка. — К.: Вид-во УАДУ, 2002. — 228 с.
3. Ляшенко В.І. Регулювання розвитку економічних систем: теорія, режими, інститути / В.І. Ляшенко — Донецьк: ДонНТУ, 2006. — 668 с.
4. Пілюшенко В.Л. Основи соціальної екології території / В.Л. Пілюшенко, П.М. Семенченко, В.І. Демченко // Менеджер. — 2007. — № 4. — С. 187—191.
5. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / [Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, В.С. Міщенко та ін.]. — Київ: РВПС України НАН України, 1999. — 716 с.
6. Сенюшкін Є.О. Економіко-правові механізми державного забезпечення сталого розвитку / Сенюшкін Є.О. // Статистика України. — 2010. — № 3. — С. 38.
7. Сотник І.М. Еколого-економічні механізми мотивації ресурсозбереження: [монографія] / І.М.Сотник. — Суми: ВВП "Мрія" ТОВ, 2008. — 330 с.

References:

1. Burega, V.V. (2005), Social'no-adekvatnoe upravlenie: konceptualizacija modeli [Social and adequate management: conceptualization model], Nord-Komp'juter, Doneck, Ukraine.
2. Kniyazev, V.M. Bakumenko, V.D. (2002), Derzhavne upravlinnia: slovnyk-dovidnyk [Public administration: Dictionary], Vyd-vo UADU, Kyiv, Ukraine.
3. Liashenko, V. I. (2006), Rehuliuвання rozvytku ekonomichnykh system: teoriia, rehymy, instytuty [The regulation of economic systems: theory, regimes, institutions], DonNTU, Doneck, Ukraine.
4. Piliushenko, V.L. (2007), "Foundations of Social Ecology territory", Menedzher, vol. 4, pp. 187—191.
5. Danylyshyn, B.M., Dorohuntsov, S. I., Mischenko, V.S. (1999), Pryrodno-resursnyj potentsial staloho rozvytku Ukrainy [Natural resource potential sustainability Ukraine], RVPS Ukrainy NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
6. Seniushkin, Ye.O. (2010), "Economic and legal mechanisms of sustainable development", Statystyka Ukrainy, vol. 3, pp. 38.
7. Sotnyk, I.M. (2008), Ekoloho-ekonomichni mekhanizmy motyvatsii resursozberezhennia [Ecological and economic mechanisms motivating resource], VVP "Mriia" TOV, Sumy, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 14.08.2014 р.

*Л. В. Майорова,
здобувач, Академія муніципального управління*

СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

L. Mayorova,
Researcher Academy of Municipal Management

SOCIAL PARTNERSHIP AS AN INSTRUMENT OF REGIONAL SOCIAL POLICY

Уточнено сутність соціального партнерства та соціального діалогу. Визначено кількість сторін соціального діалогу в Україні. В залежності від поставленої мети визначено певну систему різних форм здійснення соціального діалогу. Доведено, що в Україні на сьогодні створено необхідні інституційні — законодавчі та організаційні — механізми функціонування системи соціального партнерства. Зазначено, що в цілому даний механізм має здебільшого формальний характер і істотно не впливає на покращення соціальної ситуації в країні та зниження рівня соціальної напруги.

Доведено доцільність реформування діяльності профспілок у напрямі розробки нової концепції розвитку профспілкового руху в Україні, яка б містила нові підходи до розбудови профспілкових організацій, механізми та інструменти для здійснення ефективної соціальної політики в трудовій сфері України. Запропоновано до розробки концепцію та поширення практики соціально-відповідального бізнесу в регіонах України.

The essence of social partnership and social dialogue. Certain number of social dialogue in Ukraine. Depending on the goal defined by a system of different forms of social dialogue. It is proved that in Ukraine today established the necessary institutional — legal and organizational — mechanisms of social partnership. It is noted that in general this mechanism is largely formal and did not significantly affect the improvement of the social situation in the country and reduce social tensions.

The expediency reform of the trade unions in the direction of developing a new concept for the development of the trade union movement in Ukraine, which would contain new approaches to the development of trade union organizations, mechanisms and tools for effective social policy in the labor sphere Ukraine. Proposed to develop the concept and dissemination practices socially responsible business in the regions of Ukraine.

Ключові слова: регіон, соціальне партнерство, соціальний діалог, інструменти реалізації регіональної соціальної політики, рівень соціальної напруги.

Key words: region, social partnership, social dialogue, implement regional instruments of social policy, the level of social tension.

ВСТУП

Одним з базових принципів функціонування сучасного демократичного суспільства, а також важливим інструментом реалізації регіональної соціальної політики держави, який використовується для попередження та розв'язання соціальних конфліктів є соціальне партнерство. Необхідність формування нових механізмів узгодження інтересів різних соціальних груп обумовлено складними соціальними на-

слідками розвитку ринкових відносин. Конституційне закріплення статусу України як соціальної держави передбачає необхідність проведення активної політики з метою забезпечення прав усіх членів суспільства на достойне існування, соціальний захист, участь в управлінні виробництвом, задля підтримки стабільного соціально-економічного становища та пом'якшення соціальної нерівності. Для забезпечення соціальної стабільності та налагодження конст-

руктивного соціального партнерства особливе значення має розвиток соціального діалогу, який представляє собою процес визначення та зближення позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень сторонами соціального діалогу, які представляють інтереси працівників, роботодавців та органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування з питань формування реалізації державної соціальної та економічної політики регулювання трудових, соціальних, економічних відносин.

Основні теоретичні підходи до формування соціальної політики та практичні напрями її реалізації в регіонах України досліджувались та розроблялись багатьма вітчизняними вченими. Серед них: В. Бідак, Н. Борецька, О. Воронін, В. Воротін, В. Деріга, Н. Діденко, Л. Ільчук, А. Крупнік, Е. Лібанова, О. Палій, І. Рудкевич, В. Скуратовський, В. Тертичка, П. Шевчук, Н. Школьна.

Однак, недостатньо приділялося уваги вивченню питань інструментів реалізації регіональної соціальної політики, що визначає актуальність даної статті.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Уточнити сутність соціального партнерства та соціального діалогу. Визначити систему різних форм здійснення соціального діалогу. Запропонувати заходи удосконалення системи соціального партнерства як інструменту реалізації регіональної соціальної політики.

РЕЗУЛЬТАТИ

Соціальне партнерство характеризує як (у вузькому сенсі) особливий тип соціально-трудова відносин, властивий ринковій економіці, що на основі рівноправної співпраці найнятих робітників і працедавців здатний забезпечувати оптимальний баланс і реалізацію їх основних інтересів, так і (в широкому сенсі) специфічний тип суспільних відносин між різними соціальними групами, а також відповідний механізм стосунків між державними органами, представниками трудящих і працедавцями. При цьому йдеться не про тотальність або злиття інтересів, а про досягнення їх оптимального балансу, про створення умов, за яких власник забезпечуватиме собі стабільне отримання прибутку, а найнятий робітник — гідні умови свого існування, відповідні певній якості життя [1].

Для регіонів України становлення ефективної системи соціального партнерства на сьогодні є актуальним завданням унаслідок наявності високого рівня соціальної напруженості, а саме: високого рівня протестних настроїв.

Треба відмітити, що специфіка протестних настроїв, є індикатором низької ефективності державної соціальної та економічної політики в Україні та її регіонах. В той же час, досвід свідчить, що соціальний діалог скрізь, де він розпочинався, поступово перетворювався на найперспективніший метод формування відносин між найнятими працівниками та роботодавцями, і більш ширше — між ними та державою.

Сутністю соціального діалогу є встановлення форуму для представлення і узгодження інтересів між окремими його учасниками. Обсяг та форма участі партнерів може бути різною, йдеться про будь-які форми регулярних контактів та узгоджень між органами державної влади, роботодавцями та працівниками. Сама назва соціального діалогу вказує — те, що відбувається в його рамках, базується, насамперед, на взаємній комунікації між партнерами.

Різноманітний досвід розвитку соціального партнерства в розвинутих країнах підтверджує його ефективність і все більше відіграє у цих країнах роль ефективного чинника соціальної стабілізації та стійкості. В світі реалізується дві моделі соціального партнерства — трипартизм і біпартизм. У тих країнах, де роль держави в регулюванні трудових відносин невелика (США, Канада, Великобританія), практикується двостороння співпраця між об'єднанням роботодавців і організаціями найманих працівників. Держава за такої соціальної моделі виступає лише в ролі арбітра або посередника при виникненні соціальних конфліктів. За системи трипартизму у регулюванні соціально-трудова відносин беруть однаково важливу участь три сторони: організації, що представляють інтереси найманих працівників, об'єднання роботодавців та держави. На сьогодні найбільш розвинена система соціального партнерства трипартизму існує у таких європейських країнах, як Німеччина, Швеція, Австрія.

В Україні соціальний діалог реалізується в межах некорпоративної моделі трипартизму та здійснюється між профспілками, організаціями роботодавців і органами державної влади та спрямований на врахування інтересів працівників і роботодавців шляхом взаємних консультацій, переговорів, узгоджувальних процедур з метою досягнення сторонами домовленостей та прийняття спільних рішень на національному (у тому числі в межах певного виду економічної діяльності — галузевому), територіальному та локальному (підприємство, установа, організація, транснаціональна корпорація) рівнях на тристоронній або двосторонній основі.

Однією з умов функціонування соціального діалогу є наявність інститутів, які по своїй суті є цілісністю правових форм здійснення соціального діалогу між уповноваженими суб'єктами, які представляють роботодавців, працівників та державні органи.

Першим кроком на шляху формалізації соціального діалогу в Україні стало створення в 1991 році, відповідно до Закону України "Про зайнятість населення" Координаційного комітету сприяння зайнятості населення, сформованого на тристоронній основі, на державному та регіональному рівнях. У 1993 році Президентом України підтримано пропозицію профспілок і створено Національну раду соціального партнерства, як консультативно-дорадчий орган для узгодження інтересів найманих працівників, роботодавців і держави.

На сьогодні сторонами соціального діалогу в Україні є:

— на національному рівні — профспілкова сторона, суб'єктами якої є всеукраїнські професійні

спілки та їх об'єднання, сторона роботодавців, суб'єктами якої є всеукраїнські об'єднання організацій роботодавців та їх об'єднання; сторона органів виконавчої влади, суб'єктами якої є Кабінет Міністрів України; а в межах певного виду економічної діяльності суб'єктами, як правило, всеукраїнські профспілки і всеукраїнські об'єднання організацій роботодавців, створені за галузевою ознакою, та профільні міністерства (державні комітети, департаменти);

— на територіальному рівні — профспілкова сторона, суб'єктами якої є професійні спілки відповідного рівня з відповідним статусом, та організації професійних спілок, їх об'єднань, які діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці; сторона роботодавців, суб'єктами якої є організації роботодавців та їх об'єднання, що діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці; сторона органів виконавчої влади, суб'єктами якої є місцеві органи виконавчої влади, що діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці; на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці стороною соціального діалогу можуть бути органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законодавством;

— на локальному рівні — сторона працівників, суб'єктами якої є первинні профспілкові організації, а в разі їх відсутності — вільно обрані представники (представник) працівників, та сторона роботодавця, суб'єктами якої є роботодавець та/або уповноважені представники роботодавця.

Мета соціального діалогу відрізняється залежно від його змісту. Її можна представити у формі піраміди, в основі якої буде широкий спектр питань, з яких соціальні партнери просто обмінюються інформацією без бажання впливати на позиції один одного. З обмеженої кількості інших питань партнери надають перевагу консультуванню один з одним з метою зближення своїх позицій. Лише дуже вузький спектр питань зазвичай є предметом справжніх переговорів з метою досягнення домовленості, найчастіше у формі компромісу, прийнятного для всіх сторін [2].

В Україні склалася певна система різних форм здійснення соціального діалогу в залежності від поставленої мети, зокрема:

— обмін інформацією (на постійній основі державні органи інформують сторони профспілок та роботодавців про стан виплати заробітної плати, ринку праці, відбувається взаємне інформування про хід виконання досягнутих домовленостей, укладених угод тощо);

— участь повноважних представників всеукраїнських профспілок та їх об'єднань і всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців у засіданнях Кабінету Міністрів України та урядових комітетів під час розгляду питань, що стосуються соціально-трудої сфери;

— попередні консультації органів влади з всеукраїнськими профспілками та їх об'єднаннями і всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців перед прийняттям рішень;

— участь соціальних партнерів у розробленні та громадській експертизі проектів законодавчих актів, державних програм соціально-економічного розвитку тощо (створення тристоронніх робочих і експертних груп, парламентські та громадські слухання, круглі столи);

— колективні переговори з укладення Генеральної угоди;

— участь у тристоронніх органах (Національна тристороння соціально-економічна рада, Український координаційний комітет сприяння зайнятості населення, правління фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування).

Отже, в Україні на сьогодні створено необхідні інституційні — законодавчі та організаційні — механізми функціонування системи соціального партнерства, але треба зазначити, що в цілому даний механізм має здебільшого формальний характер і істотно не впливає на покращення соціальної ситуації в країні та зниження рівня соціальної напруги. Наступним кроком після створення інституційної основи для соціального діалогу має стати налагодження системи соціального партнерства як повсякденної практики соціально-економічного життя в регіонах.

Вважаємо, що існуюча модель соціального діалогу в регіонах України є досить складною і громіздкою. Розглянуті рівні партнерства вважаються обов'язковими і повинні бути однаково розвиненими. Життєздатність моделі соціального діалогу може забезпечити тільки гармонізація соціальних відносин у трикутнику "профспілки — об'єднання роботодавців — державні інституції", які на сьогодні є нерівноправними.

Безсумнівно, що в соціальному діалозі в регіонах України домінують державні інституції, зокрема на органи законодавчої влади, центральної виконавчої та місцевої влади покладено функцію нормативно-правового забезпечення проведення соціального діалогу та внесення необхідних змін до законодавства; встановлення тарифів, рівня мінімальної заробітної плати, соціальних пільг і гарантій; розробки цільових програм соціально-економічного розвитку національного, регіонального, галузевого рівнів та подальшої реалізації державної політики у сфері регулювання соціально-економічних відносин. Крім цього, можемо відмітити надмірну зарегульованість відносин між державними інституціями та роботодавцями та переобтяження останніх фіскальними та адміністративними процедурами.

У той же час використання в Україні трипартитської моделі соціального партнерства досить відчутно нівелює роль держави як гаранта соціально-економічних та трудових прав громадян, оскільки рівноправне членство в соціальному діалозі в певних випадках сприяє перетворенню держави із захисника загальнонаціональних інтересів на захисника власних корпоративних інтересів, що не дає можливості виконувати функції загальнонаціонального арбітра соціального діалогу.

З іншого боку необхідно відмітити слабкість профспілок як представника та захисника інтересів

працівників, а отже, і сторони соціального діалогу. Основними причинами цього є неконсолідованість та неоднорідність профспілок, зокрема існування "традиційних" та "незалежних" їх видів. Так, Федерація профспілок України, яка відноситься до "традиційних" профспілок, має розгалужену структуру, охоплює більшість видів економічної діяльності та володіє значним ресурсним потенціалом, а отже, є досить впливовою при формуванні соціального діалогу в Україні. В той же час спостерігається загальна тенденція переважної більшості таких профспілок до співробітництва з адміністраціями підприємств, а не відстоювання прав і інтересів працівників.

На відміну від "традиційних" профспілок, "незалежні" не мають тривалого періоду функціонування, малопотужні та обмежені в ресурсах, і відповідно не можуть брати повноцінної участі у соціальному діалозі оскільки не досягають передбачених Законом України "Про соціальний діалог в Україні" критеріїв репрезентативності. Крім цього, ряд громадян у країні з тієї чи іншої причини перебувають поза системою профспілок, або належать до не легалізованих чи репрезентативних профспілок, що позбавляє їх права захисту.

Зазначена слабкість профспілок негативно впливає на ефективність процесу ведення колективних переговорів, сприяє закріпленню на національному рівні низьких соціальних стандартів, оскільки саме головними цілями діяльності профспілок є забезпечення повної зайнятості, покращення умов праці, стабільне зростання заробітної плати, стабільність угод між роботодавцями й найманими працівниками, подальше вдосконалення їх змісту. Захисні можливості профспілок у цих питаннях на сьогодні повною мірою не використовуються, що негативно відбивається на авторитеті профспілкових організацій. Крім цього, вкрай обмежено використовуються можливості регулювання соціально-трудова відносин за допомогою вдосконалення колективних договорів; незважаючи на високий відсоток працівників, охоплених дією колективних угод, соціологічні дослідження засвідчують поширене формальне ставлення до їх укладання, необізнаність третини працівників про їх зміст або стан виконання [3].

Отже, доцільним є реформування діяльності профспілок у напрямі розробки нової концепції розвитку профспілкового руху в Україні, яка б містила нові підходи до розбудови профспілкових організацій, механізми та інструменти для здійснення ефективної соціальної політики в трудовій сфері України. Серед основних напрямів реформування діяльності профспілок виділяють такі: розширення суспільної бази своєї діяльності за рахунок поширення реального членстві трудящих у профспілках з метою створення громадянської основи для забезпечення соціальної безпеки людини, її надійного соціального захисту; активізація трудового потенціалу громадян на основі посилення трудової мотивації, подолання деструктивних явищ, що поширилися у трудовій сфері в період кризи; реалізація функцій захисту прав та інтересів працівників у соціально-трудова сфері; розробка пакета рекомен-

дацій щодо правил і процедур соціальної діяльності, відповідальності роботодавців і профспілок на рівні підприємств та регіонів та інші [3].

Вважаємо за доцільне надати профспілкам додаткові права та повноваження у сфері захисту інтересів найманих працівників та ведення соціального діалогу у напрямку внесення до чинного трудового законодавства, зокрема до Закону України "Про профспілки, їх права та гарантії діяльності", Кодексів законів про працю України, норми щодо обов'язкового узгодження із профспілками рішень, які стосуються найважливіших для працівників питань — зміни умов праці, звільнення або скорочення працівників тощо. Також необхідно розглянути питання про доцільність перегляду передбачених Законом України "Про соціальний діалог" критеріїв репрезентативності профспілок, зокрема знизити мінімальну загальну чисельність їх членів, а також показники галузевої й територіальної розгалуженості, необхідні для участі у колективних переговорах з укладання колективних договорів і угод, органах соціального діалогу, міжнародних заходах.

Третя сторона соціального діалогу в Україні — сторона роботодавців — на сьогодні є найбільш сильною та впливовою. Наявні матеріальні та кадрові ресурси дозволяють стороні роботодавців всупереч задекларованій у Статті 3 Закону України "Про соціальний діалог в Україні" рівноправності суб'єктів соціального діалогу використовувати передбачені українським законодавством механізми та інститути соціального партнерства на свою користь. У процесі соціального діалогу організації роботодавців зосереджені насамперед на відстоюванні власних корпоративних економічних інтересів. Значною проблемою є те, що серед організацій роботодавців є такі, яким чинним законодавством надано право репрезентувати сторону у соціальному діалозі, як зазначалося вище, та на інші; на ті організації, які представляють крупний капітал та організації середнього і малого бізнесу. Зрозуміло, що ті організації, які представляють крупний капітал, мають більше можливостей відстоювання саме корпоративних інтересів на рівні держави та профспілок, що породжує перекид у соціальному діалозі в бік сторони роботодавців.

Однією з причини зазначеної ситуації є низький рівень соціальної толерантності та відповідальності вітчизняного бізнесу, що впливає на низьку ефективність соціального діалогу та породжує значні конфлікти у сфері соціально-трудова відносин. Зокрема треба виділити випадки порушення прав найманих працівників у процесі працевлаштування та укладання трудового договору, серед яких необґрунтовані відмови працівнику, який має відповідний рівень освіти, кваліфікації, досвіду в прийнятті на роботу, надання трудовому договору статусу строкового у випадках, коли він не може бути укладений на певний термін, і, відповідно, має бути безстроковим; низький рівень оплати праці найманих працівників та заборгованість із виплати заробітної плати; практика застосування вимушеної неповної зайнятості, роботи в умовах неповного робочого дня,

відпустки без збереження заробітної плати; практика незаконних звільнень працівників або звільнень без "поважної причини" та інші.

Зазначене вимагає розробки концепції та поширення практики соціально-відповідального бізнесу в регіонах України. Є доцільним передбачити додаткові форми стимулювання соціально-відповідальної поведінки бізнесу. Вважаємо перспективним ухвалення корпораціями соціальних кодексів, в яких йдеться про основні напрями діяльності за лініями соціальної відповідальності як всередині корпорацій, так і ззовні. Також можливо застосування заходів заохочення до публікації щорічних соціальних звітів за міжнародними стандартами, обов'язковою умовою яких є незалежний аудит.

Важливою умовою ефективного ведення соціального діалогу є високий рівень дієздатності його сторін. Як свідчить національний та зарубіжний досвід, бажана дієздатність може бути досягнута завдяки дотриманню наступних вимог: соціальний діалог повинен вестися на основі принципів трипартизму або біпартизму; організаційні структури представницьких органів (сторін) роботодавців (власників), найманих працівників повинні бути рівнозначними; сторони соціального діалогу повинні бути рівноправними, компетентними та відповідальними за виконання прийнятих компромісних рішень; кожна сторона повинна володіти високим рівнем культури поведінки при веденні переговорів; соціальний діалог повинен ґрунтуватися на п'яти головних соціальних процесах: об'єднання, визнання, комунікації, взаєморозуміння, довіри.

Ідеальна модель соціального діалогу повинна бути гнучкою, щоб вона могла швидко пристосуватися до необхідності змін міжнародної конкуренції, національної економіки та політичної ситуації.

Україна на сьогодні повинна виробити власну модель соціального діалогу, яка б базувалася на особливостях соціальної взаємодії в країні, та враховувати позитивний досвід розвинутих країн, які запровадили інструменти соціального діалогу та сформувавши дієві механізми узгодження соціальних інтересів.

ВИСНОВКИ

Отже, подальший розвиток соціального партнерства та соціального діалогу в регіонах України можливий за таких умов:

— вивчення зарубіжного досвіду застосування моделей соціального діалогу та адаптація кращого досвіду у вітчизняній практиці;

— формування якісної нормативно-законодавчої бази в сфері регулювання соціального діалогу та узгодження його з міжнародними нормами, стандартами та зобов'язаннями;

— забезпечення оптимального балансу національних, корпоративних і приватних інтересів задля досягнення компромісів, домовленостей у процесі соціального діалогу на всіх рівнях;

— забезпечення громадського контролю за процесом обговорення та прийняття рішень у різних формах соціального діалогу, а також за реалізацією

державної політики у сфері соціального партнерства;

— забезпечення на всіх рівнях соціального діалогу (національному, територіальному, галузевому, локальному) рівноправної участі його представників: роботодавців, робітників і представників органів державної влади;

— вирівнювання важелів впливу всіх сторін соціального діалогу, налагодження системи стримувань і противаг між ними;

— посилення відповідальності всіх сторін соціального діалогу за дотриманням норм законодавства про соціальний діалог, генеральних і колективних угод та колективних договорів на рівні підприємства;

— розбудова кадрового потенціалу, покращення організаційного забезпечення та матеріально-технічної бази для організації соціального діалогу на всіх рівнях;

— організація державою спеціальних програм з навчання та перенавчання сторін соціального партнерства; розповсюдження заходів зі створення відповідного психологічного клімату, який би сприяв усвідомленню спільності інтересів; проведення заходів з розвитку корпоративної етики та соціальної відповідальності.

Література:

1. Розвиток соціального партнерства в трудовій сфері як напрям подолання можливих загроз національній безпеці [Електронний ресурс] // Аналітична записка. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/957/>

2. Активізація розвитку соціального діалогу в Україні [Електронний ресурс] // Фонд ім. Фрідріха Еберта: Представництво в Україні. — Режим доступу: http://www.fes.kiev.ua/new/wb/media/publikationen/Gazeta_02_final_new.pdf

3. Соколов Д.Є. Проблеми реформування діяльності профспілок в Україні [Електронний ресурс] / Д.Є. Соколов. — Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/eprom/2010_51/st_51_34.pdf

References:

1. The official site of National Institute for Strategic Studies (2014), "The development of social partnership in the field of employment as the direction of overcoming potential threats to national security", available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/957/> (Accessed 4 January 2014).

2. The official site of Foundation. Friedrich Ebert Foundation: Representation in Ukraine (2014), "Activation of social dialogue in Ukraine", available at: http://www.fes.kiev.ua/new/wb/media/publikationen/Gazeta_02_final_new.pdf (Accessed 20 May 2014).

3. Sokolov, D. Ye. (2010), "Restructuring of the trade unions in Ukraine", available at: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/eprom/2010_51/st_51_34.pdf (Accessed 25 May 2014).

Стаття надійшла до редакції 12.08.2014 р.

УДК 351: 338.

А. М. Мишко,
аспірант кафедри економічної політики,
Національна академія державного управління при Президентові України, м.Київ

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ЕФЕКТИВНИХ МЕХАНІЗМІВ РОЗВИТКУ МОРСЬКИХ ПОРТІВ

A. Myshko,
Postgraduate Student of Economic Policy Department of National Academy of Public Administration,
Office of the President of Ukraine

FOREIGN EXPERIENCE IN IMPLEMENTING EFFECTIVE WAYS FOR SEA PORTS DEVELOPMENT

У статті досліджено проблеми розвитку портового господарства України. Розглянуто стан та шляхи розвитку інвестиційного потенціалу морських портів, механізми відокремлення адміністративних та економічних функцій є концептуальним положенням, що використовується у провідних портах світу. Дев'яносто відсотків портів світу розвивають економіку портів з участю приватного бізнесу і створення конкурентного середовища.

Проведено аналіз портових реформ країн Причорномор'я, Балтії, Великобританії, Росії. Розглянуто досвід модернізації портової галузі у країнах Європейського Союзу. Визначено потребу пошуку ефективних механізмів розвитку морських портів України в умовах глобалізаційних змін.

Визначено, що інвестиції виступають дієвим важелем здійснення структурної перебудови економіки, розв'язання соціальних і економічних проблем. Ключовими завданнями державного управління є покращення інвестиційного клімату, активізація інвестиційної активності морських портів України.

The article explored the problems of Ukraine port industry development. The state and development of seaports investment potential, the separation mechanisms of administrative and economic functions was investigated. They are a conceptual provisions that used in the leading ports of the world. Ninety percent of the world's ports develops the ports economy with the private business participation and with the creation of a competitive environment.

Reforms of port countries in the Black Sea, Baltic States, Great Britain, and Russia were analysed. Also work reveals the experience of port industry modernization in the countries of European Union. Definitely there is a need to find an effective mechanisms for development of Ukraine seaports that are under the influence of globalization changes. In the final analysis was defined that investments are an effective way to restruct the economy, resolve social and economic problems. Obviously the key task of the Government is improvement of investment conditions, intensification of investment activity in seaports of Ukraine.

The present state of relations and problem of development of ports economy in Ukraine are analyzed in the article. The basic problem of development of investments in Ukraine marine ports are considered. Furthermore, practical recommendations and realization ways for their development are given. Separation of administrative and economic functions is a concept used in the leading ports around the world.

Ключові слова: розвиток морських портів, механізми державного управління, транспортна інфраструктура держави, морський транспорт, міжнародні перевезення вантажів, переробка вантажів, судновий канал, структура експорту, інвестиції.

Key words: the development of sea ports, mechanisms of public administration, transport infrastructure of the state, marine transport, international transportations of loads, processing of loads, ship channel, structure of export, investments.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Базовим документом реформи морських портів України є Закон "Про морські порти України" від 13 черв-

ня 2013 р., де передбачено модернізацію портового господарства, іноземне інвестування в перевантажувальні термінали, гідротехнічні споруди, складські ком-

плекси, а також залучення приватними інвесторами нових видів і обсягів вантажопотоків [1].

Подальший розвиток морської галузі в Україні потребує більш як 25 млрд грн. і неможливий без залучення приватних інвесторів. Держава вирішила реалізувати морську реформу та розробити прозору систему державно-приватного партнерства, яка б дозволила приватному капіталу вигідно взаємодіяти та вкладати кошти в модернізацію та будівництво портових об'єктів державного значення [2].

У 2013 р. було створене вперше в морській галузі країни державне підприємство "Адміністрація морських портів України", яке об'єднало 18 портів галузі та два підприємства — "Дельта-лоцман" і "Керченська поромна переправа".

Конкурентні переваги транспортування водними шляхами визнані в усьому світі. Необхідність розвитку морських портів України зумовлена інтеграційними тенденціями морської галузі, внутрішніми потребами країни, інвестиційними прагненнями приморських територій.

Недостатніми залишаються механізми управління морською галуззю через слабку координацію між органами влади державного та місцевих рівнів. Потребує модернізації відповідно до міжнародних стандартів інфраструктура морських портів та приморських регіонів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Стратегія розвитку морських портів України на період до 2038 року [3] розроблена відповідно до Закону України "Про морські порти України" [1] з урахуванням основних засад реалізації державної політики у сфері транспорту.

Проблеми управління морськими портами розглянуто у працях українських науковців: І. Бакаєвої, Б. Карпінського, В. Ковалевича, С. Крижанівського, А. Петрова, О. Степанова, Е. Тростянецької, Т. Цабієвої, М. Шевченка та ін.

В умовах поширення процесів глобалізації існує необхідність пошуку формування та реалізації ефективних механізмів розвитку морських портів з використанням найкращих зарубіжних досягнень.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Мета дослідження — аналіз зарубіжного досвіду розвитку портової галузі та пошук механізмів реалізації найкращих досягнень в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Нові транспортні коридори між Європою та Азією призвели до значного зростання імпортих і експортних потоків вантажних перевезень. Особливість світового ринку транспортних послуг є висока конкуренція між вантажними, логістичними та експедиторськими компаніями. Завдяки конкуренції якість транспортних послуг тримається на високому рівні. Кожна фірма або компанія, залучена в сферу міжнародних вантажних перевезень, опікується своїми постійними клієнтами і намагається залучити додаткових. Для цього використовують такі методи, як професійне обслуговування, привабливі умови для клієнтів; система знижок і дис-

контів, гарантії та страхування — все це сприяє створенню довірливих відносин та спрямовано на довгострокову співпрацю [4, с. 9].

Розвинені країни, які є основними суб'єктами світової торгівлі, здебільшого й контролюють ринок міжнародних перевезень, зокрема морських, володіючи світовим морським флотом. Так, Японія, яка є четвертою серед великих торговельних держав у світі, має найбільшу частку тоннажу світового флоту — 15,7%, з яких тільки 1,4% ходять під національним прапором. Друге та третє місця як у структурі світової торгівлі, так і у структурі володіння світовим морським флотом належить Китаю та Німеччині — по 8,9% станом на 01.10.2011 р. При чому цей флот обслуговує не тільки зовнішньоторговельні потоки зазначених країн, а й переважно торгівлю третіх країн. США як найбільша торговельна держава світу володіє лише 3,5% світового флоту [5].

Дев'яносто відсотків портів світу розвивають економіку портів з участю приватного бізнесу та створення конкурентного середовища. Інфраструктура та земля, на якій знаходиться порт, залишаються за державою. Адміністрація порту управляє цією власністю та дозволяє у державних портах приватизацію портових послуг. Така модель розвитку отримала назву "landlord" або "портвласник".

Корисним для України може бути досвід проведення реформ країн Причорномор'я у портовій галузі.

У Грузії реформа відбулась у 2002 р. відповідно до Указу Президента, коли термінали портів були передані в довгострокову аренду на 10—20 років. Був проведений міжнародний тендер та 3 компанії отримали право оформити концесійний контракт. Порт Батумі був проданий на 49 років приватній датській компанії "Green Oak" за 92 млн дол. У 2008 р. компанія продала свій нафтовий термінал та права на управління портом казахстанській компанії, а контейнерний термінал був переданий в управління філіппінській компанії.

У 2008 р. було продано 51% акцій порту Поті. А ще через декілька років увесь порт був проданий компанії з ОАЕ. Загальна сума угоди склала 155 млн дол. У 2011 р. 80% акцій порту Поті придбала голандська компанія APM Terminals [6].

Болгарія провела реформи портової галузі відповідно до вимог Євросоюзу. Закон про порти був прийнятий у 2000 р. та потребував розподілу адміністративних та господарських функцій у портах. Для цього було створено державне агентство "Портова адміністрація". За законом про порти різні портові послуги повинні надавати, переважно, приватні компанії. За болгарським законодавством усі причали, гідротехнічні споруди, вся інфраструктура портів має залишатись у державній власності. Двадцять чотири болгарські порти було вирішено надавати у концесію на мінімальний термін у 25 років. У 2005 р. було створено державне підприємство для підтримки та розвитку інфраструктури портів "Портова інфраструктура", яке підпорядкувало собі всю інфраструктуру портів країни. Проблемою розвитку болгарських портів були портові збори, які 100% уходили до бюджету. Лише у 2000 р. після створення державного підприємства "Портова інфраструктура", які акумулювали в собі портові збори, відбулось спряму-

вання фінансів на будівництво нових та реконструкцію старих інфраструктурних об'єктів [6].

Румунія провела реформу портової галузі в 1998—2003 рр. відповідно до вимог ЄС. Головна увага була приділена на розділення адміністративних та господарських функцій. Була створена національна компанія "Морська адміністрація порту Констанца", яка управляє портами Констанца, Мідія і Мангалія та підпорядковується безпосередньо Міністерству транспорту та інфраструктури Румунії. Адміністрація вирішує земельні питання, надає в оренду або концесію причали, склади, обладнання. Стивідорні компанії проводять на території порту вантажні, будівельні роботи та надають портові послуги. Окрема державна структура — Румунська судноплавна адміністрація переймається проблемами безпеки мореплавства. Безпосередньо у портах ці функції виконує Служба капітана порту. Всі ці структури фінансуються за рахунок частини портових зборів [6].

У Росії процес приватизації портів розпочався влітку 1992 р. указом Президента Російської Федерації щодо заходів по перетворенню державних підприємств в акціонерні товариства. Наприкінці 1993 р. були утворені Морські адміністрації портів, які виконували функції управління морськими портами: забезпечення безпечності мореплавства, нагляд за виконанням законів, дотримання міжнародних угод. До Адміністрацій надходили портові збори та плата від оренди державного майна, яку вони спрямовували у розвиток та модернізацію портів. Недоліками такої моделі управління стали: відсутність страхування майна, низькі арендні ставки, суборенда державного майна. У 2003 р. при Міністерстві транспорту Російської Федерації були створені Федеральна служба по нагляду у сфері транспорту та чотири галузевих агентства. Зі створення Федерального агентства морського та річкового транспорту розпочалась чергова адміністративна реформа. Також було створено Федеральне державне унітарне підприємство "Росморпорт" з філіями у морських портах для управління державним майном. Морські адміністрації портів перетворились у Адміністрації морських портів. Федеральна служба по нагляду у сфері транспорту отримала функцію по контролю та нагляду. Структура Національної палати судноплавства Росії представлена на рисунку 1.

Взаємодія держави і приватними стивідорними компаніями здійснювалась через механізми державно-приватного партнерства. У 2007 р. у Росії був прийнятий закон "Про морські порти в Російській Федерації" [7].

В Євросоюзі в останні роки спостерігається негативна динаміка контейнерних перевезень. Цікаві дослідження провів професор Антверпенського університету Тео Ноттебум. За статистичними даними 1990—2000 рр. на кожен 1% зростання ВВП припадало 3,5% приросту контейнерної переробки вантажів. У 2000—2009 рр. це співвідношення склало в середньому 1 до 2,7, а у 2010—2012 рр. — не більше ніж 1 до 2,1. Навіть у 2012 рр., коли спостерігалось суттєве зростання вантажообігу наливних, роро та генеральних вантажів, докритичного рівня 2008 р. досягти не вдалось [8].

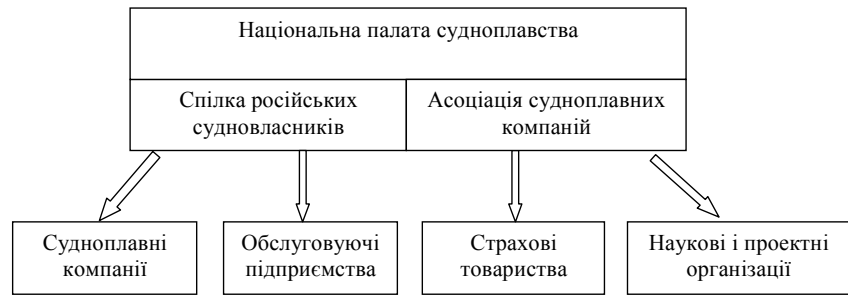

Рис. 1. Структура Національної палати судноплавства Росії

Побудовано автором за матеріалами [7].

Таблиця 1. Структура та динаміка портових вантажів країн Балтії

Країна	Вантажообіг, %	Вантажообіг, млн т	Приріст до 2012 р., %
Латвія	45,3	70,48	-6,3
Естонія	27,5	42,871	-1,1
Литва	27,2	42,38	-3,1

Складено автором на основі [9].

До Європейської портової системи входить 79 основних портів, які розподілені за принципом зонування. У 2012 р. ці порти переробили близько 87 млн TEU (еквівалент стандартного 20-футового контейнеру). Найбільшу частку з них — 40 млн TEU, припало на порти: Гамбург, Роттердам, Антверпен і Гавр. На середземноморські порти припало 27 млн TEU, ще менше — на Балтійські порти, порти Великобританії та ЄС. Найменшу частку становив вантажообіг Чорноморських портів — 2,5 млн TEU. В останній рік найбільший розвиток спостерігається у портах, які мають у структурі контейнерної переробки значну частку траншшипменту [8].

До світової фінансово-економічної кризи 2008 р. головною проблемою Британських портів були недостатні потужності. З 2008 р. по 2013 р. обсяги переробки контейнерних вантажів зменшувались. Започатковані до кризи проекти розвитку мають бути завершені у найближчі роки. Очікується модернізація портів та терміналів Лондона, Ліверпуля, Фелікстоу, Тіспорту. Нові сучасні порти Великобританії будуть мати сучасні логістичні парки, залізничні термінали та з'єднані мережею автомобільних доріг [9].

У 2013 р. у країнах Балтії спостерігалось падіння вантажообігу в усіх портах в цілому на 4%. Структура Балтійських портових вантажів та їх динаміка представлені у таблиці 1.

У найближчій перспективі заплановано зростання інвестицій в інфраструктуру портів. Зокрема понад 643 млн дол. виділено Клайпедському порту на розширення та поглиблення судоходного каналу, реконструкцію причалів та інших об'єктів. Для портів Литви цікавим є той факт, що 30% всього транзиту на території Литви складають білоруські товари.

На початку 2014 р. спостерігалось зростання вантажообігу у портах Балтії [10].

До модернізації портової галузі прагне і Туркменістан. Старий порт Туркменбаши у Туркменістані, який мав невеликі глибини — до 4,5 м, оцінювали у 8 млн т вантажів на рік. У серпні 2013 р. відбулась урочиста церемонія закладання нового інфраструктурного

об'єкту — Міжнародного морського порту Туркменбаши. Тендер на будівництво виграла турецька компанія. Орієнтована вартість об'єкту — 2 млрд дол. Реконструкція транспортної інфраструктури країни розпочалась через нові розробки газових родовищ. Новим підприємством для Туркменістану стане суднобудівельний завод як початок зародження нової галузі суднобудування та проект зі створення нових робочих місць [11].

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Морські порти в Україні є постійними і надійними джерелами доходів у сфері транспортного бізнесу, а також поповнюють до бюджету всіх рівнів. Інвестиції виступають дієвим важелем здійснення структурної перебудови економіки, розв'язання соціальних і економічних проблем.

Одним зі шляхів ефективного розвитку та підвищення рівня конкурентоспроможності портових підприємств є реалізація механізму державно-приватного партнерства, активізація інвестиційної активності. Для ефективного економічного розвитку потрібні також спеціальні вільні економічні зони (ВЕЗ) в межах кожного морського порту. Такий досвід мають майже усі країни Чорного моря.

Відповідно до закону України "Про морські порти України" потрібно реформувати галузь, зокрема, через відокремлення функцій управління та комерційної діяльності.

Література:

1. Закон України "Про морські порти України" від 17.05.2012 № 4709-VI. Редакція від 11.08.2013.
2. Євроінтеграційний рух України буде продовжуватися [Електронний ресурс]. — Матеріали сайту Державного підприємства "Адміністрація морських портів України". — Режим доступу: <http://www.uspa.gov.ua/ua/pres-tsentr/analitika/analitika-2013>.
3. Розпорядження КМУ "Про затвердження Стратегії розвитку морських портів України на період до 2038 року". Стратегія від 11.07.2013 № 548-р.
4. Бакаєва І.Г. Зарубіжний досвід розвитку транспортних послуг в умовах глобалізації / Бакаєва І.Г., Онищенко Л.В. // Зб. наук. пр. ДЕДУТ. Серія "Економіка і управління". — 2013 — Вип. 23—24. — С. 7—12.
5. Карпінський Б. Транспортна система України в контексті європейської інтеграції / Б. Карпінський. — К.: Економіка України. — № 7. — 2008. — 13 с.
6. Петров А. Портовые реформы стран Черноморья [Електронний ресурс]. — Порты Украины. — 2013. — № 04 (126). — Режим доступу: <http://portsukraine.com/node/3261>
7. Андреев К. Судовладельцы России объединяются [Електронний ресурс]. — Порты Украины. — 2013. — № 04 (126). — Режим доступу: <http://portsukraine.com/node/3265>
8. Ноттебум Т. Европейские реалии портовой индустрии [Електронний ресурс]. — Порты Украины. — 2013. — № 06 (128). — Режим доступу: <http://portsukraine.com/node/3360>

9. Шевченко М. Британские порты: конкуренция обостряется [Електронний ресурс]. — Порты Украины. — 2013. — № 09 (131). — Режим доступу: <http://portsukraine.com/node/3476>

10. Шевченко М. Порты Балтии снижают обороты [Електронний ресурс]. — Порты Украины. — 2014. — № 04 (136). — Режим доступу: <http://portsukraine.com/node/3667>

11. Туркменистан строит порт ценой в 2 млрд дол [Електронний ресурс]. — Порты Украины. — 2013. — № 07 (129). — Режим доступу: <http://portsukraine.com/node/3397>

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "About sea ports of Ukraine", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4709-17> (Accessed 17 June 2014).
2. The official site of the State Enterprise "The sea ports of Ukraine" (2013), "Integration movement of Ukraine will continue", available at: <http://www.uspa.gov.ua/ua/pres-tsentr/analitika/analitika-2013> (Accessed 10 June 2014).
3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), Order "Strategy of development of marine ports of Ukraine for the period up to the year 2038", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/548-2013-p> (Accessed 11 June 2014).
4. Bakaeva, I. H. and Onyschenko, L. V. (2013), "Foreign experience in development of transport services in the conditions of globalization", a collected papers State economic-technological University of transport, series of "Economics and management", vol. 23, pp. 7—12.
5. Karpinski, B. (2008), "Transport system of Ukraine in the context of European integration", Ukraine's Economy, vol. 7, p. 13.
6. Petrov, A. (2013), "Reform of the ports of the Black Sea", Ports of Ukraine, [Online], vol. 04, no. 126, available at: <http://portsukraine.com/node/3261> (Accessed 26 June 2014).
7. Andreev, K. (2013), "Shipowners Russia combined", Ports of Ukraine, [Online], vol. 04, no. 126, available at: <http://portsukraine.com/node/3265> (Accessed 26 June 2014).
8. Nottebun, T. (2013), "European realities of port industry", Ports of Ukraine, [Online], vol. 06, no. 128, available at: <http://portsukraine.com/node/3360> (Accessed 27 June 2014).
9. Shevchenko, M. (2013), "British ports: competition intensifies", Ports of Ukraine, [Online], vol. 09, no. 131, available at: <http://portsukraine.com/node/3476> (Accessed 28 June 2014).
10. Shevchenko M. (2014), "Baltic ports reduce turnover", Ports of Ukraine, [Online], vol. 04, no. 136, available at: <http://portsukraine.com/node/3667> (Accessed 2 August 2014).
11. Ports of Ukraine (2013), "Turkmenistan is building a port on the price of 2 billion USD", Ports of Ukraine, [Online], vol. 07, no. 129, available at: <http://portsukraine.com/node/3397> (Accessed 3 August 2014).

Стаття надійшла до редакції 18.08.2014 р.

УДК 351.85

Л. Ю. Красавцева,
здобувач, Інститут законодавства Верховної Ради України

ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

L. Krasavtseva,
researcher Institute of legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine

TYPOLOGICAL FEATURES OF TOURISM ACTIVITIES

У статті досліджуються кваліфікаційні ознаки туризму як суспільного явища та специфіка туристичної діяльності, а також проведений аналіз типологічних підходів та особливостей туристичної діяльності з метою визначення їх впливу і значення для ефективності та результативності її стратегічного розвитку. Автор формулює власні наукові думки щодо доцільності типологій у сфері туризму.

The paper investigates the qualifying characteristics of tourism as a social phenomenon and specific tourism activities, as well as an analysis of typological approaches and characteristics of tourism in order to determine their impact and importance to the efficiency and effectiveness of its strategic development. An author formulates own scientific opinions in relation to expedience of typologies in the field of tourism.

Ключові слова: туристична діяльність, типологічні особливості, суб'єкти туристичного ринку, об'єкти туристичної діяльності.

Key words: tourist activity, typological features, subjects of tourist market, objects of tourist activity.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Суб'єктами туристичного ринку є юридичні та фізичні особи, задіяні в виробництві та організації споживання туристичного продукту туристами-споживачами, і практично усі суб'єкти функціонально-господарської та територіально-господарської складових індустрії туризму.

Об'єктом туристичної діяльності є туристи-споживачі турпродукту, уподобання та мотивації яких лежать в основі маркетингових стратегій виробника туристичних послуг.

Оскільки суб'єкти та об'єкти є ключовими складовими функціонування туристичного ринку, доцільним є його поділ на ринок споживачів-туристів (ринок попиту) та ринок турпродукту (ринок пропозиції). Ринок є сукупністю наявних та потенційних покупців товару, тому застосування терміну "ринок" відноситься перш за все до споживачів товару чи послуги, об'єднаних за певною потребою, оскільки саме споживчі потреби формують ринок [3, с. 58].

Як свідчить проведений аналіз, ринок споживача турпродукту структурується за багатьма ознаками. Основними серед них є мета подорожування, яка є конкретною реалізацією мотивації до туристичної подорожі, що відображає потребу у відпочинку, реалізовану як запит на конкретний турпродукт.

Мета подорожі формується під впливом багатьох чинників, тому ринок туристського попиту може бути стратифікований за віком, статтю, сімейним станом, рівнем освіти, професією, релігійною приналежністю та іншими демографічними, етносоціальними та психологічними характеристиками населення, які визначають його мотивацію, психологію споживчої поведінки та решту аспектів, що обумовлюють вибір на туристичному ринку.

Основними критеріями туристичного вибору виступають економія грошей, часу та зусиль як на саму подорож, так і на її організацію. При цьому не слід забувати, що не тільки споживач туристичних послуг, але й їх продавець у своїй діяльності керу-

ються не тільки категоріями економії. Вибір на споживчому ринку великою мірою залежить від оцінки середовища, моди, кон'юнктури і поведінки як споживача, так і виробника турпродукту, від рівня поінформованості та особливостей сприйняття інформації, комунікативних особливостей усіх учасників турпродукту. Тому сегментація ринку попиту повинна бути багатоаспектною.

Проведений аналіз дозволив виокремити низку класифікаційних ознак туризму як соціального явища. Основними серед них є мета подорожі, яка визначає вид туризму. За даними ВТО, найпоширенішою метою подорожування є бажання відпочити та розважитись (60% від загального потоку подорожуючих). Ця мета реалізується такими видами туризму, як рекреаційний, який сполучається з культурно-пізнавальним, здійснюваним задля знайомства з історією, культурою, архітектурними та природними пам'ятками іншої місцевості; агро- або "зеленим туризмом" та подібними напрямками; екологічним, мисливством та рибальством; спортивно-оздоровчим туризмом, що передбачає активну форму проведення дозвілля (гірсько-пішохідний, водний, велосипедний та інші підвиди); етнічним (відвідування родичів, друзів та знайомих або місця походження родини).

Реалізація певної професійної мети, що не носить комерційного характеру, закладена в конгресно-науковий (участь у наукових заходах: конференціях, симпозіумах, конгресах тощо), діловий або бізнес-туризм для участі в переговорах, нарадах, державно-політичних подіях, ярмарках, виставках, фестивалях, спортивний для учасників спортивних змагань чи уболівальників, на які припадає майже 30% подорожей. Решта туристів (близько 10%) подорожує з релігійною метою (паломництво), з метою лікування (курортно-лікувальний туризм), навчання тощо.

У межах кожного виду можна виділити підвиди не тільки за формою, а й за характером проведення дозвілля (наприклад, пасивні та інтенсивні тури), за спеціалізацією (наприклад, гео-

логічні, археологічні тощо, у межах наукового або за характером захворювань — у курортно-лікувальному виді туризму тощо).

Форма організації визначає як характер виробництва турпродукту, так і його споживання. Реалізувати мету подорожі турист може самостійно, не звертаючись до туристичної фірми, частково чи практично зовсім не використовуючи туристську інфраструктуру (самодіяльний туризм) або виключно спираючись на пропозицію туристичного підприємства (плановий або організований туризм).

У залежності від особистих уподобань та фінансових можливостей подорож може здійснюватись окремою особою, сім'єю, невеликою групою друзів, родичів чи знайомих і тоді вона класифікується як індивідуальна форма організації. Коли подорож здійснюється групою людей (понад 10 чол.), яка формується туристичною фірмою в межах пропозиції турпродукту — це групова форма організації туризму.

За державною ознакою туризм поділяють на внутрішній, який передбачає подорожування в межах країни постійного місця проживання, та міжнародний, що передбачає перетинання державного кордону. Такий поділ має суттєве економічне значення, оскільки в такому випадку туризм виступає частиною експортно-імпорتنих зв'язків країни. Саме за характером цих зв'язків у міжнародному туризмі виділяють зарубіжний (організація міжнародних подорожей за межами країни постійного місця проживання) та іноземний туризм (організація подорожі іноземних громадян територією своєї країни).

Сезон та термін перебування визначають ритмічність роботи на тому чи іншому ринку і ґрунтуються на природних перш за все особливостях конкретної місцевості. Відповідно до цього туристичний потік може мати незначні коливання протягом року, що говорить про його стійкість, та слабо виражену сезонність туристичної діяльності або, навпаки, значні коливання попиту, що обумовлює наявність "гарячих" та "мертвих" сезонів.

Клас обслуговування визначається набором послуг, організацією обслуговування і залежить від купівельної спроможності споживача. Виділяють такі класи обслуговування туристів: "V.I.P." (особлива увага), "люкс-апартамент", "люкс", перший клас, туристичний клас, шкільний (здешевлений) клас та кемпінг. Кожному з них відповідають певні умови надання послуг розміщення, харчування, транспортування, екскурсійного обслуговування та ряду додаткових послуг. За обсягом послуг виділяють мінімальний набір (поселення + сніданок), напівпансіон та повний пансіон. За характером реалізації турпродукт може бути комплексним (пекідж-тури — туристська подорож по замовленому маршруту, який продається туристськими фірмами у вигляді повного комплексу (пакету) послуг, що включає отримання візи, перевезення, розміщення в готелі, харчування, трансфер, екскурсійне обслуговування на маршруті подорожі.) або індивідуальним (інклюзив-тури).

Спосіб подорожування: пішохідний або з використанням транспортних засобів. Відповідно кожен з них має свою класифікацію, наприклад, за видами транспорту (автомобільний, залізничний, річковий, повітряний тощо); за поширеністю у використанні (традиційні та екзотичні транспортні засоби); за формами організації транспортних подорожей (лінійні чи чартерні).

Форма розрахунків, що впливає на характер відношень турист-фірма: перелічені різновиди можуть бути з повною оплатою самим туристом, з частковою оплатою (пільгові, наприклад, групові знижки на транспорті) чи соціальні (безкоштовні для туриста з оплатою за рахунок профспілок, фондів тощо).

Масштаби діяльності визначають класифікацію за територіальною ознакою. Світовий туристичний ринок як частина глобальної світогосподарської системи поділяється на макрорегіональні та субрегіональні туристичні ринки. Регіональні ринки туристичних послуг, в свою чергу, складаються з національних ринків, а національні — з місцевих. Саме національні ринки слід розглядати як класифікаційну основу поділу за територіальною ознакою.

Відповідно до потреб формується й пропозиція на ринку виробника, тому ринок пропозиції може бути структурований за тими ж ознаками, що й ринок попиту. Таким чином, ринок туристичних послуг структурований за багатьма ознаками, кожна з яких є ознакою його сегментації.

Типологія як загальнонауковий підхід до узагальнення інформації про об'єкти дослідження та систематизації цих об'єктів має ґрунтовне значення в географічних дослідженнях. У географічному країнознавстві під типом країни розуміють об'єктивно сформований, відносно стійкий комплекс умов та особливостей розвитку, що притаманний даній країні, характеризує її роль та місце в світовому співтоваристві на даному етапі світової історії.

Як свідчить аналіз, типологія національних туристичних ринків ґрунтується на таких принципових положеннях:

— ринок туристичних послуг є похідною від соціально-економічного розвитку країни, оскільки індустрія туризму є складовою національної економіки, а її розвиток прямо залежний від рівня розвитку всього господарства;

— інтенсивність діяльності на ринку туристичних послуг залежить від ступеня розвиненості ринкових структур, оскільки суб'єкти туристичного ринку представлені значною мірою малим та середнім бізнесом, який потребує ефективної підтримки шляхом правового та фінансового регулювання діяльності. Наприклад, забезпечення вільного доступу до кредитів передбачає розвинену фінансово-кредитну систему, наявність фінансового капіталу, гнучкої системи оподаткування та розвиненої банківської інфраструктури;

— інтегрованість національного туристичного ринку у світовий туристичний простір залежить від ступеня розвитку туризму у певній країні, який ґрунтується на певному рівні та стилі життя населення як результати сукупної дії глобалізаційних тенденцій та її етнокультурних особливостей [4, с. 228—233].

Використання як базової суспільно-географічної типології країн світу, яка враховує територіальність, заселення, мовнокультурну спорідненість, спільне історичне минуле та сучасні соціально-економічні та геополітичні реалії, робить типологію національних туристичних ринків зіставною за характером впливу середовища ринкової діяльності. Типологізація передбачає також урахування сукупної дії глобалізаційних процесів в сфері послуг та чинників розвитку туризму, функціонування туризму в сфері міжнародної торгівлі послугами і підпорядкування дії загальних економічних законів світового ринку.

Основною типологічною одиницею є національний туристичний ринок, оскільки держава є суверенним утворенням, суб'єктом міжнародного права з усіма відповідними ознаками і властивостями управління.

Типологічними ознаками національного туристичного ринку є комплексно-пропорційний розвиток індустрії туризму, її орієнтованість на участь в міжнародних туристичних зв'язках, характер цих зв'язків, вплив глобалізаційних процесів та інтегрованість у світогосподарську систему.

Розвиток індустрії туризму характеризується показником частки туризму в ВВП та обсягами прибутків у розрахунку на душу населення. Комплексно-пропорційний розвиток індустрії туризму є результатом збалансованості між внутрішнім та міжнародним туризмом та його складовими (показник — частка міжнародного туризму в загальних обсягах туристичної діяльності).

Міру та характер участі країни в міжнародному туристичному процесі можна визначити за часткою в обсягах діяльності міжнародного туризму та характером експортно-імпорتنих зв'язків у міжнародному туризмі (показник — сальдо туристичних міграцій як різниця між обсягами іноземного та зарубіжного туризму) [3, с. 28—29].

За цією ознакою виділяються країни-генератори туристичних потоків зі значними обсягами міжнародного туризму та переважанням від'ємного сальдо туристичного балансу (країни-імпортери туристичних послуг) та країни-реципієнти з переваж-

но позитивним сальдо туристичного балансу (країни-експортери послуг) [3, с. 32—33].

Ми вважаємо, що вплив глобалізаційних процесів позначається на транснаціоналізації туристичної діяльності (наприклад, поширення транснаціональних готельних та ресторанных мереж у країні, монополізація туристичної діяльності, яка проявляється в контролі туроператорів над ринком, доступі та використанні світових інформаційних мереж).

Проведений аналіз свідчить, що типологічними ознаками науковцями обрано такі:

- рівень соціально-економічного розвитку,
- сформованість ринкових структур,
- рівень розвитку індустрії туризму,
- участь в світовому туристичному процесі,
- характер експортно-імпорتنих туристичних зв'язків [2, с. 58—62].

Виділені типологічні ознаки дозволяють нам охарактеризувати стан національного туристичного ринку України як країни перехідної економіки з середнім рівнем соціально-економічного розвитку, що формує ринкові структури та індустрію туризму відповідно до регіональних та європейських стандартів, з відносно незначною участю в світовому туристичному обміні та переважним експортом туристичних послуг.

Узагальнення типологічних характеристик дозволило науковцям виділити такі типи та підтипи національних туристичних ринків:

— А. Високоінтенсивні:

а) країни-постачальники туристів високого рівня економічного розвитку з переважанням міжнародного туризму імпортного спрямування (наприклад, США, Німеччина, Велика Британія, Скандинавські країни);

б) країни-реципієнти туристів високого рівня економічного розвитку з переважанням міжнародного туризму експортного спрямування (наприклад, Італія, Австрія, Ізраїль, ПАР).

— Б. Стабілізовані:

а) країни-реципієнти туристів середнього рівня економічного розвитку з переважанням міжнародного туризму експортного спрямування (наприклад, Іспанія, Греція, Туреччина, Кіпр);

б) нові індустріальні країни, орієнтовані на розвиток іноземного туризму (наприклад, Мексика, Аргентина, Чилі, Гонконг, Таїланд, Малайзія);

в) країни-реципієнти туристів перехідного типу економіки з розвинутою ринковою структурою, в яких переважає міжнародний туризм експортного спрямування (наприклад, Польща, Угорщина, Чехія, Хорватія, Словаччина, Словенія).

— В. Реформовані:

а) країни-реципієнти туристів перехідного типу, що формують ринкові структури, де переважає міжнародний туризм експортного спрямування (наприклад, Болгарія, Румунія);

б) країни-постачальники туристів перехідного типу, що формують ринкові структури і де переважає міжнародний туризм імпортного спрямування (наприклад, Росія, Україна, Казахстан, Закавказькі країни);

в) країни централізовано керованої економіки з елементарної ринкової, які орієнтовані на активізацію участі в міжнародному туризмі за рахунок нарощування експорту туристичних послуг (наприклад, Китай).

— Г. Акумуляючі:

а) країни, що розвиваються з середніми можливостями економічного розвитку, орієнтованими на посилення участі в міжнародному туризмі за рахунок нарощування експорту послуг (наприклад, Індія, Єгипет, Туніс);

б) країни, що розвиваються, з домінуванням іноземного туризму, які приймають туристів і де туризм є однією з провідних галузей економіки (наприклад, Танзанія, Барбадос);

в) країни планової економіки, які підтримують туризм як традиційну галузь господарства не розширюючи практично

участі в світовому туристичному процесі (наприклад, Куба) [1, с. 134—140].

До цього тиру відносяться також найменш розвинені країни. Вони практично не приймають участі в міжнародному туризмі, оскільки експорт послуг пов'язаний з дією іноземного капіталу (наприклад, більшість країн Центральної Африки).

У країнах перших двох типів розвиток ринку міжнародного туризму поєднується з розвиненим ринком внутрішнього туризму. У країнах третього типу переважає ринок міжнародного туризму, але спостерігається відновлення ринку внутрішнього туризму. В країнах останнього типу ринок міжнародного туризму переважає, оскільки туризм сприймається населенням здебільшого як видекономічної діяльності, а не як складова стилю життя [1, с. 143].

На нашу думку, зазначені особливості можуть бути покладені в основу прогнозування розвитку туристичної діяльності на ринках будь-якого рівня та зацікавленої співпраці України з іншими країнами — суб'єктами регіонального та глобального ринків.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз дозволяє сформулювати такі висновки.

В основу загально визнаної типології туристичних ринків покладено типологію країн світу за їх місцем у світовій економіці та міжнародних відносинах.

Світовий туристичний ринок, як частина глобальної світогосподарської системи, поділяється на макрорегіональні та субрегіональні туристичні ринки. Регіональні ринки туристичних послуг у свою чергу складаються з національних ринків, а національні — з місцевих.

Основною типологічною одиницею є національний туристичний ринок.

Саме національні ринки слід розглядати як класифікаційну основу поділу за територіальною ознакою.

Напрямами подальших досліджень проблематики статті може стати вивчення впливу типологізації ринку туристичних послуг на його якісні та кількісні характеристики.

Література:

1. Агафонова Л.Г. Туризм, готельний та ресторанный бізнес: Ціноутворення, конкуренція, державне регулювання: навч. посіб. // Агафонова Л.Г., Агафонова О.Є. — К.: Знання України, 2002. — 358 с.
2. Гуляев В.Г. Контракты, договоры, соглашения и формуляры в туристской деятельности: учеб.-практич. пособ. — М.: ПРИОР, 1998. — 336 с.
3. Кириллов А.Т. Маркетинг в туризме // Кириллов А.Т., Волкова Л.А. — СПб.: Изд-во СПб. университета, 1996. — 184 с.
4. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). — К.: Альтерпрес, 2002. — 436 с.

References:

1. Ahafonova, L. H. and Ahafonova, O. Ye. (2002), *Turyzm, hotel'nyj ta restorannyj biznes: Tsinoutvorennia, konkurentsia, derzhavne rehuliuвання* [Tourism, hotel and restaurant business: Pricing, competition, government regulation], Znannia Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
  2. Hul'iaev, V. H. (1998), *Kontrakty, dohovory, sohlasheniya u formul'iaru v turystskoj deiatel'nosti* [Contracts, agreements, contracts and forms in tourist activity], PRYOR, Moscow, Russia.
  3. Kyryllov, A. T. and Volkova, L. A. (1996), *Marketynh v turyzme* [Tourism marketing], Yzd-vo SPb unyversyteta, St.Petersburg, Russia.
  4. Liubitseva, O. O. (2002), *Rynok turystychnykh posluh (heoprostorovi aspekty)* [Market of tourist services (geospatial aspects)], Al'terpres, Kyiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 18.08.2014 р.*

О. Ю. Стоян,
докторант Чорноморського державного університету ім. Петра Могили

ВДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ВІДНОВЛЮВАЛЬНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ПРИЄДНАННЯ ДО ЕНЕРГЕТИЧНОГО СПІВТОВАРИСТВА

O. Stoyan,
Doctoral candidate of Petro Mohyla Black Sea State University

IMPROVING NORMATIVE-LEGAL SUPPORT OF RENEWABLE ENERGY DEVELOPMENT
IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF ACCESSION TO THE ENERGY COMMUNITY

Проаналізовано та систематизовано перелік та зміст законодавчих змін та реформ в енергетичному секторі, зокрема у сфері відновлювальної енергетики, що передбачені для здійснення в Україні згідно з умовами Договору про заснування Енергетичного Співтовариства. Проведено огляд та аналіз законодавчих норм "добробку спільноти", які стосуються Договору, критеріїв відповідності законодавства України цим вимогам, та критеріїв відповідності енергетичної політики України в галузі сприяння розвитку відновлюваних джерел енергії вимогам Договору про заснування Енергетичного Співтовариства. Досліджено стан впровадження європейських норм, стандартів та виконання зобов'язань України щодо адаптації до європейського законодавства в галузі сприяння розвитку відновлюваних джерел енергії. Запропоновано та обгрунтовано основні кроки та підходи по сприянню ефективному впровадженню європейських норм, стандартів та виконання зобов'язань України щодо адаптації до європейського законодавства в галузі сприяння розвитку відновлюваних джерел енергії з боку органів державної влади в Україні, методи вдосконалення нормативно-правового забезпечення механізмів державного регулювання у сфері відновлювальної енергетики у контексті приєднання України до Енергетичного Співтовариства.

Analyzes and systematizes the list and the content of legislative changes and reforms in the energy sector, particularly in the renewable energy provided for implementation in Ukraine under the terms of the Treaty establishing the Energy Community. The review and analysis of legal norms "heritage community" concerning the Treaty eligibility legislation of Ukraine these requirements and eligibility criteria Ukraine's energy policy in promoting renewable energy requirements of the Treaty establishing the Energy Community. The state implementation of European norms, standards and commitments Ukraine to adapt to European legislation in the field of promotion of renewable energy sources. Proposes and approaches reasonably basic steps for improving the effective implementation of European norms, standards and commitments in Ukraine to adapt to European legislation in the field of promotion of renewable energy sources by the public authorities in Ukraine, methods to improve regulatory framework of mechanisms of state regulation in the field of renewable energy in the context of Ukraine's accession to the Energy Community.

Ключові слова: Енергетичне Співтовариство, критерії відповідності, розвиток, державне регулювання, відновлювальна енергетика, механізми державного регулювання.

Key words: Energy Community, eligibility criteria, development, regulation, renewable energy, mechanisms of regulation.

ВСТУП

Енергетична галузь є однією з найважливіших сфер у контексті забезпечення безпеки та енергетичної незалежності у Європейському Союзі (далі — ЄС). Тому у країнах ЄС завдання розвитку енергетичної галузі та

відновлювальної енергетики (далі — ВЕ) зокрема, відносять до числа пріоритетних. Уряд ЄС веде активну політику націлену на створення спільних лібералізованих газового- та електроенергетичного ринків, зниження рівня енергопостачання, підвищення рівня використання

Таблиця 1. Внесок України та інших сторін до бюджету Енергетичного Співтовариства у 2014—2015 роках

Сторони	%	Бюджет 2014 року (в євро)	Бюджет 2015 року (в євро)
Євросоюз	94,95	3274500,06	3339969,87
Албанія	0,09	3090,87	3152,68
Боснія та Герцеговина	0,22	7494,62	7644,52
Грузія	0,12	4010,81	4091,02
Македонія	0,10	3542,58	3613,44
Молдова	0,09	2937,83	2996,59
Чорногорія	0,04	1319,58	1345,97
Сербія	0,52	17919,61	18278,00
Україна	3,81	131228,55	133853,12
Косово	0,08	2765,48	2820,79
Загалом	100	3448809,99	3517766,0

відновлювальних джерел енергії (далі — ВДЕ), зменшення викидів вуглецю, боротьбу із негативними змінами клімату тощо.

Зазначені цілі знайшли своє правове закріплення в ряді послідовно прийнятих енергетичних пакетів. Вони склалися з ряду пов'язаних між собою директив і регламентів, що приймалися Радою та Парламентом Європейського Союзу, та послідовно замінювали один одного. За допомогою спеціальних механізмів і процедур ці акти отримують поширення і на ряд сусідніх держав. Основним з таких механізмів наразі є Енергетичне Співтовариство, створене у 2006 році.

Метою використання ВДЕ у країнах ЄС є збільшення внутрішнього енергетичного потенціалу ЄС і захист довкілля через зменшення викидів вуглекислого газу. 15 грудня 2010 року ратифіковано Протокол "Про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства" (далі — Договір), який передбачає, що Україна зобов'язується адаптувати національне законодавство в сфері енергетики до вимог *acquis communautaire*, що передбачені для здійснення в Україні згідно з умовами Договору про заснування Енергетичного Співтовариства та виконати ці вимоги у встановлені строки. Дослідження питання Енергетичного Співтовариства здійснювали ряд науковців, зокрема Вешняков О., Рябкова Д., Панічаров Г., Білоцький С. та інші.

Проте дослідження вищезазначених науковців повною мірою не розкривали питання взаємозв'язку між Енергетичним Співтовариством, енергетичними пакетами і розвитком відновлювальної енергетики в ЄС та Україні зокрема, подальших досліджень, на нашу думку, потребує стан впровадження європейських норм, стандартів та виконання зобов'язань України щодо адаптації до європейського законодавства в галузі сприяння розвитку відновлюваних джерел енергії. На нашу думку, необхідним також є формулювання та систематизація подальших кроків та напрямів удосконалення нормативно-правового забезпечення механізмів державного регулювання та сприяння ефективному впровадженню європейських норм, стандартів та виконання зобов'язань України в галузі сприяння розвитку відновлюваних джерел енергії.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Більш детального дослідження потребує саме питання механізмів державного регулювання розвитку ВДЕ в контексті європейської інтеграції та приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства. Враховуючи актуальність цієї сфери енергетики, значення вступу України до Енергетичного Співтовариства та необхідності стрімкого впровадження європейсь-

ких норм, стандартів та виконання зобов'язань України щодо адаптації до європейського законодавства в галузі сприяння розвитку відновлюваних джерел енергії та необхідність подальшого вдосконалення державної політики та державного регулювання України в сфері відновлювальної енергетики та її розвитку в контексті європейської інтеграції, вважаємо за необхідне більш детально дослідити стан впровадження вищезазначених європейських норм, стандартів та виконання зобов'язань України в галузі сприяння розвитку відновлюваних джерел енергії. Нами також буде запропоновано та обґрунтовано основні кроки та підходи по сприян-

ню ефективному впровадженню європейських норм, стандартів та виконання зобов'язань України щодо адаптації до європейського законодавства в галузі сприяння розвитку відновлюваних джерел енергії з боку органів державної влади в Україні, методи вдосконалення нормативно-правового забезпечення механізмів державного регулювання у сфері відновлювальної енергетики у контексті приєднання України до Енергетичного Співтовариства.

РЕЗУЛЬТАТИ

У рамках підвищення енергетичної безпеки регіону, Європейською комісією у березні 2002 року було ініційовано Афіньський процес [1], у ході якого сторони домовилися про створення регіонального енергетичного ринку Південно-Східної Європи (South East Europe regional energy market — SEE REM) — Енергетичного співтовариства.

Енергетичне співтовариство являє собою міжнародно-правову організацію, яка практично повністю фінансується ЄС. Відповідно до Бюджетного меморандуму Енергетичного Співтовариства 2014—2015 років, затвердженого 4 червня 2013 року, головні витрати стосуватимуться зв'язків з громадськістю (54%), навчання, досліджень та консультацій (33%), поїздок (7%) та офісу (6%).

Внесок України та інших сторін до бюджету Енергетичного Співтовариства у 2014—2015 роках наведено у таблиці 1 [2].

Як бачимо, загальний бюджет Енергетичного Співтовариства у 2014 році становитиме 3,45 млн євро, в 2015 році — 3,52 млн євро. Бюджет на 2014—2015 роки, передбачає фінансування Євросоюзом на 95%. Відповідно до затвердженого бюджету Енергетичного Співтовариства, витрати України в 2014—2015 роках становитимуть близько 265 тис. євро. Так, у 2014 році витрати України становитимуть 131 тис. євро, а в 2015 році — 134 тис. євро.

Відповідно енергетична спільнота фактично підконтрольна ЄС, внаслідок чого, його діяльність спрямована виключно на захист і просування інтересів зовнішньої енергетичної політики Євросоюзу в регіоні, в першу чергу, забезпечення енергетичної безпеки самого Євросоюзу [3].

Відповідно до ст. 97 Договору, Енергетичне Співтовариство було створено на 10 років (до липня 2016 року). Строк чинності Договору може бути продовжений одностайним рішенням Ради Міністрів. Якщо такого рішення не буде прийнято, Договір може продовжити свою чинність для тих країн, які проголосували за його продовження, за умови, що число таких країн складатиме

Таблиця 2.

№ ч/п	<p>Перелік директив та регламентів Європейського Союзу в галузі сприяння розвитку ВДЕ, передбачених для запровадження в Україні на рівні державної політики, в контексті приєднання до Енергетичного Союзу</p> <p>1</p> <p>Директива 2001/77/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 27 вересня 2001 року «Про створення сприятливих умов продажу електроенергії, виробленої з відновлюваних джерел на внутрішньому ринку електричної енергії» [5]</p> <p>Ключові особливості, основні заходи, передбачені документом:</p> <p>Державою було приділено з метою сприяння збільшенню часті ВДЕ у виробничій електроенергії на внутрішньому ринку електроенергії та створенні бази для майбутніх правових рамок Європейства в енергетичній сфері (ст.1).</p> <p>Для цього країнами мають бути вжиті відповідні заходи зі стимулювання підвищення рівня споживання електроенергії, виробленої з ВДЕ (відповідно до національних індикативних цілей)(ст.3)</p> <p>Своїм вказівками:</p> <p>Відповісно до ст.2 Протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного СоюзуУкраїна мала до 1 липня 2011 року підготувати план імплементації зазначеної директиви. Однак реально план з'явився тільки на початку серпня 2011 року у формі розпорядження «Про затвердження плану заходів щодо впровадження зобов'язань в рамках Договору про вступлення в Енергетичний СоюзУкраїна»</p> <p>Положення впроваджені в законодавстві України:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Державою використовують різні механізми для підтримки ВДЕ на національному рівні, включаючи введення в обіг зелених сертифікатів, інвестиційної допомоги, зниження ставок оподаткування та податкової пільги, відшкодування сплатених податків та безпосередня цінова підтримка (пункт 14 преамбули). 2. Необхідно якнайшвидше заохочувати багату для створення ринку ВДЕ (пункт 13 преамбули). 3. Збільшення на ринку електроенергії енергії, виробленої з ВДЕ, дозволяє збалансувати, та, зрештою, знизити вартість енергії (пункт 17 преамбули). 4. Виробники енергії з відновлюваних джерел енергії створюють для держави гарантії, виробленої з ВДЕ, дозволяють збалансувати, та, зрештою, знизити вартість енергії (пункт 17 преамбули). 5. З метою сприяння виробничим електроенергії з ВДЕ державою запроваджують: зниження регуляторних та енергетичних бар'єрів, проєкції виробництва з ВДЕ, стимулюючи адміністративні процедури, запровадження норм, які передбачають об'єктивний, гнучкий та неспоконфліктний підхід до розвитку та використання технологій ВЕ (пункт 1 статті 6) <p>Ці заходи не приховані в законодавстві України:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. З метою забезпечення права споживача вільно обирати джерело виробництва енергії, на постачання якої він укладає договір, необхідно надати споживачеві гарантії походження спожитої електроенергії (пункт 10 преамбули). 2. І гарантія походження електроенергії відкривається від зелених сертифікатів, в першій міс: були визначені джерело енергії, з якого було вироблено електроенергію, із зазначенням дати та місця виробництва, а у разі гідроенергетичного джерела необхідно зазначити потужність (пункт 11 преамбули, стаття 5). 3. Розміток ВЕ має створювати незалежний орган, який мав би ВДЦ, буде відповідати процедури в забезпеченні електричної енергії (пункт 1 статті 7) <p>2.</p> <p>— Директива 2003/30/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 8 травня 2003 року «Про сприяння використанню біопалива та інших відновлюваних видів пального для транспорту»</p> <p>Ключові особливості, основні заходи, передбачені документом:</p> <p>Результатом є сприяння використанню біологічного або іншого відновлюваного палива з метою захіп джерельного палива, що дозволяє підвищити ефективність європейської політики у сферах, пов'язаних із зміною клімату, забезпеченням поставок екологічно прийнятних джерел енергії.</p> <p>Відповідно до Директиви політика окремих країн, що спрямована на зменшення використання біологічного палива, не повинна вести до зборони вільного руху палива, яке відповідає вимогам європейського екологічного специфікаціям, встановленим в законодавстві Європейського Союзу. При цьому необхідно забезпечити поєднання заохочення біологічного палива із державним впливом екологічної, економічної та соціальної політики з метою збільшення доступності збільшення прозорості використання палива в порівнянні з його традиційними видами</p> <p>Своїм вказівками:</p> <p>Відповідно до ст 3 Протоколу про приєднання України до Договору про вступлення в Енергетичний СоюзУкраїна мала до 1 липня 2011 року підготувати план імплементації зазначеної директиви. Однак реально план з'явився тільки на початку серпня 2011 року у формі розпорядження «Про затвердження плану заходів щодо впровадження зобов'язань в рамках Договору про вступлення в Енергетичний СоюзУкраїна»</p> <p>Положення впроваджені в законодавстві України:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Державою чинно керується управління екологічної сумісності видів палива з отриманим середовищем і повинні надавати перевагу тим, які є менш шкідливими для довкілля. Сприяючи розвитку відновлюваних джерел енергії відповісно статті 4 статті 3). 2. Використання біологічного палива зменшує викиди парникових газів з енергетичних джерел енергії, а також енергетичні витрати на транспортування енергетичної енергії, особливо біогазом в частоту та частоту зменшення викидів парникових газів з енергетичних джерел енергії (пункти 7 та 22 преамбули). 3. У Європейській згодяться діють комплекси заходів, призначених для доведення до двох відсотків частки біопалива в загальних обсягах палива, включаючи збільшення відновлюваності, фінансову підтримку виробничих підприємств та встановлення спеціальних парків на біопаливо для національних компаній (пункт 19 преамбули). 4. Державою забезпечують законодавче закріплення переліку відновлюваних видів палива, придатних для використання на своїй території, відсотку біологічного палива, однієї впливу використання біопалива на довкілля (пункт 26 преамбули)
-------	--

<p>Положення не враховані в законодавстві України:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Біомасою – це рідке чи тверде паливо для транспорту, яке виробляється з біомаси (біомаса стовбурів, що ринне відстоєць під впливом мікроорганізмів, залишками продуктів, відходів та залишків сільськогосподарської діяльності, включаючи речовини рослинного та тваринного походження, лісової та споришеної промисловості, а також такіми, що розкладаються під впливом мікроорганізмів, частинками промислових та інших відходів (пункт 1 статті 24). 2. Перелік речовин, які вважаються біопаливом, та їх визначення: біостанол – станол, вироблений з біомаси тварин з відходів, вироблений під впливом мікроорганізмів, для використання в якості біопалива; біометанол – метанол, який отримано з рослинної чи тваринної біомаси, яка використана в якості біопалива або ліній, які використані в якості біопалива або ліній, вироблений з біомаси тварин з відходів, які розкладаються під впливом мікроорганізмів, або може бути отримано до рідкої якості природного газу, для використання в якості біопалива або газу для промислових, біостанол – метанол, 102вироблений з біомаси для використання в якості біопалива; біометилфосфід – метил ефір, вироблений з біомаси для використання в якості біопалива; біо-ETBE (етилтретбутиловий ефір) – вироблений на основі біостанолу, відрізняючись від біостанолу метил біо-ETBE в біопаливі – 47 %. 3. Упровадження відновлюваних видів палива повинно супроводжуватись детальним аналізом економічних, соціальних та екологічних наслідків (Друк: 25 грудня 2013). 	<p>3. Директивою 2009/28/ЄС «Про стимулювання використання енергії з відновлюваних джерел, внесення змін та подальшої амбон Директиви 2001/77/ЄС та 2003/30/ЄС». Україна має прийняти закон за законодавство у відповідності до вимог Директиви до 1 січня 2014 року, зокрема прийняти національний план дій з відновлюваної енергетики до 30 червня 2013 року.</p> <p>Ключові складові частини заходів, передбачені законодавством:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Скорочення викидів парникових газів від використання біопалива – не менше ніж на 35%, а з січня 2017 року – не менше ніж на 50%. Тобто при безпосередній зміні землекористування повинен бути врахований базис парникових газів. Якщо жема палив до палив з високим рівнем вуглецю, то це не в парниках базисом ряс: інтенсивність використання для біомаси, то деяка частина палива буде надходити до атмосфери, призводити при цьому до утворення двоокису вуглецю. Результатом таких процесів буде негативний вплив парникових газів з боку біопалива, в деяких випадках – доволі значний. В такому разі необхідно врахувати певний вплив такої інтенсивності використання парникових газів окремих видів біомаси. Необхідно відмовитись від використання земельної ділянки для вирощування біомаси у вигляді, якщо втрачати вуглецю в її надрах в результаті піс дії не можуть бути компенсовані, в рамках взаємозв'язку часу, за рахунок скорочення викидів парникових газів через використання виробленого біопалива. У разі вирощування біомаси на суглинно-деревинних та дуже злизуваних землях парникових газів. 2. Обмеження використання земель: <ul style="list-style-type: none"> – зі зменшенням можливості біорізноміття (незайнятий ліс, заповідники, думи); – з витоком вологи вуглецю (якщо при цьому відбувається зміщення рівня вуглецю); – зі статусом торф'яних (якщо при цьому відбувається вимивання ґрунту). <p>Таким чином, співромя, яка буде поставатися в країні ЄС для виробництва біопалива, має відповідати критеріям сталості згідно з Директивою 2009/28/ЄС. З 1 січня 2011 року поставання такої співромя повинно супроводжуватися процедурою сертифікації.</p> <p>Наприклад, це, що експлуатувати біомаю в країні ЄС повинні надавати Декларцію виробника та вати невідомі документи, який підтверджує, що виробництво біомаси відповідає критеріям сталості, а також бути готовими до проведення незалежного інспектування акредитованими органами з сертифікації біопалива.</p> <p>Необхідно зауважити, що стаття 18 Директиви 2009/28/ЄС передбачено можливість підписати довготермінові угоди щодо кваліфікації виробників, а також визначення повноважень органів влади в процесі сертифікації та інспектування. Тому повільні практичні дії передусім будуть залежати від наявності таких міжурядових угод.</p> <p>Загалом, при впровадженні Директиви вимагає обов'язкових національних адміністративних цілей пов'язаних з біомасою, а саме: підвищення та інтенсифікації, а також тошма складів інших даних.</p>	<p>Стан інспелементції:</p> <p>Положення виконані в законодавстві України:</p> <p>Інфраструктурний доступ до мереж, мережевий пріоритет ВДЕ та обов'язкове приєднання електроенергії до мереж поставальником електроенергії було забезпечено з 2009 року. Затверджено Державну цільову економічну програму енергоефективності і розвитку енергії виробництва електроенергії з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010–2015 роки, проте, зазначена Програма наразі не передає жодного необхідного комплексу заходів для сприяння більшому розвитку децентралізованої і децентралізованої відновлюваної енергетики.</p> <p>7 червня 2013 року Державне агентство з енергозбереження України прийняло перше оповіщення проєкту Національного плану дій з відновлюваної енергетики до 2020 року.</p> <p>Проект Плану передбачає розподіл енергії, виробленої з відновлюваних джерел у 2020 році у таких частках: виробництво електроенергії – 11,5% від загальної кількості електроенергії; виробництво теплової енергії та енергії для опалення – 14,1% від загальної кількості виробленої теплової енергії; виробництво енергії в інших секторах – 10% від загальної кількості виробленої енергії.</p> <p>19 вересня поточного року відбувся презентація проєкту Національного плану дій з відновлюваної енергетики та мереж до 2020 року у Відді Секретаріату Енергетичного Співтовариства. Секретаріат надав деякі рекомендації щодо його покращення та в цілому підтримав проєкт. Адаптація нормативно-правової бази України до вимог Директиви також передбачена процесом оновленої Енергетичної стратегії України до 2030 року.</p> <p>Положення не враховані в законодавстві України:</p> <p>Зуважимо, що пріоритетним завданням для України в майбутній період дії До озору має стати сприяє доопрацювання та ухвалення проєкту Національного плану дій з розвитку відновлюваних джерел енергії, який буде визначено політику та заходи держави для досягнення мети в 11% частки ВДЕ, в загальному бізнесовому споживанні енергії в 2020 році та 10% частки ВДЕ в транспортному секторі. На нашу думку, обов'язкові цілі, що встановлюються Директивою 2009/28/ЄС повинні бути відображені в правовій системі разом з іншими вимогами Директиви.</p>
--	--	---

щонайменше дві третини від загальної кількості Сторін Енергетичного Співтовариства [4].

Протягом здійснюваного дослідження ми розглядаємо Енергетичне Співтовариство не як статичне явище, а як динамічний процес, до якого країни приєднуються добровільно для розширення внутрішнього енергетичного ринку Європейського Союзу в напрямі Південно-Східної Європи та за її межі, для створення стабільної бази регулювання ринку, здатної залучати інвестиції для забезпечення стабільного й безперервного постачання енергії; формування єдиного регуляторного простору для торгівлі енергією в мережах; зміцнення надійності енергопостачання; підвищення енергоефективності та поліпшення екологічної ситуації навколо енергетичних мереж і розвитку відновлюваних джерел енергії; розвитку конкуренції на ринках електроенергії та газу в ширшому територіальному вимірі.

Варто зазначити, що вступ України до Енергетичного Співтовариства надає великі можливості та необхідні інструменти для проведення послідовної структурної реформи в енергетичній сфері. Ухвалення та впровадження в Україні європейських норм, стандартів у сфері енергетики в цілому та відновлювальної, зокрема осучаснить законодавчу базу України та дозволить перейти на шлях сталого розвитку та в перспективі стати повноправним членом ЄС.

Розділ II Договору визначає особливості поширення дії нормативно-правової бази Євросоюзу на договірні сторони, зокрема у сфері відновлювальної енергії.

Відповідно до статті 20 Договору, в галузі сприяння розвитку ВДЕ Україна зобов'язана забезпечити імплементацію:

— Директиви 2001/77/ЕС Європейського Парламенту та Ради від 27 вересня 2001 року "Про створення сприятливих умов продажу електроенергії, виробленої з відновлюваних джерел на внутрішньому ринку електричної енергії" до 1 липня 2011 року [5];

— Директиви 2003/30/ЕС Європейського Парламенту та Ради від 8 травня 2003 року "Про сприяння використанню біопалива та інших відновлюваних видів пального для транспорту" до 1 липня 2011 року [6];

— Директиви 2009/28/ЕС "Про стимулювання використання енергії з відновлюваних джерел, внесення змін та подальшої заміни директив 2001/77/ЕС та 2003/30/ЕС" до 1 січня 2014 року [7].

Крім того, українська сторона має:

— забезпечити розробку заходів та методології стосовно застосування загальноприйнятих стандартів ЄС відповідно до вимог статті 22 договору про заснування Енергетичного Співтовариства;

— підготувати звіт про безпеку постачання енергоносіїв відповідно до вимог статті 22 ДЕС тощо.

Зауважимо, що серед групи актів, у рамках енергетики, що підлягають імплементації в рамках Енергетичного Співтовариства, можна виділити групу, присвячену регулюванню ВЕ. До цієї групи можна віднести як окремі директиви, присвячені відновлюваній енергетиці — 2001/77/ЕС або біопаливу — 2003/30/ЕС та Директива 2009/28/ЕС "Про стимулювання використання енергії з відновлюваних джерел, внесення змін та подальшої заміни директив 2001/77/ЕС та 2003/30/ЕС", так і директиви, присвячені загальним питанням енергетичного та газового ринку — 2003/54/ЕС та 2003/55/ЕС і деякі інші.

З метою більш детального та всебічного вивчення зазначеного питання та враховуючи, необхідність об-

ґрунтування подальших основних кроків та механізмів державного регулювання та сприяння ефективному впровадженню європейських норм, стандартів та виконання зобов'язань України в галузі сприяння розвитку відновлюваних джерел енергії, розглянемо основні з вищенаведених Директив у сфері ВЕ, а також проаналізуємо стан впровадження європейських норм, стандартів та виконання зобов'язань України щодо адаптації до європейського законодавства в галузі сприяння розвитку відновлюваних джерел енергії, зокрема стан виконання за основними заходами, передбаченими зазначеними документами. Результати дослідження та пропозиції систематизовано у таблиці 2 за даними [4; 5; 6; 7].

Проблема гармонізації національного законодавства третіх країн, і в тому числі України, з законодавством ЄС у рамках Енергетичного Співтовариства полягає в доволі швидкій мобільності самого законодавства ЄС — в середньому що п'ять років.

Ключовою зараз директивою в регулюванні виробництва електроенергії з відновлюваних джерел в ЄС є Директиви 2009/28/ЕС.

Третій енергетичний пакет було прийнято 23 березня 2009 р., і він складається з п'яти документів:

1) Регламент ЄС № 713/2009 Європейського Парламенту та Ради від 13 липня 2009 р., що засновує Агентство з питань співробітництва регуляторів у сфері енергетики (Agency for the Cooperation of Energy Regulators, ACER);

2) Регламент ЄС № 714/2009 Європейського Парламенту та Ради від 13 липня 2009 р. про умови доступу до мереж транскордонних обмінів електроенергією, що скасовує Регламент ЄС № 1228/2003/32;

3) Регламент ЄС № 715/2009 Європейського Парламенту та Ради від 13 липня 2009 р. про умови доступу до мереж транспортування природного газу, що скасовує Регламент ЄС № 1775/2005/33;

4) Директива 2009/72/ЕС Європейського Парламенту та Ради від 13 липня 2009 р. щодо спільних правил для внутрішнього ринку електроенергії, що скасовує Директиву 2003/54/ЕС34 (далі — III електроенергетична директива);

5) Директива 2009/73/ЕС Європейського Парламенту та Ради від 13 липня 2009 р. щодо спільних правил для внутрішнього ринку природного газу, що скасовує Директиву 2003/55/ЕС35 (далі — III газова директива).

Таким чином, Енергетичне Співтовариство є одним з засобів поширення енергетичного аґенду ЄС на треті країни. Однією з складових цього енергетичного аґенду є також ВЕ.

На нашу думку, нашою державою здійснено істотні кроки у розробці суттєвих інституційних основ для стимулювання розвитку ВЕ. Проте не можемо не наголосити на необхідності їх подальшого доповнення задля виконання всіх вимог Договору щодо сприяння розвитку ВЕ. Зокрема, з нашої точки зору, необхідно в першу чергу відобразити в правовій системі України обов'язкові цілі, встановлені Директивою 2009/28/ЕС разом з іншими вимогами Директиви. Після внесення необхідних поправок до законів про електроенергетику, необхідно також звернути увагу на питання підключення ВДЕ до електричних мереж та їх належного функціонування. Також, існує необхідність, у визначенні установи, яка буде відповідальною за впровадження системних гарантій про проходження енергії з ВДЕ.

ВИСНОВКИ

Як бачимо, в процесі імплементації Україною нормативно-правових актів, передбачених Договором про Енергетичне Співтовариство, відновлювальна енергетика отримує потужні стимули для розвитку, що у майбутньому може стати запорукою забезпечення енергонезалежності та екологічної безпеки України. Головною умовою ефективного державного регулювання розвитку ВЕ України, в контексті приєднання нашої країни до Договору, з нашої точки зору, є посилення координації та співпраці між різними органами виконавчої влади, Верховною Радою, європейськими партнерами України та активне залучення громадськості, неурядових організацій та висококваліфікованих фахівців до процесу адаптації українського законодавства в сфері розвитку відновлювальної енергетики та енергетики в цілому до вимог ЄС.

До першочергових кроків у цьому напрямі, на нашу думку, слід віднести:

- перегляд пріоритетів національної енергетичної політики в напрямку посилення енергоефективності та енергозбереження та ухвалити необхідну нормативно-правову базу у сфері використання паливно-енергетичних ресурсів та експлуатації житлових та громадських будівель;

- ухвалення Національного плану дій з розвитку відновлюваної енергетики до 2020 року та Національного плану дій з енергоефективності до 2020 року та узгодження їх з іншими стратегічними документами в галузі енергетики;

- ухвалення необхідних законодавчих змін, спрямованих на демонополізацію та лібералізацію ринку енергетики;

- доопрацювання Енергетичної стратегії України до 2030 року та усунення невідповідностей окремих її пунктів вимогам *acquis communautaire* та рекомендаціям міжнародних експертів, оскільки закладені в Стратегії показники та цілі ставлять під загрозу реальні перспективи розвитку енергетики України, особливо в частині відновлюваної енергетики, що має значний потенціал із залучення інвестицій, а також призводять до невиконання міжнародних зобов'язань України та забезпечити офіційний англомовний переклад документу тощо.

Наразі для України використання значного потенціалу відновлюваних джерел енергії є дуже важливим у подоланні залежності країни від імпорту викопного палива, що підтверджується швидким розвитком ВДЕ в країні за останні роки. В разі успішної реалізації можливостей, що надає Україні участь в Енергетичному Співтоваристві, українська відновлювальна енергетика України може стати на шлях сталого розвитку та перетворитися на фундамент нової ефективної та екологічно безпечної економіки України.

Література:

1. Memorandum of Understanding on the Regional Energy Market in South East Europe and its Integration into the European Community Internal Energy Market ("The Athens Memorandum — 2003"), 8 December 2003 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.energy-community.org/pls/portal/docs/36297.PDF>

2. UKRAЇНСЬКА ЕНЕРГЕТИКА [Електронний ресурс] / В наступні 2 роки Україна витратить на Енергетичне Співтовариство 265 тис. євро від 03.07.2013 р. — Режим доступу: <http://ua-energy.org/post/toprint/33895>

3. Євразійський юридичний журнал № 5 (36) 2011. Енергетичне співтовариство країн Південно-східної Європи як інструмент зовнішньої енергетичної політики ЄС [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.eurasialegal.info/index.php?option=com_content&view=article&id=837:2011-05-31-09-08-11&catid=1:eurasianintegration&Itemid=1

4. Офіційний сайт Міністерства юстиції України [Електронний ресурс] / Комплексне порівняльно-правове дослідження відповідності законодавства України *Acquis Communautaire* у сфері застосування положень договору про заснування Енергетичного Співтовариства, 2011. — Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/>

5. Directive 2001/77/EC of the European Parliament and of the Council of 27 September 2001 on the promotion of electricity produced from renewable energy sources in the internal electricity market. OJ L 283, 27.10.2001, p. 33—40

6. Directive 2003/30/EC of the European Parliament and Council of 8 May 2003 on the promotion of the use of biofuels or other renewable fuels for transport, Official Journal L 123/42, 17.5.2003

7. Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the promotion of the use of energy from renewable sources and amending and subsequently repealing Directives 2001/77/EC and 2003/30/EC // Official Journal of the European Union L 140/16, 5.6.2009.

References:

1. Energy community (2014), Memorandum of Understanding on the Regional Energy Market in South East Europe and its Integration into the European Community Internal Energy Market (The Athens Memorandum - 2003), available at: <http://www.energy-community.org/pls/portal/docs/36297.PDF> (Accessed 07 August 2014).

2. UKRAYNS'KA ENERGETYKA (2014), "In the next 2 years Ukraine will spend on ECT 265 thousand euro", available at: <http://uwea.com.ua> (Accessed 05 August 2014).

3. Eurasialegal.info (2011), "Energy Community of South East Europe as an instrument of foreign energy policy.", *Yevrazijs'kyj iurydychnyj zhurnal*, vol. 5 (36), available at: http://www.eurasialegal.info/index.php?option=com_content&view=article&id=837:2011-05-31-09-08-11&catid=1:eurasianintegration&Itemid=1 (Accessed 07 August 2014).

4. The official site of The Ministry of Justice of Ukraine (2014), "Complex comparative legal study of legislation relevance Ukraine *Acquis Communautaire* in the field of application of the provisions of the Treaty establishing the Energy Community", available at: <http://www.minjust.gov.ua/> (Accessed 07 August 2014).

5. EC (2001), "Directive 2001/77/EC of the European Parliament and of the Council of 27 September 2001 on the promotion of electricity produced from renewable energy sources in the internal electricity market", vol. 283, pp. 33—40.

6. EC (2003), "Directive 2003/30/EC of the European Parliament and Council of 8 May 2003 on the promotion of the use of biofuels or other renewable fuels for transport", vol. 123, no. 42.

7. EC (2009), "Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the promotion of the use of energy from renewable sources and amending and subsequently repealing Directives 2001/77/EC and 2003/30/EC", vol. 140, no. 16.

Стаття надійшла до редакції 18.08.2014 р.

УДК 351.86: 355

Н. А. Сіцінський,
магістр права, Опольський університет, м. Ополь, Польща

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ ТА ПЕРСПЕКТИВ ДОГОВІРНО-ПРАВОВОГО ОФОРМЛЕННЯ МОРСЬКОЇ ДІЛЯНКИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ ТА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

N. Sitsinskiy,
master of Law, University of Opole, Opole, Poland

THE ANALYSIS OF PROBLEMS AND PROSPECTS CONTRACTUAL BASIS FOR THE OFFSHORE SECTION OF THE STATE BORDER OF UKRAINE AND RUSSIAN FEDERATION

У статті проведено аналіз проблем та перспектив переговорного процесу з питань делімітації морської ділянки українсько-російського державного кордону. Наголошено, що найбільш проблемним питанням зазначеного переговорного процесу є делімітація морського кордону з Росією, а також розмежування континентального шельфу та виключних (морських) економічних зон України та Російської Федерації у Чорному морі. Обґрунтовано, що відсутність делімітації морської ділянки українсько-російського державного кордону створює передумови до виникнення конфліктних ситуацій та прикордонних інцидентів. Доведено, що для розв'язання зазначеної проблеми необхідно звернутися до Міжнародного Суду ООН із проханням визначити лінію морської ділянки державного кордону між Україною і Російською Федерацією.

In the article the analysis of problems and prospects of the negotiation process on the issues of delimitation of the Maritime section of the Ukrainian-Russian state border. Noted that the most problematic issue specified in the negotiation process is the delimitation of the Maritime border with Russia, as well as the delineation of the continental shelf and exclusive (marine) economic zone of Ukraine and the Russian Federation in the Black sea. It is substantiated that the lack of delimitation of the Maritime section of the Ukrainian-Russian state border, creates the prerequisites for the emergence of conflict situations, and frontier incidents. It is proved, that for the decision of this problem it is important to appeal to the international Court of justice with a request to determine the line of the offshore section of the state border between Ukraine and the Russian Federation.

Ключові слова: Азово-Керченське врегулювання, договірно-правове оформлення державного кордону, національна безпека, делімітація морської ділянки українсько-російського державного кордону, переговорний процес, розмежування кордону.

Key words: Azov-Kerch settlement, the legal registration of the state border, national security, the delimitation of the Maritime section of the Ukrainian-Russian state border, the negotiation process of delimitation of the border.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Аналіз проблем та перспектив договірно-правового оформлення державного кордону України дає підстави стверджувати, що за сучасних умов найбільш проблемним питанням зазначеного переговорного процесу є делімітація морського кордону з Росією протяжністю 321 кілометр, а також розмежування континентального шельфу та виключних (морських) економічних зон України та Російської Федерації у Чорному морі. Слід зазначити, що переговорний процес з питань розмежування Азовського і Чорного морів та Керченської протоки, а також розмежування континентального шельфу на виключних (морських) економічних зон України та Російської Федерації у Чорному морі (далі — Азово-Керченське врегулювання) був започаткований ще у 1996 році, проведено 36 раундів переговорів, однак, попередні протилежні позиції учасників переговорного процесу залишаються не змінними.

Відзначимо, що у форматі переговорного процесу українською стороною неодноразово наголошувалось на необхідність здійснити розмежування Азовського та Чорного морів, а також Керченської протоки у відповідності до норм міжнародного права з урахуванням світової практики та рішень Міжнародного Суду ООН з цієї проблематики, однак, ця пропозиція була не прийнятна російською стороною. Основною причиною низької ефективності переговорного процесу з питань Азово-Керченського врегулювання є безкомпромісна позиція російської сторони, яка не визнає колишній адміністративний кордон між радянськими республіками УРСР та РРФСР у Керченській протоці державним кордоном між Україною та Російською Федерацією. Наразі переговорний процес з питань Азово-Керченського врегулювання практично заблокований, враховуючи той факт, що останні переговори між сторонами з врегулювання зазначеного питання було проведено у березні 2011 року у м. Києві.

Акцентуємо увагу на тому, що відсутність упродовж тривалого часу суттєвого прогресу між Україною і Росією з питань Азово-Керченського врегулювання не дозволяє належним чином підтримувати режим державного кордону в акваторії, створює суттєві перешкоди у процесі впровадження господарської діяльності в регіоні, а також не дозволяє ефективно протидіяти протиправній діяльності та забезпечувати безпеку судноплавства в Азово-Керченській акваторії.

Окрім вищезазначеного, відсутність делімітації морської ділянки українсько-російського державного кордону створює передумови до виникнення конфліктних ситуацій та прикордонних інцидентів, що спричиняють людські жертви. Так, 17 липня 2013 року в Азовському морі мав місце прикордонний інцидент за участю українських рибалок та екіпажу катера Берегової охорони Прикордонного управління ФСБ Росії по Краснодарському краю "Мангуст", внаслідок якого загинуло четверо громадян України [1]. У подальшому вкрай жорстокі дії російської сторони по відношенню до пересічних громадян України викликали великий суспільно-політичний резонанс та стали каталізатором загострення міждержавних стосунків України і Російської Федерації у прикордонній сфері.

Аналізуючи динаміку переговорного процесу з питань Азово-Керченського врегулювання прогнозованим є подальше зволікання Російської Федерації з прийняттям остаточного рішення з делімітації морського кордону з Україною, а також всіляке блокування переговорного процесу.

Відсутність прогресу з питань Азово-Керченського врегулювання є суттєвим дестабілізуючим фактором у загальному контексті українсько-російських міждержавних відносин. Підтвердженням цього є події, пов'язані із військовою експансією з боку Російської Федерації частини державної території України в Автономній Республіці Крим у лютому — березні 2014 року, що є грубим порушенням усталених принципів та норм міжнародного права та існуючих міждержавних договорів та угод. Так, російською стороною у супереч укладеним міждержавним нормативно-правовим актам здійснено посягання на державний суверенітет та територіальну цілісність України у Кримській автономії, а також спровоковано конфліктну ситуацію в регіоні. Зазначені дії Російської Федерації визнано як безвідповідальні та загарбницькі, що не припустимі у XXI сторіччі і засуджено як світовою спільнотою, такі, і впливовими міжнародними безпековими структурами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що дослідженню нагальних питань Азово-Керченського врегулювання присвячені роботи дослідників: А.Л. Боднаря, А.М. Дьогтяря, М.З. Кулика, М.О. Трюхана, В.С. Сіцінського, Б.Д. Трегубова, Т.О. Цимбалістого та інших науковців. У своїх наукових працях вони досліджують теоретичні питання та організаційно-технічні аспекти з питань Азово-Керченського врегулювання. Однак вони не висвітлювали проблеми та динаміку переговорного процесу з питань Азово-Керченського врегулювання.

Тому сьогодні існує нагальна потреба консолідації зусиль науковців в галузі наук з державного управління щодо необхідності пошуку нових шляхів та механізмів у сфері врегулювання питань договірно-правового оформлення спільного морського кордону між Україною і Російською Федерацією.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — провести аналіз проблем та перспектив договірно-правового оформлення морської ділянки державного кордону України та Російської Федерації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Питання Азово-Керченського врегулювання є найбільш складним та неврегульованим питанням у прикордонній сфері між Україною і Російською Федерацією. З самого початку набуття державної незалежності, українською стороною неодноразово ініційовано перед Російською Федерацією питання розмежування морських просторів між державами, однак, російською стороною упродовж тривалого часу зазначене питання блокувалось за різних обставин. Позиція російської сторони полягала у тому, що за часів Радянського Союзу ні якого кордону в Азово-Керченській акваторії не існувало та не було встановлено. Однак у 1996 році Росія, змінивши свою попередню позицію ігнорування існування адміністративно-територіального кордону у Керченській протоці, прийняла політичне рішення та погодилась на започаткування переговорного процесу з питань розмежування Азовського моря, Чорного моря, Керченської протоки, а також розмежування континентального шельфу на виключних (морських) економічних зон України та Російської Федерації у Чорному морі. У подальшому було створено делегації України і Російської Федерації з питань Азово-Керченського врегулювання, основним завданням яких було визначено питання щодо проведення делімітації морської ділянки українсько-російського державного кордону, підготовку проектів договорів про розмежування Азовського і Чорного морів, а також Керченської протоки.

З початку переговорного процесу з питань Азово-Керченського врегулювання Україна послідовно відстоювала свою позицію, спрямовану на захист національних інтересів в акваторії, стосовно:

- 1) необхідності встановлення державного кордону в Азовському та Чорному морях, а також у Керченській протоці у відповідності до принципів і норм міжнародного права та рішень Міжнародного Суду ООН з цієї проблематики;
- 2) визнання існуючого кордону у Керченській протоці по лінії адміністративно-територіального розподілу між колишніми радянськими республіками УРСР та РРФСР;
- 3) забезпечення безпеки судноплавства та впровадження господарської діяльності в Азово-Керченській акваторії;
- 4) проведення спільних заходів із протидії протиправній діяльності та забезпечення прикордонної безпеки в Азово-Керченській акваторії.

У свою чергу, Російська Федерація у форматі переговорного процесу всіляко намагалась реалізувати власні політичні амбіції, сутність яких полягала у завуальованих територіальних претензіях до нашої держави. Так, російською стороною неодноразово висловлювалась безкомпромісна позиція, що передбачала забезпечення політичних, економічних, військових та інших національних інтересів таким чином, щоб усі глибоководні транспортні артерії в Азово-Керченській акваторії відійшли Росії.

Найбільші суперечності сторін у форматі переговорного процесу з питань Азово-Керченського врегулювання ви-

никли навколо встановлення державного кордону в Керченській протоці, що має протяжність лише 49 кілометрів. При цьому позиція української сторони полягала у тому, щоб визнати міжреспубліканський (адміністративний) кордон між УРСР та РРФСР як державний кордон між Україною та Росією в Керченській протоці. У свою чергу російська сторона наполегливо ініціювала питання про те, що за часів Радянського Союзу адміністративний кордон між РРФСР та УРСР по морю не встановлювався. Відтак, встановлювати державний кордон у Керченській протоці не має сенсу. У подальшому, російською стороною було змінено свою попередню позицію відносно недоцільності розмежування морських просторів між Україною і Російською Федерацією у Керченській протоці. У протокольних рішеннях спільної українсько-російської комісії з питань Азово-Керченського врегулювання за різні часи російська сторона пропонувала три основних варіанта розмежування спільного державного кордону у Керченській протоці.

Перший варіант розмежування, що був найбільш прийнятний для російської сторони, передбачав встановлення державного кордону по береговій лінії Керченської протоки, що належить Україні та Росії відповідно, при цьому у самій акваторії протоки пропонувалось кордон не встановлювати.

Другий варіант розмежування, за версією російської сторони, був спрямований на встановлення у Керченській протоці морських прибережних зон у межах яких здійснювався суверенітет України та РФ, решту частину водного простору пропонувалось використовувати спільно на спеціально узгоджених умовах.

Третій варіант передбачав розмежувати протоку по середині Керч-Єнікальського судноплавного каналу, тобто зсунути лінію адміністративного кордону у Керченській протоці в бік України.

У даному форматі переговорного процесу українська сторона не погодилась на жодний з трьох російських варіантів розмежування спільного державного кордону у Керченській протоці, аргументуючи свою позицію тим, що пропозиції російської сторони є завуальованими територіальними претензіями та не відповідають національним інтересам нашої держави.

Не урегульованість питань, що пов'язані із розмежуванням Керченської протоки призвела до кризової ситуації між Україною і Російською Федерацією, що виникла внаслідок спорудження восени 2003 року дамби від Таманського півострова до українського острова Коса Тузла. Ситуація була доволі небезпечною та могла спровокувати широкомасштабний прикордонний конфлікт між Україною і Російською Федерацією.

На думку аналітиків та експертів, основною метою конфлікту було вчинення тиску на Україну стосовно делімітації кордону в Азово-Керченській акваторії [2]. Окрім цього, спорудження російською стороною зазначеної вище дамби стало каталізатором значного погіршення екологічної ситуації в акваторії, що може спровокувати найближчим часом серйозну екологічну катастрофу в регіоні.

Установлено, що ситуація навколо острова Коса Тузла була локалізована лише завдяки досягнутому політичному компромісу та політичній волі президентів України та Російської Федерації, які 24 грудня 2003 року підписали Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської

протоки. Положеннями зазначеного міждержавного нормативно-правового акту визначено, що: "...Азовське море та Керченська протока є внутрішніми водами України і Російської Федерації. Розмежування Азовського моря здійснюється лінією державного кордону відповідно до угоди між Сторонами. Врегулювання питань, що пов'язані з акваторією Керченської протоки, здійснюється за угодою між Сторонами" [3, ст. 1]. На жаль, на даний час жодна із угод зазначених у цьому міждержавному нормативно-правовому акті сторонами не укладена.

Сьогодні російська сторона, в супереч нормам міжнародного права, у односторонньому порядку, без погодження з українською стороною, здійснює регулювання руху суден морською адміністрацією російських портів Темрюк і Кавказ у Керченській протоці. Це призводить до виникнення зустрічних потоків суден, що неодноразово складало небезпеку судноплавства та навігаційних подій.

Зазначимо, що українська сторона і надалі намагалась здійснити розмежування лінією державного кордону акваторії Керченської протоки. Остання така спроба була здійснена 12 липня 2012 року, де у форматі проведення п'ятого засідання Українсько-Російської міждержавної комісії Президенти України та Російської Федерації, підписали Спільну заяву про делімітацію морських просторів в Азовському та Чорному морях, а також у Керченській протоці [4]. Документ передбачає створення українсько-російської корпорації по спільному використанню Керч-Єнікальського каналу.

Водночас, російська сторона на сьогодні практично заблокувала переговорний процес з питань розмежування Керченської протоки, а динаміка попереднього переговорного процесу свідчить про малу вірогідність врегулювання зазначеного питання за обопільною згодою між сторонами. Делегації України і Російської Федерації не змогли досягти компромісного рішення та узгодити питання делімітації морських ділянок спільного державного кордону в Азовському та Чорному морях, а також розмежування континентального шельфу та виключних (морських) економічних зон України та Російської Федерації у Чорному морі.

За результатами 36 раундів переговорів з питань Азово-Керченського врегулювання (останній раунд із яких відбувся у березні 2011 року) офіційні делегації України та Російської Федерації лише дійшли обопільної згоди з питань підготовки текстуальних частин проектів договорів про розмежування Азовського і Чорного морів, за винятком координат точок ліній розмежування акваторій.

Основні суперечності сторін у форматі переговорного процесу полягали у наступному. Що стосується делімітації у Азовському морі, позиція української сторони полягає у тому, що акваторія Азовського моря за радянських часів не була розмежована лінією державного кордону, а тому у відповідності до норм міжнародного права, акваторія підлягає розмежуванню лінією державного кордону на внутрішні води України та внутрішні води Росії.

Українська сторона відповідно до частини Першої статті 15 Конвенції ООН з міжнародного морського права [5] запропонувала здійснити розмежування акваторії Азовського моря на підставі методу серединної лінії. У свою чергу, російська сторона, у форматі переговорного процесу, наполегливо пропонує зсунути у бік

України зазначену серединну лінію розмежування. Ця пропозиція є цілком не прийнятною для України, враховуючи той факт, що на сьогоднішній співвідношення української і російської частин акваторії Азовського моря, відповідно, становитиме: 63% до 37% — при розмежуванні серединною лінією, або 49% до 51% — за російським варіантом розмежування.

Зазначимо, що розмежування Чорного моря російська сторона також намагається здійснити шляхом зсування у бік України серединної лінії, яка має бути основою для побудови лінії державного кордону та лінії розмежування континентального шельфу та виключних (морських) економічних зон України та Російської Федерації у Чорному морі. Така пропозиція російської сторони передбачає зсув лінії розмежування у бік України, що призведе до втрати Україною території та континентального шельфу Чорного моря площею близько 750 квадратних кілометрів, у тому числі із родовищами вуглеводневих. У свою чергу, українська сторона вважає такі наміри російської сторони безпідставними.

Таким чином, переговори з питань Азово-Керченського врегулювання засвідчили їх безперспективність щодо врегулювання зазначеного питання у двосторонньому форматі. Делегації сторін вичерпали всі аргументи щодо цієї проблематики, не досягнувши обопільної згоди з жодного із ключових питань делімітації морських просторів між Україною і Російською Федерацією.

З метою захисту національних інтересів України в Азово-Керченській акваторії, вважається за доцільне новітній українській владі перейти до активних дій шляхом звернення до Міжнародного Суду ООН із проханням визначити лінію морської ділянки державного кордону між Україною і Російською Федерацією. Врегулювання питань щодо розмежування морського кордону між Україною і Російською Федерацією на основі норм міжнародного права сприятиме вирішенню низки економічних і політичних проблем у взаємостосунках двох країн. Звернення до Міжнародного суду ООН є цілком закономірним у світовій практиці щодо захисту своїх національних інтересів на державних кордонах.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи вищенаведене зазначимо, що проблема Азово-Керченського врегулювання є найбільш гострою проблемою у двосторонніх українсько-російських міждержавних відносинах з прикордонних питань. Переговорний процес з питань Азово-Керченського врегулювання практично заблокований. Відсутність суттєвого прогресу між Україною і Росією з питань Азово-Керченського врегулювання не дозволяє належним чином підтримувати режим державного кордону в акваторії, створює суттєві перешкоди у процесі впровадження господарської діяльності в регіоні, а також не дозволяє ефективно протидіяти протиправній діяльності та забезпечувати безпеку судноплавства в Азово-Керченській акваторії.

Для розв'язання зазначеної проблеми необхідно перейти до більш активних дій шляхом звернення до Міжнародного Суду ООН із проханням визначити лінію морської ділянки державного кордону між Україною і Російською Федерацією. Це питання є вкрай актуальним, з огляду на події пов'язані із військовою експансією з боку Російської Федерації частини державної території Украї-

ни в Автономній Республіці Крим у лютому — березні 2014 року. Відсутність договірно-правового оформлення морської ділянки українсько-російського державного кордону представляє серйозну загрозу національній безпеці України у політичній, економічній, військовій та сфері безпеки державного кордону.

Перспективою подальших розвідок даної проблематики, є проведення подальших наукових розробок, що спрямовані на розв'язання пріоритетного завдання національної безпеки України щодо проведення делімітації морського кордону з Росією, а також розмежування континентального шельфу та виключних (морських) економічних зон України та Російської Федерації у Чорному морі.

Література:

1. Прикордонний інцидент 17 липня 2013 року в Азовському морі [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=246639537
2. Конфлікт щодо острова Тузла [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Конфлікт_щодо_острова_Тузла.
3. Договір між Україною і Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря та Керченської протоки від 24 грудня 2003 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/643_205
4. Спільна заява про делімітацію морських просторів в Азовському та Чорному морях, а також у Керченській протоці 12.06.2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://news.yurist-online.com/news/president/10142/>
5. Конвенція ООН з морського права. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=728-14>

References:

1. Press service of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (2013), "Border incident on July 17, 2013 in the Azov sea", available at: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=246639537 (Accessed 17 September 2014).
2. Wikipedia (2014), "The conflict around the island of Tuzla", available at: http://uk.wikipedia.org/wiki/Конфлікт_щодо_острова_Тузла (Accessed 17 September 2014).
3. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (2003), "The agreement between Ukraine and the Russian Federation on cooperation in usage of the Azov sea and the Kerch Strait on December 24, 2003", available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/643_205 (Accessed 19 September 2014).
4. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (2012), Joint statement on Maritime delimitation in the Black and Azov seas and the Kerch Strait, available at: <http://news.yurist-online.com/news/president/10142/> (Accessed 19 September 2014).
5. UN (1982), "The United Nations Convention on the law of the sea", available at: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=728-14> (Accessed 19 September 2014).

Стаття надійшла до редакції 01.08.2014 р.

Ю. О. Литвиненко,
аспірант, Чернігівський державний інститут економіки і управління, м. Чернігів

РИНОК ЗЕМЛІ В УКРАЇНІ: СУТНІСТЬ, ЗАВДАННЯ, ФУНКЦІЇ

J. Litvinenko,
Postgraduate, Chernihiv State Institute of Economics and Management, Chernihiv

THE LAND MARKET IN UKRAINE: THE NATURE, OBJECTIVES, FUNCTIONS

У статті розглянуто питання щодо поняття та становлення ринку землі, досліджено різні підходи до тлумачення дефініції "ринок землі", адже формування ринку земель сільськогосподарського призначення є одним з найбільш дискусійних і заполітизованих питань аграрної політики в Україні. Вивчено основні функції та завдання ринку землі в сучасних умовах.

The questions on the concept and establishment of a land market, explored different approaches to the interpretation of the definition of "land market", since the formation of the agricultural land market is one of the most controversial and politicized issues of agricultural policy in Ukraine. The basic functions and tasks of the land market in the modern world.

Ключові слова: ринок землі, оренда, земля, купівля-продаж, державне регулювання, товар.
Key words: land market, rent, land, sale, government regulation, product.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток людського суспільства в усі часи був нерозривно пов'язаний із землею, яка і на сьогодні залишається основою забезпечення населення планети продуктами харчування і джерелом суспільного багатства. З часу виникнення приватної власності на землю вона стала товаром, що зумовило розвиток ринку землі. Відновлення приватної власності на землю в Україні стало основою для укладання цивільно-правових угод стосовно земельних ділянок і започаткування ринку землі. Земля є унікальним товаром, оскільки її ціна з часом зростає.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання щодо поняття та становлення ринку землі часто ставало предметом наукових розвідок вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких варто виділити В.Я. Месель-Веселяк, І.Р. Михасюк, Є.Й. Майовець, П.Т. Саблук, В.М. Трегобчук, М.М. Федоров та інші. Більшість науковців трактують ринок землі як систему організаційно-правових і економічних відносин, що виникають у процесі перерозподілу земель та прав на них між суб'єктами цього ринку на основі конкурентного попиту і пропозиції. Проте це поняття суттєво відрізняється від категорії "обіг землі" — сукупності земельних угод та операцій із землею. До обігу земель відносяться також обмін, дарування та спадкування, оскільки їм не притаманні такі риси ринку, як попит, пропозиція та конкуренція.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є з'ясування сутності дефініції "ринок землі", визначення його функцій та завдань.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Дуже часто ринок землі трактується як традиційний процес купівлі-продажу, який є реалізацією механізму взаємодії попиту і пропозиції на землю. Можна зустріти думку про те, що ринок землі — це засіб перерозподілу земель між їхніми власниками економічними методами на основі конкурентного попиту і пропозиції, що забезпечує купівлю-продаж земельних ділянок або прав на них, визначення вартості землі та визнання її капіталом і товаром, встановлення рівноваги цін на неї в різних регіонах країни, розподіл між конкуруючими варіантами використання земель та суб'єктів ринку [7, с. 270].

У вітчизняній літературі існують різні погляди щодо трактування суті ринку землі. Дуже часто науковці трактують суть ринку землі практично тільки з юридичного погляду. Наприклад, Н.В. Шарафутдінова стверджує, що "з правової точки зору ринок землі являє собою сукупність суспільних відносин, що регулюються нормами чинного законодавства під час здійснення органами державної влади й місцевого самоврядування перерозподілу земель між їхніми власниками економічними методами" [3, с. 95].

На думку В. Месель-Веселяк, земля за всіма правилами ринкової економіки повинна бути товаром, тобто купуватися і продаватися" [12, с. 6]. Повинен функціонува-

ти і ринок землі, оскільки приватна власність на землю стимулює її ефективне використання, а не врахування вартості землі спотворює вартість створюваного продукту і не забезпечує нормального процесу відтворення [11, с. 73].

На думку В. Ярмоленко, ринок землі не націлений на покращення умов праці і життя землеробів, а виключно на перерозподіл земельної ренти [8, с. 100]. В. Ярмоленко твердить, що у створенні ринку земельних ресурсів найбільше зацікавлені міжнародні корпорації та фінансові організації, а також монопольно-фінансові угруповання, які скуповуватимуть земельні ділянки за сприятливих для них економічних умов, штучно утримуючи при цьому низькі ціни на землю. На його думку, ринок землі позбавить права власності на неї тих, хто на ній працює, а створення іпотечних банків призведе до втрати селянами земельних ділянок. Звичайно, значний вплив на ринок землі чинять монопольно-фінансові угруповання та "грошові мішки", які намагатимуться свідомо утримувати низькі ціни на земельний ресурс і скуповувати земельні ділянки за певних сприятливих для них економічних умов. На наш погляд, можливість такої загрози в Україні об'єктивно потребує посилення ролі держави щодо регулювання ринку землі. Світовий досвід свідчить, що за жорсткого регулювання державою земельних відносин порушення на земельному ринку зводяться до мінімуму [9, с. 73].

За визначенням В.М. Трегобчук та Н.М. Скурської, "ринок землі є складним механізмом регулювання земельних відносин, пов'язаних із суспільними, правовими, соціально-економічними, екологічними аспектами привласнення, використання та відтворення земельних ресурсів, розвитком аграрного виробництва та підвищенням добробуту селян" [10, с. 18].

На думку А.С. Даниленко, ринок землі — це система юридичних та економічних відносин, де права володіння, користування і розпорядження земельними ділянками визначаються цивільним та земельним законодавством і можуть передаватися між суб'єктами цих відносин без зайвих обмежень їхніх дій [7, с. 152].

Можна зустріти в науковій літературі і трактування ринку землі не як реального економічного механізму взаємодії попиту на землю і пропозиції землі, а як "державно-комерційну структуру" у якій держава відіграє регуляторну роль [1, с. 167]. Регуляторний вплив держави полягає в тому, що вона має регулювати взаємовідносини між суб'єктами ринкових операцій, але не шляхом адміністративного пресингу, а за рахунок створення правових норм, які чітко регламентують дії кожного учасника ринку землі [1, с. 167].

За визначенням Є. Янушевич, ринок землі, як сфера товарного обігу — це обмін землі, при якому виникають і реалізуються відносини, пов'язані з купівлею-продажем, заставою, формуванням попиту та пропозиції, ціни, здійсненням ефективної господарської діяльності [4, с. 108].

У ході дослідження дефініції "ринок землі" досліджено, що ринок землі є системою економічних й правових відносин між громадянами, юридичними особами та державою, що виникають у процесі купівлі-продажу, оренди, іпотеки та обміну землі для здійснення ефективної господарської діяльності. На земельному ринку купівля-продаж землі, оренда, застава й обмін земельних ділянок є формами ринкових операцій із землею. Зауважимо, що купівля-продаж земельних ділянок у країнах Заходу не є основною формою ринкових операцій із землею. Частка операцій, пов'язаних із купівлею-продажем землі, не перевищує 3 % від їхньої площі, натомість значно більшу роль відіграють орендні земельні відносини та іпотека. При цьому 99 % землі купує держава, яка здає потім ці землі в оренду [11, с. 13].

На основі проведеного дослідження варто визначити "ринок землі", як механізм регулювання земельних відносин, дія якого направлена на ефективне та цільове використання земельних ресурсів.

Відповідно ринок землі виконує в економіці два основні завдання:

1. Забезпечує реалізацію принципу раціонального й ефективного використання землі, отримання максимальної віддачі з кожної одиниці земельної площі за мінімальних затрат.

2. Формує відношення до землі як до особливої цінності, сприяє збереженню земель і підвищенню їх родючості. Це завдання ринок може виконувати за умови активної ролі держави, яка забезпечує охорону земель як найважливішого природного ресурсу, створює правові, економічні й організаційно-технологічні умови для відтворення і підвищення родючості земель [14].

Головними аспектами формування земельного ринку є:

- удосконалення існуючої законодавчої та нормативно-правової бази та прийняття нових законопроектів, які створюють передумови становлення прозорого ринку землі;
- наявність земель для продажу або надання в оренду;
- наявність платоспроможного попиту на землю;
- створення такої методики ціноутворення, яка враховувала б усі чинники, що визначають її вартість;
- розвинена система державного регулювання ринку землі на місцевому, регіональному та національному рівнях;
- наявність відповідної ринкової інфраструктури;
- створення відповідної системи державної підтримки виробників товарної сільськогосподарської продукції, умов для функціонування та розвитку іпотеки;
- встановлення відповідних екологічних та технологічних умов з метою забезпечення вимог щодо ефективного використання земельних ділянок;
- створення ефективного організаційно-правового механізму оформлення угод;
- поява соціально-економічної мотивації виходу на земельний ринок продавців земельних ділянок тощо [11, с. 76].

Найбільш повно сутність ринку землі розкривається у виконуваних ним функціях:

- 1) регулювання, яка полягає у тому, що ринок землі приводить у відповідність платоспроможний попит пропозиції землі за допомогою механізму цін, визначає напрями перерозподілу земель між аграрною сферою та іншими галузями економіки;
- 2) стимулювання, що проявляється у спонуканні ринком землекористувачів до зниження витрат виробництва продукції за рахунок здійснення додаткових капіталовкладень, спрямованих на покращення якості землі;
- 3) розподілу, що забезпечує перерозподіл доходів окремих землевласників за допомогою механізму цін і зумовлює соціальне розшарування суспільства за доходами;
- 4) контролю над привласненням земель, скороченням витрат на придбання земельних ділянок;
- 5) ціноутворення, яка проявляється в процесі здійснення ринкових операцій із землею тоді, коли на основі збалансування попиту і пропозиції землі здійснюється остаточне визначення ціни землі;
- 6) інформування, що забезпечує інформацією продавців і покупців земельних ділянок про попит, пропозицію та ціни на землю, дає змогу суб'єктам ринку порівняти своє становище з конкурентами;
- 7) інтеграції, яка полягає в тому, що ринок землі об'єднує усіх його учасників в одне ціле, що сприяє формуванню єдиного економічного простору у сфері земельних ресурсів як на рівні окремої держави, так і на наддержавному рівні [14].

ВИСНОВКИ

Ринок землі є одним із пріоритетних ринків України. Світова фінансова криза істотно вплинула на подальший розвиток земельного ринку в Україні. В той же час інвестиційна привабливість земельного ринку в Україні залишається на високому рівні. Формування цивілізованого та прозорого ринку землі є дуже складним, поступовим і тривалим процесом. Ефективне функціонування ринку землі передбачає всебічний контроль з боку держави, яка повинна регулювати перерозподіл земель, встановлювати розміри приватного землеволодіння, контролювати використання земель за цільовим призначенням.

Література:

1. Гнаткович О. Державне регулювання ринку землі / О. Гнаткович // Екологоекономічні проблеми розвитку АПК: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 2002 р. — Т. 2. — Львів: Львівський ДАУ, 2002. — С. 164—167.
2. Шебаніна О.В. Щодо проблеми землекористування та становлення в Україні раціонального ринку сільгоспземель / О.В. Шебаніна // Трансформація земельних відносин до ринкових умов господарювання: матер. Других зборів Всеукраїнського конгресу економістів-аграрників південного регіону України 11—13 січня 2009 р. — Миколаїв, 2009. — С. 30—36.
3. Шарафутдінова Н.В. Стан розвитку ринку землі в Україні / Н.В. Шарафутдінова // Землеустрій і кадастр. — 2004. — № 1—2. — С. 93—96.
4. Янушевич Є. Формування ринку землі на регіональному рівні та стимулювання її використання (на прикладі Львівщини) / Є. Янушевич // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України: зб. наук. праць Тернопільської АНГ. — Тернопіль, 2000. — Вип. 4. — С. 108—109.
5. Шебанін В.С. Щодо напрямів удосконалення механізму земельних відносин в Україні / В.С. Шебанін, І.І. Червен, І.Д. Бурковський // Трансформація земельних відносин до ринкових умов господарювання: матер. Других зборів Всеукраїнського конгресу економістів-аграрників південного регіону України 11—13 січня 2009 р. — Миколаїв, 2009. — С. 12—18.
6. Саблук П.Т. Структурно-інноваційні зрушення в аграрному секторі України як фактор його соціально-економічного зростання / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2004. — № 6. — С. 3—8.
7. Даниленко А.С. Формування ринку землі в Україні / А.С. Даниленко, Ю.Д. Білик. — К.: Вид-во "Урожай", 2006. — 277 с.
8. Ярмоленко В.П. Ринок землі: омана і реальність / В.П. Ярмоленко // Агроінком. — 2006. — № 9—10. — С. 100—109.
9. Стороженко О.О. Приватна власність на землю — бурхливий розвиток, чи занепад / О.О. Стороженко // Вісник Уманської державної аграрної академії. — 2001. — № 1, 2. — Умань, 2001. — С. 72—73.
10. Трегобчук В.М. Удосконалення земельних відносин в аграрній сфері: наук. доповідь / В.М. Трегобчук, Н.М. Скурська, В.Д. Яровий. — К.: Об'єднаний ін-т економіки НАНУ, 2004. — 47 с.
11. Федоров М.М. Особливості формування ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні / М.М. Федоров // Економіка АПК. — 2007. — № 5. — С. 73—78.
12. Месель-Веселяк В.Я. Реформування аграрного сектора України: здобутки і проблеми / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. — 2003. — № 5. — С. 3—8.
13. Трегобчук В.М. Методологічні засади формування та функціонування ринку сільськогосподарських земель / В.М. Трегобчук, Н.М. Скурська // Проблеми розвитку земельних відносин на засадах нового Земельного Кодексу України: матер. всеукр. наук. конф., м. Київ, 2002 р. — К., 2002. — С. 42—46.
14. Савчин О.Я. Суть, структура та функції ринку землі / О.Я. Савчин [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlca_ekon/Ekon/2010_33/39.pdf

References:

1. Hnatkovych, O. D. (2002), "State regulation of land", *Ekolohoeconomichni problemy rozvytku APK : mater. Mizhnar. nauk.-prakt. Konf [Ecological and economic problems of agricultural development: Mater. Intern. scientific-Pract. conf.]*, L'vivs'kyj DAU, L'viv, Ukraine.
2. Shebanina, O.V. (2009), "Regarding the problem of land and establishment of efficient market in Ukraine farmland", *Transformatsiia zemel'nykh vidnosyn do rynkovykh umov hospodariuvannia : mater. Druhykh zboriv Vseukrains'koho konhresu ekonomistiv-ahrarynykiv pivdennoho rehionu Ukrainy [The transformation of land relations to market conditions: Mater. Second Meeting of Congress of agricultural economists in Southern Ukraine]*, pp. 30—36, Mykolaiv, Ukraine.
3. Sharafutdinova, N.V. (2004), "The state of the land market in Ukraine", *Zemleustrii i kadastr*, vol. 1—2, pp. 93—96.
4. Yanushevych, Y.V. (2000), "Formation of the land market at the regional level and stimulate its use (for example, Lviv)", *Rehional'ni aspekty rozvytku i rozmischennia produktyvnykh syl Ukrainy : zb. nauk. prats' Ternopil's'koi ANH*, vol. 4, pp. 108—109.
5. Shebanin, V.S. (2009), "As for areas to improve the mechanism of land relations in Ukraine", *Transformatsiia zemel'nykh vidnosyn do rynkovykh umov hospodariuvannia: mater. Druhykh zboriv Vseukrains'koho konhresu ekonomistiv-ahrarynykiv pivdennoho rehionu Ukrainy [The transformation of land relations to market conditions: Mater. Second Meeting of Congress of agricultural economists in Southern Ukraine]*, pp. 12—18, Mykolaiv, Ukraine.
6. Sabluk, P.T. (2004), "Structural and innovative developments in the agricultural sector of Ukraine as a factor in the socio-economic growth", *Ekonomika APK*, vol. 6, pp. 3—8.
7. Danylenko, A.S. (2006), "Formation of a land market in Ukraine": *Vyd-vo "Urozhaj"*, Kyiv, Ukraine.
8. Yarmolenko, V.P. (2006), "The land market: delusion and reality": *Ahroinkom*, vol. 9—10, pp. 100—109.
9. Storozhenko, O.O. (2001), "Private ownership of land — rapid growth, or decline", *Visnyk Umans'koi derzhavnoi ahrranoi akademii*, vol. 1, 2, pp. 72—73.
10. Trehobchuk, V.M. (2004), "Improvement of land relations in agriculture": science report, Kyiv, Ukraine.
11. Fedorov, M.M. (2007), "Features of formation of the agricultural land market in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 73—78.
12. Mesel'-Veseliak, V.Ya. (2003), "Agricultural reform in Ukraine": *Achievements and challenges*, *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 3—8.
13. Trehobchuk, V.M. (2002), "Methodological principles of formation and functioning of agricultural land", *Problemy rozvytku zemel'nykh vidnosyn na zasadakh novoho Zemel'noho Kodeksu Ukrainy : mater. vseukr. nauk. konf., m. [Problems of land relations on the basis of the new Land Code of Ukraine: Mater. All-Ukrainian. sciences. conf.]*, pp. 42—46, Kyiv, Ukraine.
14. Savchyn, O. Ya. (2010), "The essence of the structure and function of a land", available at: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlca_ekon/Ekon/2010_33/39.pdf (Accessed 21 July 2014).

Стаття надійшла до редакції 20.08.2014 р.

УДК 35. 353

А. П. Лелеченко,

к.держ.упр., доцент, доцент кафедри регіонального управління, місцевого самоврядування та управління містом Національної академії державного управління при Президенті України (м. Київ)

В. В. Мещеряков,

аспірант кафедри регіонального управління, місцевого самоврядування та управління містом Національної академії державного управління при Президенті України (м. Київ)

УЗГОДЖЕННЯ ТА ЗБАЛАНСОВАНІСТЬ ФІНАНСОВО-ІНВЕСТИЦІЙНИХ ЗАХОДІВ ПО ЗАБЕЗПЕЧЕННЮ СФЕРИ ОХОРОНИ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ТА ПАМ'ЯТОК АРХІТЕКТУРИ НА РІВНІ РЕГІОНУ

A. Lelechenko,

PhD in Public Administration, associate professor, National Academy of Public Administration, the Office of the President of Ukraine, Regional Administration, Local Self-Government and Urban Management Faculty

V. Mescheryakov,

graduate student, National Academy of Public Administration, the Office of the President of Ukraine, Regional Administration, Local Self-Government and Urban Management Faculty

COORDINATION AND BALANCE FINANCIAL AND INVESTMENT MEASURES TO ENSURE THE SPHERE PROTECTION IN HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE AND ARCHITECTURAL MONUMENTS AT THE REGIONAL LEVEL

Стаття присвячена розробці та узгодженню фінансово-інвестиційних заходів із забезпечення сфери охорони історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури на рівні регіону.

This article is devoted to the development and harmonization financial and investment activities to ensure the sphere protection in historical and cultural heritage and architectural monuments at the regional level.

Ключові слова: історико-культурна спадщина, пам'ятки архітектури, сфера охорони історико-культурної спадщини, фінансово-інвестиційні заходи, регіональна політика в сфері охорони історико-культурної спадщини.

Key words: historical and cultural heritage, architectural monuments, the protection range of historical and cultural heritage, financial and investment activities, regional policy in the sphere of cultural heritage.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Практично всі регіони України володіють величезною і різноманітною історико-культурною спадщиною, яка потребує належного рівня утримання та використання. Це, передусім, нерухомі пам'ятки — археології, історії, архітектури, містобудування, монументального мистецтва, науки і техніки, в яких зафіксовані важливі події в історії держави, окремого регіону, міста, села, конкретної людини. Станом на 01.01.2012 на державному обліку України за даними Держкомстату України перебуває 144831 пам'ятка культурної спадщини, що більше, ніж у Росії та Польщі разом. У тому числі за видами: археології 71214, історії — 52544, монументального мистецтва — 2806, архітектури — 17934, містобудування — 3, садово-паркового мистецтва — 308, ландшафтні — 5, науки і техніки — 17. Із загальної кількості пам'яток — 3005 національного і 141826 — місцевого значення [2, с. 7]. При цьому в Україні 401 місто має статус історичного. Створені та діють 63 державні історико-

культурні заповідники, з яких 25 віднесено до сфери управління Мінкультури, з них 19 — національні. Водночас шість найменувань (7 визначних пам'яток України) рішенням Міжнародного Комітету ЮНЕСКО зі збереження всесвітньої культурної та природної спадщини включені до Списку всесвітньої спадщини.

Разом з тим, на сьогодні в Україні у сфері збереження культурної спадщини існує низка проблем, серед яких найбільш серйозною є недостатній рівень фінансування ремонтно-реставраційних робіт, через що останні проводяться лише на об'єктах пріоритетного значення, тоді як близько або понад половини об'єктів культурної спадщини залишаються в хронічно незадовільному або й аварійному технічному стані [7].

У сучасних умовах успішний розвиток складних соціально-економічних адміністративно-територіальних систем країни, якими є регіони, їх перспективи у майбутньому, значною мірою визначаються поточними інвестиціями в історико-культурну спадщину. До

вагомих проблем збереження якої варто віднести належний рівень бюджетного забезпечення та невисоку обізнаність культурними пам'ятками як в Україні, так і за кордоном, що веде за собою низький рівень благодійництва та меценатства. Адже навіть за умови найсприятливіших економічних показників та максимально можливого бюджетного забезпечення держава, як свідчить світовий досвід, не може самостійно покривати всі витрати, необхідні для належного утримання історико-культурної спадщини.

Випадки виділення окремими бізнесменами, фінансово-промисловими групами та підприємствами відповідних сум на збереження чи відновлення об'єктів історико-культурної спадщини в Україні сьогодні, як і раніше, мають переважно поодинокий характер.

Важливість інвестування у розвиток культури регіонів України зумовлена тим, що в сучасному світі саме культурна сфера стає одним із головних факторів, який сприяє формуванню належної якості інноваційного та інтелектуального потенціалу нації з урахуванням вимог сьогодення.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій свідчить, що питанням комплексного системного підходу до організації охорони і збереження історико-культурної спадщини, ролі державних інституцій та громадських організацій у вирішенні актуальних питань, комплексного захисту культурної спадщини присвячені колективні та індивідуальні праці таких науковців, як В. Горбика, В. Даниленка, Г. Денисенко, Т. Катаргіної, С. Кота, Е. Піскової, Г. Рудого, Л. Федорової та інших дослідників. Проблеми удосконалення механізмів державного управління охороною культурної спадщини розкрили дослідники: В. Дорофієнко, В. Гуляєв, Н. Ковпаненко, Е. Левцицька, Т. Левкун, О. Манаєв, О. Малишева, І. Осипенко, О. Присяжнюк, О. Поважний, Є. Сердюк, Ю. Стріленко, О. Усенко, І. Черніна та ін.

Проте мало дослідженими залишаються питання фінансово-інвестиційної підтримки реалізації державної політики у сфері збереження та охорони історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури на рівні регіонів, що є надзвичайно важливим в умовах сталого розвитку.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою та завданням дослідження пропонуваної публікації є аналіз фінансово-інвестиційних заходів по забезпеченню сфери охорони історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури на регіональному рівні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На території регіонів розташовані видатні споруди, комплекси історичної забудови, а також етнографічні, і культурні та археологічні об'єкти, що входять до регіональних скарбниць та є вагомою частиною національного культурного надбання. З цієї причини культурне середовище поступово стає визначальним чинником та одним із ключових напрямів державної політики, за яким оцінюється наша країна на європейському та світовому рівні.

Головною метою регіональної політики в сфері охорони історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури є створення умов не лише для її організаційно-правового, а й для фінансово-інвестиційного забезпечення в інтересах динамічного соціально-економічного, культурного та духовного розвитку регіонів.

У ст. 90 (п. 5 ч.1) Бюджетного кодексу України, де йдеться про видатки на культуру та мистецтво, що враховуються при розрахунку міжбюджетних транс-

фертів, не передбачено витрати на охорону культурної спадщини, що спричиняє постійне недофінансування цієї галузі [1].

Тому сьогодні органам публічної влади необхідно запровадити методологічні підходи та методи визначення міжбюджетних трансфертів щодо витрат на охорону культурної спадщини між державним і місцевими бюджетами. На практиці при формуванні місцевих бюджетів кошти на охорону культурної спадщини передбачаються за рахунок частини доходів, які залишаються у їх розпорядженні, тобто за залишковим принципом фінансування [5].

Так, у Державному бюджеті України було зазначено, що прогнозний обсяг видатків місцевих бюджетів на культуру і мистецтво, який враховується при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів на 2014 рік, мав складати 8 285,1 млн грн., що перевищував обсяг видатків 2013 року (7 691,7 млн грн.) на 593,4 млн грн. або на 7,7 %. Проте, відповідно до Закону України № 1165-VII "Про внесення змін до Закону України "Про державний бюджет України на 2014 рік", здійснено секвестр держбюджету і цей обсяг видатків було скорочено на "культуру і мистецтво" на 7,2% з 8,3 млрд грн. до 7,7 млрд грн. [6] Зокрема на бюджетну програму Міністерства культури України 1801490 — "Збереження історико-культурної та архітектурної спадщини в заповідниках, здійснення заходів з охорони культурної спадщини, паспортизація, інвентаризація та реставрація пам'яток архітектури і пам'яток культурної спадщини" передбачалось фінансування обсягом майже 249 млн грн., але після секвестру бюджету заплановані видатки склали — 234483,8 млн грн., що на 22 млн грн. менше ніж у 2013 році (табл. 1) [4].

Бюджетні видатки є відображенням спроможності Міністерства культури України любувати інтереси культури. Водночас видатки, передбачені Законом України "Про Державний бюджет України на 2014 рік" не забезпечують у повному обсязі потреби галузі.

Відповідно культурні інституції чекає досить непростий рік. Не врегульованість фінансово-економічних проблем галузі, не дає відповідей на багато запитань та передбачає вирішення проблем шляхом затвердження нових фінансових нормативів, і внесення відповідних змін до Постанови Кабінету Міністрів України від 08.12.2010 № 1149 "Деякі питання розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів" [3] у частині доповнення п. 37 "Формули розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів (дотацій вирівнювання та коштів, що передаються до державного бюджету) між державним та місцевими бюджетами", при визначенні фінансових нормативів бюджетного забезпечення видатків на утримання, ремонт і реставрацію пам'яток (архітектури і монументального мистецтва та археологічних) через запровадження коригуючи коефіцієнтів, що відображають відмінності між регіонами (адміністративно-територіальними одиницями) (1).

Відповідно формулу пропонується викласти у такій редакції:

$$Vhtgi = Harcl * Niarcl + Harct * Niarct \quad (1),$$

де $Vhtgi$ — обсяг видатків бюджету адміністративно-територіальної одиниці, на території якої розташовані пам'ятки, які не належать Національним музеям чи заповідникам, на утримання, ремонт і реставрацію цих пам'яток;

$Niarcl$ — фінансовий норматив бюджетного забезпечення видатків на утримання пам'ятки археології на рівні регіону;

Таблиця 1. Зміни до додатка № 3 до Закону України "Про Державний бюджет України на 2014 рік"
"Розподіл видатків Державного бюджету України на 2014 рік", млн грн.

Код програмної класифікації видатків та кредитування державного бюджету	Найменування згідно з відомчою і програмною класифікаціями видатків та кредитування державного бюджету	2013			2014		
		Загальний фонд 2013	Спеціальний фонд 2013	Разом 2013	Загальний фонд 2014	Спеціальний фонд 2014	Разом 2014
1801490	Збереження історико-культурної та архітектурної спадщини в заповідниках, здійснення заходів з охорони культурної спадщини, паспортизація, інвентаризація та реставрація пам'яток архітектури і пам'яток культурної спадщини	199,4	58,4	257,8	173 841,5	60 642,3	234 483,8

Нарст — фінансовий норматив бюджетного забезпечення видатків на утримання, ремонт і реставрацію пам'ятки архітектури чи монументального мистецтва на рівні регіону;

Niarcl — чисельність археологічних пам'яток в адміністративно-територіальній одиниці, які не входять до Національних музеїв чи заповідників;

Niarst — чисельність пам'яток архітектури чи монументального мистецтва в адміністративно-територіальній одиниці, які не входять до Національних музеїв чи заповідників.

Недостатній рівень фінансування робіт спрямованих на утримання, ремонт, реставрацію значної кількості об'єктів культурної спадщини в регіонах України призводить до ризику втрати ними їх естетичного вигляду та цінності. Тому збереження історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури регіонів потребує значних капіталовкладень, для надходження яких необхідне проведення відповідної фінансово-економічної політики. Як результат, у регіонах держави розробляються регіональні програми з узгодженими регіональними планами заходів щодо розбудови сфери охорони культурної спадщини. При цьому до основних пріоритетних напрямів регіональної політики з організації фінансово-інвестиційного забезпечення у сфері охорони історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури варто віднести [5]:

- забезпечення подальшого реформування прав власності на нерухомі пам'ятки відповідно до чинного законодавства та остаточне правове оформлення цих прав;

- розробку першочергових фінансово-економічних заходів по збереженню найбільш цінних пам'яток регіонів на основі поєднання можливостей бюджетів різних рівнів, внутрішнього фінансово-економічного потенціалу нерухомих пам'яток, приватних коштів власників та користувачів по забезпеченню схоронності, ремонту та реставрації нерухомих пам'яток;

- розробку та реалізацію інвестиційних програм та проектів щодо реабілітації та реставрації ареалів історичних населених місць регіонів та окремих пам'яток.

Проаналізуємо кожен із цих напрямів більш детально. Першим напрямом реалізації фінансово-економічної політики передбачається організація більш ефективного використання приватних коштів власників пам'яток. Законом України "Про

охорону культурної спадщини" передбачається, що власники та користувачі нерухомих пам'яток несуть повну фінансову відповідальність щодо забезпечення належного технічного стану пам'яток, проведення відповідних ремонтно-реставраційних робіт, належного їх використання. Законом передбачені відповідні обмеження прав володіння та користування пам'ятками. Враховуючи вимоги закону, ці обмеження потребують оформлення відповідними нормативно-правовими актами, до яких віднесені охоронні договори. Крім того, відчуження будь-якої пам'ятки буде здійснюватися лише при наявності відповідного дозволу органів охорони культурної спадщини.

Для упорядкування адміністративно-правових процедур на відчуження пам'яток необхідно:

- за короткий термін провести повну історико-культурну інвентаризацію пам'яток;

- передати до центрального органу охорони пам'яток на затвердження проект Державного реєстру нерухомих пам'яток по регіонах;

- забезпечити передачу матеріалів Державного реєстру до установ технічної інвентаризації нерухомості та органів юстиції регіонів;

- відпрацювати механізм взаємовідносин та адміністративні процедури між органами охорони культурної спадщини, установами технічної інвентаризації та органами юстиції (нотаріати).

Другим напрямом фінансово-економічної політики є розробка інвестиційних програм, до яких, насамперед, відносяться:

- програми ефективного використання земельних ресурсів у забудові історичних центрів міст на основі реконструкції та регенерації історичних кварталів;

- програми модернізації та реконструкції в історичних ареалах населених місць системи торгівельно-обслуговування, бізнесу та відпочинку;

- програми розвитку в регіоні історичного туризму та ін.

Розробка зазначених програм має реальні передумови, які визначаються стихійним розвитком інвестиційних процесів саме в зазначених сферах.

Третім напрямом фінансово-інвестиційної діяльності є залучення бюджетних та спеціальних коштів на здійснення першочергових протипавільних та ремонтно-реставраційних робіт на пам'ятках, які мають велику історичну та художню цінність і використовуються у соціально-культурній сфері. До таких об'єктів належать пам'ятки національного значення,

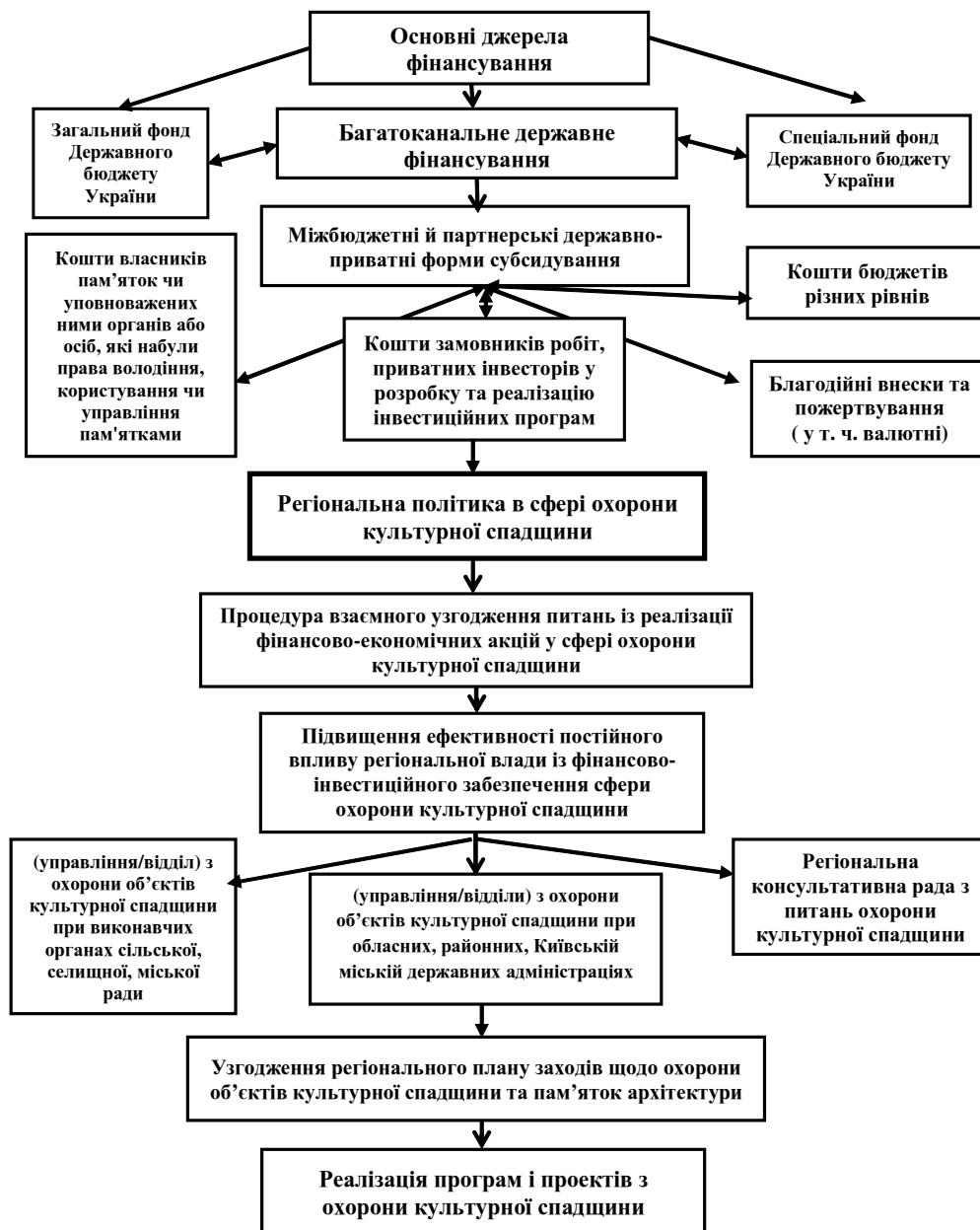

Рис. 1. Схема фінансово-інвестиційного забезпечення сфери охорони культурної спадщини на рівні регіону

в яких розташовані театральні, музейні установи, навчальні та просвітні заклади.

Для здійснення цього напряму необхідно:

— забезпечити включення до програм соціально-економічного розвитку регіонів та історичних населених місць відповідних планів бюджетного фінансування ремонтно-реставраційних робіт на збалансованій основі;

— утворення при бюджетах спеціального фонду охорони культурної спадщини, в якому зосереджуватимуться спеціальні кошти на фінансування охорони культурної спадщини згідно із Законом України "Про охорону культурної спадщини".

Головними особливостями даного процесу є те, що бюджети різних рівнів повинні нести спільні фінансові навантаження по конкретних об'єктах, які є історичними та культурними здобутками країни, регіону, міста на основі поєднання можливостей цих бюджетів, внутрішнього фінансово-економічного потенціалу нерухомих пам'яток, приватних коштів власників та користувачів по забезпеченню схоронності,

ремонту та реставрації нерухомих пам'яток. Для повноцінного вирішення цих питань необхідна координація роботи органів виконавчої влади на регіональному й субрегіональному рівнях та на рівні органів місцевого самоврядування.

Джерелами наповнення фонду охорони культурної спадщини є:

— цільові видатки з місцевих бюджетів на заходи з охорони культурної спадщини, які відповідно до рішення обласних, районних, сільських, селищних та міських рад спрямовані на реалізацію регіональних та місцевих програм охорони історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури;

— кошти, одержані від оплати за розміщення реклами на об'єктах, що перебувають у комунальній власності — на пам'ятках місцевого значення, в межах зон охорони таких пам'яток, а також від плати за використання місцевої символіки (герба міста або іншого населеного пункту України, назви чи зображення архітектурних, історичних пам'яток) у населених пунктах регіонів;

— 50% коштів, одержаних внаслідок застосування фінансових стягнень за порушення юридичними особами законодавства про охорону культурної спадщини відповідно до статей 44, 45 Закону України "Про охорону культурної спадщини";

— кошти, одержані внаслідок відшкодування шкоди, завданої пам'яткам згідно з с. 47. Закону України "Про охорону культурної спадщини";

— кошти, одержані від туристичного збору згідно із Податковим кодексом України;

— кошти благодійних внесків та пожертвувань, у тому числі валютні, на охорону культурної спадщини та інші джерела, не заборонені чинним законодавством.

Спеціальні кошти фонду охорони культурної спадщини використовуються виключно на заходи, передбачені відповідними статтями Закону України "Про охорону культурної спадщини". Принциповим питанням, з урахуванням різних джерел фінансування заходів по охороні культурної спадщини та різних інтересів власників пам'яток, є питання узгодження та збалансованості фінансово-інвестиційних заходів. Для забезпечення такої узгодженості необхідно розробити відповідні процедури узгодження за участю органів публічної влади, їх відповідних структурних підрозділів (управлінь/відділів) та регіональної консультативної ради з питань охорони об'єктів культурної спадщини.

Представлена на (рис. 1.) схема фінансово-інвестиційного забезпечення сфери охорони культурної спадщини на рівні регіону репрезентує систему взаємодій органів публічної влади різних рівнів, суб'єктів підприємницької діяльності у процесі господарської діяльності з питань пошуку фінансових джерел, формування коштів для фінансування сфери охорони культурної спадщини, перерозподілу доходів бюджетів усіх рівнів з метою збереження історико-культурного надбання країни.

Отже, успішність державних заходів із підтримки галузі культури в регіонах України залежить від інструментарію для їх самостійного розвитку та можливості створювати новий власний образ, привабливість, конкурентоздатність, але це може відбутися лише за умови самостійного формування місцевих бюджетів розвитку, використання потенціалу приватного спонсорства і меценатства та інших можливості залучення інвестицій для творення привабливості територій. Проведений аналіз надходжень та витрат на охорону культурної спадщини засвідчив обмежений рівень її фінансування, що ставить під загрозу виконання регіональних програм із паспортизації та збереження об'єктів історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури.

Вирішення даної проблеми потребує мобілізації додаткових коштів, до яких належать власні кошти суб'єктів підприємницької діяльності (прибуток, амортизаційні відрахування тощо), кредитні та інвестиційні ресурси, а також інші джерела фінансування (благодійні, спонсорські внески).

При цьому необхідно внести пропозиції щодо змін та доповнень до законодавчого забезпечення національних та регіональних програм із збереження культурної спадщини, які полягають у перерозподілі частини видатків на фінансування заходів із охорони пам'яток. Відповідно наступним етапом у цій сфері має бути аналіз динаміки надходжень коштів на охорону культурної спадщини.

Тому дослідження питань узгодження та збалансованості фінансово-інвестиційних заходів по забезпеченню сфери охорони історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури на рівні регіону потребує подальшої систематизації, уточнення, вироблення методик із забезпечення планування бюджетних надходжень загального та спеціального фондів, які відкривають шлях до оптимального перерозподілу

податкових надходжень від використання кредитних та інвестиційних ресурсів на фінансування заходів у відповідній сфері.

Література:

1. Бюджетний Кодекс України: Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

2. Горбик В.О., Денисенко Г.Г. "Звід пам'яток історії та культури України" у дослідженні і охороні культурної спадщини: досвід, проблеми, перспективи / В.О. Горбик, Г.Г. Денисенко. — Інститут історії України НАН України, 2012. — 192 с.

3. Деякі питання розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів Постанова Кабінету Міністрів України від 08.12.2010 № 1149 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1149-2010-%D0%BF>

4. Зміни до додатка № 3 до Закону України "Про Державний бюджет України на 2014 рік" "Розподіл видатків Державного бюджету України на 2014 рік" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1165-18>

5. Пороник І. Регіональна політика в сфері охорони культурної спадщини на прикладі Одеської області / І. Пороник [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.logincee.org/file/1489/library?

6. Про внесення змін до Закону України "Про Державний бюджет України на 2014 рік": Закон України від 27.03.2014 № 165-VII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1165-18>

7. Чупрій Л.. Стан та проблеми музейної справи в Україні / Л. Чупрій [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://getmanps.at.ua/publ/stan_ta_problemi_muzejnoji_spravi_v_ukrajini/1-1-0-52

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "The Biudzhetniy Kodeks Ukrainy", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (Accessed 05 March 2014).

2. Horbyk, V.O. Denysenko, H.H. (2012), Zvid pam'iatok istorii ta kul'tury Ukrainy" u doslidzhenni i okhoroni kul'turnoi spadschyny: dosvid, problemy, perspektyvy [Digest of the history and culture of Ukraine in the study and protection of cultural heritage: experience, problems and prospects], Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, p. 192.

3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2010), "Resolution "Certain issues of distribution of intergovernmental transfers", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1149-2010-%D0%BF> (Accessed 05 March 2014).

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), "Amendments to Annex № 3 Ukraine "The Law on the State Budget of Ukraine for 2014" Distribution of State Budget of Ukraine for 2014?", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1165-18> (Accessed 05 March 2014).

5. Poronyk I. "Regional policy in the sphere of cultural heritage as an example the Odessa region?", [Online], available at: www.logincee.org/file/1489/library? (Accessed 05 March 2014).

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On Amending the Law of Ukraine "On State Budget of Ukraine for 2014", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1165-18> (Accessed 05 March 2014).

7. Chupriy L. "Status and Problems of museums in Ukraine?", [Online], available at: http://getmanps.at.ua/publ/stan_ta_problemi_muzejnoji_spravi_v_ukrajini/1-1-0-52
Стаття надійшла до редакції 31.05.2014 р.

М. В. Сіцінська,
к. держ. упр., докторант кафедри державного управління і менеджменту,
Національна академія державного управління при Президентові України

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ДЕМОКРАТИЧНОГО ЦИВІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ НАД СЕКТОРОМ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ

M. Sitsinska,
doctoral student in public administration and management,
National academy of public administration the President of Ukraine

THE ESSENCE AND PECULIARITIES OF THE MODEL OF STATE MANAGEMENT IN THE SPHERE OF CIVIL DEMOCRATIC CONTROL OVER THE SECURITY SECTOR AND DEFENSE OF UKRAINE

У статті розглянуто актуальні питання щодо розроблення моделі державного управління у сфері демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України. Наголошено, що модель державного управління у сфері демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України конкретизує основні шляхи реалізації концептуальних ідей та поглядів розвитку демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони, визначених Стратегією національної безпеки України, Стратегічним оборонним бюлетенем України, Воєнною доктриною України. Доведено, що головною метою моделі державного управління у сфері демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України є визначення комплексу стратегічних положень реалізації єдиної державної політики у сфері організації і здійснення демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони. Обґрунтовано, принципи та механізми реалізації моделі державного управління у сфері демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України.

The article considers actual issues on development of the model of state management in the sphere of civil democratic control over the security sector and defense of Ukraine. Noted that the model of state management in the sphere of civil democratic control over the security sector and defense of Ukraine specifies the basic ways of realization of conceptual ideas and perspectives of development of civil democratic control over the security sector and defense defined by the national security Strategy of Ukraine's Strategic defence Bulletin of Ukraine, the Military doctrine of Ukraine. It is proved that the main purpose of the model of state management in the sphere of civil democratic control over the security sector and defense of Ukraine is the definition of a complex of strategic provisions of the implementation of unified state policy in the sphere of organization and implementation of democratic civil control over the security sector and defense. Justified, principles and mechanisms of realization of model of state management in the sphere of civil democratic control over the security sector and defense of Ukraine.

Ключові слова: державне управління, демократичний цивільний контроль, модель, принципи реалізації, механізми реалізації, національна безпека, сектор безпеки і оборони.

Key words: governance, democratic civilian control, model, principles of implementation, the mechanisms of implementation, national security, the security sector and defense.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

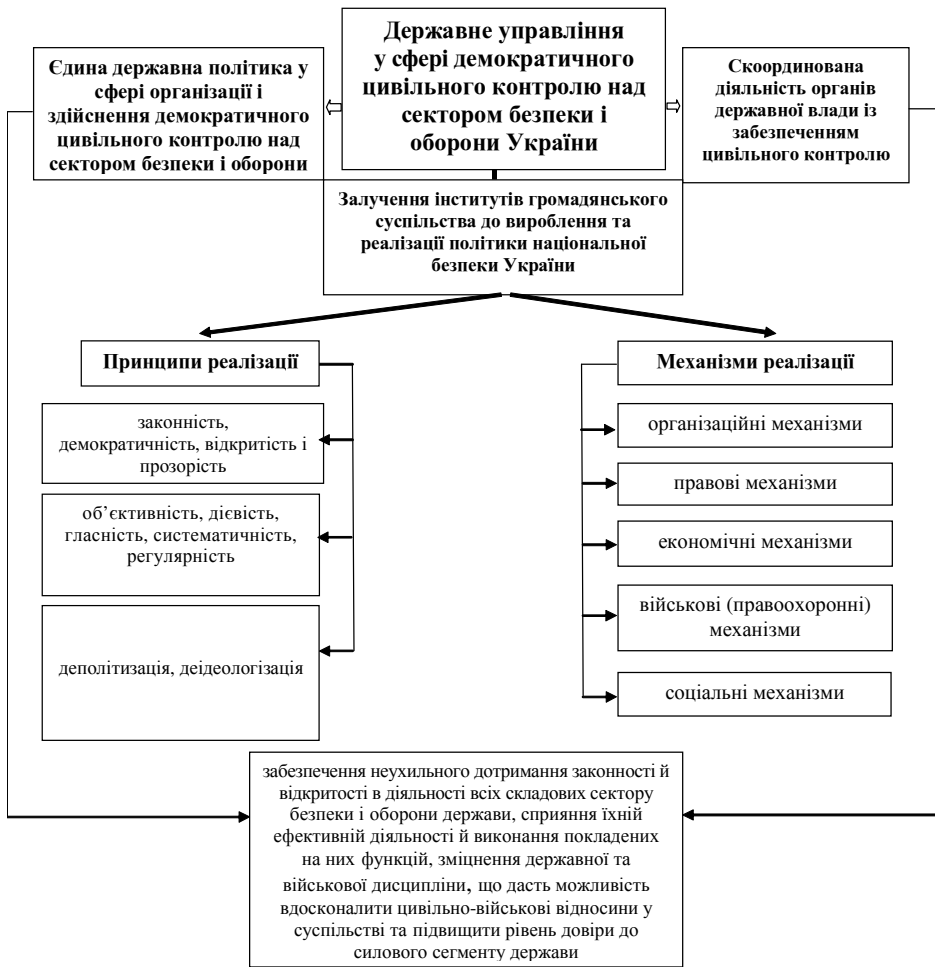
У сучасних умовах російської агресії проти України перед нашою державою постало складне завдання створення і розбудови сучасного безпекового і оборонного сектору держави.

Сьогодні можна впевнено констатувати, що з трансформацією Збройних Сил України розпочався масштабний процес реформування сектору безпеки і оборони, включаючи систему органів внутрішніх справ та інших силових структур, які виконують специфічні завдання із забезпечення безпеки держави.

Зазначено, що одним із основних напрямів реформування сектору безпеки та оборони України є посилення демократичного цивільного контролю за діяльністю силових структур.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Побудова моделі державного управління у сфері демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони в Україні ще не стала об'єктом спеціальних наукових досліджень в галузі науки "Державне управління", хоча на даний час можна констатувати лише спро-

Рис. 1. Модель державного управління у сфері демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України

хом безумовного виконання усіма органами державної влади України міжнародних та національних нормативно-правових актів з питань дотримання законності, забезпечення охорони правопорядку, інтересів суспільства, прав і свобод громадян;

— об'єктивність контролю. Дотримання цього принципу дає змогу реально оцінити ситуацію, що склалася у сфері управлінської діяльності сектору безпеки і оборони, з'ясувати її із завданнями і визначити потребу втручання з боку відповідних державних органів та інституцій громадянського суспільства;

— дієвість контролю. Принцип полягає в реальному усуненні наслідків, порушень чинного законодавства, прийнятих норм і правил. Контроль включає не тільки виявлення допущених порушень у структурах сектору безпеки і оборони, й глибокий аналіз причин їх появи, настання можливих наслідків, а також включення оптимальних механізмів захисту;

— принцип гласності. Принцип спрямований на підвищення ефективності управління сектором безпеки і оборони України і включає: широке висвітлення механізмів діяльності органів державного управління щодо виведення структур сектору безпеки і оборони із кризового стану; аналіз відповідності чинної нормативно-правової бази наявним цивільно-військовим відносинам у сфері державного управління національною безпекою; роз-

би деяких дослідників, експертів та авторів, які розглядали окремі її аспекти. Зокрема, у цьому напрямі заслуговують на увагу наукові розробки В.П. Горбуліна, В.Т. Білоуса, Г.П. Ситника, А.І. Семенченка, А.Б. Качинського, В.М. Рижих, В.А. Ліпкана, В.О. Шамрая.

Таким чином, на сьогодні в теорії державного управління залишається проблемним, актуальним і малодослідженим питання розвитку державного управління у сфері демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розробити модель державного управління у сфері демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

При проведенні попередніх досліджень, нами визначено, що державне управління у сфері демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України — це організована сукупність державних органів, посадових осіб та інститутів громадянського суспільства, об'єднаних єдиними цілями та завданнями щодо забезпечення неухильного дотримання законності й відкритості в діяльності всіх складових сектору безпеки і оборони держави, сприяння їхній ефективній діяльності й виконання покладених на них функцій, зміцнення державної та військової дисципліни, які здійснюють узгоджену діяльність у межах чинного законодавства України.

Основними принципами державного управління у сфері демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України є:

— законність, демократичність, відкритість і прозорість. Дотримання цього принципу забезпечується шля-

робку державних програм і забезпечення їх виконання; забезпечення результативності органів управління різних рівнів та посадових осіб;

— принцип систематичності та регулярності. Принцип забезпечує належний порядок і дисципліну в роботі контролюючих органів та підконтрольних суб'єктів. Систематичне проведення демократичного цивільного контролю дає змогу комплексно орієнтуватися в сфері управління сектором безпеки і оборони, виявити недоліки в управлінській діяльності, здійснити пошук резервів, запобігти появі негативних наслідків;

— деполітизації та деідеологізації контролю. Принцип не допускає членство в політичних партіях працівників органів внутрішніх справ, військовослужбовців, є запорукою об'єктивності та неупередженості у процесі діяльності сектору безпеки і оборони, а також превентивним фактором у недопущенні абсолютного домінування певної політичної сили у спосіб лобіювання її інтересів у безпековій та оборонній сфері держави.

Для ефективної реалізації зазначених принципів державного управління у сфері демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України необхідно застосувати організаційні, правові, економічні, військові (правоохоронні) та соціальні механізми.

Організаційні механізми передбачають:

— створення на національному рівні ефективної системи державного управління у сфері демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України;

— формування єдиної державної політики у сфері організації і здійснення демократичного цивільного контролю за діяльністю силових структур держави;

— розроблення Концепції залучення громадськості до здійснення демократичного цивільного контролю за

діяльністю структур сектору безпеки і оборони України;

- розроблення Національної стратегії розвитку демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України та реалізація її засад у державних та регіональних цільових програмах;
- координацію та взаємодію всіх державних інституцій і громадськості, що мають компетенцію у безпековій та оборонній сфері;
- реформування безпекового і оборонного сектору держави;

— розбудову демократичних цивільно-військових відносин в українському суспільстві.

Правові механізми передбачають:

- законодавче закріплення основних параметрів і характеристик суб'єктів сектору безпеки і оборони України відповідно до покладених на них функцій і завдань;
- удосконалення національного законодавства щодо демократичного цивільного контролю за діяльністю сектору безпеки і оборони України;

- вдосконалення структури й уточнення функцій суб'єктів системи демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України (Президента України, Верховної Ради України, громадськості та ін.);
- чітке визначення сфер відповідальності між суб'єктами здійснення демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України;

- адаптацію законодавства України у сфері демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони до вимог законодавства Європейського Союзу.

Економічні механізми передбачають:

- введення послідовного ряду управлінських заходів щодо вдосконалення бюджетного контролю над сектором безпеки і оборони;

- перевірку законності та ефективності використання бюджетних коштів на сектор безпеки і оборони;

- встановлення доцільності й раціональності використання оборонних бюджетних фондів;

- визначення законності і обґрунтованості витрачання фінансових коштів на закупівлю основних видів озброєння і техніки;

- окреме фінансування заходів, як за рахунок державного бюджету, так із залученням позабюджетних інвестицій;

- створення недержавного фонду для фінансування наукових розробок у сфері розвитку демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України.

Військові (правоохоронні) механізми передбачають:

- організацію внутрішнього життя в структурах сектору безпеки і оборони, що регламентується особливими правилами (законами, статутами);

- забезпечення підвищення рівня життя і добробуту військовослужбовців та правоохоронців;

- підтримку на належному рівні мобілізаційної готовності та боєготовності Збройних Сил України;

- забезпечення достовірної інформації з різних питань життєдіяльності безпекового та оборонного сектору держави;

- забезпечення прозорого призначення управлінських кадрів стратегічного рівня;

- забезпечення належної організації життєдіяльності сектору безпеки і оборони в умовах глибоких трансформацій у всіх сферах суспільного та політичного життя України.

Соціальні механізми передбачають:

- визначення законодавством України обов'язкових вимог до регуляторного і інформаційного забезпечення організації і здійснення демократичного цивільного контролю за діяльністю силових структур держави;

- упровадження сучасних технологій інформаційної присутності щодо інформування громадських інституцій про діяльність структур сектору безпеки і оборони;

- вжиття комплексних державно-управлінських заходів з метою розвитку демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони;

- удосконалення загальнодержавної системи демократичного цивільного контролю щодо створення умов для відкритості та прозорості функціонування структур сектору безпеки і оборони;

- розроблення та впровадження в практику науково-обґрунтованих критеріїв і методик поетапної об'єктивної оцінки результатів функціонування діяльності всіх структур сектору безпеки і оборони;

- гармонізацію цивільно-військових відносин у суспільстві;

- підвищення рівня довіри громадян до силових структур держави.

Отже, в результаті визначення поняття, принципів та механізмів реалізації державного управління у сфері демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України нами запропоновано і отримано модель державного управління у сфері демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України (рис. 1), яка конкретизує основні шляхи реалізації концептуальних ідей та поглядів розвитку демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони, визначених Стратегією національної безпеки України [1], Стратегічним оборонним бюлетенем України [2], Воєнною доктриною України [3]. Головною метою моделі державного управління у сфері демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України є визначення комплексу стратегічних положень реалізації єдиної державної політики у сфері організації і здійснення демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони.

ВИСНОВКИ

Таким чином, сутність розробленої моделі державного управління у сфері демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України полягає у створенні ефективних державно-управлінських механізмів, що гарантовано забезпечить реалізацію державної політики національної безпеки у сфері організації і здійснення демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони, спрямованих на виконання державно-управлінських завдань щодо забезпечення неухильного дотримання законності й відкритості в діяльності всіх складових сектору безпеки і оборони держави, сприяння їхній ефективній діяльності й виконання покладених на них функцій, зміцнення державної та військової дисципліни, що дасть можливість вдосконалити цивільно-військові відносини у суспільстві та підвищити рівень довіри до силового сегменту держави.

Перспективою подальших розвідок даної проблематики є, на наш погляд, вивчення кращого європейського досвіду щодо розвитку державного управління у сфері демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони.

Література:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 черв. 2012 р. "Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України" [Електронний ресурс] Указ Президента України від 8 черв. 2012 р. № 389/2012. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/ru/documents/14823.html>

2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 груд. 2012 р. "Про Стратегічний оборонний бюлетень України" [Електронний ресурс] Указ Президента України від 29 груд. 2012 р. № 771/2012. — Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/U771_12.html

3. Про Воєнну доктрину України [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 8 черв. 2012 р. № 390/2012. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/648/2004>

References:

1. Decree of the President of Ukraine (08.06.2012), № 389/2012 "About Nova редакція Стратегії national безпеки of Ukraine", available at: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/303.html> (Accessed 25 June 2014).

2. Decree of the President of Ukraine (29.12.2012), № 771/2012 "Pro Stratehichnyj oboronnyj biuletyn' Ukrainy", available at: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/U771_12.html (Accessed 25 June 2014).

3. Decree of the President of Ukraine (08.06.2012), № 390/2012 Pro "Voennu doktrynu Ukrainy", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/648/2004> (Accessed 26 June 2014).

Стаття надійшла до редакції 09.06.2014 р.

О. Ф. Сальнікова,
к. т. н., доцент кафедри національної безпеки,
Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВІЙСЬКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

O. Salnikova,
candidate of engineering sciences, associate professor of department of national security,
The National Academy of Public Administration, the President of Ukraine, Kyiv

METHODOLOGICAL ASPECTS OF FORMATION OF STATE MILITARY-TECHNICAL POLICY

У статті розглянуто основні методологічні положення щодо формування державної військово-технічної політики. Вдосконалення військово-технічної політики знаходиться в площині удосконалення методологічних основ її формування, які охоплюють сукупність понять (категорій), принципів, суджень, методик. Місце ВТП визначається аналізом її діалектичних зв'язків з іншими компонентами єдиної державної політики та впливу на складові національної безпеки (воєнну, політичну, інформаційну, соціальну, економічну тощо). У даній статті досліджено вплив військово-технічної політики складові національної безпеки та детально розглянуто її вплив на безпеку держави її воєнної складової. Ця складова вирішальним чином залежить від кількісно-якісного складу озброєння та військової техніки, військових формувань воєнної організації держави, насамперед, Збройних Сил України.

In the article the main methodological position in relation of formation of state military-technical policy are considered. Perfection of military-technical policy is in plane improvement of methodological bases its forming, that embrace totality of concepts (categories), principles, judgements, methodologies. Location of military-technical policy is determined by the analysis of its dialectical connections with other components of single public policy and influence on the constituents of national security (military, political, informative, social, economic and etc). In this article the influence of military-technical policy is investigational constituents of national security and in detail her influence is considered on safety of the state of its military constituent. This constituent depends decision character on in-quality composition of armament and military technique, soldiery forming of military organization of the state, first of all, Armed Forces of Ukraine.

Ключові слова: військово-технічна політика, національна безпека, державне управління, методологія, збройні сили.

Key words: military-technical policy, national security, state administration, methodology, Armed Forces of Ukraine.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ АБО ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Необхідність реформування воєнної організації держави, оснащення національним оборонно-промисловим комплексом Збройних Сил України (ЗС) озброєнням та військовою технікою, потребують підвищення ефективності військово-технічної політики (ВТП), підсилення ролі останньої є необхідною умовою у забезпеченні національної безпеки держави. Без досконалого технічного оснащення військових формувань воєнна організація держави не зможе успішно та у повному обсязі виконувати завдання за призначенням [1].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, У ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ЦЬОЇ ПРОБЛЕМИ

Аналіз попередніх досліджень та публікацій з проблем воєнно-технічної політики свідчить про те, що провідні вчені такі, як Зубарев В., Смірнов В., Лапицький С., Нор П., Богданович В., Кутовий О., Свергунов О., Химченко С. та інші досліджували окремі аспекти даної проблематики.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

У даній статті автор робить спробу систематизувати матеріал та сформулювати основні методологічні положення щодо формування державної військово-технічної політики.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Вдосконалення ВТП знаходиться в площині удосконалення методологічних основ її формування, які можуть охоплювати сукупність понять (категорій), принципів, суджень, методик та інших прийомів (способів, процедур), спроможних знайти відповіді на питання "Якою повинна бути державна ВТП? Як її формувати та полегшити тим самим визначення її цілей, завдань, сутності і змісту, побудову її системи (визначення складу, організаційної структури та механізму функціонування)".

Дослідження у галузі методології формування (реалізації) ВТП для України має особливе значення через відсутність достатнього історичного досвіду у вирішенні окремих військово-технічних проблем.

Розглянемо більш детально елементи методології формування ВТП, які, на наш погляд, можуть вважатися основними. Серед них, насамперед, категорії, що виражають суть, зміст і місце ВТП у діяльності держави.

Узагальнюючи різні джерела, які визначають поняття "військово-технічна політика", можна вважати, що вона являє собою сукупність відносин, взаємодій і взаємозв'язків між органами державної влади і іншими організаціями під час розроблення, модернізації, виробництва озброєння та військової техніки (ОВТ) та іншого технічного майна і оснащення ними військових формувань воєнної організації держави. Це визначення виявляє суть ВТП. Її зміст є більш широким поняттям і розкривається через сукупність усіх її сторін.

Місце ВТП визначається аналізом її діалектичних зв'язків з іншими компонентами єдиної державної політики та впливу на складові національної безпеки (воєнну, політичну, інформаційну, соціальну, економічну тощо).

Не маючи можливості детально розглянути у даній статті вплив ВТП на всі складові національної безпеки, більш докладно зупинимось на впливі ВТП на безпеку держави її воєнної складової. Ця складова вирішальним чином залежить від кількісно-якісного складу (КЯС) ОВТ військових формувань воєнної організації держави, насамперед, ЗС.

КЯС ОВТ визначає перебіг і результати будь-яких воєнних дій, що знайшло практичне підтвердження у війнах і воєнних конфліктах останніх десятиліть (у Іраку, Югославії, Росії, Афганістані тощо) [2—6]. Це обумовлено значним зростанням виробничих сил розвинутих країн, швидким розвитком науки й техніки на межі ХХ — ХХІ ст., що визначило початок технологічної революції в розвитку ОВТ та докорінних новацій у всіх складових воєнної справи. Розвиток засобів збройної боротьби на основі нових воєнних технологій спричинив перетворення їх на найважливіший фактор воєнної безпеки та головну складову ВТП будь-якої держави. Основною метою ВТП розвинутих країн стало прагнення досягти військово-технічної переваги над еventуальним противником, тобто бажання досягти політичних, економічних та інших цілей навіть без застосування воєнної сили шляхом забезпечення вирішальної якісної переваги своїх ОВТ над ОВТ еventуального противника, а у разі виникнення воєнних дій — досягти воєнно-політичних цілей з найменшими втратами людських і матеріальних ресурсів.

Співвідношення сил конфліктуючих сторін буде в основному визначатися співвідношенням засобів збройної боротьби, побудованих на нових технологіях, які найбільш ефективно діють у космічному та повітряному просторах [7; 8]. Різниця в технологічності озброєння конфліктуючих країн призводить до війни різних поколінь, результат якої, як наслідок, відомий заздалегідь.

Таким чином, у сучасних умовах розробка нових воєнних технологій стає важливішим державним завданням для забезпечення воєнної безпеки держави. ВТП, від реалізації якої залежить розроблення і створення (модернізація) ОВТ за новими технологіями, є важливою складовою внутрішньої та зовнішньої політики держави, та може бути визначена як система офіційних поглядів, що прийняті державою, та її діяльність щодо розроблення (модернізації) та виробництва ОВТ, а також інших матеріально-технічних засобів та забезпечення ними військових формувань.

Зміст ВТП може бути розкритий через систему розподілу її понять (предметів, явищ) на групи (класи) за спільною ознакою [9,10] або їх комбінацією. На наш погляд, у даному випадку доцільно використовувати комбінацію ознак (назвемо її "предметно-цільовою"), яка дозволяє розподілити зміст ВТП за сферами її здійснення, а всередині сфер — за її цілями (завданнями).

До основних сфер ВТП, як правило, відносять:

- розвиток ОВТ (розроблення нових або модернізація існуючих) та оснащення ними військових формувань;

- розвиток науково-технічної, дослідно-конструкторської та виробничо-технологічної бази галузей оборонно-промислового комплексу (ОПК);

- експлуатацію зразків, комплексів і систем ОВТ, у тому числі їх утилізацію;

- військово-технічне співробітництво (ВТС) з іншими країнами;

- технічне забезпечення воєнних (бойових) дій угруповань військ (сил);

- професійну військово-технічну підготовку особового складу;

- екологічну безпеку діяльності у військово-технічній сфері тощо.

Використовуючи предметно-цільову ознаку для розподілу змісту рішень, які приймаються під час формування ВТП та зважаючи на великий обсяг, складність і специфіку основних положень для кожної зі сфер ВТП, а також чисельність, складність і різноманітність організацій, у яких вони розробляються і регулюються, зміст може бути поданий у виді сукупності основних положень, диференційованих за рівнями:

- перший рівень — загальні положення, які належать до ВТП держави (однакові для всіх її сфер і військових формувань воєнної організації);

- наступні — диференційовані за її сферами, військовими формуваннями, ланками їх структури тощо.

Сутність, місце і зміст ВТП визначають її призначення — розроблення, виробництво (модернізація) ОВТ, їх обслуговування з метою забезпечення безпеки держави за критерієм "необхідної достатності".

При розробці методології формування ВТП необхідно враховувати такі основні особливості сучасного стану ВТП в Україні [11—13]:

- недостатня розробленість теоретичних основ формування і реалізації ВТП, насамперед, методологічних;

- недооцінка органами державної влади впливу ВТП на стан національної безпеки держави та її подальший розвиток;

- недоліки нормативно-правової бази формування і реалізації ВТП і, як наслідок, недосконалість її системи управління, що характеризується відсутністю оптимальності у її складі, структурі та механізмі функціонування. Ці недоліки можна вважати значною мірою джерелом та підсилювачем інших, що знижують ефективність ВТП;

- хронічне недофінансування заходів ВТП і, як наслідок, зниження обсягів поставок новітнього, модернізованого і відновленого ОВТ у військові формування, які не покривають їх природну втрату у військах;

- суттєве скорочення науково-технічної, дослідно-конструкторської і виробничо-технологічної бази більшості підприємств ОПК через відсутність повноцінних державних замовлень ОВТ і, як наслідок, перетворення багатьох підприємств на хронічно збиткові, втрата важливих технологій, унікальної стендової і випробувальної бази та досвідченого кадрового потенціалу ОПК;

- неспроможність держави вести повномасштабне ВТС з іншими країнами та розвивати інфраструктуру системи ОВТ військових формувань;

- ВТП повинна формуватися і реалізовуватися як єдина цілісна система, що містить підсистеми (елементи), які перебувають між собою у певних відносинах або зв'язках. Відокремлення підсистем ВТП, про що говорилося вище, може здійснюватися за різними ознаками, серед яких можуть бути:

- сфери, у яких здійснюється ВТП;

- військові формування, для яких сформована і в яких здійснюється ВТП;

- ланки структур цих формувань та деякі інші.

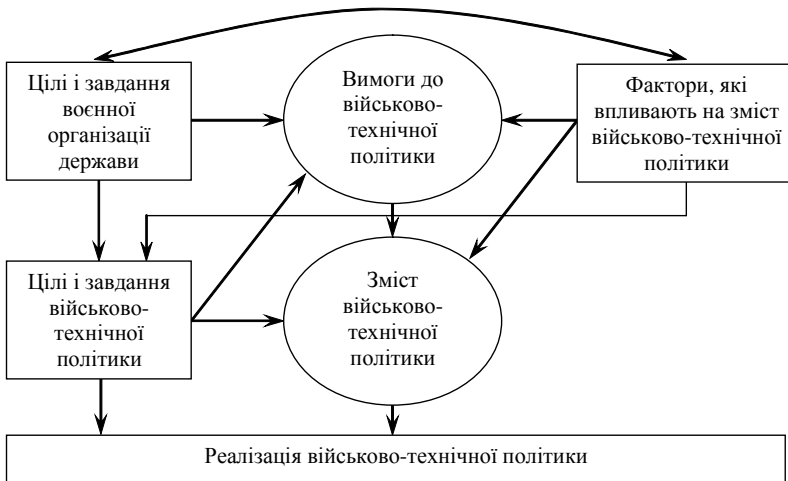

Рис. 1. Принципова схема формування ВТП

Кожна підсистема ВТП, у свою чергу, повинна розглядатися як система, що має своє місце у ній та виконує свою роль (призначення).

Формування та реалізація ВТП як єдиної цілісної системи є ключовим у змісті методології, яка може бути названа системною. Тільки системна методологія у сучасний період може дати змогу теоретично осмислити перспективи удосконалення ВТП, розкриваючи її основні зв'язки з іншими елементами зміцнення обороноздатності держави, і успішно вирішити практичні завдання останньої.

Відповідно до цього успішне вирішення будь-якого питання в одній із сфер ВТП неможливо без аналізу впливу його результатів на ВТП взагалі та в її окремих сферах. У той же час ВТП повинна розглядатися як невід'ємна частина систем більш високого порядку — воєнної організації держави, її воєнної, внутрішньої або зовнішньої політики та ін. У процесі формування та реалізації ВТП взаємодіє з іншими системами як вищого, так і нижчого порядків. До таких систем можна віднести системи воєнних дій різних угруповань військ, доктрини або концепції їх застосування, ОПК, системи управління військами, їх всебічного забезпечення, військової освіти та науки, економічного забезпечення воєнних дій і багато інших. Взаємодіючими у визначеному сенсі можна вважати ВТП інших держав і систему воєнних дій їх військових формувань. Деякі з цих систем визначають вимоги, яким повинна відповідати ВТП, щоб бути ефективною. Інші беруть участь у її формуванні та реалізації, виконуючи правила і процедури, що складають зміст цієї політики.

Стан взаємодіючих систем може або сприяти реалізації ВТП, або гальмувати її. Тому ВТП може розглядатися як результат взаємодії багатьох систем. При цьому, завдяки оберненому впливу ВТП, підвищується й ефективність функціонування кожної із взаємодіючих з нею систем. Такий взаємозв'язок систем створює нові умови для ефективного розвитку усіх взаємодіючих систем, зокрема для підвищення ефективності ВТП або воєнних дій [14]. Прикладом впливу ВТП на взаємодіючі системи є ситуація, коли поставки ОВТ у нестабільний регіон (країну) погіршують умови здійснення зовнішньої політики держави.

Розглядаючи ВТП як єдину цілісну систему, пріоритетне значення під час визначення напрямів її розвитку та прийняття рішень щодо її змісту необхідно надавати підвищенню її системних властивостей. Відповідно до цього зміст і напрями розвитку ВТП у всіх її сферах повинні формуватися у жорсткому взаємозв'язку, проблеми її вирішуватися із загальносистемних позицій, а управління нею при формуванні її змісту і реалізації повинно здійснюватися з єдиного центру, здатного передба-

чити її результати і провести їх системну оцінку [13]. При цьому функції управління мають бути чітко визначеними і встановлена суворо відповідальність за їх виконання. Зміст ВТП повинен визначатися на основі міжструктурного аналізу потреб воєнної організації держави і можливостей їх задоволення державою, а сам процес постановки комплексних проблем повинен укладатися у формальні межі діючих організаційних структур, які розробляють і реалізують ВТП.

Крім необхідності розглядання військово-технічних проблем у тісному взаємозв'язку, що визначається діючою у військовій справі тенденцією інтеграції існуючих систем та їх елементів, іншими причинами підвищення значення інтегральних властивостей ВТП як єдиної цілісної державної системи можна вважати:

— глибину проблем ВТП, що вирішуються та потребують складної і багатосторонньої взаємодії в усіх її сферах;

— значний взаємозв'язок проміжних і кінцевих результатів вирішення проблем різних сфер ВТП;

— нестачу ресурсів і часу, необхідних для вирішення проблем ВТП, які мають велике значення для воєнної організації держави, необхідність їх суворого збалансованого використання і зосередження основних зусиль і засобів на ключових із них;

— необхідність стандартизації та уніфікації ОВТ;

— необхідність та неминучість формування (розвитку) сукупності зразків, комплексів і систем ОВТ як єдиної цілісної системи.

Об'єднання сил та засобів в єдину цілісну систему ЗС слід розглядати як якісно новий високотехнологічний шлях подальшого розвитку ОВТ та взагалі ЗС. Будь-яка нова система ОВТ будь-якої країни світу та її складові (підсистеми розвідки і управління тощо) настільки будуть відповідати вимогам майбутніх воєнних дій, наскільки тісно вони будуть інтегрованими. Чим сильніші будуть зв'язки їх елементів, тим вищою буде ефективність системи. Створення систем ОВТ з сильними синергетивними властивостями — магістральний шлях розвитку ОВТ ЗС будь-якої держави, найважливіша світова тенденція.

Важливим методологічним прийомом, який використовує ВТП, є визначення вимог до зразків, комплексів і систем ОВТ, що повинно виключити появу у військах неефективного озброєння. На наш погляд, встановлена нормативно-правовими документами сукупність вимог має суттєві недоліки та потребує удосконалення, основним завданням якого слід вважати підсилення у сукупності вимог системних властивостей (які б показували ступінь необхідної інтеграції зразків, комплексів і систем в системах ОВТ вищого порядку), відмову від надмірної деталізації їх у нормативно-правових документах та наданням їм сучасної термінології.

Формування ВТП держави та її складових повинно здійснюватися на основі сукупностей її цілей (завдань) та вимог, які, так само як і вимоги до зразків, комплексів і систем ОВТ, доцільно висунути до неї. Визначення вимог до ВТП повинно здійснюватися шляхом аналізу різних факторів, що може дозволити сформувати доцільний для України її зміст, елементи якого можуть містити альтернативні (насамперед, доцільні економічно) напрями вирішення військово-технічних проблем відносно розвинутих країн (рис. 1).

Як видно з рисунка 1, цілі і завдання воєнної організації держави визначають цілі і завдання ВТП, а останні у взаємодії з факторами обстановки, що склалася, — вимоги до неї та її зміст. При цьому вимоги визначають, якою має бути ВТП, а цілі та завдання — її спрямованість

та результат. ВТП, яка побудована у повній відповідності до цілей та завдань воєнної організації держави, завжди буде сприяти зменшенню розриву між її станом діючим і станом, що планується.

Через те, що ВТП, як і будь-яка складна система, має бути структурованою, то в якості основи структуризації доцільно обрати сукупність її цілей (завдань). Суть такого підходу полягає у тому, що кожній її складовій (сфері, напрямку) доцільно ставити такі цілі (завдання), упорядкована сукупність яких цілком реалізує сукупність цілей ВТП та забезпечує результативність цілей і завдань воєнної організації держави. Використовуючи метод декомпозиції, можна сформулювати цілі ВТП, які є загальними для усіх її сфер або тільки для окремих з них, а також виділити в останніх цілі різних рівнів.

Чітко сформульована сукупність цілей може дати змогу:

- визначити зміст та взаємозв'язок основних складових ВТП;
- визначити, як забезпечує існуюча або перспективна ВТП досягнення всіх необхідних цілей;
- раціонально розподілити повноваження та відповідальність за досягнення цілей ВТП між органами управління й посадовими особами, а також організаціями, які розробляють та реалізують ВТП;
- уникнути дублювання завдань та забезпечити повноту досягнення кінцевих результатів.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Запропонований методологічний прийом встановлює чіткий порядок визначення цілей ВТП та спрямованість її змісту на їх досягнення. Він припускає порядок визначення цілей ВТП "зверху — вниз", спочатку загальних цілей для усіх її складових, а далі — її цілей в окремих сферах. У такий спосіб будується певне ієрархічне дерево цілей ВТП. При цьому на різних ієрархічних рівнях можуть використовуватися різні способи визначення цілей, під якими розуміється деякий бажаний результат функціонування (реалізації) ВТП, що буде розглянутий у наступній публікації.

Література:

1. Зубарев В.В., Кутовий О.П., Свергунов О.О., Химченко С.М. Методологічні аспекти оцінки стану військово-технічної політики та її складових. — К.: Інтертехнологія, 2009. — 206 с.
2. Грушев А. Итоги войны в зоне Персидского залива // Зарубежное военное обозрение. — 1991. — № 6. — С. 3—13.
3. Россия (СССР) в локальных войнах и вооруженных конфликтах второй половины XX века / Под ред. В. Золотарева. — М.: Полиграфресурсы, 2000. — 576 с.
4. Слипченко В. Войны шестого поколения. — М.: Вече, 2002. — 382 с.
5. Грек В. Обеспечение Вооруженных Сил новым вооружением предполагает поддержку ОПК. Материалы круглого стола "Альтернативные пути финансирования переоснащения и перевооружения Вооруженных Сил Украины" // Defense Express. — 2007. — № 3. — С. 4—5.
6. Горбулин В. Перевооружение Вооруженных Сил Украины и стратегия сдерживания // Defense Express. — 2005. — № 12. — С. 2—11.
7. Васильев Г. Военная операция "Буря в пустыне" // Зарубежное военное обозрение. — 1991. — № 3. — С. 10—14.
8. Василенко А., Лапицкий С., Нор П. Тенденции развития вооружения и военной техники и их взаимосвязь с современными формами и способами ведения вооруженной борьбы // Артиллерийское и стрелковое вооружение. — 2007. — № 3. — С. 8—11.

9. Советский энциклопедический словарь. — М.: Советская энциклопедия, 1988. — 1599 с.

10. Великий Тлумачний словник української мови. — К.: Перун, 2007. — 1736 с.

11. Bogdanovich B. Methodology of state administration in the field of military-technical collaboration of Ukraine and China // Announcer of the National academy of state administration at President of Ukraine. — 2004. — № 2. — С. 30 — 37.

12. Шевцов А., Шеховцов В. Рыночная трансформация и антикризисные мероприятия // Defense Express. — 2009. — № 9. — С. 3—7.

13. Смирнов В., Киселев А., Наконечный В., Бороховостов И., Горский А. Совершенствование системы управления военно-технической политикой Украины // Артиллерийское и стрелковое вооружение. — 2007. — С. 12—18.

14. Печуров С. Революция в военном деле и взгляд с Запада // Военная мысль. — 1977. — № 4. — С. 20—27.

References:

1. Zubariev, V.V. Kutovyj, O.P. Sverhunov, O.O. and Khymchenko S.M. (2009), Metodolohichni aspekty otsinky stanu vijs'kovo-tekhnichnoi polityky ta ii skladovykh [Methodological aspects of estimation of the state of military-technical policy and her constituents], Intertekhnolohiia, Kyiv, Ukraine.
  2. Grushev, A. (1991), "War results in the zone of the Persian bay", Zarubezhnoe voennoe obozrenie, vol. 6, pp. 3—13.
  3. Zolotarev, V. (2000), Rossyia (SSSR) v lokal'nykh vojnakh y vooruzhennykh konfliktakh vtoroj polovyny XX veka [Russia (THE USSR) in local wars and armed conflicts of the second half of XX of century], Poligrafresursy, Moscow, Russia.
  4. Slipchenko, V. (2002), Vojny shestoho pokoleniya [Wars of sixth generation], Veche, Moscow, Russia.
  5. Grek, V. (2007), "Providing of Armed Forces of new armament supposes support of MIC. Materials of the round table "Alternative ways of financing of retooling and rearmament of Armed Forces of Ukraine", Defense Express, vol. 3, pp. 4—5.
  6. Gorbulin, V. (2005), "Rearmament of Armed Forces of Ukraine and strategy of inhibition", Defense Express, vol. 12, pp. 2—11.
  7. Vasil'ev, G. (1991), "Military operation "Boring in the desert", Zarubezhnoe voennoe obozrenie, vol. 3, pp. 10—14.
  8. Vasilenko, A. Lapickij, S. and Nor, P. (2007), "Progress of armament and military technique and their intercommunication with modern forms and methods of conduct of the armed fight", Artillerijskoe i strelkovoje vooruzhenie, vol. 3, pp. 8—11.
  9. Soviet encyclopaedic dictionary (1988), Sovetskaja jenciklopedija [Soviet encyclopaedic dictionary], Moscow, Russia.
  10. Perun (2007), Velykyj Tlumachnyj slovnyk ukrains'koi movy [Large Explanatory dictionary of Ukrainian], Perun, Kyiv, pp. 1736.
  11. Bohdanovych, V. (2004), "Methodology of state administration in the field of military-technical collaboration of Ukraine and China", Visnyk Natsional'noi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy, vol. 2, pp. 30—37.
  12. Shevtsov, A. and Shekhovtsov, V. (2009), "Market transformation", Defense Express, vol. 9, pp. 3—7.
  13. Smirnov, V. Kiselev, A. Nakonechnyj, V. Borohovostov, I. and Gorskiy, A. (2007), "Perfection of control system by the military-technical policy of Ukraine", Artillerijskoe i strelkovoje vooruzhenie, pp. 12—18.
  14. Pechurov, S. (1977), "Revolution in military business and look westerly", Voennaja mysl', vol. 4, pp. 20—27.
- Стаття надійшла до редакції 01.06.2014 р.*

УДК 351.340.6

*В. В. Федчишина,
к. е. н., с. н. с., завідувач лабораторії організації науково-дослідних робіт та
координації діяльності підвідомчих підрозділів Київського науково-дослідного
інституту судових експертиз*

РЕЦЕНЗУВАННЯ ВИСНОВКІВ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ — МЕТОД ВНУТРІВІДОМЧОГО КОНТРОЛЮ УПРАВЛІННЯ ЕКСПЕРТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОСУДДЯ УКРАЇНИ

V. Fedchyshyna,
head of laboratory of organization of scientific research works and of coordination of activities
of subordinate divisions of Kyiv Research Institute of Forensic Science

REVIEWING THE CONCLUSIONS OF THE FORENSIC EXPERTS — THE METHOD OF INTERNAL CONTROL EXPERT ASSURING PRAVOSUDJA UKRAINE

У статті досліджено питання щодо забезпечення виконання управлінських функцій у сфері державного управління судово-експертною діяльністю. Наголошено, що судова експертиза підвищує доказову силу матеріалів справи, забезпечує встановлення об'єктивної істини і відіграє важливу роль у розробці і практичному впровадженні наукових методів і методик дослідження матеріалів при розслідуванні злочинів і судовому розгляді справ. Обґрунтовано, що судово-експертне дослідження — це науково-обґрунтований синтез досліджень, викладених у висновку судової експертизи, специфічний метод управління якістю та організацією проведення експертних досліджень. Доведено, що метою рецензування є формування об'єктивної думки з тої позиції, що необхідною умовою в експертній практиці є повнота дослідження, яка полягає також у застосуванні експертом сучасних досягнень науки і техніки, існуючих методів та методик, спеціальної літератури, обладнання, програмних продуктів тощо, які надають можливість експерту дійти до науково-обґрунтованого об'єктивного висновку.

The article explores the issues of ensuring of execution of administrative functions in the administration of the state judicial-expert activity. Noted that the judicial examination increases the evidentiary force of the case, ensure the establishment of objective truth and plays an important role in the development and implementation of scientific methods and techniques to study the materials in the investigation and judicial examination of cases. It is substantiated that the judicial-expert research is scientifically justified synthesis of the research described in the forensic report, specific method of quality management and organization of expert studies. It is proved that the purpose of the review is to form an objective opinion from the position that a necessary condition in expert practice is the fullness of the study, which is also in use by the expert of modern achievements of science and technology, the existing methods and techniques, specialized literature, equipment, software products, etc. which gives possibility expert to reach scientifically objective conclusion.

Ключові слова: судова експертиза, судово-експертна діяльність, наукові методи, внутрівідомчий контроль, рецензія.

Key words: forensics, forensic activity, scientific methods, internal control, review.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах зростаючої ролі правосуддя в Україні, де принцип процесуальної рівності та змагальності сторін стає панівним, стрімко набуває актуальності роль судової експертизи, виняткова цінність якої у дослідженні експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду [1, стаття 1].

З метою підвищення ефективності управлінського процесу для удосконалення національного правосуддя і для здійснення справедливої боротьби із злочинністю в світі, для встановлення фактів, що мають доказове значення, суспільство й держава потребують використання науково обґрунтованих експертних досліджень.

Враховуючи специфіку проведення судових експертиз, формування і утвердження якісно нових принципів державного управління судово-експерт-

ним забезпеченням в Україні, здійснення державою наукової політики можливе лише завдяки використанню спеціальних знань у кожній конкретній галузі знань, науки, техніки, мистецтва і ремесла.

В Україні сьогодні проводяться експертні дослідження за восьмидесятьма напрямками у різних галузях знань, зокрема криміналістичні, інженерно-технічні, економічні, товарознавчі, у сфері інтелектуальної власності, психологічні, мистецтвознавчі, екологічні та інші дослідження [2]. Об'єкти та завдання з таких досліджень є найрізноманітнішими.

У забезпечення виконання управлінських функцій у сфері державного управління судово-експертною діяльністю ключовим є вирішення організаційно-правових засад підвищення рівня експертних досліджень.

З метою контролю за рівнем виконання експертних завдань дієвим організаційно-практичним заходом є системна організованість рецензування — основна форма внутрішнього контролю за якістю експертної роботи, яка сприяє подальшому розвитку інституту судової експертизи та ефективному впровадженню науково-технічних методів та поглибленню спеціальних знань, світогляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що окремі статті з питань внутрішнього контролю управління експертного забезпечення правосуддя періодично з'являлися в наукових збірниках, але не висвітлювали дослідження критеріїв рецензування висновків судового експерта як засобу контролю за їх якістю.

Тому, сьогодні існує нагальна потреба консолідації зусиль науковців в галузі наук з державного управління щодо ознайомлення науковців та громадськості із управлінськими основами судово-експертної діяльності.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження критеріїв рецензування висновків судового експерта як засобу контролю за їх якістю, для реалізації принципів вдосконалення професійної майстерності, підвищення обґрунтованості висновків та їх доказового значення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Оскільки вся судово-експертна діяльність включає в себе діяльність, пов'язану з організаційно-управлінськими функціями для забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки [1, преамбула], традиційно сформувався думка, що на практиці висновок судового експерта є "королем" або є головним в царині доказів.

В Україні судова експертиза як галузь наукових знань, яка формується протягом сторіччя, сприяє оптимізації напрямів діяльності правоохоронної системи та правосуддя держави.

Забезпечуючи реалізацію якісно нового рівня захисту конституційних прав, свобод, обов'язків та інтересів громадян і юридичних осіб, одним із рушіїв переходу на нові принципи відповідального завдання щодо формування нових концепцій, доктрин та підходів до забезпечення в умовах реформування державних інституцій шляхом підвищення рівня довіри громадськості для забезпечення здійснення правозахисту, утвердження справедливого судочинства відповідно до вимог Загальної декларації прав людини, Європейської

конвенції з прав людини може слугувати подальше дослідження і удосконалення нормативно-правових засад з проблематики рецензування висновків судово-експертної діяльності.

Рецензія (в перекладі з німецького "rezension", з латинського "recensio", з англійського "review") означає перегляд, повідомлення, деяку оцінку, відгук про що-небудь. Основу рецензії складає короткий аналіз та оцінка.

З точки зору судово-експертного дослідження — це науково обґрунтований синтез досліджень, викладених у висновку судової експертизи, специфічний метод управління якістю та організацією проведення експертних досліджень.

Хоча дефініція терміну "рецензування висновку судової експертизи" в законодавстві України відсутня, при цьому рецензування є процесом, завдяки якому оцінюються результати експертного дослідження.

Проблема рецензування, а краще, здійснення рецензування як одного із засобів організації управління судово-експертною діяльністю, виникла не сьогодні, набула актуальності ще часів нівелюванням відомчого багаторівневого контролю управління (адже раніше в СРСР ця діяльність проводилась виключно під егідою ВНИИСЕ — Всесоюзного науково-дослідного інституту судової експертизи), а пізніше суттєвою складовою трансформаційних перетворень послужило і розширення кола судових експертів на приватних засадах.

При визначенні порядку рецензування поряджувалися суперечки, які продовжуються десятиріччями. В рамках теорії доказів окремих аспектів істинності і достовірності висновків експерта щодо здійснення рецензування велася полеміка в роботах відомих вчених Р.С. Белкіна [3], В.Я. Колдина [4], О.М. Моїсеєва [5].

Однак теоретичні засади дослідження рецензування як одного із засобів управління судово-експертною діяльністю ще не були предметом дослідження у наукових працях вітчизняних і зарубіжних дослідників. Системного наукового дослідження проблематики професійного забезпечення для здійснення рецензування як засобу управління експертного забезпечення правосуддя ні у вітчизняній, ні в зарубіжній науці державного управління також ще не проводилося.

Ці завдання є складними та багатоаспектними, оскільки важливими чинниками управлінської діяльності з метою створення умов для міжвідомчого контролю є налагодження системи проведення взаємного рецензування висновків судової експертизи.

Від організації реалізації творчих здібностей, високо-професійності судових експертів залежить функціонування в інтересах людини конституційних засад правозахисної системи влади в Україні.

В аспекті пошуків оптимізації управління експертного забезпечення правосуддя десятиріччями спрямовується робота на поглиблення розуміння можливостей судової експертизи та максимальної диференціації оцінки висновку судового експерта.

На думку О.Р. Россинської, "висновок експерта повинен ґрунтуватися на положеннях, які дають можливість перевірити обґрунтованість і достовірність зроблених висновків на основі загальноприйнятих наукових і практичних відомостей" [6].

Існуючі недоліки, як показав аналіз експертної практики, пов'язані із недооцінкою функціонального та системно-діяльного підходів до проведення процедури рецензування. Тому вдосконаленню та полегшенню цього процесу повинен сприяти

науково-обґрунтований алгоритм процесу рецензування висновку експерта — свого роду схема аналізу, необхідна із методологічної точки зору.

Відповідно до принципів системно-діяльного підходу, що представляє аксіому будь-якого виду діяльності, необхідно починати із визначення її інтегральної задачі, кінцевої цілі. Кінцева ціль рецензування — це вирішення таких принципових питань, як критерії істинності і достовірності, повноти дослідження такого джерела доказів як висновки експерта.

Без визначення такої цілі неможливими є алгоритмізація, програмування та повнота інформаційного забезпечення вирішення науково-обґрунтованих експертних задач на підставі використання загальнонаукових та спеціальних знань. Забезпечення об'єктивності та повноти дослідження впливають із принципів судово-експертної діяльності [1, ст. 3].

Основою такої схеми є послідовність аналізу висновку на предмет відповідності вимогам і процесуальним діям, визначена "Положенням про організацію рецензування висновків судових експертів у в науково-дослідних установах судових експертів системи Міністерства юстиції України" [7]. Ідея забезпечення управління існуванням єдиного науково-обґрунтованого порядку організації методичного рецензування висновків судових експертів, де прерогатива належить НДУСЕ, була цілком оправданою: враховуючи історичний досвід рецензування проводиться співробітниками, які мають вищу освіту, кваліфікацію судових експертів з відповідних спеціальностей, стаж експертної роботи не менше 3 років [7, п. 1.6].

Зокрема в ході проведення рецензування необхідно здійснювати оцінку вступної частини висновку судового експерта за такими критеріями:

- чіткість та повнота опису об'єктів дослідження і порівняльного матеріалу;
- формулювання питань, поставлених перед експертом з точки зору їх відповідності постанові (ухвалі) про призначення експертизи та спеціальними знаннями експерта, а також питань, поставлених з ініціативи експерта;
- повнота даних, що стосуються особи експерта та його кваліфікації;
- обґрунтованість клопотань про надання додаткових матеріалів тощо [7, п. 2.3].

Також необхідно вивчити чи питання, що ставляться перед судовим експертом, не виходять за межі його компетенції, обмежені рамками спеціальних знань, зазначених у свідоцтві про присвоєння кваліфікації судового експерта та чи зазначені експертом відомості про особу експерта, внесені до Реєстру атестованих судових експертів [8], характеризують відповідність кваліфікації фахівця у певній галузі знань.

Доцільно відзначити ще деякі суттєві елементи в роботі експерта:

- правильність формулювання питань, оскільки від цього багато в чому залежить не лише межі дослідження, але і повнота дослідження, визначається напрям і використання певної методики [9, с. 28];

— необхідність поставлених з ініціативи експерта питань;

— наявність і повнота наданих додаткових матеріалів на задоволення клопотання експерта.

При рецензуванні досліджуваної частини висновку судового експерта аналізу підлягають:

- правильність та обґрунтованість вибору схеми дослідження, методів та методик дослідження,

послідовність їх застосування, відповідність сучасному стану цього виду судової експертизи;

— дотримання технічних умов (Держстандартів на методи судових експертів) при проведенні досліджень;

— логічна послідовність викладення, взаємозв'язок між окремими етапами дослідження;

— дотримання термінологічної точності в описанні;

— повнота роздільного та порівняльного дослідження;

— якість, наглядність та переконливість наявних ілюстрацій [7, п. 2.4].

Як видно, першою характеристикою якісного висновку можна вважати його достовірність, тобто наскільки є науково-обґрунтованим і підтвердженим відповідними експертними доказами. Висновки, який не можна вважати достовірним, очевидно, не лише не має жодної цінності для ініціатора його призначення, але і дезінформовує учасників процесу щодо реальності фактів.

Отже, метою рецензування є формування об'єктивної думки з тої позиції, що необхідною умовою в експертній практиці є повнота дослідження, яка полягає також у застосуванні експертом сучасних досягнень науки і техніки, існуючих методів та методик, спеціальної літератури, обладнання, програмних продуктів тощо, які надають можливість експерту дійти до науково-обґрунтованого об'єктивного висновку. Від повноти та обґрунтованості висновку експерта залежить подальше його використання в процесі доказування, формування внутрішнього переконання особи, яка здійснює оцінку доказів та у провадженні якої перебуває справа, у доказовості предмету доказування та встановленні істини у справі.

Оскільки виключно шляхом рецензування висновків здійснюється перевірка відповідності висновків вимогам нормативно-правових актів та правильності застосування методів дослідження, це є одним із рушіїв реалізації прав сторін на виявлення істинного стану справ, його законності і наукової обґрунтованості. Суттєвою його складовою, зокрема, є:

- відповідність проведеного дослідження формальним та методичним вимогам;
- коректність і ефективність застосування відповідних методик;
- непротирічивість;
- спрощеність викладення проведеного дослідження;
- перенасичення, переобтяження або відсутність чіткості у застосуванні способів і прийомів дослідження;
- змістовність проведеного експертного дослідження;
- відповідність законодавчим вимогам, що пред'являються до експертних висновків (зокрема, об'єктивність, достовірність, обґрунтованість, перевірка отриманих висновків).

Серед критеріїв визначення при рецензуванні глибини заключної синтезуючої частини за необхідності викладаються конкретні рекомендації з висновку:

- аргументованість висновків;
- самостійність та повнота викладу матеріалу;
- ступінь обґрунтованості положень дослідження;
- достовірність і новизна наукових тверджень;
- відповідність результатів виконаного дослідження і мети та завдань роботи [7, п. 2.5].

У процесі проведення рецензування з метою формування висновку для перевірки з точки зору достовірності оцінка наукових досліджень і результатів дослідження має бути об'єктивною та відбивати як позитивні, так і негативні аспекти роботи. Зокрема мають місце і методичні зауваження та пропозиції, які, на думку рецензента, потребують більш детальної аргументації і носять консультативно-рекомендаційний характер та не є обов'язковими для експерта. Експерт, що проводить дослідження має право не погоджуватись з рецензентами та висловити свою позицію.

Як правило, рецензування необхідно для підтвердження або заперечення уже складених висновків для унеможливлення помилок або неточностей, невідповідностей дійсності. Причиною експертних помилок може слугувати низький професійний рівень спеціаліста або зловмисних дій експерта. Безумовно, рецензія не може замінити висновок експерта.

В умовах настання епохи демократичного реформування суспільства та побудови ефективної системи державної влади пріоритетом наукових досліджень стає зміцнення української державності через механізм роботи з необхідності модернізації послідовної роботи з удосконалення нормативно-правових засад професійної судово-експертної діяльності.

Від організації реалізації творчих здібностей, високо-професійності судових експертів залежить функціонування в інтересах людини конституційних засад правозахисної системи влади в Україні.

Отже, головною метою рецензування є постійне вдосконалення професійної майстерності експертів, поліпшення якості, підвищення наукової обґрунтованості висновків та їх доказового значення, тобто досягнення невинного вдосконалення професійної майстерності кожного експерта "наукового судді", завжди асоціюється із високим рівнем культури, глибокими науковими знаннями, його інтеграція і диференціація, зумовлені швидкими темпами зростання обсягів наукових знань, із розширенням і поглибленням фахової спеціалізації.

Це створює організаційно-управлінські передумови для проведення на новому теоретичному, методологічному і практичному підході судових експертиз, які базуються на використанні спеціальних знань та спрямовані на забезпечення правоохоронних і судових органів незалежною об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки [2].

ВИСНОВКИ

Доведено, що сьогодні важливим напрямом для забезпечення державного управління судово-експертною діяльністю є диференціація науково-організаційного аспекту з алгоритму вдосконалення та полегшення процесу рецензування експертних висновків — процесу обґрунтованості дослідження для визначення їх відповідності чинному законодавству, а також фактичним матеріалам справи з точки зору наукової обґрунтованості, наявності експертних помилок і відповідності вимогам законодавства.

Перспективою подальших розвідок даної проблематики, є потреба в поглибленні теоретичного, методологічного та практичного підходів до внутрішнього контролю для забезпечення належного рівня управління судово-експертною діяльністю за якістю експертної роботи, основною формою яких є системна організованість рецензування висновків судової експертизи.

Література:

1. Про судову експертизу: закон України, від 25.02.1994, № 4038-ХІІ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>

2. Сайт Міністерства юстиції. До питання кадрового забезпечення науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України (розміщено 05.08.2013 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/>

3. Белкин Р.С. Собрание, исследование и оценка доказательств: сущность и методы / Р.С. Белкин. — М.: Наука, 1966. — С. 291.

4. Колдин В.Я. Экспертиза в управлении и праве / В.Я. Колдин // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ. — Луганськ, 2000. — С. 176—200.

5. Моїсєєв О.М. Управлінські аспекти експертних технологій у судово-експертній діяльності / О.М. Моїсєєв // Вісник академії адвокатури України. — К.: Видавничий центр Академії Адвокатури України, 2008. — Вип.12. — С. 212—223.

6. Россинская Е.Р. Судебно-бухгалтерская экспертиза: учеб. пособие для студентов вузов / Е.Р. Россинская [и др.]; под ред. Е.Р. Россинской, Н.Д. Эришвили, Ж.А. Кеворковой. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2011. — 383 с.

7. Наказ Міністерства юстиції України від 26.12.2000 №65/5 "Положення про організацію рецензування висновків судових експертиз у НДУ-СЕ МЮ України".

8. Наказ Міністерства юстиції України від 29.03.2012 № 492/5 "Про затвердження Порядку ведення державного Реєстру атестованих судових експертів", зареєстрований в Міністерстві юстиції України 30 березня 2012 р. за № 484/20797.

9. Шалькевич И.А. Вопросы криминологии, криминалистики и судебной экспертизы: сб. науч. тр. / ГУ "ЦСЭиК Министерства юстиции Республики Беларусь"; редкол.: А.В. Дулов (гл. ред.) [и др.]. — Минск: Право и экономика, 2011. — Вып. 2/30. — С. 53—58.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "On forensic examination", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (Accessed 14 March 2014).

2. The website of the Ministry of justice of Ukraine (2013), "To the question of staffing of scientific research institutions of forensic expertise of the Ministry of justice of Ukraine", available at: <http://www.minjust.gov.ua/> (Accessed 14 March 2014).

3. Belkin, R.S. (1966), "The collection, examination and assessment of evidence: the nature and methods". Moscow, Russia, pp. 291.

4. Coldin, W.Y. (2000), "Expertise in management and law". Lugansk, Ukraina, pp. 176—200.

5. Moiseev, A.N. (2008), "Managerial aspects of expert technologies in the judicial-expert activity". Kyiv, Ukraina, pp. 212—223.

6. Rossinsky, E.R. (2011), Sudebno-bukhhalterskaia ekspertyza, [Forensic accounting], Zakon u pravo, Moscow, Russia.

7. Ministry of Justice of Ukraine (2000), Decree "Regulation on review of forensic examinations in NDUSE Justice of Ukraine", Kyiv, Ukraine.

8. Ministry of Justice of Ukraine (2012), Decree "On approval of the Procedure of maintaining the state Register of the certified court experts", Kyiv, Ukraine.

9. Shalkevich, I.A. (2011), "Voprosy criminology, criminalistics and forensic expertise", Pravo u ekonomyka, Minsk, Belarus, pp. 53—58.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2014 р.

*С. В. Левцов,
аспірант кафедри регіонального управління, місцевого самоврядування та управління містом,
Національна академія державного управління при Президенті України (м. Київ)*

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОРГАНІЗАЦІЇ НАДАННЯ РЕКРЕАЦІЙНИХ ПОСЛУГ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СТОЛИЧНОМУ РЕГІОНІ

S. Levtsov,
graduate student, National Academy of Public Administration, the Office of the President of Ukraine,
Regional Administration, Local Self-Government and Urban Management Faculty.

STRUCTURAL AND FUNCTIONAL CHARACTERISTICS TO PROVIDING RECREATIONAL SERVICES TO LOCAL SELF-GOVERNMENTS IN THE CAPITAL REGION

Стаття присвячена аналізу діяльності органів місцевого самоврядування столичного регіону щодо організації надання рекреаційних послуг на рівні територіальних громад. Запропоновано структурно-функціональну схему Центру координації рекреаційної діяльності у столичному регіоні.

This article analyzes the activities of local authorities in the capital region for the organization providing recreational services at the level of local communities. It propose the structural and functional organization scheme the Coordination Center of recreational activity in the capital region.

Ключові слова: столичний регіон, органи місцевого самоврядування, приміська зона, рекреаційні послуги, Київська регіонально-управлінська рада, Центр координації рекреаційної діяльності в столичному регіоні.

Key words: capital region, local authorities, suburban area, recreational services, the management of Kyiv Regional Council, the Coordination Center of recreational activity in the capital region.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Утворення столичного регіону шляхом внесення змін до адміністративно-територіального устрою столичного міста актуалізує питання зміни як просторових меж мегаполіса, які вже не відповідають потребам територіальної громади та уповільнюють його розвиток, так і необхідність забезпечення збалансованості повноважень і результативності діяльності у наданні рекреаційних послуг органами державної влади та місцевого самоврядування.

Функціонування та перспективи розвитку ринку рекреаційних послуг столичного регіону, їх диверсифікація та структурно-функціональна трансформація потребують єдності в управлінні. Оскільки, як зазначає В.В. Величко, рекреаційна сфера, що продукує послуги, пов'язані зі зміною місця перебування, лікуванням і відпочинком, за підрахунками спеціалістів стане двигуном національних і світової економіки в ХХІ столітті. Цим акцентується увага на тому, що рекреаційні послуги виступають тим видом діяльності чи вигоди, яку надають клієнтові на спеціалізованих територіях поза місцем його постійного проживання, й у вільний від роботи час, щоб відновити його фізичні та психологічні сили, задовольнити спортивні, оздоровчі, пізнавальні інтереси тощо [3, с. 25].

Водночас рекреаційні послуги, як потенційно економічно прибутковий напрям господарювання, мають усі підстави в перспективі посісти одне з провідних місць у структурі столичного регіону. Відповідно від уміння організувати процеси надання рекреаційних послуг залежить рівень рекреаційного попиту та вибір оптимальної стратегії розвитку рекреаційної індустрії столичного регіону.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій свідчить, що зазначена проблематика перебуває в полі зору багатьох учених. Серед вітчизняних науковців відомі праці А.В. Степаненка, М.Я. Мижеги, О.І. Драпиковського, О.К. Кузьмінської та ін., які досліджували питання розвитку Київського столичного регіону; І.М. Петренко розкрив еколого-економічні основи формування і використання рекреаційних територій в умовах міських агломерацій; В.Б. Яловий — особливості здійснення місцевого самоврядування в столичній агломерації; Г.М. Шевченко — організаційно-економічний механізм формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території; В.В. Марчук — удосконалення механізмів розвитку рекреаційного комплексу регіону на основі територіальної інтеграції; Н.П. Тесля розглядала питання діагностики трансформації туристично-рекреаційного комплексу м. Києва та ін. Серед зарубіжних учених необхідно виділити таких, як Харвей Дейвіса, Т'єрлда Делелстра, Мартіна Бекманна, Гаррі Річардсона, Сорена Бергстрема та ін., які досліджували особливості сталого розвитку столичних регіонів, їх ринкові та соціальні аспекти функціонування.

Однак у науковій літературі залишаються малодослідженими проблеми реалізації державної політики в сфері рекреації на місцевому рівні, механізми підвищення ефективності та результативності діяльності органів місцевого самоврядування в галузі управління рекреаційною сферою, потребують поглибленого вивчення питання із структурно-функціональної характеристики організації надання рекреаційних послуг органами місцевого самоврядування у столичному регіоні.

АНАЛІЗ І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою та завданням дослідження пропонуваної публікації є розвиток рекреаційної сфери й забезпечення рекреаційних потреб населення органами місцевого самоврядування столичного регіону, і на цій основі розробка структурно-функціональної схеми організації надання рекреаційних послуг органами місцевого самоврядування у столичному регіоні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Складні умови, що виникли в урбаністичному, просторово-планувальному та соціально-економічному розвитку Києва, актуалізують питання про утворення Київського столичного регіону.

На думку В.Ф. Погорілка, феномен столиці Києва полягає у своєрідному уособленні політичних, урбаністичних, економічних і соціально-культурних змін, що сталися за роки державної незалежності України. Її столиця перетворилася на "ядро", що наче магніт, притягує вітчизняний і іноземний капітал, ресурси, ініціативних, обдарованих людей, здатних на ділі реалізувати ідею новітньої суспільно-політичної "києвоцентричності", прискорити поступ до так званого "ідеального міста", що забезпечує рівновагу між різними секторами і видами суспільної діяльності, найкращі умови для життя, оптимізує взаємодію сучасного містобудування та історичної спадщини [7, с. 4].

Взаємодія територіальних громад, що увійдуть до столичного регіону, має ґрунтуватися, зокрема, на спеціальних угодах про співпрацю, підписаних усіма суб'єктами нового адміністративно-територіального утворення та координуватися спільним консультативно-дорадчим органом — територіально-управлінською радою, до якої входить усіма представники всіх населених пунктів — складових столичного регіону [5, с. 2—3]. А оскільки стаття 142 Конституції України передбачає, що територіальні громади сіл, селищ і міст можуть об'єднувати на договірних засадах об'єкти комунальної власності, а також кошти бюджетів для виконання спільних проєктів, створювати для цього відповідні органи та служби [4, с. 41], то це дасть змогу вчасно налагодити практичну взаємодію місцевих громад у розв'язанні гострих проблем, що виникають під час адміністративно-територіальних перетворень, а також сформувати експериментальну демократично-самоврядну підсистему з координації та контролю, де, погоджуючись із думкою В.Б. Ялового, провідна роль належатиме Київській регіонально-управлінській раді [8].

Саме Київська регіонально-управлінська рада з одного боку, координуватиме різнопланові дії територіальних громад на базовому рівні, а з другого — дбатиме про забезпечення перспективного соціально-економічного розвитку всього столичного регіону, здійснення в ньому комплексної фінансово-бюджетної, земельної, культурно-просвітницької та екологічної політики. У результаті цих перетворень у Київському столичному регіоні створяться умови для запровадження сучасного регіонального самоврядування, яке сьогодні викликає багато суперечливих суджень як серед політиків, державних службовців, так і серед правознавців, науковців і фахівців із питань територіальної організації влади [8, с. 146—147].

Відповідно можна спрогнозувати основні функції та повноваження регіонально-управлінської ради, а також її першочергові завдання, одними з яких, у контексті нашого дослідження, мають бути:

— здійснення узгоджених освітніх, медичних, культурно-просвітницьких і спортивно-оздоровчих заходів у столичному регіоні, що сприятимуть розвитку рекреаційної сфери та соціального капіталу в суспільстві, поліпшенню демографічної ситуації та оздоровленню морально-психологічної, духовної атмосфери в населених пунктах;

— реалізація комплексної довгострокової програми з розвитку рекреаційної діяльності, охорони навколишнього середовища на основі спільних підходів до реструктуризації промислово-виробничого комплексу, поліпшення екологічного стану всіх територій, що увійдуть до столичного регіону.

Визначення рекреаційної діяльності пріоритетним напрямом розвитку столичного регіону як носія історико-культурної спадщини українського народу, при певних умовах може поступово перетворити її на стратегічну галузь, що забезпечуватиме місцевий розвиток. Це, безумовно, потребує змін в системі управління сферою рекреаційних послуг та формування необхідних умов для забезпечення розвитку рекреаційної діяльності з боку органів місцевого самоврядування.

Водночас, необхідно розробити та запровадити дієве нормативно-правове підґрунтя щодо ефективного використання потенціалу туристично-рекреаційних ресурсів, а також забезпечення достатнього рівня рекреаційної інфраструктури столичного регіону країни міжнародним стандартам та інші чинники.

Сьогодні "не зайвим буде акцентувати увагу на тому, що кожен з нас потребує не тільки хліба, а й сучасної, відповідної світовим стандартам системи забезпечення дозвілля. Бо не лише склад продуктової кошика, а й ступінь розвиненості інфраструктури сфери відпочинку і розваг, культури та спорту відображають якісний рівень життєзабезпечення європейців" [2].

Природні рекреаційні ресурси столичного регіону характеризуються помірно теплим кліматом, придатними для відпочинку лісами, що створює умови для коротко- і довгострокового відпочинку та лікування населення. Значне місце у складі рекреаційних ресурсів посідають лісопарковий захисний пояс та р. Дніпро, рекреаційний потенціал якої зростає за рахунок великої розгалуженості, наявності лісистості та природних пляжів.

Рекреаційний потенціал мають також малі річки. Крім того, в регіоні налічується багато цікавих пам'яток природи, архітектури, історії та культури, які можуть сприяти розвитку туризму.

Відтак, серед наукової спільноти тривають дискусії про шляхи та методи забезпечення ефективною діяльністю в рекреаційній сфері в аспекті задоволення потреб рекреантів і отримання з цього прибутку. Одні з них вважають, що необхідно розвивати сфери туризму, санаторно-курортного обслуговування, культури та спорту відокремлено, інші — наполягають на їх об'єднанні в одну сферу — сферу рекреаційної діяльності, де узагальнюючим критерієм виступає здатність цих видів діяльності відтворювати життєві сили населення розрачені під час праці [2]. Відповідно потребує створення в столичному регіоні інфраструктури підприємств, організацій і засобів, які б сприяли відтворенню ефективного відновлення працездатності населення не лише фізіологічного, як було раніше, а й психологічного, творчого, інтелектуального.

Вивчення зарубіжного досвіду демократичних країн у сфері регулювання розвитку сфери рекреаційних послуг на муніципальному рівні [9, 10] дозволило зробити висновок про необхідність функціонального об'єднання головних напрямів рекреаційної політики місцевих органів влади столичного регіону в організаційну структуру одного центру, який би мав можливість консолідувати зусилля спеціалістів з питань формування, впровадження і розвитку оптимальної структури рекреаційного забезпечення населення. Відсутність цілісної державної системи управління розвитком суб'єктами рекреаційної діяльності створює суттєві труднощі, насамперед, у роботі органів місцевого самоврядування, оскільки саме вони є основними виконавцями державних і регіональних програм соціально-економічного і культурного розвитку. Крім того, на них покладена функція контрольно-наглядової діяльності, до якої нале-

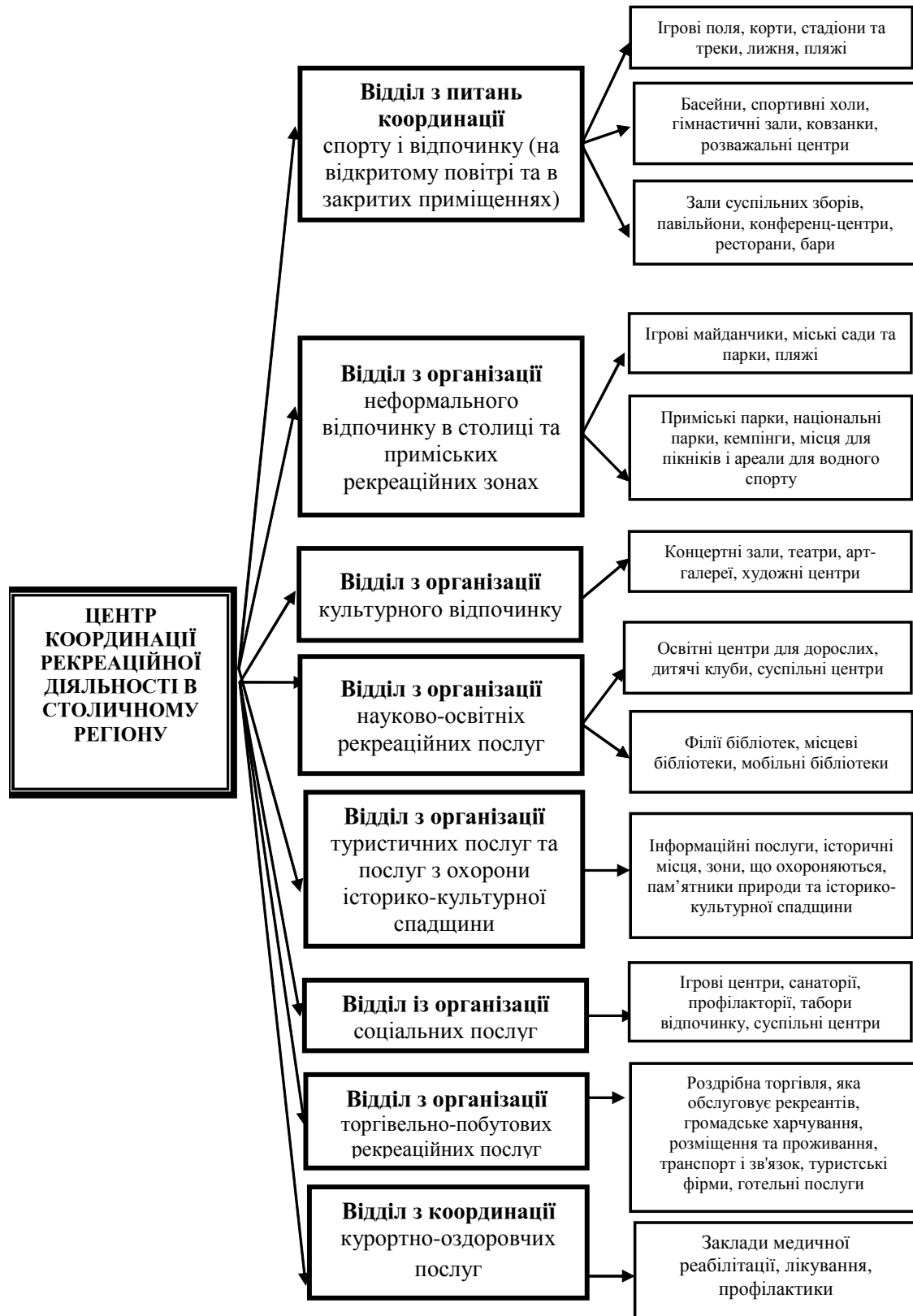

Рис. 1. Структурне зображення функцій Центру координації рекреаційної діяльності органів місцевого самоврядування в столичному регіоні

жить і контроль за додержанням законодавства з питань науки, мови, реклами, освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту населення, фізичної культури і спорту [6].

З урахуванням загальних тенденцій реформування структурних та функціональних засад всієї системи місцевих органів влади [1, с. 36], для посилення управлінського впливу на органи місцевого самовря-

дування доцільно утворити в структурі Київської регіонально-управлінської ради Центр координації рекреаційної діяльності органів місцевого самоврядування в столичному регіоні (далі — Центр) (рис. 1).

В умовах столичного регіону можна буде запровадити більш зручні умови для вдосконалення рекреаційної сфери та структури її соціально-культурного комплексу щодо здійснення у територіальних громадах сто-

личного регіону спільної культурної політики, комплексних заходів, спрямованих на збереження історико-архitekтурної спадщини, послаблення техногенного навантаження на довкілля, прискорення переходу до сталого розвитку Києва і прилеглих населених пунктів. На жаль, на сьогодні, хоча рекреаційна галузь й охоплює господарську діяльність не тільки з організації туризму, а й відпочинку населення, курортного і профілактичного лікування, оздоровлення, екскурсійних і дозвілєвих послуг, проте вона не визначена як цілісний напрям діяльності.

Тому Центр у процесі модернізації органів місцевого самоврядування, повинен виконувати не тільки функції контролю та координації суб'єктів рекреаційної діяльності в територіальному окрузі, але й надавати їм необхідні консультації та забезпечувати потрібну інформацію.

Відповідно діяльність Центру повинна, насамперед, забезпечувати гарантований державою рівень рекреаційних послуг на душу населення, які надаються неприбутковими організаціями та установами за рахунок державного та місцевих бюджетів.

Зокрема трансформація лінійної організаційної структури державного управління рекреаційною діяльністю у функціональну, дозволить не тільки привести у відповідність управлінські заходи до сучасних умов функціонування суб'єктів рекреаційної діяльності, але й за допомогою створення Центру забезпечить надання їм інформаційної та правової підтримки, адаптації державної рекреаційної політики до умов столичного регіону. У свою чергу, це дозволить привести сферу рекреаційного забезпечення населення столичного регіону у відповідність вимогам Європейського Союзу з цього питання.

У розвиток важливих положень, викладених 1992 року в Європейській хартії міст, Рада Європи запропонувала країнам-членам досить актуальний документ — Маніфест нового урбанізму. У ньому викладено наукові засади, концептуальні підходи, застосування яких спроможне допомогти сучасним мегаполісам і міським регіонам модернізувати муніципальне управління, наблизити його до потреб громадян. Визначальними аспектами в управлінні мегаполісами і міськими зонами на сьогодні вважаються демократія, сталий розвиток, солідарність, культура [8, с. 165] і, що не менш важливо, якість надання послуг, зокрема рекреаційних, бурхливий розвиток яких в останні роки відбиває об'єктивні тенденції соціального розвитку у світі, в нашій країні і практично у всіх її регіонах. Без рекреації тепер неможливо уявити собі економіку не тільки більш чи менш розвиненої країни, але й окремо взятого муніципального утворення.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Суспільні реалії спонукають до подальшого оновлення концепції державної регіональної політики, насамперед доцільно конкретизувати в ній головні напрями оптимізації загальнодержавних, регіональних і місцевих інтересів. На чільне місце в концепції заслуговують і теоретико-методологічні засади Київського столичного регіону, розгляд основних закономірностей формування, функціонування та розвитку мережі його рекреаційних територій, класифікація об'єктів рекреаційного середовища в контексті проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні.

Київський столичний регіон повинен виконувати урбокомпенсаційні функції завдяки дачному відпочинку, санаторному (пансіонати, бази відпочинку, санаторії) відпочинку, самодіяльному туризму та інших рекреаційних послуг як основної "продукції" територіальної рекреаційної системи, впливають на розширення цієї зони, її ущільнення та зростання рекреаційних навантажень. При цьому соціальне значення сфери рекреаційних послуг столичного регіону має визначатись забезпечен-

ням можливості раціонального використання вільного часу та бути одним із головних показників якості життя та рівня людського розвитку.

Література:

1. Адміністративна реформа в Україні: документи і матеріали // Український правовий часопис. — 1999. — Вип. 4. — С. 36.
2. Бобирева О.В. Методологічні аспекти реформування державної системи управління / О.В. Бобирева [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/36447/05>
3. Величко В.В. Організація рекреаційних послуг: навч. посібник / В.В. Величко; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. — Х.: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2013. — 202 с.
4. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
5. Печеніг О. Столичний регіон: чи прислухається влада до громади? / О. Печеніг // Я і влада. — 2005. — № 1. — С. 2—3.
6. Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24.12.1993 № 3808-ХІІ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3808-12>
7. Хартія українських міст / Асоц. міст України. — К.: Вид-во Мінстату України, 1997. — 30 с.
8. Яловий В.Б. Особливості здійснення місцевого самоврядування в столичній агломерації: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.04 / В.Б. Яловий; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. — К., 2010. 225 с.
9. Tillman A. The Program Book for Recreation Professionals. — Palo Alto: National Press Books, 1997. — P. 350.
10. Vial A.J. Research Methods for Leisure and Tourism: A Practical Guide 2nd ed., Pitman London, 1989. — P. 240.

References:

1. "Administratyvna reforma v Ukraini: dokumenty i materialy" (1999), [Administrative Reform in Ukraine: documents and materials], Ukrain's'kyj pravovyj chasopys, vol. 4. — P. 36.
2. Bobyrieva, O.V. "Metodolohichni aspekty reformuvannia derzhavnoi systemy upravlinnia", [Methodological aspects of reform of public management], [Online], available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/36447/05> (Accessed 05 March 2014).
3. Velychko, V. V. (2013), "Orhanizatsiia rekreatsijnykh posluh: navch. posibnyk" [Organizing recreational services: teach. manual], Khark. nats. un-t mis'k. hosp-va im. O.M. Beketova. — Kh.: KhNUMH im. O. M. Beketova, 202 p.
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "Konstytutsiia Ukrainy": [The Constitution of Ukraine], [Online], available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 05 March 2014).
5. Pechenih, O. (2005), "Capital Region: the power or listen to the community?", Ya i vlada, vol.1, pp. 2—3.
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (1993), The Law of Ukraine "About Physical Culture and Sports", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3808-12> (Accessed 05 March 2014).
7. "Charter Ukrainian cities" (1997), Asots. mist Ukrainy, K., Vyd-vo Minstatu Ukrainy, 30 p.
8. Yaloviy, V.B. (2010), "Features of local government in the metropolitan agglomeration", Ph.D. Thesis, local government, UAPA of President of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
9. Tillman, A. (1997), "The Program Book for Recreation Professionals", Palo Alto.: National Press Books, p. 350.
10. Vial, A.J. (1989), "Research Methods for Leisure and Tourism", A Practical Guide 2nd ed, Pitman London, UK, p. 240.

Стаття надійшла до редакції 31.05.2014 р.

УДК 35.07:32:316.485.6

С. М. Сітарський,
аспірант кафедри національної безпеки,
Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ

ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В КОНТЕКСТІ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

S. Sitarskiy,
Postgraduate Department of National Security,
The National Academy of Public Administration, the President of Ukraine, Kyiv

INSTITUTIONALIZATION OF THE ACTIVITIES OF PUBLIC POWER IN THE CONTEXT OF THE POLITICAL CONFLICT

У статті розглянуто інституалізацію діяльності органів державної влади щодо врегулювання політичних конфліктів, етапи та елементи цього процесу. Проаналізовано термінологічні проблеми, пов'язані з поширенням в україномовному науковому середовищі понять "інституціоналізація", "інституціалізація" та "інституалізація". Розглянуто можливості їх застосування у сфері врегулювання політичних конфліктів.

The article deals with the institutionalization of the activities of public authorities to resolve political conflicts, stages and elements of the process. Analysis of terminological problems associated with the spread of the scientific environment in a Ukrainian concepts of "institutionalization", "institutionalization" and "institutionalization". The possibilities of their application in the resolution of political conflicts.

Ключові слова: інститут, інституціоналізація, інституціалізація, інституалізація, органи державної влади, політичний конфлікт.

Key words: institution, institutionalization, institutionalization, instutalization, government agencies, political conflict.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Однією з найбільш актуальних проблем українського державотворення, що потребує системного аналізу та невідкладного вирішення, є якісне поліпшення організації та функціонування органів державної влади. З огляду на це, теоретичне вивчення процесу інституалізації функцій управління набуває особливого значення як з теоретичної, так і з практичної точок зору. Існує також проблема у вживанні термінів "інституціалізація" та "інституалізація", які у ряді випадків необгрунтовано синонімізуються. Відмінність між ними необхідно шукати у розбіжності понять "інститут" та "інституція", які перебувають у відносинах взаємного доповнення — інституція лежить в основі будь-якого інституту, а він, у свою чергу, є органічним доповненням інституції.

Відомий американський дослідник С. Хантінгтон з цього приводу зазначив: "Соціальна й економічна модернізація підриває старі форми влади і руйнує традиційні політичні інститути. І не обов'язково вона створює нові форми або нові політичні інститути. Однак, розширюючи політичну свідомість і політичну активність мас, вона створює найгострішу в них необхідність" [29, с. 449]. Підвищення ефективності та результативності функціонування системи державного управління, уточнення закономірностей розвитку суспільних процесів, а також розв'язання проблем реформування інститутів, що забезпечують належний рівень життєдіяльності держави, є важливим чинником забезпечення національної безпеки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Процес інституціоналізації досліджували С. Ліпсет, Дж. Ландберг, Р. Бенедикс, П. Блау, Б. Мур,

М. Дюверже, Р. Міллс та ін. Одним із перших, хто переконливо довів особливе значення інституціонального підходу для формування організаційних і правових структур та прийняття рішень у контексті здійснення державної влади, був американський політолог А. Бентлі, автор книги "Процес правління" (1908).

В українській науці до недавнього часу традиційно переважали економічний та соціологічний дискурс застосування категорій "інститут" та "інституалізація": на межі ХХ та ХХІ ст. дослідники констатували факт значної поширеності інституціальних досліджень у галузі економічних наук (йшлося про десятки наукових праць, присвячених різним напрямкам інституціальних феноменів) [20].

Нині інституціональна методологія дедалі активніше використовується вітчизняними політологами для вивчення політичних проблем. Аналіз існуючих політологічних праць свідчить про дедалі активніше застосування інституціональних досліджень щодо загальних проблем влади і політичної сфери життя, політичних інститутів, демократії.

Зокрема цей напрям досліджень репрезентований монографіями "Політичні інститути в процесі реформування системи влади" В. Ребкала і Л. Шкляра [22], "Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір" А. Романюка [24], колективною працею "Політико-правові інститути сучасності: структура, функції, ефективність" за загальною редакцією М. Панова і Л. Герасіної. В останній праці, наприклад, досліджено парадигму інституціонального аналізу діяльності політико-правових об'єктів, проблеми соціальної ефективності політико-правових інститутів, проаналізовано вплив різних чинників на оптимізацію їх діяльності [18].

Н. Гончарук у статті "Проблеми та перспективи реформування публічної адміністрації в Україні" зазначає, що побудована в Україні за роки незалежності система державного управління залишається малоефективною, громіздкою, внутрішньо суперечливою і відірваною від потреб людини, а отже, не відповідає стратегічному курсу держави на демократію та європейські стандарти врядування. Досить зазначити, що у рейтингу Світового банку щодо ефективності державного апарату Україна займає 143-є місце з 212 країн, перебуваючи між Мадагаскаром і Кенією [4].

Г. Ситник, В. Олуйко, М. Вавринчук у роботі "Національна безпека України: теорія і практика" багато уваги приділяють питанням діяльності органів державної влади щодо забезпечення національної безпеки: "Відомо, що державна влада є головним інструментом забезпечення існування держави, охорони політичної системи, економічної та соціальної структури, організації та упорядкування соціально неоднорідного суспільства, збереження його цілісності. Вона здійснює вплив на суспільні процеси (відносини) за допомогою спеціально створених інститутів (органів, установ, організацій), використовуючи наявні в її розпорядженні ресурси (матеріальні, фінансові, інтелектуальні та інші). Тому за змістом державне управління є процесом реалізації державної влади, а сфери діяльності держави трансформуються у сфери державного управління" [26, с. 183]. Однак органи державної влади поки не в повній мірі використовують напрацювання науки державного управління: "У ході підготовки і прийняття управлінських рішень поки недостатньою мірою використовуються напрацювання сучасної науки управління, зокрема методи аналізу політики, системного та ситуативного аналізу, що свідчить про необхідність подолання певної відірваності теорії від практики" [26, с. 186].

У дисертаціях М. Ніколаєвої [11], О. Півторака [16], О. Скребець [27], О. Крет [9] і С. Довгого [5] проаналізовано процеси інституціональних змін політичної системи України, становлення демократичних інститутів в умовах її реформування, зокрема, сутність інституту парламентаризму, інституалізацію української політичної влади. Зокрема у роботі С. Довгого, присвяченій особливостям інституалізації української політичної влади, досліджено тенденції, конкретно-історичні умови та посттоталітарні суперечності інституалізації влади в Україні періоду незалежності, виявлено закономірності впливу інститутів громадянського суспільства на систему влади та показано її інституційну перспективу [5].

Продовжуючи цю тему, Л. Герасіна та О. Данильчан зазначають, що "формування нових інститутів і сучасних організаційних принципів не обов'язково призводить до цілісного оновлення суспільства, а може навіть супроводжуватися зміцненням традиційних систем через вплив нових форм організації" [21, с. 120].

Слід зауважити, що будь-які соціально-політичні зміни — і часткові, і системні-характеризуються певною конфліктністю. Це пояснюється тим, що впровадження в соціальну систему нових, готових зразків інститутів (апробованих у модернізованих суспільствах), поряд з існуванням традиційних, супроводжується протистоянням інновацій і традицій, що за певних умов може призводити до конфліктів та різного роду кризових станів.

Тому слід погодитися з І. Бідзюрою в тому, що зміни не повинні бути "простою заміною одних суспільних інститутів іншими або одних державних діячів іншими. Подібні заміни неминуче призведуть лише до поглиблення кризи, а не до виходу з неї". Вчений пропонує звернутися до теорії соціальних систем, яка, на його думку, вдало конкретизує основні ідеї теорії самоорганізації суспільства. Засновник цієї теорії Т. Парсонс вважав, що будь-які серйозні зміни у цілісній соціальній системі (яка складається, у свою чергу, з підсистем) можна здійснювати

без загрози для стабільності самого суспільства лише через ускладнення існуючої системи. Нові елементи повинні не механічно замінити собою старі, а спочатку "вживлятися" у наявні системні зв'язки з тим, щоб у майбутньому, можливо, замінити собою — частково або повністю — деякі старі елементи системи. Цьому питанню Т. Парсонс присвятив спеціальне дослідження [14]. Аналогом подібних процесів іноді може слугувати також механізм розвитку наукового знання, коли стара теорія охоплюється новою і входить у неї як окремий випадок [2, с. 53].

Важливу роль у методології дослідження конфліктів, безумовно, відіграють методи, оскільки саме в них знаходять своє тактичне втілення методологічні принципи та наукові підходи дослідження політичних конфліктів. Автор статті виходить з того, що науковий метод — це конкретний шлях дослідження, який дає змогу отримати нові наукові результати та досягти поставленої мети. Науковий метод передбачає застосування раніше накопичених знань для дослідження ще не вивчених явищ і проблем [23, с. 10].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Державне управління як різновид управлінської діяльності опирається на існуючу в даній країні владу, що здійснює свій відчутний вплив на розвиток суспільства та його сегменти і діє комплексно, злагоджено, безперервно. Державне управління в кожній країні має свою давню історію, національні особливості, традиції, норми та забезпечується через відповідні інститути.

Відомий американський вчений Д. Норд стверджує, що "інституції — це правила гри в суспільстві, або точніше, придумані людьми обмеження, які сприяють людську взаємодію в певне річище. І, як наслідок, вони структурують стимули в процесі людського обміну — політичного, соціального чи економічного" [12, с. 11].

Існування інститутів пов'язане з діяльністю людей, організованих у статусні групи, що відповідають потребам суспільства або даної групи. Інституційний аналіз соціального життя передбачає вивчення повторюваних і найбільш стійких образів поведінки, звичок, традицій, що передаються з покоління в покоління. Різноманітність інститутів відповідає різноманітності людських потреб, насамперед у виробництві продуктів і послуг, розподілі благ і привілеїв, у безпеці, захисті життя і благополуччя, в соціальному контролі за поведінкою членів суспільства, в комунікації тощо.

Люди, об'єднані в соціальні групи для реалізації потреби, що у них з'явилася, спочатку спільно шукають різні варіанти її задоволення. У процесі суспільної практики вони виробляють найбільш прийнятні зразки і шаблони поведінки, які з часом через багаторазове повторення та оцінку перетворюються на стандартизовані звички і звичаї. Через деякий час розроблені зразки і шаблони поведінки приймаються і підтримуються суспільною думкою, а в кінцевому підсумку узаконюються, включно з розробкою певної системи санкцій на випадок їх порушення. Фіналом процесу інституціоналізації є створення відповідно до норм і правил чіткої статусно-рольової структури, яка приймається більшістю учасників соціального процесу.

Варто погодитися з думкою С. Хантінгтона, що політичні інститути складаються не за один день. Політичний розвиток є в цьому сенсі повільним процесом, особливо в порівнянні з набагато динамічнішим процесом економічного розвитку. У деяких випадках гострий конфлікт або інші серйозні випробування можуть приводити до більш швидкого перетворення організацій в інститути, ніж в умовах нормального життя. Але такі інтенсивні впливи рідкісні, і навіть за їхньої наявності потрібен час [29, с. 33].

Розгляду змісту інституалізації діяльності органів державної влади передуює аналіз певних термінологічних проблем, пов'язаних з поширенням в українському політичному і науковому обігу понять "інституціоналізація", "інституціалізація" і "інституалізація". Перший термін має застосовуватися як калька з англійської — "institutionalization" — для позначення наукової методології інституціоналізму. Відмінності у вживанні двох інших термінів, на думку О. Крат, треба шукати в розбіжності понять "інститут" та "інституція", що використовуються в українській мові або як синонімічні, або як нетотожні. На думку українських вчених, існуюча проблема пояснюється імпортованістю зазначених термінів з інших мов [9].

Як зазначає російський філолог О. Іншакова, вже в латині фактично вживалися два терміни — "institutum" і "institutio" [32, с. 721]. Пізніше ця традиція закріпилася в західноєвропейських мовах. Зокрема у сучасній англійській мові застосовуються як аналітичні інструменти інституціональної теорії, відповідно, терміни "institute" та "institution". Подібна ситуація склалася у французькій, польській, чеській, сербській мовах. На це звертає увагу російський філолог Н. Тупікова. Вона наголошує на необхідності чіткого розмежування лексем інститут — інституція та некоректності змішування цих понять, хоча в російській мові ці терміни традиційно не відокремлюються [32, с. 643].

Поширеність синонімічного трактування зазначених понять і в українському науковому просторі пов'язують з невіправданою редукцією категоріального апарату інституціоналізму внаслідок видання у 1984 р. праці Т. Веблена "Теория праздного класса" російською мовою, при перекладі якої було пропущено підзаголовок, де вживалося поняття "інституція" (An Economic Study of Insnitution). Так само перекладався цей термін і в працях Д. Норта і Т. Еггертсона, що закріпили застосування терміна "інститут" та призвели до практичної втрати категорії "інституція" при описі феноменів відповідного характеру. Про це пише російський науковець О. Іншаков. Він справедливо зазначає, що така ситуація часто стає причиною ототожнення понять, що описують соціальні форми структур і функцій, значно утруднює сприйняття й аналіз оригінальних зарубіжних текстів, де найбільш вживаним є термін "інституція", збіднює науковий інструментарій вітчизняних дослідників. Вчений підкреслює необхідність окреслити систему вихідних категорій та здійснити їхню дефініцію [6, с. 42].

Українські автори М. Кармазіна та О. Шурбована, також зауважують, що нині в Україні спостерігаються певні зміни. Відтак, якщо назва книги неінституціоналіста Д. Норта "Institutions, institutional change and economic performance" в перекладі на російську мову звучить як "Институты, институциональное изменение и функционирование экономики", то в перекладі на українську — "Институції, институційна зміна та функціонування економіки", тобто точніше [7, с. 13]. П. Бергера і Б. Бергера також трактують інституції як регулятивні зразки, програми, якими суспільство обмежує поведінку індивідів [1].

М. Кармазіна та О. Шурбована констатують, що правильно було б розуміти термін "інституція" як встановлення, традицію, порядок, заведений в суспільстві, а "інститут", відповідно, розглядати як закріплення таких звичаїв і порядків у законах і правових нормах [7, с. 13]. На їхню думку, "питання синонімії понять "інститут" та "інституція" вирішується шляхом окреслення специфіки застосування кожного з них та неприпустимості ототожнення їхніх значень. Інституціям відомиться значення символічних, звичаєвих, семіотичних значень та практик, закріплення і відтворення яких здійснюється за допомогою таких соціальних організацій, як інститути (зокрема політичні)" [7, с. 17]. З їхньою позицією погоджуються інші вітчизняні науковці, зокрема, В. Опанасюк [13], Н. Волвенко [3].

Погоджуючись із згаданим підходом до визначення сенсу понять "інститут" та "інституція", слід виходити з того, що в українському науковому просторі їх розмежування відбуватиметься не просто й не відразу. Майже у всіх проаналізованих працях вітчизняних авторів, де аналізуються різноманітні політичні інститути, зазначені терміни не розділяються, а про інституції майже не згадується.

Автор не розглядає поняття "інститут" та "інституція": первинною є інституція, вона може існувати без інституту, вторинним є інститут, він завжди спирається на певну інституцію. Наведемо для ілюстрації дотепний образний вислів — різниця між інституцією та інститутом тотожна різниці між правилами гри у футбол і футбольною командою, що реалізує ці правила гри на футбольному полі [10].

Визначаючи поняття "інституція" (від лат. institutio — встановлення, заснування), використаємо підхід до його розуміння, запропонований американським вченим Д. Нортом, представником нової інституціональної теорії. Сформульоване ним визначення стало класичним: інституція — це "правила гри" в суспільстві, це обмежувальні рамки, створені людьми для організації взаємин. На думку науковця, інституції включають всі форми обмежень, створених людьми для того, щоб надати певну структуру людським контактам. Інституції зменшують невизначеність, структуруючи повсякденне життя, організовують взаємини між людьми, визначають і обмежують набір альтернатив, які є в кожній людині.

Д. Норт вважає, що інституції бувають не лише формальними (правила, придумані людьми), а й неформальними (загальноприйняті умовності й кодекси поведінки). Вони є не лише продуктом свідомого людського задуму, а й продуктом спонтанного процесу історичного розвитку. Інституційні обмеження включають як заборони індивідам робити певні дії, так і вказівки, за яких умов окремим індивідам вони дозволені. Тому дослідник і тлумачить інституції як рамки, у межах яких люди взаємодіють один з одним. Але оскільки і встановлені свідомо правила, і неформальні кодекси іноді порушуються, то важливий елемент механізму функціонування інституцій полягає у встановленні факту порушення та покаранні порушника [12, с. 17—18]. У вирішенні цієї проблеми особливу роль відіграють організації.

За Д. Нортом, між інституціями та організаціями існують принципові розбіжності. Подібно до інституцій, організації структурують взаємини між людьми, оскільки виникають внаслідок існування інституційних рамок. Організація — це група людей, об'єднаних прагненням спільно досягти якої-небудь мети. Інституційні рамки впливають і на те, які саме організації виникають, і на те, як вони розвиваються. Але, в свою чергу, організації впливають на процес зміни інституцій, виступаючи головними агентами інституальних змін [12, с. 19—20].

Головна роль інституцій у суспільстві визначається зменшенням невизначеності та встановленням стійкої (хоча не обов'язково ефективною) структури взаємодії між людьми. Але стабільність інституцій жодною мірою не суперечить тому факту, що вони час від часу змінюються. Отже, інституції формують можливості, які мають члени суспільства; організації створюються для того, щоб використовувати ці можливості.

Розвиваючись, організації змінюють інституції. На думку Д. Норта, остаточний напрям інституційних змін формується:

— по-перше, "ефектом блокування", що виникає внаслідок симбіозу (зрошення) інституцій та організацій на основі спонукальних мотивів, створюваних цими інституціями;

— по-друге, зворотним впливом змін у наборі можливостей на сприйняття і реакцію з боку індивідів.

Вчений робить висновок, що і формальні, й неформальні інституційні обмеження ведуть до утворення певних організацій, які структурують взаємодію в суспільстві. Ці організації виникають на основі стимулів, закладених в інституційній системі, а тому результативність їхньої діяльності залежить від цієї системи [12, с. 21, 23].

Трактуючи інститути, будемо спиратися на концепцію інституалізації згаданого вище С. Хантінгтона. Він вважає, що історично політичні інститути виникли із взаємодії і розбіжностей між суспільними групами та поступовим розвитком процедур і організаційних механізмів, націлених на розв'язання цих розбіжностей. Кожний суспільний стан, щоб стати стабільним, має бути інституалізованим, тобто мають бути утворені інститути — "сталі, значимі і повторювані форми поведінки" [29, с. 32]. Інституалізація — це процес, за допомогою якого організації і процедури набувають цінності й стабільності [29, с. 32].

Оскільки спільне існування має бути інституалізоване, рівень спільності у складному суспільстві залежить від міцності й чинності його політичних інститутів. Інститути є поведінковим виразом моральної згоди і спільних інтересів. Окрема родина, клан, плем'я або сільська громада можуть досягати спільності ціною порівняно невеликих свідомих зусиль. Вони представляють собою природні співтовариства. У міру того, як суспільства стають численнішими, складнішими в структурному відношенні та здійснюють усе більш різноманітну діяльність, досягнення й підтримка високого рівня спільності все більше залежить від політичних інститутів [29, с. 30].

Виходячи з трактування інституцій і інститутів Д. Норта і С. Хантінгтона, будемо розглядати інституалізацію як процес, що охоплює формування інституцій та їхню трансформацію в інститути. Така форма поведінки як інститут неможлива без організаційних структур, які виникають на основі певних інституцій. Можна вважати, що наявність інституцій та їхнє функціонування у суспільстві призводять до утворення відповідних організацій, а повторювальна і значуща для суспільства сукупна діяльність інституцій і організацій призводить до виникнення певних інститутів.

Вокресленому контексті слід розмежовувати не лише терміни "інституція" та "інститут", а й похідні від них терміни "інституціалізація" та "інституалізація". Оскільки перше стосується насамперед норм, цінностей, традицій та порядків, існуючих у суспільстві, інституціалізацію будемо тлумачити як процес їхнього становлення і формування (результат інституціалізації — певна інституція). Відповідно, під інституалізацією матимемо на увазі процеси, завдяки яким явище або процес набуває не лише певної нормативної і ціннісної впорядкованості, а й організованості, фіналом якої буде створення інституту (в досліджуваному контексті — діяльності органів державного управління щодо врегулювання політичних конфліктів).

Таке тлумачення інституалізації діяльності органів державної влади, на наш погляд, є синтезом нормативного, інституційного, процедурного елементів (досліджуються ті чи інші процеси, процедури та рішення, що дозволяють забезпечити ефективну діяльність органів державного управління). Очевидно, що в рамках тільки одного підходу неможливо достатньо повно дослідити політичні феномени чи явища. Тому перелічені підходи варто розглядати як взаємодоповнюючі, а не суперечливі. Тим більше, що в реальному політичному житті нормативно-правова, інституційна, процедурна та політико-культурна складові органічно пов'язані. Поширення такого теоретико-методологічного підходу дозволяє уникнути абсолютизації окремих методів дослідження, про що пишуть деякі українські дослідники [28], а з іншого боку, дає можливість комплексно підійти до розв'язання складної проблеми політичного життя суспільства.

Результатом інституалізації є формування стійкого механізму, що забезпечує постійне й нормальне функціонування органів державного управління. У процесі інституалізації рішення, що приймаються органами державного управління, мають набути чітких обрисів, стати зрозумілими й корисними для кожної людини, а державна влада — більш міцною, стійкою і стабільною, оскільки визначальною характеристикою й ознакою інституалізації завжди є виникнення певних відносно стійких і повторюваних норм поведінки, що стають звичайними та реалізуються всередині інститутів і завдяки інститутам.

Становлення соціальних інститутів — складний і багатоплановий процес, що носить назву інституалізації. Не всі соціальні явища в своєму розвитку перетворюються на соціальні інститути. Суспільна практика відбирає і закріплює лише ті відносини між індивідами й соціальними групами, які стають життєво важливими для функціонування суспільства як складної соціальної системи. Крім того, процес інституалізації відображає історичний процес: у різні періоди історії на перший план можуть виходити різні суспільні потреби, що безпосередньо відбивається на змістовній частині соціальних інститутів. У процесі інституалізації відбувається упорядкування хаотичних соціальних відносин, надання їм сенсу, змісту та певної соціальної спрямованості на виконання необхідних і значущих для суспільства соціальних функцій.

Даний термінологічний ряд доповнює й одночасно замикає "інституціалізація", яка являє собою процес визначення і закріплення соціальних норм, правил, статусів і ролей, приведення їх в систему, здатну діяти у напрямі задоволення деякої суспільної потреби [12].

Повертаючись до інституалізації державного управління, хотілось би зупинитись на двох найбільш вдалих визначеннях, що наведені в Енциклопедії державного управління.

Перше. Інституалізація в державному управлінні — це процес формування, розвитку і засвоєння всіма елементами системи державного управління норм, правил, ролей, цінностей і еталонів, необхідних для здійснення державно-управлінської діяльності, способів контролю за їх поведінкою, а також результат процесу, в межах якого досягаються об'єктивізація державного управління і його ефективне функціонування [31, с. 202].

Друге. Інституалізація у державному управлінні — це процес, мета якого визначається стратегічними цілями розвитку суспільства і який в умовах трансформації суспільних відносин відбувається двома паралельними шляхами. З одного боку, органи державної влади проводять реформи, які стосуються різних сторін суспільної життєдіяльності і в основі яких лежать розробка й запровадження формальних правил у формі законодавчо-нормативних актів. З другого, усталені традиції, звичаї, соціальні норми є інституційною основою консервації традиційних відносин, збереження старої ментальності, що базуються на звичній системі цінностей і стандартах поведінки. При запровадженні нових формальних правил і норм, з метою забезпечення об'єктивізації державного управління (наближення його до вимог і запитів суспільної системи), виникають протиріччя між існуючими традиціями та новими формальними правилами, які можуть бути усунуті за умови ефективної інституалізації цілей державного управління та залучення громадськості до їх реалізації [31, с. 203].

Застосуємо наведені вище теоретичні положення при дослідженні практичних проблем конфліктності та безпеки. Аналіз наукової літератури свідчить, що в сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідженнях з питань національної безпеки та конфліктології як методологію дослідження використовують, насамперед, системний підхід, сутність якого полягає у комплексному дослідженні об'єктів (систем) як єдиного цілого з узгодженим функціонуванням усіх елементів і частин. Такий підхід дозво-

ляє дослідити взаємозв'язки політичного конфлікту та процесу постійних змін політичної системи, можливі впливи політичного конфлікту на її цілісність, стабільність та динамічний прогресивний розвиток, здатність ускладнювати або унеможливити реалізацію національних інтересів у політичній сфері, особливості інституалізації діяльності органів державного управління щодо врегулювання політичних конфліктів. Крім того, системний підхід забезпечує перехід від теоретичного розгляду окремих аспектів досліджуваної проблеми до розробки понять і характеристик, що піддаються емпіричному дослідженню. За допомогою методології синергетичного підходу державно-правові явища досліджуються як системи, що самоорганізуються, виникнення і зміна яких ґрунтуються на випадкових процесах, особливо в їх кризових, нестабільних станах [25].

Більшість дослідників наголошують на тому, що інституціональна організація влади є не штучним, а органічним її виміром, що впорядковує владні відносини. Додатковими аргументами на користь інституалізації владних відносин також виступають наступні: влада завжди передбачає обмеження свободи особистості, а інститут вносить елемент раціональності, чим знижує рівень соціальної напруги і зменшує можливість зловживання владою [17, с. 34]. Політичні інститути, організації, рухи, втягуючись у конфлікт, активно обстоюють певні соціально-владні інтереси. Відповідно, політичні конфлікти поділяють на два види:

— конфлікт між владою та громадськими силами, інтереси яких не представлені у структурі владних відносин;

— конфлікт усередині існуючої влади, який пов'язаний із внутрішньогруповою боротьбою за розподіл владних повноважень і відповідних позицій, зі спробами обґрунтування нового курсу в межах існуючого політичного ладу.

Розвиток політичної системи будь-якої країни нерозривно пов'язаний із функціонуванням її організаційно-інституціональної підсистеми, яку складають політичні інститути (держава, уряд, парламент, політичні партії, громадські організації тощо), що діють у найбільш конфліктогенному секторі суспільного життя — сфері політичних відносин. Спираючись на демократичні методи, зазначені інституції покликані сприяти налагодженню ефективного політичного процесу, забезпечувати стабільне функціонування та динамічний розвиток політичної системи. Останнє неможливе без належного регулювання конфліктних за своєю суттю політичних відносин.

У західній літературі прийнято вживати терміни "управління" та "регулювання" конфлікту. При цьому "управління" трактується виключно у прикладному значенні, в той час як ширшим поняттям вважається "регулювання". Як правило, регулювання конфлікту передбачає діяльність на макрополітичному рівні, яке означає організацію в рамках політичної системи певних інститутів, здійснення процедур і практик регуляції конфліктів, що повторюються, а тому цей термін можна застосовувати до різних конфліктів одного типу. Окрім управління окремими конфліктами, регулювання включає і діяльність із запобігання чи попередження деструктивних, тобто насильницьких форм вияву конфлікту [8, с. 677].

Зазначимо, що регулювання політичних конфліктів тісно пов'язане з їх інституалізацією, яка нами розглядається як необхідна умова конструктивності політичного конфлікту, важливий крок на шляху забезпечення стабільності політичної системи та національної безпеки в цілому.

Про важливість інституалізації конфлікту пише П. Циганков, відзначаючи, що "переговори, консультації, посередництво, угоди та інші традиційні засоби врегулювання в сучасних конфліктах виявляють вельми низьку ефективність. Їх дієвість визначається можливостями формалізації конфлікту, додання йому офіційного ста-

туса, чіткого визначення його причин та ідентифікації безперечних легітимних представників сторін, тобто як раз тим, що, як правило, заперечується учасниками цих конфліктів" [30, с. 437].

Практика розв'язання політичних конфліктів засвідчує наявність трьох основних форм подолання конфліктної ситуації: суттєве, але не повне узгодження інтересів і позицій конфліктуючих сторін (компроміс); їх взаємовигідне примирення (консенсус); перемога однієї сторони над іншою.

Але, наприклад, Р. Даль вважає, що в кожному політичному конфлікті можливе виникнення трьох альтернатив: тупик, примус, мирне врегулювання. Тупик виникає в тому випадку, коли кожен учасник конфлікту продовжує блокувати дії іншого, будучи не в змозі змінити його поведінку. Результатом тупика буває статус кво. Примус є найбільш розповсюдженою дією влади, що намагається уникнути громадянської непокори, для чого використовується поліція, армія, бюрократичний апарат. Можливість мирного врегулювання виникає при існуванні інституціональних механізмів [19, с. 557—558].

Інституалізація повноважень органів державної влади полягає в тому, що кожен інститут державного управління отримує визначені тільки для нього специфічні повноваження, які він повинен ретельно виконувати з метою підтримки нормального функціонування, подальшого розвитку об'єктів суспільного сектора та персональної підзвітності і відповідальності перед державою за допущені недоліки й прорахунки у цій роботі. Інституалізація повноважень органів державного управління дозволяє керівникам і спеціалістам у цій галузі: по-перше, знати, до якого конкретно інституту можна звернутись з певною проблемою і вирішити її; по-друге, з'ясувати, хто нестиме персональну відповідальність у випадку невирішення (затягування з вирішенням) відповідної проблеми; по-третє, подати до суду на інституалізований інститут за невиконання ним доручених йому державою повноважень і застосування до нього певних фінансових санкцій [15, с. 82].

Правильно організоване управління надає конфліктному процесові форми, яка забезпечує мінімізацію неминучих політичних, соціальних, економічних і моральних утрат, оптимізацію тих чи інших сфер суспільного життя. Позитивні наслідки соціально-політичного розвитку постають не з конфлікту як такого і не з уявної безконфліктності, а з уміння впливати на конфлікт у потрібному напрямі.

Органам державної влади не обов'язково кожного разу втручатися в будь-які форми конфліктів. Існують інститути громадянського суспільства, що сприяють вирішенню конфліктів в "обхід" держави. Втручання державних органів необхідно в тому випадку, якщо конфлікти загрожують суттєво торкнутися інтересів громадян, що не беруть участі в них; виникають загрози встановленому порядку; існує загроза здійснення суб'єктами конфлікту актів незаконного насильства; виникає загроза національній безпеці.

Однією з умов стабільного й поступального розвитку суспільства може вважатися безперервне виявлення джерел і причин напруги та конфліктів, їх вчасне врегулювання. Необхідним є зниження гостроти конфліктів шляхом поглиблення співробітництва між гілками влади, вирішення соціальних, матеріальних і національних проблем, забезпечення своєчасних реформ та правопорядку, підвищення ефективності рівня управління та виконавської дисципліни, зростання її авторитету серед населення. Все більш важливою постає інституалізація діяльності органів державної влади щодо запобігання, пом'якшення та нейтралізації негативних наслідків конфліктів в інтересах суспільства в цілому чи окремих його суб'єктів, а також застосування теоретичних та практичних знань для направлення конфліктного процесу у правове русло.

ВИСНОВКИ

Результатом інституалізації є формування стійкого механізму, що забезпечує постійне й нормальне функціонування органів державного управління. В процесі інституалізації рішення, що приймаються органами державного управління мають набути чітких обрисів, стати зрозумілими і корисними для кожної людини, а державна влада — більш міцною, стійкою і стабільною, оскільки визначальною характеристикою й ознакою інституалізації завжди є виникнення стійких і повторюваних норм поведінки, що стають звичайними і реалізуються всередині інститутів і завдяки інститутам.

Процес інституалізації діяльності органів державної влади щодо врегулювання політичних конфліктів є вкрай важливим. Кожен інститут державного управління при прийнятті політичних рішень повинен отримати: легітимні повноваження і владні функції; чітко визначений регламент з жорсткими санкціями, адміністративними ресурсами і важелями впливу; комплекс колективних ресурсів, що застосовуються від імені і в інтересах усього народу; ймовірну відповідальність перед державою за допущені недоліки й прораханки у цій роботі. Обсяг владних повноважень і відповідальність органу державної влади, який приймає рішення щодо врегулювання політичного конфлікту, повинен відповідати характеру інтересів і пріоритетів особи, суспільства, держави загалом.

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Відштовхуючись від сутності та принципів інституалізації діяльності органів державної влади, необхідно розробити детальний алгоритм дій, спрямованих на реагування загрозах суспільно-політичній безпеці, які породжуються політичними конфліктами. Органи державної влади повинні бути інституційно готовими на будь-які випадки загострення політичної ситуації.

Література:

1. Бергер Пітер Л., Бергер Брижіт. Що таке інституція? Випадок мови. [Електронний ресурс] / Пітер Л. Бергер, Брижіт Бергер // Незалежний культурологічний часопис "І". — 2004. — № 35. — Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n35texts/berger.htm2004>
2. Бідзюра І.П. Філософія системних реформ в Україні на рубежі століть (політологічний аналіз): дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Бідзюра І.П. — К., 2006. — 404 с.
3. Волвенко Н.М. Інституціалізація політичного дискурсу в перехідному суспільстві (український контекст) / Н.М. Волвенко // Питання політології. — Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. — 2008. — № 825. — С. 51—57.
4. Гончарук Н. Еволюція адміністративної реформи в Україні // Адміністративна реформа в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи: монографія / За заг. ред. Н. Нижник, Н. Гончарук. — Д.: Моноліт, 2009. — 384 с.
5. Довгий С.В. Особливості інституалізації політичної влади в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 "Політичні інститути і процеси" / С.В. Довгий. — Одеса, 2007. — 15 с.
6. Иншаков О.В. Экономические институты и институты: к вопросу о типологии и классификации / О.В. Иншаков // Социологические исследования. — 2003. — № 9. — С. 42—51.
7. Кармазіна М., Шурбована О. "Інститут" та "інституція": проблема розрізнення понять / Марія Кармазіна, Олена Шурбована // Політичний менеджмент. — 2006. — № 4. — С. 10—19.
8. Кіссе А.І. Управління етнічними конфліктами: визначення, поняття, особливості та підходи // Держава і право. — Вип. 30. — 2005. — С. 676—682.
9. Крат О.В. Інституалізація транспарентності державної влади: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

- канд. політ. наук: спец. 23.00.02 "Політичні інститути і процеси" / О.В. Крат. — Чернівці, 2010. — 15 с.
10. Москвин Д. О категориях "политические институты" и "субъекты политики" [Электронный ресурс] / Дмитрий Москвин // Мультимедиа журнал "Проект Ахей". — Режим доступа: <http://mmj.ru/index.php?id=170>.
11. Николаева М.И. Политическая система современной Украины: процессы институциональных изменений и стабилизации: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. полит. наук: спец. 23.00.02 "Політичні інститути і процеси" / М.И. Николаева. — Одесса, 2003. — 20 с.
12. Норд Даллас. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Даллас Норд / [Пер. з англ. І. Дзюб]. — К.: Основи, 2002. — 198 с.
13. Опанасюк В. В. Становлення інститутів державної влади в добу гетьманату Б. Хмельницького: дефініція понять / В.В. Опанасюк. // Менеджмент за умов трансформаційних новацій: виклики, реформи, досягнення: Матеріали міжнародної наукової конференції. Суми: СОІППО, 2007. [у 2 ч.]. — Ч. 1. — С. 67—69.
14. Парсонс Т. О социальных системах / Т. О. Парсонс; [под ред. В.Ф. Чесноковой и С.А. Белановского]. — М.: Академ. проект, 2002. — 832 с.
15. Перехідна економіка: підручник / [В.М. Геєць, Є.Г. Панченко, Є.М. Лібанова та ін.]; за ред. В.М. Геєця. — К.: Вища школа, 2003. — 591 с.
16. Півторак О.І. Становлення демократичних інститутів і особливості їх функціонування в умовах реформування перехідних суспільств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 "Політичні інститути і процеси" / О.І. Півторак. — Одеса, 2005. — 18 с.
17. Політика регіональних органів влади: теорія та практика: моногр. / за ред. В.П. Єлагіна. — Х., 2004. — 178 с.
18. Політико-правові інститути сучасності: структура, функції, ефективність: [монографія / за заг. ред. М.І. Панова, Л.М. Герасіної]. — К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2005. — 424 с.
19. Політологія: Навч. посібник для вузів / Упоряд. та ред. М.І. Сазонов. — Харків: Фоліо, 1998. — 735 с.
20. Постсоветский институционализм / [под ред. Р.М. Нуреева, В.В. Дементьева]. — Донецк: Каштан, 2005. — 480 с.
21. Проблеми модернізації політичних систем сучасності: монографія / [за заг. ред. Л.М. Герасіної, О.Г. Данильяна]. — К.: Право, 2008. — 320 с.
22. Ребало В.А., Шкляр Л.Є. Політичні інститути в процесі реформування системи влади / В.А. Ребало, Л.Є. Шкляр. — К.: Вид-во НАДУ; Міленіум, 2003. — 172 с.
23. Реформа публічного управління в Україні: виклики, стратегії, майбутнє: монографія / [відп. ред. І.А. Грицяк]. — К.: К.І.С., 2009. — 240 с.
24. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір / А. Романюк — А.: Тріада плюс, 2004. — 392 с.
25. Синергетичний підхід — Бібліотека українських підручників [Електронний ресурс]. — Режим доступу: pidruchniki.ws
26. Ситник Г.П. Національна безпека України: теорія і практика: навч. пос. / Ситник Г.П., Олуйко В.М., Вавринчук М.П.; Вид-во "Кондор", 2007. — 616 с.
27. Скребець О.В. Інститут парламентаризму в контексті досвіду демократичної трансформації сучасних суспільств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 "Політичні інститути і процеси" / О.В. Скребець. — Симферополь, 2005. — 19 с.
28. Француз А.І. Поняття демократичної політичної системи: співвідношення нормативного, інституційного та процедурного підходів у сучасній політико-правовій науці / А.І. Француз // Держава і право. — 2005. — Вип. 27. — С. 186—193.

29. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон. — М.: Прогресс-Традиция, 2004. — 480 с.

30. Цыганков П.А. Теория международных отношений: [учеб. пособие] / Цыганков П.А. — М.: Гардарики, 2003. — 590 с.

31. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України; наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. — К.: НАДУ, 2011. Т. 2: Методологія державного управління / наук.-ред. колегія: Ю.П. Сурмін (співголова), П.І. Надолішній (співголова) та ін. — 2011. — 692 с.

32. Homo institutus — Человек институциональный: монография / Под ред. д-ра эконом. наук О.И. Иншакова. — Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2005. — 854 с.

References:

1. Berher, Piter L. Berher, Bryzhit. (2004), "What is an institution? The case of language", *Nezalezhnyy kul'turolohichnyy chasopys "Yi"*, vol. 35, available at: <http://www.ji.lviv.ua/n35texts/berger.htm>2004 (Accessed 5 Aug 2013).

2. Bidzyura, I.P. (2006), "Philosophy of systemic reforms in Ukraine at the turn of the century (political analysis)", Abstract of cand. polit.science dissertation, Political institutions and processes, National Pedagogical University M.P. Dragomanov, Kyiv, Ukraine.

3. Volvenko, N.M. (2008), "Institutionalization of political discourse in transitional societies (Ukrainian context)", *Visnyk Kharkivskoho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina*, vol. 825, pp. 51—57.

4. Honcharuk, N. (2009), *Evolutsiya administrativnoyi reformy v Ukraini // Administrativna reforma v Ukraini: suchasnyy stan, problemy ta perspektyvy: monohrafiya [The evolution of administrative reform in Ukraine // Administrative Reform in Ukraine: Current State, Problems and Prospects: Monograph]*, Monolit, Dnepropetrovsk, Ukraine.

5. Dovhyi, S. V. (2007), "Features institutionalization of political power in Ukraine", Abstract of cand. polit. s., Political institutions and processes, Odessa National Academy of Law, Odesa, Ukraine.

6. Ynshakov, O. V. (2003), "Economic Institutes and ynstytutsyy: k Question of typology and classification", *Sotsyolohycheskye vssledovanyya*, vol. 9, pp. 42—51.

7. Karmazina, M. and Shurbovana, O. (2006), "Institute" and "institution": the problem of distinguishing between the concepts of", *Politychnyy menedzhment*, vol. 4, pp. 10—19.

8. Kisse, A.I. (2005), "Managing ethnic conflict: definitions, concepts, characteristics and approaches", *Derzhava i pravo*, vol. 30, pp. 676—682.

9. Krat, O. V. (2010), "Institutionalization transparent government", PhD in Political Science Thesis, Political institutions and processes, Chernivtsi National University Yuri Fedkovych, Chernivtsi, Ukraine.

10. Moskvyn, D. O. (2005), "O category "polytycheskye Institutes" and "sub'ekty Policy"", *Mul'tymedya zhurnal "Proekt Akhey"*, available at: <http://mmj.ru/index.php?id=170> (Accessed 10 May 2014).

11. Nykolaeva, M. Y. (2003), "The political system of modern Ukraine: the processes of institutional change and stabilization", PhD in Political Science Thesis, Political institutions and processes, Odessa National Univ th. Y.Y.Mechnykova, Odessa, Ukraine.

12. NordDallas, (2002), *Instytutsiyy, instytutsiyna zmina ta funktsionuvannya ekonomiky, [Institutions, institutional change and economic distortions]*, *Osnovy*, Kyiv, Ukraine.

13. Opanasyuk, V. V. (2007), "The institutions of state power in the age of hetman B. Khmelnytsky: definition of concepts", *Materialy mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi, [Proceedings of the International Conference]*, *Menedzhment za umov transformatsiynykh novatsiy: vyklyky, reformy, dosyahnennya, [Management for transformational in-*

novation: challenges, reforms, achievements], Sumy, Ukraine, pp. 67—69.

14. Parsons, T. (2002), *O sotsial'nykh systemakh, [O Up Social Systems]*, pod red. V. F. Chesnokovoy u S. A. Belanovskoho, Akadem. proekt, Moscow, Russian.

15. Heyets, V.M. Panchenko, E.G. and Libanova, E.M. (2003), *Perekhidna ekonomika: pidruchnyk, [Transition: Tutorial]*, *Vyshcha shkola*, Kyiv, Ukraine.

16. Pivtorak, O. I. (2005), "The establishment of democratic institutions and the characteristics of their functioning in terms of reforming transitional societies", PhD in Political Science Thesis, Political institutions and processes, Odessa National Academy of Law, Odessa, Ukraine.

17. Yelahn, V.P. (2004), *Polityka rehional'nykh orhaniv vlady: teoriia ta praktyka, [Politics of regional authorities: Theory and Practice]*, monohr., Kharkiv, Ukraine.

18. Panov, M.I. and Herasina, L.M. (2005), *Polityko-pravovi instytuty suchasnosti: struktura, funktsiyy, efektyvnist', [Political and legal institutions of modernity: structure, function, performance]*, monohrafiya, *Vydavnychyy dim "In Yure"*, Kyiv, Ukraine.

19. Sazonov, M.I. (1998), *Politolohiya: Navch. posibnyk dlya vuziv, [Politics: Teach. handbook for college]*, Folio, Kharkiv, Ukraine.

20. Nureeva, R.M. and Dement'eva, V.V. (2005), *Post-sovetskyj ynstytutsyonalizm, [Postsovetskyy Instituti-onalism]*, Kshatan, Donetsk, Ukraine.

21. Herasina, L.M. and Danyl'yan, O.H. (2008), *Problemy modernizatsiyy politychnykh system suchasnosti, [Problems of modernization of political modernity]*, monohrafiya, *Pravo*, Kyiv, Ukraine.

22. Rebkalov, V.A. and Shklyar, L.Ye. (2003), *Politychni instytuty v protsesi reformuvannya systemy vlady, [Political institutions in the process of reforming the system of governance]*, *Vyd-vo NADU; Milenium*, Kyiv, Ukraine.

23. Hrytsyak, I.A. (2009), *Reforma publicnoho upravlinnya v Ukraini: vyklyky, stratehiyy, maybutnye, [Reform of the public administration in Ukraine: challenges, strategies, future]*, monohrafiya, K.I.S., Kyiv, Ukraine.

24. Romanyuk, A. (2004), *Porivnyal'nyy analiz politychnykh system krayin Zakhidnoyi Yevropy: instytutsiynyy vymir, [Comparative analysis of political systems of Western Europe: the institutional dimension]*, *Triada plus*, Lviv, Ukraine.

25. Library of Ukrainian books (2010), "Synergetic approach", available at: http://pidruchniki.ws/18421120/pravo/sinergetichniy_pidhid (Accessed 14 May 2014).

26. Sytnyk, H.P. Oluyko, V.M. Vavrynychuk, M.P. (2007), *Natsional'na bezpeka Ukrainy: teoriya i praktyka: navchal'nyy posibnyk, [National Security of Ukraine: Theory and Practice: Tutorial]*, "Kondor", Kyiv, Ukraine.

27. Skrebets, A.V. (2005), "Institute of parliamentarism in the context of the experience of democratic transformation of modern societies", PhD in Political Science Thesis, Political institutions and processes, Taurian National University. Vernadsky, Simferopol, Ukraine.

28. Frantsuz, A.Y. (2005), "The concept of a democratic political system: the ratio of regulatory, institutional and procedural approaches in contemporary political and legal science", *Derzhava i pravo*, vol. 27, pp. 186—193.

29. Huntington, S. (2004), *Polytycheskyj poriadok v meniaiuschykhsia obschestvakh, [In political order in society menyayushchyhsya]*, *Prohress-Tradytsiyya*, Moscow, Russian.

30. Tsygankov, P.A. (2003), *Teoriya mezhdunarodnykh otnosheniy, [Theory of International Relations]*, *Hardaryky*, Moscow, Russian.

31. *Entsyklopediya derzhavnoho upravlinnya, [Encyclopedia of Public Administration]*, (2011), T. 2, *Metodolohiya derzhavnoho upravlinnya, NADU*, Kyiv, Ukraine.

32. Ynshakov, A. I. (2005), *Homo institutus — Chelovek ynstytutsyonal'nyy, [Homo institutus — Institutional Man]*, *VolHU, Volhohrad*, Russian.

Стаття надійшла до редакції 01.06.2014 р.

Д. М. Овчаренко,
аспірант, Сумський державний університет, м. Суми

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ

D. Ovcharenko,
postgraduate student, Sumy State University

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF STATE REGULATION OF ENERGY CONSERVATION

У статті проаналізовано економічні передумови розвитку енергозбереження в Україні. Розглянуто особливості організації системи державного управління у сфері енергозбереження. Визначено проблемні аспекти здійснення державної політики у сфері ефективного використання енергетичних ресурсів. Проаналізовано найрезультативніші державні програми енергозбереження провідних країн світу. Запропоновано удосконалити механізм державного управління у сфері енергозбереження, що покликаний стимулювати ефективне використання енергоресурсів господарюючими суб'єктами. Реалізація ефективної державної політики у сфері енергозбереження передбачає декілька етапів: аналіз звітності минулих періодів та визначення найефективніших інструментів державного стимулювання енергоефективності, удосконалення нормативно-правової бази задля забезпечення розвитку пріоритетних напрямів енергозбереження, формування державної фінансової бази, державна підтримка та стимулювання енергозбереження, державний контроль та моніторинг стану ефективного використання енергоресурсів.

The article analyzes economic preconditions for development of energy conservation in Ukraine. The features of state management in the sphere of energy conservation are considered. Problematic aspects of state policy in the sphere of energy efficiency are identified. The most productive national energy efficiency programs the world leading countries are analyzed. Organization of the state management mechanism in the sphere of energy conservation is improved. It was designed to encourage energy efficiency of business entities. The implementation of effective state policy in the sphere of energy conservation involves several steps: analysis of past accounting periods and determining the most effective tools of state stimulation of energy efficiency, improving the regulatory framework, formation of state financial base, government support and stimulation of energy conservation, state inspection and monitoring of energy efficiency.

Ключові слова: економічна безпека, енергозбереження, енергоресурс, ефективність, управління.
Key words: economic security, energy conservation, energy resource, efficiency, management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Вектори розвитку сучасних національних економік більшості держав Світу значно змінилися за останні десятиліття. Ці зміни викликані перебудовою самого постіндустріального суспільства та розумінням неможливості безкінечної розбудови економіки за рахунок збільшення споживання енергетичних ресурсів. Така модель економічного розвитку, за словами Генерального Секретаря ООН Пан Гі Муна, є "моделлю глобального самогубства". У зв'язку з цим, була сформована нова інноваційна стратегія економічного розвитку. Вона передбачає розвиток національних економік при безперервному зменшенні ними споживання енергоресурсів.

Особливої актуальності набула така стратегія розвитку економіки для України. Адже її реалізація здатна не лише забезпечити процвітання України у майбутньому, а й стати запорукою економічної та енергетичної безпеки вже сьогодні.

Низький рівень забезпеченості України енергоресурсами власного видобутку, що покриває потреби внутрішнього ринку лише частково: з нафти — на 10—12%, з природного газу — на 20—25%, з вугілля — на 85—90%, є одним з головних факторів уповільнення темпів розвитку національної економіки [1, с. 7]. Постійне зростання вартості імпортованих енергоресурсів та переведення їх поставок у політичну площину взагалі ставлять під загрозу економічну безпеку держави. Разом з тим, висока доля енергоресурсів у вартості готової продукції вітчиз-

няного виробництва, що у середньому складає 15—40%, робить її неконкурентоспроможною ні на світовому ринку, ні на внутрішньому ринку, відкритому для іноземних виробників [2, с. 76]. Вирішення вищезазначених проблем можливе лише шляхом впровадження ефективного організаційно-економічного механізму господарювання, що базується на принципі зменшення енергоемності ВВП. Зважаючи на це, пріоритетним напрямом діяльності державних органів влади та керівництва інших суб'єктів господарювання має стати послідовне впровадження політики енергозбереження як найбільш ефективного інструменту економії енергоресурсів та гарантування енергетичної безпеки держави.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Перші спроби до економічного обґрунтування доцільності заходів з енергозбереження та формування відповідних механізмів управління були зроблені в СРСР ще у 30-ті роки ХХ століття, але, на жаль, вони носили виключно формальний характер. Другим етапом розвитку енергозбереження стали 70-ті роки ХХ століття, як відповідь провідних країн світу на кризові явища 1973 та 1979—1980 років. Саме у цей період була закладена теоретична база для організації, управління та оцінки економічної ефективності програм з енергозбереження на державному рівні. Слід зауважити, що в цей же час у СРСР спостерігалася зворотна тенденція: споживання енергетичних ресурсів у 80-ті роки ХХ століття збільшилося на

Таблиця 1. Стан енергетичної безпеки України

Показник	Граничні значення	Значення для України
Зниження енергоємності ВВП	на 1-2% щорічно	не змінюється
Річні інвестиції у ПЕК від вартості його основних фондів	4-5%	менше 1%
Зношеність виробничих фондів ПЕК	не більше 45%	60%
Диверсифікація зовнішніх джерел надходження енергоресурсів	не менше трьох	два джерела
Сумарний недовідпуск енергоресурсів по всім категоріям споживачів	1-2%	понад 10%
Умовна чистота законодавства у сфері	80-90%	65%

Джерело: [4, с. 88].

Таблиця 2. Обсяги та джерела фінансування програм з енергозбереження в Україні

Джерела фінансування	Обсяги фінансування за роками, млрд грн.		
	2013	2014	2015
Державний бюджет	5,82	6,14	6,38
Місцеві бюджети	2,65	2,95	3,3
Приватні інвестиції	39,49	58,75	65,52

Джерело: [9, с. 62].

18% порівняно з 1979 роком [3, с. 7]. Така ситуація стала результатом штучного стримування ціни на енергоресурси, а як результат — значного відставання рівня розвитку вітчизняної економіки від провідних економік світу.

Сьогодні значний науково-практичний інтерес у сфері організації та державного управління енергозбереження представляють праці таких вітчизняних та закордонних вчених, як О.М. Бархатов, М.А. Вознюк, Д.Ю. Дрожжин, О.І. Косов, Я.О. Костенко, В.В. Микитенко, Т.О. Сердюк, О.М. Суходоля, М.О. Ткаченко, Ю.І. Чистов, В. Вонг, А. Тріані, К. Танака, Дж. Крейтс, Р. Кауфман, Д. Стерн, С. Кетіпемьюла.

Попри значну кількість наукових досліджень залишається низка проблем, що значно знижує ефективність програм з енергозбереження загальнодержавного, регіонального та галузевого рівнів, а також нівелює ефект від застосування відповідних мотиваційних інструментів державою. Головною з них є застосування недосконалих механізмів державного регулювання енергозбереження, що у сумі з суперечностями нормативно-правової бази та відсутністю фінансування на практиці реалізується шляхом "стимулювання" енергозбереження лише за допомогою важелів зовнішньої негативної мотивації. Така ситуація зумовлює необхідність доопрацювання механізму державного регулювання та стимулювання енергозбереження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є удосконалення механізму державного регулювання енергозбереження шляхом аналізу найбільш проблемних його аспектів та дослідження досвіду провідних країн світу у цій сфері.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Зростання рівня соціально-економічного розвитку держави важко увітати без забезпечення усіх ключових сфер енергетичними ресурсами у повному обсязі. Адже нестача чи відсутність енергоресурсів унеможливує процес виробництва, роботу сільського господарства, транспорту, тощо. Разом з тим, енергетична безпека України знаходиться у крайньому низькому рівні (табл. 1).

За оцінками International Energy Agency енергоємність ВВП України є однією з найвищих у світі — 0,55 т.у.п./ тис. дол. США, тоді як середній показник розвинених країн не перевищує 0,15 т.у.п./ тис. дол. США, Російської Федерації — 0,44 т.у.п./ тис. дол. США, Республіки Білорусь — 0,26 т.у.п./ тис. дол. США [5]. Разом з тим, тарифи на природний газ та електричну енергію для промисловості за останні 5 років зросли відповідно у 3,2 і 1,8 рази. Така ситуація ставить на межу банкрутства не лише найбільш енергоємні виробництва, а й загрожує економічній безпеці країни у цілому. З іншого боку, реалізація існуючого ресурсу енергозбереження в промисловості, транспорті та ЖКГ здатна значно покращити стан вітчизняної економіки. Так, наприклад, лише промисловість України щорічно непродуктивно використовує 3 млрд кВт год електричної та 6 млн Гкал теплової енергії [6, с. 5]. Згідно з даними Аналітичного центру

"Бюро економічних та соціальних технологій" реалізація повного комплексу заходів з енергозбереження та приведення стану енергоспоживання до середньоєвропейського рівня дозволить щорічно економити 16,3 млрд дол. США [7, с. 17].

Термінологія. Під терміном "енергозбереження" слід розуміти реалізацію комплексної організаційної, практичної, наукової та інформаційної діяльності, яка спрямована на раціональне та економне використання первинної і перетвореної енергії у господарській діяльності. Тоді "державне регулювання енергозбереження" — це система заходів задля здійснення контролюючої, підтримуючої та компенсаційної діяльності держави направленої на стимулювання розвитку енергозбереження суб'єктами господарювання у межах національної економіки.

Основи державної політики у сфері енергозбереження. Нормативно-правова база України у сфері енергозбереження складається з 11 Законів України, 15 Указів Президента, 170 рішень Уряду та інших підзаконних актів. Серед них основними є: Закони України "Про енергозбереження", "Про електроенергетику", "Про теплопостачання", "Про альтернативні види палива", "Про основи містобудівної діяльності", "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання заходів з енергозбереження", рішення Ради національної безпеки і оборони "Про стан енергетичної безпеки України та основні засади державної політики у сфері її забезпечення" та ін. Затверджена "Енергетична стратегія України до 2030 року". На практиці державна політика у сфері енергозбереження реалізується через загальнодержавні, регіональні та галузеві програми з енергозбереження. Найбільш масштабною з них є прийнята постановою КМУ "Галузева програма енергоефективності та енергозбереження на період до 2017 року".

Державне управління у сфері енергозбереження здійснюється Кабінетом Міністрів України та уповноваженим ним органом. Таким органом сьогодні є Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України (до 2012 року — Національне агентство з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів). Держенергоефективності України виконує такі функції: формування єдиної державної політики у сфері ефективного використання енергетичних ресурсів; бере участь у розробленні проектів Державних програм економічного та соціального розвитку, Державного бюджету України; розробляє державні цільові та погоджує регіональні програми у сфері ефективного використання енергетичних ресурсів та ін.

Підсумовуючи цілі державної політики у сфері енергозбереження можна виділити такі ключові напрями її діяльності:

- 1) стимулювання ринкового механізму енергозбереження;
- 2) непряме регулювання та стимулювання енергоефективної поведінки господарюючих суб'єктів;
- 3) пряма підтримка програм з енергозбереження шляхом фінансування з державного бюджету.

Неефективність державного управління у сфері енергозбереження. У цілому в Україні створені інституційні основи для дієвих методів державного управління: прийнята нормативно-правова база, створені та діють структури, що відповідають за реалізацію стратегії енергозбереження. Однак система державного регулювання все ж знаходиться на етапі трансформації, що викликає ряд проблем та не може не позначитись на її ефективності.

Найбільш нагальною проблемою реалізації ефективного механізму державного регулювання енергозбереження є недостатнє фінансування. Так, наприклад, Ком-

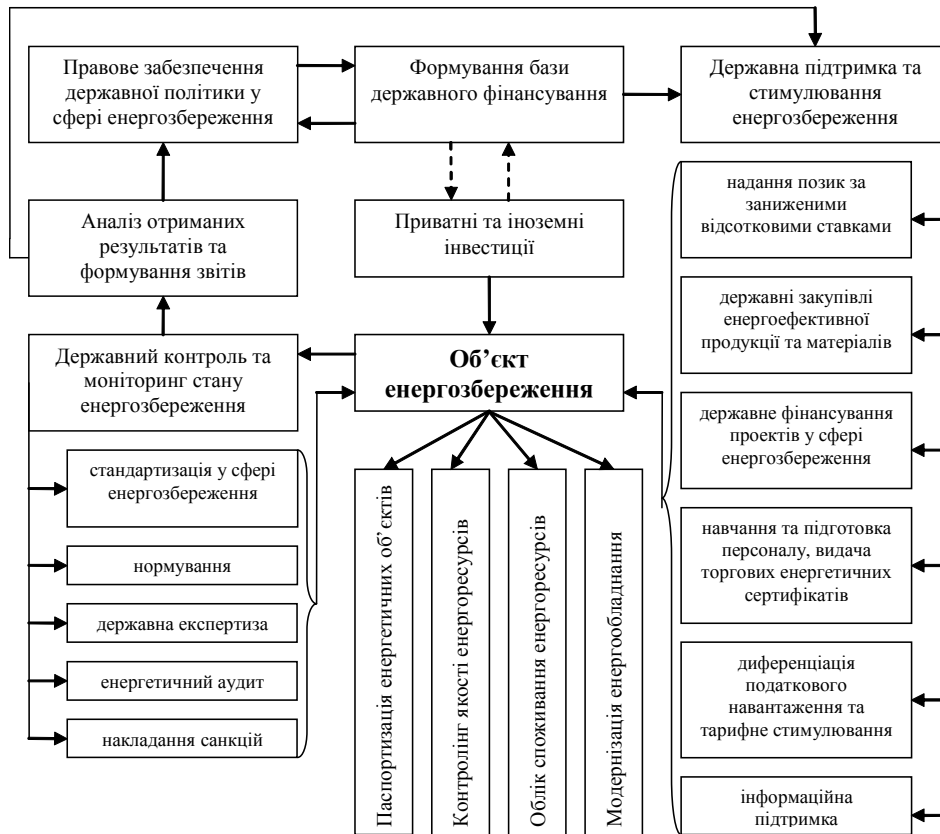

Рис. 1. Механізм державного управління у сфері енергозбереження

плексна програма енергозбереження, що реалізовувалася у 1997—2010 роках, була виконана лише на 30% через відсутність фінансування [8, с. 5]. Аналогічна ситуація спостерігається сьогодні і з іншими державними та регіональними програмами у сфері енергозбереження. Слід зазначити, що зміни внесені у 2012 році постановами Верховної Ради України до Закону України "Про енергозбереження" де-факто взагалі залишили Державний фонд енергозбереження без фінансування.

Іншою проблемою залишається недовірливість мотиваційних механізмів енергозбереження, що застосовує держава до суб'єктів господарювання. Адже саме на них припадає основний тягар фінансового навантаження по впровадженню програм з енергозбереження (табл. 2).

Передбачені Податковим та Митним кодексами України пільги для стимулювання реалізації заходів з енергозбереження на практиці не діють, серед них: звільнення від оподаткування 80% прибутку підприємства, отриманого від продажу енергоефективного устаткування і матеріалів власного виробництва на території України; звільнення від оподаткування 50% прибутку, отриманого від здійснення енергоефективних заходів; звільнення від оплати ввізного мита за ввезення енергозберігаючого обладнання. Таким чином, державна політика зводиться до застосування заходів зовнішньої негативної мотивації енергозбереження з боку Держенергонагляду, що носять відверто фіскальний характер. Разом з тим, для промислових підприємств вигіднішим є оплачувати помірні штрафи за нераціональне використання енергетичних ресурсів, ніж впроваджувати фінансово- та ресурсоємні проекти з енергозбереження.

Ще однією проблемою державної політики у сфері енергозбереження є відсутність комплексного підходу і орієнтація виключно на модернізацію обладнання та устаткування. Тоді як дослідження проведені ДБУ СО "Інститут енергозбереження" показали, що ефективність програм енергозбереження при застосуванні усього спектру можливих заходів складає 28,221 т.у.п./тис. дол. США, а заходів лише з модернізації обладнання — 12,646 т.у.п./ тис. дол. США [10, с. 16].

Недосконалою залишається і нормативно-правова база, що не дозволяє синхронізувати роботу різних органів державної влади у сфері енергозбереження, сис-

тематизувати державну фінансову та інформаційну підтримки суб'єктам господарювання, узгодити державні програми енергозбереження з відповідними проектами міжнародних фондів та ін.

Досвід енергозбереження провідних країн. На думку закордонних вчених, можливими шляхами подальшого розвитку енергозбереження є посилення інтеграційних процесів у сфері забезпечення потреб економік енергетичними ресурсами, узагальненні досвіду та удосконаленні управління системами ефективного використання енергоресурсів і технічному переоснащенні енергоємних виробництв.

Найбільш економічно ефективною програмою енергозбереження на загальнодержавному рівні вважається Energy Savings Opportunity Scheme, що реалізується державним департаментом енергетики та кліматичних змін Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії. Програма передбачає надання консультативної допомоги з питань організації енергозбереження. Щорічно до неї приєднується до 6600 промислових підприємств країни. Очікуваний економічний ефект від її реалізації у середньому щорічно складатиме 5,3 млрд дол. США починаючи з 2015 року [11, с. 25—26].

Програма енергозбереження КНР Top-1000 Enterprises Energy-Saving Program, що базується на застосуванні важелів жорсткого державного управління показала свою надзвичайну ефективність. Починаючи з 2006 року урядом КНР були введені санкції за нераціональне використання енергоресурсів у 9 найбільш енергоємних галузях промисловості, на які припадає 47% усього обсягу споживання енергоресурсів. Як результат, за цей період КНР домоглися скорочення енерговитрат на 150 млн т.у.п. чи економії у розмірі 34,2 млрд дол. США [12, с. 564—565].

Державна програма у сфері енергозбереження Німеччини Energy Efficiency — Made in Germany (Energy Efficiency in Industry, Building Service Technology and Transport) направлена на надання державних дотацій для технічного переоснащення окремих найбільш енергоємних виробничих циклів. Наприклад, надаються дотації на закупку обладнання для рекуперації тепла від процесів лиття під тиском у розмірі 54,8 тис. дол. США на одну виробничу лінію, а результатом є енергозбереження у розмірі 3,45 дол. США за кожну виробничу операцію [13, с. 16].

Державна програма енергозбереження Швеції базується на стимулюванні розвитку відновлюваних джерел енергії шляхом впровадження системи "зелених сертифікатів" та надання прямих державних дотацій. Придбання сертифікатів на енергоресурси від відновлюваних джерел енергії на суму не меншу 16,9% від загального рівня споживання є обов'язковою умовою енергопостачання [14, с. 8]. Така система дозволяє наповнювати спеціалізовані фонди енергозбереження та обмежуватися державними дотаціями при реалізації відповідних заходів лише для муніципальних установ, що не перевищують 300 млн дол. США на рік.

Удосконалення механізму державного управління у сфері енергозбереження. Зважаючи на низьку ефективність існуючої державної політики у сфері енергозбереження доцільним є удосконалення механізму державного управління енергозбереження з урахуванням позитивного досвіду провідних країн світу (рис. 1).

Слід зазначити, що задля ефективної реалізації механізму державного регулювання енергозбереження необхідною умовою є актуальність нормативно-правової бази. Головною вимогою до неї є законодавча підтримка пріоритетних напрямів розвитку системи ефективного використання енергоресурсів, визначення яких спирається на аналіз відповідної звітності минулих періодів.

Задля забезпечення ефективної державної підтримки та стимулювання енергозбереження доцільним є розширення джерел надходження коштів до Державного фонду енергозбереження. Фінансування державних проектів енергозбереження можливе за рахунок коштів отриманих від накладення штрафних санкцій за нераціональне використання енергоресурсів, а також дотацій з державного бюджету та грантів міжнародних організацій.

ВИСНОВКИ

Зважаючи на необґрунтовано велику енергоємність ВВП України, постійне зростання тарифів на ключові енергетичні ресурси та значну залежність від їх імпорту, що досить часто використовується в якості політичного важеля сусідніми країнами, розвиток енергозбереження на загальнодержавному рівні є більш ніж доцільним. Разом з тим, механізм державного регулювання енергозбереження залишається малоефективним через недостатнє фінансування відповідних програм, незавершеність роботи різних гілок влади, несистематичність надання державної підтримки та ігнорування досвіду інших країн у цій сфері. Необхідним є застосування комплексного підходу до організації механізму державного управління у сфері енергозбереження, що базувався б на таких ключових елементах: 1) аналіз звітності та визначення найбільш ефективних інструментів державного стимулювання; 2) доопрацювання нормативно-правової бази задля підтримки пріоритетних напрямків розвитку енергозбереження; 3) формування державної фінансової бази; 4) реалізація проектів державної підтримки та стимулювання енергозбереження; 5) здійснення державного контролю та моніторингу стану енергоефективності.

Окрім того, проведені дослідження показали низьку ефективність заходів з енергозбереження, що реалізуються на мікроекономічному рівні. Тому у подальшому доцільним є удосконалення менеджменту з енергозбереження промислових та комунальних підприємств на основі реалізації мотиваційної підсистеми, що базується на використанні інструментів зовнішньої позитивної мотивації.

Література:

1. Зеркалов Д.В. Енергозбереження в Україні: монографія / Д.В. Зеркалов. — К.: Основа, 2012. — 584 с.
2. Маценко О.М. Контролінг якості енергоресурсів як елемент ефективного управління підприємством / О.М. Маценко, Д.М. Овчаренко // Економічний часопис — XXI. — 2013. — № 9—10. — С. 75—78.
3. Правове регулювання енергозбереження в Європейському Союзі та в Україні / [Барбелюк С.Б., Голікова С.Г., Дідик В.Г. та ін.]; під заг. ред. В.Г. Дідика. — К., 2007. — 165 с.
4. Бархатов О.М. Проблеми енергозбереження в Україні / О.М. Бархатов, І.М. Ковальчук // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. Петра Василенка. — 2013. — № 142. — С. 88—89.

5. IEA Statistics [Електронний ресурс] // International Energy Agency. — Режим доступу: <http://iea.org/topics/energyefficiency/>

6. Ратушняк Г.С. Енергозбереження та експлуатація систем тепlopостачання / Г.С. Ратушняк, Г.С. Попова. — Вінниця: ВДТУ, 2002. — 119 с.

7. Додонов Б. Рейтинг енергоефективності областей України / Б. Додонов, Аналітичний центр "БЕСТ". — К., 2013. — 103 с.

8. Приступа М. Енергозбереження в Україні: правові аспекти і практична реалізація / М. Приступа, М. Бохонко. — Рівне, 2011. — 50 с.

9. Кудлай В.С. Аналіз ефективності використання енергоресурсів / В.С. Кудлай, Л.С. Селіверстова // Вісник КНУДТ. — 2013. — № 6. — С. 49—64.

10. Бегалов В.А. Менеджмент енергозбереження [Електронний ресурс] / В.А. Бегалов // Інститут енергозбереження. — Режим доступу: http://ines.ur.ru/ines_76.html

11. Energy Savings Opportunity Scheme / Department of Energy and Climate Change. — London, 2013. — 81 p.

12. Ke J. China's Industrial Energy Consumption Trends and Impacts of the Top-1000 Enterprises Energy-Saving Program and the Ten Key Energy Saving Projects / J. Ke, L. Price, S. Ohshita and other // Energy Policy. — 2012. — Vol. 50. — P. 562—569.

13. Energy Efficiency — Made in Germany / Federal Ministry for Economic Affairs and Energy (BMWi). — Berlin, 2014. — 68 p.

14. Гашо Е. Механізми реалізації мер по енергозбереженню / Е. Гашо, В. Пузаков, Е. Репецкая // Коммунальный комплекс России. — 2011. — № 9. — С. 4—10.

References:

1. Zerkalov, D. V. (2012), *Enerhozhberezhennya v Ukraini* [Energy conservation in Ukraine], Osнова, Kyiv, Ukraine.
2. Matsenko, O. M. and Ovcharenko, D. M. (2013), "The quality of energy resources controlling as a part of effective enterprise management", *Ekonomichnij Casopis* — XXI, vol. 9—10, pp. 75—78.
3. Barbelyuk, S. B. Golikova, S. G. Didyk, V. G. and other (2007), *Pravove rehulyuvannya enerhozhberezhennya v Yevropeys'komu Soyuzi ta v Ukraini* [Legal regulation of energy conservation in the EU and Ukraine], Kyiv, Ukraine.
4. Barkhatov, O. M. and Kovalchuk, I. M. (2013), "Problems of energy conservation in Ukraine", *Visnyk Kharkiv's'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil's'koho hospodarstva imeni Petra Vasylenka*, vol. 142, pp. 88—89.
5. International Energy Agency (2013), "IEA Statistics", available at: <http://iea.org/topics/energyefficiency/> (Accessed 4 June 2014).
6. Ratyshniak, G. S. and Popova, G. S. (2002), *Enerhozhberezhennya ta ekspluatatsiya system teplopostachannya* [Energy conservation and exploitation of heating systems], VSTU, Vinnitsa, Ukraine.
7. Dodonov, B. (2013), *Reytynh enerhoefektyvnosti oblastey Ukrainy* [Energy efficiency rankings of the regions of Ukraine], Kyiv, Ukraine.
8. Pristupa, M. and Bohonko, M. (2011), *Enerhozhberezhennya v Ukraini: pravovi aspekty i praktychna realizatsiya* [Energy conservation in Ukraine: legal aspects and practical implementation], Rivne, Ukraine.
9. Kudlay, V. S. and Seliverstova, L. S. (2013), "Analysis of efficiency using of energy resources", *Visnyk KNUDT*, vol. 6, pp. 49—64.
10. Begalov, V. A. (2011), "Energy saving management", available at: http://ines.ur.ru/ines_76.html (Accessed 4 June 2014).
11. Department of Energy and Climate Change (2013), "Energy savings opportunity scheme", London, UK.
12. Ke, J. Price, L. Ohshita, S. and other (2012), "Energy consumption trends and impacts of the top 1000 enterprises energy-saving program and the ten key energy saving projects", *Energy policy*, vol. 50, pp. 562—569.
13. Federal Ministry for Economic Affairs and Energy (2014), "Energy Efficiency — Made in Germany", Berlin, Germany.
14. Gasho, E. Pyzakov, V. and Repetskaya, E. (2011), "Mechanisms for implementation of energy saving measures", *Kommunalnyiy kompleks Rossii*, vol. 9, pp. 4—10.

Стаття надійшла до редакції 06.06.2014 р.

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ ТА ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВИЙ ПІДХІД РОЗВИТКУ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ В РЕГІОНАХ

I. Shevchuk,

assistant of rector of Khmelnytsky university of management and law

STRATEGIC PLANNING AND TARGET-ORIENTED APPROACH TO THE DEVELOPMENT OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS IN THE REGIONS

У статті розглянуто правові засади стратегічного планування як інструменту державного управління фізичною культурою та спортом на регіональному рівні. Досліджено зміст етапів стратегічного планування, визначено їх методологічні особливості. Визначено місце і сутність програмно-цільового підходу на етапі реалізації стратегії розвитку фізичної культури та спорту в регіонах.

The article considers the legal basis for strategic planning as a tool of state management of physical culture and sports at the regional level. Investigated the content of stages of strategic planning of the methodological features. Definition of the place and nature of the program-target approach at the stage of realization of strategy of development of physical culture and sports in the regions.

Ключові слова: фізична культура, спорт, державне управління, регіон, програма, стратегія.

Key words: physical culture, sports, public administration, region, programmed, strategy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ В ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Державне управління розвитком фізичної культури і спорту здійснюється шляхом застосування взаємопов'язаних управлінських технологій, які базуються на фундаментальних принципах, що утворюють методологічний базис цього процесу. Семантичний зміст терміну "управління" вміщує одну із визначальних його ознак — наявність мети, узгодженість процесів спрямованих на її досягнення. Узгодженість процесів досягається завдяки структурно-змістовому ранжуванню завдань та цілей, впорядкуванню засобів та методів управлінської діяльності за часово-просторовими характеристиками, визначенню необхідної ресурсної спроможності тощо. Провідною складовою управлінського процесу розвитком фізичної культури та спорту на регіональному рівні виступає планування, яке є органічною частиною стратегічного підходу до визначення перспектив розвитку галузі, як соціально-економічної системи регіону. Актуальність проблеми стратегічного планування розвитку галузі обумовлена надзвичайною важливістю цього процесу для забезпечення ефективного державного управління розвитком фізичної культури та спорту на регіональному рівні. Необхідність стратегічного планування розвитку фізичної культури та спорту на регіональному рівні обумовлена потребою комплексної та системної координації діяльності системи державного управління в цьому напрямі, і яку можливо ефективно задовольнити шляхом делегування частини повноважень нижчим управлінським ланкам. Стратегічне планування на регіональному рівні виступає однією із найефективніших форм реалізації регулюючої та координуючої функцій державного управління розвитком галузі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗГЛЯД ТА ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Як зазначає І. Гасюк [1], стратегія розвитку фізичної культури і спорту, це науково обґрунтована система стратегічних цілей, сукупність завдань, заходів, методів та засобів їх реалізації, які спрямовані на досягнення достатнього якісно-кількісного рівня розвитку

та функціонування сфери фізичної культури і спорту в середньо- та довгостроковій перспективі. Реалізація стратегії, яка являє собою сублімат та результат процесу стратегічного планування, здійснюється через механізм програмно-цільового підходу.

Програмно-цільовий підхід визначають як механізм державного управління розвитком фізичної культури та спорту, який забезпечує через застосування відповідних управлінських технологій (планування, прогнозування, програмування, моніторинг, оцінювання), методів та засобів досягнення цілей та вирішення програмних завдань на основі дотримання принципів та вимог до предметної сфери його застосування [1; 2; 3]. Програмно-цільовий метод визначають як інструментальну складову програмно-цільового підходу, яка забезпечує взаємодію між суб'єктом та об'єктом управління, здійснює регламентацію способів використання управлінських засобів в частині реалізації управлінських технологій — планування, програмування, прогнозування, моніторингу, оцінки ефективності реалізації програм [2; 3].

Аналіз наукових праць [2, 3] засвідчив, що методичну основу програмно-цільового підходу, як механізму державного управління розвитком фізичної культури та спорту утворюють предметна сфера його використання, вихідні передумови та інструментальна спроможність та потужність підходу щодо розв'язання проблем, вимоги до його практичного впровадження, принципи його застосування, методи та засоби, адекватні для вирішення завдань і досягнення мети, етапно-процесуальна підпорядкованість і наповнення, часово-хронологічна узгодженість, впорядкованість науково-категорійного апарату та ієрархічна узгодженість нормативно-правових документів [2; 3].

Процесу стратегічного планування та реалізації розроблених стратегій притаманна низка актуальних проблем, які значно впливають на ефективність практичного впровадження заходів для досягнення визначених у них цілей. Успішне вирішення усього спектру проблем можливе лише через здійснення системного аналізу еволюції змісту правових основ та результатів реалізації загальнодержавних та регіональних програм розвитку фізичної культури та спорту, удосконаленню методологічної бази стратегічного планування та програмно-цільового підходу в розвитку галузі.

ВИОКРЕМЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Як свідчить проведений аналіз наукових напрацювань, в Україні майже відсутні праці присвячені висвітленню змісту етапів, методологічних особливостей стратегічного планування розвитку сфери фізичної культури та спорту на регіональному рівні, місця й сутності програмно-цілового підходу в реалізації стратегій розвитку галузі в регіонах.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Дослідити методологічні засади стратегічного планування розвитку фізичної культури та спорту в регіонах, обґрунтувати та визначити зміст програмно-цілового підходу в державному управлінні розвитком фізичної культури і спорту на регіональному рівні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОДЕРЖАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

З певною мірою умовності можна виділити два періоди розвитку регіонального стратегічного планування розвитку фізичної культури та спорту. Перший період, це зародження та становлення регіонального стратегічного планування розвитку фізичної культури та спорту в нових соціально-економічних умовах — 1992—2000 роки. Саме прийняття Закону України "Про фізичну культуру і спорт" [9] 24 грудня 1993 року заклало нормативно-правові засади стратегічного планування розвитку галузі, адже центральному органу виконавчої влади у сфері фізичної культури і спорту надано повноваження здійснювати аналітичну діяльність, визначати тенденції розвитку, узагальнювати вітчизняний та іноземний досвід, розробляти проекти програм розвитку фізичної культури і спорту в країні. Початок другого етапу ознаменований прийняттям Законів України "Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України" [7] (2000 рік) та "Про державні цільові програми" [8] (2004 рік), а з 2001 року та по теперішній час відбувається удосконалення процесу стратегічного планування розвитку фізичної культури та спорту на регіональному рівні.

У сфері державного управління фізичною культурою та спортом розроблено різноманітні форми планування і найбільшого розповсюдження отримали директивне, стратегічне та індикативне планування.

Стратегічне планування розвитку фізичної культури та спорту в регіоні можна визначити як цілеспрямований та спеціально організований процес розробки пріоритетних, економічно та соціально обґрунтованих цілей, завдань, показників розвитку галузі та окремих її підсистем в регіоні на основі врахування факторів зовнішнього та внутрішнього характеру, і які мають бути досягнуті у середньо або довгостроковій перспективі. Охарактеризуємо основні етапи, учасників стратегічного планування розвитку галузі в регіоні та визначимо основні фактори і принципи цього процесу.

Стратегічне планування розвитку фізичної культури та спорту в регіонах країни має базуватись на єдиних нормативно-правових засадах та чітко окреслювати коло учасників на кожному із управлінських рівнів: загальнодержавному, регіональному, місцевому. На загальнодержавному рівні має здійснюватися розробка нормативно-правового базису процесу стратегічного планування розвитку фізичної культури та спорту в регіонах, і який на даний час утворюють: Конституція України, Закони України про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку, стимулювання розвитку регіонів, про місцеве самоврядування, про місцеві державні адміністрації тощо. На разі в Україні діють нормативні документи, які визначають загальні тенденції та методологічні засади стратегічного планування регіонального розвитку [5; 6] проте, як засвідчив аналіз нормативно-правової бази, на теперішній час відсутня Державна стратегія розвитку фізичної культури та спорту в регіонах, яка мала б регулювати процес стратегічного планування, визначати загальні засади, принципи формування стратегій, узгоджувати їх в загальнодержавному контексті.

На регіональному та місцевому рівнях стратегічне планування та розроблення стратегій розвитку галузі доповнюється також нормативно-правовими актами регіональ-

ного та місцевого значення: розпорядженнями голів районних та обласних державних адміністрацій, голів районних та обласних рад, генеральними планами розвитку галузі відповідних територіально-адміністративних одиниць, схемами-прогнозами розвитку окремих підсистем галузі на певний період. На нашу думку, результатом процесу стратегічного планування розвитку фізичної культури та спорту в регіонах має стати затверджена відповідною радою концепція та стратегія розвитку галузі, цільові програми розвитку окремих видів спорту та видів забезпечення. Як свідчить практика державного управління, найбільш доцільними часовими межами дії стратегічних документів планування розвитку галузі є 10—15 років [4].

Суб'єктами процесу стратегічного планування мають у першу чергу виступати сформовані робочі групи із спеціалістів в сфері фізичної культури та спорту відповідних департаментів, управлінь, відділів фізичної культури та спорту обласних, районних державних адміністрацій, відділів фізичної культури та спорту виконавчих комітетів міських рад тощо. Зважаючи на складну організаційну структуру соціально-економічної системи фізичної культури та спорту, її розгалуженість та підсистемами, які характеризуються специфічними і лише їм притаманними соціальними функціями, історично сформовані традиції участі в управлінні галуззю громадських організацій та об'єднань слід визначити, що участь широких кіл громадськості в розробленні стратегічного плану є обов'язковою. Тому для відповідальних по формуванню робочих груп і організації процесу стратегічного планування важливо залучити представників регіональних відділень олімпійських комітетів, спортивних комітетів, комітетів спорту інвалідів, представників федерацій за видами спорту, спортивних товариств, органів самоорганізації населення, спортивних клубів, підприємців, науковців тощо. Також слід відзначити, що організація процесу стратегічного планування та формування робочих груп є складним питанням, яке вимагає нормативного врегулювання в частині узгодження та координації діяльності представників відділів "Спорту для всіх", "Інваспорту", обласних Комітетів фізичного виховання учнівської молоді МОН України, і провідним координатором цих процесів мають виступати регіональні органи виконавчої державної влади в сфері фізичної культури та спорту.

На нашу думку, контур процесу стратегічного планування розвитку фізичної культури та спорту в регіоні має складатись з п'яти взаємопов'язаних етапів: підготовчого, цілепокладання, засобоформуючого етапу, етапів погодження та реалізації (рис. 1).

Підготовчий етап складається з двох частин: ініціювання та формування робочої групи розробки стратегічного плану розвитку галузі та проведення стратегічного аналізу. Ініціювання розробки стратегії розвитку галузі в регіоні здійснюється відповідними регіональними або місцевими органами державної виконавчої влади або радами в особі голів державних адміністрацій або рад. Також ініціатором цього процесу може виступати будь-який суб'єкт фізичної культури та спорту визначений як такий у Законі України "Про фізичну культуру і спорт" [9]. На нашу думку, робоча група-розробник має складатись з представників владних структур, громадських органів управління, науковців-експертів. Це власне поєднання адміністративного та експертного підходів до формування робочих груп, що дозволить забезпечити належну інформаційно-статистичну базу, необхідний рівень відповідальності за реалізацію стратегії з одного боку, а з іншого, забезпечить високий рівень аналітичної роботи, прогнозування результатів тощо. Другою складовою цього етапу є збір, обробка, аналіз та узагальнення результатів стратегічного аналізу стану галузі за певний часовий період. Важливість цієї складової даного етапу полягає в тому, що точність, об'єктивність, всебічність проведеної оцінки стану функціонування галузі та динаміки її основних показників забезпечує формування адекватних та реальних цілей стратегії, вибору напрямів розвитку галузі тощо. Оцінювання соціально-економічного стану галузі фізичної культури та спорту в регіоні може здійснюватися шляхом проведення SWOT та TOWS аналізів, інших методів математичної статистики. На нашу думку, стратегічний аналіз необхідно проводити в історичній ретроспективі у порівнянні з іншими областями України, регіонами країн Європи,

світовими тенденціями за такими трьома групами показників:

— показниками ефективності роботи органів управління фізичною культурою і спортом в регіоні, в тому числі і органів державної виконавчої влади відповідної територіально-адміністративної одиниці;

— показниками стану усіх видів забезпечення галузі фізичної культури та спорту в цілому, так і в розрізі окремих підсистем, показниками результативності та ефективності власної діяльності сфери фізичної культури та спорту;

— показниками територіальної стратифікації, аналіз яких забезпечить більш глибоке та повне врахування специфіки та можливостей конкретної території в розвитку фізичної культури та спорту на її теренах, і до яких необхідно віднести: природний потенціал, науково-технічний потенціал, демографічний потенціал, фінансовий потенціал, інформаційний потенціал, економічний розвиток, стан розвитку інфраструктури, соціальний, культурний, політичний розвиток.

Етап цілепокладання передбачає здійснення класифікації та структурування цілей стратегії, формування пріоритетів. Визначення стратегічних пріоритетів розвитку фізичної культури та спорту в регіоні здійснюється шляхом вибору найбільш значущих із переліку напрямів отриманих на попередньому етапі. Це здійснюється шляхом широкого громадського обговорення, уточнення з потребами і запитамі територіальної громади, шляхом визначення ступеню розбіжності між бажаним і можливим прогнозованим станом галузі. Це дозволяє визначити реальні цілі, які можливо досягнути за певних соціально-економічних можливостей регіону, надасть їм конкретності, вимірності, часової визначеності, досяжності. До кожного з визначених пріоритетних напрямів розвитку фізичної культури та спорту в регіоні необхідно розробити дерево цілей, і які в подальшому мають конкретизуватись в операційному плані дій.

Наступним етапом є засобоформування. На цьому етапі розробляються можливі варіанти реалізації визначених стратегічних напрямів та цілей розвитку фізичної культури та спорту, обґрунтовуються варіанти розвитку можливих альтернатив. Розробляється низка операційних планів з визначенням необхідної ресурсної бази, кадрових, фінансових, матеріально-технічних ресурсів, узгоджуються терміни виконання заходів, їх виконавці та відповідальні тощо. Другою частиною роботи, є відображення в операційних планах економічної, соціальної, організаційної, функціональної ефективності їх реалізації. Встановлюються індикатори та відпрацьовується система моніторингу та оцінки їх виконання.

Погодження та схвалення варіанту стратегії розвитку фізичної культури та спорту в регіоні є змістом етапу погодження. На цьому етапі відбувається остаточний вибір варіанту реалізації стратегії, забезпечується широке обговорення громадськістю її змісту та очікуваних наслідків, і за необхідності вносяться певні корективи у зміст операційних планів. Останнім кроком погодження є схвалення певного варіанту стратегії робочою групою-розробником, і передача його для погодження в комітетах відповідних рад.

На етапі реалізації, остаточний варіант стратегічного плану за поданням відповідного комітету легітимізується шляхом його затвердження рішенням обласною, районною, місцевою радою, і в якому зазначається порядок і терміни виконання завдань стратегії розвитку фізичної культури та спорту. Рішення ради доводять до відома громади через засоби масової інформації. Реалізація стратегії здійснюється шляхом застосування організаційного, правового, економічного, фінансового, інформаційного, комунікаційного тощо механізмів державного управління розвитком фізичної культури та спорту в регіоні. Основними інструментами реалізації стратегії розвитку фізичної культури та спорту в регіонах мають бути програмно-цільовий та проектний підходи, державно-приватне партнерство, корпоративізація комунального господарства шляхом створення комунальних, приватних інших структур і об'єднань. Процес моніторингу та оцінки стану виконання стратегії розвитку фізичної культури та спорту детально розглянутий у працях І. Гасюка [1], тому ми зупинимось на визначенні змісту методологічних особливостей застосування програмно-цільового підходу в розвитку фізичної культури та спорту в регіоні.

Програмно-цільовий підхід є складовою стратегічного планування, а саме: в інструментальній його частині на етапі реалізації стратегії розвитку фізичної культури та спорту в регіоні. Доцільність застосування саме цього механізму державного управління розвитком фізичної культури в регіонах обумовлена низкою причин, а саме:

— сфера фізичної культури та спорту знаходиться у кризовому стані, який визначається низькою ефективністю її функціонування, спостерігаються негативні тенденції погіршення усіх показників роботи галузі;

— проблеми, які обумовлюють кризовий стан галузі мають системний характер, відстежується непропорційність в розвитку окремих підсистем сфери фізичної культури та спорту, що унеможливує сталий її розвиток в цілому;

— визначені заходи розвитку сфери фізичної культури та спорту в державних цільових програмах, планах тощо в короткостроковій перспективі носять не конкретний характер, не визначають чітко об'єкт управлінського впливу, часово та хронологічно не узгоджені тощо;

— необхідна конкретизація і адекватний вибір цілей на основі багатокритеріального аналізу, зважування альтернатив, раціонального розподілу наявних обмежених ресурсів з метою їх оптимального використання і досягнення максимально можливого результату;

— програмно-цільовий підхід є ефективним механізмом в усуненні явища диспропорції в розвитку окремих підсистем галузі, який дозволяє, з одного боку, визначити адекватні проблемі заходи та акумулювати необхідні ресурси, а з другого, через механізм взаємоузгодження цільових-програм забезпечити комплексний та системний вплив на динаміку розвитку галузі.

Програмно-цільовий підхід реалізується через структурно-логічні взаємопов'язані технологічні процеси — планування, прогнозування, програмування, моніторинг, оцінювання ефективності реалізації програм і які ґрунтовно досліджені в ряді наукових праць [1; 2; 3], і тому зупинимось лише на методологічних особливостях цих процесів обумовлених саме регіональним рівнем управління.

На нашу думку, цільові регіональні програми розвитку фізичної культури та спорту доцільно застосовувати в середньостроковій перспективі, із чітко визначеною цільовою та реалізаційною компонентами, які повинні обмежуватись певною підсистемою галузі, і бути спрямованими на вирішення певних проблем, пріоритетних напрямів визначених у стратегії. Цільова компонента програми може бути спрямована на розвиток окремого виду спорту із зазначенням заходів щодо удосконалення усіх видів забезпечення, або бути спрямованою на удосконалення певного виду забезпечення із переліком видів спорту, які отримають внаслідок їх поліпшення кращі умови для розвитку тощо. Для підвищення ефективності реалізації регіональних та місцевих програм розвитку фізичної культури та спорту необхідно більш повно враховувати інтереси та потреби усіх суб'єктів фізичної культури та спорту:

— цілі-інтереси суб'єкта управління — збільшення кількості населення, яке займається фізичною культурою і спортом шляхом створення сприятливих умов для занять фізичними вправами, і що має призвести до покращення усіх показників розвитку галузі;

— цілі-інтереси об'єктів управління — збільшення кількості населення, які займаються окремими видами спорту з метою популяризації їх у певному регіоні.

Зважаючи на неоднорідність складу об'єкту управління і поділу його на окремі суб'єкти фізичної культури та спорту за ознаками права власності (державні, комунальні, приватні, змішані), напрямками діяльності (за підсистемами, видами спорту, видами послуг), спрямованістю на певний ринковий сегмент або віково-гендерну аудиторію тощо необхідно зважати на специфічні цілі-інтереси таких об'єктів управління, а саме:

— цілі-інтереси спортивно-фізкультурних організацій державного, комунального секторів співзвучні цілям органів державного управління галуззю, адже є операційним ланцюгом їх досягнення і полягають у залученні якомога більшої кількості населення регіону до систематичних занять фізичною культурою і спортом, і в першу чергу, підрастаючого покоління, створенні сприятливих умов для фізкультурно-оздоровчих занять;

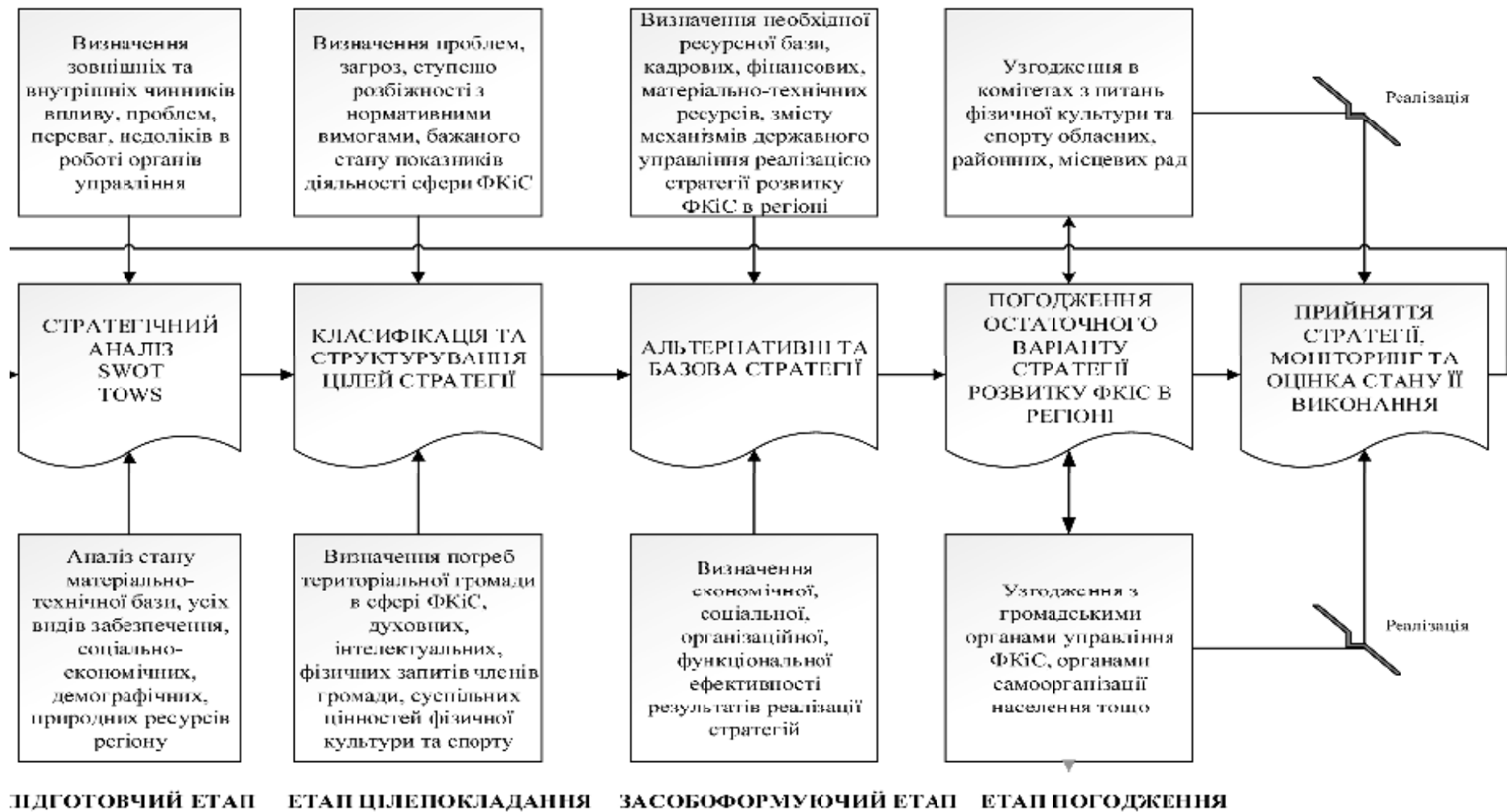

Рис. 1. Контур процесу стратегічного планування розвитку фізичної культури та спорту на регіональному рівні

— цілі-інтереси громадських організацій, товариств, федерацій полягають в популяризації, збереженні та розвитку окремих видів спорту, розвитку їх матеріально-технічної бази, збільшенні чисельності тих, хто займається ними;

— цілі-інтереси приватного сектору, як правило обумовлені розміром отриманих прибутків від надання певних фізкультурно-спортивних послуг, тому ресурси спрямовуються в розвиток найбільш перспективних видів спорту, рухових видів діяльності, які є найбільш популярними серед саме платоспроможного населення, і як правило, цілі-інтереси реалізуються через механізм розвитку необхідної інфраструктури надання таких послуг з якомога швидкою окупністю витрат;

— цілі-інтереси широких верств населення полягають в отриманні якісних, доступних послуг фізкультурно-спортивного характеру, задоволення потреби у заняттях певними видами спорту, покращенні рівня та якості життя тощо.

Слід відзначити, що реалізація і досягнення цілей-інтересів вищезначених об'єктів управління вимагає застосування різних інструментів та засобів механізмів державного управління розвитком фізичної культури та спорту в регіоні.

На часі є нагальною необхідність розробки інтегральних показників розвитку галузі в регіоні, які були б розраховані на базі врахування як усієї чисельності населення регіону, так і тієї частки, яка безпосередньо є споживачами фізкультурно-спортивних послуг, що дозволить в свою чергу, більш точно визначити рівень забезпеченості певних підсистем галузі спортивними спорудами, кадрами, фінансами тощо. Застосування інтегрованих показників дозволить більш глибоко та об'єктивно обґрунтувати пріоритетні напрями розвитку галузі в цілому, і до яких доцільно віднести: показник нормативної звантаженості спортивних споруд регіону, показник фактичної звантаженості спортивних споруд регіону та показники нормативної та фактичної звантаженості тренерсько-викладацького складу. Для переліку інтегральних показників наведених вище розраховуються максимальні, середні та мінімальні значення, а саме: рівень звантаженості фізкультурно-спортивних споруд у % від їх загальної потужності; частка населення, що займається усіма видами спорту від загальної кількості у %; рівень кадрового забезпечення в % від нормативної потреби. Використання вищезначених інтегрованих показників дозволить чіткіше позиціювати за рівнями розвитку фізичної культури та спорту окремі райони територіально-адміністративних одиниць, а також визначити рівень розвитку окремих підсистем галузі, видів спорту, видів забезпечення тощо. Усе вищенаведене дозволить підвищити якість цільових програм розвитку галузі.

Підсумовуючи результати проведеного дослідження необхідно відзначити, що наразі в Україні немає нормативно-правового документу, який би регулював процеси розвитку фізичної культури та спорту в регіонах. Таким чином, проведений аналіз дозволив констатувати необхідність подальшого удосконалення правових основ стратегічного планування розвитку фізичної культури і спорту на регіональному рівні.

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Подальші наукові пошуки можуть бути спрямовані на удосконалення правового механізму стратегічного планування розвитку фізичної культури і спорту в регіоні.

Література:

1. Гасюк І.А. Державне управління фізичною культурою та спортом: стан та перспективи розвитку: [монографія] / І.А. Гасюк. — Х.: ПП Балюк І.Б., 2011. — 432 с.
2. Гасюк І.А. Програмно-цільовий підхід — наукова категорія теорії державного управління розвитком фізичної культури та спорту / І.А. Гасюк // Економіка та держава. — 2011. — № 4. — С. 126—128.
3. Гасюк І.А. Програмно-цільовий підхід як механізм державного управління розвитком фізичної культури та спорту / І.А. Гасюк // Інвестиції: практика та досвід. — 2011. — № 5. — С. 95—100.
4. Розроблення та впровадження стратегічного плану розвитку регіону: [практ. посіб.] / [Боврон Б., Вігода А., Девідсон Г., Мамонова В., Федів І., Санжаровський І.]; за ред. Санжаровського І. — К.: Вид-во К.І.С., 2008. — 214 с.

5. Форум: Закон і норматив — 2014. — Методичні рекомендації [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon-i-normativ.info/index.php/component/lica/?href=0&view=-text&base=1&id=588246&menu=120214> — Міністерство економіки та з питань Європейської інтеграції України. Наказ № 224 від 29.07.2002 "Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку".

6. Форум: Законодавство України — 2014. — Документ 1001-2006-п, чинний, поточна редакція від 02.12.2011, підстава 1190-2011-п [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-%D0%BF> — Кабінет Міністрів України. Постанова від 21 липня 2006 р. № 1001 "Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року".

7. Форум: Законодавство України — 2014. — Документ 1602-14, чинний, поточна редакція від 02.12.2012, підстава 5463-17 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1602-14> — Закон України "Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України".

8. Форум: Законодавство України — 2014. — Документ 1621-15, чинний, поточна редакція від 02.12.2012, підстава 5463-17 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1621-15> — Закон України "Про державні цільові програми".

9. Форум: Законодавство України. — 2014. — Документ 3808-12, чинний, поточна редакція від 05.12.2012, підстава 5460-17 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3808-12> — Верховна Рада України. Закон України "Про фізичну культуру і спорт".

References:

1. Hasiuk, I.L. (2012), *Derzhavne upravlinnia fizychnoiu kulturoiu ta sportom: stan ta perspektivy rozvytku* [State administration physical culture and sports: a condition and prospects of development], PP Baliuk I.B., Khmel'nyts'kyj, Ukraina.
  2. Hasiuk, I.L. (2011), "Program-target approach and research category of the theory of public administration for the development of physical culture and sports", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 4, pp. 126—128.
  3. Hasiuk, I.L. (2011), "Program-target approach as a mechanism of state management, development of physical culture and sports", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 5, pp. 95—100.
  4. Bovron, B. (2008), *Rozroblennia ta vprovadzhennia stratehichnoho planu rozvytku rehionu* [Development and implementation of the strategic plan of development of the region], K.I.S., Kyiv, Ukraina.
  5. The law and regulations (2014), "The Ministry of economy and European integration of Ukraine. Order № 224 from 29.07.2002 "On approval of the Methodical recommendations for development of regional strategies of development" available at: <http://www.zakon-i-normativ.info/index.php/component/lica/?href=0&view=-text&base=1&id=588246&menu=120214> (Accessed 3 June 2014).
  6. Legislation of Ukraine (2014), The Verkhovna Rada of Ukraine. Decreeon 21 July 2006 no. 1001 "On approving of the State strategy of regional development for the period till 2015", available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-%D0%BF> (Accessed 3 June 2014).
  7. Legislation of Ukraine (2014), The Verkhovna Rada of Ukraine. The law of Ukraine "On state forecasting and development of programs of economic and social development of Ukraine", available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1602-14> (Accessed 3 June 2014).
  8. Legislation of Ukraine (2013), The Verkhovna Rada of Ukraine. The law of Ukraine "About the state target program", available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1621-15> (Accessed 4 June 2014).
  9. Legislation of Ukraine (2014), The Verkhovna Rada of Ukraine. The law of Ukraine "On physical culture and sport", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3808-12> (Accessed 4 June 2014).
- Стаття надійшла до редакції 08.06.2014 р.*

УДК 351.773

О. І. Ушакова,
аспірант кафедри управління охороною суспільного здоров'я,
Національна академія державного управління при Президенті України, м. Київ

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА З ПОДОЛАННЯ НЕРІВНОСТІ У СФЕРІ ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

O. Ushakova,
postgraduate student, National Academy of Public Administration, Office of the President of Ukraine, Kyiv, Ukraine

PUBLIC POLICY OF REDUCING HEALTH INEQUALITIES: INTERNATIONAL EXPERIENCE

У статті розглянуто основні напрями державної політики з подолання нерівності у сфері охорони здоров'я. Проаналізовано проблему нерівності стосовно здоров'я та чинники, які на неї впливають у країнах ЄС, США, Китаї, Російській Федерації. Охарактеризовано основні форми цієї нерівності.

This article describes the main directions of public policy of reducing health inequalities. The issues of health inequalities and its determinants in the EU, the USA, China and Russian Federation are analyzed. The main types of health inequalities are considered.

Ключові слова: державна політика, охорона здоров'я, суспільна нерівність, нерівність стосовно здоров'я.
Key words: public policy, health care, social inequalities, health inequalities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Забезпечення рівності та справедливості стосовно здоров'я є фундаментальною цінністю демократичного суспільства та основною метою діяльності системи охорони здоров'я, а також однією з передумов сталого економічного зростання держави. В останні десятиліття здоров'я населення розвинених країн світу покращується: зростає середня очікувана тривалість життя; все більше захворювань піддаються лікуванню; популяризується та впроваджується здоровий спосіб життя. Проте проблема нерівності стосовно здоров'я залишається актуальною, що може бути пов'язане з недостатньою ефективністю реалізації політики у сфері охорони здоров'я для всіх суспільних груп. Масштаби нерівності стосовно здоров'я є різними як між окремими країнами, так і між окремими суспільними групами в межах однієї країни. Нерівність і несправедливість стосовно здоров'я та його охорони стають на заваді досягнення можливого потенціалу здоров'я, а також перешкоджають реалізації інших основних прав людини. В Україні соціальна нерівність, зокрема нерівність стосовно здоров'я з кожним роком поглиблюється і потребує цілеспрямованого державно-управлінського впливу. Існуюча нерівність стосовно здоров'я створює значне фінансове навантаження на суспільство та державу. Європейський парламент підрахував, що збитки, пов'язані з несправедливістю стосовно здоров'я коштують близько 1,4% валового внутрішнього продукту (ВВП): у рамках ЄС вказані втрати співмірні з витратами на оборону ЄС (1,6% ВВП) [11].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питання окремих аспектів суспільної нерівності є актуальним для України і її дослідженням присвячені праці О. Балакірева, О. Грішнова, Е. Лібанова та інших. Результати досліджень нерівності стосовно здоров'я, державна політика у цій галузі опубліковані у наукових працях М. Білинської, Т. Грузевої, Н. Кризиної, І. Рожкової, І. Солоненка, Я. Радиша, Н. Ярош та інших. Серед експертів ВООЗ, які вивчають нерівність стосовно

здоров'я, її причини, можливості зменшення її проявів можна виокремити G. Dahlgren, J. Figueras, M. McKee, Nata Menabde, C. Stein M. Whitehead та інших.

НЕВИРІШЕНІ РАНИШЕ ЧАСТИНИ ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Проблема зменшення нерівності стосовно здоров'я є предметом досліджень науковців багатьох країн світу. Подолання нерівності стосовно здоров'я є однією із стратегічних цілей програми "Здоров'я — 2020" Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ). Проте в Україні це питання не тільки недостатньо досліджене, але і сам термін "нерівність стосовно здоров'я" не є загальноживаним у наукових працях.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження проблеми нерівності стосовно громадського здоров'я в окремих країнах світу, а також державної політики з подолання цієї проблеми та можливості використання цього досвіду в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Нерівність в здоров'ї є загальним терміном для позначення відмінностей у стані здоров'я окремих людей або груп населення. ВООЗ визначає нерівність стосовно здоров'я як відмінності у стані здоров'я, або розподілі детермінант здоров'я між різними групами населення, які виникають внаслідок різних соціальних умов, в яких люди народжуються, проживають, зростають, старіють [3].

Нерівність стосовно здоров'я переважно стосується вільного вибору самої людини, її генетичних або біологічних особливостей. В той же час необхідно розрізняти і такий прояв нерівності як суспільна несправедливість. Наприклад, різниця у стані здоров'я, спричинена випадковими генетичними мутаціями, призводить до нерівності стосовно здоров'я, але це не є проявом суспільної несправедливості. Нерівність стосовно здоров'я, яка виникає у зв'язку з нерівномірним розподілом детермінант (доступом до якісних послуг з охорони здоров'я, освіти, без-

печних умов життя і праці тощо) і ресурсів безумовно відносяться до суспільної несправедливості. Такий прояв нерівності щодо здоров'я необхідно і можливо подолати. До детермінант здоров'я відносяться теж негенетичні і небіологічні впливи на здоров'я. Крім вказаних соціальних, економічних та інших чинників, сюди відносяться також поведінкові чинники, а також якість послуг з охорони здоров'я (рис. 1).

Нерівність стосовно здоров'я зумовлена не тільки зазначеними чинниками, але їх якістю, кількістю, розподілом і взаємодією. Нерівність стосовно здоров'я часто відображає системні соціальні, політичні, економічні та екологічні чинники, які у поєднанні з біологічними особливостями накопичуються впродовж життя і передаються із покоління в покоління.

Нерівність стосовно здоров'я є частиною загальної нерівності у суспільстві. Сьогодні світова спільнота розуміє нерівність у суспільстві як відсутність можливостей, що впливають на людський розвиток, для окремої людини, зміщуючи тим самим акцент з нерівностей в доходах до нерівності у доступі до послуг соціальної сфери (насамперед, охорони здоров'я й освіти) та розширення політичних свобод [5, с. 27]. Можна виділити окремі форми нерівності стосовно здоров'я:

- соціально-економічна нерівність, обумовлена різним соціально-економічним статусом людей;
- територіальна нерівність проявляється у тому, що стан громадського здоров'я значно відрізняється між різними місцевостями;
- гендерна нерівність обумовлена тим, що жінки і чоловіки мають різні потреби і можливості, які впливають на їх стан здоров'я, на доступ до послуг з охорони здоров'я, внесок у розвиток людського потенціалу нації;
- інформаційна нерівність стосовно здоров'я з'являється з розвитком електронної охорони здоров'я;
- етнічна нерівність.

Для окремих країн характерні різні форми нерівності стосовно здоров'я. Але найбільш поширеною є соціально-економічна нерівність, яка потребує удосконалення державно-управлінських механізмів для її подолання. Численні дослідження вказують на тісний зв'язок між соціально-економічним статусом і здоров'ям. Дослідження в західноєвропейських країнах доводять, що нерівність стосовно здоров'я пояснюється поєднанням соціально-економічних умов і способу життя. Наслідки такої нерівності залежать від спроможності системи охорони здоров'я компенсувати її. Загалом незаможні люди ведуть меш здоровий спосіб життя ніж багаті, але цей зв'язок неоднозначний і причини цього залишаються нез'ясованими. На думку експертів ВООЗ, тенденції в країнах центрально-східної Європи і СНД такі, що державні витрати на охорону здоров'я практично не сприяють подоланню нерівності стосовно здоров'я [4, с. 69]. Основною причиною є те, що більшість цих витрат направляється на стаціонарне лікування, яким частіше користуються більш багаті люди. Крім того, більш заможні люди частіше використовують послуги з охорони здоров'я, ніж менш забезпечені, які в той же час потребують їх більше. Особливості навколишнього середовища можуть підсилювати соціально-економічну нерівність стосовно здоров'я. Останні дослідження вказують на те, що населення країн Європейського Союзу з низьким рівнем доходів піддається впливу непропорційно високого рівня забруднення повітря і серед них відмічається вищий рівень смертності від пов'язаних з цим захворювань. Екологічні особливості відзначаються суттєвими регіональними відмінностями в окремих країнах європейського регіону. Зокре-

Рис. 1. Причини нерівності стосовно громадського здоров'я (за даними ВООЗ)

ма у східноєвропейських країнах відмічається подвійний негативний вплив, а саме низьких рівнів доходів і поганої якості повітря [9]. Таким чином, соціально-економічні чинники обумовлюють більш виражену територіальну нерівність стосовно здоров'я, ніж інші детермінанти.

При дослідженні нерівності стосовно здоров'я прийнято порівнювати показник середньої очікуваної тривалості життя між окремими регіонами, соціальними групами тощо. Проте цей індикатор стану громадського здоров'я враховує тільки тривалість життя не зважаючи на його якість. Тому для оцінки нерівності у світі часто застосовують показник тривалості життя без втрати працездатності (DFLE — disability free life expectancy), який враховує середню кількість років життя, які людина певного віку може прожити повноцінно без втрати працездатності. Дослідження регіональної диференціації цього показника дає змогу зрозуміти чи досягає державна політика у сфері охорони здоров'я своєї мети рівного доступу до її послуг для всіх. В європейських країнах диференціації індексу DFLE зумовлюють різні детермінанти здоров'я.

Дослідження проведені у Великобританії показали, що менша тривалість здорового життя переважає у регіонах з низьким соціальним рівнем, високою зайнятістю і низькою щільністю проживання населення. Різниця в середній очікуваній тривалості життя чоловіків між різними районами Лондона сягає 17 років. За даними Лондонської Обсерваторії здоров'я за вектором на схід від Вестмінстеру зменшується середня очікувана тривалість життя. В Іспанії індекс DFLE залежить більшою мірою від соціальних умов (рівень освіти, безробіття) і нездорового способу життя (тютюнопаління). Одночасно спостерігається низька залежність від діяльності системи охорони здоров'я. У Нідерландах тривалість здорового життя пов'язана із соціально-економічними індикаторами регіону (середній дохід, відсоток безробітного населення, рівень освіти), зі способом життя (тютюнопаління, вживання алкоголю) і діяльністю системи охорони здоров'я (кількість лікарняних ліжок і сімейних лікарів на 1000 населення) [10]. Отже, більш тісний зв'язок тривалості здорового життя був виявлений із соціально-економічними умовами і способом життя, а ніж з діяльністю системи охорони здоров'я.

У 2009 році Європейська Комісія ухвалила програму "Солидарність: подолання нерівності стосовно здоров'я в Європейському Союзі", в якій вказується на необхідність підвищення економічної ефективності і стабільності систем охорони здоров'я, при забезпеченні дос-

типу до високоякісних послуг з охорони здоров'я для всіх. В контексті досягнення цілей стратегії "Європа — 2020" підкреслюється важливість інвестування в стабільність діяльності систем охорони здоров'я, які будуть сприяти не тільки подоланню нерівності стосовно здоров'я, а й соціальній згуртованості та економічному зростанню [11]. Інвестування в здоров'я окремих людей сприятиме покращенню громадського здоров'я загалом, підвищенню працездатності, продуктивності праці. В межах ЄС різниця в середній очікуваній тривалості життя чоловіків сягає 11,8 років, а у жінок — 7,9. В Європейському регіоні ВООЗ ця різниця суттєвіша і сягає 17 років у чоловіків і 12 років у жінок серед 53 країн. Дії ЄС для подолання нерівності стосовно здоров'я включають підтримку загальних цілей стратегії "Здоров'я — 2020" щодо соціальної згуртованості, створення стабільних та ефективних систем охорони здоров'я, орієнтованих на людину, подальшу боротьбу із тютюнопалінням, надмірним вживанням алкоголю, підтримку здорового харчування, фізичної активності.

Основною причиною нерівності у стані здоров'я в США дослідники вважають економічну нерівність та політичні особливості. Незважаючи на те, що частка ВВП на охорону здоров'я в цій країні є найвищою, стан громадського здоров'я в США значно гірший ніж країнах ЄС. Сьогодні рівень діабету у дорослих є найвищим серед американців, за рівнями смертності від серцево-судинних хвороб і хвороб органів дихання США посідають друге місце у світі, в той час як рівні тютюнопаління і вживання алкоголю не є найвищими [8, с. 11]. В США також істотною проблемою є етнічна нерівність. Афроамериканці становлять лише 12 % населення і 50 % тих, в кого вперше в житті встановлений діагноз ВІЛ-інфекції, причому для цього не має біологічних або генетичних причин. Коефіцієнт Джині (індикатор нерівності в доходах) сягає 0,49, а його середньоевропейський рівень — 0,28. Це свідчить про високу поляризацію американського суспільства за рівнем доходу. Отже, основними причинами незадовільного стану громадського здоров'я в США є висока нерівність в доходах населення, етнічна нерівність, ускладнений доступ до послуг з охорони здоров'я окремих суспільних груп [8, с. 13]. Ці ж причини зумовлюють ситуацію, коли високі витрати на охорону здоров'я не покращують громадське здоров'я.

Характер відмінностей тривалості життя в Китаї відображає рівень економічного розвитку регіонів. І тому успішні економічні реформи, економічне зростання Китаю значно покращили стан громадського здоров'я. Але проблеми соціальної нерівності стосовно здоров'я, обмежений доступ до послуг охорони здоров'я в сільській місцевості залишаються невирішеними [10].

Нерівність стосовно здоров'я і доступу до послуг з охорони здоров'я в Російській Федерації обумовлені поляризацією доходів і можливостей населення, що свідчить про обмеженість і низьку ефективність реалізації соціальної політики в суспільстві. К.Р. Амлаєв виділяє два типи викликів: поширеність інфекційних захворювань та наявність регіонів з великою кількістю бідного населення. Для сучасної російської системи охорони здоров'я характерні високий ступінь нерівності в розподілі можливостей на здоров'я між окремими громадянами і соціальними прошарками, конфлікт уявлень про справедливість між державою і суспільством, недостатнє виконання цілей і завдань державної політики у сфері охорони здоров'я [6].

Одним із чинників, що посилює прояви нерівності стосовно здоров'я є корупція. Корупція у сфері охорони здоров'я є індикатором і результатом недосконалої механізмів державного управління галузю, соціальних інститутів і соціальних відносин [2, с. 51]. Не виникає сумнівів щодо того, що корупція поглиблює нерівність стосовно здоров'я, ускладнює реалізацію прав громадян на охорону здоров'я, на отримання якісної медичної допомоги.

Державна політика у сфері охорони здоров'я повинна ґрунтуватись на принципах суспільної справедливості. Система охорони здоров'я не може керуватись принципом отримання прибутку, а її послуги повинні забезпечуватись залежно від потреби, а не платоспроможності громадян [5, с. 326]. Однак висока якість послуг з охорони здоров'я повинна гарантуватись всім громадянам незалежно від місця проживання, соціально-економічного статусу або інших ознак.

Покращення громадського здоров'я і зменшення нерівності стосовно здоров'я виходить за межі не тільки державної політики у сфері охорони здоров'я, а й соціальної політики загалом. Очевидна важливість міжсекторальної взаємодії у сфері збереження та покращення громадського і індивідуального здоров'я. У цьому випадку місцеві органи влади можуть забезпечити координацію міжгалузєвої взаємодії щодо покращення здоров'я територіальних громад. Узгодженість державної політики у різних сферах є вирішальною для подолання нерівності громадського здоров'я, при цьому її основні аспекти повинні доповнювати, а не суперечити один одному. Експерти ВООЗ виділяють три основні напрями державної політики з подолання нерівності у сфері охорони здоров'я. Перший напрям пов'язаний із соціально-економічними детермінантами здоров'я і полягає у зменшенні нерівності в доходах, соціально-економічному вирівнюванні розвитку регіонів та подоланні абсолютної бідності. Другий напрям спрямований на формування відповідального ставлення до власного здоров'я, дотримання здорового способу життя, акцентування уваги на профілактичних заходах. Зокрема, державна політика із заборони тютюнопаління в громадських місцях, підвищення акцизного податку на алкогольні напої в більшості країн світу виявилися ефективними в забезпеченні особистих поведінкових змін [7]. Третій напрям стосується доступу до якісних послуг з охорони здоров'я, зокрема ефективні механізми державного управління, спрямовані на підвищення фінансової захищеності і забезпечення універсального доступу до медичного обслуговування незалежно від фінансової спроможності пацієнтів [7].

Таким чином, у подоланні нерівності щодо індивідуального та популяційного здоров'я особливо важливою є роль місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Саме на місцевому рівні є змога ефективно вирішувати проблему забезпечення доступу до послуг з охорони здоров'я відповідно до потреб територіальної громади. Децентралізація управління та фінансування у сфері охорони здоров'я надасть можливість більш ефективно діяти відповідно до потреб і пріоритетів громадян окремої території у сфері охорони здоров'я. Заходи з профілактики і покращення здоров'я є найбільш результативними на місцевому рівні, де мобілізуються всі можливості суспільства і застосовується демократичний підхід щодо залучення зацікавлених суспільних груп до вирішення вказаних проблем.

ВИСНОВКИ

Для розробки та впровадження ефективної державної політики з подолання нерівності стосовно здоров'я необхідно вивчити масштаби і характер нерівності, чинники, які на неї впливають, враховувати взаємодію різних форм нерівності, сформувати прийнятне в даних економічних умовах поняття справедливості в суспільстві. Не викликає сумніву той факт, що досягнення абсолютної соціальної рівності і, зокрема, стосовно здоров'я неможливі в сучасних умовах. Але подолання таких проявів нерівності як несправедливість є основною метою соціальної політики. В останній час особливе значення має відповідальне ставлення до власного здоров'я самих громадян, на координації діяльності стосовно покращення громадського здоров'я окремих людей, суспільства і держави. В той же час доступ до якісних послуг з охорони здо-

ров'я повинен гарантуватись і забезпечуватись державою незалежно від соціально-економічних особливостей окремих суспільних груп, а також для людей з обмеженими можливостями.

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

У наступних наукових розвідках передбачається дослідити масштаби нерівності стосовно здоров'я в Україні, її причини. Обґрунтувати основні напрями державної політики та управлінські механізми подолання нерівності у сфері охорони громадського здоров'я в Україні.

Література:

1. Амлаев К.Р. Неравенство в здоровье, приверженность лечению и медицинская грамотность населения на местном уровне: теоретические аспекты и Ставропольский опыт: монография [Електронний ресурс] / К.Р. Амлаев. — М.: Илекса, 2013. — 320 с. — Режим доступу: <http://www.zor-da.ru/muz/monografii/new-neravenstvo-v-zdorove-priverzhennost-lecheniyu-i-meditsinskaya-gramotnost-naseleniya-na-mestnom-urovne-teoreticheskie-aspekty-i-stavropolskij-opyt-amlaev-k-r/>

2. Білінська М.М. Корупційні діяння в сфері охорони здоров'я: вітчизняний та зарубіжний досвід протидії: навч.-метод. матеріали / М.М. Білінська. — К.: НАДУ, 2011. — 120 с.

3. Здоровье — 2020. Основы Европейской политики в поддержку действий всего государства и общества в интересах здоровья и благополучия [Електронний ресурс] Всемирная организация здравоохранения. Европейский региональный комитет. Мальта, 2012 г. — Режим доступу: <http://www.thepep.org/ClearingHouse/docfiles/RC62wd09-Rus.pdf>

4. Инвестиции в здоровье: ключевое условие успешного экономического развития стран Восточной Европы и Центральной Азии. Marc Suhrcke, Martin McKee, Lorenzo Rosco. Всемирная организация здравоохранения 2008 г., от имени Европейской обсерватории по системам и политике здравоохранения.

5. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / За ред. Е.М. Лібанової. — К.: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. — 404 с.

6. Сизова И.Л. Социальное неравенство шансов на здоровье, нормы справедливости и государственная политика в области здравоохранения: экстраполяции [Електронний ресурс] / И.Л. Сизова // Вклад НКО в реформу социальной сферы: улучшение здоровья населения, внедрение инклюзивного образования и жилищная реформа: материалы интернет-конф. Информ.-аналитического портала SocPolitika.ru. 2007. — Режим доступу: <http://www.socpolitika.ru> (Accessed 25 Feb 2014).

7. Системы здравоохранения, здоровье и благосостояние: оценка аргументов в пользу инвестирования в системы здравоохранения [Електронний ресурс] Всемирная организация здравоохранения. 2008 р. — Режим доступу: http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0018/91431/E93699R.pdf

8. Cheng Tsung-Mei. US performance in advancing Public Health: a view from across the Atlantic [Електронний ресурс] / Tsung-Mei Cheng // Eurohealth. — 2013. — Vol. 3. — P. 11—13. — Режим доступу: <http://www.lse.ac.uk/LSEHealthAndSocialCare/pdf/eurohealth/Vol19No3/Eurohealth-v19n3-WEB-100913.pdf>

9. Particulate air pollution and health inequalities: a Europe-wide ecological analysis [Електронний ресурс] International Journal of Health Geographics. — 2013. — Режим доступу: <http://www.ij-healthgeographics.com/content/12/1/34>

10. Regional variations in and correlates of disability-free life expectancy among older adults in China [Електронний ресурс] // BMC Public Health. — 2010. — Режим доступу:

<http://www.biomedcentral.com/1471-2458/10/446>

11. Report on health inequalities in the European Union. Commission Staff Working Document [Електронний ресурс] 2013. — Режим доступу: http://ec.europa.eu/health/social_determinants/docs/report_healthinequality_sw_d_2013_328_en.pdf

References:

1. Amlaev, C.R. (2013), Neravenstvo v zdorov'e, priverzhennost' lecheniju i medicinskaja gramotnost' naselenija na mestnom уровне: teoreticheskie aspekty i Stavropol'skij opyt [Health inequalities, treatment adherence, and health literacy of the population at the local level: theoretical aspects and Stavropol experience], Ileks, Moscow, Russia, available at: <http://www.zor-da.ru/muz/monografii/new-neravenstvo-v-zdorove-priverzhennost-lecheniyu-i-meditsinskaya-gramotnost-naseleniya-na-mestnom-urovne-teoreticheskie-aspekty-i-stavropolskij-opyt-amlaev-k-r/> (Accessed 25 Feb 2014).

2. Bilyns'ka, M.M. (2011), Korupcijnij dijannja v sferi ohorony zdorovja: vitchyznjanij ta zarubizhnij dosvid protydij [Acts of corruption in the health sector: national and international experience of eliminating], Vyd-vo NADU, Kyiv, Ukraine.

3. World Health Organization Regional Office for Europe (2012), "Health — 2020. A European policy framework supporting action across government and society for health and wellbeing", available at: <http://www.thepep.org/ClearingHouse/docfiles/RC62wd09-Rus.pdf> (Accessed 13 Apr 2014).

4. World Health Organization Regional Office for Europe (2008), "Health: a vital investment for economic development in eastern Europe and central Asia", available at: http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0004/74740/E90569R.pdf?ua=1 (Accessed 13 Apr 2014).

5. Libanova, E.M. (2012), Nerivnist' v Ukraini: mashtabi ta mozhlyvosti vplivu [Inequalities in Ukraine: the scope and possibility of exposure], Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

6. Sizova, I. L. (2007), "Social inequality chances of health, standards of justice and health policy: the extrapolation", Materialy internet-konferencii Informacionno-analiticheskogo portala SocPolitika.ru [Materials of online conference information-analytical portal SocPolitika.ru], available at: <http://www.socpolitika.ru> (Accessed 25 Feb 2014).

7. World Health Organization (2008), "Health systems, health and wealth: assessing the case for investing in health systems", available at: http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0017/91430/E93699.pdf (Accessed 22 Apr 2014).

8. Cheng Tsung-Mei (2013), "US performance in advancing Public Health: a view from across the Atlantic", Eurohealth, [Online], vol. 3, pp. 11—13, available at: <http://www.lse.ac.uk/LSEHealthAndSocialCare/pdf/eurohealth/Vol19No3/Eurohealth-v19n3-WEB-100913.pdf> (Accessed 20 Apr 2014).

9. International Journal of Health Geographics (2013), "Particulate air pollution and health inequalities: a Europe-wide ecological analysis", available at: <http://www.ij-healthgeographics.com/content/12/1/34> (Accessed 20 Apr 2014).

10. BMC Public Health (2010), "Regional variations in and correlates of disability-free life expectancy among older adults in China", available at: <http://www.biomedcentral.com/1471-2458/10/446> (Accessed 20 Apr 2014).

11. European Commission (2013), "Report on health inequalities in the European Union", available at: http://ec.europa.eu/health/social_determinants/docs/report_healthinequality_sw_d_2013_328_en.pdf (Accessed 7 May 2014).

Стаття надійшла до редакції 11.06.2014 р.

УДК 355.588:347.132.15

О. С. Биков,
здобувач, начальник навчально-методичного центру цивільного захисту та безпеки
життєдіяльності Черкаської області

АНАЛІЗ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ПРОБЛЕМ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ: АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

О. Bykov,
bread-winner, chief, educational-methodical center of civil defence and safety of vital functions of the Tcherkasy area

AN ANALYSIS OF SCIENTIFIC RESEARCHES IS FROM THE PROBLEMS OF STATE
ADMINISTRATION IN THE FIELD OF CIVIL DEFENCE: ACTUAL DIRECTIONS OF RESEARCH

Проведено аналіз дисертаційних досліджень вітчизняних вчених з проблем державного управління у сфері цивільного захисту.

The analysis of dissertation researches of domestic scientists is conducted on the problems of state administration in the field of civil defence.

Ключові слова: державне управління, цивільний захист, надзвичайна ситуація, механізми та методи управління, цивільна безпека.

Key words: civil defence, extraordinary situation, mechanisms and management methods, civil safety.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Досвід ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій структурними підрозділами ДСНС України свідчить про те, що існують суттєві проблеми в організації управління під час виконання ними поставлених завдань. Це зумовлене насамперед тим, що обстановка в зоні надзвичайної ситуації змінюється швидше, ніж проходить цикл управління і приймаються рішення на їх ліквідацію. Тому на даний час виникла проблема дослідження структурно-функціональних механізмів державного управління територіальних підсистем Єдиної державної системи цивільного захисту України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У статті, а саме: у [1], розглядалися основні завдання та функції органів виконавчої влади у сфері цивільного захисту в Україні, досліджено їхню систему та структуру, удосконалено понятійний апарат сфери цивільного захисту. У [2] проведено комплексний аналіз чинників, що впливають на ефективність і надійність державного управління за умов надзвичайних ситуацій, досліджено особливості функціонування механізму державного управління за умов надзвичайних ситуацій на основі імовірнісного характеру їх виникнення. За результатами дослідження [3] обґрунтовано теоретико-методологічні засади державного управління у сфері забезпечення національної безпеки України, актуальні напрямки та пропозиції щодо підвищення його ефективності за сучасних умов проведено оцінку ефективності управління в органах державної виконавчої влади (на прикладі районних державних адміністрацій).

Постановка завдання: провести аналіз попередніх наукових досліджень з проблематики управління у надзвичайній ситуації та визначити коло недостатньо досліджених питань у сфері цивільного захисту.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У дисертації Тищенко В.О. вперше розроблено методику комплексного оцінювання стану системи цивільного захисту держави, яка на відміну від існуючих

враховує п'ятдесят один фактор, використано новий узагальнений показник загальносистемного рівня, як кількісний показник, що дозволяє за сукупністю показників системного рівня оцінити якість функціонування механізму державного управління у сфері цивільного захисту, ґрунтується на використанні інтегрально-програмного середовища "Система багаторівневого аналізу інформації і підтримки прийняття рішення" (МАІ) і дозволяє визначити кількісні і якісні показники стану системи цивільного захисту [24].

У дисертації Жукової Л.А. розглядалися основні завдання та функції органів виконавчої влади у сфері цивільного захисту в Україні, досліджено їхню систему та структуру, удосконалено понятійний апарат сфери цивільного захисту, а саме: розкрито зміст понять "безпека", "ризик", "прийнятний ризик", "надзвичайна ситуація" [1].

У дисертації Клименко Н.Г. проведено комплексний аналіз чинників, що впливають на ефективність і надійність державного управління за умов надзвичайних ситуацій, досліджено особливості функціонування механізму державного управління за умов надзвичайних ситуацій на основі імовірнісного характеру їх виникнення [2].

Особливістю дисертації Ситника Г.П. є те, що в ній досліджено багатофакторний взаємозв'язок безпеки держави, суспільства, людини та середовища їх розвитку, національної та міжнародної безпеки з процесами глобалізації та регіоналізації на основі поглибленого системного світоглядно-філософського, політологічного, правового, соціально-економічного і воєнно-політичного аналізу [3].

У дисертації Труша О.О. досліджено проблеми структурно-функціонального забезпечення територіального управління запобіганням та ліквідацією надзвичайних ситуацій, визначено місце Державної пожежної охорони України в системі попередження та ліквідації надзвичайних ситуацій та структуру її функцій як засади організаційної структури органів управління, виявлено залежність ефективності організації роботи з попередження надзвичайних ситуацій і динаміки оперативного реагування у разі їх виникнення від розподілу функцій та побудови структур управління в Державній пожежній охороні [4].

У дисертації Шпильового І.М. на основі системного аналізу механізмів державного регулювання у сфері природно-техногенної безпеки встановлено ефективність їх застосування на загальнодержавному (національному) та регіональному рівнях й обґрунтовано напрями оптимізації [5].

У дисертації Ковалевської Ю.С. порушено проблеми державного управління процесами забезпечення екологічної безпеки в Україні, проведено системний аналіз місця екологічної безпеки у контексті національної безпеки України, її сутності, змісту і специфіки [6].

Дисертація Семенченка А.І. присвячена дослідженню проблемних питань стратегічного планування у сфері державного управління національною безпекою України. В роботі розкрито теоретико-методологічні засади стратегічного планування у сфері державного управління національною безпекою [7].

У дисертації Шойка В.А. проведено комплексний аналіз соціально-психологічного забезпечення діяльності рятувальних підрозділів цивільної оборони МНС України у надзвичайних ситуаціях наприкінці ХХ — початку ХХІ ст., визначено характерні риси основних шляхів соціально-психологічного забезпечення професійної діяльності у підрозділах рятувальників та розкриті об'єктивні і суб'єктивні фактори, що впливали на цей процес, досліджено основні погляди стосовно системи психологічного забезпечення як умови оптимізації професійної діяльності колективу, виявлено основні тенденції розвитку системи соціально-психологічного забезпечення підрозділів МНС та надані можливі напрями використання отриманого досвіду в сучасних умовах [8].

У дисертації Підгайного А.В. на основі комплексного аналізу та узагальнення досвіду формування та розвитку системи підготовки офіцерських кадрів для МНС України наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. визначено головні фактори, що впливали на розбудову системи підготовки офіцерських кадрів для МНС України за розглянутий історичний період, розкрито характерні риси та особливості її становлення та розвитку [9].

У дисертації Слуговіна В.І. проаналізовано статус армії в системі суспільних відносин, зважаючи на політичний, соціальний та системний підходи, виявлено чинники, що впливають на ступінь децентралізації державної влади в армії України, проаналізовано характеристики класичних моделей державного керування у військовій сфері [10].

У дисертації Доманського В.А. здійснено комплексний аналіз державного управління пожежною безпекою в умовах нової суспільно-політичної ролі держави в процесі розвитку державотворення в Україні, узагальнено історичний досвід формування і розвитку державного управління у сфері пожежної безпеки зарубіжних країн і України, а також розкрито зміст принципів, функцій, методів і форм державного управління у цих країнах за умов історичної зміни змісту та характеру державного управління [11].

У дисертації Довганя А.І. на основі розробленої системи оцінок, критеріїв і показників безпеки життєдіяльності населення визначено її кількісні параметри і тенденції в Україні та регіонах, що дозволило визначити загальний рівень природно-техногенної безпеки життєдіяльності населення регіонів, а також провести відповідне районування території, розроблено комп'ютерно-інформаційне забезпечення дослідження природно-техногенної безпеки України та окремих регіонів, що дозволяє аналізувати великий обсяг статистичної інформації і переводити її у графоаналітичний та картографічний формати, а також може бути основою для прогнозування можливості виникнення НС природного та техногенного характеру [12].

У дисертації Бегуна В.В. на основі аналізу існуючих методів управління техногенною безпекою розроблено нову методику оцінки техногенного ризику виробницт-

ва на основі побудови та дослідження імітаційних структурно-логічних моделей безпеки виробництва з урахуванням можливих помилок персоналу, розроблено метод перетворення багатофакторної системи параметрів, що характеризують безпеку виробництва [13].

У дисертації Бендюга В.І. на основі всебічної оцінки техногенної безпеки промислових підприємств запропоновано новий підхід до оцінки техногенного ризику промислових підприємств, який базується на використанні безрозмірних індексних показників, небезпечність підприємства розглянуто у аспекті наявності на ньому токсичних, пожежо- та вибухонебезпечних речовин, розроблено методологію оцінки безпечності промислових підприємств з урахуванням індексів ризику та потенційної шкоди. Як узагальнений критерій техногенної безпеки підприємства запропоновано індекс відносної небезпечності, розроблений з використанням функції бажаності Харінгтона на базі чотирьох основних індексних показників методології [14].

У дисертації Терент'євої А.В. досліджено актуальні проблеми управління процесом ліквідації медико-санітарних наслідків надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру формуваннями Державної служби медицини катастроф України [15].

У дисертації Іщенко І.Г. розроблено методичні підходи до аналізу та прогнозування природно-техногенної безпеки великих міст України, розроблено і обґрунтовано принципи, завдання, функції та інструменти запровадження системи екологічного страхування [16].

У дисертації Томка П.П. на підставі аналізу опублікованих документів та статистичних матеріалів розкрито з історичної точки зору процес організації та здійснення заходів міжнародного співробітництва України наприкінці ХХ — початку ХХІ ст., в тому числі з країнами СНГ, у сфері цивільного захисту [17].

У дисертації Кузніченка С.О. досліджено Управління органами внутрішніх справ в особливих умовах, викликаних аномальними явищами техногенного і природного характеру (організаційно-правові питання) [25].

У дисертації Андрєєва С.О. проаналізовано недоліки організаційно правового механізму державного управління цивільним захистом на регіональному рівні [26].

У дисертації Волянського П.Б. розроблено наукові положення та отримано нові науково обґрунтовані результати, що розкривають та встановлюють теоретико-методологічні засади державного управління медичним захистом населення від наслідків надзвичайних ситуацій [27].

У монографії Криничної І.П. "Державне управління процесами забезпечення радіаційної безпеки в Україні" на основі аналізу широкого кола джерел досліджено теоретико-прикладні аспекти державного управління процесами забезпечення радіаційної безпеки в Україні, здійснено комплексний аналіз основних проблем управління, а саме: розкрито стан наукової розробки проблеми управління у сфері безпечної життєдіяльності населення, зроблено висновок, що система управління повинна бути спрямована на удосконалення державного управління щодо системи медико-соціального забезпечення населення, яке постраждало наслідок Чорнобильської катастрофи [18].

У монографії Гур'єва С.О., Терент'євої А.В., Волянського П.Б. "Кризовий менеджмент та принципи управління ризиками в процесі ліквідації медико-санітарних наслідків надзвичайних ситуацій" досліджені питання управління ліквідацією наслідків надзвичайних ситуацій, зокрема медико-санітарних, а також принципи створення систем управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій [20].

У збірнику наукових праць "Дослідження і розробки у сфері євроатлантичної інтеграції України" (випуск 4 Удосконалення державної політики у сфері запобігання...) досліджено проблеми у сфері забезпечення попередження та реагування на надзвичайні ситуації техноген-

ного та природного характеру та акти ядерного тероризму, кращого досвіду країн-членів та країн-партнерів НАТО у сфері запобігання і реагування на надзвичайні ситуації, вітчизняної нормативно-правової бази щодо попередження та реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру стану та тенденцій розвитку співробітництва України з НАТО та ЄС у цій сфері, зарубіжного досвіду організації реагування на терористичні акти щодо критичної інфраструктури держави [21].

У науковій праці "Управління техногенною безпекою України" Буравльов Є.П., Гетьман В.В. на основі порівняльного аналізу європейського та вітчизняного законодавства у сфері техногенної безпеки досліджені тенденції розвитку техногенних загроз, сучасні принципи протидії техногенним аваріям і катастрофам, напрацьовані наукові засади, а також перспективи щодо ефективного державного управління техногенною безпекою [22].

У Методичних рекомендаціях "Організація управління в надзвичайних ситуаціях" за заг. редакцією В.М. Антонця упорядковано понятійний апарат у сфері цивільного захисту, розкрито зміст системи управління у надзвичайних ситуаціях як складової державного управління та наведено повноваження складових системи управління, викладено методи роботи керівництва органів виконавчої влади при загрозі виникнення надзвичайної ситуації, складові пунктів управління, забезпечення ліквідації надзвичайних ситуацій [23].

ВИСНОВКИ

Аналіз попередніх наукових досліджень проблем державного управління у сфері цивільного захисту свідчить про те, що основними напрямками цих досліджень є дослідження проблем функціонування системи державного управління у сфері цивільного захисту на етапі запобігання виникненню надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків.

У той же час недостатньо досліджено структурно-функціональні механізми державного управління територіальних підсистем Єдиної державної системи цивільного захисту України.

Література:

1. Жукова Л.А. Державне управління у сфері цивільного захисту в Україні: функціонально-структурний аспект: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Жукова Лілія Анатоліївна. — К., 2007. — 212 с.
2. Клименко Н.Г. Особливості державного управління в умовах надзвичайних ситуацій: теоретичний та історичний аспекти: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Клименко Н.Г. — К., 2008. — 225 с.
3. Ситник Г.П. Державне управління у сфері забезпечення національної безпеки України: теорія і практика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора наук з держ. управління: спец. 25.00.01 "Теорія та історія державного управління" / Г.П. Ситник. — Київ, 2007. — 36 с.
4. Труш О.О. Структурно-функціональне забезпечення територіального управління запобіганням та ліквідацією надзвичайних ситуацій (на прикладі Управління пожежної безпеки в Харківській області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління" / О.О. Труш. — Київ, 2003. — 26 с.
5. Шпильовий І.М. Державне регулювання у сфері природно-техногенної безпеки України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління" / І.М. Шпильовий. — Київ, 2008. — 23 с.
6. Ковалевська Ю.С. Державне управління процесами забезпечення екологічної безпеки в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління" / Ю.С. Ковалевська. — Донецьк, 2009. — 18 с.

7. Семенченко А.І. Стратегічне планування у сфері державного управління національною безпекою: автореф. дис. доктора наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління" / А.І. Семенченко. — Київ, 2008. — 36 с.

8. Шойко В.А. Соціально-психологічне забезпечення діяльності рятувальних підрозділів цивільної оборони МНС України у 2000—2006 рр. (Історичний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 20.02.22 "Військова історія" / В.А. Шойко — Львів, 2007. — 20 с.

9. Підгайний А.В. Становлення та розвиток системи підготовки офіцерських кадрів МНС України на прикінці ХХ — початку ХХІ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 20.02.22 "Військова історія" / А.В. Підгайний. — Львів, 2009. — 22 с.

10. Слуговін В.І. Трансформація системи державного управління у військовій сфері: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління" / В.І. Слуговін. — Донецьк, 2004. — 21 с.

11. Доманський В.А. Державне управління пожежною безпекою України (організаційно-правовий аналіз за матеріалами діяльності Державного департаменту пожежної безпеки): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Доманський Віктор Анатолійович. — К., 2004. — 204 с.

12. Довгань А.І. Природно-техногенна безпека життєдіяльності населення України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук: спец. 11.00.02 "Економічна та соціальна географія" / А.І. Довгань. — Київ, 2008. — 23 с.

13. Бегун В.В. Розробка методів управління техногенною безпекою міста на основі імовірнісних структурно-логічних моделей небезпек виробництв: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук: спец. 21.06.01 "Екологічна безпека" / В.В. Бегун. — Київ, 2007. — 20 с.

14. Бендюг В.І. Система оцінки техногенної безпеки промислових підприємств: методологія та алгоритм розрахунку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук: спец. 21.06.01 "Екологічна безпека" / В.І. Бендюг. — Київ, 2005. — 19 с.

15. Терент'єва А.В. Державне управління медичним захистом за умов надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління" / А.В. Терент'єва. — Київ, 2010. — 36 с.

16. Іщенко Г.Г. Механізми державного регулювання природно-техногенної безпеки великих міст: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління" / Г.Г. Іщенко. — Київ, 2009. — 21 с.

17. Томко П.П. Міжнародне співробітництво України в галузі реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру (кінець ХХ — початок ХХІ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 20.02.22 "Військова історія" / П.П. Томко. — Львів, 2009. — 20 с.

18. Кринична І.П. Державне управління процесами забезпечення радіаційної безпеки в Україні / Ірина Петрівна Кринична. — Дніпропетровськ: Пороги, 2009. — 303 с.

19. Основи управління в органах і підрозділах МНС України / [Альбошій О.В., Болотських М.В., Кулешов М.М., та ін.]; за ред. В.П. Садкового. — Х.: УЦЗУ, 2009. — 310 с.

20. Гур'єв С.О. Кризовий менеджмент та принципи управління ризиками в процесі ліквідації медико-санітарних наслідків надзвичайних ситуацій / Гур'єв С.О., Терент'єва А.В., Волянський П.Б. — К.: Парламентське видавництво, 2008. — 147 с.

21. Дослідження і розробки у сфері євроатлантичної інтеграції України: [зб. наук. праць № 4].

22. Буравльов Є.П. Управління техногенною безпекою України / Є. Буравльов, В. Гетьман. — К.: Логос, 2006. — 235 с.

23. Захист населення і територій від надзвичайних ситуацій: зб. нормат. док. Т. 2 / за заг. ред. В.М. Антонця. — К. — 2007. — 303 с. — (Організація управління в надзвичайних ситуаціях).

24. Тищенко В.О. Державне управління у сфері цивільного захисту: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Тищенко В.О. — К. — 2011. — 225 с.

25. Кузніченко С.О. Становлення та розвиток інституту надзвичайних адміністративно-правових режимів: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.00 / Тищенко В.О. — К. — 2012. — 182 с.

26. Андреев С.О. Організаційно-правовий механізм державного управління цивільним захистом: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Андреев С.О. — К., 2010. — 185 с.

27. Волянський П.Б. Теоретичні засади державного управління медичним захистом населення від наслідків надзвичайних ситуацій в Україні: дис. ... д. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Волянський П.Б. — К., 2014. — 489 с.

References:

1. Zhukova, L.A. (2007), "Public Administration for Civil Protection in Ukraine: functional and structural aspects", Abstract of Ph.D. dissertation, Public Administration, Natsional'na akademiia derzhavnoho upravlinnia, Kyiv, Ukraine.

2. Klymenko, N.H. (2008), "Features of public administration in emergency situations: a theoretical and historical aspects", Abstract of Ph.D. dissertation, Public Administration, Natsional'na akademiia derzhavnoho upravlinnia, Kyiv, Ukraine.

3. Sytnyk, H.P. (2007), "State management in the field of national security of Ukraine: Theory and Practice", Abstract of Ph.D. dissertation, Public Administration, Natsional'na akademiia derzhavnoho upravlinnia, Kyiv, Ukraine.

4. Trush, O.O. (2003), "Structural and functional maintenance of territorial control prevention and liquidation of emergency situations (for example, management of fire safety in the Kharkiv region)", Abstract of Ph.D. dissertation, Public Administration, Natsional'na akademiia derzhavnoho upravlinnia, Kyiv, Ukraine.

5. Shpyl'ovyy, I.M. (2008), "State regulation of natural and technogenic security of Ukraine" Abstract of Ph.D. dissertation, Public Administration, Natsional'na akademiia derzhavnoho upravlinnia, Kyiv, Ukraine.

6. Kovalevs'ka, Yu.S. (2009), "Public administration processes to ensure environmental safety in Ukraine", Abstract of Ph.D. dissertation, Public Administration, Natsional'na akademiia derzhavnoho upravlinnia, Kyiv, Ukraine.

7. Semenchenko, A.I. (2008), "Strategic planning in public administration national security", Abstract of Ph.D. dissertation, Public Administration, Natsional'na akademiia derzhavnoho upravlinnia, Kyiv, Ukraine.

8. Shojko, V.A. (2007), "Social and psychological support of the civil defense rescue units of the Ministry of Emergencies of Ukraine, 2000—2006 (Historical aspects)", Abstract of Ph.D. dissertation, History, Natsional'nyj universytet "L'vivs'ka Politekhnik", L'viv, Ukraine.

9. Pidhajnyj, A.V. (2009), "The formation and development of the training of officers Emergencies of Ukraine at the end of XX — beginning of XXI century". Abstract of Ph.D. dissertation, History, Natsional'nyj universytet "L'vivs'ka Politekhnik", L'viv, Ukraine.

10. Sluhovin, V.I. (2004), "The transformation of governance in the military sphere", Abstract of Ph.D. dissertation, Public Administration, Donets'k, Ukraine.

11. Domans'kyj, V.A. (2004), "State Government fire safety Ukraine (organizational and legal analysis on the materials of the State Department of Fire Safety)", Abstract of Ph.D. dissertation, legal Sciences, Natsional'na Akademiia vnutrishnikh sprav Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

12. Dovhan', A.I. (2008), "Environmental and technical safety of the population Ukraine", Abstract of Ph.D. dissertation, Geography, Kyiv, Ukraine.

13. Biehun, V.V. (2007), "Development of technical security management of the city-based probabilistic structural and logical models dangers production", Abstract of Ph.D. dissertation, Ecological security, Instytut problem matematychnykh mashyn i system, Kyiv, Ukraine.

14. Bendiuh, V.I. (2005), "Evaluation system of technological safety industry: methodology and calculation algorithm", Abstract of Ph.D. dissertation, Ecological security, Kyiv, Ukraine.

15. Terent'ieva, A.V. (2010), "State management of health protection in conditions of natural and technogenic character", Abstract of Ph.D. dissertation, Public Administration, Natsional'na akademiia derzhavnoho upravlinnia, Kyiv, Ukraine.

16. Ischenko, H.H. (2009), "Mekhanizmy derzhavnoho rehuliuвання pryrodno-tekhnohennoi bezpeky velykykh mist", Abstract of Ph.D. dissertation, Public Administration, Natsional'na akademiia derzhavnoho upravlinnia, Kyiv, Ukraine.

17. Tomko, P.P. (2009), "Ukraine International cooperation in emergency situations of technogenic and natural character (late twentieth — early XXI st.)", Abstract of Ph.D. dissertation, History, Natsional'nyj universytet "L'vivs'ka Politekhnik", L'viv, Ukraine.

18. Krynychna, I.P. (2009), Derzhavne upravlinnia protsesamy zabezpechennia radiatsijnoi bezpeky v Ukraini [Ukraine International cooperation in emergency situations of technogenic and natural character (late twentieth — early XXI st.) Public administration processes to ensure radiation safety in Ukraine], Porohy, Dnipropetrovs'k, Ukraine.

19. Al'boschij, O.V. Bolots'kykh, M.V. and Kulieshov, M.M. ta in. (2009), Osnovy upravlinnia v orhanakh i pidrozdilakh MNS Ukrainy [Management Basics in the organs and units of Emergencies of Ukraine], Kharkiv: Ukraine.

20. Hur'iev, S.O. Terent'ieva, A.V. and Volians'kyj, P.B. (2008), Kryzovyy menedzhment ta pryntsyipy upravlinnia ryzykamy v protsesi likvidatsii medyko-sanitarnykh naslidkiv nadzvychajnykh sytuatsij [Crisis management and risk management principles in the process of liquidation of the health consequences of emergencies], Parlaments'ke vydavnytstvo.zb. nauk. prats', vol. 4, Kyiv, Ukraine.

21. Yevroatlantykinform (2006), Doslidzhennia i rozrobky u sferi ievroatlantychnoi intehtatsii Ukrainy [Research and development in the Euro-Atlantic integration of Ukraine], Kyiv, Ukraine.

22. Buravl'ov, Ye.P. and Het'man, V.V. (2006), Upravlinnia tekhnohennoi bezpekoiu Ukrainy [Management of technical security Ukraine], Lohos, Kyiv, Ukraine.

23. Antonets, V.M. (2007), Zakhyst naselennia i terytorij vid nadzvychajnykh sytuatsij [Protection of population and territories from emergency situations], Kyiv, Ukraine.

24. Tyschenko V.O. (2012), "Public Administration for Civil Protection", Abstract of Ph.D. dissertation, Public Administration, Akademiia munitsypal'noho upravlinnia, Kyiv, Ukraine.

25. Kuznichenko, S.O. (2012), "The formation and development of the institute emergency legal and administrative regimes", Abstract of Ph.D. dissertation, legal Sciences; finansove pravo, Kharkivs'kyj natsional'nyj universytet vnutrishnikh sprav, Kharkiv, Ukraine.

26. Andriev, S.O. (2010), "Organizational and Legal Mechanism of Public Administration of Civil Protection", Abstract of Ph.D. dissertation, Public Administration, Kyiv, Ukraine.

27. Volians'kyj, P.B. (2014), "Theoretical foundations of public administration of health protection of the population from the effects of emergencies in Ukraine", Abstract of Ph.D. dissertation, Public Administration, Instytut zakonodavstva Verkhovnoi rady Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2014 р.

Ю. А. Олександренко,
м. н. с., ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України", м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ПІДХОДІВ ПРИ РОЗРОБЦІ СИСТЕМНИХ МОДЕЛЕЙ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННІ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ

Yu. Oleksandrenko,
junior researcher, State Institution "Institute for Economics and Forecasting,
Ukrainian National Academy of Sciences", Kyiv

DISTINCTIVE FEATURES OF THE SYSTEM MODELS DEVELOPMENT AND PUBLIC ADMINISTRATION APPLICATION APPROACHES

Розглянуто питання, що пов'язані з проблемами та етапами розвитку системного моделювання в контексті їх використання в системі державного управління. Акцентовано увагу на проблемах розробки та використання моделей великих складних систем та необхідності вдосконалення організаційних умов як основного напрямку підвищення ефективності використання системних моделей. Зокрема інтеграції моделей у систему управління при тісній взаємодії осіб, що приймають рішення, та колективу розробників для врахування впливу політичних рішень на результати розрахунків. Зважаючи на визначальну роль суб'єктивного фактору при створенні та використанні моделей, обґрунтовано необхідність забезпечення стійких у часі колективів розробників. Розглянуто підходи до реалізації моделей великих складних систем за допомогою спеціалізованих програмних засобів, так званих генераторів моделей та за допомогою загальних мов програмування.

This article deals with the issue of system modeling development stages and problems in the context of their application in public administration. Analysis is focused on the issues of complex systems' models development and utilization as well as the necessity of organizational conditions improvement as a key direction of system models efficiency increase. In particular, much consideration is given to the issue of model integration into the management system in the context of decision makers and tools' developers close collaboration in order to account for the policy decisions effect on the modeling results. Given the crucial role of the subjective factor in the model development and application process, the necessity of developers' team stability maintenance is justified. Different approaches to the complex system models implementation using special software, model generators and common programming languages are analyzed.

Ключові слова: системне моделювання, велика складна система, макроекономічна модель, структурна модель, державне управління.

Key words: system modeling, large complex system, macroeconomic model, structural model, governance system.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Траєкторія економічного розвитку України далека від оптимальної, що пояснюється не стільки об'єктивною складністю переходу до розвинутої ринкової економіки в умовах нестабільної зовнішньоекономічної кон'юнктури, скільки відсутністю ефективної системи управління, чітких стратегічних цілей та критеріїв їх поетапного досягнення. Одна з необхідних умов ефективної діяльності систем управління в сучасних умовах — наявність аналітичних систем підтримки прийняття рішень для моніторингу показників розвитку, оперативного управління та стратегічного планування. Їх застосування необхідне в першу чергу для управління об'єктами зі складною структурою, високою динамічністю розвитку та великою кількістю складових елементів. Безсумнівно, що таким інструментом є економіко-математичне моделювання, яке є практично незамінним засобом дослідження функціонування або порушення функціонування сучасної еко-

номіки, пошуку потенціальних і фактичних джерел таких порушень та визначення шляхів та засобів їх ліквідації [1], а питання вдосконалення методів моделювання, підходів до розробки аналітичних інструментів та їх застосування в органах управління, незважаючи на численні дослідження і напрацювання, залишатимуться актуальними та змінюватимуться разом з розвитком об'єкта управління — економічної системи.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У контексті державного управління особливе місце займають моделі, що дозволяють прогнозувати макроекономічні показники та переважно ґрунтуються на економетричних методах [2] та, зокрема, структурні моделі [3]. Інший важливий напрям — моделі, що комплексно охоплюють національну економіку, та дозволяють оцінювати вплив зміни однієї складової на решту частин еко-

номіки, які зазвичай своїм ядром мають таблиці "витрати — випуск" (ТВВ) та ґрунтуються на моделях Леонтьєва [4]. З середини двадцятого століття проводяться дослідження щодо розширення моделей на основі ТВВ до комплексних макроекономічних моделей. Особливість таких моделей полягає у ендогенізації частини кінцевого споживання, які екзогенні у статичній моделі Леонтьєва, і моделюванні компонентів попиту, що залежать від цін.

Моделі на основі ТВВ особливо широкого розповсюдження у форматі так званих прикладних моделей загальної рівноваги (ПЗР — CGE), першою з яких вважається розробка Йохансена 1960 року для економіки Норвегії, яка була досить ефективною для розробки політики економічного зростання. Незважаючи на широке розповсюдження та численні дослідження за допомогою цього інструменту, ПЗР моделі піддаються обґрунтованій критиці, включаючи досить радикальні — "теоретичні основи CGE-моделювання не адекватні реальному світу" [4, с. 5]. Зокрема, досить суттєві зауваження викликають методи оцінки параметрів при калібруванні, велика залежність моделі від обраного базового року, обмеженість вибору функціональних форм і т.д.

Вибір математичних методів чи методології за однієї і тієї ж управлінської задачі для відображення модельованого об'єкту, в разі, якщо цей об'єкт велика складна система така, як національна економіка, неоднозначний та дискусійний. Більш того, навіть обравши найкращі методології та методи моделювання, через невизначеність та неповноту інформації, залишаються досить багато питань як на етапі розробки моделі, так і на етапі прийняття рішень на основі результатів розрахунків, які не дозволяють приймати об'єктивні рішення керуючись строгими формальними критеріями та вимагають суб'єктивізму як від розробників, так і осіб, що приймають рішення на основі наданих модельних розрахунків. Тому, на нашу думку, підвищення ефективності системного моделювання на даному етапі його розвитку в умовах України слід шукати не стільки у вдосконаленні математичних методів, скільки в організаційних площинах — розробки інструментарію та використання результатів розрахунків.

ЦІЛІ СТАТТІ

Розглянути питання, які виникають при моделюванні великих складних систем таких, як національна економіка чи її галузь, та підходів до їх вирішення, пов'язаних з підвищенням ефективності моделювання та мінімізацією ризиків при прийнятті рішень на основі модельних розрахунків. На нашу думку, необхідно зосередити увагу на питаннях, які лежать за рамками строгої математичної теорії та формалізації, проте, постають при розробці системних моделей та моделей великих складних систем, при виборі варіантів використання моделей, інтерпретації результатів моделювання та прийняття рішень на їхній основі в умовах посилення невизначеності, непрогнозованості, волатильності, високої залежності економічної динаміки від політичних рішень і т.д. Акцентувати увагу на визначальній ролі суб'єктивного фактору у моделюванні.

ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Потреби модельних досліджень, зокрема, необхідність у більш детальному представленні складових економіки, обумовили розвиток такого напрямку, як системне моделювання. Методологія системного моделювання економіки за визначенням [5, с. 3], передбачає розглядати національне господарство "не як однорідний об'єкт (як прийнято у макроекономічному моделюванні), а як багаторівневу і багатоаспектну систему, найважливіші елементи якої, а також економічні та господарські зв'язки, які їх зв'язують, характеризуються особливими математичними моделями. Інакше кажучи, інтегруючим

інструментом дослідження є система моделей". Тобто, предмет системного моделювання — це великі складні системи, для відображення яких, через складність зв'язків та велику кількість складових елементів досліджуваних об'єктів, необхідно використовувати не єдину однорідну модель, а комплекси або системи моделей. Так, у контексті методології системного підходу такі галузі економіки України, як сільське господарство, металургія чи ПЕК, з одного боку, є складовою частиною національної економіки, тобто мають входити окремими модулями у систему моделей, а з іншого — як великі складні системи самі мають бути представлені системами моделей.

У загальному випадку процес моделювання включає наступні кроки: постановка проблеми, аналіз об'єкта, розробка знакової та комп'ютерної моделі, модельний експеримент, аналіз результатів та підготовка висновків для прийняття рішень на їхній основі. Проте для системного моделювання секторів чи національного господарства в цілому доцільно додатково виокремити розробку методик моделювання, спеціалізованих програмних засобів для реалізації моделей, засобів для представлення результатів моделювання та організацію включення моделей або результатів моделювання у процес прийняття рішень органами державного управління. Необхідність додаткових етапів обумовлена саме розмірністю та складністю об'єктів моделювання та, відповідно, обсягами отриманих результатів.

У практиці управління перед особами, що приймають рішення, виникають задачі, ефективно вирішення яких неможливе без використання моделей. Практика свідчить, що при моделюванні необхідно суміщати моделі з відповідними організаційними умовами, потрібно забезпечити чітку орієнтацію подібних моделей на структуру органів управління, на права та обов'язки окремих груп співробітників, без чого складно забезпечити реальне використання моделей [6]. Цим зумовлена необхідність детально дослідити не тільки економічну систему та її підсистеми як об'єкт моделювання, а також систему управління та задачі, які виникають у конкретних осіб, що приймають рішення, на різних рівнях ієрархії управління та на всіх етапах планування. Таким чином, етап пов'язаний з інтеграцією моделі з системою управління, крім іншого, сприятиме вирішенню проблеми невизначеності при прийнятті рішень, полегшить розробку наборів для сценарного моделювання тощо.

Акценти досліджень у галузі системного моделювання постійно зміщуються в залежності від етапу розвитку даного напрямку. В 60—70-х роках застосування економіко-математичних моделей, які використовувались при дослідженні економічних систем, було обмежене можливостями інформаційно-обчислювальної техніки та програмного забезпечення. Актуальними були зменшення розмірності та спрощення структури моделей відповідно наявним обчислювальним потужностям, ставились задачі розробки обчислювальних алгоритмів для кожного конкретного випадку прикладної реалізації, і т.д. Крім того, на той період робота з моделю значно ускладнювалась необхідним посередництвом спеціалістів по програмуванню. Таким чином, виникла необхідність розробки спеціалізованих програмних інструментів.

З середини 70-х років почалися роботи по створенню спеціалізованих мов програмування високого рівня, призначених для побудови структурних моделей економічних систем, так званих алгебраїчних мов програмування (на сьогодні найвідоміші з них: AIMMS, AMPL, APMonitor, ASCEND, GAMS). Подібні інструменти призначені для розробки лінійних, нелінійних, цілочисельних та змішаних типів складних комплексних оптимізаційних моделей математичного програмування великої розмірності. Моделі, побудовані в цих системах, представляються алгебраїчними виразами, які відносно зручні для роботи дослідника.

Такі програмні продукти використовуються при моделюванні і в Україні. Зокрема у 2007 році ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України" реалізував системну модель ПЕК "TIMES-Україна" [7] з перспективою подальшої інтеграції з макроекономічним модулем — обчислювальною моделлю загальної рівноваги. Також опубліковано численні дослідження співробітників української незалежної дослідницької організації "Інституту економічних досліджень та політичних консультацій", що ґрунтуються на результатах моделювання за допомогою прикладної моделі загальної рівноваги, реалізованій у середовищі MPSGE/GAMS [8].

Незалежно від проблем моделювання були розроблені засоби візуалізації, наприкінці 70-х років — системи управління базами даних та електронні таблиці, що також полегшувало роботи по розробці моделей та представлення результатів моделювання. Таким чином, з кінця 70-х років акценти досліджень у галузі прикладного моделювання економічних систем почали зміщуватись з технічних обмежень на змістовні проблеми моделювання: визначення суттєвих елементів, зв'язків та процесів досліджуваних об'єктів, вибір відповідних форм їх представлення у моделях, способи формалізації та рівні агрегації, тобто на адекватне якнайповніше представлення досліджуваних об'єктів.

Деякі технічні проблеми системного моделювання розв'язувались з розвитком обчислювальної техніки і програмного забезпечення незалежно від проблем моделювання. Проте ставились якісно нові задачі та специфічні вимоги до програмного забезпечення, притаманні виключно моделюванню соціально-економічних процесів. Одна з актуальних задач — розробка так званих генераторів моделей (систем моделювання) для окремих секторів, зрізів, підсистем економіки. Генератори моделей втілюють у собі спільні етапи моделювання, що об'єктивно обумовлено подібністю компонентів об'єктів моделювання, проблем та задач, які ставляться перед дослідниками. Використання генераторів в значній мірі зменшує трудозатрати, що дозволяє розробити потужний аналітичний інструмент ширшому колу дослідників і, таким чином, охопити більшу кількість задач. Наприклад, широко використовуються генератори моделей при моделюванні енергетичних систем. Найбільш відомі з них TIMES та MARKAL розроблені ETSAP (Energy Technology System Analysis Program) Міжнародного енергетичного агентства (IEA).

Генератор моделей являє собою програмну реалізацію певної методології та набору методів моделювання визначеного типу об'єктів, тобто в деякому сенсі генератор моделей це мета-модель. Проте генератори моделей не є простими шаблонами для механічного заповнення даними. Наповнення генератора моделей даними, що описують реальний об'єкт, та виконання всіх інших процедур, передбачених методикою, є необхідними елементами моделювання, але недостатніми в тому сенсі, що побудова формальної конструкції за допомогою генератора не гарантує її адекватності реальному об'єкту з притаманними йому властивостями та аналогічними характеристиками внутрішніх процесів. Генератори моделей це інструменти, які значно спрощують рутинну роботу, допомагають організувати великі обсяги даних, проте, вони не зменшують суб'єктивну роль людини, не виключають творчу частину роботи спеціалістів по моделюванню та експертів у предметній області, що виникає через специфічні характеристики конкретного об'єкту та середовища. Зокрема, при використанні генераторів моделей основна проблема полягає у визначенні множини складових елементів та структури зв'язків досліджуваної системи. В деяких випадках накладаються обмеження вибору елементів та типів зв'язків (опціональність) відповідно реалізованої методології. Окремі генератори мають відкритий програмний код, тобто дозволяється модифі-

кувати даний генератор, змінюючи закладену методологію. Проте використання будь-якого генератора вимагає тривалого навчання роботі з ним, що обумовлено як складністю реалізованої методології моделювання, так і недосконалістю інтерфейсу.

Для процесу системного моделювання, у якому використовуються різні програмні засоби, актуальні проблеми організації взаємодії між користувачами та програмними засобами (інтерфейс). Інтерфейс програмних засобів для системного моделювання відіграє особливу роль через велику кількість складових елементів об'єктів моделювання, тобто, кількість елементів об'єкту моделювання ставить особливі якісні вимоги до інтерфейсу програмних засобів. При цьому необхідно врахувати, що ставляться принципово різні вимоги до інтерфейсу програмних засобів різних кроків процесу моделювання. Наприклад, при побудові моделі інтерфейс має бути орієнтований на спеціалістів по моделюванню, кібернетиків та математиків; при проведенні сценарних модельних розрахунків — на спеціалістів у предметній області, економістів, інженерів і т.д.; при представленні результатів обчислень — на осіб, що приймають рішення та не брали участі у розробці моделі.

Існують численні публікації з загальними рекомендаціями щодо проектування інтерфейсу, в яких вказується на визначальну роль суб'єктивної оцінки розробника. Тому пошук методів та варіантів вдосконалення інтерфейсу прикладних програмних продуктів, хоча займає значну частину уваги розробників, проте не може вважатись науковим напрямом через відсутність системної організації та недостатню обґрунтованість накопичених знань у цій галузі.

Побудова моделі, навіть при наявності відповідної методики, не виключає елементів творчого пошуку розв'язків специфічних проблем, які виникають через індивідуальні особливості притаманні конкретному об'єкту моделювання. Тому у моделюванні основну роль відіграє суб'єктивний фактор — дослідник, який буде модель. Проте у випадку системного моделювання економічних процесів, коли об'єкт необхідно представити за допомогою системи моделей, яку фізично не можливо реалізувати одноосібно, проблема суб'єктивного впливу на порядок ускладнюється, зокрема, необхідністю залучення до роботи численного колективу дослідників — експертів з різних предметних галузей і, відповідно, створення організації для їхньої взаємодії. Варто зауважити, що питання організації взаємодії різнопланових спеціалістів розглядаються в межах предмету системного аналізу. Враховуючи роль, яку відіграє у моделюванні суб'єктивний фактор, та необхідність створення колективу дослідників, стає зрозумілим, що неможливо реалізувати якісну, адекватну, практично значущу систему моделей за короткий проміжок часу. Тобто ефективність побудованої системи моделей залежить в значній мірі від часу існування колективу дослідників. Роботи по вдосконаленню початкового варіанту системи моделей тривають неперервно, початковий варіант змінюється відповідно розвитку об'єкту моделювання, а якість системи моделей — зростає разом з досвідом та кваліфікацією колективу дослідників.

Як приклади таких організацій та їхніх досягнень у системному моделюванні можна навести ряд установ, роботи яких широко відомі у світі. Зокрема Міжнародний інститут прикладного та системного аналізу (IIASA) створений у 1972 р., де розроблено моделі та генератори моделей: MEDEE, MESSAGE, IMPACT, MACRO; Інститут систем енергетики ім. Л.О. Мелентьєва СВ РАН, створений у 1960 р., де розроблено систему моделей МЭНЭЖ (Модель Енергетики в Економіке), за допомогою якої отримано численні результати щодо розвитку російської енергетики; Адміністрація енергетичної інформації (EIA, США) — NEMS (Модель національної енергетич-

ної системи), використання якої почалось у 1994 році, результати її обчислень використовуються при публікації Щорічного енергетичного огляду (Annual Energy Outlook).

В Україні реалізовано та використовуються моделі, які в певній мірі можуть вважатись системними, але орієнтовані на вузькі кола задач — енергетичні оптимізаційні моделі, ПЗР та прогнозні макроекономічні моделі. Для розширення спектру задач нами розроблено пілотну версію моделі — в перспективі системної моделі, - ядром якої є TBB, на разі орієнтовану в першу чергу на задачі оцінювання та прогнозування структурних зрушень в економіці України під впливом зміни зовнішньоекономічної кон'юнктури на галузевих ринках. В аспекті програмної реалізації розробка виконується у середовищі MS VBA Excel. Незважаючи на трудомісткість, такий підхід дозволяє уникнути обмежень спеціалізованих програмних продуктів таких, як GAMS чи GAMS\MPSPGE, які в контексті розробки системної моделі не забезпечують необхідної гнучкості для адаптації до поставлених та перспективних задач, що, зокрема, обумовлено строгістю методології та методів реалізації моделей у вказаних середовищах. Вимога гнучкості до модельного інструментарію може бути забезпечена тільки однією із "загальних" мов програмування, а інтегрованість з електронними таблицями та наявність засобів візуалізації обумовили вибір саме MS VBA Excel. Реалізація власних обчислювальних алгоритмів стала додатковою чи навіть основною перевагою в аспекті гнучкості, забезпеченні адекватності інструмента об'єкту та задачам, властивості адаптивності до нових задач. Крім того, реалізація моделі на "загальній" мові програмування та реалізація власних обчислювальних алгоритмів дозволяє забезпечити ефективне поєднання економетричних методів та методів моделей типу "витрати — випуск" під об'єднуючою концепцією імітаційного моделювання.

ВИСНОВКИ

Незважаючи на значний досвід та інтенсивний розвиток світової науки у галузі системного моделювання соціально-економічних об'єктів, залишаються численні проблеми на етапі прикладної реалізації даної методології. Проблеми притаманні кожному кроку процесу моделювання: від розробки програмного забезпечення до впровадження в органах управління.

В Україні, незважаючи на окремі приклади ефективного практичного застосування на державному рівні, системне моделювання знаходиться на початковому етапі. Подальший розвиток передбачає: поширення технічних засобів системного моделювання, для яких на практиці підтверджено ефективність застосування в інших країнах, створення постійно діючих дослідницьких колективів для більш глибокої предметної роботи та організацій для інтеграції отриманих результатів. Крім того, для таких країн, як Україна, де під впливом політичної ситуації надзвичайно швидко змінюється структура економічної системи та інституційне середовище, надзвичайно актуальним є тісна взаємодія осіб, що приймають рішення на державному рівні, та розробників економіко-математичних моделей. Першим така взаємодія надасть об'єктивне обґрунтування оптимальності вибраного напрямку економічного розвитку, другим — значення екзогенних параметрів моделі, критерії та цілі розвитку економічної системи. Тому необхідно розробити та нормативно закріпити відповідні схеми взаємодії дослідницьких колективів та органів державного управління.

Отже, необхідна не лише розробка системних моделей або систем моделей для комплексного оцінювання, моделювання та стратегічного планування національної економіки, але й інтеграція цих моделей у систему управління при тісній взаємодії осіб, що приймають рішення, та колективу моделювальників (що, зокрема, нівелює не-

визначеність через політичні рішення); зважаючи на визначальну роль суб'єктивного фактору у створенні та використанні структурних моделей, необхідно забезпечити підтримку стійких у часі колективів розробників моделей.

Література:

1. Леонтьев В.В. Межотраслевая экономика / Леонтьев В.В. — М.: Экономика, 1997. — 479 с.
2. Макроекономічне моделювання та короткострокове прогнозування / [Богдан І.В., Бурлай Т.В., Гончар Н.Ю. та ін.]; під ред. І.В. Крюкової. — Харків: Форт, 2000. — 336 с.
3. Скрипниченко М.І. Секторальні та міжкраїнні моделі економічного розвитку / Скрипниченко М.І. — К.: Фенікс, 2004. — 256 с.
4. Проблемы применения вычислимых моделей общего равновесия для прогнозирования экономической динамики [Электронный ресурс] / Грассини М. // Проблемы прогнозирования — 2009. — № 2. — Режим доступа: <http://www.ecfor.ru/pdf.php?id=2009/2/02>
5. Гранберг О.Г. Введение в системное моделирование народного хозяйства / Гранберг О.Г., Суспицин С.А. — Новосибирск: Наука, 1988. — 304 с.
6. Мелентьев Л.А., Оптимизация развития и управления больших систем энергетики / Мелентьев Л.А. — М.: Высшая школа, 1989.
7. Прикладна економіко-математична модель "Times-Україна" для оптимізації енергетичних потоків та прогнозування енергетичного балансу України / В.О. Тоцилін, Р.З. Подолець, О.А. Дячук, Ю.А. Олександренко / Наука та інновації. — 2010. — Т. 6. — № 2. — С. 48—66.
8. Економічний вплив вступу України до СОТ [Електронний ресурс] / Ф. Павел, І. Бураковський, Н. Селіцька, В. Мовчан // Інститут економічних досліджень і політичних консультацій. — Режим доступу: <http://www.ier.com.ua/ua/index.php>

References:

1. Leont'ev, V.V. (1997), *Mezhotraslevaia ekonomyka* [Interindustry economics], Ekonomyka, Moscow, Russia.
2. Kriuchkova, I.V. (2000), *Макроекономичне modeliuвання та korotkostrokovе prohozuvannya* [Macroeconomic Modeling and Short-Term Forecasting], Fort, Kharkiv, Ukraine.
3. Skrypnychenko, M.I. (2004), *Sektoral'ni ta mizhkrainni modeli ekonomichnoho rozvytku* [Sectoral and inter-country models of economic development], Feniks, Kyiv, Ukraine.
4. Hrassyny, M. (2009), "Problems of using computable general equilibrium models for prediction of economic dynamics", *Problemy prohozyrovannya*, [Online], vol. 2, available at: <http://www.ecfor.ru/pdf.php?id=2009/2/02> (Accessed 23 June 2014).
5. Hranberh, O.H. and Suspytsyn, S.A. (1988), *Vvedeniye v sistemnoye modelirovaniye narodnoho khoziajstva* [Introduction to system modeling of the economy], Nauka, Novosybyrsk, Russia.
6. Melent'ev, L.A. (1982), *Optymyzatsiya razvytiya y upravleniya bol'shykh system enerhetyky* [Optimizing the development and management of large-scale power systems], 2nd ed, Vysshaya shkola, Moscow, Russia.
7. Tochylin, V.O. Podolets', R.Z. Diachuk, O.A. and Oleksandrenko, Yu.A. (2010), "Application economic-mathematical model "Times-Ukraine" for energy flow optimization and forecasting of energy balances of Ukraine", *Nauka ta innovatsii*, vol. 2, no. 6, pp. 48—66.
8. Pavel, F. Burakovskiy, I. Selits'ka, N. and Movchan, V. (2004), "The economic impact of the accession of Ukraine to the WTO", [Online], available at: http://www.ier.com.ua/files/publications/WP/2004/WP_30_ukr.pdf (Accessed 23 June 2014).

Стаття надійшла до редакції 24.06.2014 р.

УДК 351.7

П. Б. Волянський,
д. держ. упр., доцент, в.о. начальника,
Інститут державного управління у сфері цивільного захисту, м. Київ

ОРГАНІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРИ ЗАГРОЗІ ВИНИКНЕННЯ ТА ЛІКВІДАЦІЇ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ ДЕРЖАВНОГО ТА РЕГІОНАЛЬНОГО РІВНІВ

P. Volyanskiy,
Doctor of State Administration, Associate Professor,
Acting Chief of the Institute of the state administration in sphere of civil protection, Kyiv

ORGANIZATION OF STATE ADMINISTRATION AT THE THREAT OF ORIGIN AND ELIMINATION OF STATE AND REGIONAL LEVEL EMERGENCIES

У сучасних складних умовах життєдіяльності населення України на органи державного управління у сфері цивільного захисту покладаються завдання щодо здійснення комплексу заходів із реагування на надзвичайні ситуації, ліквідації їх наслідків. Масштабність та складність цих завдань вимагають підвищувати ефективність функціонування органів державного управління до рівня, що забезпечує їх виконання.

У науковій статті розглянуто проблему організації державного управління при загрозі виникнення та ліквідації надзвичайних ситуацій державного та регіонального рівнів, сутність якої полягає у тому, що управління є однією із найважливіших складових процесу реагування на надзвичайні ситуації і вплив на його якість зростає пропорційно масштабу надзвичайної ситуації, складності обстановки, збільшенню кількості залучених сил та потребі в матеріальних засобах. Запропоновано шляхи підвищення ефективності функціонування єдиної державної системи цивільного захисту України.

In current complicated life circumstances for Ukrainian population the tasks concerning realization of complex measures in reacting on emergencies and elimination of their consequences are laid on state administrative bodies in sphere of civil protection. Extension and complexity of these tasks require enhancing of state administration functioning to the level which provides tasks implementation.

This article deals with the problem of organization of state administration at the threat of rise and elimination of national and regional level emergencies. The core of the problem lies in a view of administration as one of the major constituents of reacting process in emergencies; influence on the quality of administration increase in proportion to the scale of emergency, complexity of circumstances, growth of amount of the forces involved, as well as financial needs.

The effective ways of improving functioning of the united state system of civil protection of Ukraine are suggested in this study.

Ключові слова: державне управління, цивільний захист, надзвичайна ситуація, спеціальна комісія, штаб з ліквідації надзвичайної ситуації, керівник робіт.

Key words: state administration, civil protection, emergency, special commission, headquarter of elimination of emergency, works manager.

Проблема подолання наслідків природних і техногенних катастроф на території України, країнах СНД і Східної Європи останнім часом стає принципово новим стратегічним завданням. На даний час небезпеки і загрози носять більш комплексний взаємопов'язаний характер. Антропогенна діяльність призводить до збільшення ризику техногенних і природних катастроф. Глобальні загрози стають джерелами надзвичайних ситуацій у різних сферах життєдіяльності суспільства.

Усе частіше виникають надзвичайні ситуації на спеціальних об'єктах, у закритих для більшої частини суспільства сферах діяльності. До вищезазначених небезпек необхідно додати також загрози, які можуть виникнути у зв'язку із збереженням хімічної і ядерної зброї, відпрацьованих атомних реакторів. Посилюється синергетичний характер дії надзвичайних ситуацій. Масштаб, тяжкість економічних і соціальних наслідків

надзвичайних ситуацій усе більшою мірою визначається не тільки рівнем несприятливого впливу подій, але і станом суспільства в цілому. З'явилися і нові, нетрадиційні види небезпек — в інформаційній сфері, нові види захворювань, тероризм тощо.

Більше того, весь світ став свідком нових уявлень про надзвичайні ситуації — на досвіді подій 11 вересня 2001 року в США.

Змінюється характер загроз у виключно військовому плані. Враховуючи, що у потенційній війні можуть бути широко застосовані нові нетрадиційні види озброєння (геофізичне, психотропне), із точки зору зовнішніх факторів — це, безумовно, збільшення ризику глобальних терористичних актів, можливість ядерного тероризму, зростання ризику біотероризму. Тому спектр завдань єдиної державної системи цивільного захисту України також може розширюватися.

На даний час в Україні, з однієї сторони, достатньо розвинута інфраструктура промислового і сільськогосподарського потенціалу, а з іншої — морально і фізично зношене технологічне обладнання у промисловості та на транспорті, а також є певні кліматичні й географічні особливості нашої країни. Це створює потенційну загрозу виникненню великомасштабних катастроф зі значними людськими втратами, які можуть стати причиною обставин, що характеризується як надзвичайна ситуація (далі — НС). Потенційну небезпеку з особливо тяжкими наслідками становлять техногенні катастрофи, кількість яких не лише в Україні, але й у світі збільшується з постійною тенденцією в середньому 5—7% за рік.

За статистичними даними Національної доповіді про стан природної і техногенної безпеки в Україні впродовж лише 2012 року в Україні зареєстровано 212 надзвичайних ситуацій. Відповідно до Національного класифікатора України "Класифікатор надзвичайних ситуацій" ДК 019:2010 їх розподілено на: НС техногенного характеру — 120; НС природного характеру — 74; НС соціального характеру — 18. Внаслідок цих надзвичайних ситуацій загинула 301 особа (з них 50 дітей) та 861 — постраждала (з них 225 дітей). За масштабами надзвичайні ситуації розподілилися на НС державного рівня — 1, регіонального рівня — 13, місцевого рівня — 83, об'єктового рівня — 115.

За попередніми даними у 2012 році надзвичайними ситуаціями природного характеру було завдано збитків на суму близько 173 млн гривень, що в 2,6 рази більше ніж у 2011 році.

У 2013 році негативний вплив вражаючих чинників техногенного і природного походження на об'єкти господарювання зокрема та територію України в цілому, чим спричинив виникнення НС, загибель людей на виробництві і в побуті, погіршення умов життєдіяльності населення, забруднення навколишнього природного середовища, економічні збитки зменшився на 32,5% у порівнянні з 2012 р. (у 2013 році виникло 143 НС, в яких загинуло 253 особи, у 2012 р. виникло 212 НС, в яких загинуло 301 особа).

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Практична діяльність органів державного управління у сфері цивільного захисту та ефективність заходів щодо протидії надзвичайним ситуаціям не завжди відповідають вимогам забезпечення необхідного рівня безпеки людини на сучасному етапі розвитку суспільства. Суттєві недоліки в організації оперативного реагування на надзвичайні ситуації, прийнятті своєчасних і адекватних оперативних обставинці рішень, а також у проведенні аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт свідчать про недостатній рівень організації державного управління у надзвичайних ситуаціях. Вищезазначені недоліки та масштабність завдань, що стоять перед органами державного управління вимагають підвищувати ефективність їх функціонування до рівня, що забезпечує виконання цих завдань. Таким чином, виникає проблема, яка полягає у тому, що з однієї сторони — обсяги та зміст завдань, які постають перед керівником робіт із ліквідації надзвичайної ситуації, зростають та ускладнюються, а з іншої — існуючі методи роботи керівника та штабу з ліквідації надзвичайної ситуації потребують удосконалення.

Дослідження виконано в межах Програми наукової і науково-технічної діяльності п. 7 Пріоритетних напрямів наукових досліджень Інституту державного управління у сфері цивільного захисту (пп. 5.2 — науково-методологічні підходи до вивчення проблем державного управління у сфері цивільного захисту) та тісно пов'язане з Програмою перспективного розвитку Інституту державного управління у сфері цивільного захисту на 2014—2021 роки.

У попередніх наукових дослідженнях: висвітлено проблемні питання управління надзвичайними ситуаціями мирного часу, досліджено принципи управління ліквідацією надзвичайних ситуацій мирного часу, зок-

рема організацію надання екстреної медичної допомоги постраждалим, також специфіку організації прийняття управлінських рішень за умов надзвичайних ситуацій природного і техногенного походження [1]; розкрито генезис системи державного управління медичним захистом за умов надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру та виявлено провідні тенденції його розвитку [2]; проведено аналіз загроз виникнення надзвичайних ситуацій, досліджено структуру та питання підготовки органів управління в надзвичайних ситуаціях техногенного та природного характеру та запропоновано розроблення спеціальних програм для зниження ризиків і пом'якшення наслідків аварій, катастроф і стихійних лих в Україні для підвищення рівня захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій [3]; проаналізовано законодавство, що регламентує діяльність державних органів у надзвичайних ситуаціях, розроблено пропозиції щодо вдосконалення системи державного управління у зазначеній сфері [4]; досліджено оперативність як показник оцінювання ефективності організації державного управління у надзвичайній ситуації [5]. Але питання організації державного управління у надзвичайних ситуаціях на сучасному етапі розвитку України залишаються дослідженими не у повному обсязі.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

На підставі попередніх наукових досліджень, узагальненого досвіду дій органів управління та сил цивільного захисту дослідити проблему організації державного управління при загрозі виникнення та ліквідації надзвичайних ситуацій державного та регіонального рівнів та визначити шляхи підвищення ефективності функціонування єдиної державної системи цивільного захисту України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Організація управління є однією із найважливіших складових процесу реагування на надзвичайні ситуації і вплив її зростає пропорційно масштабу надзвичайної ситуації, складності обстановки, збільшенню кількості залучених сил та потребі в матеріальних засобах.

Чим масштабнішою є надзвичайна ситуація, тим вищими є вимоги до організації управління і тим більше кінцевий результат ліквідації ситуації залежить від ефективності такого управління.

Питання організації управління набуло особливо значення у зв'язку з докорінними змінами, які відбуваються протягом останніх років у сфері забезпечення захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій як в Україні, так і за її межами. Головним завданням управління є забезпечення ефективного застосування можливостей залучених сил та успішне виконання ними завдань у визначені терміни за будь-яких умов.

Відомо, що основою управління є рішення керівника робіт з ліквідації НС, який несе повну відповідальність за управління підпорядкованими силами та успішне виконання завдань. Управління має бути сталим, безперервним, оперативним та проводитися таким чином, щоб необхідний ступінь централізації не позбавляв підлеглих можливості ініціативно визначати шляхи та способи виконання поставлених завдань.

Система управління у надзвичайних ситуаціях — це сукупність органів управління, пунктів управління та систем зв'язку, оповіщення і автоматизації.

До системи органів управління у НС входять:

- спеціальна Урядова комісія з ліквідації НС (у разі загрози або виникнення НС державного рівня);
- спеціальна комісія з ліквідації НС (у разі загрози або виникнення НС регіонального, місцевого та об'єктового рівнів);

- керівник робіт з ліквідації НС;
- штаб з ліквідації НС;
- інші органи управління, залучені до виконання заходів, сили та служби.

До утворення спеціальної комісії або призначення керівника робіт організацію заходів з ліквідації НС здійснюють територіальні органи управління ДСНС України під керівництвом відповідальних керівників цивільного захисту залежно від рівня події.

Спеціальна (урядова або регіональна) комісія з ліквідації НС утворюється рішенням Кабінету Міністрів України або місцевого органу влади у разі виникнення НС відповідного рівня. Основними завданнями такої комісії є організація комплексу заходів ліквідації НС щодо захисту населення і території від наслідків НС, координація дій органів влади і забезпечення життєдіяльності постраждалого населення. Але однією із найважливіших функцій комісії є призначення керівника робіт з ліквідації НС для безпосереднього управління аварійно-рятувальними та іншими невідкладними роботами. У цей період йому підпорядковуються усі служби цивільного захисту, аварійно-рятувальні та інші формування, залучені до ліквідації НС. Ніхто не має права втручатись у діяльність керівника робіт з ліквідації наслідків НС.

Комісія за пропозицією керівника робіт з ліквідації наслідків НС залучає сили та засоби, необхідні для проведення рятувальних та інших невідкладних робіт під час ліквідації НС, для опрацювання окремих питань утворює робочі групи із залученням підприємств, установ та організацій за погодженням з їх керівниками. Залежно від обстановки в зоні ризику керівник робіт самостійно приймає рішення щодо проведення евакуаційних заходів, крім загальної або часткової евакуації населення, зупинення діяльності об'єктів, незалежно від форм власності і підпорядкування, що знаходяться у зоні НС, обмеження доступу на території цієї зони; залучення до проведення робіт аварійно-рятувальних служб, громадських організацій та окремих громадян за їх згодою, необхідних транспортних та інших технічних засобів підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, які знаходяться у зоні НС, зупинення рятувальних та інших невідкладних робіт у разі підвищення рівня загрози життю рятувальників та інших осіб, які беруть участь у ліквідації НС [6, 7].

До прибуття керівника робіт його обов'язки виконує керівник територіального органу управління ДСНС України відповідного рівня, в залежності від рівня НС, який відбув на місце події. Рішення керівника робіт є обов'язковими для виконання усіма суб'єктами ліквідації НС, підприємствами, установами, організаціями, які знаходяться у зоні НС.

У всіх випадках при загрозі або виникненні масштабних надзвичайних ситуацій, які становлять небезпеку життю або здоров'ю людей, створюють передумови для порушення нормальних умов життєдіяльності значної кількості людей або можуть призвести до НС регіонального чи державного рівня, рішенням керівника повинен утворюватися Штаб з ліквідації надзвичайної ситуації (далі — Штаб), як робочий орган управління спеціальної (Урядової) комісії або керівника ліквідації НС [8, 9].

До роботи Штабу залучаються фахівці центрального органу виконавчої влади, на який покладено завдання з реалізації державної політики у сфері цивільного захисту, керівники служб цивільного захисту та інших служб, що залучаються до ліквідації надзвичайної ситуації, представники або експерти відповідних центральних органів влади, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, установ та організацій (за погодженням з їхніми керівниками) [10].

Персональний склад Штабу визначає керівник робіт з ліквідації НС, який забезпечує його діяльність та встановлює режим роботи.

До складу Штабу входять:

- група аналізу ситуації і підготовки даних, основними завданнями якої є збір і аналіз інформації про обстановку в зоні надзвичайної ситуації, підготовка рішень уповноваженого керівника з ліквідації надзвичайної ситуації, ведення обліку залучених сил і засобів та оперативної документації;

- група безпосереднього реагування, основними завданнями якої є безпосереднє управління і координація дій залучених сил і засобів на місці проведення робіт, керівництво роботами з ліквідації надзвичайної ситуації, розстановка сил на напрямках ліквідації надзвичайної ситуації, вивчення обставин та причин виникнення надзвичайної ситуації;

- організаційна група, основними завданнями якої є організація і підготовка засідань спеціальних комісій з ліквідації надзвичайних ситуацій, оперативного міжвідомчого штабу, Штабу з ліквідації НС, підготовка рішень, доведення їх до виконавців та контроль за реалізацією;

- група матеріально-технічного забезпечення, основними завданнями якої є організація всебічного забезпечення проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, у тому числі з урахуванням використання резервів центральних і місцевих органів влади;

- група управління резервом сил, основними завданнями якої є облік і розстановка резерву сил і засобів, залучених до ліквідації надзвичайної ситуації, підготовка пропозицій керівнику Штабу з ліквідації НС щодо їх застосування;

- група взаємодії із засобами масової інформації, основними завданнями якої є об'єктивне і своєчасне інформування ЗМІ про обстановку в зоні надзвичайної ситуації і заходи, які вживаються щодо ліквідації її наслідків, підготовка прес-релізів для ЗМІ та здійснення моніторингу публікацій про хід ліквідації надзвичайної ситуації в ЗМІ;

- група організації зв'язку та забезпечення Штабу з ліквідації НС оргтехнікою, основними завданнями якої є організація зв'язку в зоні надзвичайної ситуації із керівництвом Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України), забезпечення оргтехнікою Штабу з ліквідації НС і безперебійної її роботи.

Рішенням керівника робіт з ліквідації НС залежно від характеру надзвичайної ситуації можуть утворюватись інші групи Штабу.

При розгортанні Штабу у пункті постійної дислокації ДСНС України його робота організовується в Центрі управління у надзвичайних ситуаціях, а у разі розгортання Штабу в районі надзвичайної ситуації — на пересувному пункті управління безпосередньо у районі її виникнення.

Проаналізувавши ситуацію у сфері оперативного реагування, найбільш ефективно здійснювалася ліквідація навіть найскладніших НС за умови, коли організація управління здійснювалася за встановленою схемою. Визначалася комісія з ліквідації НС, яка, у свою чергу, призначала керівника робіт, який, у свою чергу, створював Штаб як робочий орган управління для безпосередньої організації аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт і координації дій органів управління та сил.

За такого підходу при ліквідації НС завжди формується чітка і цілісна система управління, коли завдання спеціальної Урядової комісії, керівника робіт з ліквідації НС реалізуються через Штаб.

В окремих випадках при виникненні НС державного рівня замість Урядової комісії створюється Міжвідомчий оперативний штаб з ліквідації НС у складі керівників центральних органів виконавчої влади. У такому випадку, як правило, не призначається керівник робіт з ліквідації НС і відповідно не формується Штаб з ліквідації НС як робочий орган керівника робіт з ліквідації НС [11].

За таких умов процес ліквідації НС ускладнюється, оскільки робоча група, яка утворюється в ДСНС України для безпосереднього керівництва рятувальними роботами, не має достатніх повноважень і змушена, замість надання доручень силам реагування, вести погодження своїх розпоряджень. Це, у свою чергу, суттєво негативно впливає на оперативність ліквідації НС.

ВИСНОВОК

Система управління і Штаб з ліквідації НС формується на базі ДСНС України, завчасно ведеться його постійна підготовка і тільки такий підхід забезпечує ефективно управління процесом ліквідації НС.

Крім того, пропонується підвищити ефективність управління у НС шляхом забезпечення органів державного управління кваліфікованими аналітиками, які в змозі обробляти великі обсяги різнопланової інформації та надавати загальнену корисну інформацію для прийняття обґрунтованого рішення.

Пропонується штаб з ліквідації надзвичайних ситуацій умовно поділяти на дві складові: постійний та черговий склад, який формується під час виникнення надзвичайної ситуації залежно від її характеру та масштабів. До постійного складу штабу пропонується включити найбільш підготовлених фахівців, з якими пропонується проводити тренування за можливими сценаріями виникнення надзвичайних ситуацій та відповідними алгоритмами дій органів управління та сил цивільного захисту. З силами цивільного захисту, які залучаються до реагування на надзвичайні ситуації різних міністерств і відомств, пропонується проводити спільні командно-штабні навчання та штабні тренування з їх органами управління.

Подальшим напрямом наукових досліджень за цією проблематикою вбачається пошук шляхів удосконалення способів взаємодії між органами управління та силами різних міністерств і відомств, які залучаються до ліквідації надзвичайних ситуацій.

Література:

1. Волянський П.Б. Деякі питання управління надзвичайними ситуаціями мирного типу // Демократичне самоврядування. Науковий вісник. — № 9. — Київ: 2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21SCOM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/DeVr_2012_9_3.pdf

2. Державне управління медичним захистом населення від наслідків надзвичайних ситуацій в Україні: становлення і розвиток: монографія / П.Б. Волянський. — К.: "Українська технологічна група", 2013. — 360 с.

3. Харчук А.І., Сукач Р.Ю., Колісник М.Я. Організація управління в надзвичайних ситуаціях [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ubgd.lviv.ua/moodle/pluginfile.php/14209/mod_folder/content/4/Кафедра ПТ та АРР/Сукач/10. Організація управління в надзвичайних ситуаціях.pdf?forcedownload=1

4. Кузниченко С.О. Державне управління в надзвичайних ситуаціях: проблеми правового забезпечення / Юридичний вісник 3(16)2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://law.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/2010/ststji_n3_16_2010/Kuznichenko_52.pdf

5. Потеряйко С.П. Організація державного управління у надзвичайних ситуаціях // Інвестиції: практика та досвід № 2/2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/2011_2/2_2011_23.pdf/

6. Цивільний захист: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. України I—IV рівнів акредитації / М.А. Касьянов та ін. // М-во освіти і науки України, Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. — Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2008. — 291 с.

7. Марченко Г.Б. Система управління в надзвичайних ситуаціях та її організація в період реагування на надзвичайні ситуації державного і регіонального рівнів // Матер. 10-ої Міжнар. наук.-практ. конф. "Організація управління в надзвичайних ситуаціях". — К., 2008. — С. 20—25.

8. Постанова Кабінету Міністрів України від 19.08.2002 р. № 1201 "Про затвердження положення про штаб з ліквідації надзвичайної ситуації природного і техногенного характеру" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-2002-п?](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-2002-п)

9. Методологічні підходи до забезпечення дій сил цивільного захисту під час реагування на надзвичайні ситуації / М.А. Долгий П.Б. Волянський, А.В. Терент'єва // Мат. II Всеукр. наук.-практ. конф. "Проблеми цивільного захисту: управління, попередження,

аварійно-рятувальні та спеціальні роботи" (25 жовт. 2013 р.). — Харків, 2013. — С. 125—130.

10. Наказ ДСНС України від 15.05.2013р. № 226 "Про забезпечення готовності та організацію роботи Штабу з ліквідації надзвичайної ситуації" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: oppb.com.ua/sites/default/files/штаб.doc?

11. Деякі питання міжвідомчої координації в процесі подолання медико-санітарних наслідків надзвичайних ситуацій / Г.Г. Рошнін, О.В. Мазуренко, Н.І. Іскра, А.В. Терент'єва // Економіка & держава. — 2010. — № 6. — С. 93—95.

References:

1. Volians'kyj, P.B. (2012), Deiaki pytannia upravlinnia nadzvychajnymy sytuatsiiamy myrnoho typu [Demokratychnе samovriaduvannia. Naukovyj visnyk № 9.] Kyiv, Ukraine, Elektronnyj resurs. Rezhym dostupu: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_3.pdf

2. Volians'kyj, P.B. (2013), Derzhavne upravlinnia medychnym zakhystom naselennia vid naslidkiv nadzvychajnykh sytuatsij v Ukraini: stanovlennia i rozvytok. [Monohrafiia tekhnolohichna hrupa], Kyiv, Ukraine, p. 360.

3. Kharchuk, A.I. Sukach, R.Yu. Kolisnyk, M.Ya. (2011), Orhanizatsiia upravlinnia v nadzvychajnykh sytuatsiakh [Elektronnyj resurs. Rezhym dostupu: http://ubgd.lviv.ua/moodle/pluginfile.php/14209/mod_folder/content/4/Кафедра ПТ та АРР/Сукач/10. Організація управління в надзвичайних ситуаціях.pdf?forcedownload=1]Lviv, Ukraine.

4. Kuznichenko, S.O. (2010), Derzhavne upravlinnia v nadzvychajnykh sytuatsiakh: problemy pravovoho zabezpechennia [Yurydychnyj visnyk 3(16)2010] Kyiv, Ukraine, Elektronnyj resurs. http://law.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/2010/ststji_n3_16_2010/Kuznichenko_52.pdf

5. Poterajko, S.P. (2011), Orhanizatsiia derzhavnoho upravlinnia u nadzvychajnykh sytuatsiakh [Investytsii: praktyka ta dosvid № 2/2011] Elektronnyj resurs.: http://www.investplan.com.ua/pdf/2011_2/2_2011_23.pdf. (Accessed 2 february 2011).

6. Kas'ianov, M.A. ta in. (2008), Tsyvil'nyj zakhyst [navch. posib. dlia stud. vysch. navch. zakl. Ukrainy I—IV rivniv akredytatsii.] M-vo osvity i nauky Ukrainy, Skhidnoukr. nats. un-t im. V. Dalia: Vyd-vo Skhidnoukr. nats. un-tu im. V. Dalia, Luhans'k, Ukraine, p. 291.

7. Marchenko, H.B. (2008), Systema upravlinnia v nadzvychajnykh sytuatsiakh ta ii orhanizatsiia v peryod reahuvannia na nadzvychajni sytuatsii derzhavnoho i rehyonal'noho rivniv [Mater. 10-oi Mizhnar. nauk.-prakt. konf. "Orhanizatsiia upravlinnia v nadzvychajnykh sytuatsiakh"]. Kiev, Ukraine, pp. 20—25.

8. Cabinet of Ministers Ukraine (2002), "Resolution of the Cabinet of Ministers Ukraine "Pro zatverdzhennia polozhennia pro shtab z likvidatsii nadzvychajnoi sytuatsii pryrodnoho i tekhnogennoho kharakteru", <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-2002-p?>. (Accessed 19 august 2002).

9. Dolhyj, M.L. Volians'kyj, P.B. Terent'ieva, A.V. (2013), Metodolohichni pidkhody do zabezpechennia dij syl tsyvil'noho zakhystu pid chas reahuvannia na nadzvychajni sytuatsii [Mat. II vseukr. nauk.-prakt. konf. "Problemy tsyvil'noho zakhystu: upravlinnia, poperedzhennia, avarijno-riatuval'ni ta spetsial'ni roboty"]-Kharkiv, Ukraine, pp. 125-130. (Accessed 25 october 2013).

10. Nakaz DSNS Ukrainy № 226 (2013), ["Pro zabezpechennia hotovnosti ta orhanizatsiiu roboty Shtabu z likvidatsii nadzvychajnoi sytuatsii"]. (Accessed 15 may 2013), <http://www.oppb.com.ua/sites/default/files/штаб.doc?>

11. Roschin, H.H. Mazurenko, O.V. Iskra, N.I. Terent'ieva, A.V. (2010), Deiaki pytannia mizhvidomchoi koordynatsii v protsesi podolannia medyko-sanitar-nykh naslidkiv nadzvychajnykh sytuatsiy [Ekonomika & derzhava№6], pp. 93—95. (Accessed 15 june 2010).

Стаття надійшла до редакції 27.05.2014 р.

УДК 351:343.34

Г. П. Ситник,

д. держ. упр., професор, завідувач кафедри національної безпеки,

Національна академія державного управління при Президенті України, м. Київ

Р. О. Баранов,

аспірант, Національна академія державного управління при Президенті України, м. Київ

СВІТОВИЙ ДОСВІД ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ БОРОТЬБИ З ЛЕГАЛІЗАЦІЄЮ (ВІДМИВАННЯМ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, ДЛЯ УКРАЇНИ

G. Sytnyk,

Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Manager of Department of National Security,

National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Kiev

R. Baranov,

graduate student, National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Kiev

INTERNATIONAL EXPERIENCE ON THE IMPLEMENTATION OF COMBATING LEGALIZATION (LAUNDERING) OF PROCEEDS FROM CRIME FOR UKRAINE

У статті досліджується міжнародний досвід протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Розглянуто моделі контролю за розміщенням незаконних коштів та національні системи кримінально-правової боротьби з відмиванням грошей.

The article examines the international experience countering legalization of proceeds from crime. The models of control for placement of illicit funds and national systems of criminal law to combat money laundering are considered.

Ключові слова: доходи, одержані злочинним шляхом, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, рекомендації FATF, світовий досвід протидії відмиванню злочинних доходів.

Key words: proceeds of crime, the legalization (laundering) of proceeds from crime, FATF Standarts, world experience of combating money proceeds from crime.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Загальновідомо, що у світі посилюються виклики та загрози, які мають транснаціональний характер: незаконний обіг зброї і наркотиків, торгівля людьми, ескаляція міжнародного тероризму тощо. Україна як рівноправний член світової спільноти не стоїть осторонь боротьби із небезпечними явищами, зокрема відмиванням доходів та фінансуванням тероризму [12]. В Стратегії національної безпеки "Україна в світі, що змінюється" зазначається, що "поширення тероризму, піратства, наркобізнесу, незаконної торгівлі зброєю і ядерними матеріалами, транскордонної організованої злочинності, відмивання брудних грошей, незаконної міграції, торгівлі людьми, кіберзагроз" є такою тенденцією у зовнішньому просторі навколо України, що потенційно може бути джерелом загроз національній безпеці держави [13].

Нові виклики та загрози сприяють розробці відповідних механізмів реагування на них. Зокрема за умов глобалізації за новими принципами починають функціонувати міжнародні та національні фінансові та банківські системи, розвиток інформаційних технологій сприяє появі нових способів легалізації доходів, отриманих в тіньовому секторі або від злочинної діяльності. В подальшому такі тенденції сприяють активному поширенню незаконних видів діяльності, що ведуть до отримання сумнівних доходів, які можуть використовуватись на фінансування злочинних проєктів та міжнародного тероризму. Більшість країн світу намагаються відповідно реагувати на нові виклики та загрози, розробляючи механізми боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом.

У зв'язку з цим актуальним є дослідження світового досвіду вказаної проблеми, на основі якого можна розробити рекомендації щодо удосконалення вітчизняної системи боротьби з легалізацією незаконних доходів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ПРОБЛЕМАТИКОЮ ТА ВИДИЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Єдиного погляду на сутність, принципи, підходи та механізми боротьби з відмиванням незаконних доходів у світі не існує. Внаслідок цього дана тема є досить актуальною з точки зору наукових досліджень. В Україні світовий досвід боротьби з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом досліджували наступні науковці: Бандурка О.М., Симов'ян С.В. [1]; Буткевич С.А., основні дослідження якого зосереджено на аналізі досвіду США [3]; Коваленко В.В., Дмитров С.О., Єжов А.В. [6]; Колісник М.К., що розглядав питання боротьби з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, на світовому фінансовому ринку [8]; Невмержицький Є.В. [9]. Серед зарубіжних праць можна виокремити напрацювання Зубкова В.А. [5]; Козлової С. [7]; Шкуркіна В. [14]. На нашу думку, в той же час, наявні дослідження потребують систематизації з точки зору державно-управлінських аспектів.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є дослідження світового досвіду боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, та його можливості застосування в Україні.

**ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ
ТА ЇХ ОБГРУНТУВАННЯ**

Проблема відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, має відносно нетривалу історію, оскільки боротьба з даним явищем на світовому рівні розпочала не так давно. Зокрема перші нормативно-правові акти, що на загальносвітовому рівні відслідковують та протидіють окремим аспектам легалізації незаконних коштів, з'явилися в кінці 80-х років ХХ ст. У 1989 році було створено Групу з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), яка стала основною міжурядовою організацією, що розробляє, узгалявнює та реалізує міжнародний досвід у досліджуваній сфері. Зусиллями фахівців, що входять до складу даної організації, було розроблено низку рекомендацій, які визначають основні принципи системної боротьби з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, на рівні загальносвітових вимог та тенденцій.

Крім того, на міжнародному рівні основна боротьба щодо відмивання грошей ведеться в рамках: створеної за прототипом FATF регіональної організації Азіатсько-Тихоокеанської групи (APG), Групи країн Карибського басейну (CFATF), Групи країн Південної та Східної Африки (ESAAMLG), Комітету експертів Ради Європейського співтовариства щодо оцінки заходів протидії відмиванню грошей (PC-R-EV), Департаменту ООН з контролю за наркотиками та протидії злочинності (UNODCCP), Групи експертів з питань відмивання грошей Міжамериканської комісії з контролю за зловживанням використанням наркотичних засобів (CICAD), Групи Егмонт (Egmont Group) тощо.

Стандарти боротьби з легалізацією грошових коштів, отриманих злочинним шляхом, сформульовані в наступних міжнародних документах:

1. Базельська декларація Комітету банківських правил та контрольної практики міжнародного банківського співтовариства (1988 р), в якій входять представники центральних банків "групи десяти" (США, Канада, Японія, Франція, Німеччина, Великобританія, Італія, Бельгія, Швеція, Швейцарія). Містить рекомендації про проведення ідентифікації клієнтів, відмову від практики ведення анонімних рахунків, закликає до співпраці з правоохоронними органами.

2. Віденська конвенція ООН про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин. Прийнята 9 грудня 1988 р. Згідно з даною Конвенцією всі держави-учасниці конвенції зобов'язуються надавати взаємну правову допомогу і не відмовляти в її наданні під приводом збереження банківської таємниці. Зі змісту міжнародно-правового акта випливає, що відмивання грошей — це умисне приховування справжнього характеру, змісту майна або фінансових коштів, розміщення або володіння незаконними доходами, включаючи рух або конверсію доходів з метою їх легалізації. Даний нормативний документ ООН розглядає таке діяння як злочин. Стаття 3 цього правового акту є, таким чином, підставою для будь-якої держави, яка підписала Конвенцію (її підписали в даний час більше 100 держав світу), почати кримінальне переслідування осіб, що займаються "відмиванням" грошей.

3. Модельний закон ООН "Про відмивання грошей, одержаних від наркотиків", рішення ряду конгресів ООН по боротьбі із злочинністю та поведженню з правопорушниками.

4. Страсбурзька конвенція. "Конвенція з відмивання грошей, виявлення, арешту та конфіскації виявлених коштів, здобутих злочинним шляхом". Прийнята Радою Європи в Страсбурзі 8 січня 1990 р.

5. Директива Ради ЄС щодо запобігання використанню фінансової системи для "відмивання" грошей (директива N 91/308/СЄЕ, 14.02.91 р.). Директива ЄС стала важливим документом не лише для країн-членів ЄС, а й для держав, які є потенційними членами Євро-

союзу в майбутньому. Директива вимагає від держав-членів організації визнати кримінальними дії щодо відмивання злочинних доходів як від наркозлочинів, так і інших злочинів. Що стосується прозорості, директива вимагає від фінансових установ забезпечити ідентифікацію клієнтів, створювати і вести облік великих угод з валютою і повідомляти владі про підозрілі угоди [11].

Проте наявність достатньої кількості організацій, що безпосередньо опікуються питаннями боротьби з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, та розроблених нормативно-правових актів не сприяла виробленню уніфікованої системи протидії злочинності у вказаній сфері, яка б стала універсальним орієнтиром для більшості країн світу. В загальносвітових масштабах окремі країни мають можливість розробляти власну систему боротьби з незаконними коштами, беручи до уваги національну специфіку та рівень розвитку країни. Зокрема для багатьох країн різним є перелік злочинних або незаконних видів діяльності.

Так, у Сполучених Штатах Америки, які є основоположниками щодо розробки і впровадження методів боротьби з відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом, перелік злочинних видів діяльності складається з таких дій: виробництво, продаж або розповсюдження наркотиків, ввіз контрабандних товарів, шпигунство, викрадення людей, захоплення заручників, банківські шахрайські операції, крадіжки, розтрата або зловживання з боку співробітників банків, хабарництво, крадіжки та хабарництво стосовно програм, що фінансуються на федеральному рівні, злочини проти громадських фондів, майна та архівів, злочини проти безпеки США та приватних володінь, злочини, пов'язані з фальшивомонетництвом, помилокві (неправдиві) присяги та заяви, приховування майна, дарування позики, низка злочинів, що регламентуються окремими нормативно-правовими актами.

Вищевказаний перелік не містить таких злочинних видів, як торгівля людьми, сутенерство, проституція, здирицтво. Натомість ці види злочинів регламентуються законодавством Німеччини, Італії. В Таїланді офіційно заборонена проституція, однак на практиці має дуже широке розповсюдження, що приносить значні нелегальні доходи населенню. В Латинській Америці ведеться активна боротьба з наркобізнесом, хоча він має для окремих країн дуже важливе значення. На плантаціях з вирощування коки та марихуани працює досить багато місцевого населення, і по суті це є єдиним джерелом отримання ними доходів. Сомалі у більшості світу асоціюється з піратством як злочинним видом діяльності, що має місце в світі. Такі особливості окремих країн свідчать про національну специфіку визначення злочинних чи незаконних видів діяльності. Те, що заборонено, наприклад, в Європі чи Північній Америці має місце в інших частинах світу і сприймається громадянським суспільством як законний вид бізнесу.

Однак, на нашу думку, можна зробити висновок, що всі ці факти свідчать про те, що чим вищий рівень життя в країні, тим більшу регламентацію отримує економічна діяльність і відповідно доходи, отримані від неї. Розвинене громадянське суспільство сприяє боротьбі з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом, а традиційні елементи суспільного життя навпаки стримують розвиток суспільства та його інститутів.

Серед економічних особливостей будь-якої країни, що сприяють відмиванню грошей, можна виокремити такі:

1. Висока частка неофіційних доходів населення і бізнесу, існування тіньової економіки або "чорного ринку".

2. Недосконалість механізмів контролю та моніторингу за діяльністю фінансових інститутів, недотримання міжнародних стандартів регулювання фінансової діяльності, розроблених спеціалізованими міжнародними організаціями.

3. Поширення корупції серед державних виконавчих, правоохоронних і судових органів влади.

4. Існування всередині країни "зон вільної торгівлі", які мають пільговим порядком регулювання операцій та контролю за діяльністю інститутів.

5. Немоżliвість чи можливості обміну фінансовою інформацією з іноземними правоохоронними органами.

6. Неадекватна процедура заснування фінансових та нефінансових інститутів, відкриття філій за межами країни і ліцензування фінансової активності, не враховує або враховує не в належній мірі необхідність ідентифікації реальних власників/власників компаній (особливо коли володіння може здійснюватися шляхом номінального тримання).

7. Законодавче закріплення таємниці фінансових операцій, недостатні вимоги до транспарентності фінансових операцій та власності на активи.

8. Прорахунки в регулюванні валютообмінних операцій та інших операцій з готівковими коштами. Широке використання підприємствами та банками операцій із залученням офшорних компаній.

9. Існування анонімних грошових рахунків і фінансових інструментів, включаючи акції та облигації, за якими можлива виплата коштів "на пред'явника".

10. Доступ фінансових інститутів до міжнародних центрів торгівлі золотими злитками, торгівлі дорогоцінним камінням та цінними металами [2].

Як відомо, процес відмивання незаконних коштів складається з трьох основних етапів: 1) розміщення грошових коштів (placement), 2) переміщення або проникнення в міжнародну банківську сферу або "нашарування" (layering), 3) інтеграція (integration). Відповідно на кожному етапі можливим є конкретні методи боротьби.

На даний час у світі можна виокремити три основні моделі контролю за розміщенням (першою стадією легалізації незаконних доходів) кримінальних коштів в систему фінансових інститутів:

1. Система контролю, що передбачає обов'язкове повідомлення в центральне урядове агентство про всі угоди, що перевищують певну суму готівкою або їх еквівалента. Дана система прийнята до дії в Австралії та США.

2. Система контролю, що передбачає заборону великих угод з готівкою, минаючи законного фінансового посередника. Здебільшого такі заходи є характерними для країн ЄС.

3. Система контролю, що передбачає повідомлення про підозрілі угоди і вимагає, щоб банки враховували деякі або всі великі валютні угоди, але повідомляли владі про ті, які викликають підозру. Дана система поки не отримала достатньо широкого поширення у світі [11].

Національні системи кримінально-правової боротьби з відмиванням грошей, істотно відрізняються одна від одної залежно від характеру діяльності, що є джерелом злочинних доходів. Відповідно до цього можна виокремити наступні групи держав:

1. Держави, де кримінальна відповідальність передбачена за легалізацію доходів, отриманих у результаті злочинної діяльності. До таких держав відносять США, Німеччина та інші країни ЄС. Зокрема, у всіх державах Західної Європи та США, що мають законодавство, спрямоване на боротьбу з "відмиванням" грошей, кримінальна відповідальність настає від легалізації кримінальних доходів, одержаних внаслідок вчинення таких злочинів, як наркобізнес, торгівля зброєю, терористична діяльність, проституція, застосування дитячої праці, торгівля людськими органами. У рамках даної групи виділяються країни, законодавство яких передбачає кримінальну відповідальність лише за відмивання грошей, отриманих у результаті наркобізнесу і деяких інших злочинів.

2. До другої групи належать країни, де кримінальна відповідальність настає від дій з легалізації доходів,

отриманих не тільки від злочинної, але також і від іншої незаконної діяльності. Використання такої системи, наприклад, властиве Росії. Це пояснюється тим фактом, що мотивами прийняття даного формулювання складу злочину стало прагнення спростити порушення кримінальної справи. Законодавче обмеження кримінальної відповідальності випадками легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, ускладнювало б процедуру порушення кримінального переслідування, для якого необхідно було б попереднє судове визнання злочинної тієї діяльності, в результаті якої були витягнуті легалізовані доходи [11].

Проблема легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом здебільшого пов'язана з правовими аспектами розуміння даного явища та відповідно з прийнятими механізмами реагування та боротьби. Як уже зазначалось вище в деяких країнах законодавство по боротьбі з відмиванням грошей сконцентроване на доходах від незаконних операцій, в деяких — на доходах від кримінальної діяльності. Проте в більшості країн світу відмивання грошей визнано кримінальним злочином, який має жорсткі способи покарання. Зокрема легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом, визнається тяжким злочином з відповідною кримінальною відповідальністю в США, Греції, на Мальті. Достатньо уваги приділяється боротьбі з відмиванням незаконних доходів в Європейському Союзі. В Австрії та Іспанії всі злочини в досліджуваній сфері караються позбавленням волі строком більше 3-х років. У Бельгії за основу розслідування злочинної діяльності у сфері відмивання грошей прийнято брати всі злочини, що здійснюються в державі. У Великобританії та більшості інших країн ЄС легалізація незаконних доходів є похідним явищем від торгівлі наркотиками, тероризму, крадіжок та обману, шахрайства, здирництва, шантажу тощо.

У даному контексті для України актуальним є введення українського законодавства у відповідність до європейських стандартів. На думку П. Мусялковскі (експерта Ради Європи), в Україні потребує доопрацювання Закон "Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму" [4], зокрема в частині визначення чіткого механізму блокування підозрілих операцій [10].

Розглядаючи адміністративну систему боротьби з відмиванням грошей, необхідно зазначити, що в різних країнах створено різні органи, що відповідають за даний процес та регулюють основні аспекти забезпечення прозорих фінансових відносин у державі. Такими органами можуть бути різноманітні організації, центральні банки, міністерства фінансів, податкові, митні, правоохоронні, судові органи тощо. Міжнародний досвід свідчить про те, що регулюючі органи повинні мати досить широке коло повноважень для ефективного здійснення контролю за фінансовими інститутами, збору та передачі інформації про підозрілі трансакції тощо. Важливим аспектом ефективної роботи відповідальних органів та організацій має бути чіткий розподіл повноважень та відповідальності. Тому для України актуальним залишається удосконалення відповідної інфраструктури, тобто перегляд завдань та повноважень компетентних органів, та підвищення кваліфікації всіх осіб, що приймають участь у процесі боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

У результаті здійсненого дослідження можна зробити наступні висновки. Транснаціональний характер нових викликів і загроз у світі вимагає розробки та впровадження таких механізмів боротьби з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, які б мали міжнародний характер, були прийнятими для

більшості країн світу. Саме такі завдання ставлять перед собою міжнародні організації, що опікуються питаннями відмивання незаконних коштів. При цьому низка розвинених країн має власне законодавство, що визначає термінологію, узагальнює методи боротьби та принципи удосконалення існуючої системи.

Для України дослідження досвіду інших держав та міжнародних організацій має важливе значення. Зокрема, на думку багатьох науковців, потребує удосконалення базовий нормативний документ — Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму". Крім того, варто звернути увагу на: забезпечення відповідності національної системи фінансового моніторингу новим світовим стандартам у сфері боротьби з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом; запобігання можливого застосуванню санкцій з боку міжнародних організацій; забезпечення нормальних умов для зовнішньоекономічної діяльності представників українського бізнесу тощо. Тому в подальших наукових дослідженнях буде розглянуто особливості функціонування системи протидії відмиванню незаконних доходів в Україні та проаналізовано її інституціональну складову.

Література:

1. Бандурка А.М. Украина против "грязных" денег / А.М. Бандурка, С.В. Симовьян: [науч.-прак. пособие]. — Харьков: Гос. спец. изд-во "Основа", 2003. — 224 с.
2. Борьба с отмыванием денег: международный опыт и уроки для России: Аналитическая записка [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.budgetrf.ru/Publications/Magazines/bea/analysis/2000/bea12092000rept/bea12092000rept000.htm>
3. Буткевич С.А. Досвід США щодо запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом / С.А. Буткевич // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия "Юридические науки". — 2008. — Том 21 (60), № 1. — С. 68—74.
4. Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/249-15/page2>
5. Зубков В.А. Международные стандарты борьбы с отмыванием денег и российское законодательство / В. А. Зубков [Электронный ресурс]. — Режим доступу: http://dpr.ru/pravo/pravo_16_7.htm
6. Коваленко В.В. Міжнародний досвід у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму: монографія // Коваленко В.В., Дмитров С.О., Єжов А.В. — Суми: УАБС НБУ, 2007. — 140 с.
7. Козлова С. Опыт борьбы с отмыванием преступных доходов в мировой практике / С. Козлова [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <http://bankir.ru/tehnologii/s/opit-borbi-s-otmivanem-prestupnih-dohodov-v-mirovoi-praktike-1362397/>
8. Колісник М.К. Легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом, і методи боротьби з нею на світовому фінансовому ринку / М.К. Колісник, Н.О. Зинюк // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. — 2005. — Вип. 15.5. — С. 345—352.
9. Невмержицький Є.В. Правові проблеми боротьби з економічною злочинністю і корупцією: навч. посіб / Є.В. Невмержицький. — К.: АПСВ, 2005. — 415 с.
10. Приходько О. Борьба с отмыванием денег: европейский опыт для Украины / О. Приходько // Дзеркало тижня. 2007. — 12 грудня.
11. Противодействие легализации денежных средств [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nirsi.ru/73>
12. Роль і України в боротьбі з відмиванням доходів та фінансування тероризму // Фінансовий контроль. — 2007. — № 2.

13. Указ Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року "Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України" № 389/2012 від 8 червня 2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/303.html>

14. Шкуркин В. Борьба с отмыванием денег в международных практиках / В. Шкуркин [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <http://www.intertrends.ru/thirteen/008.htm>

References:

1. Bandurka, A. M. and Simov'jan, S. V. (2003), Ukraine protiv "grjaznyh" deneg [Ukraine against "dirty" money], Osnova, Har'kov, Ukraine.
2. Fond "Bjuro jekonomicheskogo analiza" (2000), Bor'ba s otmyvaniem deneg: mezhdunarodnyj opyt i uroki dlja Rossii: Analiticheskaja zapiska [Combating money laundering: international experience and lessons for Russia: Policy Brief], available at: <http://www.budgetrf.ru/Publications/Magazines/bea/analysis/2000/bea12092000rept/bea12092000rept000.htm> (Accessed 4 April 2014).
3. Butkevych, S. A. (2008), U.S. experience in combating legalization of proceeds got a criminal way, Uchenye zapysky Tavrycheskoho natsyonal'noho unyversyteta ym. V. Y. Vernadskoho. Seriya "Yurydycheskye nauky", vol. 21 (60), no 1, pp. 68—74.
4. Verkhovna Rada of Ukraine (2002), Law "On Prevention and Counteraction of the Legalization (Laundering) of the Proceeds from Crime", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/annot/en/249-15> (Accessed 4 April 2014).
5. Zubkov, V. A. (2005), "International standards to combat money laundering and the Russian legislation", Pravo i bezopasnost', [online], vol. 3, available at: http://dpr.ru/pravo/pravo_16_7.htm (Accessed 4 April 2014).
6. Kovalenko, V.V. Dmytrov, S.O. and Yezhov, A.V. (2007), Mizhnarodnyj dosvid u sferi zapobihannia ta protydii vidmyvanniu dokhodiv, odержanykh zlochyynnym shliakhom, ta finansuvanniu teroryzmu [International experience in the area of combating money laundering of proceeds from crime and terrorist financing], UABS NBU, Sumy, Ukraine.
7. Kozlova, S. (2005), "Experience in dealing with money laundering in the world", available at: <http://bankir.ru/tehnologii/s/opit-borbi-s-otmivanem-prestupnih-dohodov-v-mirovoi-praktike-1362397/> (Accessed 4 April 2014).
8. Kolisnyk, M. K. and Zyniuk, N. O. "The legalization of proceeds from crime and methods of dealing with it in global financial markets ", Naukovyj visnyk Natsional'noho lisotekhnichnoho universytetu Ukrainy, vol. 15.5, pp. 345—352.
9. Nevmerzhyts'kyj, Ye. V. (2005), Pravovi problemy borot'by z ekonomichnoiu zlochyynnistiu i koruptsiieiu [Legal problems of combating economic crime and Corruption], APSV, Kyiv, Ukraine.
10. Prihod'ko, O. (2007), "Combating money laundering: the European experience for Ukraine", Dzerkalo tizhnja, vol. 12.12.
11. NIRSI (2010), "Counteraction to money laundering", available at: <http://www.nirsinirsi.appspot.com/73> (Accessed 4 April 2014).
12. State Committee for Financial Monitoring of Ukraine (2007), "Ukraine's role in the fight against money laundering and terrorist financing", Finansovij kontrol', vol. 2.
13. President of Ukraine; (2012), Decree "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine on June 8, 2012 "A new edition of the National Security Strategy of Ukraine", available at: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/303.html> (Accessed 4 April 2014).
14. Shkurkin, V. (2012), "Combating money laundering in international practice", available at: <http://www.intertrends.ru/thirteen/008.htm> (Accessed 4 April 2014).

Стаття надійшла до редакції 14.05.2014 р.

УДК 001: 339.5: 336.02

О. С. Нагорічна,
к. п. н, заступник директора з наукової та організаційної роботи,
Державний науково-дослідний інститут митної справи, м. Хмельницький

ЩОДО НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СПРАВИ

О. Nagorichna,
PhD., Pedagogic Science, State Scientific Research Institute of Customs Service

AS FOR SCIENTIFIC PROVIDING OF PUBLIC GOVERNANCE IN THE FIELD OF THE STATE CUSTOMS

У статті здійснено аналіз наукового забезпечення державного управління у сфері державної митної справи, основою для якого стала база авторефератів дисертацій Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського та тематичні плани прикладних наукових досліджень Держмитслужби України й Міндоходів України. Для більш повного уявлення про об'єкт дослідження, співставляється тематика наукових пошуків з призначенням та основними завданнями митної служби України, визначеними у Митному кодексі України та Положенні про Державну митну службу України / Міндоходів України у тій частині, що не увійшла до Митного кодексу України. Проаналізувавши наявні дані та виявивши прогалини у науковому забезпеченні державного управління у сфері державної митної справи, ми запропонували "Карту митної науки", яка є відображенням кожного завдання митної служби, з одного боку, та наявної бази досліджень для подальшого удосконалення напрямів розвитку митної служби, з іншого. Розроблена "Карта митної науки" засвідчила недосконалість роботи у напрямі виявлення проблемних питань у сфері митної справи, що потребують наукового аналізу й прогнозування, та зумовлює необхідність розроблення концепції наукового забезпечення державного управління у податково-митній сфері. Запропоновано структуру авторської Концепції наукового забезпечення державного управління у податково-митній сфері — "Концепцію п'яти веж", — метою якої є удосконалення діяльності Держмитслужби України/Міндоходів України шляхом визначення концептуальних засад формування ефективного та дієвого механізму наукового забезпечення державного управління у податково-митній сфері.

Analysis of scientific providing of Public Governance in the field of the State Customs is executed in the article. Abstracts of dissertations, which are concentrated in the National Vernadsky Library of Ukraine, and thematic plans of applied scientific researches of the State Customs Service of the Ministry of Taxes and Revenues of Ukraine are the base of this analysis. Topics of scientific searches are matched with purposes and main goals of the State Customs Service of Ukraine, which are determined in the Customs Code of Ukraine and in the Regulations on the State Customs Service of Ukraine / the Ministry of Taxes and Revenues of Ukraine in such part, which was not included into the Customs Code of Ukraine, to formulate better imagery about object of the researching. Modern data were analyzed and gaps of scientific providing of Public Governance in the field of the State Customs were revealed, and the "Map of customs science" is proposed by author. The Map is reflection of each tasks of Customs Service, on the one hand, and valid base of researches to the next perfecting of ways of development of Customs Service, on the other hand. The Map, is worked out by author, testifies an imperfection of research to catch out problems in the field of Customs, which need scientific analysis and prognostication. Also, the Map causes demand to work out conception of providing of Public Governance in the tax and customs field.

The structure of Conception of scientific providing of Public Governance in the field of tax and customs — the "Conception of Five Towers", is worked out by author, is proposed. The object of the Conception is improving of activity of the State Customs Service of Ukraine / the Ministry of Taxes and Revenues of Ukraine by the way of determining of conceptual bases of forming of effective and acting mechanism of scientific providing of Public Governance in the tax and customs field.

*Ключові слова: наукове забезпечення, концепція, податково-митна сфера, "карта митної науки".
Key words: scientific support, concept, taxation and customs area, "map Customs science".*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Реорганізаційні зміни органів державної влади та, як наслідок, формування/ліквідація основних завдань діяльності, постійне розроблення нових стратегій розвитку (наприклад, 24.12.2012 —

об'єднання Державної митної служби України й Державної податкової служби України та створення Міндоходів (Стратегічний план розвитку Міністерства доходів і зборів на 2013—2018 роки затверджено Розпорядженням КМУ 23.10.2013 № 869-р), а уже 01.03.2014 — рішення про відновлення діяльності обох служб. Фактичний термін діяльності приблизно 1 рік) зумовлюють немож-

ливність ефективного планування наукових досліджень у частині визначення замовника, очікуваних результатів та механізму їхнього впровадження відповідно до визначених завдань, нормативної бази тощо та підсилюють негативні тенденції низького рівня попиту на результати наукових пошуків. Сфера державної митної справи неодноразово була предметом наукових досліджень. Разом з тим актуалізується питання: яка проблематика найбільше цікавить дослідників та чи залишилися вагомими напрями поза межами наукових розвідок.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ ОПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ДАНА СТАТТЯ

Предметом сучасних наукових досліджень були різні аспекти діяльності митної служби України, проте, аналіз наукового забезпечення державного управління у сфері державної митної справи здійснюється вперше.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

У статті ставиться за мету здійснити аналіз наукового забезпечення державного управління у сфері державної митної справи та розробити структуру Концепції наукового забезпечення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З НОВИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНІХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Основою для проведення аналізу наукового забезпечення державного управління у сфері державної митної справи стала база авторефератів дисертацій Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі — дисертаційні дослідження) та тематичні плани прикладних наукових досліджень Держмитслужби України й Міндоходів України (далі — прикладні дослідження). Щоб скласти більш повне уявлення про об'єкт дослідження, співставимо їх з призначенням та основними завданнями митної служби України, визначеними у Митному кодексу України [1; 2; 3] та Положенні про Державну митну службу України / Міндоходів України у тій частині, що не увійшла до Митного кодексу України.

Першим завданням митної служби визначено "Забезпечення правильного застосування, неухильного дотримання та запобігання невиконанню вимог законодавства України з питань державної митної справи". Цікавим є те, що прикладних наукових досліджень на виконання цього завдання не проводилося. Проте протягом 2000—2011 років проведено 21 дисертаційне дослідження. Найбільша кількість захищених робіт припадає на 2006 рік — 4, 2007 — 3, 2010 — 3.

Наступним завданням є "Створення сприятливих умов для полегшення торгівлі, сприяння транзиту, збільшення товарообігу та пасажиропотоку через митний кордон України, здійснення разом з митними органами інших держав заходів щодо удосконалення процедури пропуску товарів, транспортних засобів через митний кордон України, їх митного контролю та митного оформлення". У 2006, 2008 та 2010 роках захищено чотири дисертації та відсутні прикладні дослідження.

Стосовно завдання "Здійснення митного контролю та виконання митних формальностей щодо товарів, транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України, у тому числі на підставі електронних документів (електронне декларування), за допомогою технічних засобів контролю тощо", то воно стало предметом шести дисертаційних досліджень та одного прикладного.

Разом з тим щодо "Аналізу та управління ризиками з метою визначення форм та обсягів митного контролю", то у 2009, 2012 та 2013 роках виконано три прикладних наукових дослідження на замовлення Держмитслужби України. При цьому у 2009 році метою дослідження визначено: "Розробка механізму функціонування системи аналізу та управління ризиками у галузі митної справи на рівнях інформаційного наповнення системи та її застосування під час митного контролю та митного оформлення, а також її автоматизація та впровадження в діяльність митних органів України", у 2012 — "Розробка та наукове обґрунтування пропозицій щодо розвитку та вдосконалення системи управління ризиками у напрямі її застосування у пунктах пропуску під час митного контролю та митного оформлення товарів та транспортних засобів при переміщенні їх через митний кордон України", а в 2013 — "Розробка моделі функціонування системи управління ризиками в морських пунктах пропуску з використанням інформації про застосування технічних засобів митного контролю".

"Забезпечення справляння митних платежів, контроль правильності обчислення, своєчасності та повноти їх сплати, застосування заходів щодо їх примусового стягнення у межах повноважень, визначених Митним кодексом, Податковим кодексом України та іншими актами законодавства України, організація застосування гарантій забезпечення сплати митних платежів, взаємодія з банківськими установами та незалежними фінансовими посередниками, що надають такі гарантії" було предметом як дисертаційних досліджень (4), так і прикладних (1).

Сьоме завдання "Застосування передбачених законом заходів митно-тарифного та нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, здійснення контролю за дотриманням усіма суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та громадянами встановлених законодавством заборон та обмежень щодо переміщення окремих видів товарів через митний кордон України; здійснення заходів щодо недопущення переміщення через митний кордон України товарів, на які встановлені заборони та/або обмеження щодо переміщення через митний кордон України, а також товарів, які не відповідають вимогам якості та безпеки" досліджувалося активно. Так, у 2010 — 3 дисертаційних дослідження, у 2008 та 2007 роках — по 2 дисертаційних дослідження, у 2003 та 2005 — по одному, та у 2011 — 2 прикладних.

"Сприяння захисту прав інтелектуальної власності, вжиття заходів щодо запобігання переміщенню через митний кордон України товарів з порушеннями охоронюваних законом прав інтелектуальної власності, недопущення переміщення через митний кордон України контрафактних товарів" було предметом лише одного дисертаційного наукового дослідження у 2003 році. Разом з цим протягом 2014—2015 років планується виконання Державним науково-дослідним інститутом митної справи НДР "Організа-

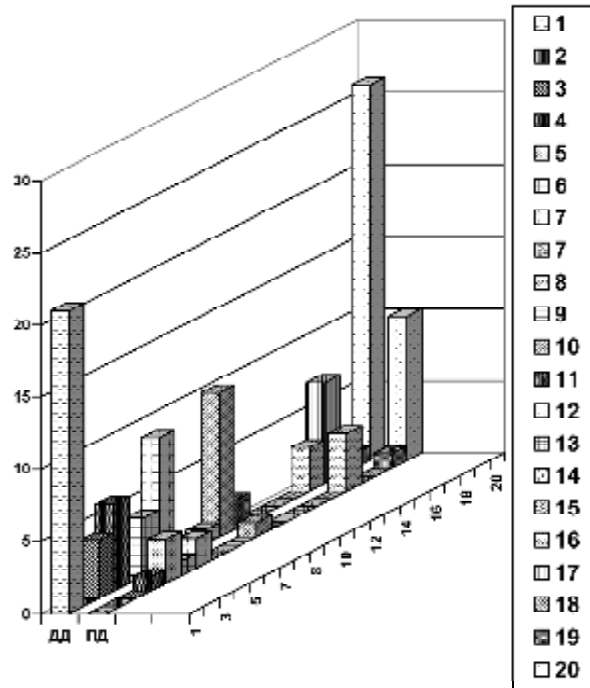

Рис. 1. Розподіл наукових досліджень у сфері державної митної справи за завданнями Держмитслужби України, де ДД – дисертаційні дослідження, ПД – прикладні дослідження (станом на 01.03.2014)

ційно-правовий механізм сприяння прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон України", метою якого є науково-прикладний аналіз організаційно-правового механізму захисту прав інтелектуальної власності органами доходів і зборів, комплексне дослідження значення ліцензійних платежів в системі захисту права інтелектуальної власності, а також удосконалення чинного законодавства у даній сфері.

Найбільш дослідженим із завдань митної служби є "Запобігання та протидія контрабанді, боротьба з порушеннями митних правил на всій митній території України": 10 дисертаційних досліджень та 1 науково-дослідна робота.

"Здійснення в межах повноважень, визначених Митним кодексом, контролю за діяльністю підприємств, які надають послуги з декларування товарів, перевезення та зберігання товарів, що переміщуються через митний кордон України чи перебувають під митним контролем, та здійснюють інші операції з такими товарами, надання дозволів та видача ліцензій на здійснення зазначених видів діяльності; видача сертифікатів уповноваженого економічного оператора" було предметом лише двох дисертаційних досліджень.

"Впровадження, розвиток та технічне супроводження інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем і технологій в державній митній справі, автоматизація митних процедур, надання підприємствам послуг електронного цифрового підпису" досліджувалося у межах трьох дисертаційних досліджень та чотирьох прикладних.

Цікавим для науковців виявилися і проблемні питання виконання такого завдання Держмитслужби, як "Здійснення міжнародного співробітництва у сфері державної митної справи, залучення зовнішніх ресурсів для забезпечення діяльності органів доходів і зборів". Протягом 2001—2011 років захищено 7 дисертаційних досліджень.

Завдання "Управління об'єктами інфраструктури органів доходів і зборів розбудова митного кордону" було предметом як дисертаційних досліджень (1), так і прикладних (1).

"Здійснення інших визначених законом повноважень, покладених на органи доходів і зборів", зокрема питання митної безпеки, роботи з персоналом, історичні аспекти розвитку митної служби тощо стали предметом 26 дисертаційних досліджень та 10 прикладних.

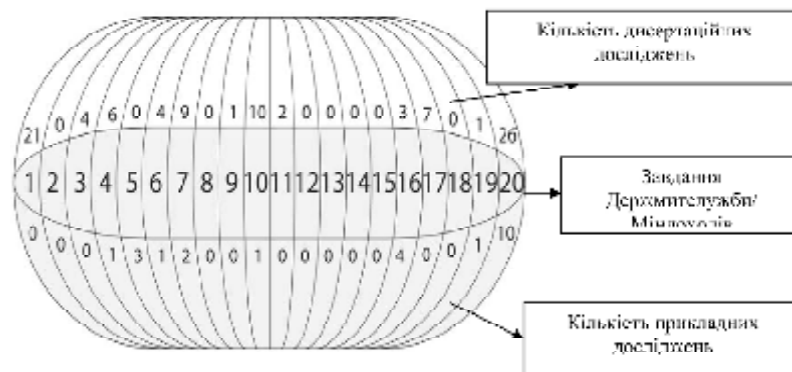
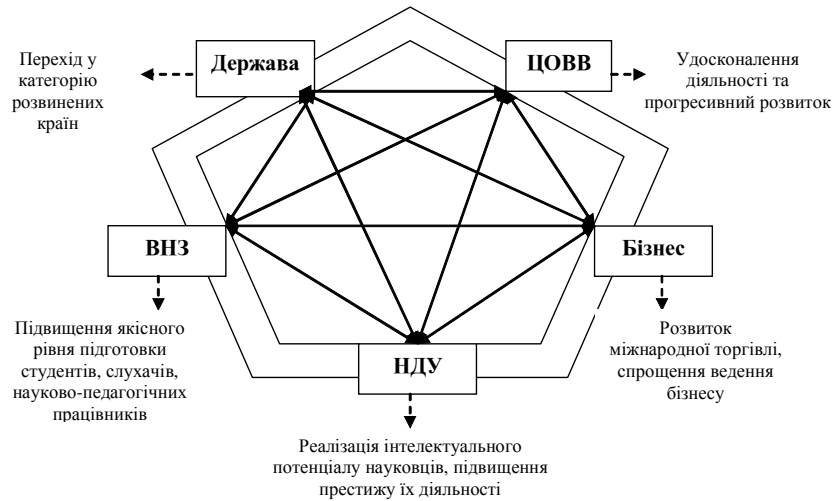

Рис. 2. "Карта митної науки"

Розроблено автором.

Рис. 3. Взаємоочікувані ідеальні результати учасників наукової діяльності відповідно до авторської Концепції наукового забезпечення ("Концепція п'яти веж")

Завдання "2) "Забезпечення виконання зобов'язань, передбачених міжнародними договорами України з питань державної митної справи, укладеними відповідно до закону, 71) здійснення державного експортного контролю в межах повноважень, покладених на органи доходів і зборів відповідно до Митного кодексу та інших законів України, 8) здійснення контролю за дотриманням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України, 12) ведення Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності, 13) ведення митної статистики та обмін даними митної статистики з митними органами інших країн, 14) проведення верифікації (встановлення достовірності) сертифікатів про походження товарів з України та видача у випадках, встановлених чинними міжнародними договорами, сертифікатів походження, 15) здійснення обміну документами та інформацією (у тому числі електронною) з іншими державними органами України, митними, правоохоронними та іншими органами іноземних держав, 18) кінологічне забезпечення діяльності органів доходів і зборів" виявилися поза увагою науковців як окремі теми наукових розвідок. Проте варто зазначити, що Тематичним планом науково-дослідних робіт Міндоходів на 2014 рік передбачено виконання НДР "Формування методології кінологічного забезпечення діяльності Міністерства доходів і зборів України", очікуваним результатом якої має бути розроблення методології кінологічного забезпечення діяльності Міндоходів та відповідних розпорядчих документів, що дозволить підвищити ефективність підготовки та використання кінологічних команд митниць Міндоходів України.

Положенням про Державну митну службу України виокремлено додатково ще 4 завдання (щодо запобігання та протидії корупції та іншим службовим зловживанням у митній службі, впровадження правил етики поведінки посадових осіб митної служби України; забезпечення застосування митних режимів; розроблення та впровадження нових видів митного забезпечення, засобів ідентифікації товарів і транспортних засобів; щодо підготовки проектів програм розвитку митної справи, соціального захисту працівників митної служби), які досліджувалися науковцями та стали результатом 4 дисертаційних досліджень та 3 прикладних.

Таким чином, як видно із діаграми (рис.1), із 20 завдань митної служби України за нашими наявними даними, поза увагою науковців залишилося 7 завдань. Крім цього, не були предметом прикладних наукових досліджень на замовлення Держмитслужби України або Міндоходів України ще 5 завдань.

Проаналізувавши наявні дані та виявивши прогалини у науковому забезпеченні державного управління у сфері державної митної справи, пропонуємо сформовану "Карту митної науки" (рис. 2). "Карта митної науки" — це виявлені наукові дослідження (дисертаційні та прикладні), які є відображенням кожного завдання митної служби з одного боку, та наявною базою досліджень для подальшого удосконалення напрямів розвитку митної служби, з іншого.

На нашу думку, причиною того, що окремі завдання у сфері митної справи залишилися поза межами наукових досліджень є, по-перше, той факт, що основними завданнями Державної митної служби України/Міндоходів є наповнення доходної частини держбюджету України та боротьба з контрабандою й порушеннями митних правил. По-друге, поясненням цьому, на нашу думку, можливо є обмежена інформація з окремих питань у відкритому доступі та незначна кількість фахівців, які не виявили бажання та потреби у дослідженні проблем саме у цих сегментах діяльності митної служби. По-третє, поява нових завдань митної служби, визначених в останній редакції Митного кодексу України порівняно з попередніми редакціями. Так, у Митному кодексі 2002 року [1] зазначено 15 завдань, з яких одне відсутнє у наступних редакціях: 2) захист економічних інтересів України (перенесено у "призначення митної служби України", а згодом — у "призначення органів доходів і зборів"), а інше — "15) здійснення відповідно до закону контролю продукції при її ввезенні на митну територію України" об'єднали із 7 завданнями. Разом з цим у редакціях Митного кодексу 2012 року [2] та 2013 року [3], крім уточнення завдань, викладених у попередньому Митному кодексі, наявні нові завдання: 5) аналіз та управління ризиками з метою визначення форм та обсягів митного контролю; 6) забезпечення справляння митних платежів, контроль правильності обчислення, своєчасності та повноти їх сплати, застосування заходів щодо їх примусового стягнення у межах повноважень, визначених цим Кодексом, Податковим кодексом України та іншими актами

законодавства України; 11) здійснення в межах повноважень, визначених цим Кодексом, контролю за діяльністю підприємств, які надають послуги з декларування товарів, перевезення та зберігання товарів, що переміщуються через митний кордон України чи перебувають під митним контролем, та здійснюють інші операції з такими товарами; 15) здійснення обміну документами та інформацією (у тому числі електронною) з іншими державними органами. Також, в останній редакції Митного кодексу з'являються ще два завдання, не зазначених у попередніх Митних кодексах або їх редакціях: 71) здійснення державного експортного контролю в межах повноважень, покладених на органи доходів і зборів відповідно до цього Кодексу та інших законів України; 20) здійснення інших визначених законом повноважень, покладених на органи доходів і зборів.

Отже, розроблена нами "Карта митної науки" засвідчила недосконалість роботи у напрямку виявлення проблемних питань у сфері митної справи, що потребують наукового аналізу та прогнозування, та зумовлює необхідність розроблення концепції наукового забезпечення державного управління у податково-митній сфері [4].

Відомо, що сьогодні розробляються найрізноманітніші концепції: маркетингу, місцевого самоврядування, боротьби з тероризмом, створення та функціонування автоматизованої системи "Єдине вікно подання електронної звітності", реформування системи фінансування та управління науковою і науково-технічною діяльністю, Загальнодержавної цільової соціальної програми розвитку шахів "Інтелект нації" на 2013 — 2020 роки тощо. На перший погляд здається, що концепція (будь-яка) — це ще один документ, яким намагаються довести необхідність та актуальність будь-чого, але який не містить конкретних заходів, тому його наявність чи відсутність жодним чином не впливає на ситуацію, якої він стосується. Проте КМН переконує у необхідності такого документа.

У 2011 році ДНДІМС було підготовлено проєкт Концепції наукового забезпечення розвитку митної справи, але, на жаль, цей документ залишився лише проєктом, а на сьогодні, у зв'язку з реорганізаційними змінами та впровадженням нових підходів у податково-митній сфері, втратив актуальність.

Цінність науки для суспільства підвищиться, на наше переконання, у випадку дотримання своїх зобов'язань один перед одним учасниками наукової діяльності: держава, центральні органи виконавчої влади (ЦОВВ), бізнес, науково-дослідні установи (НДУ), вищі навчальні заклади (ВНЗ). При плануванні НДР/ДКР варто дати відповідь на питання: а що кожен з них отримує для свого розвитку? Які будуть переваги від отриманого результату та які ризики відсутності ймовірного результату? Важливим є слово "кожен", тобто не хтось один, або двоє чи троє. В іншому випадку виконання НДР/ДКР вважати недоцільним.

Якщо зобразити схематично ці зв'язки/обов'язки (рис. 3), то отримаємо взаємоочікувані ідеальні результати. Концепція наукового забезпечення державного управління у сфері державної митної справи або "Концепція п'яти веж" — це офіційний документ, метою якого є удосконалення діяльності Держмитслужби України/Міндоходів України шляхом визначення концептуальних засад формування ефективного та дієвого механізму наукового забезпечення державного управління у податково-митній сфері.

Структурно "Концепція п'яти веж" матиме такі складові:

- I. Проблема, що потребує розв'язання.
- II. Мета концепції.
- III. Удосконалення інструментів управління системою наукового забезпечення у податково-митній сфері.
  1. Пріоритетні напрями наукових досліджень.
  2. Організаційний механізм наукового забезпечення.
  3. Кадровий потенціал наукових установ.
  4. Фінансове забезпечення наукових досліджень.
  5. Матеріально-технічне та інформаційне забезпечення.
  6. Міжнародне наукове і науково-технічне співробітництво.
- IV. Очікувані результати реалізації Концепції.
- V. Джерела фінансування, необхідні для реалізації Концепції.

"Концепція п'яти веж" може бути використана в інших центральних органах виконавчої влади як основа для розроблення відповідних концепцій.

ВИСНОВКИ

Таким чином, "Карта митної науки" та розроблення й виконання Концепції наукового забезпечення державного управління у податково-митній сфері сприятиме модернізації Державної митної служби України/Міндоходів України, розвитку міжнародної торгівлі, впровадженню найкращих практик у сфері митного регулювання, розвитку партнерських відносин з громадянами та бізнесом, розвитку системи безперервного навчання та підвищення кваліфікації, збільшенню внеску науки в розвиток держави, підвищенню науково-технічного рівня Державного науково-дослідного інституту митної справи за його науковим і науково-технічним потенціалом, рівнем впливу на формування наукової і науково-технічної політики в державі.

Література:

1. Митний кодекс України від 11.07.2002 року № 92 — IV // *Голос України*. — 2002. — № 148.
2. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495 — VI // *Голос України*. — 2012. — № 73.
3. Про внесення змін до Митного кодексу України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи: Закон України від 04.07.2013 № 405-VII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/405-18>
4. Нагорічна О.С. Теоретичні основи наукового забезпечення у податково-митній сфері // О.С. Нагорічна // "Економіка та держава", 2013 — № 9. — С. 115—118.

References:

1. Parliament of Ukraine (2002), "Customs Code of Ukraine" of 11.07.2002, № 92 — IV, *The Voice of Ukraine*, vol. 148.
  2. Parliament of Ukraine (2002), "Customs Code of Ukraine" of 13.03.2012 № 4495 — VI, *The Voice of Ukraine*, № 73.
  3. Parliament of Ukraine (2013), "On Amendments to the Customs Code of Ukraine in connection with the administrative reform of the Law of Ukraine of 07.04.2013 № 405-VII", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/405-18>
  4. Nahorichna, O.S. (2013), "The theoretical basis of scientific support in the area of tax and customs", *"Economy and State"*, vol. 9, pp. 115—118.
- Стаття надійшла до редакції 26.05.2014 р.*

С. О. Баранов,
аспірант, Національна академія державного управління при Президенті України, м. Київ

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА В СВІТІ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

S. Baranov,
graduate student, National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Kiev

SHADOW ECONOMY IN THE WORLD: TRENDS AND REGIONAL DIFFERENCES

У статті досліджується сутність та масштаби тіньової економіки у світі. Розглянуто загальні тенденції щодо зростання тіньової економіки та особливості її розвитку у різних країнах. Зроблено висновок стосовно того, що необхідним є розробка універсальних механізмів боротьби з тінізацією економіки в загальносвітових масштабах.

The article examines the nature and the scale of the shadow economy in the world. The general trend of increase in the shadow economy and especially its development in different countries are considered. The author points out the necessity of development of the universal mechanism to combat the shadow economy in a global scale.

Ключові слова: тіньова економіка, рівень тіньової економіки, детінізація національної економіки, економічна безпека держави.

Key words: shadow economy, degree of shadow economy, legalization of the national economy, the economic security of the state.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Поширення тіньової економіки поряд з макроекономічною розбалансованістю та обмеженістю ресурсів визнані Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ) основними глобальними ризиками майбутнього десятиріччя. Глобалізація фінансових систем, розвиток міжнародних банківських мереж, електронних торговельних систем та мереж здійснення операцій з нерухомим майном, за недостатньої координації діяльності країн щодо детінізації світових торговельних та фінансових потоків, створюють умови для використання фінансових інструментів і маніпулювання інструментами трансфертного ціноутворення з метою оптимізації оподаткування та відмивання грошей.

Загострення проблеми тінізації глобальних ринків у контексті подолання кризових явищ та забезпечення стійкості світової та національних фінансових систем зумовили актуальність її внесення до порядку денного осінньої сесії Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) у 2011 році. Основними проблемами тінізації економічних відносин визначено тіньову зайнятість та тінізацію фінансових потоків [8]. Саме тому важливого значення набуває дослідження тіньової економіки в загальносвітових масштабах, визначення особливостей її прояву в різних країнах та розробки ефективних механізмів захисту національних економік та глобальної економічної системи від негативного впливу тінізаційних процесів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ПРОБЛЕМАТИКОЮ ТА ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Матеріальні збитки від функціонування тіньової економіки у світі вимірюються мільярдами доларів

США. Це, в свою чергу, додає актуальності науковим пошукам у вказаній сфері. З проблем тіньової економіки на сьогодні у світі опублікувати тисячі праць, в Інтернеті можна знайти велику кількість посилань, однак проблема тіньової економіки залишається дуже гострою для національних економік світу.

На нашу думку, особливо складним для сучасної науки є розробка об'єктивних методів оцінки рівня тіньової економіки. Незважаючи на те, що в літературі представлені десятки методів оцінки, єдиного загальновизнаного методу у світі не існує. Звідси виникають проблеми оцінки, аналізу та розуміння причин і сутності тіньової економіки як невід'ємного явища сучасної економіки.

Тому виникає необхідність з позиції загальносвітових оцінок розглянути тіньові процеси, що властиві всім країнам без винятку, та зробити відповідні висновки на предмет боротьби з негативними наслідками тіньової економіки.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є дослідження закономірностей та особливостей тіньової економіки в світі.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ТА ЇХ ОБГРУНТУВАННЯ

Тіньова економіка як явище загальнопланетарного масштабу займає одне з центральних місць у функціонуванні усіх без винятку економічних систем світу. Це обумовлено сутністю тіньової економіки та складністю виявлення усіх можливих варіантів її прояву. Відповідно до законодавства України "тіньова" економіка — це заборонена законом діяльність з виробництва товарів і послуг, що здійснюється з метою збагачення, а також правомірна ринкова економічна діяльність, результати якої частково або повністю не враховуються в державній звітності та оподаткуванні.

З даної дефініції випливає багатогранність проявів тіньової економіки від неврахованої або прихованої діяльності до кримінальних дій, що суперечать правовим нормам суспільства. Крім того, загальне розуміння тіньової економіки обумовлене і морально-культурними особливостями різних країн, народів, організацій. Тому, досліджуючи масштаби та рівень тіньового сектору окремих країн, необхідно обов'язково звертати увагу на рівень розвитку економічної системи та традиції, що властиві конкретній державі.

Традиційне розуміння сутності тіньової економіки будь-якої країни складається з таких трьох складових:

1) кримінальна або "чорна" економіка, до якої відносять виробництво та торгівлю зброєю, наркотиками, фальшивими ліками, сутенерство, шахрайство — всі ті види діяльності, наслідком яких є кримінальна відповідальність;

2) "сіра" економіка, яка виникає внаслідок здійснення такої підприємницької діяльності щодо виробництва товарів та послуг, що частково або повністю приховується від оподаткування;

3) "біла" або економіка "білих комірців" — сектор економіки, де нічого не виробляється, а здійснюється перерозподіл доходів, отриманих у формі "відкатів" та хабарів з попередніх двох секторів.

Усі вищеперераховані складові тіньової економіки характеризують її як виключно негативне явище, що завдає значних збитків економічній системі. Однак у світі склалися і альтернативні точки зору на досліджувану проблему, які надають позитивної оцінки функціонуванню тіньового сектору за певних обставин. Швейцарський економіст Д. Кассель у 1986 році опублікував працю, в якій виокремив такі позитивні функції тіньової економіки:

1) тіньова економіка виступає у формі "економічного мастила", що згладжує перепади в економічній кон'юнктурі за допомогою переливання ресурсів між легальною та тіньовою економіками;

2) нелегальна економіка є "соціальним амортизатором", що відповідає за зменшення небажаних для держави соціальних витрат. Неформальна зайнятість дає можливість малозабезпеченим категоріям населення отримувати доходи, тим само зменшуючи соціальне напруження у державі;

3) тіньова економіка може бути "вбудованим стабілізатором", що за потреби надає кошти легальному сектору економіки (неофіційні доходи використовуються для купівлі товарів та послуг в легальному секторі, а "відмиті" капітали з часом обкладаються податками та приносять доходи державному бюджету) [10].

Проте, як зазначає Павук О., "динаміка оціночних показників показує ріст тіньової економіки в усіх країнах. А негативні ефекти помітно превалюють над позитивними результатами" [5].

Оцінити рівень тіньової економіки за сучасних умов досить складно. В науковій практиці не існує єдиного методу, що давав би більш-менш об'єктивну оцінку масштабам тіньового сектору в конкретній країні. Серед методів, що досить широко використовуються у світі можна виокремити: індекс п'яти макроекономічних індикаторів, що використовується Міжнародним валютним фондом; монетарний метод, що як правило, використовується центральними банками країн; метод дзеркальної статистики, що також застосовується відповідними органами окремих держав. Однак найбільша довіра у світі надається інформації, що публікує німецький професор, визнаний фахівець з оцінки рівня тіньової економіки у світі — Ф. Шнайдер [11, 12]. Науковці з Австрії та Німеччині під керівництвом Ф. Шнайдера зробили загальний висновок стосовно тіньової економіки: з часом її рівень неупинно зростає незалежно від рівня розвитку економічної системи і суспільства.

Загальний рівень тіньової економіки в країні суттєво залежить від низки чинників, серед яких можна виокремити: розмір податкового навантаження в країні; регламентація економічної діяльності; наявність "нелегального" ринку робочої сили; особливості регулювання ринку праці; розмір державного сектору в економіці тощо. Більшість науковців головними причинами розвитку тіньової економіки називають податки та закони, що наявні в конкретній державі. Серед нових факторів, що виникли з часом, можна згадати про транснаціоналізацію та глобалізацію економіки, які особливо негативно впливають на держави з ліберальною слабоконтрольованою фінансовою системою.

Саме в контексті глобалізації здійснює наукові пошуки Е. Вейнер. Сутність тіньової економіки він розглядає як глобальне явище, яке виходить за межі однієї країни. Зокрема, як зазначає Е. Вейнер, "у більш конкретних визначеннях тіньовий ринок є групою самостійних, дуже заможних країн та інвесторів, які фактично мають можливість управляти світовою економікою через великі запаси акцій, облигацій, нерухомості, валюти та інших фінансових активів, які вони тримають в нерегульованих інвестиційних структурах (хеджевих фондах, фондах прямих інвестицій, суверенних інвестиційних та стабілізаційних фондах), а також у крупних державних холдингових компаніях" [1, с. 10]. Спираючись на дослідження компанії McKinsey Global Institute, дослідник робить висновок, що під контролем таких країн, як Саудівська Аравія, Кувейт, Абу-Дабі (як мікродержава), Китай, Японія, Південна Корея, деяких хедж-фондів та фондів прямих інвестицій перебуває більше 12 трлн дол. США, які складають основу впливового тіньового ринку через забезпечення потреб у реальних грошах, в ліквідності [1, с. 10—11].

За даними різних організацій рівень тіньової економіки в сучасному світі становить від 18 до 35 % загальносвітового ВВП. За підрахунками Світового банку ВВП у світі 2012 року становив 71,66 трлн дол. США, тобто найбільш песимістичний розрахунок свідчить, що в тіньовому секторі нині виробляється приблизно 26 трлн дол. США [5]. Для Європи у складі країн ЄС та Туреччини, Норвегії, Швейцарії у 2013 році загальний рівень тіньового сектору становив 18,5% ВВП та відповідно дорівнював 2,15 трлн євро [14].

Середній рівень тіньової економіки за групами країн має такі показники (табл. 1).

Найвищий рівень тіньової економіки країн ЄС має Болгарія (31,2%), Румунія та Хорватія (28,4%), Литва (28,0%), Естонія (27,6%). Найнижчий рівень у 2013 році зафіксований у Швейцарії (7,1%), Австрії (7,5%), Люксембурзі (8,0%), Нідерландах (9,1%) [14].

З глобалізацією пов'язаний розвиток тіньової економіки і в Південно-західній Європі. В Іспанії 2013 року було зафіксовано 18,6% тіньової економіки. В цілому це середній розмір тіньового сектору, однак, виникає цілий ряд запитань. За офіційними даними більше 21% іспанців є безробітними, це приблизно 4,9 млн людей. При цьому в країні відсутні масові невдоволення та заворушення. Для значної кількості аналітиків це є свідченням того, що більшість офіційно безробітних іспанців неофіційно зайняті, тобто мають альтернативні джерела доходів. Працюючи, вони отримують заробітну плату, не сплачують соціальних внесків, отримують допомогу від держави по безробіттю, а їх роботодавці ухиляються від сплати податків. За даними Марі Лус Родрігес — державного секретаря у справах зайнятості, з 2007 року іспанський уряд надав безробітним допомоги у розмірі 165 млрд дол. США [3].

В Іспанії тіньова економіка є частиною не лише сектору зайнятості. Будівництво, сільське господарство теж мають власні схеми ухилення від сплати податків. Достатньо поширеним і відомим є той факт, що при купівлі нерухомості в Іспанії платіж розбивається на дві суми: перша частина є офіційною, з неї сплачують початки, друга сума — "платіж Б"

— сплачується у готівці і відповідно не обкладається податком. Така практика оплати покупки використовується і в інших країнах Європейського Союзу.

Для країн колишнього Радянського Союзу з початку 90-х років характерним були значні масштаби тіньової економіки. Зокрема, в Грузії 43—51%, в Азербайджані — 34—41%, в Росії — 27—46% [6]. У 2011 році лідером серед європейських країн за рівнем тіньового сектора стала Україна з показником 46,8% від офіційного ВВП. Інші країни мали такі дані: Росія — 40,6%, Білорусь — 43,3%, Молдова — 44,3% [6], Вірменія — 44,6% [2].

За даними агентства Bloomberg 2007 року до 10 країн з найвищим рівнем тіньової економіки входили: 1. Грузія — 72,50%, 20,29 млрд дол. 2. Болівія — 70,70%, 45,11 млрд дол. 3. Азербайджан — 69,60%, 86,03 млрд дол. 4. Перу — 66,30%, 253,00 млрд дол. 5. Танзанія — 63,00%, 57,89 млрд дол. 6. Україна — 58,10%, 294,30 млрд дол. 7. Таїланд — 57,20%, 538,60 млрд дол. 8. Зімбабве — 56,10%, 332 млрд дол. 9. Уругвай — 56,00%, 44,52 млрд дол. 10. Гватемала — 55,00%, 69,21 млрд дол. [13]. Проте, як зазначає Буракова Л., в Грузії було здійснено успішну детінізацію за такими напрямками: значне зниження податків, їхнє жорстке адміністрування та знищення корупції у фіскальних органах. Серед іншого в Грузії була спрощена процедура подання податкової декларації, скасовані спонтанні перевірки, мікробізнес був звільнений від податків. Результатом стало збільшення податкових надходжень у 2,7 рази, а кількість зареєстрованих платників податків зросла на 86% [4].

Загальносвітові масштаби тіньової економіки є ще більш вражаючими. Так, за різними оцінками в 2000-х роках рівень тінізації економіки Нігерії досягав 76% від офіційного ВВП країни, Таїланду — 71%, Єгипту — 68%, Панами — 62%. Фактично в більшості країн, що розвиваються, Азії, Африки та Латинської Америки можна говорити про існування "паралельної" або "другої" економіки, яка за своїми масштабами не поступається офіційній економіці. Суттєва різниця між економікою західних, більш розвинених країн, і країн Азії та Африки полягає в тому, що на Заході в тіньовому секторі працюють здебільшого невеликі фірми, податкові надходження від яких незначні, а заробітки співробітників є додатковим доходом. На Сході і в країнах Африки ситуація дещо інша: мігранти з сільської місцевості не можуть знайти собі роботу офіційно, тому змушені основні засоби для існування отримувати нелегально. До того ж значна корупція та недоліки в законодавстві сприяють тому, що суттєва частина господарської діяльності не враховується в обрахунку офіційного ВВП країн [7].

2011 року британська громадська організація Tax Justice Network (TJN) визначила 6 країн, громадяни та компанії в яких найбільше ухиляються від сплати податків і відповідно саме ці країни мають найвищий рівень тіньової економіки.

1. Болівія. Частка її тіньової економіки складає 66,1% від ВВП. Загалом сума грошей, яку країна втратила через неплатників податків складає 3,7 млрд дол. США. Згідно із підрахунками TJN, тіньова економіка країни дорівнює 419% витрат на охорону здоров'я найбіднішої країни Південної Америки [9].

Таблиця 1.

№ п/п	Групи країн	1999–2003 (145 країн), % ВВП	2006 (167 країн), % ВВП
1	В країнах, що розвиваються	38,7	38,1
2	В країнах з перехідною економікою	40,1	38,1
3	В розвинених країнах	16,3	18,7
4	В комуністичних країнах	22,3	14,3 (Китай)
5	В середньому по країнах	35,2	35,5

Джерело: [11, 12].

2. США. Частка тіньової економіки США становить 8,6% від ВВП, що в грошовому еквіваленті складає 337 млрд дол. США щороку. Хоча у відсотковому відношенні тіньова економіка США становить не дуже велику частку економіки, проте США втрачає найбільшу з усіх країн світу суму грошей від несплати податків. Найбільше сприяє такій проблемі слабке законодавство щодо корпорацій.

3. Росія. Тіньова економіка в Росії на 2011 рік становила 43,8% від ВВП, що дорівнює 221 млрд дол. США. Відповідно до окремих досліджень 60% російських фірм є так званими "космонавтами" — фірмами, які створюються на короткий час та мають на меті приховування активів для ухилення від сплати податків. Як пише Foreign Policy, в середньому в Росії фірми платять 40% тих податків, які вони мають платити. Не винятком тут є і державні компанії такі, як Газпром, який у 2003—2004 році передав "космонавтам" більше 2 млрд дол. США своїх статків [9].

4. Італія. В Італії тіньова економіка складає 27% від ВВП (238 млрд дол.). Сама країна офіційно оцінює свою тіньову економіку в 17,5% від ВВП, що тим не менш означає втрату 150 млрд дол. США щороку. Ухилення від сплати податків часто є дуже вражаючим. Так, половина яхт більш як 10 метрів завдовжки в Італії зареєстрована на осіб, які мають річний прибуток менше 26 тис. дол. США. А в одному з італійських міст 42 власники Ferrari задекларували річний прибуток менше 30 тис. дол. США. У той час як боргова криза в країні загострюється уряд вживає заходів для боротьби з ухиленням від сплати податків.

5. Греція. Прихована економіка Греції становить 27,5% від ВВП, що дорівнює 30 млрд дол. США. Грецькі податкові органи традиційно були і залишаються досить слабкими, а посадових осіб легко підкупити. Втім, з початку боргової кризи посадовців чекало розчарування. Уряд опублікував список з 4152 боржників, а низку великих бізнесменів було заарештовано під час рейдів.

6. Ірландія. Розмір тіньової економіки в Ірландії є відносно незначним — 15,8% (9,9 млрд дол. США), але останні ініціативи уряду країни можуть бути передвісником майбутніх проблем. Так, ірландський уряд вирішив з 2011 року стягувати новий податок в розмірі 130 дол. США з домогосподарства, щоб у перспективі отримати 212 млн дол. США, які мали б допомогти державі погасити борговий тягар. Така податкова ініціатива спровокувала обурення громадськості, а 31 березня 2012 року уряд визнав, що 50% домогосподарств просто відмовились платити цей податок [9].

Як видно з вищенаведеного матеріалу, проблема тіньової економіки має значний вплив на функціонування національних економік та глобальної фінансової системи в цілому. Тому важливого значення набуває розробка ефективних механізмів детінізації національних економік, здійснення прозорої господарської діяльності та об'єктивного наповнення державних бюджетів.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Отже, науковий пошук з проблем тіньової економіки дозволяє зробити наступні висновки. В умовах

глобалізації зростає загальний рівень тіньової економіки у світі, незалежно від рівня розвитку економічної системи держави. Деякі науковці зазначають про існування тіньової економіки не лише в межах окремих країн, а за умов існування глобальних гравців (держав, організацій), що і є носіями тіньових процесів у світі.

Чітко визначити рівень та масштаби тінізації економічної системи наразі неможливо, оскільки відсутніми є загальновизнані методи оцінки тіньової економіки. Однак, наявні методи та методики свідчать, що в цілому у світі зберігається тенденція до зростання загального рівня тіньової економіки та відповідно втрат офіційних доходів країн.

За різними підрахунками найвищий рівень тінізації у світі мають Болівія, Нігерія, Таїланд, Панама. Серед країн ЄС "лідером" є Болгарія. Україна за підрахунками 2011 року посіла перше місце серед усіх європейських країн з показником 46,8% від офіційного ВВП. Тому для нашої держави питання здійснення ефективної детінізації стоїть особливо гостро, оскільки Україна щороку втрачає майже половину доходів до Державного бюджету.

У подальшому автор статті планує зосередити свою увагу на дослідженні особливостей розвитку процесів тінізації в Україні та запропонувати можливі шляхи зниження рівня тіньової економіки.

Література:

1. Вейнер Э. Скрытая власть. Как разбогатевшие государства и влиятельные инвесторы контролируют весь мир / Вейнер Эрик [пер. с англ. В. В. Ильина]. — М.: Альпина Бизнес Бук, 2012. — 336 с.
2. Грант Багратян. В Армении теневая экономика составляет 44,6% [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://news.am/rus/news/126634.html>
3. Європа: тіньова економіка [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=4841>
4. Куди йдуть гроші. За обсягом тіньової економіки Україна вибилась у лідери Європи // Кореспондент. — 2012. — № 46 (23 листопада).
5. Павук О. Теневая экономика в мире и в Балтии / Ольга Павук [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.baltic-course.com/rus/ekonomiceskaja_istorija/?doc=83562
6. Розмір тіньової економіки в Європі [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://real-economy.com.ua/infographics/21548.html>
7. Теневая экономика и экономическая преступность. Масштабы теневой экономики [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://polbu.ru/shadow_economy/ch02_all.html
8. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: аналіт. доп. / Т.А. Тишук, Ю.М. Харазішвілі, О.В. Іванов; за заг. ред. Я.А. Жаліла. — К.: НІСД, 2011. — 96 с.
9. У Болівії, США та Росії найбільше ухиляються від сплати податків [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/47715>
10. Cassel D. Funktionen der Schattenwirtschaft im Koordinationsmechanismus von Markt- und Planwirtschaften / D. Cassel // ORDO. Jahrbuch fur die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft. — 1986. — Bd. 37. — S. 73—103.
11. Schneider F. The Shadow Economy and Work in the Shadow: What Do We (Not) Know? 2012 / Friedrich Schneider [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2031951
12. Schneider F., Buehn A., Montenegro C. E. Shadow Economies all over the World: New Estimates for 162

Countries from 1999 to 2007. / Friedrich Schneider, Andreas Buehn, Claudio E. Montenegro [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1645726

13. Shadow Economies on the Rise Around the World [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://finance.yahoo.com/news/pf_article_110204.html

14. The Shadow Economy in Europe, 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.atkearney.com/financial-institutions/featured-article/-/asset_publisher/j8IucAqMqEhB/content/the-shadow-economy-in-europe-2013/10192

References:

1. Vejner, Je. (2012), Skrytaja vlast'. Kak razbogatevschie gosudarstva i vlijatel'nye investory kontroliруют ves' mir [Hidden Power. How wealthy and influential state investors control the whole world], Al'pina Biznes Buk, Moscow, Russia.
2. Bagratjan, G. (2012), "In Armenia, the shadow economy was 44.6%", available at: <http://news.am/rus/news/126634.html> (Accessed 4 April 2014).
3. The Financial Times (2011), "Europe: the shadow economy", available at: <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=4841> (Accessed 4 April 2014).
4. Holubov, O. (2012), "Where the money. In terms of the shadow economy in Ukraine vybilas leaders in Europe", Korespondent, vol. 46.
5. Pavuk, O. (2013), "The shadow economy in the world and in the Baltics", available at: http://www.baltic-course.com/rus/ekonomiceskaja_istorija/?doc=83562 (Accessed 4 April 2014).
6. Real-economy (2012), "The size of the shadow economy in Europe", available at: <http://real-economy.com.ua/infographics/21548.html> (Accessed 4 April 2014).
7. Polka bukinista (2000), "The shadow economy and economic crime. Size of shadow economy", available at: http://polbu.ru/shadow_economy/ch02_all.html (Accessed 4 April 2014).
8. Tyschuk, T.A. Kharazishvili, Yu.M. and Ivanov, O.V. (2011), Tin'ova ekonomika v Ukraini: mashtaby ta napriamy podolannia [The shadow economy in Ukraine: the magnitude and direction of overcoming], NISD, Kyiv, Ukraine.
9. Tyzhden.ua (2012), "In Bolivia, the United States and Russia most of evading tax", available at: <http://tyzhden.ua/News/47715> (Accessed 4 April 2014).
10. Cassel, D. (1986), "Funktionen der Schattenwirtschaft im Koordinationsmechanismus von Markt- und Planwirtschaften", ORDO. Jahrbuch fur die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft, vol. 37, pp. 73—103.
11. Schneider, F. (2012), "The Shadow Economy and Work in the Shadow: What Do We (Not) Know?", available at: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2031951 (Accessed 4 April 2014).
12. Schneider, F. Buehn, A. and Montenegro, C. E. (2008), "Shadow Economies all over the World: New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007", available at: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1645726 (Accessed 4 April 2014).
13. Prentice C. (2010), "Shadow Economies on the Rise Around the World" available at: http://finance.yahoo.com/news/pf_article_110204.html (Accessed 4 April 2014).
14. AT Kearney (2013), "The Shadow Economy in Europe" available at: http://www.atkearney.com/financial-institutions/featured-article/-/asset_publisher/j8IucAqMqEhB/content/the-shadow-economy-in-europe-2013/10192 (Accessed 4 April 2014).

Стаття надійшла до редакції 16.05.2014 р.

РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ: ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ВИЩОЇ ОСВІТИ В РЕГІОНІ

О. Dankanich,
PhD-student, Dnipropetrovsk state finance academy

EFFECTIVENESS OF BUDGETARY FUNDS: THE IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION IN THE REGION

Дослідження висвітлює суть процесів фінансового забезпечення розвитку галузі вищої освіти шляхом оцінки результативності використання бюджетних коштів на регіональному рівні. Виокремлено форми фінансування розвитку вищої освіти: державні, приватні, інвестиційно-благодійні джерела фінансового забезпечення. Визначено форми власності ВНЗ, в яких здійснювалась підготовка за державним замовленням: державна та комунальна, до якої у перспективі доцільно долучити і приватну форму власності ВНЗ. Доведено, що використання нових форм здобуття вищої освіти, зокрема змішаної форми навчання, дозволить удосконалити функціонування наявного механізму працевлаштування випускників, які отримували вищу освіту за рахунок коштів бюджету через державне замовлення. Визначено, що концентрація форм власності спеціалізованих ВНЗ (створення нових форм власності та реорганізація, злиття існуючих) є яскравим проявом процесів регіоналізації як еволюційного етапу розвитку продуктивних сил, а також фактором взаємозв'язку численних фінансово-економічних детермінант, що мають вагомий вплив на фінансове забезпечення розвитку галузі вищої освіти. Розроблено пропозиції, що можуть сприяти суттєвому вдосконаленню процесів фінансового забезпечення розвитку галузі вищої освіти на регіональному рівні.

The purpose of the research to clarify the impact development of higher education by assessing the effectiveness of budgetary funds at the regional level. To determine the forms of financing of higher education: public, private, investment – charitable sources of financial support. The discussion of universities ownership form in which education is carried out by public order: state and municipal. The study emphasizes the importance of, in the long run, it would be notable, to add higher education establishment of private ownership, is factor of development rivalry in universities market in Ukraine's region. Particular significance is attached to new forms of higher education, including mixed learning, allows to operate the existing mechanism of employment of graduates, who received higher education at the expense of the state budget through the order. The author focuses on that the concentration of ownership of specialized universities (the creation of new forms of ownership and reorganization, mergers of existing institutions). Readers' attention is called a clear model of the process regionalization as an evolutionary stage in the development of the productive forces and the correlation factor of many financial and economic determinants that have a significant impact on the financial security and development of higher education. The proposals that may contribute to significant improvement of the effectiveness of financial support of higher education at the regional level are given in the article.

Ключові слова: галузь вищої освіти, ВНЗ, державне замовлення, форми власності, фінансове забезпечення, змішане навчання.

Key words: higher education, university, public order, ownership, financial security, financial support, mixed learning.

ВСТУП

Загальновідомо, що головною продуктивною силою суспільства є людина. Висококваліфіковані спеціалісти є запорукою економічного зростання в сучасному пост-індустріальному суспільстві. Важливе значення у цьому відношенні має бюджетне фінансування підготовки кадрів через державне замовлення підготовки фахівців відповідного рівня і кваліфікації у вищих навчальних закладах (ВНЗ) країни. ВНЗ забезпечують формування інтелектуального потенціалу нації, що є основою для розвитку продуктивних сил суспільства. Обмеженість коштів і дефіцит бюджетного фінансування вищої освіти становить загрозу фінансовій безпеці країни та регіону, що зумовлює актуальність визначення причин, які впливають на розвиток вищої освіти в регіоні [1; 2; 10].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні аспекти системи управління та використання бюджетних фінансових ресурсів для реалізації дер-

жавного замовлення у галузі вищої освіти досліджувались у роботах І. Банасевич, Т.М. Боголіб, А. Гуржія [1–3], О.І. Жадан Н.О. Ковальової, І.С. Кочарян [5–7].

Однак не повністю вирішеними, а відтак, у значній мірі дискусійними залишаються питання оцінки результативності використання бюджетних коштів на розвиток вищої освіти. Потребують подальшого вдосконалення процеси формування державного замовлення, що прямо впливає на ефективність використання виділених на ці цілі державних ресурсів.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження полягає у здійсненні оцінки результативності використання бюджетних коштів, що спрямовуються на виконання державного замовлення кадрів у ВНЗ.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розвиток — найвищий тип руху, зміни матерії і свідомості, перехід від старого до нового [11, с. 452]. Вітчизняні

науковці зазначають: специфіка галузі вищої освіти в тому, що фінансування її розвитку є підґрунтям для формування інтелектуальних та кваліфікаційних навичок трудових ресурсів як чинника розміщення продуктивних сил [10]. Значною мірою фінансування розвитку галузі вищої освіти регіону здійснюється через кошти бюджету (державне замовлення), що поєднується з приватним фінансуванням (оплата навчання). Інвестиційно-мотиваційна форма фінансового забезпечення реалізується за допомогою як бюджетного, так і приватно-благодійного джерел фінансування (гранти, премії, винагороди тощо).

Ми поділяємо думку П.Ф. Друкера, що результативністю можна вважати ступінь чи якість реалізації стратегії з метою досягнення поставлених цілей у процесі стратегічного управління як основи розвитку [3]. Тобто отримання бажаного результату, чи результативність, є комплексним і багатофакторним поняттям. Бажаний результат використання бюджетних коштів у галузі вищої освіти — 100% зайнятість всіх спеціалістів, які отримали вищу освіту за рахунок державного бюджету через державне замовлення, у державному секторі. Проте органами статистики відповідний облік не ведеться та має формальний характер на місцях. Тому за основу для оцінки результативності використання бюджетних коштів використовуємо основні індикатори: обсяги фінансування із бюджету України в галузь вищої освіти за 2000 — 2012 рр. (табл. 1 і рис. 1).

Обсяги фінансування із бюджету України у галузь вищої освіти мають позитивну динаміку зростання з 1,3% до ВВП у 2000 до 2,3% до ВВП у 2010 р. З 2010 р. видатки на вищу освіту зменшилися до 2% до ВВП. Але в абсолютних показниках виявлено стабільну тенденцію до зростання.

Очевидно, що наразі бюджетні фінансові ресурси у галузі вищої освіти спрямовуються виключно на підтримку поточного стану основних фондів ВНЗ, оплату праці та виплати стипендій без акумуляції фінансових ресурсів розвитку. Проте недооцінка того, наскільки стратегічно важливою є галузь вищої освіти для економіки країни, сьогодні створило "провалля" в інформаційно-фінансових потоках. У той же час, галузь вищої освіти — лише ланка на шляху становлення і розвитку кваліфікованих кадрів, що в перспективі формуватимуть кадровий потенціал економіки країни. Отже, основою для продуктування вищими навчальними закладами "якісних знань" є стабільне фінансування навчальних закладів.

При детальній оцінці фінансових потоків прослідковується, що навчання за кошти місцевих бюджетів провадилося лише у семи регіонах: АР Крим (1222 особи), Дніпропетровська обл. (655 осіб), Житомирська (184 особи), Луганська (7 осіб), Тернопільська (251 осіб), Харківська (388 осіб), Хмельницька (310 особа), м. Київ (868

Таблиця 1. Обсяги фінансування із бюджету України у галузь вищої освіти у 2000—2012 рр.

Рік	Загальні видатки зведеного бюджету, млн грн.	Видатки на вищу освіту у % до		Видатки на галузь у % до загальних видатків
		загальних видатків	ВВП	
2000	2 286	4,7	1,3	32,3
2005	7 934	5,7	1,8	29,6
2010	24 998	6,6	2,3	31,3
2011	26 620	6,4	2,0	30,9
2012	29 336	6,0	2,0	28,9

Джерело: складено автором на основі [8].

осіб), м. Севастополь (84 особи), що свідчить про недостатнє фінансування галузі вищої освіти бюджетами регіонального рівня. Тому можна констатувати, що навчання за кошти місцевих бюджетів більш-менш повно здійснюється лише в деяких регіонах України і не має вагомого впливу на процес розподілення фінансового забезпечення вищої освіти при бюджетному фінансуванні лише 10% від загальних видатків на галузь вищої освіти. Це стримує розвиток комунальної чи муніципальної форми власності ВНЗ. При тому, що з метою концентрації, підвищення конкурентоздатності, якості та доступності здобуття вищої освіти у 2010—2013 рр. створено 13 регіональних університетських центрів на базі 33 ВНЗ, що є проявами регіоналізації вищої освіти. Отже, регіоналізація і глобалізація є взаємодоповнюваними і в той же час протилежними тенденціями розвитку вищої освіти сьогодні. На нашу думку, наразі необхідно обґрунтувати показники оновлення основних фондів ВНЗ для прийняття виважених рішень при створенні нових чи реорганізації і об'єднанні наявних форм власності ВНЗ [9].

Вражаючими є темпи розвитку форм власності та форм їх фінансового забезпечення. Лише за 100 років в Україні кількість ВНЗ з 27 у 1914 р. зросла до 325 ВНЗ у 2014 р. [9]. Наприклад, у Дніпропетровській області століття тому існував лише 1 ВНЗ. На сьогодні у Дніпропетровській області їх уже 27 [8]. Це вплинуло на зростання показників розвитку регіону: інвестиційна привабливість регіону, рівень життя та розвитку місцевої громади, формування та прояв громадянського суспільства тощо. Але на розвиток та підвищення рівня інтелектуального потенціалу впливає діяльність всіх форм власності ВНЗ.

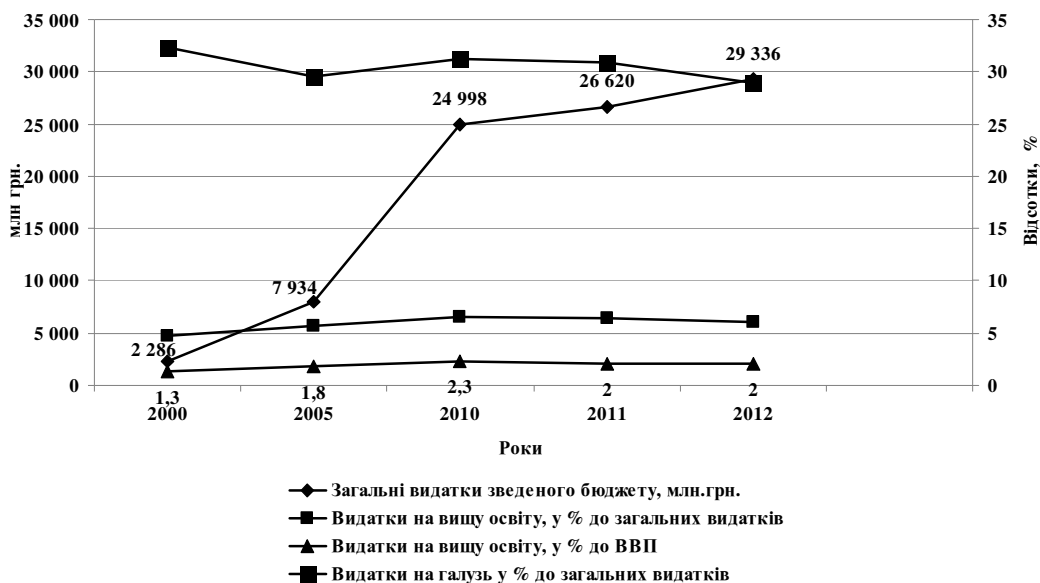

Рис. 1. Обсяги фінансування із бюджету України у галузь вищої освіти за 2000—2012 рр.

Джерело: складено автором на основі [8].

Форма власності ВНЗ має значний вплив на фінансове забезпечення ВНЗ в регіонах. У ВНЗ III—IV рівнів акредитації у 2013/2014 навчальний рік всього навчається 1 млн 723,7 тис. осіб, у т.ч. за кошти державного бюджету — 750,4 тис. осіб, за кошти місцевих бюджетів — 188,2 тис. осіб, за кошти фізичних та юридичних осіб — 946,6 тис. осіб. Навчання за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб є домінуючим джерелом фінансування на сьогодні і становить 50 % [8].

Приватні ВНЗ регіону здійснюють свою діяльність на засадах самофінансування та реалізують послуги з надання вищої освіти через плату за навчання [1, 2].

Державне замовлення є фінансово-організаційним засобом, важелем, що має максимально задовольнити державні потреби у кваліфікованих спеціалістах стратегічно важливих галузей (медицина, оборона, освіта тощо). Розміщення державного замовлення у ВНЗ приватної форми власності, на нашу думку, сприятимуть розвитку таких детермінант соціально-фінансових факторів розвитку галузі вищої освіти, як інформатизація, конкуренція, концентрації форм власності, спеціалізація тощо. Адже в сучасних умовах регіональна спеціалізація галузей створює попит на регіональному ринку освітніх послуг та чекає пропозиції кваліфікованих кадрів, що впливає на відповідну спеціалізацію ВНЗ регіону. Спеціалізація ВНЗ регіону є його конкурентною перевагою і сприяє залученню додаткових грошових коштів у галузь вищої освіти регіону через співпрацю з підприємницькими структурами в контексті безперервної освіти, індивідуального саморозвитку та самовдосконалення. Розширення автономії ВНЗ у питаннях заробітку та використання грошових коштів є вагомим фактором розвитку галузі вищої освіти в регіоні [2; 6; 7; 10].

С. Квіт наголосував на тому, що основна ціль ВНЗ — "навчити читися". За допомогою можливості вибору форм навчання студент реалізує своє конституційне право на здобуття якісної вищої освіти. При цьому як вважають Е. Мосенг та П. Бредан, необхідно враховувати багато внутрішніх і зовнішніх факторів діяльності (розвитку) для підвищення результативності розвитку галузі вищої освіти. Тому вважаємо, що, використовуючи ієрархічні рівні індикаторів для оцінки результативності фінансування розвитку, доречно здійснювати на основі моніторингу середовища господарювання стейкхолдерів галузі, які впливають на індивідуальну, регіональну та державну результативність фінансування галузі вищої освіти.

Індивідуальна, регіональна та державна результативність, у руслі НТР та безперервного оновлення знань, сприяють інтенсифікації процесу засвоєння і використання знань за допомогою змішаних форм навчання. Змішана форма навчання (mixed learning) — це використання фінансово-організаційних засобів денної та дистанційно-заочної форм навчання, так зване "навчання на практиці", що надасть можливість оптимізувати співпрацю між стейкхолдерами галузі вищої освіти: власниками приватних ВНЗ, випускниками, органами влади та управління, та залучити неприбуткові громадські організації, які працюють у напрямі інтелектуального розвитку населення регіону, а також фінансові установи, регіональні бізнес структури тощо. Фінансування цих процесів сприятиме застосуванню лінійної та не лінійної форм фінансового забезпечення розвитку галузі, для вдосконалення систем дистанційної освіти й самоосвіти. Для цього наразі необхідно поліпшити обмін інформацією між інституціями галузі.

ВИСНОВОК

У результаті оцінки чинної системи виконання державного фінансування галузі вищої освіти виявлено, що наразі форма власності ВНЗ впливає на процеси розвитку галузі. Вплив на процеси розвитку галузі вищої освіти мають також інші фінансові детермінанти. Співпраця між стейкхолдерами ринку освітніх послуг сприятиме інтенсифікації процесів навчання. Застосування у цьому контексті змішаної форми навчання (mixed learning) — найкоротший шлях до працевлаштування та практичної реалізації набутих знань при відповідному рівні фінансового забезпечення.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є удосконалення методик оцінки фінансового забезпечення розвитку вищої освіти в регіональному аспекті в цілому та ВНЗ, зокрема, у напрямі обґрунтування показників оновлення основних фондів, концентрації форм

власності ВНЗ при врахуванні всіх можливих факторів, застосування лінійної та не лінійної форм фінансового забезпечення розвитку галузі, які на практиці допоможуть підвищити результативність бюджетних коштів з урахуванням ієрархічних рівнів індикаторів.

Література:

1. Банасевич І. Державне замовлення та державний контракт: поняття, особливості, юридична природа [Текст] / І. Банасевич // Підприємство, госп-во і право: Науково-практичний господарсько-правовий журнал. — 2006. — № 8. — С. 121—124.

2. Боголіб Т.М. Ринкова модель вищого навчального закладу: монографія. — К.: Міленіум, 2007. — 244 с.

3. Гуржій А. Методологічні засади оцінювання та прогнозування розвитку вищої освіти в Україні / А. Гуржій, В. Гапон // Вища освіта України. — 2006. — № 1. — С. 23—31.

4. Друкер П. Эффективное управление / П. Друкер: пер. с англ. М. Котельниковой. — М.: Изд-во "Астрель", 2004. — 284 с.

5. Жадан О.І. Організаційний аспект механізму фінансового контролю ефективності використання державних коштів [Текст] / О.І. Жадан // Економіка та держава: Науково-практичний журнал. — 2007. — № 10. — С. 86—88.

6. Ковальова Н.О. Актуальні питання вдосконалення системи підготовки та працевлаштування молодих фахівців [Текст] / Н.О. Ковальова // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць. — 2005. — № 1. — С. 46—50.

7. Кочарян І.С. Аналіз інформаційного забезпечення суб'єктів планування вищої освіти [Текст] / І.С. Кочарян // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць. — 2013. — № 3. — С. 97—101.

8. Офіційний сайт Державної служби статистики в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

9. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>

10. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика / Д.М. Стеченко: навч. посіб. — К.: Вікар, 2006. — 396 с.

11. Философская энциклопедия. Т. 4. — М., 1967. — 632 с.

Reference:

1. Banasevych, I. (2006), "Public procurement contract: concepts, characteristics, legal nature", *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, vol. 8, pp. 121—124.

2. Boholib, T.M. (2007), "Rynkova model' vyshchoho navchal'noho zakladu" [*Market model of university*], Kyiv, Ukraina.

3. Hurzhiy, A and Hapon, V. (2006), "Methodological principles of assessment and prediction of higher education in Ukraine", *Vyshcha osvita Ukrayiny*, vol. 1, pp. 23—31.

4. Druker, P. (2004) "Effektyvnoe upravlenye" [*Effective management*], Izda'el'stvo "Astrel", Moskva, Rosiia.

5. Zhadan, O.I. (2007), "Organisational aspects of financial control mechanism efficient use of public funds", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 10, pp. 86—88.

6. Koval'ova, N.O. (2005), "Current issues of improving the training and employment of young specialists", *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukrayini*, vol. 1, pp. 46—50.

7. Kocharyan, I.S. (2013), "Analysis of information support business planning higher education", *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukrayini*, vol. 3, pp. 97—101.

8. The official site of Derzhavno sluzhby stystyky v Ukrayiny (2014), "Higher education", available at: <http://ukr.stat.gov.ua> (Accessed 15 April 2014).

9. The official site of Ministerstvo osvity i nauky Ukrayiny (2014), "News of higher education", available at: <http://www.mon.gov.ua> (Accessed 27 January 2014).

10. Stechenko, D.M. (2002), "Rozmishchennya produktyvnykh syl i rehionalistyka" [*Development of the productive forces*], Kyiv, Ukraina.

11. Fylosofskaya entsyklopedyya (1967), [*Filosofia encyclopedy*], T. 4., Moskva, Rosiia.

Стаття надійшла до редакції 28.05.2014 р.